

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
18

Sayı / Number
4

Aralık / December 2020

Beşerî Bilimler – İktisadi İdari Bilimler Ortak Sayısı
Humanities Sciences – Economics Administrative Sciences Joint Issue

Manisa 2020

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

DergiPark
AKADEMİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Güzde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Medine YILDIZ
Arş. Gör. Ali GERİŞ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenel KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Haluk Yüksel	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Burçin Acar-Şeşen	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
Prof. Dr. Cem Sütcü	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan Demireli	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhayat Çelebi	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Mert	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Karacakaya	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Siret Hürsoy	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi Günay	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Veli Urhan	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai Mete	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay Bizbirlük	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül Ergün	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Birsal Aybek	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Atalmış	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk Polatcan	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbeniz Akduman	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Doç. Dr. İnan ERYILMAZ	Maltepe Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Tokmak	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Korhan Karacaoğlu	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Leman Gürlek	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sait Çalka	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat Topal	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Ateş	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Güzel	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selay Giray Yakut	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevginar Vatan	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim Güllü	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
Doç. Dr. Temmuz Gönç Şavran	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur Burç Yıldız	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Burak Geyikçi	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit Doğan Üstün	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Vakur Sümer	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Taşcan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayça Kartal	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Kahraman	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Elbir	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Gürkan	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu	TED Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Ulu Ercan	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emire Zeynep Önal	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Avcı	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
Dr. Öğr. Üyesi Hilmiye Türesin Tetik	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Elmas	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Ergüt	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Özmen	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Yakın	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Ayşe Gül Kara Aydemir	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Buket Buluk Eşitti	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Fatma Aykanat	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Mehmet Elibol	Marmara Üniversitesi
Dr. Nimet Korkmaz	Erciyes Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Aristoteles'in Adalet Anlayışı	Mehmet Çiçek	01 – 11
Bireylerin Yaşlılık Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi	Rabia Fettahoğlu, Ramazan Erdem	12 – 32
Can Managerial Roles and Skills Change? An Exploratory Study in the Context of Industry 4.0	Özlem Gülerüz, Ethem Duygulu	33 – 48
Değerler Eğitimi Bağlamında Melih Cevdet Anday Oyunlarının İncelenmesi	Esin Uurlu	49 – 66
Doğanın Dönüştüren Gücü: Aşk Romanları Okuyan İhtiyar ve Canavarlar Kenti Adlı Eserlerin Ekoeleştirel Değerlendirilmesi	Burcu Tekin	67 – 78
Eski Uygur Budist Metinlerine Göre İnsan Embriyosu	Muammer Şehitoğlu	79 – 92
Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyoloji Dersi Sınavlarında Uygulanan Soru Tiplerine Yönelik Görüşleri	Asli Görgülü Arı, Kevser Arslan	93 – 112
Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi	Çiğdem Çingil Barış	113 – 126
G8 Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Bir Panel Veri Analizi	Suzan Oğuz	127 – 138
Investigation of Materialist Tendencies of Consumers: A Field Study	Esra Özkan Pir	139 – 154
İklim Değişikliğinin Güvenikleştirilmesine Suriye İç Savaşı Bağlamında Eleştirel Bir Bakış	Ahmet Conker	155 – 170
İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerinin İncelenmesi	Memet Karakuş, Mustafa Özbilgin	171 – 183
İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları	Gülenaz Selçuk	184 – 208
Osmanlı Döneminde (1915-1918) Bandırma-İstanbul Deniz Ulaşımı ve Vapur Yolcu Listeleri	Engin Çağman, Cengiz Şeker	209 – 222
Örgütsel Desteğin İşte Var Olamama (Presenteeism) Üzerindeki Etkileri: Bursa Örneğinde Bir Araştırma	Mesut Kasap	223 – 232
Parti Politikasında Avrupa Birliği Gündeminin Analizine İlişkin Bir Çerçeve: Siyasi Rekabet, İdeoloji ve Kimlik Siyaseti	Önder Canveren, Müge Aknur	233 – 250
Regression Analyses or Decision Trees?	Burcu Kocarı Gacar, İpek Deveci Kocakoç	251 – 260
Sanal Gerçeklik Ortamlarında Bulunma Hissi	Ali Geriş, Yeliz Tunga	261 – 282
Serbest Zaman Doyumunun Mutluluk Üzerindeki Etkisinde Cinsiyetin Düzenleyici Rolü	Pınar Güzel, Özge Yavaş Tez, Melike Esentaş	283 – 296
Spor Bilimleri, İlahiyat Fakültesi ve Müzik Eğitimi Öğrencilerinin İyi Oluş Durumlarının Karşılaştırılması	Hatice Onuray Eğilmez	297 – 310
Tahrîb-i Harâbât'ta İstihza	Abdulahkim Tuğluk	311 – 326
Türkiye'de İşe Yabancılaşma (Work alienation) Literatürüne İlişkin Betimsel Bir İnceleme	Emre Oruç	327 – 351
Varoluşsal Kaygının Kişilik, Sağlık ve Demografik Özellikler ile İlişkisi	Şule Demir, Gözde İkizer	352 – 368
Vital Cuiet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'in İdari, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı	Şenay Atam	369 – 392
Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ile Örgütün Etik İklimine İlişkin Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Ebru Güzel Kuyucu, Selhan Özbey, R. Timuçin Gencer	393 – 406
Yatırımcı Duyarlılığı Endeksi İle BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin Araştırılması	Cengiz Çağrı Kabakçı, Göktuğ Akkaya	407 – 416
Youtube Use Motivations of Generation Z	Aysun Köktener, And Algül	417 – 434
Yöneticilerin Liderlik Davranışlarının Çalışanların Pozitif Psikolojik Sermaye Seviyelerine Etkisi	Gamze Ay, Cansu Bozdağan	435 – 453

Aristoteles'in Adalet Anlayışı

Mehmet Çiçek^a

Özet

Aristoteles günümüz politika anlayışından oldukça farklı bir politika portresi çizmektedir. Ona göre politika insanın mutlu, erdemli, daha da önemlisi, insan olabilmesi için en önemli koşuldur. Bu perspektife bağlı olarak adalet öğretisi de biçimlenmektedir. Ona göre adalet, hak edene hak ettiği ölçüde hakkını vermektir. Hakkın ölçüsünün belirlenmesi, dağıtılan şeyin doğasına uygun yapılmalıdır. Başka bir ifadeyle dağıtılan şey, zenginlik, soyluluk gibi ölçütlere göre değil o şeyin doğasına uygun kimseye verilmelidir. Aristoteles adaleti yalnızca bir pay dağıtma olarak görmez, bunun yanında düzeltici ve değiş tokuş adaleti olarak iki farklı adalet türünden de söz etmektedir. Bu çalışma, Aristoteles'in politika, erdem ve adalet ilişkisini inceleyerek, günümüz politik problemlerinin çözümlerine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Adalet
Politika
Etik
Erdem

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 25.11.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.650770

Aristotle's Understanding of Justice

Abstract

Aristotle paints a very different policy portrait from today's policy understanding. According to him, politics is the most important condition for the human being to be happy, virtuous, and more importantly, human. Depending on this perspective, the doctrine of justice is also shaped. According to him, justice, to the extent that it deserves the right to give. The determination of the right should be done according to the nature of what is distributed. In other words, what is distributed should be given to someone who is in accordance with the nature of that thing, not according to criteria such as wealth and nobility. Aristotle not only sees justice as distributing a share but also speaks of two different types of justice, corrective and exchange justice. This study aims to contribute to the solution of today's political problems by examining Aristotle's relationship between politics, virtue and justice.

Keywords

Justice
Policy
Ethics
Virtue

About Article

Received: 25.11.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.650770

^a Bursa Uludağ Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi, mehmetcicek3521@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0250-5005

Giriş

İnsan yaşamının temelinde yer alan, bireysel ilişkilerden devletin yönetimine kadar nerdeyse her alanda etkisini gösteren ve oldukça önem atfedilen bir kavram olan adalet hem taşıdığı anlam hem de toplumsal düzen içinde tesis edilme kaygısıyla aslında insanlık tarihi kadar eski bir arzu, özlem ve aynı zamanda problem anlamına gelmektedir. Toplumsal, politik ilişkilerin değişkenliği ve iktidarların güçleri ölçüsünde anlamını belirleme meşrutiyetini kendilerinde görmeleriyle birlikte pratik yansıması çağlar boyu değişen adalet kavramı, bir problem olarak yakınımızda, hayatın içinde olmuştur. Aynı zamanda adalet, tarih boyunca sürekli özlem duyulan bir arzu nesnesi olarak her zaman uzaklarda, aşkın bir yerlerde konumlanmıştır. İnsanın olduğu bir yerde adil bir düzenin tesis edilmesinin imkan(sızlığı), en az adaletin ne olduğu kadar önemli bir problemdir. Tüm bu sorunların çözümleri belirsiz olsa da kesin olan, Antik dönemde yaşamış olan Yunanlıların, adaletin hüküm sürdüğü bir toplumun inşa edilmesinin mümkün olduğuna dair katıksız bir inanca sahip olmalarıdır.

Yunanlılar için insan, tek başına yaşayan bir varlık değil o, toplumla var olan, toplumla anlam ve değer kazanan bir varlıktır. Bir Yunanlının edimlerinin, kahramanlıklarının ve herhangi bir alanda başarı isteğinin temelinde genel anlamda toplumda onur, saygınlık ve şan elde etmek vardır. Dolayısıyla Antik dönem Yunan uygarlığında toplum, insan yaşamının devamı için adeta bir vazgeçilmez bir koşuldur. Bu düşünce şekli, yansımasını en çarpıcı biçimde Aristoteles'in *insan politik bir canlıdır* ifadesinde bulmaktadır. Aristoteles için *poliste* yaşamayan biri ya insandan üstündür ve polise ihtiyaç duymadığı için Tanrıdır ya da insandan aşağı bir canlıdır. Yunan toplumu günümüz kentlerine nazaran oldukça küçük sayılabilecek *polis* adı verilen, politik bir düzenin, meclisin ve bürokrasinin olduğu şehir devletlerinde yaşarlardı. Ancak günümüzde "devlet" denildiğinde akla gelen şey ile bir Yunanlının o dönemde *polisten* anladığı şey arasında oldukça fark vardır. *Polis*, yurttaşlar için bürokrasi ya da devleti oluşturan kurumlardan çok, yurttaşların birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerini belirleyen ve kapsayan bir şeydir. Nitekim Themistokles Pers savaşlarından önce *polisi* taşıma fikrini meclise önerdiğinde kastettiği şey kurumlar veya kenti oluşturan yapılar değil, Atina toplumunu oluşturan insanların yer değiştirmesiydi. Dolayısıyla *polis* bir Yunanlı için, daha önce denildiği gibi, yaşamın kendisiydi.

Arkaik çağdan itibaren polislerin sayılarının yükselmesi ve klasik formuna erişmesiyle birlikte, adalet kavramı, basit insani ilişkilerle biçimlendirilen anlamlarının yanında, politik bir anlam da kazanmaya başlamıştır. O dönemlerde yaşanan rejim değişiklikleri, hukuki dönüşümler, savaşlar gibi birçok yıkıcı veya devrimsel olay, adaletin, Yunanlılar için değeri giderek artan, edebi-sanatsal eserlerin ve felsefenin ana meselelerinden biri haline gelmesine sebep olmuştur. Ancak felsefe söz konusu olduğunda gözden kaçmaması gereken nokta şudur: O dönemdeki teorik tartışmalarda bile adalet, pratik bağıntılarından koparılmış soyut bir kavram olarak ele alınmamıştır. Bu konuya, Platon'un felsefe anlayışı örnek olarak gösterilebilir. Buna bağlamda, Platon için (aynı zamanda onun dönemi için de) salt teorik bir tartışmadan ya da pratik karşılığı olmayan diyalektik bir akıl yürütmekten bahsetmek çoğu zaman güçtür. Başka bir ifade ile Platon, ne zaman cömertlik, erdem, iyilik, adalet vb. ahlaki kavramları tartışırsa tartışsın, aklında her zaman *politeia* (devlet, rejim, yönetim şekli) vardır. Platon'un felsefesinin merkezinde, ömrünün son dönemlerine kadar, politikaya yani *polise* dair problemler bulunmaktadır. Nitekim son eseri olan *Yasalar* politikaya dairdir. Bunun nedeni, daha önce değinildiği üzere, diğer tüm Yunanlılar için olduğu gibi Platon için de,

insanın *polis* içerisinde bir “anlam” ifade ettiği ve yine ancak orada *mutlu* olabilme imkânına sahip olduğudur.

Adalet kavramına felsefi bir anlam/işlev kazandıran ilk filozof Anaksimandros’tur. Evrende bulunan şeylerin kendisinden geldikleri şeye zorunlu olarak geri döneceklerini ifade eden Anaksimandros, bunun sebebini yapmış oldukları adaletsizliklerin cezasını çekmeleri ve birbirlerine kefaretlerini ödemelerine bağlar. (Jaeger, 2012, s.52) Anaksimandros’un fragmanını yorumlarken, bunu “ilk felsefi teodise” olarak nitelendiren Jaeger’e göre “söz konusu dönem, adalet fikrinin, devlet ve toplumun üzerine inşa edilmesi gereken bir çağdı; dolayısıyla adalete sadece bir uzlaşma olarak değil bizzat gerçekliğin içinde her yerde hazır, nâzır bulunan etkin bir norm olarak bakılıyordu.” (Jaeger, 2012, s.53) Başka bir ifadeyle, adalet fikrinden genel anlamda eşitliği anlayan ilk dönem filozofları için adalet, toplumsal düzenin temelini oluşturan bir normdur. Bu anlamda adaletsiz olarak nitelendirilen herhangi bir davranışın karşılığını bulması kaçınılmazdır.

Herakleitos söz konusu olduğunda ise Platon ve Aristoteles’in iddia edeceğinden farklı olarak adaletin bilinirliğini karşıtının varlığına bağlamaktadır. Platon ve Aristoteles için kötü, çirkin şeylerin herhangi bir ontolojik gerçekliği yoktur; bunlar, iyi, güzel olarak nitelendirilebilecek karşıtıyla bilinir: Örneğin onlara göre hastalığı sağlıktan ötürü biliriz. Bu konuda Herakleitos şunu dile getirir: “Adaletin adı bilinmezdi, bu şeyler [adaletsizlikler] olmasaydı.” (Herakleitos, 2019, s.75) Dolayısıyla Herakleitos’ta adalet söz konusu olunca ‘negatif’ anlamda bir bilme karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle, adalet, Herakleitos felsefesine uygun olarak, karşıtıyla bilinir. Bu zıtlıkların çatışması sonucunda adalet yani düzen açığa çıkar. Bununla birlikte Herakleitos’un öğretilerinde adalet kavramının kozmolojik bir işlevi de vardır. Adalet, Herakleitos için zıtlıklar arasındaki dengeyi sağlayan, evrenin düzenleyici bir unsurudur. Benzer bir tanımlama Parmenides’in düşüncelerinde de görülmektedir. Nitekim ona göre, adalet Tanrıçası *Dike*, hem sanılar dünyasının hem de hakikatler dünyasının düzenleyicisi, bir arada tutan unsurudur.

Pers savaşlarından sonra (M.Ö. 5. yy.) Atina, sosyo-kültürel anlamda birçok farklı kültür ve toplumla karşılaştı. Farklılıkları gören Yunanlılar, *nomosun*, dinin veya diğer felsefi argümanların değişmez oldukları yönündeki yaygın inanca şüpheyle yaklaşmaya başladılar. Bu anlamda “artık öz-bilinç geliyordu” (Copleston, 2009, s.76) demek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra, gelişen ve güçlenen politika alanı her gencin ilgi odağı haline gelmeye başlamıştı ve bu alanda kendini göstermek, yeni yöntemler ve eğitimlerle daha hızlı bir şekilde olanaklı hale geliyordu. Zira retorik artık politik hırsların, aldatmacaların ve kariyer elde etmenin en önemli aracı haline gelmişti. Tüm bu koşul ve gereksinimler Sofistlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan Sofistlerin ortaya çıkmasında yalnızca politik nedenler değil aynı zamanda felsefi nedenler de etkin rol oynadı. Doğa filozoflarının karşıt ve aynı derecede doğru savları, Parmenides, Zenon ve Herakleitos ile zirveye çıkan duyuşal dünyanın değiştiği ve ona dair her bilginin sanıdan öteye geçmediği, dolayısıyla duyu organlarımızın bizi yanılttığı öğretileri bu felsefi nedenler arasında sayılabilir. Böylece dikkat sofistler döneminde özneye dönmeye başlar, ancak “kuşkucu bir perspektifle.” (Copleston, 2009, s.75) Sofistler öznel duruşlarından adalet kavramının tanımı konusunda da geri durmamışlardır. Onlara göre değişmez tek bir adalet yoktur aksine koşullara, topluma ve zamana göre değişen adaletten söz etmek mümkündür. Ancak politik düzen ve yönetim söz

konusu olduğunda Sofistler “nesnel” sayılabilecek bir tutum takınırlar. Bu nesnel ölçüt, birbirlerinden farklı tanımlanabilecek doğrular, iyilikler ve adil olanlar noktasında *uzlaşım* sağlanması anlamına gelmektedir. Bu anlamda her sitenin, bir başka siteden daha doğru olmaksızın, kendi doğrusunu, kendi iyisini ve adil olanı belirledikten sonra ona bağlı olarak bir yasal düzen kurması gerekmektedir. (Copleston, 2009, s.82)

Sofistlerin felsefi rölatif tutumu Platon'un sofist düşmanlığını anlaşılmasına yardımcı olur; nitekim ona göre artık gerçeği arama ruhu kaybolmuştur. Çünkü hakikat, sofistler için koşul, yer, zaman ve insan ile hayati bir bağ içerisindedir. Bunun yanı sıra, Platon'a göre, Sofistler, toplumdaki topluma, kişiden kişiye değişen bilgiyi ve değer yargılarını öğretmekteydiler. Dolayısıyla onun için bu türden bir etik ve politik anlayış, yozlaşmışlığın ve karışıklığın hâkim olduğu bir toplum yaratmaktadır. Sofistlerin aksine Platon için hakikat, yere ve zamana göre değişmeyen, toplumu mutluluğa ve düzene ulaştıran türden bir şeydir. Bu yüzden her topluma ve kişiye göre değişen bir adalet fikri, adil bir toplum yaratamaz. Sofistler'e yapılan bu eleştirilerde Platon bir bakıma haklı görünse de Sofistler'in toplum düzeni için asgari düzeyde bir uzlaşma yolunu benimsediklerinin göz ardı edildiğini belirtmekte fayda vardır. Başka bir ifadeyle, Sofistler'e göre değişken değer yargıları söz konusu olsa bile, adil bir toplum yaratmak için insanların sağduyularına uygun ve uzlaşabilecekleri yasalar bulunabilir.

Değişmez, evrensel bir adalet tanımı olduğunu düşünen Platon, her şeyden önce, adaleti erdem ideasının, diğer üç parçası ile birlikte (bilgelik, yiğitlik, ölçülülük), bir parçası olarak tanımlar. Bir diğer ifadeyle, bu dört erdem duyusal dünyada sahip olunabilecek niteliklerdir; tek bir erdem ideasına bağlıdırlar ve ondan pay almaktadırlar. (Arslan, 2006, s.98) Erdemli bir insan olmak için gerekli olan bu parçalar arasında adalet, ona göre daha kapsayıcı ve temel olanıdır. Çünkü adaletten yoksun yiğitlik, bilgelik ve ölçülülük erdemleri bir anlam ifade etmeyecektir. Bu bağlamda Platon'un diyaloglarında *doğruluk* ve *adalet* kavramlarını birbirlerinin yerine kullandığını belirtmekte fayda vardır. Zira ona göre doğru bir edim aynı zamanda adil bir davranış anlamına gelir. Dolayısıyla bilgece, ölçülü ya da yiğitçe olarak nitelendirilen her davranış son kertede doğru/adil olanın altına yerleştirilebilir. Bunun yanında, Platon adaletin anlamını eşitlikte de bulmaktadır. Ancak eşitliği iki farklı anlamda kullanır. Oy kullanma, yasaların düzeninde söz sahibi olabilme gibi niceliksel bir eşitliğin yanı sıra, onun nazarında eşitlik, herkese aynı payı vermek değil, büyük olana büyük, küçük olana küçük payı vermek demektir. (Platon, 2012, s.221-222) Adaletin hak edene hak ettiğini verme biçimindeki tanımı, Aristoteles'in felsefesine de etkide bulunmuştur ancak Aristoteles özellikle adalet konusunu daha ayrıntılı ele almaktadır.

Değindiği üzere, Aristoteles'te Platon'dan çok farklı bir adalet erdemi yoktur. Ancak Platon adaleti ideal bir devlet tasarımı üzerinde temellendirirken, Aristoteles var olan devlet düzeni ve toplumdaki hareketle temellendirir. Gerektiği zaman gerektiği şekilde davranmak Aristoteles'in etik anlayışının vazgeçilmez ilkesidir. Bu anlayış, onun adalet bakışının da anlaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles için adaletin temel bir tanımı olsa bile duruma göre değişen pratik uygulamaları da mümkündür. Yasaya uyan, eşitliği gözeten kişilerin adil olduğunu ve buna uygun yasaların da adil yasalar olduğunu ifade eden Aristoteles, eşitliğin niteliksel yanı kadar niceliksel yanlarını da inceler. Adaleti dağıtıcı adalet, düzeltici adale ve değiş tokuş adaleti olarak ele alır. Ancak o da Platon gibi niteliksel anlamda

bir eşitlik/adalet fikrine sahiptir. Ona göre hak ederek bölüşülen paylar, herkese aynı payın verilmesinden daha adildir. Aristoteles için “adalet, en toplumsal, en politik erdemdir. O sitenin uyumlu ve istikrarlı bir şekilde tesis edilmesini ve devamını mümkün kılar; politik iynin kişisel veya bireysel iyiyle ilişkisi neyse, en yüksek politik erdem olan adaletin diğer erdemlerle ilişkisi odur. Politikanın ahlâkla ilişkisi neyse, adaletin diğer erdemlerle ilişkisi odur.” (Arslan, 2009, s.264) Bu anlamda Aristoteles, adaletin de diğer erdemler gibi bir tür orta olduğunu, haksızlık etmekle haksızlığa uğramanın ortasında olduğunu belirtir.

Son olarak, Aristoteles, Sokrates’in (Platon’un) *erdem bilgidir* anlayışının doğru, ancak eksik olduğunu dile getirmektedir. Ona göre adil biri olmak için adaleti bilmek yetmez onu huy veya alışkanlık haline getirene kadar eylemimizi tekrarlamamız gerekmektedir:

Sokrates, amaç erdemi bilmektir diye düşünüyordu ve adaletin ne olduğunu, yiğitliğin ne olduğunu, yani her erdem parçasını soruşturuyordu. Böyle yapması yerindeydi, çünkü o erdemlerin bilgi olduğunu, dolayısıyla adaleti bilince aynı anda adil olunacağını düşünüyordu. ... erdemle ilgili olarak, onun ne olduğunu bilmek değil, erdemın nelere bağılı olarak oluştuğunu bilmek en önemli şey. Çünkü bizim istediğimiz erdemın ne olduğunu bilmek değil, erdemli olmak; adaletin ne olduğunu bilmek değil, adil olmak. (Aristoteles, 2015a, s.15)

Dolayısıyla Aristoteles’e göre etik söz konusu olduğunda teorik bilginin yanında pratik alan da oldukça önemlidir.

Aristoteles Felsefesinde Mutluluk ve Erdemlerin Varoluş Koşulu Olarak Politika ve Toplum

Aristoteles Platon gibi adalet ve hak arasında bir ilişki olduğunu düşündüğüne yukarıda değinilmişti. Ancak buradaki sorun, kimin neyi hak ettiğini belirleyen ölçütlerin neler olduğu problemidir. Aristoteles için bu ölçüt her şeyden önce dağıtılan şeyle ilgilidir. Bir diğer ifadeyle, bir şeyın adil dağıtılması için dağıtılacak şeyın *telosunun* belirlenmesi gerekmektedir ve böylece dağıtılacak şey onun telosuna en uygun kişiye verilmelidir. Örneğin bir flütün dağıtılması söz konusu ise, bu flüt zengin, doğuştan soylu olan ya da diğer üstünlüklere sahip kişiye değil flütü en iyi kullanabilen kişiye verilmelidir. (Sandel, 2017, s.248-251)

Adalet denilince günümüzde genelde refah ve fırsatların dağıtımı ile ilgili konular akla gelirken Aristoteles ise adaletin maddi kaynakların yanında politik görevler ve onur gibi durumlarla da ilgili olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla yönetme işini kime verilmesi gerektiği konusu da toplumsal adalet için önemli bir sorundur. Aristoteles söz konusu olunca bunun için öncelikle politik birliğin veya politikanın amacının belirlenmesi gerekmektedir. Modern toplumlarda bireysel özgürlük isteği ve kaygısıyla politikanın varlık sebebi, en temel anlamda, insanların amaçlarını seçmelerine ve gerçekleştirmelerine olanak sağlayan “prosedür” olarak belirlenir. Ancak Aristoteles için politikanın amacı “amaçlar arasında nötr olacak bir haklar çerçevesi düzenlemek” değildir. Ona göre politikanın amacı toplumun mutluluğu ve bunun için de iyi karakterli yurttaşların yetişmesi için uygun yasalar belirlemektir. (Sandel, 2017, s.255)

Aristoteles oldukça çarpıcı bir kent (siyasal birlik, toplum) tarifi yapmaktadır. Ona göre bazılarının iddia ettiği gibi kent iyi yaşam için değil de yalnızca yaşamak için var olsaydı, kölelerden veya hayvanlardan oluşan bir kent mümkün olabilirdi. Ya da kent, bir savunma veya ticari ittifak gereği kurulan bir şey olsaydı, antlaşmalarla birbirine bağlanan kentler tek bir kent olurlardı. Oysa bu türden ittifaklar hem ortak makamlara sahip olmamaları hem de erdeme dair ortak bir kaygı taşımamaları nedeniyle bir kent değillerdir. Aksi durumda kent ittifakın başka bir ifadesi olur ve siyasal birlik ittifaka tabi olurdu. Halbuki Aristoteles için bir kentin karakteristik niteliği salt yaşamı değil, iyi ve güzel bir yaşamı olanaklı hale getirmesidir. Dolayısıyla, özgür, soylu ya da zenginlik yurttaşın daha fazla pay alması gerektiğini göstermez; bunu yalnızca güzel işlere katkıda bulunanlar yani erdem konusunda üstün olanlar hak eder. (Aristoteles, 2018, s.278-279)

Aristoteles, bir kenti yönetmeye genelde talip olan ve bu hak iddia eden iki kesimden söz etmektedir: Bunlar oligarşi ve demokrasi yanlılarıdır. Oligarklar zenginlerin iktidarını meşru görürken demokratlar ise özgür doğmanın, yurttaşlık ve politik yönetim için yegâne kriter olduğunu savunmaktadırlar. Aristoteles, söz konusu iki grubun otorite taleplerinin altında, politik birliğin amacının yanlış yorumlanması yattığını düşünmektedir. Politik birliğin amacı ne mülkiyeti korumak ya da ekonomik refahı geliştirmek ne de çoğunluğun tercihlerini veya isteklerini karşılamak değildir. Başka bir ifadeyle devlet "karşılıklı korunma için bir ittifak, ekonomik mübadeleleri kolaylaştırmak ya da ekonomik ilişkileri geliştirmek" için var olmamıştır. Politikanın amacı, "insanların farklı insan kapasitelerini ve değerlerini geliştirmelerine imkân vermektен, ortak iyi hakkında düşünmektен, pratik muhakeme yeteneği elde etmektен, kendi kendini yönetmeyi paylaşmaktan, bütün olarak toplumun geleceğini önemsemektен daha az bir şey değildir." (Sandel, 2017, s.256-257) Aristoteles, politikanın amacını sözü edilen biçimde tanımlamasından sonra ortaya çıkan şu soruların cevapları belirmeye başlamaktadır: Aristoteles neden politikayı insan hayatının ve mutluluğunun temeline yerleştirmektedir? Politika veya toplum olmadan neden insan erdemli, iyi bir yaşam süremez? Aristoteles'in perspektifinde bu soruların yanıtları insan doğası ile ilişkilidir. Çünkü sadece bir politik birlik içinde ve politikaya katılarak insani doğamızı gerçekleştirebiliriz. Aristoteles bu düşüncesini, sadece insanın dil kullanabilen canlı olmasıyla temellendirmektedir. Ona göre insan, yalnızca politik bir birlik içinde dil yeteneğini kullanabilir ve diğer insanlarla adalet, adaletsizlik veya iyi bir hayatın doğası gibi konular hakkında tartışabilir. (Sandel, 2017, s.260) İnsan yalnızca diğer insanlarla birlikte yaşayarak bu türden 'entelektüel' yetkinliklerini geliştirebilir.

Politik bir birlik içinde yaşamamanın bir diğer zorunluluğu (doğal zorunluluk) ise erdemli bir hayatın koşulu olmasıdır. Aristoteles için bir kişinin erdemli olarak nitelendirilebilmesi için bu konuda üstün bir teorik bilgiye sahip olması yetmemektedir; o, defalarca tekrarlanıp alışkanlık ya da huy haline getirildiği takdirde erdem haline gelir. Dolayısıyla bunun için hali hazırda politik bir birlik içinde yaşamak gerekmektedir. Bu noktada Aristoteles'in adaleti de içine alan erdem anlayışından genel anlamda bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre erdemli bir davranış her şeyden önce *orta olmayı* gerektirmektedir. Örneğin, çok para harcamak müsriflik, az para harcamak cimriliktir; cömertlik ise bunların ortasıdır. Ancak Aristoteles de bu genel yargının her durumda geçerli olmadığını farkındadır. Dolayısıyla o, doğru davranışın, doğru zamanda ve doğru yerde yapıldığı takdirde ortaya çıkacağını söyler. Bu

noktada doğru zaman ve koşulun nasıl belirleneceği problemi ortaya çıkmaktadır. Aristoteles için kişi pratik akıl dediği akıl türüne sahip olduğu ölçüde bunu belirleyebilmektedir. Ancak Aristoteles için bu türden bir düşünme “filozofça” düşünme değildir. Çünkü bu konu evrensel, mutlak olanla değil değişebilir, tikel olanlarla ilgilidir. Tüm bu söylenenlerin neticesinde Aristoteles için politikanın hayati önemi netleşmiş olmaktadır: Buna göre “ilk olarak şehir devletinin kanunları iyi eylemleri aşlar, iyi karakter oluşturur, yurttaşlık erdemine yönlendirir. İkinci olarak vatandaşın hayatı, müzakereyi ve aksi takdirde aktif olmayacak pratik akıl kapasitesini gerçekleştirmemize imkân sağlar” (Sandel, 2017, s.263-264) ve bunlar da toplumdan bağımsız yapılacak şeyler değildir.

Aristoteles Felsefesinde Adalet Kavramı

Aristoteles adalet konusunu ele alırken biçimsel olarak onayladığı, şu tanımları verir: Adalet, insanların adil olanı yapmalarını ve haklı şeyler istemelerini sağlayan huydur. Adaletsizlik ise insanları haksızlık yapmaya ve haksız şeyler istemeye götüren huydur. Akabinde Aristoteles, bir huyun karşıtından yola çıkılarak bilinebileceğini söyler. Karşıtların arasındaki bu bağa dikkat çeken Aristoteles, bu anlamda adil olanın birkaç anlamı varsa adaletsizliğin de birkaç anlamı olacağını söyler. Sonrasında, adaletsizlikten hem yasaya uymayan insanın hem çıkarıcı insanın hem de eşitliği gözetmeyen insanın huyu olarak söz edildiğinden bahseder. Dolayısıyla adil olan da yasaya uyan, eşitliği gözetken ve çıkarıcı olmayan insan olacaktır. Aristoteles’e göre yasalar bakımından uygun olan şeyler adil olarak adlandırılıyorsa, yasal olan şeyler bir bakıma adil şeylerdir. Ancak Aristoteles’in bu noktada iyi yasalar ön kabulüyle konuştuğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Aristoteles iyi yasalardan politik toplumun mutluluğunu, onun öğelerini hedefleyen şeyi anlar. (Sandel, 2017, s.90-92) Bu anlamda, politik toplumun yaratılması ve devam ettirilmesi için doğru kurallar olmaları bakımından yasaların adil olduğu veya adaletin uyma, birinci ve genel anlamının yasalara uygun olma, ona itaat etme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Arslan, 2009, s.265)

Aristoteles’e göre ölçülülük, bilgelik, cesaret gibi diğer tüm erdemler kişinin kendi ile ilgilidir. Ancak adalet hem diğer erdemleri hem de başkalarıyla olan ilişkiyi kapsadığı için *tam*dır ve *en çok kendine yeten* erdemdir. Bu da adalet için aslında toplumsal iyi demenin başka bir ifadesidir. (Arslan, 2009, s.265) Aristoteles için insanlar işlerinde diğer erdemleri kullanabilir ancak başkalarının işinde bunları kullanmazlar ve bu durum erdemsiz oldukları anlamına gelmez: Yalnızca toplumsal konular, ona göre bahsi geçen erdemlerin kapsayıcılıklarının dışındadır. Bu anlamda tekrar ifade etmek gerekirse, adalet *tam* olduğu için, kendi amacını kendinde en çok taşıyan erdemdir. Bu nedenle Aristoteles, adaletin, sık sık en önemli erdem olarak düşünüldüğünü söyler. Adalet, yöneticilerin başkalarıyla ilişkili olması bakımından ve bu ilişki içinde yararlı olanı, mutluluğu amaçlamaları bakımından politikayla ilişkilidir. Yönetici adil olduğu zaman, diğer erdemleri de içinde taşıyarak yargı dağıtır. Çünkü ona göre adalet erdemlerin bir parçası değil, bütünüdür. Adaletsizlik de kötülüğün bütünüdür. (Aristoteles, 2015a, s.92-93)

Aristoteles iki tür adaletten (bunlar da bütün olan adaletin parçalarıdır) bahseder. Ona göre, ilk tür adalet, onurun, paranın ya da yurttaşlar arasında bölüştürülebilir şeylerin dağıtılması ile ilgilidir. Diğer tür ise alışverişlerde düzeltici işlevi görür. Aristoteles bu noktada iki tür alışverişten söz eder. İlki isteyerek yapılan alışveriş ki bunun içinde satmak, satın almak, borç

vermek vb. durumlar yer alırken, ikincisi istemeyerek yani zora dayanan alışverişlerdir. Bunlar da baştan çıkarma, hırsızlık, tuzak kurma gibi durumlarla ilgilidir. (Aristoteles, 2015a, s. 93-95)

Aristoteles, etik öğretilerinde uyguladığı orta yolu adaletin türlerini açıklarken de kullanmaktadır. Buna göre, bölüşülen mallar taraflara eşit şekilde dağıtılmalıdır. Ancak Aristoteles eşitliği mutlak bir eşitlik ya da aynı payı alma olarak anlamaz. Ona göre eşit olan şey, kişilerin aldıkları payların oranlarının birbirine eşit olmasıdır. Başka bir ifadeyle, kişilere dağıtılan paylar, kişilerin durumlarına göre değişir. Farklı pozisyonda olan iki kişi, farklı paylar almaktadır ancak bu paylar, hak ettiklerinden ne az ne de çok olmak kaydıyla ortada eşit veya hakkaniyetli bir bölüşme söz konusu olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, bu insanlar mevkii, ekonomik düzey, vb. durumlar bakımından eşitse, dağıtılacak şey eşit olacaktır, değilse eşit olmayacaktır. (Arslan, 2009, s.266) Ancak bu değer farklı toplum türlerinde farklı şekilde anlaşılmaktadır. Demokrasi ile yönetilen toplumlarda özgürlük, oligarşi yanlılarına göre zenginlik ve soyluluk, aristokrasi ile yönetilen toplumlar açısından da erdem değerlidir. Bu türden adalet, Aristoteles'e göre, "dağıtıcı" adalettir. (Aristoteles, 2015a, s.96-97)

Bir diğer adalet ise "düzeltici" adalettir. Bu adalet türünde diğerine göre önemli olan orantı değil, mutlak eşitliktir. Adaleti sağlayacak olan eşitlik, adaletsizliği getirecek olan ise eşitsizliktir. Burada tarafları eşit olarak kabul eden yasa karşısında yapılan eylemin değerlendirilmesi söz konusudur. İyi bir kişinin ya da kötü bir kişinin cinayet işlemesi değil, sadece cinayet işleme durumu adil olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada adalet, eşit olmayan durumları eşitlemeye çalışmaktır. Aristoteles burada eşitliğin sağlandığı tarafı *kazanç*, eşitliği sağlamak açısından pay alınan tarafı da *zarar* olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda ona göre adalet, kazanç ve zararın ortasıdır. Daha önce ifade edildiği gibi, etik ve politik anlamda orta olmayı benimseyen Aristoteles, buradaki adaletin de bir tür orta olduğunu ifade etmektedir. Burada önemli olan, yargıcın eşitliği sağlamak adına hangi payı kimden alması ve kime pay eklenmesi konusunda dikkatli olması ve sonucunda adaleti sağlamasıdır. Bu adaleti sağlamaktan kastı ise adil yargıcın tarafları kâr ve zarar durumlarının ortaya çıkmadığı hallerine getirmesidir. (Aristoteles, 2015a, s.97-99)

Aristoteles'in son olarak dile getirdiği adalet türü ise "değiş tokuş" adaletidir. Burada Pythagorasçılara karşı çıkan Aristoteles, bu adalet türü içinde eşitlik bakımından bir karşılıklılık olmadığını ifade eder. Daha açık bir ifadeyle Aristoteles, yaptığının karşılığını aynen almayı adalet olarak düşünmemektedir. Onun bu tür adalette ifade etmek istediği şey "eşdeğer" olması durumudur. (Arslan, 2009, s.268)

Değiş tokuş, toplum içinde yaşayan insanların karşılıklı olarak ihtiyaçlarını gidermesinden doğmaktadır. Nitekim toplumların oluşmasının temel nedeni, insanların farklı ihtiyaçlara sahip olması ve bu ihtiyaçlar doğrultusundaki talepleridir. Bu karşılıklı ihtiyaçların giderilmesi durumunda taraflar, birbirlerine verdikleri şeylerin eşdeğer olmalarını gözetmek durumundadır. Bir örnek ile açıklayacak olursak; bir mimarın yaptığı eve karşılık olarak bir ayakkabıcının yaptığı ayakkabı eşdeğer gelmemektedir. Burada bir eve eşdeğer olan ayakkabı miktarı belirlenmeli ve ona göre bir adalet sağlanmalıdır. Aristoteles bu belirlenimin yapılmasında paranın belirleyici olduğunu ifade eder. Bir evin ve ayakkabının para bakımından değeri belirlendikten sonra ancak kaç evin kaç ayakkabıya denk düşeceği

belirlenebilecektir. Bu belirlenim sonrasında yapılacak olan adaletli değiş tokuş hem tarafların ihtiyaçlarının giderilmesini hem de toplumdaki bir aradalığı sağlayacaktır. (Aristoteles, 2015a, s. 99-102)

Tüm bu söylenenlerin neticesinde Aristoteles, adaletli eylemin haksızlık etmek ve haksızlığa uğramanın ortası olduğunu ifade eder. Adaletsizlik ise dengedeki iki aşırı uç anlamına gelmektedir. Yasalar, bu adaleti sağlamanın aracı ve güvencesidir. Yöneticiler ise ancak adaletin ve eşitliğin koruyucusudurlar. Bunun karşılığı ise onur ve ayrıcalıktır. Bununla yetinmeyenler ise *tiran* olurlar. Bunların dışında Aristoteles için, yalnızca adaletin veya adaletsizliğin ilgili olduğu durumlar değil, bunun yanında adaletli veya adaletsiz olarak nitelendirilen eylemlerin meydana gelme koşulları ve biçimleri de önemlidir. Buna göre, sonucu bir haksızlık meydana getirmiş olsa bile, her haksız eylem adaletsiz değildir. Örneğin, borcu olan birinin başkasının zorluğuyla borçlu olduğu kişiye bunu ödememesi bu kişinin rastlantısal olarak haksızlık yaptığı anlamına gelmektedir. Aristoteles bunu adaletsizlik olarak nitelendirmemektedir. Diğer yandan, birine başkasının zorluğuyla borcunu ödemek, Aristoteles için ne haksızlık ne de haklılık barındıran bir durumdur. Çünkü kişi yine rastlantısal bir eylemde bulunmuştur. Bir diğer örnekte ise bir başkasının zorluğuyla karşısındaki kişi kim olursa olsun zarar veren bir kişi, bunu isteyerek yapmaz. Burada bir başkasının zoru ile istemeyerek yapması söz konusudur. Ancak önceden düşünüp taşınan durumların isteyerek, düşünüp taşınılmayan durumların ise rastlantısal ya da istemeyerek yapılmasıdır. (Aristoteles, 2015a, s. 103-105)

Aristoteles'e göre, politik birliğin var olması ve adaletin tesis edilmesi için önemli bir diğer kavram *dostluktur*. Toplumda mutluluğu ve düzeni sağlayacak olan politik yapının bir diğer temel amacı dostluk sağlamaktır. Bu dostluğu sağlayabilmenin temel aracı ise adalet erdeminin varlığıdır. (Aristoteles, 2015b, s.66) Adalet erdemine sahip olan ve bunu yurttaşlarına kazandıran bir yönetici, o toplum içindeki haksızlıkların olmasını engelleyen ve bu sayede ikili ilişkilerin sağlıklı kurulmasını sağlayan bir kişi olacaktır. Bu duruma ilişkin Aristoteles'in bakışı, kurulacak dostlukların haksızlıkları önleme sebebinin dostların birbirlerine haksızlık etmeme durumu olduğu yönündedir. Bununla birlikte Aristoteles, dostluk kavramını ifade ederken, sadece arkadaşlık olarak nitelendirmemektedir. Aile, komşu, akrabalar, hatta yakın ikili ilişkilerde bulunan tüm insanları kastetmektedir. Burada kurulacak "özel hukuk" kişilerin kendisine bağlıdır, ancak diğeri/başkası ile kurulan ilişkinin bir *hak* barındırması, önemli bir yurttaşlık bilinci gerektirmektedir. (Aristoteles, 2015b, s.67)

Yurttaşlar arasında uzlaşmaya dayalı dostluğun bulunması toplumsal açıdan kurulacak düzenin bir unsurudur. Bu uzlaşma orantıya dayalı bir eşitlik anlayışı sağlamaktadır ve orantılı olan şey adildir. Aristoteles bu dostluk biçimindeki adaletin sağladığı düzeni aristokrasi ile bağdaştırmaktadır. Aynı zamanda Aristoteles açısından dostluk ilişkisinin nasıl kurulacağını belirlemek, adaletin ne olduğunu araştırmak demektir. Nitekim adalet ortaklar arasında görülür ve dostluk bir ortaklıktır.

Sonuç

Görüldüğü üzere, Aristoteles için politika ya da adil yönetim, ekonomik eşitlik, faydanın maksimize edilmesi veya bireysel çıkarların garantörlüğü gibi modern rollerinin dışında farklı bir anlama sahiptir. Aristoteles'in kendi çağının ötesinde sayılabilecek, özellikle politika alanına dair fikirleri, farklı disiplinlerde yürütülen çalışmaların konusu olması bakımından güncelliğini korumaktadır. Bunun durumun nedenlerinden biri, politikanın doğası, işlevi ve asli amacının hâlâ tartışılıyor olmasıdır demek yanlış olmayacaktır. Adalet özelinde konuşmak gerekirse, şüphesiz adalet, insan ruhundaki ve toplumdaki en temel şeydir. Bugün bile kitlelerin en şiddetli biçimde istediği şeydir. Çünkü adaletten daha evrensel, daha güçlü ve daha mükemmel olan bir şey düşünülemez. (Solomon, 2004, s.21)

Günümüzde politikanın, iyi bir yaşamın temel koşulu olarak görülmesi bir yana, o, "şeytani" bir şey olarak kabul edilmektedir. Politika sözcüğü genelde "taviz", yapmacıklık", "çıkar" ve "yozlaşma" gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Hatta politikanın ideal tanımları bile onu, bir amaca götüren araç veya diğer meslekler gibi meslek olarak tasarlar. (Sandel, 2017, s.259) Ancak Aristoteles'in dünyasında bu türden politik yozlaşmalar söz konusu olsa bile bunlar insani zafiyetten ve bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Politika, Aristoteles'e göre insanın insanca yaşaması, mutlu ve erdemli bir hayat sürebilmesi, daha da önemlisi, insanın insan olabilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü erdemli ve iyi bir hayat sürmek, deyim yerindeyse, evde, felsefe dersinde veya bir etik kitabı okuyarak öğrenilecek bir şey değildir. Ahlaki erdemler, yapılarak öğrenilen ve alışkanlıklar sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Tıpkı iyi bir ressam olmak için resim bilgisinin değil, iyi resimler yapmanın gerekli olması gibi, erdemli veya daha özel anlamda, adil olmak da için de eylem zorunlu koşuldur.

Bununla birlikte, Aristoteles'in politika ve adalet öğretisine modern dönemlerde getirilen eleştiriler, onun, adaleti genel anlamda bir uyum sorununa indirgemiş olduğu iddiası etrafında şekillenmektedir. Aristoteles'te uyum, "hakları dağıtmak sosyal kurumların telosunun aramak ve bireyleri kendilerini gerçekleştirmelerine imkân verecek uygun rollere koymaktır. İnsanlara hak ettiklerini verme; onlara hak ettikleri görevleri ve onuru, doğalarına uyumlu sosyal rolleri vermek" (Sandel, 2017, s.265) anlamına gelmektedir. Ancak Kant ve Rawls gibi filozofların temsilcileri oldukları modern liberal adalet teorilerinde, teleolojik yaklaşımdan kaynaklı bir özgürlük kaygısı vardır. Adalet söz konusu olduğunda, asıl önemli olan, bir amaca göre şekillenen uyum değil, seçimdir. Dolayısıyla onlara göre "hakları dağıtma insanları doğalarına uygun rollere uydurmak değildir; insanların rollerini kendi kendilerine seçmelerine izin vermektir." (Sandel, 2017, s.266) Bu bağlamda telos ve uyum kavramları tehlikelidir, çünkü ortaya kişinin doğasına uygun rolü kimin belirleyeceği problemi çıkmaktadır. Birey, kendi özgür rolünü seçemediği durumda belirlenmiş bir rolü kabul edilmeye zorlanması söz konusudur. Bu bağlamda, gücü elinde bulunduran otorite, kişiye daha aşağı bir rolü uygun görürse, Aristoteles'in anlayışındaki gibi, hak olarak dağıtılan şeyin ve dağıtılan kişinin doğası temelinde biçimlenen adalet öğretisi, kolaylıkla köleliği ortaya çıkarabilir. (Sandel, 2017, s.267)

Ancak getirilen bu türden eleştirilerin, haksız bir tutum olduğunu dile getirmekte yanlış olmayacaktır. Çünkü Aristoteles'in felsefesi söz konusu olduğunda, dağıtılan hakların dağıtılan şey ve insanın toplumsal alandaki doğasına göre belirlenmesi, kişinin doğasının otorite tarafından belirleneceği anlamına gelmemektedir. Yurttaşlara veya poliste yaşayanlara

dağıtılan roller ve paylar, bir ön belirlenim dışında, kişinin özgür seçimleriyle biçimlenen karakteri ve doğasına göre şekillenmektedir. Bir diğer ifadeyle, kişi politik birliğin ortak iyisi ve mutluluğu için ne kadar sorumluluk alırsa o kadar onur ve haklara sahip olur. Bununla birlikte politikaya, yurttaşların mutluluğu gibi bir telosun belirlenmesinin problem teşkil etmesi bir yana, tam da çağımızda yaşanan politik sorunların temelinde unutulmuş bu telosun yattığını ve politika bu biçimde görülürse, bu sorunlar için bir panzehir işlevine sahip olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2015b). *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2015a). *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2018). *Politika*, çev. Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2, Sofistlerden Platon'a*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3, Aristoteles*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Copleston, F. (2009). *Felsefe Tarihi: Ön-Sokratikler ve Sokrates*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Herakleitos. (2009). *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Jaeger, W. (2012). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çev. Güneş Ayas, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Platon. (2012). *Yasalar*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Sandel, M. J. (2017). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, Ankara: Felix Kitap.
- Solomon, R. C. (2004). *Adalet Tutkusu*, çev. Ertuğrul Altınay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bireylerin Yaşlılık Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi^a

Rabia Fettahoğlu^{b, c}, Ramazan Erdem^d

Özet

Modern dünyada, Batı ülkelerinin bilim ve teknolojisindeki gelişmelerin bir sonucu olarak sosyal değişimler yaşanmış ve insan yaşamı uzamıştır. Modernleşmenin kentleşme, göç, kadınların iş yaşamındaki aktif rol alması ve çekirdek aile yapısına geçiş gibi sonuçları yaşlılık algısında değişiklikler meydana getirmiştir. Bu çalışmada bireylerin yaşlılık algısı ve sağlık hizmeti kullanımı ve bunlar arasındaki etki incelenmiştir. Araştırmada 500 kişilik bir örneklem grubuna anket uygulanmıştır. Yaşlılık algısını ölçebilmek için Eser ve diğerleri tarafından Türkiye'ye uyarlanan Avrupa Yaşlanma Tutum Ölçeği (AAQ) kullanılmıştır. Bireyler yaşlılığı; kayıpların olduğu bir dönem şeklinde algıladıkça daha fazla aile hekimi ve klinik hizmeti kullanmaktadır. Neticede olarak katılımcılar; yaşlılığı belli yetilerin kaybedildiği bir zaman olarak algıladıkça daha fazla poliklinik, aile hekimi ve klinik sağlık hizmeti kullanmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılar yaşlılığı tecrübe ve örnek olunması bir dönem olarak algıladıkça özel hekime daha az başvurmuştur.

Anahtar Kelimeler

Yaşlılık
Yaşlılık Algısı
Sağlık Hizmeti Kullanımı
Modern Zaman

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.11.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.650251

The Effect of Individuals' Perception of Aging on Healthcare Use

Abstract

As a result of the developments in the science and technology of Western countries in the modern world, social changes have occurred and human life has been prolonged. The consequences of modernization such as urbanization, migration, the active role of women in business life and the transition to the nuclear family structure have caused changes in the perception of old age. In this study, individuals' perception of aging and healthcare use and the effect between them were examined. In the study, a questionnaire was applied to a sample group of 500 people. The European Aging Attitude Scale (AAQ), adapted to Turkish by Eser and others, was used to measure the perception of aging. Individuals old age; more family physicians and clinical services are used as it is perceived as a period of losses. As a result, the participants; As he perceived old age as a time when certain abilities were lost, he used more polyclinics, family physicians and clinical health services. In addition, as the participants perceived old age as an experience and an example, they applied less to the private physician..

Keywords

Old Age
Aging Perception
Health Service Use
Modern Time

About Article

Received: 23.11.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.650251

^a Bu çalışma Rabia Fettahoğlu'nun "Bireylerin Yaşlılık ve Ölüm Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma 20-23 Haziran 2019 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Koordinasyon Birimince Prof. Dr. Ramazan ERDEM tarafından yürütülen SYL-2018-6902 numaralı ve "Bireylerin Yaşlılık ve Ölüm Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi" başlıklı Yüksek Lisans Tez Projesi kapsamında desteklenmiştir.

^b İletişim Yazarı: rabiafettahoglu95@gmail.com.

^c Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5736-7115.

^d Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6951-3814.

Giriş

Bilim ve teknolojide kaydedilen gelişmeler sayesinde dünya genelinde bebek ölümlerinde azalmalar olmuş ve insanoğlu daha uzun yaşam sürmeye başlamıştır. Tüm dünyada insanlar artık daha uzun yaşadığından bu durumun sosyolojik hayata yansımaları öne çıkmış ve kurumsallaşan yaşlılık anlayışı günümüzde kendine yer edinmekle birlikte iktisadi piyasaların genç, zinde ve sağlıklı bedenlere duyduğu arzu yaşlıları öteleyen/ikinci plana atan bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Yaşlılık, insan yaşamındaki en son dönem olması sebebiyle önem arz eden bir olgu olsa da artık bir yük olarak görülmeye başlanmıştır.

Sağlık hizmeti kullanımı hem zaruri olması hem de toplum sağlığına etki etmesinden ötürü ele alınan bir konu olmuştur. Bu hizmetlerin yapısı gereği diğer pek çok piyasa şartlarından ayrılmasını sağlayan özellikleri de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra literatürde sağlık hizmeti kullanımı ölçen çalışmalarda (İlhan vd., 2006; Ertaş ve Kırac, 2019) genel olarak polikliniğe, acile, ve aile hekimine başvurma sıklıklarıyla alakalı sorular sorulmaktadır. Ayrıca son bir sene içerisinde kaç kez/defa başvurulduğuna dair elde edilen bilgiler sağlık hizmeti kullanımının ölçülmesinde yarar sağlamaktadır.

Bu çalışmada yaşlılık algısının modern zamanda yaşadığı dönüşüm ele alınmış ve hayatın her alanında var olan bu olgunun sağlık hizmetlerine yansıyan yapısı araştırılmaya çalışılmıştır. Yaşlılığın değişen yapısına rağmen genç bir bireyin dinamikliği ve yaşının tecrübesi sayesinde daha güzel ve üretken sonuçlar elde edileceği de bir gerçektir. Bu çalışmada bireylerin yaşlılık algısının sağlık hizmeti kullanımı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Yaşlılık ve Yaşlanma Kavramları

Yaşlanmayla alakalı birçok kavram günlük hayatta bir arada kullanılmaktadır. Öyle ki yaş (age), yaşlılık (old age ve senility) ve yaşlanma (aging) kavramları aynı anlamda kullanılmasına karşın farklı tanımları içermektedir. Yaş kavramı; doğum tarihini baz alan bir özellik taşıyıp (Parlak vd., 2015: 580) Türk Dil Kurumu (TDK, 2019)'na göre, "doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman", "hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ" ve "bir kurum, bir kuruluş, düzen vb.nin kurulduğundan bu yana geçen zaman" olarak ifade edilmiştir. Yaşlılık ise biyolojik, tarihsel ve sosyo-kültürel anlamda önlenmesi mümkün olmayan ve kendine ait sorunları bünyesinde barındıran bir süreci kapsamaktadır (Konak ve Çiğdem, 2005: 23).

Yaşlanma; çürüme, düzen kaybı, entropinin yükselmesi, ilerleyen yaşa eşlik eden hastalığa ve ölüme karşı giderek artan duyarlılıkla ilişkili ya da sorumlu olan değişikliklerin artan birikimidir. Bu süreç doğası gereği önemli spekülasyonlara konu olmasının yanı sıra elde edilen kanıtlar hücreler ve dokularda sürekli olarak devam eden serbest radikal reaksiyonların yaşlanma sürecinin oluşumunda etkili olduğunu ya da katkıda bulunduğunu göstermiştir (Blagosklonny ve Salon, 2009: 357; Harman, 1981: 7124). Aynı zamanda yaşlanmayı kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal yaşlanma diye sınıflandırmak faydalı olacaktır (Hooyman vd., 2015: 5-6):

Kronolojik Yaşlanma: Bir kişinin doğumdan başlayıp yaşadığı yılları temel almaktadır.
Biyolojik Yaşlanma: Biyolojik yaşlanma neticesinde vücutta belli fizyolojik değişimler görülmektedir. Akciğer, kalp ve dolaşım sisteminin verimliliğindeki azalmayı ifade etmektedir.

Psikolojik Yaşlanma: Bilişsel yeteneklerde (hafıza, öğrenme, zekâ vb.), duygu durumunda ve uygulanabilir kapasitede meydana gelen değişimleri tanımlamak adına kullanılmaktadır.

Sosyal Yaşlanma: Bireyin yaşlanması neticesinde değişen rollerinin ailesi, arkadaşları, diğer gayri resmi destekleri, iş ve gönüllük gibi gerek ücretli gerekse de ücretsiz üretken rollerini kapsamaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yaşlılık dönemiyle ilgili sınıflandırması ise şu şekildedir (Tümerdem, 2006: 195):

- a. 65-75 yaş arası, erken yaşlılık dönemi
- b. 75-85 yaş arası, orta yaşlılık dönemi
- c. 85 yaş ve ötesi, ileri yaşlılık dönemi

Yukarıda belirtilen yaş aralıkları DSÖ'nün kendi ölçütleri olarak düşünülmesi gerektiğinden bir genelleme yapmak doğru olmayabilir. Nitekim Hooyman ve diğerleri (2015: 5) yaşlıyı tanımlamak için küresel standartlar olduğunu belirtmiş ve kendi kitaplarında 65 yaş ve üzeri kişileri yaşlı nüfusa dâhil etmiştir.

İnsan yaşamının son evresi olan yaşlılığın; kendine has özellikleri bulunduğu gibi çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik döneminden ayrılmasını sağlayacak unsurlar bu noktada önem arz etmektedir. Öyle ki insanın hayatında meydana gelen değişimlerin yaşlılık döneminde fiziksel, psikolojik ve sosyal etkisi bulunmaktadır. Koca (1994: 9)'ya göre yaşlılık, insanın yaşam eğrisinde son dönemi ifade ettiğinden genç bir insanın hareket kabiliyetiyle yaşlı bir insanın farklı olmakta ve bu dönemde bir takım fiziksel değişimler meydana gelmektedir. Kronik hastalıkların artış göstermesiyle yaşın ilerlemesi arasında bir bağlantı bulunduğundan bu dönemde hastalıklarla daha sık karşılaşıldığı bilinmektedir. Özellikle de bunlar arasında kalp ve damar hastalıklarının artması, fiziksel hareket yetisinde gerileme, duyu organlarının eski işlevini yitirmesi, davranışların ve reflekslerin eskiye nazaran yavaşlaması, kemiklerde meydana gelen erime ve kireçlemeler sayılmaktadır.

İkinci etki olarak psikolojik değişimler hususunda yaşlılığa değin insanın geçirdiği hayat, ailesi, çevresi ve genel sağlık durumu gibi etkenler bu dönemin psikolojik özelliklerinin oluşmasına etki edebilir. Yaşlı insanların bu dönemde yalnız kalmaları, belli başlı psikolojik hastalıklara yakalanmaları ve daha evvel var olan sosyal çevrelerinden kopmaları psikolojik durumlarını sarsabilir. Örneğin bir bireyin yalnız şekilde yaşlılığını geçirmesi aile içinde olana nazaran bu dönemin birey tarafından daha farklı anlam kazanmasına neden olabilir.

Üçüncü etki olarak yaşlılık döneminin en belirgin özellikleri; gençlik ve yetişkinlik döneminde sahip olunan otorite, statü ve rollerin kaybının bireyde meydana getirdiği sosyal değişimlerdir. Bunların yanı sıra toplumsal ayrımcılık, fiziksel yetilerdeki kayıplar, emeklilik ve çevrenin değişimi gibi sebepler bireyin sosyal hayatında değişimler yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan aileyle ilişkilerde meydana gelen problemler, bir işini görebilmek için başkalarına ihtiyaç duyma, iş bulmada yaşanan zorluklar, tüketici konumuna gelme, yararlı olmama, arkadaş ve dost ilişkilerinde eskiye nazaran yaşanan eksilmeler de bu dönemde önem kazanan sosyal faktörler arasında yer almaktadır (Kurt, 2008: 24). Bu değişimler neticesinde yaşlı insanın hayatta kendine bir yer edinmesi ve daha evvel aktif şekilde geçirdiği yaşamını devam ettirmesi önem arz etmektedir. Öyle ki pek çok yaşlı insan bu değişimler nedeniyle yaşlılığı arzulamamakta, yük olarak görmekte ve yaşanan değişimleri kabul etmemektedir.

Değişen ve dönüşen yaşlılık algısına binaen yaşlılıkla ilgilenen bilimler yeni yeni gelişim göstermektedir ve bu açıdan gerontoloji ve geriatriye değinmek gerekli olacaktır. Gerontoloji

yaşlanma ile alakalı bilimdir ve üç temel bileşenden oluşmaktadır. Gerontoloji yaşlılığı; biyolojik, sosyal ve psikolojik bağlamda ele almaktadır. Bundan dolayı da gerontoloji bu alanların her birinin katkılarının olduğu çok disiplinli bir alan olarak görülmektedir (Victor, 1994: 1). Geriatri ise yaşlılık ve yaşlıların sağlık sorunlarına eğilen bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle gerontolojinin yaşlanma fizyolojisini inceleyen bir bilim olmasından dolayı geriatriден farklılaştığı görülmektedir. Geriatri; zekânın, soru çözümenin, yaratıcılığın ve hastayla aileler arasında bağın tanımını duygusal boyutta ele almaktadır (Kutsal, 2003: 2).

Konuya bu minvalde bakıldığında yaşlılığın dönüşen yapısının sağlık hizmetleri boyutunda kurumsallaşma noktasında bir anlam kazandığı görülmektedir. Modern çağda meydana gelen teknolojik gelişmeler insanların daha uzun yaşamasını sağlamış ve eskiye kıyasla insanların sağlık hizmeti tüketim alışkanlıkları da değişmiştir. Özellikle de uzun süre yaşamının sağlık sistemlerine yansıyan bir yönü olduğu ileri sürülebilir. Bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin sağlık hizmetlerini daha yaygın ve ulaşılabilir kıldığını ifade etmek doğru olacaktır. Haliyle bu alandaki tüketim alışkanlıklarında da belli değişimler meydana gelmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Geçmişten Günümüze Yaşlılık Algısı

Yaşlının aile ve toplumdaki konumunun, içinde yaşanılan zamanla ve çevresel etmenlerle yakından bir ilgisi bulunmaktadır (Akın, 2002: 75). Dünyada nüfus hareketlerinde, ekonomik faktörlerde ve aile yapısında meydana gelen kopuşlar yaşlının statüsündeki değişimi meydana getirmiştir. Yaşlı insanlar geleneksel ailelerde olduğu gibi evlatları ve torunlarıyla birlikte yaşamak yerine kurumsallaşan bir yapıda hayatına devam etmektedir. Modern zamandan evvel saygı duyulan, kendisinden belli hususlarda fikirler alınan yaşlı profili yerini günümüzde aksi, huysuz, her şeye karışan ve çok konuşan bir imaja bırakmıştır. Şüphesiz ki bu durumda modern zamanın yaşlılığa bulunduğu atıf etkili olmuştur.

Neolitik dönemden bu yana yerleşik döneme geçilmesi sonucunda tarım faaliyetleri başlamış ve yaşam büyük ölçüde yaşlılar adına kolaylaşmıştır. Yerleşik hayata geçerek toprağı işlemeyi öğrenen insan, sadece tüketmek yerine üretime de vakıf hale gelmiştir. Öyle ki ürettiğini sonrası için saklamış ve ilerde ekonomik gelirini bundan elde edeceği takas yöntemini kullanmıştır. Bundan dolayı ilk insanın sadece yaşamak amacı güderek topladığı yiyecek (bitki) üretilip başka ihtiyaçlara ulaşmada kaynak sağlayan bir işlev görmüştür (Akın, 2002: 75; Akülkü, 2015: 31).

16. ve 17. yüzyıllarda yaşlı bedensel güç kaybına uğrayan kişi olarak tanımlanmış ve aynı zamanda bu dönemlerde yaşlılık, takvimsel yaşla ölçülen bir özellik taşımamıştır. O zamanlarda yaşlılık; ölümün ilk basamağı olarak ele alınmaya başlandığından dönemin edebi eserlerinde bu dönem bütün acımasız ve olumsuz yönleriyle ele alınmıştır (Tufan, 2016: 100). 20. yüzyılda doğum ve ölüm oranlarında yaşanan dramatik değişimler dünyanın 21. yüzyılda hızlı bir şekilde yaşlanmasına neden olmuştur (National Research Council, 2001: 1).

Son dönemlerin nüfus planlaması hareketleri sayesinde yaşlı oranın arttığı bir demografik yapı ortaya çıkmış ve tıpta meydana gelen gelişmeler neticesinde anne ve baba olma yaşının daha ileriye gitmesinin yanı sıra aile planlaması politikaları ve eğitim düzeyinde ortaya çıkan artış gibi nedenler de dünyanın yaşlanmasına etki etmiştir (Ertaylan, 2016: 4).

Modernleşmeyle Birlikte Yaşlılık Algısı

Modernleşme; toplumları bir boyuta indirgeyen birbiriyle ilişkili toplumsal değişimlerin bir özeti olarak tanımlanmaktadır (Silverstein vd., 1998: 388). Bu tanımdan da hareketle bugünkü yaşlılık algısının üzerinde etkisi olan modernleşmeyi nüfus yapısı, ekonomik faktörler ve aile yapısı gibi etmenleri ele alarak ayrıntılı şekilde irdelemek mümkündür.

Nüfus Yapısındaki Değişim

Gelişen ve dönüşen dünyada maddi kültür unsurlarının öneminin artması toplumların her manada refah seviyesine ulaşmak adına etkili adımlar atmasını sağlamıştır. Teknolojide meydana gelen yenilikler ve tıptaki gelişmeler; hastalıkların iyileşmesi ve bebek ölüm oranlarının azalmasını sağlamış ve bu sayede ortalama yaşam süresi uzamıştır. Bunlara ilave olarak daha bilinçli bireylerin dengeli beslenme ve spor gibi günlük aktiviteleri hayatında uygulaması da etkili olan faktörler arasında yer almıştır (Taşkesen, 2017: 93). Bunu destekler nitelikte Bulduk (2014: 55) günümüzde sanayi devriminden sonra tıp bilimlerinde kaydedilen ilerlemelerin dünya nüfusunun hızla yaş ortalamasının artmasına neden olduğunu ifade etmiştir.

Nüfusun yaşlanması; yüksek doğurganlık oranlarının azalması ve yüksek ölüm oranlarındaki meydana gelen düşüşten kaynaklanmaktadır. Dünya genelinde meydana gelen bu eğilime “demografik geçiş” adı verilmektedir. Geçiş; ilk olarak küçük çocukların ölüm oranlardaki düşüşle beraber doğurganlığın daha yüksek olduğu bir eğilim seyrettiğinden bu ilk aşamada daha genç bir nüfus yapısı mevcuttur. İkinci aşamanın zaman içinde gerçekleşmesinin yanı sıra farklı ülkelerdeki görülme biçimleri değişik yapıya sahip olmuş ve bütün dünya bölgelerinde doğurganlık azalan bir seyir izlemiştir. Neticede dünya nüfusunun sadece yaşlanması gibi bir durum söz konusu olmamakla birlikte aynı zamanda 21. yüzyılda yaşlı nüfusunun iki katına ulaşması beklenmektedir (Kuné, 2003: 17).

Ekonomik Faktörler

19. yüzyıla değin tarım ülkesi özelliğini taşıyan İngiltere 70 senede ekonomik alanda elde ettiği gelişmeler sayesinde ilk endüstri toplumunu oluşturmuştur. Neticede köylerden kentlere doğru bir göç akımı başlamış ve şehirleşme olgusu cereyan ettiğinden Sanayi Devrimi yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Toplumların sosyal yapılarında değişimler meydana gelmiş ve ülkelerin temelleri bu değişimlerden etkilenmeye başlamıştır. Çekirdek aile olgusu toplumda kendine yer edinmeye başlamasına rağmen o dönemlerde nüfus artışına engel olunamamıştır. Özellikle de çocuklara “çalışma yasağı” gelmediği ve eğitim bilinci bu kadar yaygın olmadığından yaşlı birey aile bütçesine katkı sağlayan bir unsur olarak görülmeye devam edilmiştir (Tufan, 2016: 120).

Bunların yanı sıra politik ekonomi ve yaşlanma arasındaki ilişkiyi ele alan Çatışmacı Yaşlanma Kuramı sosyal kaynakların dağılımındaki eşitsizliklerin her alanda olduğu gibi yaş faktöründe de etkili olduğunu ileri sürmektedir. Kapitalist toplumların temelini maddi üretimin oluşturması bu kuramın ileri sürdükleri arasında yer almaktadır (Kurtkapan, 2017: 62). Diğer yandan köylerden kentlere yaşanan göç insanların sosyal hayatlarına yansımalar meydana getirmiştir. Yaşlı nüfusun ekonomik faaliyetlere uyum sağlaması ya da işgücüne katılım sağlaması zor olmuştur (Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı, 2012: 8). Bu bakımdan yaşlı bireylerin sanayileşmiş ekonomide kendine yer edinmesi zor olmuş ve aynı zamanda köyde kendi kendine yeten bir hayatı olan insanların kentteki yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla çalışması gerekmektedir. Ancak

yaşlı bir insanın metropol şehirlerdeki çalışma hayatına ayak uydurması söz konusu olmamaktadır.

Aile Yapısındaki Değişim

Modern dönemde sosyo-ekonomik değişimler meydana gelmiş ve bu durumun toplumdaki en büyük yansıması aile yapısında olmuştur. Neticede yaşlı ve aile ilişkileri “sosyal bağlamda bir sorun” olarak ele alınmaya başlanmıştır. Endüstrileşme ve kentleşme süreci geniş aileden çekirdek aileye dönüşümü kaçınılmaz kıldığından gerek kentteki gerekse de kırsalda yaşayan ailede meydana gelen bu değişim yaşlıya saygının azalmasına neden olmuştur (Kurt, 2008: 77).

Bütün bunlardan hareket edilecek olursa aile yapısında meydana gelen bu değişimin yaşlının sosyal rollerine etki ettiği görülmektedir. Daha evvel bilge konumunda yer alan yaşlı birey; çekirdek aile yapısında kendine yer edemediğinden ötürü yaşlılığın toplumdan dışlanan ve kurumsallaşan yapısı öne çıkmıştır. Aile; bir toplumun özelliklerinin oluşmasında etkili olan önemli bir belirleyici olarak görülmektedir. Bundan ötürü yaşlıya gösterilen saygı yahut algılama biçiminde bunlardan kaynaklanan bir değişim olduğu ileri sürülebilir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerden en büyük etkiyi kentleşme olgusu meydana getirmiştir. Ailede yer alan kişilerin görev ve sorumlulukları yeniden tanımlandığı için yaşlının toplumdaki statüsündeki değişimler kaçınılmaz olmuş ve 1950’lerden sonraki ilk göç hareketlerinden sonra kadın yavaş yavaş çalışma hayatının içine girmiş ve özellikle de 1980’ler kadını geleneksel rollerinden sıyrarak bir tüketici konumuna taşımıştır. İş hayatına giren kadının elde ettiği ekonomik güç, toplumsal bağlamda daha evvel var olan rollerinin (anne, gelin, ev kadını gibi) yerine kendi kazancını elde eden ve kariyer peşinde koşan bir bireye dönüştürmüştür. Haliyle anne ve babanın işe gittiği, çocuğu da kreşteki yetkin kişilerin baktığı “aile” yapısı yaygınlık kazanmış ve geleneksel dönemde çocuğa bakma görevi olan yaşlının bu rolü elinden alındığı gibi iş hayatında aktif bulunan kadın yaşlıya bakma rolünden de sıyrılmıştır. Yaşlı kesime bakma görevi de modern zamanların bakıcı ve huzur evi çalışanlarına kaymıştır (Ertaylan, 2016: 5).

Sağlık Hizmeti Kullanımı

Sağlık hizmeti kullanımı; ihtiyacı olan kimselerin (hastaların) bu hizmetten yararlanması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bakımdan kullanım ölçütlerini belirlemede bazı hususlar öne çıkmaktadır. Kullanılan hizmetinin türü (doktor, diş hekimi, hastane, acil vb.); bakımın sağlandığı alan (ev, muayenehane, hastane, klinik vb.); alınmış olunan bakımın amacı (koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici vb.) ve ne zaman olduğu (belli bir zaman içinde ne kadar sıklıkla doktora gidilip gidilmediği) gibi kriterler kıstas olarak kullanılmaktadır (Kaya, 1995: 102).

Sağlık hizmeti kullanımı hakkında Andersen tarafından 1968’de geliştirilen “Sağlık Hizmetleri Kullanımında Davranışsal Modeli” (Behavioral Model of Health Services Utilization) literatürde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Geliştirilen bu modelde sağlık hizmeti kullanımı üç ana faktör altında incelenmektedir: “Eğilim (predisposing), imkân (enabling) ve ihtiyaç faktörleri (need factors)”. Bireyin içinde yaşamakta olduğu toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı, kişilerin sahip oldukları inançlar ve bilgi düzeyleri, yaşanan ülkedeki sağlık hizmetlerinin ekonomik özellikleri ve sigorta kapsamında sağlanan hizmetler, yetişmiş olunan aile, bireyin sağlık durumu ve kullanıcının sağlığını algılayış düzeyi gibi etmenler sağlık hizmeti kullanıma yön vermektedir (Gökkaya ve Erdem, 2017: 152).

Sağlık hizmeti kullanımını ele alan çalışmalarda genel olarak araştırmacının amacı önem kazanmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında sağlık hizmeti kullanımını ölçmek amacıyla genel olarak hekime başvurma, dış hekime başvurma, diğer sağlık personeline başvurma (hemşire, ebe vb.), polikliniğe başvurma, acile başvurma, klinik hizmeti alma, tedavi edici sağlık hizmeti alma, eczaneye başvurma gibi kriterler kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra zaman kıstası da sağlık hizmeti kullanımını ölçmek için önemli bir etkidir. Öyle ki “Son bir sene içerisinde kaç kez hekime/acile başvurdunuz?” gibi sorular yine araştırmacının amacına hizmet edecek şekilde sorulmaktadır (Erdem ve Pirinçci, 2003: 40). Araştırmacının amacına binaen belli zaman aralıklarında kişilerin sağlık hizmeti kullanımları ölçülmektedir. Bu sayede belli bir toplumun sağlık hizmeti kullanım alışkanlıkları ortaya konmakta ve değerlendirme yapılabilmektedir.

Yöntem

Bu bölümde yaşlılık algısıyla ilgili yapılan araştırmanın gereç ve yöntemine yer verilmiş ve neticede elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur.

Amaç ve Önem

Yaşlılık algısının ortaya konulması bakımından modern zamanın yansımalarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Öyle ki yaşlılık algısı modern zamanda bir takım değişimlere uğrayarak günümüzde sosyal hayat içinde var olmakta ve yaşlılığın kurumsallaşan yapısı bu durumun sağlık hizmetlerine yansıyan yönünü oluşturmaktadır. Yaşlılık dönemi insana ait değilmişçesine kaçınılan ve eksikliklerin olduğu bir dönem olarak düşünülmektedir. Bu çalışmada bireylerin yaşlılık algısının sağlık hizmeti kullanımına etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın problem cümlelerini “bireylerin yaşlılık algısı ve sağlık hizmeti kullanımları nasıldır?”, “yaşlılık algısının sağlık hizmeti kullanımı üzerine etkisi var mıdır?” soruları oluşturmaktadır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Isparta il merkezinde ikamet eden 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Medeni Kanununun 9. maddesine göre fiil ehliyetine sahip olan kimse hak edinebilmekte ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 11. Maddesine göre 18 yaşını dolduran kimseler medeni ve siyasi haklarını kullanma ehliyetine sahiptir. Özenci (2017: 22)'ye göre 18 yaş ve üzeri bireyler biyolojik ve psikolojik açıdan çocukluğun sonuna gelmiş ve toplumda sorumluluk alabilen bir özelliğe sahiptir. Öyle ki 18 yaş, kişinin bireysel sorumluluk alma ve kanaat ifade edebilmesi açısından önem arz eden bir yaş olarak görülmektedir. Bu açıdan toplumun her kesiminde meydana gelen yaşlılık algısı dönüşümünü anlayabilmek için 18 yaş ve üzeri bireyler örnekleme dâhil edilmiştir. Evrenden kolayda örnekleme yöntemiyle 500 kişiye ulaşılmıştır. Isparta il merkezi nüfusu (TUIK, İl Nüfusu, 2018) 237.000'dir. %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile bu evrenden 384 kişilik örneklem yeterli olabilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2000: 50).

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında sıklıkla tercih edilen bir veri toplama aracı olması ve istatistiksel analize uygun olması bu yöntemin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan Avrupa Yaşlanma Tutumu Anketi (AYTA) (Attitudes of Aging

Questionnaire)'nin Türkçe'ye uyarlanan Eser ve diğerlerinin (2011) çalışmasından alınmıştır. Bu ölçek 5'li likert tipindedir ve katılımcıların verdikleri cevaplar "Hiç Katılmıyorum" "1", ve "Tamamen Katılıyorum" ise "5" olarak puanlandırılmıştır.

Anket formunun ikinci kısmında "sağlık hizmeti kullanımıyla" ilgili açık uçlu sorular bulunmaktadır. Bu sorular, "Son bir sene içinde herhangi bir sağlık probleminiz sebebiyle poliklinik, acil, aile hekimi, özel hekim, dış hekimi ve eczaneye başvurduğunuz mu?", "Son bir sene içinde herhangi bir sağlık probleminiz sebebiyle hastaneye yattınız mı?" şeklindedir. Cevaplar "evet" ve "hayır" olacak şekilde düzenlenmiş ve olumlu cevap verenlerin kaç kez bu hizmetten yararlandıklarını belirtmeleri istenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde demografik bilgilere ilişkin yaş, cinsiyet, medeni durum, aylık gelir seviyesi ve eğitim düzeyi hakkında bilgiler sorulmuştur.

Analiz Yöntemi

Araştırmaya katılan bireylerin demografik değişkenlere verdikleri yanıtlar frekans dağılımı yapılarak analiz edilmiştir. Sağlık hizmeti kullanımına dair verdikleri yanıtların ise frekans dağılımı alınmış ve bu değerlerin ortalama ve standart sapma değerleri analize tabii tutulmuştur. Yaşlılık algısı ifadelerine faktör analizi uygulanmış ve her bir boyuta normallik testi uygulanmış ve basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri bulunmuştur. Araştırmacı tarafından uzman kişilerin görüşleri alınarak "Avrupa Yaşlanma Tutumu Anketi'nde" yer alan ifadelerde değişikliğe gidilmiştir. Avrupa Yaşlanma Tutumu Anketi'nin sorularında halktan her yaş kesimine sorabilmek adına bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yaşlılık algısı boyutlarının sağlık hizmeti kullanımına etkisi çoklu regresyon yöntemlerinden backward analiziyle incelenmiştir.

Bulgular

Bu başlık altında toplanan verilerden elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Araştırma kapsamındaki bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Bireylerin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	N	Yüzde
Yaş (Yıl)		
-29	277	55.4
30-39	49	9.8
40-49	54	10.8
50-59	31	6.2
60+	89	17.8
Cinsiyet		
Kadın	244	48.8
Erkek	256	51.2
Medeni Durum		
Evli	214	42.8
Evli Değil	286	57.2
Gelir Seviyesi (TL)		
-1.999	265	53.0
2.000-2.999	124	24.8
3.000-3.999	51	10.2
4.000+	60	12.0

Tablo 2. Bireylerin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı (Devamı)

Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	82	16.4
Lise	136	27.2
Üniversite	282	56.4
Toplam	500	100

Tablo 1’de görüleceği üzere araştırmaya katılanların %55,4’ünü 29 yaş ve altındakiler oluşturmuştur. 30-39 yaş grubu toplam katılımcıların %9,8’i iken 40-49 %10,8’i olmuştur. 50-59 yaş aralığındaki kişilerin toplam katılımcılar içindeki payı %6,2’dir. Son olarak araştırmaya katılan 60 yaş ve üzeri bireyler toplam katılımcı sayısının %17,8’dir. Katılımcıların %48,8’i kadın iken geriye kalan %51,2’si erkektir. Katılımcıların yarısından fazlasının (%57,2) evli olmadığı görülmektedir.

Katılımcıların gelir seviyesine göre gruplandırılmalarında yarısından fazlasının 1.999 TL ve altı gelire sahip olduğu görülmektedir. 2.000-2.999 TL gelir seviyesinde yer alanlar %24,8, 3.000-3.999 TL grubunda bulunanlar %10,2 ve 4.000L ve üzeri gelir elde edenler ise %12’dir. Katılımcıların %16,4’ü ilköğretim, %27,2’si lise ve geriye kalan %56,4’ünün üniversite mezunu oldukları görülmektedir.

Sağlık Hizmeti Kullanımına İlişkin Bulgular

Tablo 2’de katılımcıların sağlık hizmeti almak için hekime başvurma sayıları ifade edilmiştir.

Tablo 2. Sağlık Hizmeti Kullanımı Tablosu

Sağlık Hizmeti Kullanımı	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
Polikliniğe Başvurma	371	74.2	129	25.8
Acil Servise Başvurma	233	46.6	267	53.4
Aile Hekimine Başvurma	247	49.4	253	50.6
Özel Hekime Başvurma	133	26.6	367	73.4
Diş Hekimine Başvurma	199	39.8	301	60.2
Klinik Yatışı	54	10.8	446	89.2
Eczaneye Başvurma	387	77.4	113	22.6

Tablo 2’de göre katılımcılardan son bir sene içerisinde polikliniğe başvuranlar %74,2 (371) iken kullanmadığını belirtenler %25,8 (129)’dir. Acilden sağlık hizmeti alanlar %46,6 (233) olup almadığını belirtenler katılımcıların yarısından daha fazlasıdır. Aile hekiminden hizmet aldığını ifade eden kesim %49,4 (247) iken bu hizmeti kullanmayanlar %50,6 (253)’dir. Katılımcıların oldukça yüksek bir kısmı (%73,4) özel hekime başvurmamıştır. Bunun yanı sıra diş hekimine başvuranlar %39,8 (199) iken bu hizmeti kullanmayanlar %60,2 (301)’dir. Yataklı tedavi hizmeti aldığını ifade edenler %10,8 (54)’dir. Diğer bir ifadeyle katılımcıların oldukça yüksek bir kısmı (%89,2) bu hizmetten yararlanmamıştır. Son olarak eczaneye başvuran kesim %77,4 (387) iken kullanmayanlar %22,6 (113)’dir. Bireylere sağlık hizmeti almak için hekime başvurma sayıları sorulduğunda verilen cevaplar Tablo 3’te ifade edilmiştir.

Tablo 3. Sağlık Hizmeti Kullanım Sayıları

Sağlık Hizmeti	N	Minimum	Maximum	\bar{X}	SS
Poliklinik	500	0*	27	2.91	2.944
Acil	500	0*	10	1.84	1.484

Tablo 3. Sağlık Hizmeti Kullanım Sayıları (Devamı)

Aile Hekimi	500	0*	16	2.54	2.515
Özel Hekim	500	0*	6	1.62	1.029
Diş Hekimi	500	0*	10	1.81	1.564
Kliniğe Yatış	500	0*	3	1.25	0.483
Eczane	500	0*	32	3.70	4.079

* Sağlık hizmetini hiç kullanmayanlar/almayanlar.

Son bir sene içerisinde katılımcılar poliklinik hizmetini en az 0 en çok 27 kez kullanmıştır ve bu hizmeti kullananların ortalaması 2.91 olarak bulunmuştur. Aynı şekilde acil sağlık hizmeti en az 0 en fazla 10 kez kullanılmış ve hizmetten yararlananların ortalaması 1.84 olmuştur. Katılımcılar aile hekimliği hizmetini en az 0 en fazla 15 kez kullanmış ve bunun ortalaması 2.54 olarak belirlenmiştir. Özel hekim başvurular en az 0 en fazla 6 kez olmuş ve hizmet alanların ortalaması 1.62 olarak saptanmıştır. Katılımcılar, diş hekimine en az 0 en fazla 10 kez başvurmuş ve ortalama değeri 1.81 olarak bulunmuştur. Klinik hizmeti kullanımı en az 0 en fazla 3 kez olarak beyan edilmiş ve ortalama 1.25 olarak tespit edilmiştir. Son olarak da eczane hizmeti kullanımıyla alakalı soruya en az 0 en fazla 32 cevabı verilmiş ve hizmeti kullananların ortalaması 3.70 olmuştur. Bu bulgular yorumlandığında eczane hizmeti kullanımının bu kadar yüksek çıkmasının nedeniyse poliklinik, acil, aile hekimi gibi sağlık hizmetlerine başvuran bireylerin daha sonrasında ilaç almak için eczaneye başvurmaktan kaynaklı olduğu görülmektedir. Diğer yandan bireylerin aile hekimliği hizmetinden de yararlandığı ancak polikliniğe başvurma sayılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra katılımcıların ancak %10'u son bir sene içerisinde klinik hizmeti kullanmıştır. Bu minvalde yatakta tedavi hizmetlerinin poliklinik, acil, aile hekimi, diş hekimi, özel hekim ve eczane hizmetlerine göre en az kullanılan hizmet türü olduğu saptanmıştır.

Yaşlılık Algısı İfadelerinin Faktör Analizi

Bu bölümde yaşlılık algısı ölçeğinin faktör analizlerine yer verilmiştir. Öncelikle yapılacak olan test Kaiser-Meyer-Olkin testi ve Bartlett's testidir. KMO ölçüsü, k maddeden oluşmuş olan ölçeğin fenomeni ölçmedeki yeterliliğini ortaya koymaktadır. Bu değer 0.50'den daha büyük bir değere sahip olması gerekmektedir. Ayrıca bu değer 1'e yaklaştıkça fenomenin ölçülme gücü yüksek yeterliliğe sahip olmaktadır. Bartlett's testi ise ölçeğin kendi maddelerinin aralarında uyumlu olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bu değer $p > 0.05$ ise ölçekteki maddeler birbiriyle ilgisiz veya yeterli korelasyona sahip değildir. $p < 0.05$ ise ölçeğin alt boyutları ölçmede etkin bir yeterliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Aksu vd., 2017: 148).

Tablo 4. Yaşlılık Algısı Ölçeği KMO ve Bartlett's Test Sonucu

KMO ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0.757
Bartlett's Test of Sphericity	Df.	136
	Sig.	0.000

Yaşlılık algısı ifadelerine uygulanan KMO testi sonucunda değer 0.757 çıkmış ve KMO değerinin 0.7'den büyük olması anketin faktör analizi için geçerlilik düzeyinin iyi olduğunu göstermektedir. Bartlett's testi sonucuna bakıldığında (Sig.=0.000, $p < 0.05$) ifadelerin anlamlı olduğu tabloda görülmektedir.

Tablo 5'te Yaşlılık Algısı Ölçeğinin faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Yaşlılık Algısına Dair İfadelerin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Faktör 1: Psikososyal Kayıp			
27. Yaşlılık yalnızlık zamanıdır.	0.651	16.844	0.729
30. Yaşlılık hayatın keyif kaçırıcı (içer kapanma) dönemidir.	0.671		
33. Yaşlıların kendi duyguları hakkında konuşması daha zordur.	0.482		
36. İleri yaşı, maddi ve manevi kayıpların olduğu zaman olarak görüyorum.	0.552		
39. Yaşlandıkça fiziksel bağımsızlık kaybedilir.	0.470		
41. Yaşlılıkta yeni arkadaşlar bulmak daha zordur.	0.578		
44. Yaşlılıkta kişi kendini toplumdan dışlanmış hisseder.	0.643		
46. Yaşlılar, yaşından ötürü kendini bazı şeylerden dışlanmış hisseder.	0.579		
Faktör 2: Pozitif Değerlendirme			
25. İnsanlar yaşlandıkça yaşamla daha iyi başa çıkabilir.	0.681	10.576	0.649
26. Yaşlanmak bir ayrıcalıktır.	0.822		
29. Yaşlanmakla ilgili pek çok hoş giden (güzel) şey vardır.	0.681		
Faktör 3: Olumlu Beklentiler Boyutu			
32. Yaşlı olmak sanıldığından daha kolaydır.	0.628	10.366	0.552
38. Yaşlıların, yaşlarından beklenilenden daha fazla enerjisi vardır.	0.663		
40. Yaşlıların fiziksel sağlık sorunları yapmak istediklerine engel olmaz.	0.618		
47. Yaşlıların sağlığı kendi beklentilerinden daha iyidir.	0.622		
Faktör 4: Tecrübe ve Örnek Olma			
42. Yaşlı bir insanın tecrübeleri ve kazandıklarını gençlere aktarması çok önemlidir.	0.790	10.038	0.620
45. Yaşlılık gençlere iyi örnek olmayı gerektiren bir dönemdir.	0.790		

Faktör analizinde Varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Bu anket ifadelerine uygulanan faktör analizi sonucunda toplam 4 boyut elde edilmiştir. Elde edilen boyutlar "psikososyal kayıp", "pozitif değerlendirme", "olumlu beklentiler" ve "tecrübe ve örnek olma" olarak tabloda görülmektedir. Ankette yer alan 27., 30., 33., 36., 39., 41., 44. ve 46. ifadeler "psikososyal kayıp"; 25., 26. ve 29. ifadeler "pozitif değerlendirme"; 32., 38., 40. ve 47. ifadeler "olumlu beklentiler"; 42. ve 45. ifadeler "tecrübe ve örnek olma" boyutunu kapsamaktadır.

Birinci faktör olan "psikososyal kayıp" boyutunun açıkladığı varyans, %16.844 olup Cronbach's Alpha değeri 0.729 olarak bulunmuştur. Benzer şekilde "pozitif değerlendirme" (ikinci faktör) boyutunun açıkladığı varyans, %10.576 olup Cronbach's Alpha değeri 0.649'dur. Üçüncü faktörün (olumlu beklentiler boyutunun) açıkladığı varyans, %10.366 olup Cronbach's Alpha değeri 0.552 olarak tespit edilmiştir. Dördüncü faktör olan "tecrübe ve örnek olma" boyutunun açıkladığı varyans, %10.038 olup Cronbach's Alpha değeri 0.620'dir.

Anketin orijinal halinde 3 boyut varken bu çalışmada yapılan faktör analizi sonucunda 4 boyuta ulaşılmıştır. Ankette yer alan 28., 31., 34., 35., 37., 43. ve 48. ifadeler birden fazla faktör altında toplandıkları için analizden çıkartılmıştır.

Yaşlılık Algısı Boyutlarının Psikometrik Özellikleri

Bu başlık altında yaşlılık algısı boyutlarının psikometrik özellikleri ele alınmıştır. Cronbach's Alpha değerinin güvenilirlik değerlendirmesini Özdamar (2017: 113-114) eserinde; $0.50 \leq KR20 < 0.60$ değerinin düşük güvenilirliğe sahip olduğunu prototip ölçek olarak kullanılabileceğini ancak geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. $0.60 \leq KR20 < 0.70$ değerini yeterli güvenilirlik; $0.70 \leq KR20 < 0.90$ değerinin yüksek güvenilirlik ve $KR20 \geq 0.90$ 'ı çok yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğunu ortaya koymuştur. Boyutların psikometrik özellikleri Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. Boyutların Psikometrik Özellikleri

	Boyutlar	İfade Sayısı	Max/Min	Cronbach's Alpha	\bar{X}	SS	Normallik Testi	
							Kurtosis (Basıklık)	Skewness (Çarpıklık)
Yaşlılık Algısı	Psikososyal Kayıp	8	1-5	0.729	2.879	0.757	-0.228	-0.320
	Pozitif Değerlendirme	3	1-5	0.649	3.025	1.036	-0.045	-0.639
	Olumlu Beklentiler	4	1-5	0.552	2.746	0.803	0.012	-0.398
	Tecrübe ve Örnek Olma	2	1-5	0.620	4.151	0.925	-1.132	0.826

Yaşlılık Algısı Ölçeğinde bulunan boyutlar şu şekildedir:

Psikososyal Kayıp: Bu boyutta yaşlılık; hayatın sonuna doğru maddi ve manevi kayıpların olduğu bir zaman dilimi olarak düşünülmektedir. Özdamar (2017: 113-114)'a göre boyut yüksek düzeyde güvenilir (0.729) bulunmuştur.

Pozitif Değerlendirme: Bu boyutta yaşlılığın pozitif yönlerine dikkat çekilmektedir. Boyutun güvenilirlik derecesi (0.649) yeterli bulunmuştur.

Olumlu Beklentiler Boyutu: Bu boyutta 3 ifade bulunmakta ve aynı zamanda yaşlılıktan beklenenlerin olumlu yönlerine vurgu yapılmaktadır. Boyut düşük güvenilirliğe sahiptir (0.552).

Tecrübe ve Örnek Olma: Bu boyut yer alan ifadeler yaşlılığın gençlere iyi örnek olmayı gerektiren bir dönem olduğunu vurgulamaktadır. Boyutun güvenilirlik derecesi (0.620) yeterli düzeydedir.

Yaşlılık Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi

Bu başlık altında yaşlılık algısı boyutlarının sağlık hizmeti kullanımı üzerindeki etkisi incelenmiş ve çoklu regresyon analizi yöntemlerinden olan *backward analizi* kullanılmıştır. Bu analiz türünde yapılan işlem "İlk aşamada model içine tüm değişkenler dâhil edilir. Daha sonraki kademelerde her defasında bir tane olmak üzere en düşük kısmi F değerine sahip olan bağımsız değişken (X) atılmak sureti ile işleme devam edilir. Atılan değişkenin katkısı her seferinde test edilir. Atılan değişkenin katkısı istatistiki olarak önemli ise atma işlemi gerçekleştirilmez ve işlem orada durdurulur." şu şekilde açıklamaktadır (Efe vd., 2000: 168). Yaşlılık algısının sağlık hizmeti kullanımı üzerindeki etkisinin incelendiği tablolarda belirtilen X_1 "psikososyal kayıp", X_2 "pozitif değerlendirme", X_3 "olumlu beklentiler" ve X_4 "tecrübe ve örnek olma" boyutunu ifade etmektedir.

Tablo 7. Yaşlılık Algısının Poliklinik Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R	R ²				Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini
X ₁	0.074	0.006				0.004	2.831
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				
1 Sabit	1.363	0.824				1.654	0.099
X ₁	0.269	0.170	0.072	0.987	0.414	1.586	0.113
X ₂	-0.048	0.135	-0.017			-0.353	0.724
X ₃	0.168	0.174	0.048			0.966	0.335
X ₄	-0.072	0.138	-0.023			-0.521	0.602
2 Sabit	1.312	0.810				1.619	0.106
X ₁	0.265	0.169	0.071	1.276	0.282	1.566	0.118
X ₃	0.144	0.160	0.041			0.901	0.368
X ₄	-0.076	0.138	-0.025			-0.549	0.583
3 Sabit	1.028	0.623				1.650	0.100
X ₁	0.260	0.169	0.069	1.767	0.172	1.540	0.124
X ₃	0.138	0.159	0.039			0.869	0.385
4 Sabit	1.353	0.498				2.716	0.007
X ₁	0.279	0.167	0.074	2.779	0.096	1.667	0.096

Backward analizine göre, poliklinik hizmeti kullanımındaki değişimin %0.6'sının ($R^2=0.006$) bağımsız değişkenlerden "psikososyal kayıp" faktörü tarafından açıklandığı Tablo 7'de gösterilmiştir. Bunun yanı sıra modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı bakımından yeterli olmadığı görülmüştür ($F=2.779$, $p=0.096$). Bu minvalde "psikososyal kayıp" boyutunun poliklinik hizmeti kullanımı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sebep olduğu ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Yani katılımcıların bu dönemi kayıpların olduğu bir dönem olarak algılamamasından ötürü poliklinik hizmetinden daha az ya da daha fazla yararlanma gibi bir eğilimleri saptanmamıştır.

Tablo 8. Yaşlılık Algısının Acil Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R	R ²				Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini
	0.000	0.000				0.000	1.360
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				

Tablo 8. Yaşlılık Algısının Acil Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi (Devamı)

1	Sabit	1.389	0.394				3.523	0.000
	X ₁	-0.099	0.081	-0.055	1.407	0.231	-1.220	0.223
	X ₂	-0.096	0.065	-0.073			-1.482	0.139
	X ₃	0.109	0.083	0.064			1.311	0.191
	X ₄	-0.065	0.066	-0.044			-0.984	0.325
2	Sabit	1.151	0.311				3.698	0.000
	X ₁	-0.103	0.081	-0.057	1.553	0.200	-1.270	0.205
	X ₂	-0.100	0.064	-0.076			-1.557	0.120
	X ₃	0.107	0.083	0.063			1.284	0.200
3	Sabit	0.898	0.239				3.751	0.000
	X ₂	-0.106	0.064	-0.081	1.521	0.220	-1.655	0.099
	X ₃	0.097	0.083	0.057			1.175	0.241
4	Sabit	1.073	0.188				5.713	0.000
	X ₂	-0.076	0.059	-0.058	1.160	0.198	-1.288	0.198

Tablo 8'e göre modelin açıklayıcı gücü istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır (F=1.160, p=0.198). Bu açıdan yaşlılık algısı boyutlarının acil sağlık hizmeti kullanımı üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Buradan şu sonuca ulaşılmaktadır; katılımcıların yaşlılığı kayıpların olduğu bir dönem olarak görmeleri, bu döneme dair pozitif bir bakış açısı içinde olmaları, yaşlılığa dair olumlu beklentilerinin olması ve tecrübe olunası bir dönem şeklinde görmelerinin acil sağlık hizmeti kullanımına etkisi bulunmamıştır. Bu minvalde acil sağlık hizmetinin zaruri bir hizmet olmasından ötürü bu algının etkilenmemesi doğal karşılanabilir.

Tablo 9. Yaşlılık Algısının Aile Hekimliği Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R		R ²		Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini	
X ₁ X ₂	0.147		0.022		0.018	2.147	
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				
1 Sabit	-0.149	0.624				-0.239	0.811
X ₁	0.291	0.128	0.102	3.235	0.012	2.267	0.024
X ₂	0.152	0.102	0.073			1.488	0.137
X ₃	0.153	0.132	0.057			1.167	0.244
X ₄	-0.080	0.105	-0.034			-0.762	0.447
2 Sabit	-0.441	0.492				-0.896	0.371
X ₁	0.286	0.128	0.100	4.124	0.007	2.233	0.026
X ₂	0.146	0.102	0.070			1.437	0.151
X ₃	0.151	0.131	0.056			1.147	0.252

Tablo 9. Yaşlılık Algısının Aile Hekimliği Hizmeti Kullanımına Etkisi (Devamı)

3	Sabit	-0.205	0.447				-0.458	0.647
	X ₁	0.300	0.128	0.105			2.344	0.019
	X ₂	0.192	0.093	0.092	5.524	0.004	2.060	0.040

Aile hekimliği sağlık hizmeti kullanımındaki değişimin %2.2'si ($R^2=0.022$) bağımsız değişkenlerden “psikosozyal kayıp” ve “pozitif değerlendirme” faktörü tarafından açıklandığı ve modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı bakımından bir problem olmadığı Tablo 9’da gösterilmiştir ($F=5.524$, $p=0.004$). Bu açıdan “psikosozyal kayıp” ve “pozitif değerlendirme” boyutlarının aile hekimliği sağlık hizmeti kullanımı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bakımdan bireylerin yaşlılıktan kaçınmak/geciktirmek/sağlığına dikkat etmek adına aile hekimine daha fazla başvurduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra bireylerin, yaşlılığa dair değerlendirmeleri daha pozitif bir hal aldıkça bu dönemi kabullenip getirileriyle kolay baş edebilmek için aile hekimine başvurma sayısının arttığı ifade edilebilir.

Tablo 10. Yaşlılık Algısının Özel Hekim Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R	R ²				Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini
X ₄	0.112	0.013				0.011	0.879
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				
1 Sabit	0.788	0.256				3.082	0.002
X ₁	-0.003	0.053	-0.002	1.853	0.117	-0.051	0.959
X ₂	-0.021	0.042	-0.024			-0.498	0.619
X ₃	0.056	0.054	0.051			1.034	0.302
X ₄	-0.108	0.043	-1.133			-2.521	0.012
2 Sabit	0.782	0.225				3.474	0.001
X ₂	-0.021	0.042	-0.025	2.475	0.061	-0.504	0.615
X ₃	0.056	0.054	0.050			1.034	0.301
X ₄	-0.108	0.043	-0.113			-2.530	0.012
3 Sabit	0.755	0.219				3.456	0.001
X ₃	0.045	0.049	0.041	3.591	0.028	0.909	0.364
X ₄	-0.110	0.043	-0.112			-2.577	0.010
4 Sabit	0.867	0.181				4.795	0.000
X ₄	-0.107	0.043	-0.112	6.358	0.012	-2.521	0.012

Tablo 10’a göre özel hekim sağlık hizmeti kullanımındaki değişimin %1.3’ünün ($R^2=0.013$) bağımsız değişkenlerden “tecrübe ve örnek olma” tarafından açıklandığı ve modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı bakımından bir problem olmadığı görülmüştür ($F=6.358$, $p=0.012$). Bu açıdan “tecrübe ve örnek olma” boyutunun özel hekim sağlık hizmeti kullanımı üzerinde

negatif yönlü bir etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki buradan şu sonuca varılmaktadır; yaşlılığı kabullenen ve tecrübe olunması gerektiğini düşünen bireyler özel hekime daha az sıklıkla başvurmakta ve daha az sağlık hizmeti talebi oluşturmaktadır.

Tablo 11. Yaşlılık Algısının Diş Hekimliği Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R		R ²		Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini	
	0.000		0.000		0.000	1.324	
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				
1 Sabit	0.671	0.385				1.741	0.082
X ₁	-0.016	0.079	-0.009	0.410	0.802	-0.203	0.839
X ₂	-0.070	0.063	-0.055			-1.112	0.267
X ₃	0.072	0.081	0.044			0.887	0.375
X ₄	0.026	0.065	0.018			0.401	0.689
2 Sabit	0.634	0.339				1.869	0.062
X ₂	-0.071	0.063	-0.056	0.534	0.659	-1.130	0.259
X ₃	0.071	0.081	0.043			0.874	0.383
X ₄	0.025	0.064	0.018			0.392	0.695
3 Sabit	0.730	0.233				3.128	0.002
X ₂	-0.069	0.063	-0.054	0.725	0.485	-1.104	0.270
X ₃	-0.047	0.081	0.043			0.888	0.375
4 Sabit	0.859	0.183				4.694	0.000
X ₂	-0.047	0.057	-0.036	0.663	0.416	-0.814	0.416

Tablo 11’de modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı bakımından yeterli olmadığı görülmüştür (F=0.663, p=0.416). Bu açıdan yaşlılık algısı boyutlarının diş hekimliği sağlık hizmeti kullanımı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Buradan diş hekimi sağlık hizmeti kullanımının bireylerin yaşlılık algısından etkilenmediği sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 12. Yaşlılık Algısının Klinik Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R		R ²		Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini	
X ₁	0.088		0.008		0.006	0.408	
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				

Tablo 12. Yaşlılık Algısının Klinik Hizmeti Kullanımına Etkisi (Devamı)

1	Sabit	-0.068	0.119				-0.568	0.570
	X ₁	0.044	0.024	0.082	1.333	0.257	1.804	0.072
	X ₂	0.001	0.019	0.003			0.055	0.956
	X ₃	0.027	0.025	0.053			1.070	0.285
	X ₄	-0.002	0.020	-0.005			-0.103	0.918
2	Sabit	-0.066	0.117				-0.568	0.570
	X ₁	0.044	0.024	0.082	1.780	0.150	1.814	0.070
	X ₃	0.027	0.023	0.054			1.188	0.235
	X ₄	-0.002	0.020	-0.004			-0.099	0.921
3	Sabit	-0.074	0.090				-0.821	0.412
	X ₂	0.044	0.024	0.082	2.670	0.070	1.813	0.070
	X ₃	0.027	0.023	0.053			1.186	0.236
4	Sabit	-0.010	0.072				-0.137	0.891
	X ₁	0.048	0.024	0.088	3.931	0.048	1.983	0.048

Tablo 12'ye göre klinik hizmeti kullanımındaki değişimin %0.8'inin ($R^2=0.008$) bağımsız değişkenlerden "olumlu beklentiler" tarafından açıklandığı ve modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı bakımından bir problem olmadığı görülmüştür ($F=3.931$, $p=0.048$). Bu bakımdan "psikososyal kayıp" boyutunun klinik hizmeti kullanımı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Öyle ki bireyler yaşlılıkta kendilerinde meydana gelecek kayıpları önlemek adına daha fazla sağlık hizmeti kullanıp kliniğe başvurmaktadır.

Tablo 13. Yaşlılık Algısının Eczane Hizmeti Kullanımına Etkisi

Model	R	R ²		Düzeltilmiş R ²	Standart Hatanın Tahmini		
X ₃ X ₄	0.115	0.013		0.009	3.884		
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	F	p	t	p
	B	Standart Hata	Beta				
1 Sabit	2.162	1.128				1.917	0.056
X ₁	0.249	0.232	0.048	2.246	0.063	1.073	0.284
X ₂	0.183	0.185	0.049			0.994	0.321
X ₃	0.317	0.238	0.065			1.333	0.183
X ₄	-0.351	0.189	-0.083			-1.857	0.064
2 Sabit	2.358	1.110				2.124	0.034
X ₁	0.265	0.232	0.052	2.665	0.047	1.145	0.253
X ₃	0.410	0.219	0.084			1.875	0.061
X ₄	-0.337	0.188	-0.080			-1.790	0.074

Tablo 13. Yaşlılık Algısının Eczane Hizmeti Kullanımına Etkisi (Devamı)

3	Sabit	2.987	0.965				3.094	0.002
	X ₃	0.442	0.217	0.091	3.340	0.036	2.035	0.042
	X ₄	-0.325	0.188	-0.077			-1.729	0.084

Tablo 13'e göre eczane hizmeti kullanımındaki değişimin %1.3'ünün ($R^2=0.013$) bağımsız değişkenlerden "olumlu beklentiler" ve "tecrübe ve örnek olma" tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra modelin açıklayıcı gücü anlamlılığı bakımından yeterli bulunmuştur ($F=3.340$, $p=0.036$). "Olumlu beklentiler" boyutunun eczane hizmeti kullanımı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamı olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra "tecrübe ve örnek olma" boyutunun eczane hizmeti kullanımı üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğu ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamı olmadığı sonucunda varılmıştır. Bu açıdan bireylerin, yaşlılığa dair beklentileri olumlu hale geldikçe eczane hizmetinden daha fazla yararlandıkları görülmektedir. Diğer yandan bireylerin yaşlılığı gençlere tecrübe ve örnek olunması gereken bir dönem olarak algılamalarının eczane hizmeti kullanımına bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Modern zaman, toplumların bazı özelliklerini değiştirmesi ve dönüştürmesi nedeniyle literatürde sıklıkla ele alınan bir konu olmuştur. Yaşlılık algısı da bu anlamda eskiye nazaran bazı dönüşümler yaşamış ve insanlar artık yaşlılığı bir yük olarak gördüğü için önceleri yaşından dolayı tecrübeli görülen, saygı duyulan insanlar artık toplumdan dışlanmakta ve kendilerine yer bulamamaktadır. Şahin (2015: 123)'e göre yaşlılık artık bireysel bir sorun olmaktan çıkmış ve toplumların üzerinde durduğu bir konu haline gelmiştir. Yaşlıların karşı karşıya kaldıkları sorunların temelinde fiziksel, ruhsal, ekonomik ve çevresel faktörler yer almaktadır. Ayrıca yaşlının yaşadığı ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel politikaları da bu konuda önem arz etmektedir.

Bu çalışmada sağlık hizmeti kullanımı sorularına verilen cevaplardan yola çıkıldığında katılımcıların poliklinik ve eczane hizmeti kullanım sayısının diğer hizmet türlerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca aile hekimliğinin poliklinik hizmetine nazaran daha az kullanılması Türkiye'deki birinci basamak hizmetlerinden olan aile hekimliğinin uygulanabilirliği açısından ipucu vermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre yaşlılık algısı boyutlarından "tecrübe ve örnek olma" ve "pozitif değerlendirme" yüksek; "psikososyal kayıp" ve "olumlu beklentiler" faktörleri düşük puan almıştır. Modern zamanda yaşlılık algısında yaşanan dönüşümün sağlık hizmetlerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada yaşlılık algısı boyutlarından "tecrübe ve örnek olma"ya en yüksek katılımın sağlanması yaşlılığın da kabul edildiğini göstermektedir. Bu açıdan katılımcılar, modern zamandaki yaşlılık algısına sahip olmayıp yaşlılığı başkasına muhtaç olunan ve kendi kendine yetmenin mümkün olmadığı düşkünlük dönemi şeklinde görmemektedir. Öte yandan katılımcılar yaşlılığı kayıpların olduğu bir dönem şeklinde algılamamakta ve bu döneme karşı olumlu beklentiler beslemedikleridir. Yıldız (2018: 83)'in lise öğrencilerinin yaşlılık algısını ölçüldüğü çalışmasında katılımcılar ilerde huzurevinde kalmak istemediklerini ifade etmiş ve bir noktada yaşlılığın kurumsallaşan yapısını benimsememiştir.

Çalışmanın merak edilen hususlarından biri yaşlılık algısının sağlık hizmeti kullanımına etkisidir. Bireyler yaşlılığı; kayıpların olduğu bir dönem şeklindeki algıladıkça daha fazla poliklinik, aile hekimi ve klinik hizmeti kullandığı tespit edilmiştir. Yani bu dönemde belli yeti kayıplarına uğrayacağına inanan bireyler daha fazla bu hizmetleri kullanmıştır. Ayrıca bireyler yaşlılığa dair; pozitif değerlendirmeler yaptıkça daha fazla aile hekimi, olumlu beklentiler içinde oldukça daha fazla eczane hizmeti kullanmaktadır. Bu dönemi gençlere örnek olunacak bir zaman dilimi olarak görmek demek aynı zamanda tecrübe aktarımının bu zamanda olacağına dair bir algıyı içinde barındırmaktadır ki bu algının yüksek olduğu insanlar özel hekime daha az başvurmuştur.

Yapılan çalışmadan geliştirilecek öneri ise şu şekildedir; Yaşlılık bakım hizmetleri ve yaşlılık algısı arasındaki etkiyi ortaya koyabilmek için yaşlı bakım merkezlerine belirli bir yıldan başlayarak başvuran kişi sayısı üzerinden bir araştırma yapılabilir. Bu sayede dönüşen yaşlılık algısının kurumsallaşması hakkında daha detaylı bilgi elde edinilmiş olunacaktır.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu çalışma Rabia Fettahoğlu'nun "Bireylerin Yaşlılık ve Ölüm Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma 20-23 Haziran 2019 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Koordinasyon Birimince Prof. Dr. Ramazan ERDEM tarafından yürütülen SYL-2018-6902 numaralı ve "Bireylerin Yaşlılık ve Ölüm Algısının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi" başlıklı Yüksek Lisans Tez Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2012). Türkiye’de yaşlıların durumu ve yaşlanma ulusal eylem planı uygulama programı. Ankara.
- Akın, G. (2002). Başlangıçtan günümüze yaşlının aile ve toplumdaki statüsü, *Geriatrici*, 5(1), 75.
- Aksu, G., Eser, M. T. & Güzeller, C. O. (2017). Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akülkü, H. (2015). *Yaşlıların yaşlılık algısı: Antalya/Finike ve Polonya/Rzeszow örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu).
- Blagosklonny, M. V. & Salon, M. N. (2009). Growth and aging: A common molecular mechanism, *Aging*, 1(4), 357-362.
- Bulduk, E. Ö. (2014). Yaşlılık ve toplumsal değişim, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 53-60.
- Efe, E., Bek, Y. & Şahin, M. (2000). *SPSS’de çözümleri ile istatistik yöntemler II*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü.
- Erdem, R. & Pirinççi, E. (2003). Sağlık hizmetlerinde kullanım ve kullanımı etkileyen faktörler, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi*, 20(1), 39-46.
- Ertaş, H. & Kırac, F. Ç. (2019). Hastaların sağlık hizmeti kullanım durumlarının incelenmesi, 2. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu, Konya.
- Ertaylan, A. (2016). 1990 sonrası Türkiye sinemasında yaşlılık temsilleri, *The Turkish Online Journal of Design*, 6(1), 1-20.
- Eser, E., Gerçeklioğlu, G., Eser, S., Fidaner, C., Baysan, P., Pala, T. vd. (2011). Dünya sağlık örgütü avrupa yaşlanma tutumu anketi (aaq) türkçe sürümünün (ayta-tr) psikometrik özellikleri, *Turkish Journal of Geriatrics*, 14:101-110.
- Gökkaya, D. & Erdem, R., (2017), “Sağlık hizmetleri kullanımına etki eden faktörlerin hastalık şiddeti algısıyla değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(26): 149-184.
- Harman, D. (1981). The aging process, *Medical Sciences, Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 78(11), 7124-7128.
- Hooyman, N. R., Kawamoto, K. Y. & Kiyak, H. A. (2015). *Aging Matters an Introduction to Social Gerontology*, Boston: Pearson Education.
- İlhan, M. N., Tüzün, H., Aycan, S., Aksakal, F. N. & Özkan, S. (2006). Birinci basamak sağlık kuruluşuna başvuranların sağlık hizmeti kullanma özellikleri ve bazı sosyoekonomik belirteçlerle değişimi: Sağlık reformu öncesi son saptamalar, *Toplum Hekimliği Bülteni*, 25(3), 33-41.
- Kaya, S. (1995). Sağlık bakım hizmetlerinin kullanılabilirliği, *Toplum ve Hekim*, 10(66), 101-106.
- Koca, H., (1994), *Ülkemiz koşullarında yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumunun araştırılması (alan araştırması)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).
- Konak, A. & Çiğdem, Y., (2005), Yaşlılık olgusu: Sivas huzurevi örneği, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (1), 23-63.
- Kuné, J. B. (2003). *On global aging old-age income systems in the eu and other major parts of the world*, Contributions to Economics, New York: Physica-Verlag.
- Kurt, G. (2008). *Türkiye’de yaşlılık olgusuna sosyolojik bir bakış (sivas il örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas).
- Kurtkapan, H. (2017). *Kentleşme sürecinde yaşlılık ve yerel yönetim uygulamaları: İstanbul örneği* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).

- Kutsal, Y. G., (2003), "Yaşlanan dünya, yaşlanan toplum, yaşlanan insan", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 3(4): 1-5.
- National Research Council, (2001), *Preparing for an aging world, The Case for Cross-National Research*, Washington: National Academy Press.
- Özdamar, K. (2017). Eğitim, sağlık ve davranış bilimlerinde ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi, Eskişehir: Nisan Yayınları.
- Özenci, C. (2017). *Yönetim, liderlik ve değişim bağlamında, gençlik merkezi yöneticilerinin inovasyon yeterliklerinin ölçülmesi; bir alan araştırması* (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum).
- Parlak, E. A., Erdem, R., Alsaifi, D. I. J. & Aborass, N. (2015). Aging and aging policies in Turkey, içinde F. Akıncı, S. Bostan Ve T. Kılıç (Ed.), *International Healthcare Management Conference*, (ss. 579- 582), Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Silverstein, M., Burholt, V., Wenger, G. C. & Bengston, V. L. (1998). Parent-child relations among very old parents in wales and the united states: a test of modernization theory, *Journal of Aging Studies*, 2(4), 387- 409.
- Siyasi Partiler Kanunu (Kabul tarihi: 22.4.1983, Karar sayısı: 18027, Resmi Gazete: 24.4.1983).
- Şahin, H. (2015). Yaşlılık Algısı ve Yaşlılara Sunulan Kurumsal Hizmetler Farkındalığı Üzerine Bir İnceleme: Erzurum İli Örneğinde (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum).
- Taşkesen, C. G. (2017). Kırsal ve kentsel alanlarda yaşlanma, yaşlılık ve yaşlılar: Denizli ili örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 92-124.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c430adbce2f21.02840452 (19.01.2019).
- Tufan, İ. (2016). *Antik çağdan günümüze yaşlılık ve yaşlanma*, II. Basım, Ankara: Nobel Yayınları.
- TUIK, (2018). İl Nüfusu, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (Erişim: 03.07.2019).
- Tümerdem, Y. (2006). Gerçek yaş, *Turkish Journal of Geriatrics*, 9(3), 195-196.
- Türk Medeni Kanunu (Kabul tarihi: 22.11.2001, Karar sayısı: 24607, Resmi Gazete: 8.12.2001)
- Victor, C. R., (1994), *Old age in modern society: A textbook of social gerontology*, London: Chapman & Hall.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2018). *Lise öğrencilerinde yaşlı ve huzurevi algısı: İstanbul örneği*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı, İstanbul.

Yönetsel Roller ve Beceriler Değişebilir mi? Endüstri 4.0 Bağlamında Keşifsel Bir Çalışma^a

Özlem Güleriyüz^b c, Ethem Duygulu^d

Özet

Bu araştırma, Mintzberg (1971;1973) tarafından tanımlanan yönetsel rollerin ve Katz'ın (1955) çalışmasında belirttiği yönetsel becerilerin, endüstri 4.0 kavramının tartışıldığı günümüzde değişip değişmediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma konusu derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak kartopu örnekleme yöntemiyle nitel bir yaklaşımla sorgulanmış ve içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Sonuçta, Mintzberg (1971;1973) tarafından tanımlanan yönetsel rollerin bazılarının önemini yitirdiği ve bazılarının daha önemli hale geldiği bulunmuştur. Ayrıca liderlik, motive etme, inisiyatif alma, güvenilir olma, öz güven, öz yönetim, zamanı iyi yönetme, teknik uzmanlık, müşteri odaklı olma, kalite odaklılık, insan odaklılık, takım çalışması, esneklik, dijital uyum sağlama yeteneği, organize etme, risk alma, yaratıcılık, hayal gücü, deneyime açıklık, merak, empati kurabilme, problem çözme, stratejik düşünme yeteneği, ömür boyu öğrenme, araştırmacı olmak, karar verme, modelleme, programlama, dijital okur yazarlık, dijital vizyon, adanmışlık, kişilerarası iletişim, M2M iletişimi, kültürel farkındalık, IT teknoloji becerisi, büyük veri kullanımı, disiplinlerarası çalışma, network teknoloji, veri – network güvenliği, iş süreci yönetimi ve işbirliği becerileri önemli hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler

Endüstri 4.0
Yönetsel Roller
Yönetsel Beceriler
Değişim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.11.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.694644

Can Managerial Roles and Skills Change? An Exploratory Study in the Context of Industry 4.0

Abstract

This research aims to determine whether Mintzberg's (1971;1973) managerial roles and Katz's (1955) managerial skills have changed today when industry 4.0 has been discussed. The subject of research was questioned with a qualitative approach by using the snowball sampling method using the deep interview technique and evaluated through content analysis. It was found that some of the Mintzberg's roles have lost importance and some become more important. Also, leadership, motivation, taking initiative, reliability, self-confidence, self-management, good time management, technical expertise, customer, quality and human-orientedness, teamwork, flexibility, digital adaptation, organizing, risk-taking, creativity, imagination, openness to experience, curiosity, empathy, problem-solving, strategic thinking ability, lifelong learning, being a researcher, decision making, modeling, programming, digital literacy, digital vision, devotional, interpersonal communication, M2M communication, cultural awareness, IT technology skills, using big data, interdisciplinary work, network technology, data-network security, business process management and cooperation skills become more important with industry 4.0.

Keywords

Industry 4.0
Manageria Roles
Managerial Skills
Change

About Article

Received: 23.11.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 694644

^a This paper was presented in II. Business & Organization Reseach Conference (4-6 September 2019, İzmir, Turkey), and the abstract of the paper was published in Conference Handbook, but copyright of full paper remained with authors. This study derived from Özlem Güleriyüz's doctoral thesis which is carried out in Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, Department of Business Administration with Prof. Dr. Ethem Duygulu.

^b İletişim Yazarı: ozlem_guleryuz@yahoo.com

^c Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Buca, İzmir, Türkiye, ORCID: 0000-0003-2788-358X

^d Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme ABD, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Buca, İzmir, Türkiye, ORCID: 0000-0001-5054-5795

Introduction

"What do managers do?"... the answer to this question has been investigated for years. It was Linton who introduced the concept of role to the literature as the dynamic aspect of status. The first and most effective research about roles is Mintzberg's (1971;1973) research. Ten managerial roles were mentioned in his researches. On the other hand, the concept of skill expressed as the ability to do something has reached today with the research of Katz (1955). According to Katz (1955), there are three basic managerial skills. From an managerial point of view, these concepts are quite important for managers and it seems that it will remain important in the future as well.

Over the past years, information and communication technologies have progressed at an incredible rate and continue to do so. With the digital change experienced at every stage of production, robots gradually began to enter our life. As the machines began to communicate with each other and with people, the changing process with the introduction of intelligent technologies and artificial intelligence led to a paradigm shift in every field.

In the past, three industrial revolutions occurred consecutively. During this time there has been a development from steam-powered systems to cyber-physical systems and the fourth industrial revolution is so close now. It is called as "industry 4.0" and is based on the communication of all machines with each other. Also, it provides access to all data in real time and productivity / flexibility at all process. So, it seems as a radical change. As a natural result of this wave of change, it is predicted that change in organizational structures and management styles will be inevitable. With Industry 4.0, it is also thought that the managerial skills and roles can change.

In this context, the aim of this research is to find out whether there is a change on managerial roles and skills in this changing atmosphere with industry 4.0. If there is a change they will be redefined. Because it is an exploratory study, it is sought answers to those questions below as a main focus of this research:

- a. Did Mintzberg's (1971;1973) managerial roles and Katz's (1955) basic managerial skills change from past to present in the context of industry 4.0?
- b. If managerial roles and skills have changed or new roles and skills have emerged with industry 4.0, what are these?

Literature Review

It is not the first time scientists have discussed digitalization and how digital it is. But the renewed technology reshapes the manufacturing industry (Reischauer, 2018: 27). For example, in Ortaş's study (as cited in Özsoylu, 2017: 42), with the first industrial revolution that began in England in the second half of the 1700s, machines were replaced by the hand and body power used before the industrial revolution. Production increased and has been cheaper with steam machines. Now industry 4.0 is mentioned and all researches show that it will affect the managerial field as well as the manufacturing industry. Because of that, in recent years, discussions on industry 4.0 have intensified in both academia and society. For example, Lee, Bagheri and Kao (2015), in their academic research, suggested a 5-stage model in the context of industry 4.0. Sommer (2015) have examined SMEs' readiness for industry 4.0 and awareness of it. Finally, it was found that only 49% of the interviewed companies have integrated

digitalization to their corporate strategy. Nevertheless, companies from all sectors around the world adopt "Industry 4.0". Ślusarczyk (2018), made a research about that issue and according to this research, only 20% of participants said that industry 4.0 was not important and has not affected their activities so far. Consequently, it can be said that the majority of companies see industry 4.0 as an opportunity, not a threat. Because, speed and impact of change in recent years increased. The society which was dominated by capital, turned into a society dominated by knowledge rapidly. The most important feature of today's economic system has been the ability to obtain value by using information. Therefore, knowledge has become the main force of providing competitive advantage to enterprises (Türkmen and Yılmaz, 2019: 1). So industry 4.0 is seen as a right way in this age of knowledge, change and speed.

When the literature was reviewed, regarding Industry 4.0 the following definition is developed for this research: "Bringing human machine interaction to the next level, thanks to advanced interfaces consisting of internet of things, intelligent and dark factories, 3D printers, autonomous robots, big data, cloud system, augmented reality, artificial intelligence, cyber physical systems and simulation, using real-time, flexible and autonomous technology, enabling to work with machines connected with each other over the internet with the help of cyber physical systems, it is a technology-oriented philosophy that reduces costs and leads to efficient, error-free, flexible and fast production and a digital transformation process that will be achieved by applying this philosophy" (Moeuf et al., 2018; EBSO, 2017; Dengiz, 2017; Schneider, 2018; Banger, 2017).

On the other hand, when the managerial roles are examined, according to Rüzgar and Kurt (2013: 37), some studies (Mc Carthy, 2000; Jung and Sosik, 2006; Phornprapha and Seebungkerd, 2007; Ramezani et al., 2011) has been done about it. But there is not much work done in the managerial area related to industry 4.0. One of them is about technology and managerial roles and it belongs to Arun, Türkay, Fen, Babacan and Ateş (2014). Arun et.al. (2014) studied the "managerial roles" shaped by "new technology". As a result of this research conducted using the roles taxonomy of Mintzberg, it was observed that new technologies affect more the roles related to information management and also technology was found to be the least effective in interpersonal roles compared with the others.

Also, according to Pehlivanoğlu's study (2018; 56), when managerial skills are examined, it can be said that some researches (Katz, 1955; McClland, 1973; Mintzberg, 1971, 1973; Hogan and Warrenfeltz, 2003; Drucker, 2009) was conducted about it. Even the studies on industry 4.0 and competencies are limited because the subject is quite new. About that, based on the literature, Prifti, Knigge, Kienegger and Krcmar (2017: 53) achieved a total of 64 competencies. These are the most mentioned competencies in the literature in the context of industry 4.0.

It would be appropriate to state the mentioned managerial roles of Mintzberg (1971;1973) are shown in table 1 and basic managerial skills of Katz (1955) in table 2. Mintzberg carried out a study in 1973, as well. Our main questions that was included by this research based on the original work of him in 1971 and developed one in 1973.

Table 1: Mintzberg's Ten Managerial Roles

Decisional Roles	Informational Roles	Interpersonal Roles
Negotiator	Nerve Center	Figurehead
Entrepreneur	Disseminator	Leader
Resource Allocator	Spokesman	Liaison
Disturbance Handler	-----	-----

Source(s): Referring to Mintzberg (1971;1973) edited by authors of research

Table 2: Katz's Basic Managerial Skills

Basic Managerial Skills		
Technical Skills	Human relations Skills	Conceptual Skills

Source(s): Referring to Katz (1955) edited by authors of the research

Methodology

When the literature in Turkey was reviewed, it was found that this is the first research that has been made on managerial roles and skills which is at the forefront with industry 4.0. The main questions including the main focus of this research are: Have Mintzberg's (1971;1973) managerial roles and Katz's (1955) basic managerial skills changed in the changing environment of industry 4.0? If so, what are the new managerial roles, skills and competencies? To be able to do this, a descriptive/exploratory study based on snowball sampling was conducted by using qualitative research method (Mallat, 2007: 418). Primary and secondary data and semi-structured questionnaire was used to collect the research data.

Some limitations existed while getting data. For example: companies were secretive about providing information and industry 4.0 is in the early stages of its process. Depending on the definition that was made for this research, the companies was determined that includes the similar features in definition (for example: internet of things, intelligent and dark factories, 3D printers, autonomous robots, big data, cloud system, augmented reality, artificial intelligence, cyber physical systems and simulation). To be able to creating the sample, web sites of the firms were scanned and nine companies were found in Turkey. Also, in 2017, Tekin (2018: 253), identified 155 news, containing "Industry 4.0 applications" statements in national and international press. Nine of the companies mentioned in these news were determined as the most mentioned company. Similar results were obtained with Tekin's research when we performed the same scanning in 2020. Six companies were reached with the snowball sampling method. So, six large manufacturing companies (% 66,6) were selected as sample.

All of the participants are senior managers in the companies they work for and their experience varies between 2 and 24 years in current company. The number of employees reporting to participants varies between 6 and 13. Five participants are male and only one is female. Information about the participant profiles are shown in table 3. Participants were asked 11 open-ended questions. The first part of questionnaire was prepared by adapting from the questionnaire of Özkurt's (2016) thesis. The questions are presented under 5 different themes. In addition, closed-ended questions were posed. The second part of questionnaire was adopted to our research from Anderson, Murray and Olivarez's (2002) study.

Table 3: Participant's Profile Informations

Nicknames	Gender	Years of experiences in current company	Number of employees reporting to participants
A	Male	24 years	6
B	Male	6 years 6 months	8
C	Male	5 years	12
D	Male	7 years	12
E	Male	2 years	15
F	Female	7 years	13

Source(s): Edited by the authors of the research

Companies are located in Marmara and Aegean regions. The company profile information is shown in table 4. It can be seen on table 4 that all companies are large enterprises with more than 250 blue and white collar employees. Also, all companies implement high technology and industry 4.0 applications.

Table 4: Firm's Profile Information

Nicknames	Location of company	Number of whole workes in the company (White and blue collar)	Company size	Company field of activity
A	İzmir	>250	Large enterprise	Manufacturing industry
B	Manisa	>250	Large enterprise	Manufacturing industry
C	Bursa	>250	Large enterprise	Manufacturing industry
D	Sakarya	>250	Large enterprise	Manufacturing industry
E	Manisa	>250	Large enterprise	Manufacturing industry
F	Manisa	>250	Large enterprise	Manufacturing industry

Source(s): Edited by the authors of the research

The empirical dimension of the research is based on semi-structured, deeply interviews with senior executives working in large enterprises using industry 4.0 applications (Aydn and Özeren, 2019: 164). Firstly, the companies to be interviewed were contacted and information about the purpose and content of the research was told. At the beginning of the interview, each participant was asked voluntarily whether they allowed voice recording and positive responses were recorded. Only participant F did not accept the voice record. So participant F's

words were noted. The interview was conducted in two stages. The participant marked the closed-ended questions and descriptive questions in the questionnaire for about half an hour through the form presented. Then, open-ended questions were answered and voice recordings were taken. Voice recordings took between 15 and 30 minutes. All audio recordings and writings obtained from the interviews were deciphered and content analysis were made, then themes and codes were created. While determining the themes, expert opinion was sought, taking into account the classification in the literature. In coding, words included in the definition of industry 4.0 and containing industry 4.0 applications and emphasizing managerial roles and skills were counted and the front and back of the words were examined and their frequencies were found out. While coding, manual coding was carried out considering that automatic coding would not give correct results. As creating the codes, the code frequencies and the number and percentages of the participants who mentioned the code were determined manually. Then coding percentages were found. For example, 83.3% (5 persons) of the participants mentioned the leader role 7 times. It means those who talk about the leader role have mentioned this role at least once. One participant did not mention any of the determined codes. Then each word was clustered under the related theme. After that, all codes and themes was transferred to computer, then, it was returned to the related participant and approval was obtained from him/her for the accuracy of the decrypted statements. The interviews were conducted at the point chosen by the participants in the company. By the way, as a qualitative study, it is possible to see the validity and reliability process in table 5.

Table 5: Validity and Reliability Process

Qualitative Research Reliability and Validity Criteria	Criteria Process
Cogency	The data collected during long interviews are more reliable. In this sense, it took approximately one hour for each participant to answer all closed and open-ended questions. While analyzing the interview texts and creating categories, words, phrases and sentences were established to reflect the meaning of the categories. In order to avoid meaning shifts in the sentences stated by the participants, direct quotations were made and the mentioned sentences were created by using the records.
Transferability	The results of the research can be transferred to senior executives, management and organization literature, behavioral sciences, and industry 4.0 studies of companies wishing to move to industry 4.0
Consistency	In addition to deeply interviews, secondary data were used and as asking and recording questions

	with a similar approach, consistency was sought.
	Throughout the research process, individual and ideological bias, subjectivity, impressing the participants were carefully avoided at all stages such as research design, data collection and analysis and selection of participants.
Confirmability	

Source(s): Edited by the authors of the research

Findings

Considering the findings of the research, five basic themes were created according to the codes created from the answers obtained from the participants. The resulting themes and codes is shown in table 6. Information on how the codes are created is presented in the methodology section. These themes and codes are examined in detail as follows.

Table 6: Themes and Codes Used in Research

Themes	Codes
Changing managerial roles, skills and competencies	Leader role, figurehead role, entrepreneur role, curiosity, digital literacy, programming, Generation Z, dark factory, IoT, digitalization
Industry 4.0 awareness	Digital twins, strategy, virtual reality, vision, IoT, digitalization
Industry 4.0 gains	Organizational chart, resistance to change, Transparency, quality, flexibility, speed, cost, disadvantage
Industry 4.0 process	Adaptation, budget
New occupations	Big data, robot, new managers, information security

Source(s): Edited by the authors of the research

Changing Managerial Roles, Skills and Competencies

Various predictions that were made about the managerial roles of Mintzberg (1971;1973) is mentioned in this research. To be able to talk about the changing of managerial roles, skills and competencies, the first and main theme is “changing managerial roles, skills and competencies”.

Speaking about the managerial roles that will come to the fore, participant C said that the role of the leader will be very important with industry 4.0. He explained why:

“I think the role of the leader will be very bright in the coming period. Because as I said, with the new generation, with digitalization, everyone will actually be using something in a place,

but the person we call the leader should be showing that the new generation is not restricted to mail via facebook, not only verbally, but also by his way of living or the way he does business in that factory. There must be digital leaders. Perhaps a different concept such as 'digital leadership' may emerge. The person we call the digital leader - my personal idea - needs to have an idea of at least one coding language. He needs to know how to access data, and new trends... digitalization, because it's something that you can't stand where you stand today, if you do not research, don't follow, your data will be no longer available. You don't have to wait two or three years for that. At the end of six months, in fact, all trends, all systems may have changed. I think this is something we should observe in the role of digital leadership in the coming period (Participant C)"

Leader role is very important. In this research, it was revealed that the leader role will keep its importance with industry 4.0 applications. A leader is needed at every stage. Industry 4.0 is a new formation full of uncertainties. For this reason, successful leaders who will manage these uncertainties will get success. According to some opinions, although it is said that robots will replace humans with Industry 4.0, we cannot completely eliminate the human element. In fact, this was the common opinion of all participants. Shared leadership on the subject was also mentioned about industry 4.0. Participant D talked about this issue as follows:

"A manager always has to show his/her leadership role but maybe central leadership will be a little more distributed. People will start to lead their own processes more. I think this leadership will turn into a more sharing leadership, but it doesn't mean that it will disappear completely (Participant D)"

It can be said that leaders who cannot individually handle their responsibilities will give importance to teamwork in the near future. According to global research conducted by IBM with 1500 CEOs (Chief Executive Officer), more than half of CEOs do not believe that they can manage their duties and responsibilities on their own. This shows us that industry 4.0, due to its nature and increasing complexity, is unable to accommodate autocratic and individual leadership, thus making the transition to collective and collaborative leadership (Tüzmen, 2017). In this sense, the literature supports the idea of the participant D.

Participant E said the following:

"Leader role... is of course important. In other words, in order to be perform the practices within the company in a way, to be a visionary, there is a need of leader role (Participant E)"

Indicating that the role of the figurehead will lose its importance, participant C added:

"To what extent is there a need for a figurehead role in an environment with such connectivity, in an environment where data is transparent? It may be a 'virtual representation' or I think at the point we're at right now - not just for industry 4.0, but for digital transformation - if a product, a service, a solution can sell itself, if it's already successful, if it's already working, people get it. You don't need to do this marketing or representation. A working system is directly accepted. I think the figurehead role with digitalization will gradually lose its importance (Participant C)"

Participant D thinks that with Industry 4.0. entrepreneur role will come to the fore and he expressed the following:

"I think the role of entrepreneur will be very important. Because, in fact, with this digital transformation, with industry 4.0 we usually do things that has not been done before. We are

implementing many projects that we have not done before in our company. It has no past experience. Yesterday I was taking this phone from here and putting it here. I can't keep putting it the same way today and expect a different result. Sometimes you have to take risks, you have not to be afraid, you have to approach with self-confidence. I think this will be very important in the near future (Participant D)“

Just like an entrepreneur, finding the new opportunities, changing the existing status, making new attempts will gain importance in the age of industry 4.0. In this context, industry 4.0 will bring us new managers who take on entrepreneur roles.

Participant F stated that the disturbance handler role is also important for industry 4.0, because:

“The disturbance handler role is important. Because for the first experiences, we can face crises so much. There is a need of managers to handle the crisis well. (Participant F)“

Crises follow innovations. Industry 4.0 will bring changes with it. Until this new situation stabilizes, some crises will be encountered. Here industry 4.0 will need managers to help companies overcome their crises.

In addition to the data announced about managerial roles, industry 4.0 predictions about skills and competencies were also made. In this context, in Klemp's study and Middleton & Long's study (as cited in Carson and Gilmore, 2000; 364), competence in general is defined as “the basic characteristic of a person who causes effective and/or superior performance in a job” or: “a combination of knowledge, skills and qualifications referenced in the task environment.”

When closed-ended questions are evaluated, the leading managerial skills and competencies highlighted as “very important” by participants A, B, C, D, E and F are: leadership, motivation, take initiative, reliable, self-confidence, self management, good time management, technical expertise, customer, quality and human-oriented, team work, flexibility, digital adaptation, organizing, risk taking, creativity, imagination, openness to experience, curiosity, empathy, problem solving, strategic thinking ability, lifelong learning, being a researcher, decision making, modeling, programming, digital literacy, digital vision, devotional, interpersonal communication, M2M communication, cultural awareness, IT technology skills , using big data, interdisciplinary work, network technology, data-network security, business process management and cooperation. The managerial skills and competencies that all participants have identified as “very important” in common for industry 4.0 are: customer-oriented, human-oriented, curiosity and lifelong learning. Rarely, participants B and E indicated that with industry 4.0 there would be no control skills in the future. Participant C told that there would not be the skill of good time management in the future because there is no need to have. All participants told about managerial skills in industry 4.0 and participant F said:

“Digital adaptation, flexibility and lifelong learning skills will be critical. Because industry 4.0 brings change and this change is fast. Technology changes fast. Managers also need to adapt to this. In the past, managers or leaders were waiting for training. But now, the information is already there in the new generation. Therefore, the leaders who will access information and use it in their life will be successful (Participant F)“

The prominent roles for each participant with industry 4.0 are summarized in table 7.

Table 7: Featured Roles with Industry 4.0

Managerial roles participant A thinks that becomes very important with industry 4.0:	Managerial roles participant B thinks that becomes very important with industry 4.0:	Managerial roles participant C thinks that becomes very important with industry 4.0:	Managerial roles participant D thinks that becomes very important with industry 4.0:	Managerial roles participant E thinks that becomes very important with industry 4.0:	Managerial roles participant F thinks that becomes very important with industry 4.0:
Leader	Leader	Leader	Leader	Leader	Leader
Liaison	Disturbance handler	Liaison	Nerve center	Figurehead	Liaison
Disseminator	Resource allocator	Entrepreneur	Disseminator	Liaison	Disseminator
Entrepreneur	Negotiator	Resource allocator	Liaison	Nerve center	Spokesman
Disturbance handler	-----	Nerve center	Entrepreneur	Disseminator	Disturbance handler
-----	-----	Disseminator	Disturbance handler	Disturbance handler	Negotiator
-----	-----	-----	Resource allocator	-----	-----

Source(s): Edited by the authors of the research

Industry 4.0 Awareness

Awareness is about being aware of something and having an idea about it. This theme consists of digital twins, strategy, vision, internet of objects (IoT) and digitalization sub-codes.

It can be said that the individual awareness of all participants started early. For example, participant A said:

“I have certain knowledge about industry 4.0 since in particular 2014, because I have attended master class about the factory of the future, -leading the factory of the future- and there was a lot of principles discussed about industry 4.0, but more of pragmatistical approach, they are not academic but seen how can we activate this in the factory. That was the begining of my understanding about how to manage and change the factory that I am leading now (Participant A)”

In general, if there is no awareness about industry 4.0, the roles and skills that have become important with industry 4.0 are also losing their meaning that’s why this theme was created. For example, as stated by participant E in the previous theme, to be a visionary, there is a need of leader role. On the other hand to be a visionary and act the leader role, first of all, people must be awared of the main subject (industry 4.0).

If there is an awareness, it can be created a vision and strategy for industry 4.0 as well. So, it provides a predictive and prescriptive management instead of retrospective one. In this regard, the leader role and the role of leaders are so important.

Also, it is important to create a shared vision while experiencing changing with Industry 4.0. Bagner (2018: 97) while describing digital leadership skills in his book, he determined that one of them is the digital vision. Also digital vision was specified as a skill on our reserach's findings. So the literature and the research findings are on the same way about this issue.

The concept of digital twins, which participant A mentioned and highlighted, was first introduced to the public in 2010 with a roadmap declared by NASA. (Erturan and Ergin, 2018: 815). As a digital copy of real life, digital twins can be built in the companies.

On the other hand, IoT (Internet of Things) is a technology that enables the communication of physical objects with each other and enables remote control by means of embedded network connections (Gubbi et.al., 2013) and digitalization is the change in the way of business works with the help of digital technologies (Dengiz, 2017: 39) The concepts of digitalization and IoT are complementary. With IoT, digital adaptation, flexibility and lifelong learning skills will be critical. Because everything changes so fast in this athmosphere and these technologies has to be adopted in our business according to our needs as taking care of these skills.

Industry 4.0 Gains

When we consider what industry 4.0 brings to firms, productivity increases, competitive advantage, decrease in costs and production of higher quality products with fewer errors are reported in the literature (Banger, 2017: 12). We can add speed, flexibility and problem-solving skills. The gains indicated by the all participants are in this direction.

With industry 4.0, entrepreneur role becomes important in order to be successful and gain advantage from digital issues that entered our life. As stated at findings, risk should be taken, opportunities should be caught with the entrepreneur role and the mentioned gains should be obtained.

But, another subject is important while industry 4.0 applications are being implemented. This subject is resistance. Resistance can occur at the level of individuals, groups or organizations (Tunçer, 2013: 384). Since Industry 4.0 is a process of change, it is likely to face resistance. About this issue, the participant C said:

“Is there a significant disadvantage of Industry 4.0? We can not say disadvantage, but there's resistance. With the gains I have mentioned about Industry 4.0: the transparency comes with the disappearance of routine works and with this concern, they ask: “do we robotize? Are we going to the unmanned factory?” We are trying to turn it into an advantage with our own works (Participant C) ”

With Industry 4.0, resistance to change is inevitable. This problem can be overcome with the help of information and education. It is important to create Industry 4.0 awareness. In addition, by providing relevant trainings, resistance to industry 4.0 can be overcome.

Industry 4.0 Process

The question asked to understand the industry 4.0 process is “How does the industry 4.0 process work in your company?”. Because, it is important to be aware of the process, to be able to act the roles and implement the right applications. The coded sub-themes are adaptation and budget.

Participant C makes a smooth transition to industry 4.0 by adapting it. Budget allocation is also important for the industry 4.0 process. Because this process is quite expensive. Participant C explained how the process works, highlighting the budget issue as follows:

“Employees with ideas first express their ideas in a digital environment, we check whether this idea is in line with the company strategy, the cost is calculated and the ideas are listed. Then, considering the available capacities, we realize the industry 4.0 ideas. The most critical issue in this process is seen as budget (Participant C)”

Planning should be done when using Industry 4.0 applications. Necessary things should be determined. A budgeting and planning should be made according to each company's own needs. Because a wrong step can cause big losses.

New Occupations

Under the theme “new occupations” the words big data, robot, new managers and information security are encoded. There are seven new business lines mentioned in the literature. Most of these seven business lines began operations abroad. However, these are industry 4.0-specific business lines. These new business lines are: Industrial Software Programmers, Information Systems and Internet of Things Solution Provider, Industrial Data Analysis Specialist, Robot Coordinator, Programmer and Repairer, Production Technology Specialist, Smart Cities Planners, Product Designer and Manufacturers (Sener and Elevli, 2017; 30-33) . About this issue participant A said:

“There are many new occupational groups that we didn't have before, but we started to work with during our transition to industry 4.0. For example; robot engineer, image processing engineer, mathematicians, statisticians, big data analysts are some of them. It is important to understand how this process works, and in the future many professions will be erased and new professions will emerge and organizations should be prepared for it. It is important to have a good understanding of what needs to be happen in this whole new world (Participant A)”

Because of new professions that appeared with industry 4.0, new skills and roles should be known and according to new skills and roles, new generation should be educated. If it is not cared, new generation will not ready for them.

Conclusion

The aspects of Industry 4.0 we live have been known, but there are still undiscovered and unknown aspects of it which we might call as “the dark side of the moon”. This wave of change will continue and the fourth industrial revolution is going to take place very soon. So it is aimed to contribute with new findings about it to the literature that’s why this subject was worked.

Industry 4.0 is considered as a philosophy including change and transformation process in our research. As a result of this research, these answers were found out to main research questions: managerial roles defined by Mintzberg (1971;1973) were not added, but some of them lost their importance and some of them became more important with industry 4.0. But managerial skills and competencies that was created by Katz (1955) have changed. Leadership, motivation, take initiative, reliable, self-confidence, self management, good time management, technical expertise, customer, quality and human-oriented, team work, flexibility, digital adaptation, organizing, risk taking, creativity, imagination, openness to experience, curiosity, empathy, problem solving, strategic thinking ability, lifelong learning, being a researcher, decision making, modeling, programming, digital literacy, digital vision, devotional, interpersonal communication, M2M communication, cultural awareness, IT technology skills, using big data, interdisciplinary work, network technology, data-network security, business process management and cooperation skills become more important with industry 4.0. According to findings, control and good time management skills will not take place in the future. All participants have the common idea that customer-oriented, human-oriented, curiosity and lifelong learning skills will be very important.

When the managerial roles that become important with the introduction of Industry 4.0 are examined it is seen that the common thinking of all four participants is the leader role. Looking at the literature and the views taken during the interview, it is thought that the leadership of the future will be 'collective leadership' which means a shared leadership.

Also the entrepreneur role was chosen as very important. Because the managers have to seek new opportunities like an entrepreneur. Another important role is the disturbance handler role. Because if there is a change there are also crises. So we need to handle it. It is also told that the role we can call as strategist can be consider as a new role, but in fact leader role includes strategist role so we can not create a new role as a strategist.

On the other hand, all participants were introduced to the concept of industry 4.0 early. Even a strategy and vision were created by them. This means they are all aware of industry 4.0 and they prepare themselves for it.

Research, curiosity and analytical skills come to the fore with Industry 4.0.

In terms of profession, data scientist and UX designers will gain importance with industry 4.0. Because companies that hold big data but cannot manage it will suffer losses.

It can be said that it is important to make the necessary changes in order to survive in the new world that will be brought us by the fourth industrial revolution. Identifying the right needs is important for the proper implementation of these expensive systems. This change should not be avoided.

Finally, it should not be overlooked that the study is a qualitative and exploratory research, therefore, the findings are non-generalizable and new researches are needed. Two suggestions can be made for the new research mentioned. The first of these is that a new scale should be created and new roles and skills should be tested quantitatively in a large sample. The other one is that new qualitative studies should be carried out using similar scales.

References

- Anderson, P. Murray, John P. & Olivarez, A. (2002). The Managerial Roles of Public Community College Chief Academic Officers. *Community College Review*, 30(2), 1-26 DOI: 10.1177/009155210203000201
- Arun, K. Türkay, B. Fen, G. Babacan, G. Ateş, N. (2014). Yeni Teknolojilerin Yönetici Rollerini Üzerindeki Etkisini Saptama Üzerine Bir Araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 113-129
- Aydın, E., & Özeren, E. (2019). Akademide İşe Yabancılaşma Olgusu: Araştırma Görevlileri Üzerine Nitel Bir Alan Çalışması. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 2019 (BOR), 159-178
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 Ekstra*. Ankara: Dorlion Yayınları
- Banger, G. (2018). *Endüstri 4.0 Uygulama ve Dönüşüm Rehberi*. Ankara: Dorlion Yayınları
- Carson, D., & Gilmore, A. (2000). SME Marketing Management Competencies. *International Business Review*, 9, 363–382 DOI: 10.1016/S0969-5931(00)00006-8
- Dengiz, O. (2017). Endüstri 4.0: Üretimde Kavram ve Algı Evrimi. *Makine Tasarım ve İmalat Dergisi*, 15 (1), 38-45
- Drucker, P. (2009). *Büyük Değişimler Çağında Yönetim*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO). *Sanayi 4.0. Uyum Sağlamayan Kaybedecek*, EBSO Araştırma Müdürlüğü, İzmir, 2017
- Erturan, İ., & Ergin, E. (2018). Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yöntemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 810-830
- Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M., (2013), Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions, *Future generation computer systems*, 29(7), 1645-1660. DOI: 10.1016/j.future.2013.01.010
- Hogan, R., & Warrenfeltz, R. (2003). Educating the modern manager. *Academy of Management Learning and Education*, 2, 74-84. DOI: 10.5465/amle.2003.9324043
- Jung D. ve Sosik J. (2006). Who Are The Spellbinders? Identifying Personal Attributes Of Charismatic Leaders. *Journal Of Leadership And Organizational Studies*, 12 (4), 12-26 DOI: 10.1177/107179190601200402
- Katz, R. (1955). Skills of an effective administrator. *Harvard Business Review*, 33-42.
- Lee, J., Bagheri, B., & Kao, H.A. (2015). A Cyber-Physical Systems Architecture for Industry 4.0-Based Manufacturing Systems, *Manufacturing Letters*, 3, 18–23 DOI: 10.1016/j.mfglet.2014.12.001
- Mallat, N. (2007). Exploring consumer adoption of mobile payments – A qualitative study. *Journal of Strategic Information Systems*, 16, 413–432 DOI: 10.1016/j.jsis.2007.08.001
- McCarthy C. (2000). View From The Top: Henry Mintzberg On Strategy And Management. *Academy of Management Executive*. 14 (3), 31-39
- McClland, D. C. (1973). Testing for competence rather than intelligence. *American Psychologist*, 28(1), 1-40.

- Mintzberg, H. (1971). Managerial Work: Analysis From Observation. *Management Science*, 18 (3), 97-110 DOI: doi.org/10.1287/mnsc.18.2.B97
- Mintzberg, H. (1973). The nature of managerial work. New York: Harper & Row.
- Moeuf, A. Pellerin, R. Lamouri, S. Tamayo-Giraldo, S. and Barbaray, R. (2018). The industrial management of SMEs in the era of Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, 56 (3), 1118–1136 DOI: 10.1080/00207543.2017.1372647
- Özsoylu, F., A. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 41-64
- Özkurt, C. (2016). *Endüstri 4.0 Perspektifinden Türkiye’de İmalat Sanayinin Durumu: Sakarya İmalat Sanayi Üzerine Bir Anket Çalışması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya), Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Pehlivanoglu, M. Ç. (2018), *Çok Uluslu Ve Ulusal İşletmelerde Örgütsel Yapıların Yöneticilerin Yöneltilik Yetkinlik Kazanımı Üzerindeki Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul), Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Phornprapha S. ve Seebungkerd P. (2007). The Positive Effect Of Leadership Profile of Managers On Work Environment And Business Performance. *International Journal Of Management And Decision Making*, 8, (2-4), 190-213 DOI: doi.org/10.1504/IJMDM.2007.012720
- Prifti, L., Knigge, M., Kienegger, H., & Krcmar, H. (2017). A Competency Model for “Industrie 4.0” Employees. *Wirtschaftsinformatik*, WI2017, 46-60
- Reischauer, G. (2018). Industry 4.0 as policy-driven discourse to institutionalize innovation systems in manufacturing. *Technological Forecasting & Social Change*, 132, 26–33 DOI: 10.1016/j.techfore.2018.02.012
- Ramezani Z. , Khabiri M., Alvani S. ve Tondnevis V. (2011). Use Of Mintzberg’s Model Of Managerial Roles To Evaluate Sports Federations Managers Of Iran. *Middle-East Journal Of Scientific Research*, 10 (5), 559-564
- Rüzgar, N., & Kurt, M. (2013). Yöneticiler Aslında Ne Yapar? Yönetici Rollerini Hakkında Bursa Merkezli İşletmelerde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2013 (4), 35-49
- Schneider, Paul. (2018). Managerial Challenges of Industry 4.0: An Empirically Backed Research Agenda For a Nascent Field. *Rev Manag Sci*, 12, 803–848
- Sener S. ve Elevli B., (2017). Endüstri 4.0’da yeni iş kolları ve yüksek öğrenim. *Mühendis Beyinler Dergisi*, 1(2), 25-37
- Sommer, L. (2015). Industrial Revolution - Industry 4.0: Are German Manufacturing SMEs the First Victims of this Revolution?. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 8(5), 1512-1532 DOI: 10.3926/jiem.1470
- Ślusarczyk B. (2018). Industry 4.0 – Are We Ready?. *Polish Journal Of Management Studies*, 17 (1), 232-248 DOI: 10.17512/pjms.2018.17.1.19
- Tunçer, P. (2013). Değişim Yönetimi Sürecinde Değişime Direnme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 373-406

- Tekin, Z. (2018). İşletmelerin Endüstri 4.0 Uygulamalarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *PressAcademia Procedia*, 7, 251-255
- Türkmen, İ., & Yılmaz, H. (2019). Stratejik Girişimcilik ve Bilgi Yönetimi Performansı Arasındaki İlişki: Bilişim 500 Şirketlerinde Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 14(53), 1-12
- Tüzmen A.B. (Nisan, 2017) Endüstri 4.0 İle Dönüşen Liderlik. *Harvard Business Review*. 26.09.2020 tarihinde <https://hbrturkiye.com/dergi/endustri-4-0-ile-donusen-liderlik> adresinden erişildi.

Değerler Eğitimi Bağlamında Melih Cevdet Anday Oyunlarının İncelenmesi

Esin Uurlu^{a, b}

Özet

Değerler, öğretmeden öte, model olma ile kazandırılabilirler. Bu nedenle öğretmenlerin tutum ve davranışlarının öğrenciler üzerinde büyük bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Bu büyük etki, öğretmenlere ve özellikle öğretmen adaylarına verilen değerler eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Melih Cevdet Anday'ın "dünyayı değiştirmek" için izlediği yöntem olarak ifade ettiği tiyatro oyunlarında, çoğu zaman, değerler üzerine çatışmalar kurulur ve oyun karakterlerinin bu çatışmalar aracılığıyla dönüşmeleri izlenir. Değerler eğitiminde analiz yaklaşımında, Anday oyunlarına benzer ürünlerin kullanılmasından yola çıkılarak, mevcut araştırmada, Anday oyunlarının, sınıf öğretmeni adaylarına verilen değerler eğitimi bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Veri toplama amacıyla doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu olan veriler, Melih Cevdet Anday'ın altı oyunu üzerinden sağlanmıştır. Bulgulara göre, Anday'ın seçilen oyunlarının, ilkökul öğrenim programında yer alan kök değerlere ilişkin içerikler açısından oldukça zengin olduğu ifade edilebilir. Araştırma sonucunda, bu araştırmada yer almayan, hoşgörü gibi değerler açısından da oyunların incelenmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Değerler
Değerler Eğitimi
Melih Cevdet Anday
Tiyatro

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.11.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.648471

Analysis of Melih Cevdet Anday Plays in the Context of the Values Education

Abstract

Values can be gained by being models rather than teaching. Therefore, teachers' attitudes and behaviors have a great impact on students. Therefore, values education given to future teachers is very important. In Melih Cevdet Anday's plays, often there are conflicts on values. Play characters change through these conflicts. In the approach to analysis in values education, products similar to Anday's plays are used. In this study, it is aimed to examine the plays of Anday in the context of values education given to primary school teacher program students. Document analysis technique was used for data collection. The data were obtained from six plays of Anday. According to the findings, it can be stated that the selected plays of Anday are very rich in terms of the values. As a result of the research, it was suggested to examine the plays in terms of values which are not included in this research.

Keywords

Values
Values Education
Melih Cevdet Anday
Theater

About Article

Received: 19.11.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 648471

^a esinizmir@gmail.com

^b Dr. Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Demirci / Manisa, <https://orcid.org/0000-0003-3388-2399>

Giriş

Birey, sosyalleşme sürecinde, içinde yaşadığı toplumun inanç ve değerlerinden etkilenmektedir. Bireylerin etkilendiği bu inanç ve değerler, toplumsal kültürü oluşturmaktadır. Toplumsal kültürü oluşturan inançların her biri, değer olarak nitelendirilmektedir (Tural, 1992). Diğer bir deyişle değerler, toplumun parçası olan bireylerin güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşan ve genelleştirilmiş davranış prensipleridir (Theodorson ve Theodorson, 1979: 455; akt. Sarı, 2005). Değerlerin kazanılması, doğumla başlar ve yaşam deneyimleriyle değişim gösterebilirler (Kaur ve Panju, 2012). Kazanılan ve kimi zaman değişime uğrayan değerler, bireyin karakterini oluştururlar. Hatta bireyin, doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiği toplumsal ve bireysel değerler, en az biyolojik faktörler kadar güçlü etkiye sahiptirler (Çağlar, 2002). Bireyler, yaşam içinde sürekli olarak toplumsal değerlerin etkisi altındadırlar.

Okullar, eğitimin ev sahibi olarak, değerler eğitiminde büyük rol sahibidir. Değerler eğitiminin, formal eğitimin bir parçası olarak, planlı öğrenme yaşantılarıyla kazandırılması oldukça önemli ve gereklidir (Doğanay, 2006). Çünkü Dewey'e göre (1990), eğitim sürecinde bilgiden çok, karakter gelişimi ön planda olmalıdır. Dolayısıyla öğretmenler, çocukların sadece *bilgili* olmalarını değil, *iyi insan* olmalarını da sağlamalıdır. *İyi insan* yetiştirebilmek için öğrencilerin çeşitli değerlere sahip olması yönünde çaba harcamak gerekmektedir (Demirhan – İşcan, 2014). Bu amaçla öğretim programlarında da değerlere yer verilmiştir. Mevcut öğretim programlarına bakıldığında; değerler, *bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu* olarak ifade edilmiş ve adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ile yardımseverlik değerleri, kök değerler olarak verilmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2018).

Değerler eğitimi açısından öğretmenlere düşen görev ve harcadıkları bu çaba, yalnız öğretim programlarında yer alan *değerler eğitimi* içerikleriyle sınırlı değildir. Okulda ders ortamları kadar; koridorlar, kafeterya gibi diğer okul ortamları da değerlerin yaşandığı mekânlardır (Ekşi, 2003). Öğretmenlerin okulda oluşturdukları kültür, neye önem verip vermedikleri, neyi iyi ya da kötü olarak algıladıkları, öğrenciler için örtük olarak değer eğitimi oluşturmaktadır (Doğanay, 2006). Hatta karakter eğitiminin en önemli kısmı olan değerlerin, öğretmeden öte, model olma ile kazandırılabilmesi ifade edilebilir (Gürdoğan – Bayır, Çengelci – Köse ve Deveci, 2016; Erdem, Gezer ve Çokadar, 2005; Kartal, 2018; Obidike, Bosah ve Olibie, 2015; Özkan ve Soylu, 2014; Sarı, 2005). Öğretmenlerin değerlerinin öğrenci davranışlarını etkilediği ile ilgili birçok araştırma ile karşılaşılmıştır (Brophy ve Good, 1986; Dickinson, 1990). Birçok çalışmada da, öğretmen yetiştirme sürecinde değerler eğitimine yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Gürdoğan – Bayır, Çengelci – Köse ve Deveci, 2016; Kurtdede – Fidan, 2009). Değerler eğitiminin özellikle sınıf öğretmenliği programı öğrencilerine verilmesi oldukça önemlidir. Çünkü sınıf öğretmenliği, okul öncesi öğretmenliği gibi, okula ve eğitim sistemine atılan ilk adımları içermektedir. John Locke'a göre insan zihni başlangıçta boş bir levhadır. İngiliz filozofların çoğu da zihinde başlangıçta hiçbir şey olmadığını ve insanın deneyimler yoluyla bilgi edindiklerini düşünmektedirler (Pakyürek, 2013). Dolayısıyla çocuklara nasıl bir eğitim verilirse çocukların zihinleri o yönde gelişecektir. Değerler açısından doğru yönde yetiştirilmiş çocuklar için ise sınıf öğretmenlerine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu nedenlerle mevcut araştırmada, geleceğin sınıf öğretmenlerine verilen değerler eğitimi üzerinde durulmuştur.

Değerler eğitiminin geçmişi, 1920'li yıllarda Amerika'da karakter eğitimi adı altında yapılan çalışmalara dayanmaktadır. 1990'lı yıllarda ise toplumsal ve ahlakî değerlere verilen önemin azalması nedeniyle ortaya çıkan toplumsal sorunlar, değerler ve ahlak eğitimi tekrar gündeme getirmiştir (Elbir ve Bağcı, 2013). 2018 yılının mayıs ayında, diğer tüm öğretmenlik programlarında olduğu gibi, sınıf öğretmenliği lisans programında da güncelleme yapılmıştır (Yükseköğretim Kurulu, 2018). Güncelleme sonrası Türkiye'deki tüm sınıf öğretmenliği programları arasında standartlık sağlanmıştır. Sınıf öğretmenliği 2018 lisans programında zorunlu "Karakter ve Değer Eğitimi" dersi bulunmaktadır. Dolayısıyla 2018 itibariyle sınıf öğretmenliği programı öğrencilerinin değerler eğitimi içerikli bir dersi almaları zorunlu hale gelmiştir (Urlu, 2019). Yapılan bu güncellenmenin, Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminde değerler eğitiminin önemine yönelik bir vurgu olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla eğitimcilerin, değerler eğitimine ilişkin yaklaşımların farkında olmaları da oldukça önemlidir.

Değerler eğitimi ile ilgili beş yaklaşım ortaya konulmuştur. Bunlar: Telkin etme, ahlaki gelişim, analiz, açıklama ve eylem öğrenmedir (Superka, Ahrens, Hedstrom, Ford, ve Johnson, 1976). Telkin etme yaklaşımının amacı, öğrencilere belirli değerleri aşlamak, bunların öğrenciler tarafından içselleştirilmelerini sağlamaktır. Ahlaki gelişim yaklaşımında öğretmen, çocuğun kendi ahlaki çıkarımları ile ilgilenir (Kohlberg ve Selman, 1972). Açıklama/aydınlığa kavuşturma yaklaşımında, öğrencilerin değerleri hakkında başkalarıyla açık ve dürüst olarak iletişimde bulunmasına yardım etmek amaçlanır. Eylem öğrenme yaklaşımında, topluluk içinde eylem projeleri, organize edilmiş gruplar ve kişilerarası ilişkilerde çeşitli becerilerin uygulamasına dair çalışmalar kullanılır (Superka ve diğerleri, 1976). Değerler eğitiminde ele alınan bir diğer yaklaşım ise, analiz yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, değerlerle ilgili konu ve sorulara karar vermek için öğrencilerin mantıksal düşünmelerine ve bağlantılar kurarken mantıksal süreçleri izlemelerine yardım etmek amaçlanır. Yapılandırılmış tartışma, ilkeleri test etme, benzer durumları analiz etme, münazara ve araştırma bu yaklaşımda kullanılan yöntemlerdir (Superka ve diğerleri, 1976). Bu yaklaşımlar incelendiğinde, özellikle analiz yaklaşımının, sanat eserleri ile değerler eğitimi çalışmalarına uygun olduğu göze çarpmaktadır. Bu düşünceden yola çıkılarak konu ile ilgili detaylı bir alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir.

Konu ile ilgili alanyazın taraması yapılırken sınıf öğretmeni adaylarının değerlere ilişkin görüşlerini ya da yaklaşımlarını inceleyen çalışmalarla karşılaşmıştır (Demirhan – İşcan, 2014; Gürdoğan – Bayır, Çengelci – Köse ve Deveci, 2016; Kurtdede – Fidan, 2009; Özkan ve Soylu, 2014). Ayrıca genel olarak öğretmen adaylarının görüşlerinin ve değer algılarının incelendiği araştırmalar da bulunmaktadır (Dilmaç, Bozgeyikli ve Çıkılı, 2008; Oğuz, 2012; Saracaloğlu, Uça, Başara – Baydilek ve Coşkun, 2013). Kurtdede – Fidan'ın (2009) araştırmasında, öğretmen adaylarının çoğunluğunun, değer öğretiminin bilgi kadar önemli olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı çalışmada, öğrencilere tiyatro oyunlarının analizi yapılarak değer eğitimi verilebileceği de ifade edilmiştir (Kurtdede – Fidan, 2009, s.16). Bu öneriden yola çıkılarak, bu kısımda, sınıf öğretmeni yetiştirmede ve bu kapsamda incelenen değerler eğitiminde, sanatın ve özellikle tiyatronun rolü tartışılmıştır.

Öğretmenin hem bilim insanı hem de sanatçı yönü vardır (Abazaoğlu, Yıldırım ve Yıldızhan, 2014, s. 19). Nitelikli bir öğretmen/ öğretmen adayı, bilimi takip ettiği ve bilimsel bakış açısı ile hareket ettiği kadar, sanatı da izlemeli ve kendini bu yönde geliştirmeye çalışmalıdır. Çünkü bir insan akıl, mantık ve duygunun birleşimidir. Bilim mantığı ve akli beslerken, duygular da beslenmeye ihtiyaç duyarlar. İki yönlü olan bu beslenme ise sanat aracılığıyla gerçekleşir. Sınıf

öğretmeni adayları da bu nedenle, kendi gelişim sürecinde bilim ve sanattan dengeli şekilde yararlanmalıdır. Ayrıca sanatın farkında olup, kendini sanatla besleyen ve geliştirebilen bir toplumun inşa edilmesi, ancak sınıf öğretmenlerinin sanatla iç içe olması ile mümkündür. Tiyatro, gençlerin sanatsal duyarlılığını, hayal gücünü, yaratıcılığını, insan sevgisini ve takım çalışma yetisini geliştirmede oldukça önemli bir konumdadır ve tüm eğitim kurumları, tiyatronun gençler üzerindeki bu katkılarının farkında olmalıdır (Konur, 2001). Tüm bu nedenlerden ötürü, güzel sanatlardan biri olan tiyatronun, sınıf öğretmeni yetiştirme sürecinde kullanılması son derece doğal ve geliştiricidir. Literatüre bakıldığında da tiyatronun eğitimde kullanılmasının geliştirici olduğuna dair çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir (Altunbay, 2012; Kuyumcu, 2010; Dilidüzgün ve Kuyumcu, 2013). Ayrıca değerler eğitimi çalışmaları incelendiğinde değerle eğitimi süreçlerinde çeşitli sanat eserlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Kurtoğlu, 2017; Özbay ve Karakuş, 2011; Yaman, Taflan ve Çolak, 2009).

Tiyatro oyunlarında değerlere ilişkin tüm içerikler ancak analiz edilerek fark edilebilir. Tiyatro oyunları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında oyun ve karakter analizlerinin ya da yorumlamalarının, çoğunlukla tartışma tekniği ile yapıldığı görülmektedir (Ortaylı, 2010; Saka, 2019). Bu bilgiden yola çıkılarak, tartışma tekniğinin, oyun ve karakter analizlerinde kullanılan en önemli tekniklerden biri olduğu yorumu yapılabilir. Bu tür çalışmalarda tartışma tekniği kullanılarak olası sorular irdelenir ve çıkarımlar yapılmaya çalışılır. Tartışma tekniği, oyun ve karakter analizlerinde önemli çıkarımlara ulaşılmasını sağlar. Vygotsky (1978; akt. Parker ve Hess, 2001), tartışmanın düşünmenin temeli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tartışma ile temel düşünme yanlışlarından, biliyorum sanmak, kendimizi değerlendirmemek ve eleştirmemek, dar kalıplar üzerinde kendini sınırlandırmak ve odaklanma sorunu gibi yanlışların önüne geçilebilir (Fisher, 2013). Tartışma tekniğinin bu özellikleri değerler eğitimi yaklaşımlarından analiz yaklaşımını anımsatmaktadır. Tartışma, oyun analizlerinin olduğu gibi, değerler eğitimi yaklaşımlarından analiz yaklaşımının da vazgeçilmez bir ögesidir. Analiz yaklaşımında değerlerle ilgili bir sorun analiz edilirken, tiyatro incelemelerinde ise oyunda yer alan çatışmalar analiz edilir. Dolayısıyla, tiyatro oyunundaki çatışma, değerler üzerine kurulmuşsa, o oyunun değerler eğitiminin analiz yaklaşımında araç olarak kullanılabilmesi söylenebilir. Bu çıkarım, aynı zamanda bu araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu kısımda, mevcut araştırmada neden Melih Cevdet Anday oyunlarının seçildiği açıklanmalıdır.

Melih Cevdet Anday, oyunlarında içinde bulunduğu çağı ve insanları anlama çabasında olmuştur (Anday, 1990). Bu çaba ile oyunlarında ayrıca, içinde bulunduğu dönemde yaşanan toplumsal sorunların bireye yansımaları ele almıştır. Anday, oyunlarında genelde kişiler, kendilerini kötü olmaya iten nedenleri sorgularlar. Süreçte baskı, hırs ve korkularından arınan oyun kişileri için sığınacak kurmaca bir dünyaya gerek kalmaz. Gergin durum ve mekânlarda başlayan hikâyeleri, diyaloglarla gerçekleşen arınmalar izler. Bu süreç, Anday'ın "dünyayı değiştirmek" için izlediği yöntemdir (Gökçe, 2004). Yüksel (1995), Melih Cevdet Anday'ın oyunlarını alışılmışın ötesinde farklı anlamlara ulaşılabilen ve karmaşık bir işçilik ürünü olarak tanımlamaktadır. "Melih Cevdet Anday'ın oyunları içsel yaşantılar üstüne kurulmuştur. Anday tiyatrosunda yalnızca 'dramatik durum' ve oyun kişileri vardır. 'Dramatik durum' (gerilim ya da çatışma) kişilerin içsel yaşantılarının dışavurumunu sağlamada vazgeçilmez bir işlev taşır. Oyunların devinimini oluşturmada tek araç diyalog ve dolayısıyla iletişimdir (Yüksel, 1995). Anday'ın bu diyaloglara çoğu kez çeşitli değerleri sorguladığı da görülmektedir. Tüm bu nedenlerle bu araştırmada Melih Cevdet Anday

oyunlarının, geleceğin sınıf öğretmenlerine verilen değerler eğitimi bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede araştırmanın temel problemi, “Melih Cevdet Anday oyunları kök değerler açısından nasıl bir yapıdadır?” olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın yöntemi, çalışma grubu ve verilerin toplanması, veri analizi ile geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması kısımları yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı temel alınmıştır. Nitel verilerden yararlanılan araştırmalarda, gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır ve algıların ya da olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir süreç izlenir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel yaklaşımla yürütülen araştırmalarda, sosyal problemlerden yola çıkılarak bireylerin veya grupların probleme ilişkin anlamları keşfedilmeye çalışılır (Creswell, 2016). Bu araştırmada veri toplama amacıyla doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Nitel araştırmalarda doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Doküman incelemesinde, belgeler veri kaynağı olarak sistemli incelenirler (Karasar, 2010). Doküman incelemesinde edebi metinler de veri kaynağı olarak ele alınabilir (Merriam, 2013).

Çalışma Grubu ve Verilerin Toplanması

Araştırmaya konu olan veriler, Melih Cevdet Anday’ın; İçerdekiler, Mikadonun Çöpleri, Yarın Başka Koruda, Dikkat Köpek Var, Ölüler Konuşmak İsterler ve Müfettişler oyunları üzerinden sağlanmıştır. Ayrıca, oyunlarda hiçbir detayın atlanmaması için, Prof. Dr. Ayşegül Yüksel’in “Yapısalcılık ve Bir Uygulama: Melih Cevdet Anday Tiyatrosu” isimli kitabından yararlanılmıştır (Yüksel, 1995). Yüksel (1995), kitabında, mevcut araştırma için seçilen altı oyunu, yapısalcı kurama göre detaylı şekilde analiz etmiştir. Oyunların, mevcut araştırmada incelenmesi için, oyunların yapısının ve anlatımının doğru şekilde anlaşılması çok önemlidir. İncelenecek oyunlarda detayların kaçırılmaması için, oyun analizleri de kullanılacağından, mevcut araştırmada, yalnız, Yüksel’in (1995) analizini yaptığı altı oyun, çalışma grubuna dâhil edilmiştir.

Veri Analizi

Elde edilen verilerin analizinde nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde, elde edilen veriler, önceden belirlenen temalara göre yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Betimsel analizde, araştırmaya konu olan verilerden doğrudan alıntılara yer verilmektedir. Bu araştırmada da ulaşılan sonuçlar betimsel bir biçimde sunulmuş ve incelenen oyunlardan doğrudan alıntılar yapılmıştır.

Betimsel analizin dört aşaması vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2008): Çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilen işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması. Çerçeve oluşturma aşamasında ilk olarak, oyunlar değerler bağlamında incelenirken göz önünde bulundurulacak temalar belirlenmiştir. Bu temalar, mevcut ilkökul öğretim programlarında belirtilmiş kök değerlerdir (T.C. MEB, 2018). Çünkü geleceğin sınıf öğretmenlerine verilecek değerler eğitiminin temeli, kendilerinin öğretmen olduklarında verecekleri eğitim üzerine olmalıdır. Bu kök değerler, adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim,

sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ile yardımseverliktir. Daha sonra, oluşturulan bu çerçeveye göre veriler üç kere okunmuş ve düzenlenmiştir. Sonraki aşamada bulgular doğrudan alıntılarla desteklenerek tanımlanmış ve son aşamada bulgular, açıklamalar yapılarak anlamlandırılmıştır.

İnanırlık ve Tutarlılığın Sağlanması

Araştırmanın inanırlık ve tutarlılığın sağlanabilmesi için, araştırma kapsamında analiz edilen doküman dramatik yazarlık ve dramaturji alanında bir uzman tarafından analiz edilmiş ve görüş birliğine varılmıştır (Araştırmacı tarafından ayrı ayrı kategorileştirilen bazı kodlar, uzman tarafından ilişkili bulunduğu birleştirilmiş ve görüş birliği ile kabul edilmiştir). Ayrıca araştırmada hata yapılmaması için verilerin analiz süreci, dikkat dağıtmayacak, sessiz ve güzel ışık alan bir ortamda (çalışma odası) gerçekleştirilmiş, araştırma dikkatinin dağıldığı noktalarda çalışmaya devam edilmeyerek ara verilmiştir. Çalışmada inanırlığın artırılması için doğrudan alıntılara sıkça yer verilmiştir (LeCompte ve Goetz, 1982; akt. Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Sınırlılıklar

Araştırma, Melih Cevdet Anday'ın seçilen altı oyunu ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında Melih Cevdet Anday'ın altı oyunu analiz edilmiş ve veriler, temalara göre tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Tablo 1'de, oyunlarda yer alan temalara ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Melih Cevdet Anday Oyunlarında Yer Alan Temalar (Kök Değerler)

Değer	Oyun	Yarın	Dikkat	Ölümler	Mikadonun
	İçerdekiler	Başka	Köpek Var	Konuşmak	Çöpleri
		Koruda		İsterler	Müfettişler
Adalet	✓			✓	
Dostluk	✓	✓			✓
Dürüstlük	✓		✓		✓
Özdenetim	✓				✓
Sabır	✓	✓	✓		✓
Saygı	✓	✓	✓	✓	
Sevgi	✓	✓			✓
Sorumluluk	✓	✓		✓	
Vatanseverlik	✓				
Yardımseverlik	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 1 incelendiğinde, incelenen oyunlardan İçerdekiler'in, tema olarak belirlenen kök değerlerin tamamını içerdiği görülmektedir. Diğer bir deyişle İçerdekiler oyununda, adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerlerinin tamamıyla ilgili içerikler, kimi zaman ise dramatik çatışmalar yer almaktadır. Yarın Başka Koruda oyununda, dostluk, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik değerleri yer almaktadır. Dikkat Köpek Var oyununda, dürüstlük, sabır, saygı ve yardımseverlik değerleri yer almaktadır. Ölüler Konuşmak İsterler oyununda, adalet, saygı, sorumluluk ve yardımseverlik değerleri yer almaktadır. Müfettişler oyununda, dürüstlük, özdenetim ve sabır değerleri yer almaktadır. Mikadonun Çöpleri oyununda ise, dostluk, dürüstlük, sevgi ve yardımseverlik değerleri yer almaktadır. Ayrıca Tablo 1 incelendiğinde, Melih Cevdet Anday'ın –mevcut çalışmada incelenen- altı oyunundan beşinde yardımseverlik değerinden söz ettiği göze çarpmaktadır. Ayrıca dört oyunda sabır, dört oyunda saygı, dört oyunda da dürüstlük değerine ilişkin içerikler yer almaktadır. Bu kısımda, her bir temanın Anday oyunlarında kendine nasıl yer bulduğunun paylaşılması yararlı olacaktır.

Adalet

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler ve Ölüler Konuşmak İsterler oyunlarında adalet ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununun ana karakteri olan öğretmen, yaklaşık bir yıldır gözaltında bulunmaktadır. Öğretmen, kendisine yöneltilen suçla asla üstlenmemektedir. Oyun boyunca iletişime geçtiği iki karakter olan komiser ve baldızı ile de bu tutukluluk durumu üzerinden konuşmalar yürütmektedir. Dolayısıyla oyunun genel atmosferinde, adalet temasının olduğu ifade edilebilir.

Ölümler Konuşmak isterler oyununda ise Anday, okuyucu/ izleyicilere, hayatta var olan birtakım kötülüklerin – mahkeme ile cezalandırılrsa bile – azalmasının yolunun, kötülüğe neden olan etmenin ortadan kalkması ile mümkün olabileceğini hissettirir.

“Cenaze Memuru: Para vereyim, fakat bilin ki mahkeme ile hiçbir şey çözülmez. Asıl sorun, yani kötülüğün nedeni başka, unutmayın bu sözümü.” (Anday, 2014a, s. 121)

Dostluk

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Yarın Başka Koruda ve Mikadonun Çöpleri oyunlarında dostluk ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda bir komiser ve tutuklunun birbirlerini anladıkları anlarda hissettikleri dostluk duygusu göze çarpmaktadır. Anday, “içini dökebilmenin” arkadaşlığın önemli bir kısmı olduğunu hissettirirken, okuyucu/ izleyicilere “Dost kime denir?”, “Çıkar çatışmasının yaşadığı kişilerle dost olunabilir mi?” gibi soruları akla getirmektedir.

“Komiser: Ruhunu çökertebilseydim, bugüne kadar işimiz çoktan bitmiş olurdu. Oysa sen kaya gibi kaldın, söylemek için bildiğim yollardan hiçbiri para etmedi. Nerdeyse umut kesmek üzereyim senden... Yenildiğimi anlıyorum yavaş yavaş...”

Tutuklu: Neden?

Komiser: Baksana... Arkadaş gibi oturmuş konuşuyoruz... Bir sorgucu için en kötü durum budur... İçini dökebiliyorsun bana, en kötüsü, ben de seni tatlı tatlı dinliyorum. Hiç başıma gelmemişti böylesi...” (Anday, 2014b, s. 31)

Yarın Başka Koruda oyununda da İçerdekiler oyununda olduğu gibi, dostluğun nereden geleceğinin belli olmadığı vurgusu bulunmaktadır.

“Orman Bekçisi: ... Başka yerde dostunuz olmadı da dostları bu تنها yerde mi buldunuz?”

Yaşlı Adam: Toprağın altı gibidir dostluk, nereden dışarı vuracağı belli olmaz...” (Anday, 2014a, s. 68)

Mikadonun Çöpleri oyununda ise İçerdekiler ve Yarın Başka Koruda oyunlarından farklı olarak, dostluk için en azından bir ortak yönün olması gerektiğinden söz edilmiştir.

“Erkek: Mevlana'nın hikâyesini bilir misin? Evinin penceresinden kırlara bakıyormuş... Orada, uzakta, bir leylekle bir çulluğun yan yana yürüdüklerini görmüş. Bu iki ayrı cins hayvanı birleştiren nedir diye düşünmüş, merak etmiş bu arkadaşlığı... Kalkmış gitmiş yanlarına kadar... Bakmış ki, ikisi de topal.” (Anday, 2014a, s.218)

Analiz sonucunda, Anday'ın, dostluk değeri üzerinden, okuyucu/ izleyicileri genel olarak “İnsan, kiminle dost olur?” ve “Dostluk için mutlaka ortak yönlere ihtiyaç var mıdır, insan kendinden çok farklı biriyle de dost olabilir mi?” soruları üzerine düşündürmeye çalıştığı söylenebilir.

Dürüstlük

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Dikkat Köpek Var, Müfettişler ve Mikadonun Çöpleri oyunlarında dürüstlük ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda komiser, tutuklunun gerçeği gizleyerek dürüst olmadığını ima etmektedir. Bu nedenle komiser, oyun içinde zaman zaman, gerçeği söylemesi, dürüst olması için tutuklu üzerinde baskı kurmaya çalışır. Tutuklu ise her defasında dürüst davrandığını ve suçu olmadığını ifade etmektedir. Dikkat Köpek Var oyununda ise, insanın kendine dürüst olmasının gerekip gerekmediği çatışması ile ilgili diyaloglar yer almaktadır.

“Delikanlı: Gencim diye kendimi aldatayım mı?”

Adam: Kendinizi aldatmazsanız mutlu olamazsınız...” (Anday, 2014a, s. 107)

Müfettişler oyununda, insanların, güvendikleri kişilerin tamamen dürüst olduklarına inanmaları ile ilgili konuşmalar göze çarpmaktadır.

“Kadın: ...Hadi bakayım, topla belleğini: Doğum mu çok, ölüm mü?”

Adam: Dün doğum çoktu, bugün ölüm çok.

Kadın: Aferin!

Adam: Sen de biliyor muydun?

Kadın: Hayır.

Adam: Nereden anladın öyleyse bildiğimi?

Kadın: Sana güveniyorum sevgilim...” (Anday, 2014a, s. 147)

Mikadonun Çöpleri oyununda ise yalan kavramı üzerinden dürüstlük göndermesi yapılmaktadır. Oyunda bir yandan, yalanın, başka birinin hayatını kurtarmak için söylendiğinde olumsuz bir kavram olarak değerlendirilemeyeceği ima edilirken, diğer yandan, kişisel hırslar için söylenen yalanların başkalarına büyük zararlar verebileceği ile ilgili konuşmalar yer almaktadır.

“Erkek: ... Sana yalan söyledim. Biliyor musun?”

Kadın: Biliyorum.

Erkek: Hangisiydi o yalan?

Kadın: Annen baban yok evde.

Erkek: Bravo! Anladın demek?

Kadın: Anladım.

Erkek: Ama ben yalancı değilim.

Kadın: Değilsin!" (Anday, 2014a, s. 219)

Dürüstlük teması bağlamında Anday'ın oyunlarına bakıldığında, kimi zaman doğruyu söyleme, kimi zaman ise yalan üzerinden, dürüstlük değerinin farklı yanlarının ele alındığı ifade edilebilir.

Özdenetim

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler ve Müfettişler oyunlarında özdenetim ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda iletişimle özdenetimin sağlanabileceğini ilişkin göndermeler yer almaktadır.

"Tutuklu: Bugün içeri gireli beri geçirdiğim en tehlikeli gündü. Yıkılacak gibi duyuyordum kendimi. Öylesine bozulmuştu denge... Kurtuldum ama, yarım saatlik konuşma beni kendime getirdi. Şimdi eskisinden de kuvvetliyim." (Anday, 2014b, s. 95)

Müfettişler oyununda da, İçerdekiler oyununa benzer şekilde, iletişimin, özdenetimi sağlamadaki önemi üzerinde konuşmalar görülmektedir.

"Adam: Nereye, nereye saklanayım?"

Kadın: Otur, rica ederim sevgilim, kaçma. Kaçacak bir şey yok ortada... Topla kendini! Hadi, yalvarıyorum sana. Sakin ol! Gelecekler, konuşacağız, rahatlayacağız..." (Anday, 2014a, s. 158-159)

Özdenetim değerine ilişkin diyalogların yer aldığı iki oyunda da iletişime (konuşmaya) yapılan vurgu dikkat çekmektedir.

Sabır

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Yarın Başka Koruda, Dikkat Köpek Var ve Müfettişler oyunlarında sabır değeri ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda sabrın olumsuz sonuçları ile ilgili konuşmalar göze çarpmaktadır.

"Komiser: ... Tut kendini! Sonra onun yanında da bayılırsın, yazık olur, her şey güme gider.

Tutuklu: Beklemekten benimki... Bekle bekle bekle, dengem bozuldu." (Anday, 2014b, s.48)

"Kız: Buradan çıkacağımız günü bekleyerek, dayanılmaz bir sabırdan sonra artık yorgun düştünüz." (Anday, 2014b, s. 72)

Yarın Başka Koruda oyununda, yaşayamadığı günleri sabırla bekleyen Yaşlı Adam karakteri, umudu beklerken gösterilen sabır üzerine düşündürmektedir.

"Yaşlı Adam:... Başkasının gelip onu bilmeden kırmasını bekledim.

Ev Sahibi Kadın: Beklediniz.

Yaşlı Adam: Ve her gün bunu size söyledim. Değil mi? Bıkmadan..." (Anday, 2014a, s.30)

Dikkat Köpek Var oyunundaki diyaloglarda da insanın, sabırla onu koruyacak (anne gibi) bir insana duyduğu ihtiyaç hissedilmektedir.

“Kadın: ... Aklım hep sizde olacak. Sizin burada beklediğinizi düşünerek rahat edeceğim...”
(Anday, 2014a, s. 112)

Müfettişler oyununda ise sabırla bekleyen, hayaline ya da mutluluğa kavuşacağını hissettiren konuşmalarla karşılaşmaktadır.

“Kadın: ... Beklesinler daha. Öyle hemen verilir mi ev? Nerede bu bolluk? Ben yirmi otuz gün bekleyenlere vermedim de, dokuz günlük müşterilere mi satacağım?...” (Anday, 2014a, s. 152)

“Kadın: ... Biliyorsun, seninle kırk yıl deniz kıyısı özlemi çektik. Öyle oldu ki, deniz kıyısına bir varabilesek değişecek her şey, bütün işlerimiz yoluna girecek, mutluluğa kavuşacağız. Bunca yıldır aradığımız mutluluğa... Bunca yıl bekledim, biliyorsun...”

Adam: ... Sabırla bekledik. Şimdi bu bekleyişin yemişi oldu artık.” (Anday, 2014a, s. 156)

Sabır teması bağlamında, Anday’ın oyunları incelendiğinde, sabrın olumsuz etkilerinden, sabır sonunda ulaşılan güzellikler ya da ulaşılamayan hayallere kadar çok çeşitli açılardan sabır değerinin ele alındığı söylenebilir.

Saygı

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Yarın Başka Koruda, Dikkat Köpek Var ve Ölüler Konuşmak İsterler oyunlarında saygı değeri ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda farklı düşünceler saygı üzerinden konuşmalar yürütüldüğü görülmektedir.

“Kız: ... Siz zorbalıktan, demin yaptığımız gibi, beni kolumdan tutup kanepeye fırlatmayı anlıyorsunuz sadece, dayağı, işkenceyi anlıyorsunuz. Bir insanı belli bir konuda inandırmaya çalışmak da zorbalık değil midir? Tutun ki, ben davranışlarım üzerinde düşünmek istemiyorum. O davranışların doğru olup olmadığını ille düşün diye beni zorlamak kimsenin hakkı olmamalıdır. Ben belki de basit bir insan olarak kalmak istiyorum.” (Anday, 2014b, s. 84)

Yarın Başka Koruda oyununda kişisel hak ve özgürlüklere saygısızlık durumu üzerinden saygı değerine yer verildiği görülmektedir.

“Erkek: Boş mu bakalım çıkacağımız oda?”

Kadın: Boştur elbet, boş olması gerek. Değilse oradaki müşteriyi başka odaya alırlar, olur biter.

Erkek: Başkalarını rahatsız etmeye hakkımız var mı, bilmem.” (Anday, 2014a, s. 14)

Dikkat Köpek Var oyununda saygı kavramı, aileye saygı üzerinden ele alınmıştır.

“Delikanlı: ... Babasına sordum, sizinle konuşmamı söyledi.

Kadın: Bana sormanızı mı söyledi? Çok tuhaf doğrusu.

Delikanlı: Demek size çok saygısı var.” (Anday, 2014a, s. 102)

Ölüler Konuşmak isterler oyununda ise Anday, iletişimde karşılaşılan saygısızlıklar üzerinden saygı değerine yer vermiştir.

“Cenaze Memuru: ... Ben hiçbir şeyin üzerinde durmuyorum, çünkü cenaze memuruyum. Bugüne değin yüzlerce, binlerce, milyonlarca, milyarlarca insanın gömülmesinde bulundum.

Etyemez: Ama bu, benim sözümü kesmenizi gerektirmez.

Cenaze Memuru: Hayvanlara gösterdiğiniz saygının yüzde birini, binde birini, milyonda birini, milyarda birini bana da gösteriniz rica ederim.” (Anday, 2014a, s. 123)

Saygı teması bağlamında, Anday’ın oyunları incelendiğinde, saygı değerinin çeşitli açılardan ele alındığı ifade edilebilir.

Sevgi

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Yarın Başka Koruda ve Mikadonun Çöpleri oyunlarında sevgi değeri ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda Anday, okuyucu/ izleyicileri, “İnsanlar, aslında, iyilik ettikleri insanları mı severler?” sorusuna yöneltmektedir.

“Komiser: ... Buraya düşenler içinde sevdiklerimiz de olur. Onların neden getirildikleri, işledikleri suçlar pek de ilgilendirmez bizi. Gerçi yorarsa, çok diretirse kızdırır.

Tutuklu: Benim gibi.

Komiser: Evet. Ama nedense sana bir türlü kıyamıyorum. Merak ediyorum seni daha çok. Başına bir kaza gelmiş, siyasete sokmuşsun burnunu. Sana ne birader! Dünyayı sen mi düzelteceksin? Senden başka yurtsever kalmadı mı? Neyse... Orası beni ilgilendirmez. Ben kendi işime bakarım... Ne diyordum? Sevdiklerimiz de olur. Biz biraz da hastabakıcılara benzeriz. Hastaneye her gün birtakım hasta gelir, her gün birtakım hasta taburcu olur. Hastabakıcılar da bu gelen giden insanlara bağlanırlar.

Tutuklu: İyilik ettikleri insanlara.

Komiser: Evet.” (Anday, 2014b, s. 36-37)

Yarın Başka Koruda oyununda, Yaşlı Adam karakterinin, sevginin peşinde, var olan hayatından vazgeçip, yeni bir yaşam yarattığı görülmektedir.

“Yaşlı Adam: ...Evet, müşteri olarak geldim, bir hafta için. Sonra sevdim burayı, burdaki insanları...” (Anday, 2014a, s. 67)

Mikadonun Çöpleri oyununda ise alt metinde sevgi konusunda birbirinden farklı soruların sorulduğu dikkat çekmektedir. Okuyucu/ izleyici, oyun sürecinde, özellikle, “Sevgi nasıl ifade edilir?” ve “İstisnasız herkes sevilebilir mi, sevilmeli midir?” soruları ile yüzleşir.

“Erkek: ... Mutlu bir damat... Yüzünde tatlı bir gülümseme... Hele gelin hele gelin... Sana yemin ederim, daha bu gecedan başlamıştır yasaklara... ‘Çok içme cicim... Bırak o bardağı... Cigara paketini de at... Hah aferin... Beni seviyor musun?’ yasak koymazsa sevgisini anlatamaz çünkü.” (Anday, 2014a, s. 250)

“Kadın: Seni çaldı sanmışlardı arkadaşların. Yalan mı?

Erkek: Neyi?

Kadın: Anlamazlıktan gelme. Sandaldaki çantayı.

Erkek: Sandılarsa sandılar... Ben mi sorumluyum bundan? ...Hergele takımının namussuzluğunu, alçaklığını ben mi yükleneceğim şimdi? Onlara da sevgi mi göstereceğim? Saçmalıyorsun...” (Anday, 2014a, s. 244)

Sevgi teması bağlamında, Anday’ın oyunları incelendiğinde, sevgi değerinin çeşitli açılardan ele alındığı ifade edilebilir.

Sorumluluk

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından İçerdekiler, Yarın Başka Koruda ve Ölüler Konuşmak İsterler oyunlarında sorumluluk ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda sorumluluk kavramının, olgunlaşma kavramı ile ilişkili olduğu üzerine konuşmalarla karşılaşmaktadır (Anday, 2014b, s. 91 – 93). Yarın Başka Koruda oyununda, mesleki görev ve sorumluluk vurgusuna sahip konuşmalar dikkat çekmektedir. Oyunda orman bekçisi karakteri, mesleğinin gerektirdiği sorumluluklara oldukça odaklanmış, yaşamda tüm yapması gerekenleri “sorumluluk düzeyi” üzerinden değerlendirerek harekete geçen bir karakterdir. Hatta mesleği ile alakası olmayan konularda dahi bu değerlendirmeyi yapmaktadır.

“Ev Sahibi Kadın: Katili ormanda bulamazlarsa size sorumluluk payı düşmez mi?”

Orman Bekçisi: Arayan ben değilim ki... Ben arasam bulurum. Orman bekçisi sensin, katili bulan diyen yok ki bana. Orman bekçiliği dışarıdan bakınca gözde büyütülür. Gel de bir iç yüzüne bak bakalım...” (Anday, 2014a, s. 58)

“Yaşlı Adam: Biz de bu akşam benim doğum günümü kutlamaya hazırlanıyorduk. Vaz mı geçsek dersiniz?”

Orman Bekçisi: Ben ona karışmam. Vazgeçtin diyelim, bakarsın katil bulunmaz, vazgeçmezsin, katil yakalanır... Olur olur. Ben sorumluluğu üzerime alamam...” (Anday, 2014a, s. 62)

Ölümler Konuşmak İsterler oyununda da Yarın Başka Koruda oyununa benzer şekilde, şartlar ne olursa olsun görev sorumluluğundan vazgeçmeyen bir karakter yer almaktadır. Bu oyunda Cenaze Memuru karakterinin ölüme giderken bile soğukkanlı bir şekilde görevini yapma çabası dikkat çekmektedir.

“Rozetli Genç: Yoksa vapur batıyor mu?”

Etyemez: Evet...

...

Cenaze Memuru: Allah'a ısmarladık yolcular. İşime dönüyorum. Hep yarıda kalır benim gezintilerim. Çünkü her dakika biri ölür bu dünyada, çağırırlar beni. Ciddi ciddi giderim cenazenin arkasından, yanımda ağlaşanlar, hatta bayılanlar olur. Bense ciddiyetimi bozmam hiç. Ağlayanlar bir olup ağlamak yakışmaz cenaze memuruna...” (Anday, 2014a, s. 137)

Sorumluluk teması bağlamında, Anday'ın oyunları incelendiğinde, Anday'ın bazı oyunlarında, işine oldukça bağlı ve sorumluluklarından hiçbir koşulda vazgeçmeyen karakterlere yer verdiği görülmektedir.

Vatanseverlik

İncelenen Melih Cevdet Anday oyunlarından yalnız İçerdekiler oyununda vatanseverlik ile ilgili içeriklere rastlanmıştır. İçerdekiler oyununda, bir toplumda azınlıkta yer alan, farklı etnik kökene sahip bireylerin de vatanseverlik konusunda oldukça güçlü değerlere sahip olabilecekleri vurgusu, Komiser karakterinin konuşmalarında göze çarpmaktadır.

“Komiser: ... Ben yeni polis olduğumda, bir Arap komiser vardı, otuz yıl çalışmış bu masada, işin girdisini çıktısını onun gibi bilen yok... Üniversitede ders okutur hani... Emekliye ayırdılar bunu, inanır mısın, Tanrı'nın günü evine giderdik danışmaya. Ama ben emekliye ayrılırsam zor bulular

beni! Brezilya'ya gideceğim. Bunca yıl vatan için çalıştım, biraz da keyfime bakayım..." (Anday, 2014b, s. 17)

Yardıms severlik

Melih Cevdet Anday'ın – mevcut çalışmada incelenen – altı oyunundan beşinde yardıms severlik değerinden söz ettiği görülmüştür. Bu oyunlar, İçerdekiler, Yarın Başka Koruda, Dikkat Köpek Var, Ölüler Konuşmak İsterler ve Mikadonun Çöpleri oyunlarıdır. İçerdekiler oyununda umulmayan yerden gelen iyilik üzerinden yardıms severlik vurgusu yapıldığı görülmüştür.

"Komiser: ... Bizi merhametsiz sayarlar ya, yalandır vallahi. Anlarınız insan halinden. İş başka, insanlık başka. Hem sorguya çekerim hem de nesi var diye düşünürüm. Nitekim seni bu açıdan aylarca inceledim. Bir derdi olacak ama nedir dedim kendi kendime. Çünkü buraya girenlerin dertleri çeşit çeşit olur. Neler gördük biz! Bekledim ki kendinden açılasm diye... Olur a, dayanamazsın, boşalırırısın bir gün..."

Tutuklu: Ben böyle düşünmedim.

Komiser: Biliyorum, biliyorum. Ummuyordun benden bu iyiliği..." (Anday, 2014b, s. 20)

Yarın Başka Koruda oyununda, toplumsal bir sorunla karşılaşıldığında koşulsuz şekilde yardımcı olan karakterlerle karşılaşılmaktadır. Dikkat Köpek Var oyununda, bir insanın hiç tanımadığı birinden yardım istemesi durumu ile karşılaşılmaktadır. Bu durumda okuyucu/ izleyicinin zihninde "İnsan ne uğruna hiç tanımadığı birinden yardım umabilir?" sorusu oluşabilir. Oyun içerisinde bu sorunun yanıtı "evlat"tır.

"Kadın: ... Onun hiçbir şey çekmesini istemiyorum. Nasıl söyleyeyim, herkes az ya da çok, bir sıkıntı çeker, değil mi? onun başından böyle bir şey geçmesin. Bunu sizden başka kimse sağlayamaz kızıma. Bekleyin burada rica ederim. Tanrı razı olsun sizden..." (Anday, 2014a, s. 113)

Ölüler Konuşmak İsterler oyununda tecavüze uğrayan ve hakkını savunmak için mahkemeye başvurmak isteyen ve bunun için vapur yolcularından yardım isteyen Kız karakteri üzerinden yardıms severlik değerine değinilmiştir. Mikadonun Çöpleri oyununda ise, yardıms severlik farklı açılardan sorgulanmaktadır.

"Erkek: Sizi köşe başında gördüm, kardan yüzünüz gözünüz kapanmıştı, kucağınızda bir çocuk... Yardıma ihtiyacınız var mı diye sordum. Otomobil bekliyorum dediniz. Koştum gittim bir araba bulmak için, bulamadım. Geldim gene yanınıza... Görüyorsunuz unutmamışım, değil mi?"

Kadın: Evet.

Erkek: Ne yapacağımızı sordum, bekleyeceğim dediniz. Gidecek yeriniz yoktu demek. Ama sabaha kadar da bekleyemezsiniz orada, eve davet ettim sizi. Geldiniz.. Gece yarısı kar altında rastladığım çocuklu bir kadına 'İyi bir ailedenseniz sizi evime davet edebilirim.' Diyemezdim ya..." (Anday, 2014a, s. 195)

"Kadın: ...ne beklediğimi sormadan geçip gidebilirdiniz, görmezlikten gelebilirdiniz beni. Başıma iş açmayayım bu saatte, gidip yatayım diye düşünebilirdiniz. Öyle yapsaydınız suçlayabilir miydiniz sizi? Kimse suçlayamazdı. Gören yoktu çünkü. Gören olmayınca kolay kaçır insanlar..." (Anday, 2014a, s. 197)

"Erkek: ... kimse iyilik etmeyi sevmez, ya böyle benim gibi zorlanır iyiliğe, ya da gösteriş için yapar..." (Anday, 2014a, s. 216)

Yardımseverlik teması bağlamında, Anday'ın oyunları incelendiğinde, yardımseverlik değerinin çeşitli açılardan ele alındığı ifade edilebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Melih Cevdet Anday oyunlarının, geleceğin sınıf öğretmenlerine verilen değerler eğitimi bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçtan yola çıkılarak, Anday'ın altı oyunu, belirlenen temalar ışığında analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, Anday'ın seçilen oyunlarının, temalara, yani ilkökul öğrenim programında yer alan kök değerlere ilişkin içeriklere sahip olduğu görülmüştür. Özellikle İçerdekiler ve Yarın Başka Koruda oyunlarının, içerdikleri kök değerler açısından oldukça zengin oldukları ifade edilebilir. Anday'ın kök değerler arasında en sık kullandığı değerlerin, yardımseverlik, dürüstlük, sabır ve saygı olduğu görülmüştür. Literatüre bakıldığında bazı sanat eserlerinin çeşitli kök değerler açısından incelendiği görülmüştür (Akay, 2018; Gürgil, Kılcan, Kılıçoğlu ve Kurtoğlu, 2019; Oktay, 2019; Öksüz ve Eken, 2019; Özbaşı, 2020). İncelenen sanat eserlerinde de kök değerlere ilişkin içerikler gözlenmiştir. Bu açıdan mevcut çalışmanın, sanat eserlerinde değerlerin incelendiği diğer çalışmalara benzer olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Gökçe (2004), Melih Cevdet Anday oyunlarında adalet değerinin varlığını incelemiş ve Anday'ın yazdığı oyunlar aracılığıyla ilk bakışta fark edilmesi kolay olmayan bir şiirsel adalet düşüncesi ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Mevcut çalışmada da Anday oyunlarında adalet değeri ile karşılaşmıştır. Bu açıdan mevcut çalışmanın Gökçe'nin (2004) çalışması ile benzer sonuçlara ulaştığı söylenebilir. Bunlardan yola çıkılarak, Anday oyunlarının, kök değerlere ilişkin metin önerisi olarak kullanılabilen araştırmacılara önerilebilir.

Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesinde, lisans düzeyinde öğretmen yetiştirme ve eğitim bilimleri temel alanı yeterlilikleri incelendiğinde, "Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranır." kazanımı ile karşılaşılmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2019). Dolayısıyla bu araştırmada Anday'ın oyunlarının değerler açısından zengin olmasının, Yükseköğretim Kurulu'nun ulusal ve uluslararası amaçlarına yönelik hazırlanan Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi öğretmen yetiştirme ve eğitim bilimleri temel alanı yeterliliklerine, değerler bağlamında uygun eserler olduğu dile getirilebilir.

Tiyatro oyunlarının değerler bağlamında incelendiği çok fazla araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak çeşitli sanat ürünlerinin değerler eğitimi bağlamında incelendiği çalışmalar bulunmaktadır (Ecerkale, 2018; Tut ve Kıroğlu, 2017; Kibar Furtun, 2019). Bu çalışmalarda, öyküler, şiirler ya da şarkılar değerler bağlamında incelenmiş ve tüm çalışmalarda sanat eserlerinin değerler açısından zengin oldukları görülmüştür. Mevcut araştırmada da, tema olarak belirlenen tüm kök değerlere ilişkin içeriklere rastlanılmıştır. Bu açıdan, mevcut araştırmanın, literatürdeki diğer çalışmalara uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca başka yazarların oyunlarının incelenerek, diğer tiyatro eserlerinde, değerlere ilişkin içeriklerin incelendiği çalışmaların yapılması, bu alanı zenginleştireceğinden, önerilebilir.

Araştırma, belirlenmiş kök değerler ışığında yorumlanmıştır. Ancak bu araştırmada yer almayan, hoşgörü gibi değerler açısından da hem Anday'ın hem de diğer yazarların oyunları incelenebilir. Literatürde, değerler eğitimi bağlamında incelenen tiyatro oyunlarına rastlanmamış olması, mevcut araştırmanın özgünlüğüne vurgu yapmaktadır. Araştırmanın benzer diğer araştırmalara katkısının olması umulmaktadır.

Kaynakça

- Abazaoğlu, I., Yıldırım, O., ve Yıldızhan, Y. (2014). Türkiye'nin öğretmen profili. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).
- Akay, İ. (2018). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın Çocuk Romanlarında Yer Alan Kök Değerler. *Electronic Turkish Studies*, 13(28).
- Altunbay, M. (2012). Dil öğreniminde ve öğretiminde tiyatronun kullanımı ve tiyatronun temel dil becerilerine katkısı. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Anday, M. C. (1990). *Sevişmenin güdüklüğü ve yüceliği*. Çağdaş Yayınları.
- Anday, M. C. (2014a). *Ölümsüzler (Toplu Oyunlar 1)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Anday, M. C. (2014b). *İçerdekiler (Toplu Oyunlar 2)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Brophy, H. W., & Good, T. L. (1986). *Third handbook of research on teaching*. Chicago: McNally.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni (S. B. Demir, Çev.)*. Ankara: Eğiten Kitap
- Çağlar, A. (2002). "Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi". *Gelişim Ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Demirhan – İşcan, C. (2014). Values Education Preferences of Teacher Candidates. *Elementary Education Online*, 13(4), 1203-1222.
- Dewey, J. (1990). *The school and society and the child and the curriculum*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dickinson, D. J. (1990). The relation between ratings of teacher performance and student learning. *Contemporary Educational Psychology*, 15, 142-152.
- Dilidüzgün, Ş., ve Kuyumcu, N. (2013). Türkçe derslerinde tiyatro metinlerinin işlevselliği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*, 2(2), 347-358.
- Dilmaç, B., Bozgeyikli, H. ve Çıkılı, Y. (2008). Öğretmen adaylarının değer algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 69-91.
- Doğanay, A. (2006). *Değerler Eğitimi. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. (Editör: Cemil Öztürk). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ecerkale, N. (2018). Türkçe 7. Sınıf ders kitabındaki metinlerin değerler bağlamında incelenmesi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4 (2), 277-287 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jilses/issue/41927/376352>
- Ekşi, H. (2003). Temel İnsani Değerlerin Kazanılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 79-96.
- Elbir, B. ve Bağcı, C. (2013). Değerler eğitimi üzerine yapılmış lisansüstü düzeyindeki çalışmaların değerlendirilmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, 8(1), 1321-1333.
- Erdem, A. R., Gezer, K. ve Çokadar, H. (2005). Ortaöğretim fen-matematik ve sosyal alanlar öğretmenliği tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Kongre Kitabı* içinde (C. I, s. 471-477). Denizli

- Fisher, R. (2013). *Teacher Thinking*. Londra: Bloomsbury.
- Gökçe, Y. (2004). *Melih Cevdet Anday tiyatrosunda şiirsel adalet* (Yayımlanmamış doktora tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürdoğan – Bayır, Ö., Çengelci – Köse, T. ve Devenci, H. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarına göre ilkokullarda değer eğitimi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 17(3).
- Gürgil, F., Kılcan, B., Kılıçoğlu, G., ve Kurtoğlu, F. S. (2019). Hünkar Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi'nin Kök Değerler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(1), 446-461.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (21. Baskı). Ankara: Nobel.
- Kartal, S. (2018, 05 26). *Son öğretmen yetiştirme programları üzerine -İki sekiz bir dokuz, üç yirmi bir otuz-*. 05 30, 2018 tarihinde Sadık Kartal Blog: <http://sadikartal.blogspot.com/2018/05/son-ogretmen-yetistirme-programlari.html> adresinden alındı
- Kaur, R. & Panju, N. (2012). Process of making teachers and inculcation of values. *International Journal Of Research In Education Methodology*, 1(2), 24-25.
- Kibar Furtun, M. H. (2019). *Miyase SERTBARUT'un Çocuk Öykülerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Kohlberg, L. & Selman, R.L. (1972). Preparing school personnel relative to values: a look at moral education in the schools. *ERIC Clearinghouse on Teacher Education*.
- Konur, T. (2001). *Devlet-tiyatro ilişkisi: geçmişten günümüze örneklerle devlet-tiyatro ilişkisinde belli başlı sistemler*. Dost Kitabevi.
- Kurtdede – Fidan, N. (2009). Öğretmen Adaylarının Değer Öğretimine İlişkin Görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 2 (2), 1-18.
- Kurtoğlu, F. S. (2017). Âşık Veysel'in Şiirlerini Değerler Eğitimi Açısından Okumak. *Turkish Culture & Hacı Bektaş Veli Research Quarterly*, (83).
- Kuyumcu, N. (2010). Eğitimde tiyatro ve gençler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 156-165.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Obidike, N. D., Bosah, I., & Olibie, E. (2015). Teaching peace concept to children. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 2(6), 24-26.
- Oğuz, E. (2012). Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimi ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1309-1325.
- Oktay, M. (2019). Muallim Naci'nin "Ömer'in Çocukluğu" Adlı Eserinde Kök Değerler. *Journal Of International Social Research*, 12(66).
- Ortaylı, İ. (2010). Tiyatroda tarihî oyunlar üzerinde siyasal bir analiz denemesi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 217-232.

- Öksüz, H. İ., ve Eken, N. T. (2019). İlkokul (1-4) Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâye Edici Metinlerin Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kök Değerler Bakımından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 384-401.
- Özbaşı, S. (2020). Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kök Değerler Çerçevesinde Aytül Akal Masallarının İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 178-192.
- Özbay, M., ve Karakuş, E. (2011). Dede korkut hikâyeleri'nin Türkçe öğretimi ve değer aktarımı açısından önemi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(1), 21-31.
- Özkan, R., ve Soylu, A. (2014). Eğitim fakültesi öğrencilerinin benimsedikleri temel insani değerler (Niğde il örneği). *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1253-1265.
- Pakyürek, G. (2013). The philosophical and historical bases of interdisciplinary approach in cognitive science. *Journal of Faculty of Letters*, 30(2), 161-172.
- Parker, W., & Hess, D. (2001). Teaching with and for discussion. *Teaching and Teacher Education*, 273-289.
- Saka, N. (2019). Dea Loher'in seçilmiş oyunlarında birey-toplum çatışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 827-848.
- Saracaloğlu, A. S., Uça, S., Başara – Baydilek, N. ve Coşkun, N. (2013). Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ile değer algılarının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 45-59.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen adaylarının değer tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 75-90.
- Superka, D.P., Ahrens, C., Hedstrom, J.E., Ford, L.J. & Johnson, P.L. (1976). *Values education sourcebook: conceptual approaches, material analyses, and an annotated bibliography*. Colorado: Social Science Education Consortuim, ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018, 01 19). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. 02 09, 2019 tarihinde T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354> adresinden alındı
- Terzi, S. (2019). *Garip akımı sanatçılarının şiirlerinde bir değer olarak yaşama sevinci ve tabiat sevgisi bağlamında çocuk* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
- Tural, S. (1992). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdad Yayınevi.
- Tut, E. ve Kiroğlu, K. (2017). TRT'nin popüler çocuk şarkıları yarışması'nda finale kalan eserlerin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 10(48).
- Urlu, E. (2019). *Sınıf eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin barışa ilişkin tutum ve görüşlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Yaman, H., Taflan, S., & Çolak, S. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 107-120.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (7. Baskı). Ankara: Seçkin
- Yükseköğretim Kurulu. (2018, 05 30). *Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. 12 29, 2018 tarihinde http://www.yok.gov.tr/documents/10279/41805112/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Programi.pdf adresinden alındı
- Yükseköğretim Kurulu. (2019, 11 11). *Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi (TYYÇ) Temel Alan Yeterlilikleri Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri*. Ankara. <http://tyyc.yok.gov.tr/?pid=48>. Erişim Tarihi:11.11.2019
- Yüksel, A. (1995). *Yapısalcılık ve Bir Uygulama: M. Cevdet Anday Tiyatrosu*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Doğanın Dönüştüren Gücü: *Aşk Romanları Okuyan İhtiyar ve Canavarlar Kenti* Adlı Eserlerin Ekoeleştirel Değerlendirilmesi

Burcu Tekin^{a, b}

Özet

Çalışmanın amacı, Latin Amerika Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Şilili yazar Luis Sepúlveda'nın kaleme aldığı *Aşk Romanları Okuyan İhtiyar* ve Isabel Allende'nin genç okurlara yönelik yazdığı *Canavarlar Kenti* adlı eserlerin ekoeleştirel değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Çalışmada öncelikle doğa ve insan ilişkisinin, çevre ve edebiyat etkileşiminin ve ekoeleştiri kavramının genel hatlarıyla açıklanması planlanmıştır. Kuramsal kısmın çözümlenmesinin ardından her iki eserden de alınan çeşitli durum ve olaylara ait örneklerle ekoeleştirel bağlamda doğanın dönüştüren gücünün karakterler üzerinden aktarımına dikkat çekilmesi hedeflenmiş, çevresel farkındalığın ve çevre bilincinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Latin Amerika Edebiyatı
Isabel Allende
Luis Sepúlveda
Ekoeleştiri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 13.12.2018
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.496700

Transformative Power Of Nature: An Ecocritical Analysis Of *The Old Man Who Read Love Stories* And *City Of The Beasts*

Abstract

The purpose of this study is to offer an ecocritical analysis of the works *The Old Man Who Read Love Stories* by Luis Sepúlveda, an eminent Latin American author and *City of the Beasts* by Isabel Allende, written for young readers. In the study, first it is aimed to explain the relationship between natural environment and human, the interaction between literature and nature and ecocriticism in a broad sense. After the theoretical analysis, various exemplary situations from both books will be presented and the transformative power of nature will be exemplified through events and characters and an emphasis will be given to environmental awareness and environmental consciousness.

Keywords

Latin American Literature
Isabel Allende
Luis Sepúlveda
Ecocriticism

About Article

Received: 13.12.2018
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.496700

^a İletişim Yazarı: burcutekin82@gmail.com

^b Dr. Öğr. Gör. Tobb Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü. ORCID ID: 0000-0002-0477-712X

Giriş

İnsan doğduğu andan itibaren fiziksel ve duygusal anlamda gelişim ve dönüşüm içindedir. Yaşamı boyunca aslında kim olduğunu arar ve olasılıklar arasında toplum içinde kendini konumlandırmaya çalışır. Bu arayışta kişinin kendiyile olan ilişkisinin yanı sıra çevresiyle olan iletişimi ve etkileşimi de önem kazanır. Bireyin kendini sevmesi, kendine değer vermesiyle çevresine verdiği değer eş zamanlı ilerler. Birey kendini tanımaya, anlamaya yerküreyle bir bütün olarak yaşamının önemini kavramaya başladığında benmerkezci düşünce yapısını bırakır. Bu durum hem bireyin farkındalığının gelişmesine, hem de çevre bilinci kazanmasına yardımcı olur.

Dünyanın geleceğini tehdit eden ekolojik sorunların çözümü için disiplinlerarası çalışmalar giderek önem kazanmaktadır. Bu çalışmaların öncüllerinden biri sayılan ve yayımlandığı dönemde (1962 yılında) oldukça ilgi çeken Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ı, çevreci hareketin ve çevre bilincinin gelişimi açısından okunması gereken temel kaynaklar arasındadır. Yazgünoğlu (2018) *Sessiz Bahar*'ı şu şekilde yorumlar: "Carson çevresel kirliliğin geri dönülmez tahribat yarattığını vurgularken pestisit gibi kimyasalların öldürücü yönünü hem bilimsel hem de belgesel olarak *Sessiz Bahar*'da sunar" (ss. 67-68). Kitap, Dünya'nın yeşil pelerini olarak adlandırdığı bitkilerin, suyun ve toprağın önemine dikkat çekmektedir. İnsan kaynaklı tahribat ve kimyasal madde kullanımı sonucunda doğaya verilen zarar anlatılmıştır (Carson, 2011). Bu açıdan değerlendirildiğinde doğadaki olayların edebiyata yansımaları konu alan ve dünyadaki tüm varlıkların birbirleriyle etkileşimini insan merkezli olmayan bakış açısıyla inceleyen ekoeleştireli öne çıkmaktadır.

Çalışmada, Luis Sepúlveda'nın *Aşk Romanları Okuyan İhtiyar* adlı eserinin ve Isabel Allende'nin genç okurlara yönelik kaleme aldığı *Canavarlar Kenti* adlı eserinin ekoeleştirel değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Her iki eserde de doğayla uyum içinde yaşamının önemi ve insan kaynaklı doğa tahribatı nedeniyle oluşan olumsuzlukların sonuçları vurgulanmıştır.

Öncelikle, genel çerçevede çevre ve doğa algısının incelenmesi, ekoeleştirelinin açıklanması ve gelişiminin anlatılması amaçlanmıştır. İlerleyen bölümlerde, aktarılan bilgiler ışığında her iki eserin konuya ilişkin örnekler ekseninde detaylı bir şekilde yorumlanması planlanmıştır.

Genel Hatlarıyla Çevre, Doğa ve İnsan Etkileşimi

Çevre sözcüğü, çeşitli bakış açılarına göre değişiklik göstermektedir. Keleş (2015) çevrenin dar ve geniş olarak değerlendirilen çeşitli tanımları olduğunu şu şekilde ifade eder (s.19): "Dar anlamda çevreden, canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortam anlaşılmalıdır. (...) Geniş anlamda, canlı yaşamını etkileyen tüm etmenler çevreyi oluşturan öğeler durumuna gelmektedir. Hem canlı (biyotik çevre) hem de cansız varlıklar (abiyotik) çevre kavramının içindedir" (s. 19). Dünya'da yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için insan ve çevre arasındaki etkileşimin bilinçli bir şekilde yürütülmesi, doğa dengesinin sağlanması, canlı ve cansız varlıklar arasındaki ilişkinin önemini kavranmasına ve anlaşılmasına bağlıdır (Akın, 2017, s. 46). Toska'ya göre (2017) "İnsan yaşamını sürdürebilmek için kendisi dışında varlıklara duyduğu ihtiyaçtan dolayı doğa ile her zaman etkileşim, iletişim ve ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkinin uyumlu bir şekilde yürütülmesi, doğanın belirleyip verdiği izinler çerçevesinde gerçekleşmesine bağlıdır. Bu çerçeveye bağlı kalınarak doğal döngü içerisinde doğa ile insan birbirine zarar vermeden varlıklarını sürdürebilirler"(s. 15). Fakat bir yanda çevre bilincine sahip, duyarlı insanlar varken, diğer yanda yerkürenin kaynaklarını sınırsızca

ve sadece kendi menfaati için kullanabileceğini düşünen benmerkezci düşünce yapısına sahip insanlar da bulunmaktadır. Özdağ (2017) bu durumu şu şekilde özetler:

“Günümüzde insanın doğaya verdiği zarar şimdye kadar görülmemiş boyutlardadır. İnsan faaliyetleriyle ormanların yok olduğunu, nehirlerin kurduğunu, su kaynaklarının kirlendiğini, doğadaki biyolojik zenginliğin her geçen gün kaybolduğunu okuyor ve görüyoruz; iklim değişikliği, toprak erozyonu, zehirli atıklar, asit yağmurları gibi tehlikelerin dünyayı gittikçe daha fazla tehdit ettiğine şahit oluyoruz” (s. 19).

Bu bilinç yapısına bağlı kaotik durum ancak çevre merkezli bakış açısının benimsenmesiyle olumlu yönde değişebilir. Bu değişim ve dönüşümün gerçekleşmesinde ekolojinin biyomerkezci yaklaşımı ve yeryüzündeki tüm canlı ve cansız varlıkların birbiriyle bağlantısının önemi ortaya çıkıyor (Özdağ, 2017, s. 19). Bu noktada ekolojinin tanımını açmak gerekiyor: “Ekosistem, ekolojik denge gibi kavramlarla kullanılan ekoloji, Buffon, Humboldt, Darwin gibi pek çok bilim insanınca da daha önce kullanılmış olmasına karşın, ilk kez 1866 yılında, Ernest Haeckel tarafından canlılarla yaşadıkları ortam arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmış olduğu genelde kabul görmektedir”(Keleş, 2015, s. 21). Sosyal ekoloji kavramının yaratıcılarından, siyaset felsefecisi Murray Bookchin (2017) ekolojiyi şu şekilde tanımlar:

“Ekoloji, bana göre, doğa ve insanlığın doğal dünyayla ilişkisi hakkında daha geniş bir kavrayış getirir; biyosferin dengesini ve bütünlüğünü kendinde bir amaç olarak görür. Doğal çeşitlilik, yalnızca ekosistemi oluşturan bileşenler ne kadar çeşitli olursa, ekosistemin o kadar istikrarlı olacağından dolayı değil; çeşitliliğin kendi başına güçlü bir canlı evren nosyonunun parçası olarak bağrımıza basmamız gereken bir değer olmasından dolayı da geliştirilmelidir” (s. 86).

Ekolojide, ekosistem içindeki parçaların teker teker incelenmesi yerine biriyle ilişkilerine bakılmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Son yıllarda ekolojinin bütünsel yaklaşımı, çevresel farkındalık ve çevre bilinci çeşitli disiplinler sayesinde insanlara ulaştırılmaya çalışılıyor. Çevrebilimci olan Kışlaoğlu ve Berkes (2017) *Çevre ve Ekoloji* adlı kitaplarında günümüz ekolojisini diğer bilim dallarından ayıran en önemli ve etkin özelliğin bilimsel yöntem kullanımı açısından bütünsel yaklaşım olduğunu ifade etmektedirler (s. 38).

Çevre ve Edebiyatın Buluşması: Ekoeleştir

İstisnalar olsa da günümüzde insanların büyük bir çoğunluğu doğayla uyum içinde yaşamak, bütünün bir parçası olmak ve sade bir yaşam sürmek yerine kendilerini doğanın hâkimi olarak konumlandıran bencil bakış açısına sahipler. Doğayı sadece “yeşillik” olarak benimseyenler, yıllardır süregelen ve dünyanın geleceğini de etkileyecek olan ekolojik sorunlarla yüzeysel şekilde ilgilenmişlerdir. Bu noktada ekoeleştir disiplinlerarası bir yaklaşım olarak devreye girmektedir. Kendini dünyanın merkezine koyan ve kendinden başka hiçbir varlığı düşünmeyen insanları ekolojik sorunlara dikkat çekerek insanlara farkındalık kazandırmayı hedefleyen ekoeleştirelinin ilk tanımı Cheryll Glotfelty’nin 1996 yılında Harold Fromm’la derlediği *The Ecocriticism Reader* adlı kitabının giriş bölümünde yapılmasına rağmen terimsel bağlamda ilk kullanımı 1978 yılında William Rueckert’in *Literature and Ecology* adlı makalesinde yer almıştır (Oppermann, 2012, s. 10). Rueckert (1996) ekoeleştir kavramını edebiyat alanına uyarlanması olarak değerlendirmiş, aynı zamanda yeryüzündeki her şeyin birbiriyle olan bağlantısına da dikkat çekmiştir (s. 107-108).

Glottfelty'e (1996) göre "ekoeleştiri edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesidir" (s. xvii). Ekoeleştiri üzerine çalışmalarını sürdüren Garrard (2016) için ise ekoeleştiri "(...) en geniş tanımıyla, insanla insan dışı arasındaki ilişkinin insanlığın kültürel tarihi boyunca incelenmesi ve bizzat insan kavramının eleştirel bir incelemesidir" (s. 17). Oppermann'a (2012) göre "ekoeleştiri, edebiyat eleştirisi ve kuramları içinde, edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akımdır. Ekoeleştiri, bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlamda incelemektedir"(s. 9). Bu nedenle ekoeleştiri çevre bilimiyle ilişkisi açısından kültür ve edebiyat akımları içerisinde çok özel bir konumdadır. Ekoeleştiri de insan ve doğa birbirinden ayrı değerlendirilmez, doğada bulunan her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu belirtilir ve yaşamın ancak bütünsel bir dengeyle sağlıklı bir şekilde sürebileceği ifade edilir. Bu evrensel dengeye verilen zarar tüm ekosistemi kolayca etkiler. 1990'lı yıllardan günümüze kadar ekoeleştirinün üç evreden geçtiğini belirtmek gerekir (Oppermann, 2012, s. 17). Ergin ve Dolcerocca (2016) ekoeleştirinün başlangıç dönemini şu şekilde yorumlarlar:

"Başlangıç aşamasında ekoeleştiri İngiliz Edebiyatı ve Amerikan çalışmalarının bir uzantısı olarak ortaya çıktığından ilk evrede yapılan akademik çalışmalar yoğunluklu olarak Amerikan doğa yazını, İngiliz pastoral anlatımlar, Romantik akımı ve Derin Ekoloji hareketine odaklanır. 1990'ların başında yayınlanan pek çok kitap Henry David Thoreau, John Muir, Edward Abbey ve Aldo Leopold gibi realist anlatıma başvuran Amerikalı yazarları öne çıkarır" (s. 300).

Lawrence Buell ekoeleştirinün ilk dönemini birinci dalga olarak değerlendirmiş ve ekoeleştirinün ilk dalgada Amerikan Edebiyatı'nda ekolojik farkındalık yarattığını belirtmiştir. Bu dönemde ekoeleştirinün gelişimine önemli bir ölçüde katkıda bulunan Arne Naess'in geliştirdiği Derin Ekoloji akımı ekoeleştirinün kök salmasında ve mistik boyutunun gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Buell'in ikinci dalga olarak nitelendirdiği ekoeleştirinün ikinci evresi ilk dönemki anlayışa eleştirel yaklaşmış ve çevre kavramını boyutsal bağlamda genişleterek kültürel ve sosyal çevre bilincini de konuya dâhil etmiştir. Michael Bennet ve David W. Teague tarafından yazılan *The Nature of Cities: Ecocriticism and Urban Environments* ve John Tallmadge ve Henry Harrington tarafından derlenen *Reading Under the Sign of Nature: New Essays in Ecocriticism* bu dönemin ilgi çeken çalışmaları arasındadır. Ekoeleştirinün üçüncü evresinde ise sömürgecilik sonrası edebiyat, kültür çalışmaları, sınıf ve cinsiyet üzerine geliştirilen ekolojik temelli yaklaşımlar, biyoetik, biyosemiyoloji ve biyoteknolojiler posthümanizmle ortaya çıkan yeni ve farklı açılımlarla etkileşim içine girmiştir. Graham Huggan ve Helen Tiffin'in birlikte kaleme aldıkları *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment* adlı çalışma bu dönemin öne çıkan anlatıları arasındadır. (Buell'den aktaran Oppermann, 2012, ss. 20-26). Görüldüğü üzere farklı dönemlerden geçen, gelişmeye ve dönüşmeye devam eden ekoeleştirinün temel amaçlarından biri bireye çevresel bakış açısı ve farkındalık kazandırmaktır. Çevresel bakış açısı, bireye "doğada meydana getirdiği değişiklikleri gösterecek yani ona çevresiyle olan ilişkisini gösteren bir ayna tutacaktır" (Arıkan, 2011, s. 47). Böylelikle insan ve çevresi arasındaki derin bağın önemi ortaya çıkacaktır. Disiplinlerarası bir yaklaşım olması nedeniyle pek çok alandan konuyla ilgilenenleri bir araya toplayan ekoeleştiri edebi metinlerin yorumlanmasında etkili bir kaynaktır. Yazarlar bir yandan eserleri aracılığıyla ekosistemdeki dengenin insanlar tarafından bozulması sonucu yaşanan olumsuzlukları farklı kurgular aracılığıyla anlatırlarken bir yandan da eserlerinde geçen hikâyeler ve karakterler vasıtasıyla okurun çevre bilinci

edinmesini sağlamaktadırlar. Böylelikle doğadan bir anlamda kopan, uzaklaşan veya doğaya yabancılaşan birey de doğayla ilişkisini gözlemleyebilmektedir.

Aşk Romanları Okuyan İhtiyar ve Canavarlar Kenti'nin Ekoeleştirel Yorumlanması

Şilili çevreci yazar Luis Sepúlveda'nın kaleme aldığı, pek çok dile çevrilen ve birçok ödül alan *Aşk Romanları Okuyan İhtiyar* adlı eseri Latin Amerika Edebiyatı'nda¹ çevre bilincinin yerleşmesinde öne çıkan anlatılar arasındadır. Amazon'un derinliklerinde El Idilio köyünde yaşamına devam eden, gününü aşk romanları okuyarak geçiren Antonio José Bolívar Proaño'nun bir jaguarın peşine düşmesiyle ormanda yaşadığı serüven ve bu süreçte kendisiyle yüzleşmesi anlatılmaktadır. Sepúlveda gibi Şilili olan, Latin Amerika Edebiyatı'nın önde gelen yazarlarından Isabel Allende genç okurlara çevresel farkındalık kazandırmaya yönelik kaleme aldığı *Canavarlar Kenti'*nde ise annesinin hastalığı nedeniyle babası tarafından büyükannesinin yanına gönderilen Alexander Cold'un büyükannesiyile beraber Amazonlar'da yaşadığı düşünülen bir canavarın peşine düşmesi ve bu süreçte hem çevresel farkındalık geliştirmesi hem de kendini gerçekleştirme yolculuğu anlatılmıştır. Eserlerde her iki yazar da çevre bilincinin gerekliliğine dikkat çekmiş, bu durum da eserin odak noktasını oluşturmuştur. *Aşk Romanları Okuyan İhtiyar* adlı eserde altın arayıcılarının ve avcılarının uğrak yeri olan El Idilio tüm olayların çıkış noktasını oluşturan yerleşim birimidir. Kitabın ilk satırları senede iki defa El Idilio'ya Sucre adlı tekneyle uğrayıp köy sakinlerinin dış problemleriyle ilgilenen huysuz dış hekim Rubicundo Loachamín'in öfkesiyle başlar. Loachamín eserde her türlü otoriteye karşı duran bir figür olarak ifade edilir. Doğa, Loachamín'in saldırgan tavrıyla eş zamanlı şu şekilde sesini duyurur: "Gri bulutlar, şiş bir eşek göbeği gibi tehditkâr bir tavırla insanların başlarının birkaç karış üstünde asılı duruyordu. Ilık ve yapışkan rüzgâr yerdeki yaprakları dört bir yana savuruyor, belediye binasının önünü süsleyen bodur muz ağaçlarını şiddetle sallıyordu" (Sepúlveda, 2017, s. 13). Eserde doğa Loachamín'in duygularını yansıtmaktadır ve adeta onu aynalamaktadır. *Canavarlar Kenti'*nde de olay örgüsü annesi hasta olan ve bu gerçekle yüzleşmekte zorlanan Alexander Cold'un gördüğü rüya ile başlar. Yazar, Alexander Cold'un üstesinden gelemediği bu durumu doğa olaylarından yararlanarak şu şekilde ifade eder:

"Rüyasında, kocaman kapkara bir kuşun pencereye çarparak paramparça olan camların şangırtısı arasında evin içine girdiğini ve annesini alıp götürdüğünü görmüştü. Dev gibi bir akbabanın sarı renkli pençeleriyle Lisa Cold'u yakalayıp içeri girdiği kırık pencereden nasıl dışarı çıktığını ve yoğun, kapkara bulutlarla kaplı gökyüzünde nasıl yitip gittiğini çaresizlikle izliyordu. Fırtınanın gürültüsü, ağaçları kamçılaman rüzgârın, çatıdaki yağmurun, şimşeklerin ve gök gürültülerinin sesi uyandırmıştı oğlanı" (Allende, 2016, s. 9).

*Aşk Romanları Okuyan ihtiyar'*da olaylar Antonio José Bolívar Proaño etrafında gelişir. Antonio José Bolívar Proaño ve dış hekim konuşurlarken yavaş yavaş yaklaşan ve içinde sarışın erkek cesedinin olduğu kanoyu farkedirler. Bu süreçte belediye başkanı da orada bulunmaktadır ve kanodaki cesedin sorumlusu olarak Amazon yerlilerinden Shuarlar² olduğunu iddia etmektedir. Shuarlar bu duruma karşı çıkmalarına rağmen belediye başkanı onları suçlamaya devam etmektedir. Bu fikir karmaşası sırasında Antonio José Bolívar cesedin üzerinde bulunan kesiklerin bir jaguar tarafından yapıldığını belirtmesine rağmen belediye başkanı ısrarla adamın Shuarlar tarafından öldürüldüğünü iddia etmektedir. Cesedi dikkatli bir şekilde inceleyen Antonio José Bolívar bu duruma şu şekilde açıklık getirir: "Dişi jaguar tarafından öldürülmüş. Erkek şayet yaralıysa yakınlarda olmalı. Dişi jaguar adamı öldürmüş, başka hayvanlar kurcalamasın diye üstüne işeyip işaretlemiş ve eşini aramaya gitmiş" (Sepúlveda,

2017, s. 25). Belediye başkanı ihtiyarın sözlerine inanmaz ve “vahşiler” olarak adlandırdığı Shuarlar’ın, adamı soyamak için öldürdüklerini yineler. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Kocakarı masalları bunlar. Bu vahşiler adamı öldürüp üstüne kedi çışı dökmüşler. Sizler de her zırvayı yutuyorsunuz (Sepúlveda, 2017, s. 25). Cesedin üzerinden çıkan cüzdan ve saat, belediye başkanının dediklerini çürütür niteliktedir. Ayrıca, adamın sırt çantasından saçma fişekleri ve beş adet tuzlanmış yavru jaguar kürkü de çıkmıştır. Avcının para uğruna jaguar yavrularını gözünü kırpmadan öldürmesi kendi sonunun da başlangıcıdır.

Bu bölümde Sepúlveda, günümüz insanının genelinde bulunan bencilliği ve kendini doğanın hâkimi sayarak canı istediğine istediği gibi davranmasının olası sonucunu okuyucuya sunar ve hayvan türlerinin yok olmasının sebeplerinden birinin de bilinçsiz insan davranışı olduğunu vurgular. Ergin Zengin (2018) *İnsan-Merkezciliğin Yükselişi: Avcı-Toplayıcılıktan Günümüze Hayvanın Değişen Statüsü* adlı makalesinde insanın kendisini hayvanlardan üstün görmesini ve onlara hükmetme arzusunun şu şekilde yorumlar: “Türcülük, insan-merkezcilik gibi farklı etiketlerle adlandırılan bu yaygın ideoloji, yılda trilyonlarca hayvanın sömürülmesini ve öldürülmesini meşru kılan bir zemin hazırlamakta; insanın hayvandan üstün olduğu düşüncesini normalleştirmektedir” (s. 143). Araştırmacı, makalenin sonuç kısmında insanın kendisini doğadan ve hayvanlardan daha üstün görme yaklaşımından uzaklaşmasının yolunun insan merkezli bakış açısından kurtulmakla başladığını belirtir ve sözlerine şu şekilde devam eder: “Alışkanlıklarımız etrafında normalleştirdiğimiz öldürme ve sömürme eylemlerini sorgulayarak, hayvanların tıpkı bizler gibi acıdan uzak bir yaşam sürdürme haklarının olduğunu kabul ederek, hayvanları da ahlaki sorumluluk alanımıza dahil etmeliyiz. Bunu yapabilmenin yolu, insanın da hayvanın da aynı gökyüzü altında yaşam mücadelesi veren yoldaş türler olduğunu, hepimizin dünyalılar olduğunu görebilmekten geçer” (Ergin Zengin, 2017, s. 161).

Eserde belediye başkanın yerlileri küçümsemesi, onları vahşiliğin ve yabaniliğin bir simgesi olarak değerlendirmesi, avcının düşüncesiz tavrı sonrasında olanlar şu sözlerle ifade edilir:

“Sahneyi gözünüzde canlandırın. Dişi, yağmurun ilk haftalarında karnını doyurmak ve yavrularını emzirebilmek için ava çıkmak zorunda kalıyor. Yavrular henüz süten kesilmediğinden erkek onları korumak için yanlarında kalıyor. Hayvanlar böyle şeyler yaparlar. Gringo da onları gafil avlıyor. Dişi acıdan delirmiş bir halde dört dönmeye başlıyor. Adamın peşine düşüyor” (Sepúlveda, 2017, s. 26).

Bolívar’ın haklı öfkesi şu sözlerle devam eder: “Şu kürklere bakın. Küçücükler, hiçbir işe yaramazlar. Yağmurda ava çıkılır mı hiç? Hem de saçmayla! Bakın kürkler delik deşik olmuş. Anlıyor musunuz? Siz Shuarları suçladınız ama yasaları asıl çiğneyenin gringo olduğu ortaya çıktı. Herif av mevsimi dışında avlandığı yetmiyormuş gibi bir de av yasağı olan hayvanları öldürüyormuş” (Sepúlveda, 2017, s. 25).

Sepúlveda, bu olayın ve Bolívar’ın haklı tepkisinin ardından eserde Antonio José Bolívar Proaño’nun geçmişi ve çevre bilincinin oluşmasında deneyimlediklerini okurla paylaşır. Bolívar’ın hayatı oldukça zorlu geçer. Eşi Dolores Encarnación del Santísimo Sacramento Estupiñán Otavalo’yla, Imbabura Yanardağı’nın yakınındaki San Luis adlı köyde çocukken tanışır ve daha reşit değilken evlendirilirler. Maddi zorlukların yanı sıra Dolores’in hamile kalamaması nedeniyle toplum tarafından dışlanırlar. Bu nedenle köyde kalmak istemezler ve Amazon’da kurulacağını duydukları yeni bir yerleşim bölgesine gitmek için köyden ayrılırlar. Uzun bir yolculuktan sonra El Idilio’ya gelirler. Eşiyle beraber derme çatma bir baraka inşa ederler ve ormanlık araziye temizlemeye başlarlar (Sepúlveda, 2017). Yazar, daha çevre

bilincinin gelişmediği Bolívar ve eşi Dolores'in doğaya üstün gelme çabasının anlamsız sonucunu şu şekilde aktarır:

"Şafak vaktinden günbatımına kadar çalışıp didinerek bir ağacı ve birkaç sarmaşıkla bitkiyi yerlerinden sökmüşler ama ertesi gün şafak söktüğünde bitkilerin intikam alırcasına bir şevkle yeniden büyüdüğünü görmüşlerdi. Yağmur mevsiminden ilki gelip çattığında erzakları tükenmişti ve ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. Kimi yerleşimciler eski tüfeklerle silahlanmıştı, fakat ormandaki hayvanlar hızlı ve kurnazdı. Nehirdeki balıklar bile bir türlü yakalanmıyor, üstelik onlarla dalga geçercesine önlerinde sıçrayıp duruyorlardı" (Sepúlveda, 2017, s. 25).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, gezegenimizdeki her ekosistemin kendi içinde bir bütünlüğü vardır. Ekosistem dışından bir gücün gelip sırf kendi çıkarı için ormanı şekilden şekle sokma isteği büyük bir hatadır ve bütünü asla dengesi bozulmamalıdır. Her şey doğal akışında ve olduğu gibi bırakılmalıdır. Bu durum yorumlandığında Bolívar ve eşinin doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabasının boşunallığı öne çıkar. İnsan merkezli bakış açısının olası sonuçlarını yaşarlar. Yerleşimcilerin doğaya bilinçsiz bir şekilde yaklaştıklarını gören Shuar yerlileri Bolívar ve eşi gibi pek çok yerleşimciye ormana uyum sağlamaları konusunda yardım ederler. Eserde Shuar yerlilerinin yaklaşımı şu şekilde aktarılır: "(...) bunlar Shuar yerlileriydi; yerleşimcilerin haline acımış ve onlara yardım eli uzatmaya gelmişlerdi. Yerleşimciler avlanmayı, balık tutmayı, fırtınalara dayanıklı sağlam barakalar inşa etmeyi, yenilebilir meyveleri zehirliyelerinden ayırt etmeyi, en önemlisi de ormanla uyum içinde yaşamayı hep onlardan öğrenmişlerdi" (Sepúlveda, 2017, s. 37). Eserde görüldüğü üzere yerli halk Shuarlar ile bölgeye sonradan göç edip yerleşenler doğaya karşı iki farklı yaklaşım sergilemektedirler. Shuarlar doğayı olduğu gibi kabullenirken, yerleşimciler doğanın mevcut dengesini korumak yerine doğaya hüküm sürme arzusunda dırlar.

Bolívar'ın eşi Dolores ikinci senelerinde sıtmaya yakalanıp ölür ve eski köyüne dönemeyeceğini düşünen Bolívar, ormandaki hayatına tek başına devam etmeye başlar. Eşinin ölümünden duyduğu üzüntü ilk günlerde ormana önyargıyla yaklaşmasını tetikler. Fakat bir süre sonra yerli halkın dilini öğrenir, onlarla beraber doğayı keşfetmeye başlar. Ormanı keşfettikçe doğaya olan saygısı artar, karakteri doğayla bütünleşir. Doğaya karşı bakış açısının değişmesinden dolayı davranışlarında da değişimler gözlenir. Yazar, Bolívar'ın yavaş yavaş oluşturduğu çevre bilincini şu şekilde tasvir eder:

"O zamana dek özgürlük denen sözcüğe kafa yormayan Antonio José Bolívar Proaño, ormandaki özgürlüğün tadını doya doya çıkarıyordu. Nefretini ne kadar canlı tutmaya çalışsa da bu dünyadan keyif almadan edemiyordu; böylece sınırları ve efendileri olmayan bu mekânın çağrılarına teslim olmuş ve nefretini unutmuştu. Karnı acıktıkça besleniyordu. Meyvelerin en lezzetlilerini seçiyor, yakaladığı balıkların sağlıklı görünüşlerini serbest bırakıyor, ormanda kovaladığı hayvanları dartıyla vurur vurmaz iştahı kaçıyordu" (Sepúlveda, 2017, s. 38).

Eserde Bolívar doğaya uyum sağladıkça doğayla bütünleşir ve özgürleştiğini hisseder. Böylelikle Bolívar insan merkezli bakış açısından kurtulur.

Isabel Allende, *Canavarlar Kenti*'nde büyükannesi Kate Cold'la beraber Amazonlar'da bulunduğu iddia edilen canavarın peşine düşen Alex'in serüveninde çevre bilincinin önemini vurgulanmıştır. Yolculuk öncesi büyükannesi bilimsel bir derginin Brezilya ve Venezuela arasındaki Amazonlar'ın derinliklerinde birçok kez görülen canavarı aramak üzere yapılacak bir geziyi finanse ettiğini anlatır ve yolculuk bu şekilde başlar (Allende, 2016, s. 49). Gezide yanlarında kibirli antropolog Leblanc, Brezilyalı rehber Carlos Santos ve kızı Nadia, İngiliz fotoğrafçı Timothy Bruce, Venezuelalı doktor Omayra Torres ve birkaç asker vardır. Alex'de *Aşk Romanları Okuyan ihtiyar*'daki Bolívar gibi yolculuğun öncesinde ve ilk safhasında doğanın

bozulamaz bütünlüğünü anlayamaz ve doğayı ötekileştiren bir tavırla hareket eder. Antropolog Leblanc, Sepúlveda'nın eserindeki belediye başkanı gibi insanlara ve doğaya karşı saygısızca davranan duyarsız bir karakterdir. Eserde Leblanc şu şekilde tanıtılır:

“Alex Leblanc'ı beyaz sakallı, etkileyici görünümlü bir bilim adamı olarak hayal etmişti, oysa kısa boylu, sıksa, sinirli dudaklarında sürekli bir küçümseme ya da acımasızlık ifadesi taşıyan, fare gibi minicik gözlü, elli yaşlarında ufak tefek bir adamdı. Belinde taşıdığı silahlardan ayaklarındaki ağır botlara ve rengârenk minik tüylerle süslü Avustralya şapkasına varana kadar, her şeyiyle tam filmlerdeki gibi vahşi hayvan avcısı kılığındaydı” (Allende, 2016, s. 56).

Amazon bölgesinde yerli kabilelerle bir araya gelen Leblanc'ın yüzeyselliği Sepúlveda'nın eserindeki belediye başkanı gibi eserde yerlilerin dünyanın en “vahşi” varlıkları olduğunu ileri sürmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yerlileri ötekileştiren ve kendinden başka herkesi önemsizleştiren antropolog ve daha çevre bilinci oluşmamış Alex, yerlilerin gelişmemiş olduklarını okuduğu kitaptan anlatırken büyükannesiyile arasındaki diyalog şu şekilde devam eder:

“Bu kitapta yerlilerin Taş Devri'ndeki gibi yaşadıkları anlatılıyor. Daha tekerleği bile icat etmemişler dedi Alex. Ona ihtiyaçları yok ki. O arazide işlerine yaramaz, taşıyacakları hiçbir şeyleri yok bir yere gitmek için aceleleri de, diye karşılık verdi Kate Cold (...) Yazıyı da bilmiyorlarmış diye ekledi Alex. Herhalde bellekleri iyidir, dedi Kate. Sanat etkinlikleri de yokmuş, yalnızca bedenlerini boyayıp tüylerle süslenirlermiş, diye açıkladı Alex. Onlar ünlü olmaya ya da başkaları arasında sivrilmeye de aldırılmazlar. Bizde sanatçı denilenlerin çoğu onları örnek almalı, diye yanıt verdi büyükannesi”(Allende, 2016, s. 54).

Sepúlveda'nın *Aşk Romanları Okuyan ihtiyar* adlı eserinde Bolívar, Shuar yerlilerlerinden ormana dair birçok bilgi edinir; sadeliği ve doğaki dengeyi öğrenir. Bolívar bir süre sonra yerlilerden ayrılarak El Idilio'ya yerleşmeye karar verir (Sepúlveda, 2017, s. 44-48). Sepúlveda, eserin ilerleyen bölümlerinde El Idilio'yu kentleşmeye başlamış bir yerleşim birimi olarak tasvir eder. Yaban hayatın getirdiği doğallığı kaybetmiş hem altın arayıcılarının hem de bilinçsiz yerleşimcilerin buluşma noktasıdır. İnsanların doğaya ve hayvanlara karşı davranışları eserde şu şekilde belirtilir: “Yerleşimciler de altın arayıcıları da ormanda her türlü aptal hatayı işliyorlardı. Düşüncesizce yayılmalarının sonucunda kimi hayvanları durduk yere saldırganlaştırıyorlardı. Bazen birkaç metrecik düz toprak elde etmek için gelişigüzel hendekler kazarak bir boayı yuvasından ediyor, hayvan da bir katırı öldürerek hıncını alıyordu” (Sepúlveda, 2017, s. 49).

Canavarlar Kenti'nde, Alex'in yerlilerle ilk tanışması rehber Carlos Santos'un dokuz yaşındaki kızı Nadia sayesinde gerçekleşir. Yaşlı bir şaman³ olan Walimai'yi Nadia sayesinde tanır ve yaşlı şaman vasıtasıyla ormandaki yerlileri tanıma fırsatı yakalar. Walimai eserde Alex ve Nadia'ya yardım eden bir figür olarak okuyucu karşısına çıkar. Tehlikeleri önceden haber verir ve böylece çocukların kötülüklerden korunmasına yardımcı olur. Walimai Alex'in içindeki gücü, başka bir deyişle “totem hayvanı” olan panteri ve Nadia'nın içindeki kartal ruhunu da tanınmasını sağlar. Alex, Carías'ın yerleşkesinde panterle karşılaşır, bu durum da Alex'in totem hayvanını tetikler. Eserde totem hayvanı kavramı ve onu bulması (içinde hissetmesi) şu şekilde açıklanır: “Hepimizin içinde, bize eşlik eden bir hayvan ruhu vardır. Bizim kendi ruhumuz gibidir bu. Herkes karşılaşamaz kendi hayvanıyla, yalnızca büyük savaşçılar ve şamanlar karşılaşabilirler ama sen aramadan buldun onu. Senin adın Panter” (Allende, 2016, s. 112).

Alex, kendi içindeki panter ruhunu keşfetmiş böylelikle doğanın bir parçası olduğu gerçeğini de bu olay sayesinde algılamıştır. İlerleyen bölümlerde Alex'in Sis İnsanları olarak

adlandırılan yerlilerle karşılaşması ve bu süreç içinde Sepúlveda'nın *Aşk Romanları Okuyan ihtiyar* adlı eserindeki Bolívar gibi yerlileri gözlemlemesiyle onlara duyduğu saygının arttığı görülmektedir. Yerlilerin düşünce tarzını ve doğayla bir yaşamlarını farkeden Alex, başına gelenlere daha geniş bir perspektiften bakmayı da öğrenir. Böylelikle yüzü doğaya dönük ve çevre bilinci yüksek bir yaşama adım atar.

Antonio José Bolívar Proaño ve Alexander Cold'un Ormanın Kalbine Yolculuğu

Kitapların içinde kaybolarak günlerini geçiren Bolívar'ı, belediye başkanının zorlamasıyla Amazonlar'ın derinliklerinde ruhsal ve fiziksel anlamda zorlu bir mücadele beklemektedir. El Idilio'nun biraz dışında yaşayan ve altın arayıcılarına erzak sağlayan bir dükkân açan yerleşimci Miranda'nın katırı yaralı bir şekilde onların bulunduğu tarafa doğru gelir. Bu durum üzerine belediye başkanı, Bolívar'la beraber olayı çözmek için yola çıkmak ister. Öncelikli hedefleri Miranda'nın dükkânına ulaşmaktır. Yollar ekipteki diğer insanlar için uzun ve zorlu olmasına karşın Bolívar dinlenmek için konakladıkları her düzlükte veya güvenli arazide kendini ormanın bir parçasıymış gibi hissetmeye daha da yaklaşır ve fiziksel yolculuğu ruhsal anlamda derinleşir. İlerleyen saatlerde Miranda'nın bakkal dükkânını, yerleşimcinin cesedini ve ikinci bir ceset daha bulurlar. Miranda'yı ve diğer adamı jaguar öldürmüştür. Ekip jaguara gitgide yaklaşmaktadır. Bu yaşanan gerilimli anları fırsat bilen belediye başkanı jaguarı bulması ve öldürmesi karşılığında Bolívar'a belli bir miktar para verileceğini söyler. Bolívar'ın teklifi kabul etmesiyle asıl yolculuk başlar (Sepúlveda, 2017, s. 93-98).

Bolívar her ne kadar jaguarı öldürmeyi kabul etse de içindeki karmaşa devam etmektedir: "İçinden bir ses hayvanın yakınlarda olduğunu söylüyordu. Belki de o sırada kendilerini izliyor ve saldırdığı insanların kendisini nasıl olup da rahat bıraktığını merak etmeye başlıyordu(...) Göze göz dişe diş kanunu, kanlı da olsa kaçınılmazdı" (Sepúlveda, 2017, s. 99). Yerleşimci, jaguarın yavrularını belki de jaguarın eşini de katletmiş olabilirdi. Bolívar korkuyu, merhameti ve empatiyi aynı anda yaşamaktadır. Bu durum da Bolívar'da anlam karmaşasına yol açar. İhtiyar ne yapmalıdır? Nasıl davranmalıdır? Bu durumla başa çıkmakta oldukça zorlanmaktadır. Eserin sonlarına doğru Bolívar dişi jaguarla ilk karşılaşmasında dişi jaguar onu yaralı eşinin yanına götürmüş ve erkek jaguar daha fazla acı çekmesin diye ihtiyarın onu öldürmesini sağlamıştır. Bu durum Bolívar için oldukça sancılıdır, çünkü erkek jaguarı kendi elleriyle öldürmek zorunda kalmıştır (Sepúlveda, 2017, s. 110). Dişi jaguarla ikinci ve son karşılaşması bir önceki karşılaşması gibi hem ruhen hem de fiziksel açıdan oldukça yorucudur, çünkü Bolívar onca yıldır yaşadığı ormana, evine karşı savaşmaktadır. Bolívar uzun bir kovalamacanın ardından dişi jaguarı tüfekte öldürür. Tüfekten çıkan saçmanın jaguarın göğsünü paramparça ettiğini gören ihtiyarın duyguları eserin sonunda şu şekilde aktarılır: "Antonio José Bolívar Proaño yavaşça ayağa kalktı. Jaguarın cesedine yaklaştı ve çiftesinden çıkan saçmaların hayvanı nasıl parçaladığını görünce dehşete düştü. Hayvanın göğsü dev bir kardinal kuşu gibi kıpkırmızıydı (...)" (Sepúlveda, 2017, s. 114). Bu görüntü ve ardından gelen pişmanlık hissi Bolívar'ın hatasının sonucudur. Bolívar'ın zihinsel dönüşümü tam da bu noktada sarsıcı bir şekilde gerçekleşir. Kendine kızarak tüfeğini nehre atar. Kendisinin bu denli açgözlü bir varlığa dönüşmesinden ötürü ağlamaya başlar. Bu duygu yoğunluğu eserde şu şekilde belirtilir: "Takma dişlerini çıkarıp mendiline sarmaladı ve bu trajediyi tetikleyen gringoya, belediye başkanına, altın arayıcılarına, canından çok sevdiği Amazon Ormanı'nın bekâretine göz diken herkese lanet okudu; sonra palasıyla kestiği kalın bir dalı baston gibi kullanarak El Idilio'ya barakasına ve birbirinden güzel sözcüklerle aşktan

bahsederek insanların ne kadar barbar olduğunu ona unutturan romanlarına doğru yola koyuldu” (Sepúlveda, 2017, s. 115). Bolívar’ın jaguarla karşılaşmasının sonuçları onun açısından oldukça zorlayıcıdır. Bolívar, jaguarla, ormanla ve en önemlisi kendisiyle yüzleşir. Sepúlveda, Bolívar’ın ruhsal anlamda geçirdiği değişimi eser boyunca net ve keskin ifadelerle sunar. Böylelikle insanın doğayla olan ilişkisini yeniden gözden geçirmesini ve sorgulamasını sağlar.

Allende’nin *Canavarlar Kenti*’nde de Alex’in dönüşümü *Aşk Romanları Okuyan ihtiyar* adlı eserindeki Bolívar gibi yerlilerle birlikteyken başlar. Eserde bu durum şu şekilde aktarılır:

“Hızlı yürüyüş temposu saatler boyu değişmeden sürdü; yalnızca arada bir su içmek için derelerde duruyorlardı. Alex acıktığını hissediyor ama hiç değilse topuğunda karıncanın ısırıldığı yerin artık ağrımasına şükrediyordu. César Santos, yerlilerin ancak fırsat bulduklarında yemek yediklerini anlatmıştı. Bu da her gün olmayabiliyordu. Organizmaları enerji depolamaya alışmıştı; oysa kendisinin evdeki buzdolabı her zaman yiyeceklerle tıklım tıklım doluydu. (...) Alışkanlıklarının nasıl tümüyle değiştiğini görünce gülümsemekten kendini alamadı” (Allende, 2016, ss. 189-190).

Alex Amazonlar’ın içine karıştıkça üzerindeki fazla giysilerden, ona ağır gelen düşüncelerden kısacası tüm yüklerinden kurtulmayı öğrenir. Zihinsel anlamda hafifler, doğanın bir parçası olduğunu hisseder ve özgürleşir. Yerliler Alex’in kutsal hayvan olan kara panterin ruhuna sahip olduğunu ve onlara yardıma geldiğine inanırlar. Nadia’nın rüyasında gördüğü üç kristal yumurtayı aramak için El Dorado’ya giderler. Sis İnsanları o yumurtaların kendilerini kurtaracağını düşünmektedirler. Uzun uğraşlar sonucu El Dorado’ya gelen Alex burada dev canavarlarla karşılaşır. Alex’in yanında Nadia ve Walimai vardır. Yaşlı şaman canavarlara kabilenin başından geçen her şeyi anlatır. Bunun yanı sıra yabancıların ormanı istila ettiklerinden de bahseder. Yabancılar El Dorado’yu aramaktadırlar. Yörenin zenginliklerine göz dikmiş Mauro Carías gibi ormanları yok etmek isteyenler; yerliler ve tüm Amazon için çok tehlikelidirler. Alex ve Nadia yabancıların göz diktiği El Dorado’yu insan tahribatından korumalıdır. Bu görevi başarırlarsa, Nadia kristal yumurtaları, Alex ise annesinin iyileşmesi için sağlık suyunu alacaktır. Eserin sonunda, verilen tüm görevleri tamamlayan ve kendi gücünün farkına varan Alex hem El Dorado’yu yabancıların istilasından kurtarmayı başarır hem de büyükannesinin yanında keşif grubuna yerlileri hastalıktan korumak amacıyla aşı yapacağını söyleyen doktor Omayra Torres’in ve sevgilisi Mauro Carías’ın foyasını ortaya çıkarır. Bu yaşadığı olağandışı serüven Alex’in olgunlaşmasına ve zihinsel anlamda dönüşümüne yardımcı olur. Alex’in ekolojik bilinç yolundaki dönüşümü bir hayvanla etkileşimi yoluyla gerçekleşirken, ikinci bahsedilen dönüşüm, bireyin, doğayla uyumlu bir ortak yaşam tarzı benimsemiş diğer insan toplulukları ile etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir. Eserin sonunda Alex ekolojik dengenin önemini kavrar; kendine, doğaya saygı ve sevgiyle yaklaşan bir birey haline gelir.

Sonuç

Yaşadığımız yeryüzü, içinde barındırdığı canlı ve cansız varlıklarla bir bütün olarak evimizdir. Bu nedenle bireyin belki de en önemli görevlerinden biri yaşadığı gezegeni korumaktır. Bu süreçte farkındalık kazanılması gerekmektedir. Farkındalığın oluşumunda insanları çevre sorunları hakkında bilgilendirmek ve daha bilinçli bir hale getirmek açısından edebi anlatılar önemli bir görev üstlenmektedir. Bu çalışmada, ekosistemlerin ve iç dengelerinin, ekosistemdeki (insan ve insan olmayan) canlı çeşitliliğinin korunması ekosistemlerin önemini kavranması açısından Luis Sepúlveda’nın *Aşk Romanları Okuyan*

İhtiyar adlı eseriyle Isabel Allende'nin genç okurlara yönelik yazdığı üçlemenin ilk kitabı *Canavarlar Kenti* adlı eserinin ekoeleştirel değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda doğada insan kaynaklı tahribatın yaratacağı olumsuz sonuçlar vurgulanmıştır. Her iki eser öncelikle çevre bilincinin önemini vurgulanması nedeniyle ortak paydada birleşmektedir. Sepúlveda ve Allende'nin amacı okura doğayla uyum içinde yaşamının önemini göstermektir. Bolívar'ın ve Alex'in ekolojik bilincinin gelişimi doğadaki dengenin önemi etrafında şekillenir. Doğa içinde gerçekleşen gelişimin ve dönüşümün karakterler üzerindeki yansımaları vasıtasıyla da okur, dünya üzerindeki tüm varlıkların kendi öz değerini ve önemini farkedebilir.

Kaynakça

- Akın, G. (2017). *İnsan çevre etkileşimi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Allende, I. (2016). *Canavarlar kenti* (İ. Kut, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Araya, Grandón, J. G. (2016) Hacia una mirada ecocrítica de la literatura hispanoamericana. *Desde el Sur*, 9 1, ss. 27–38. doi: 10.21142/DES-0901-2017-27-38
- Arıkan, A. (2011). Edebi metin çözümlemesi ve ekoeleştiri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, 43-51. doi: 10.13114/MJH/20111809
- Bookchin, M. (2013). *Ekolojik bir topluma doğru*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Carson, R. (2011). *Sessiz bahar* (Ç. Güler, Çev.). Ankara Palme Yayıncılık.
- Ergin Zengin, Sezen., (2018). İnsan- merkeziliğin yükselişi: avcı-toplayıcılıktan günümüze hayvanın değişen statüsü. *Doğu Batı*, 82, 143-161.
- Ergin, M., & Dolcerocca, Ö. N. (2016). Edebiyata ekoeleştirel yaklaşımlar: ekoşiir ve Elif Sofya. *SEFAD*, 36, 297-314. doi: 10.21497/sefad.285241
- Garrad, G. (2016). *Ekoeleştiri ekoloji ve çevre üzerine kültürel çalışmalar*. (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction. *Literary Studies in an Age of Environmental Crisis*. Glotfelty, Ch. ve Fromm, H. (Eds.), *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology içinde*. Athens ve London: The University of Georgia Press, xv-xxxvii.
- Heffes, G. (2014). Introducción. Para una ecocrítica latinoamericana: entre la postulación de un ecocentrismo crítico y la crítica a un antropocentrismo hegemónico, *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, 40, 79 ss. 11-34. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/43854807.pdf>
- Keleş, R. (2015). *100 soruda çevre: çevre sorunları ve çevre politikası*. İzmir: Yakın Kitapevi Yayınları.
- Kışlalıoğlu, M.,& Berkes, F. (2017). *Çevre ve ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Oppermann, S. (2012). Ekoeleştiri: çevre ve edebiyat çalışmalarının dünü ve bugünü. S. Oppermann (Ed). Ekoeleştiri çevre ve edebiyat içinde (s. 9-58). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Örnek, S. V., (2014). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. Ankara: Bilgesu
- Özdağ, U. (2017). *Çevreci eleştiriye giriş doğa kültür edebiyat*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Rueckert, W. (1996). Literature and ecology. C. Glotfelty-H. Fromm (Eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology içinde* (s.105-123). Athens: Georgia UP.
- Sepúlveda, L. (2017). *Aşk romanları okuyan ihtiyar* (E. İmre, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Sepúlveda, L., & Petrini, Carlo. (2018). *Mutluluğa dair bir düşünce* (Ş. Gezgin, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Toska, S. (2017). *Ekokurgu: ekolojik sorunların çözüm yolu olarak edebiyat*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Yazgünoğlu, K. C., (2018). İnsan çağında çevresel estetik: güzelin ve çirkinin ötesinde “doğasonrası” ekolojiler. *Doğu Batı*, 83, 67-85.

Açıklamalar

¹ Latin Amerika Edebiyatı'nun ekoeleştirel değerlendirilmesi için bkz. Gisela Heffes, Introducción. Para una ecocrítica latinoamericana: entre la postulación de un ecocentrismo crítico y la crítica a un antropocentrismo hegemónico, *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, 40, 79, ss. 11-34, <https://www.jstor.org/stable/pdf/43854807.pdf>; ayrıca bkz: Juan Gabriel Araya Grandón, Hacia una mirada ecocrítica de la literatura hispanoamericana, *Desde el Sur*, 9, 1, ss. 27-38 | DOI: 10.21142/DES-0901-2017-27-38

² Sepúlveda, 1978 yılında Ekvador'da Amazon Havzası'na yolculuğunda 7 ay boyunca Shuar adlı yerli kabileyle yaşamıştır ve Shuarlar yerlilerinden doğaya dair pek çok şey öğrenmiştir. Sepúlveda'nın çevre bilincinin gelişmesinde bu olay onun için önemli bir dönüm noktasıdır (Sepúlveda ve Petrini, 2018).

³ Şamanizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Sedat Veyis Örnek, (2014) *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. Ankara: Bilgesu (s. 48-68).

Eski Uygur Budist Metinlerine Göre İnsan Embriyosu

Jens WILKENS¹

Çev. Muammer ŞEHİTOĞLU²

Özet

Eski Uygur Türkçesi Dönemi Türkçenin tarihsel gelişimi ve değişimi içerisinde yazı dili boyutunda kültürel kavram, terim ve sözcük alışverişinin yoğun olduğu bir dönemdir. Özellikle Budizm'in etkili ve yaygın olduğu dönemde yazılan din temalı, konulu eserlerin Kağan ve kumandanlar tarafından Türkçeye tercüme ettirilmesi ile din terminolojisine ait pek çok sözcük, kavram ve terim Türkçeye geçmiştir. Türkçeye geçen bu terim, kavram ve sözcükler; Sosyal bilimlerin kapsam alanındaki disiplinlerin (din, edebiyat, siyaset vb.) olduğu gibi fen bilimlerine ait disiplinlerle de ilişkili olmuştur. Kurulan disiplinler arası bağ sayesinde Budizm'deki doğum ve ölüm inancının sadece mistik boyutta olmadığı; biyolojik boyutta da, yazı dilinde kaleme alınan eserlerde oluşan biyolojik terminolojinin de oluştuğu görülür. Dönemin metinlerinin dil özellikleri, dilin kavram ve terimleri ifade etme yeteneği de yapılan diller arası tercüme aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Jens Wilkens'in yapmış olduğu araştırma da bu açıdan değerli ve dikkat çekicidir. Çalışmada, J.Wilkens'in Eski Uygur Budist Metinlerine Göre İnsan Embriyosu adlı makalesi Türkçeye aktarılmış ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

J. Wilkens
Eski Uygur Türkçesi
Budizm

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.671576

Human Embryology According To An Old Uighur Buddhist Text

Abstract

The Period of Old Uighur Turkish It is a period in which cultural concepts, terms and words are exchanged in written language dimension within the historical development and change of Turkish. Especially in the period when Buddhism was effective and widespread, many of the words, concepts and terms related to religious terminology have been translated into Turkish by translating the themed and themed works into Turkish by Kagan and the commanders. These terms, concepts and words that are translated into Turkish; It is related to the disciplines of social sciences (religion, literature, politics, etc.) as well as to the disciplines of science. Thanks to the interdisciplinary link, the belief that birth and death in Buddhism is not only mystical; In the biological dimension, it is seen that the biological terminology formed in the works written in the written language also occurs. The language features of the texts of the period, the ability of the language to express concepts and terms have emerged through the interlingual translations. Jens Wilkens' research is also valuable and remarkable in this respect. In this study, J. Wilkens' Human Embryos According to Old Uighur Buddhist Texts was translated into Turkish and presented to the attention of researchers.

Keywords

J. Wilkens
Old Uighur Turkish
Buddhism

About Article

Received:07.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.671576

Özet

Daśakarmapathāvadānamālā (On Eylem İlkesi İle İlgili Efsanelerin Derlemi); Eski Uygurca üzerine yüz yıl önce başlamış olan akademik çalışmalardan bu yana birçok çeşitli hikâyeyi bünyesinde barındıran geniş bir hikâye koleksiyonudur. Geçmişte tespit edilememiş hikâyelerin, günümüzde yapılan düzenleme çalışmaları sayesinde *Budist Hikâyecilik Geleneği*'ne ait olduğu görülebilecektir. Eski Uygurca bu hikâye koleksiyonu, hikâyecilik bakımından ilgi çekici materyaller içerir. Bunlar, *Budizm'e Ait Ansiklopedik Bilgi* terimi ile karşılanabilecek; "Budist arzuların uzun bir açıklaması veya ölüm belirtilerinin yavaşlaması, sönmesi" gibi konuları içeren materyallerdir. Bu materyallerden biri de anne kanındaki embriyonun gelişimi ile ilgilidir. Bu eser, eski Uygur Edebiyatında yer alan "*embriyolojik yaşam*" a dair en ayrıntılı açıklamaları içermektedir:

"Anne karnına girdikten sonra,

Aşırı derecede pis kokulu, temiz olmayan maddelerle dolu,

Oldukça dar ve tamamı ile karanlık,

Tıpkı bir cehennem gibi,

Aşırı derecede pis kokulu, temiz olmayan maddelerle dolu,

Oldukça dar ve tamamı ile karanlık-

Bir topun içinde ezilir

Ve büyük bir acıya dayanır."

(Candragomin, *Śiṣyalekha*, stanza 19, tarnsl. Michael Hahn)

Giriş

Kısa adı DKPAM olan eser; oldukça karmaşık, hacimli, on ayrı bölümden oluşan Eski Uygurca Budist hikâyeleri içeren koleksiyondur. Onlar arasında çok iyi bilinen birçok *avadānaları* ve genel hikâye içinde saklı birçok çeşitli hikâyeyi barındırır. Genel hikâye, öğretmen ve öğrencisi arasındaki konuşmaları içeren ilgi çekici konuları kapsar. En keskin biçimiyle; anlatılamayan, açıklanamayan metin bölümleri; özellikle de öldürme suçuna ayrılan birinci bölümdür. Oldukça dogmatik ve Budist Ansiklopedik Bilgi olarak adlandıracağım alanı ilgilendirmektedir. DKPAM'daki en uzun konuyu içeren bölüm; sekiz ana cehennemi ve orada yeniden doğmuş sefil varlıkları bekleyen acıların açıklandığı bölümdür. Bu bölümde, açıkça, çeşitli cehennem varlıklarının hayatına dair eleştirel başka bir ansiklopedik bilgi elde edilir. Burada, ölüm belirtilerini en ince ayrıntıları ile açıklayan öğretmenin ifadeleri bulunur.

Uygur Budizmi'nde İnsan Embriyosuna Dair Yeni Kanıtlar

Makalede anne karnındaki embriyonun gelişimi ve orada çektiği acıyı ifade eden ilk bölümden metin içindeki başka bir bölüme geçilir. Ne yazık ki; bu açıklamaların yapıldığı fragman kısmen parçalanmıştır. Fakat yine de bu fragman, embriyolojik yaşam hakkında değerli bilgileri ve Fetüs'ün gelişiminin farklı aşamalarını ele alan bilgiler içermektedir. Benzer açıklamalar, Hint Tıp Araştırmaları ve Budist Edebiyatındaki çalışmalarda da bulunur.

Bu fragman, Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki Mainz 766ⁱ nolu belgede yer almaktadır. Bu belge, 3. Turfan Araştırmaları seferi sırasında bulunmuş veya edinilmiştir. (bkz. Kazı kodu T III 84-8). Bu konuyla ilgili fragmana dair ilk açıklama Gerhard Ehlers Katalogu'nda bulunmaktadır. O, belgenin bir nüshasını korur ve onun içeriğine dair açıklamaları da doğru bir biçimde açıklarⁱⁱ. Ayrıca bu fragmanı düzenleyen ve Türkçeye çeviren Murat Elmalı'nın çalışması da tatmin edici değildir.ⁱⁱⁱ

İlgili bölümü, 18. satırdan başlayarak iki küçük parçayla (U 1648 + m. 87) da destekleyerek bir inceleme yolu izlendi. Belge şu açıklama ile başlar: “*yeryüzündeki kum taneleri kadar, 3 olumsuz durum (Skt. durgati) da doğan birçok canlı vardır. Onlar, doğar doğmaz acı çekmeye başlar.*” Sonra da metin, embriyolojik yaşamın açıklaması ile devam eder. Bir insan olarak yeniden doğuş, varolan olumlu durum (Skt. sugati) lar arasında sayılır. “*Yine de herkes gebe kaldıktan hemen sonra başlayan şiddetli acılara katlanmak zorundadır.*” denilir. Rahmin içindeki yaşamın betimlenmesinden sonra öğretmen/hoca, bu konuyu kapatır ve hikâyenin genel anlatım çerçevesine döner. Öğrenci inançla hemhal olmuş ve Samsara'nın günahkârlığını gözünde canlandırmıştır. O, bir insan vücudunu meydana getirmenin son derece zor olduğunu ifade eder. Ve buna rağmen de birçok insanın yine canlıları öldürme günahını işlemeye devam ettiğinden bahseder. Öğretmen, öğrencisinin bu düşüncelerini onaylayarak ona şu soruyu sorar: “*Ölüm döşeğinde yatan bir kişinin korkuları tam olarak nedir?*”

Jean Peter Laut, *Maitrisimit'* de tasvir edildiği gibi, çeşitli tedavi yöntemlerinde Eski Uygur Embriyonik Terminolojisine dair bilgilerimizin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymuştur.^{iv} DKPAM'daki metinler parçalı, parçalanmış ve tahrip olmuş olmasına rağmen; insan embriyolojisi hakkında önemli materyaller, bilgiler içermektedir. Bu tür bir bilginin neden bir anlatı bağlamında ele alındığı ise bir problemidir. Her şeyden önce; şüphe yok ki, Samsara'yı anlamak ve ondan kurtulmaya çalışmak Budist embriyoloji ile yakından ilişkilidir. Diğer

yönden ise; Budist embriyolojinin esas karakteri dindir.^v Ayrıca bağımlılık kökenli öğreti (*Skt. pratīyasamutpāda*) ile olan bağlantıyı da belirtmeliyiz. Bu noktada, anne karnına girişteki bilinc (*Skt. vjñāna*) in rolü önemlidir.^{vi} *Maitrisimit'*in 15. bölümünde, anne ve babanın üreme mekanizmalarına giren bilincin gelişerek “*nama-rupa kompleksi*” (Eski Uygurca: *at öñ*) ne dönüştüğü belirtilir.

kaltı [yerdä] saçmış urug ävin äñ ilki ugu[ilanurča^{vii} :] ançulayu ymä ögnin kañnıñ k[alla]ll(ı)g kir içintä kirmiş köñül at öñüg turgurur^{viii}

“Tıpkı toprağa atılan ilk tohum gibi anne ve babanın üreme mekanizmasına giren bilinç de orada bir “*kimlik*” oluşturur.” Kaşmirli ünlü yazar Kşemendara tarafından yazılan hikâye koleksiyonu *Bodhisattoāvadānakalpalatā* olarak adlandırılır. Buradaki *avadana* ise, *Garbhāvākrañtyavadāna* yani “*embriyonun oluşumu ilgili efsane*” olarak bilinir. Onun giriş bölümünde embriyonun gelişmesi de yer alır.^{ix} Onun editörünün de belirttiği gibi aslında bir efsane değil oldukça kısa bir tezdir.^x Bu *avadāna*'nın ilk bölümünde embriyonik durum, bağımlı köken zincirinin “*temas*” (*Skt. sparśa*) etkeni ile ilişkilendirilir.^{xi}

2008 yılında basılmış Tibet Budizm Geleneği üzerine yazılmış olan bir kitapta embriyoloji hakkında bilgilerin yanı sıra hamilelikte uygulanacak meditasyon yöntemlerinin önemi ile ilgili de bilgi verilir.^{xii} Buna benzer bir tutum Hindu Geleneğine ait *Garuḍapurāṇa*'da da görülür.^{xiii} Burada, doğum ve embriyolojik gelişim hakkındaki düşünceler ile sindirim, doğum, hastalık, yaşlılık, ölüm ve yaşam geçiciliği gibi diğer temalar arasında bir ilişki olduğu da belirtilir.^{xiv}

Eski Uygur metinlerinde görüldüğü gibi her insanın yaşaması gereken acılar rahimde/anne karnında başlar.^{xv} Ve meditasyon yapan Budist bir rahip veya rahibe, insan vücudu hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmak için öncelikle vücudunu uygun bir şekilde kontrol etmeyi başarmalıdır.^{xvi} Birçok kez, DKPAM'ın eğitim için ve özellikle de sıradan insanların eğitimi için tasarlandığı iddia edilmişti. Fakat metinden anlaşıldığı kadarıyla, o *Budist Ansiklopedik Bilgi* içermesi nedeniyle daha çok rahip ve rahibelere yönelik bir amaçla hazırlanmıştı. Bununla birlikte, eserin, sıradan insanlar arasında da “*Budist Öğreti*”lerin yaygınlaştırılması için kullanıldığı yadsınamaz.^{xvii}

Embriyolojik Gelişmenin Aşamaları

Her ne kadar belgenin metninde insan embriyosunun gelişiminde farklı aşamalar tespit edilmiş olsa da;

İlk Aşama:

är ävçi amranmak ugrınta /WM/ [...] kavıśsar aśnu kalal [at]l(ı)g [...]yalkokk(ı)ya b(ä)[lgülüg bolur:] (Mainz 766 /r/11-13/).

“Bir erkek ve bir kadın şehvetle cinsel ilişkiye girdiğinde ilk olarak “*kalala*” denilen jöle benzeri küçük kaygan bir madde ortaya çıkar.”

Hint Tıp Araştırmalarında sperm (meni) (Skt. *śukra*)^{xxviii}, kadının kanı (Skt. *śoṇita*)^{xix} ve insan embriyosu (Skt. *garbha*)^{xx} nun oluşumuna neden olan geçişli faktör (Skt. *jīva*) e sahip özel bir birleşim olarak tanımlanır. *Suśrutasaṃhitā*'da, kadın üreme sıvısı ile sperm arasında karşılıklı karmaşık bir etkileşimi oluşturan yani ilişki sırasında geçen ve gebeliğe elverişli diğer bileşenlerin oluşturduğu varlık olarak açıklanır.^{xxi}

İlk aşama, Eski Uygur metinlerinde *kalala*^{xxii} olarak adlandırılan embriyonun oluşumudur. Sözcük, Toharca aracılığıyla (ef. Tocharian B *kaläl*, Adams 2013, p. 156) Sanskritçeye *kalala*^{xxiii} olarak geçmiştir. Toharcanın A lehçesinde bu terim yoktur. Toharcanın B lehçesinin sözlüğünü hazırlayan Adams tarafından kavram ile ilgili olarak şu etimoloji önerisi ileri sürülmüştür: “Sözcüğün *käl*- “dayanmak, bel bağlamak” kökünden geldiği kabul edilemez; çünkü sözcüğün Sanskritçeden ödünç alındığı açıktır”.^{xxiv}

Budist metinlerin aksine, Hint Tıp Geleneği'nde embriyo, hamileliğin ilk ayında “*kalala*” olarak adlandırılır.^{xxv} Onun bileşenleri, *Carakasamhitā* 'da jöle benzeri bir karışım olarak tanımlanır (Skt. *kheta*)^{xxvi}. Eski Uygur terimi “*yalkokk(ı)ya*” ilk defa burada geçen “*küçük, kaygan jöle benzeri bir madde*” olarak tercüme edildi. O, Türk dilindeki “*yalkuk*” sözcüğü ile ilişkilendirildi. Sözcük, Derleme Sözlüğü'nde “*jelly-fish*” “*denizanası*” anlamındadır.^{xxvii}

DKPAM'daki aşamaların açıkladığı üzere; eski Uygur metnine göre “*kalala*” nın sadece yedi günde oluştuğu belirtilir.^{xxviii} İnsan embriyosunun gelişiminin bu ilk aşaması, yani *kalala*'nın, Pali ve Sanskrit geleneğinde de Budist gelenekle benzer biçimde, yedi günlük sürede oluştuğu doğrulanır.

İkinci Aşama

anta basa yeti [küntä ken] ol ok yalkokk(ı)ya // [...] barır: (Mainz 766 /r/14-16/).

“Sonradan (ondan sonra) yedi gün aynı jöle benzeri madde gider.”

İkinci aşama için özel embriyonik terim, bizim eski Uygur metnimizde eksik olduğundan dolayı bu aşama genel anlamda “*arbuda*” veya Hint Tıbbında kullanılan “*badbuda*” terimi ile karşılır.^{xxix} *Carakasamhitā*'da “*katı kütle*” (Skt. *ghana*) olarak geçer ve hamileliğin ikinci ayında geliştiği belirtilir. O embriyo eğer erkek ise küre (Skt. *piṇḍa*) şeklinde; kadın ise oval (Skt. *peśi*) biçimdedir. En sonunda, eğer onun cinsiyeti belli değilse (Skt. *napuṃsaka*)^{xxx} bir yarımküre (Skt. *arbuda*) ye benzer. Bu aşama Pali Geleneği'nde “*abbuda*” olarak bilinir. Genellikle yedi günlük bir embriyo olduğu belirtilir.^{xxxi} Benzer şekilde Budist ve Sanskrit metinlerde de “*arbuda*” olarak adlandırılan bu aşamanın yedi günlük olduğu vurgulanır.

Üçüncü Aşama

yänä ök küntä ol kan ät tanču bolur: : anta basa ol ät tančuta kol but b(ä)lgüläri sögülk(i) yälär: arıgsız akguluk tälökk(i) yälär b(ä)lgülüg bolur.. (Mainz 766 /r/ 16-21/).

“Yine yedi gün sonra kan ve etten oluşan bir parça haline gelir. Ve daha sonra bu et parçasında kollar ve bacaklar ayırt edilir. Bunların yanı sıra bu et parçasının içinde daha sonra ürettiklerini dışarı akıtması ve dışıkların atılması için küçük delikler oluşur.”

“*kan et karışımı*” ya da “*et parçası*” kavramı embriyonik gelişmenin üçüncü aşamasını karşılır. “*Et parçası*”^{xxxii} kavramı Sanskritçede *peśi* olarak adlandırılır. Pali Geleneğinde de aynı adla

adlandırılarak ikinci aşamadan sonraki yedi günlük süreç olarak anılır^{xxxiii}. Bu bağlamda Budist kaynakların tamamında ve bizim eski Uygur metinlerinde böyle bir istisna durum yoktur. Eski Uygur metnine göre; ilk olarak onun organlarının gelişiminin başladığına dikkat çekilir. *Carakasamhitā* ve *Suśrutasaṃhitā*'ya göre ise; onlar 3. ayda gelişmeye başlar.^{xxxiv}

Pāli metinlerinde bu beş organdan; baş, el ve ayakların yalnızca “*pasākhā*” olarak adlandırılan rahmin son aşamasında geliştiği dile getirilir. Budist Sanskrit Geleneği de bu bilgiyi doğrular. Öyle ki “*pasākhā*” terimi de buna karşılık olarak bulunmuştur.

DKPAM'da yer alan *sōgūlk(i) yālār* kavramının *kol but b(ā)lgūl(ā)ri* kavramına karşılık gelmediği merak konusudur. Bir yandan *Suśrutasaṃhitā*'da bu beş (çıkıntılı) organdan bahsedilirken; diğer yandan *aṅga* ve *pratyāṅga* arasında bir farklılık bulunduğunu tespit edilirdi. (Skt. *aṅgapratyāṅgavibhāgaśca sūkṣmo bhavati*).^{xxxv} Belki de *sōgūlk(i) yālār* hem *aṅga*'yı hem de *pratyāṅga*'yı karşılamaktadır.

Şimdi en ayrıntılı ve en uzun süreyi kapsayan dördüncü aşamaya geçelim:

Dördüncü Aşama

“*ol kānč karınta ornamısta anasınñ aylıkı üzä ätöz igidür: yig as turgu bısıg as turgu bo iki oron ikin ara ol kānčniñ turgu ornağı ol: : anası nāgü yesär [i]çsär ol tatıg kindikintin sıza kirip [anı] üzä ol ogulk(ı)ya // [...] tutar: :”*

“Embriyo annesinin karnına yerleştikten sonra, annenin “aylık periodu”^{xxxvi} aracılığı ile kendisini korur. (aşağıdaki şekilde olduğu gibi beslenir): embriyo hem çiğ (sindirilmemiş) (Skt. *āmāsaya*)^{xxxvii} hem de pişmiş (sindirilmiş) (Skt. *pakvāsaya*)^{xxxviii} gıdaların olduğu yeredir (Skt. *garbhāsaya*)^{xxxix}. Annesi ne yer ne içerse o küçük çocuk da kendi göbek kordonu aracılığı ile onu (Skt. *rasa*)^{xl} yer ve içer.”

birök a[nası] isig] as içsär ol kānčk(i)yä b[ütün] ^{xi}ätöziñä öet yakın[ı]s täg ört yakmuş [... birök] soğuk suw içsär: buz[ug ...] içintä kalamıs täg ol [ogulk(ı)ya] birök anası töpön y[atsar ulug] tag basmus täg ämgänür [...] kārıgdä [kārıl]m[i]s^{xlii} täg^{xliii} [...] / R[...]: (Mainz 766 /r/21/-/ v/7/).

“Annesi sıcak çorba içerse, bir alev o ceninin bütün vücudunu yakmış gibi ateşlendirir^{xliv}. Soğuk su içerse bu embriyo kendini bir buzda yüzüyormuş gibi hisseder. Eğer annesi başının üstüne yatarsa embriyo üzerine büyük bir dağın ağırlığı çökmüş gibi hisseder. Sanki bir rafta dik duruyormuş gibi olur.”

Gelişimin bu dördüncü aşaması; Budist, Sanskrit ve Pali Edebiyatında üçüncü aşamadan sonraki yedi günlük süreci kapsayan dönem olarak “*ghana*” terimi ile karşılanır.^{xlv} Fakat DKPAM'ın sadece oldukça kısa olan bu aşamaya değinmemiş olması muhtemel değildir. Öyle görünüyor ki; onun anne karnundayken çocuğun dayanmak zorunda olduğu çeşitli acılara atıfta bulunan genel bir duruma karşılık geldiği belirtilmektedir.

Eski Uygur metninde fetüs ile onun annesi arasında yakın bir ilişki olduğuna dikkat çekiliyor. Hint Tıp Literatüründe; bu fizyolojik bağlantı, annenin çocukla aynı gereksinimlere sahip olduğunu belirten bir ilişki bağı olarak sık sık vurgulanır. Çocuğa zarar vermektan kaçınmak için hamile kadının yoğun istekleri (Skt. *dohada*) nin karşılanmasının çok önemli olduğu dile getirilir.^{xlvi} Embriyonun beslenmesi *Suśrutasaṃhitā*'da (3, 3, 31) şu şekilde tanımlanır: Çocuk göbek bağı aracılığı ile annesinin “*rasa*” denilen taşıma kanalıyla ona bağlanır. (Skt. *mātastu khalu rasavahāyām nāḍyāṃ garbhanābhināḍī pratibadha*)^{xlvii} Bu kanal, anne ve embriyo bağlantısını

sağlayan *āpyāyanī*^{xlviii} terimi olarak da bilinir. Sanskritçedeki *rasa* kavramına karşılık olarak eski Uygur metninde *tatıg* kavramı kullanılır. Dieter Maue da *rasa*^{xlix}'nin "öz, esas" olarak tercüme edilebileceğini belirtir (Maue, 2008, s. 137).

İlgi çekici bir şekilde; DKPAM, üç önemli Hint Tıbbi kaynağına göre; kadın anatomisinin bir parçası olan üç haznedeki bahsetmektedir. Bu kaynaklar: *Suśrutasaṃhitā*, *Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā* ve *Kāśyapaśaṃhitā*'dır. Bir erkek bu üç haznedeki yoksundur. Üç metinde bazı farklılıklarla birlikte kadınlar için sekiz değişik haznedeki bahseder. *Suśrutasaṃhitā*'daki adları şöyledir:^l

- 1) vāta haznesi
- 2) pitta haznesi
- 3) kapha haznesi
- 4) kan haznesi
- 5) çiğ yiyecek haznesi (*āmāśaya*)
- 6) pişmiş yiyecek haznesi (*pakoāśaya*)
- 7) idrar torbası haznesi (*mūtrāśaya*)
- 8) rahim haznesi (*garbhāśaya*)

Karşılıkları şu tablodan görülebilir:

Hazneler	DKPAM	Sanskrit Tıp Terimleri
Ham (sindirilmemiş) yiyecek haznesi	<i>yig aś turgu</i>	<i>āmāśaya</i>
Pişmiş (sindirilmiş) yiyecek haznesi	<i>bisig aś turgu</i>	<i>pakoāśaya</i>
Embriyo ya da fetüs (rahim vb.) haznesi	<i>kāncniṅ turgu ornaḡi</i>	<i>garbhāśaya</i> ^{li}

Suśrutasaṃhitā'daki *Śarīrasthāna*'da biraz değişik, sapma gösteren bir tanım elde edildi. Eserde, embriyonun haznesinin pişmiş veya çiğ yiyecek haznesi ile safra haznesinin arasına yerleştiği söylenir.^{lii} *Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā*'da da bu bilgi doğrulanır.

Eski Uygur metninde anlatılan bu acı çekmeler / sıkıntılar, Pali metni *Visuddhimagga*'da da benzer biçimde yer alır. Şu dipnotta da belirtilir:

“O, annesi tökezlediğinde, oturduğunda veya kalktığına, döndüğünde; sarhoş bir kişinin eline düşen veya yılanın eline yeni düşmüş bir çocuk gibi yukarı aşağı sürüklenerek, sallanarak aşırı bir acı çeker. Yine annesi soğuk su içtiğinde; o, soğuk cehennemde bulunuyormuş gibi olur. Annesi sıcak pirinç yağı veya pirinç vb şeyler yutarken çocuk sert bir yağmurda teni delinecekmiş gibi acı hisseder. Yine annesi Tuzlu veya asidik bir şey yuttuğunda çocuk; kendini sanki alkolik asitlenmeye temizlenmeye çalışılan bir madde gibi hisseder. Bunlar gebelik kökenli acılardır.”^{liii}

Beşinci Aşama^{lv}

tokuz ay on küni tükäsär tugguluk üdi kirtökdä kılınclıg yel [üz] ä [tug] um kapıgıña töpön käm [işilip ämgäkli]g tilgän ara [yançılmıs] täg ämgäk [ämğänür:]^{lv} (Mainz 766/v/7-13/).

“Dokuz ay on gün tamamlandıktan sonra doğum zamanı geldiğinde doğum öncesi (doğum kanalına) “*karma rüzgarı*”^{lvi} (doğum sancısı) başlar. Burada acı çekme deneyimleri (vücudun) tekerleğin altında ezilirken çektiği acı gibidir.”

Sonuç

Anne karnındaki embriyonun gelişiminin beş aşamada gerçekleşebileceğini tespit edilmiştir. Fakat onlar sadece ilk üç aşamayı diğer Budist eserlerde yer alan açıklamalarla ifade ederler. Üçüncü aşama burada ifade edilmiş olsa bile; aşamada kollar ve bacaklar zaten gelişmeye başlamaktadır. Genellikle ilk dört aşama şu şekilde adlandırılır: *kalala*, *arbuda*, *peşi* ve *ghana*.^{lvii} Çocuğun doğumuna kadar geçen ve gebeliğin beşinci haftasında başlayan *praśākhā* olarak adlandırılmış son aşama haricinde her bir aşama yedi günlük süreci kapsar.^{lviii}

Embriyonun karşılığı olarak yabancı dilden alınan “*kalal*” kavramını bulundu. Onun, küçük kaygan jöle benzeri bir madde olarak *yalkokk(ı)ya* kavramı ile karşılandığını tespit edildi. Üçüncü aşamayı karşılayan kavramların eski Uygurcadan tercüme edilen *kan ät tanču* ya da *ät tanču* olarak belirlendiğini ama ikinci aşamanın herhangi bir kavramla karşılanmadığı belirlendi. Embriyo veya fetüs için kullanılan genel kavramlar dördüncü aşama için de kullanılır. Bunlar; *känč^{lix}*, *ogulk(ı)ya* ve *känčk(i)yä^{lx}*dir. *Maitrisimit*^{lxi}’de embriyo veya fetüs için kullanılan birkaç kavram tespit edildi. Bunlar; *karıntakı ogul*, “fetüs in the womb”; *yig ogul*, “immature fetüs” ya da basitçe *ogul*, “fetüs^{lxi}”, embriyo” dur. Yeni doğan çocuk *yanı togmus känč oylan^{lxii}* ya da *yanı tuğmuş oylan* olarak adlandırılır. Burada, *ogul* ile *oglan^{lxiii}* arasındaki farklılık ise dikkat çekicidir.

Kısaltmalar

BT XIII bk. Zieme 1985

DKPAM Daśakamapathāvadānamālā

DS bk. Aksoy et al. 2009.

DTTA bk. Carling 2009

Mainz Berlin Koleksiyonu'ndaki fragmanları gösterir. (Mainz Koleksiyonu).

MaitrH XV Maitrisimit'in Hami Versiyonu'nun 15. Bölümü.

MaitrH XX Maitrisimit'in Hami Versiyonu'nun 20. Bölümü.

/r/ recto

Skt. Sanskrit

SWTF Turfan Araştırmalarındaki Budist Metinlerin Sanskritçe Sözlüğü. E.Waldschmidt tarafından başlatılan yayınlar; Heinz Bechert tarafından yayımlanan örnek versiyonlar ile devam eder ve Georg von Simson, Michael Schmidt tarafından da düzenlenerek yayımlanır. Göttingen 1973, s.99.

T137 Bao Tai Jing (Garbhāvakrañtinirdeśa) İn. Taisho Shinshu Daizokyo No. 137, Vol. XI.

U Berlin Turfan Koleksiyonu Fragmanlarını gösterir.

/v/ verso

Kaynakça

Adams, Q.D. (2013). *Toharca B (Lehçesi) Sözlüğü*. Genişletilmiş ve düzenlenmiş. Vol. I-II. Amsterdam, New York.

Agostini, G. (2004). Öldürülmekten Farklı Olarak Doğum Esnasında veya Doğmadan Önceki Ölüm Üzerine Budist Kaynaklar. *Journal of The International Association of Buddhist Studies*, 27/1, s. 63-69.

Aksoy, A. Ö. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, Vol. I-IV.

Boisvert, M. (2000). Palicede Rahim İçindeki Yaşam ve Gebe Kalma, *Canon Studies İn Religion*, 29/3, s.301-311.

Carling, G. (2009). *Toharca A (Lehçesi) Sözcük Hazinesi ve Sözlüğü*, Vol. 1; A-J. W.Winter, G. J. Pinault ve g. Carling tarafından birleştirilip tamamlanmıştır. Wiesbaden.

Dossi, B. (1998). *Tohumlar, Göller, Kan, Eski Hindistan Vatandaşlığı*, München, (Ganesha 11).

Ehlers, G. (1987). *Eski Türkçe El Yazmaları*, Böl.2: Das Goldglanzsutra und der Buddhistische Legendenzyklus DKPAM. Depositium der Preußischen Akademie der Wissenschaften(Staatbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin). Stuttgart (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland XIII, 10).

Elmalı, M. (ed. Transl.) (2009). *DKPAM (Daśakamapathāvadānamālā)*, Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım. Doktora Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.

- Elmalı, M. (2012). Eski Uygurca Yalgukk(i)ya Kelimesine Etimolojik Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, 7/2, s. 443-460.
- Florida, R.E. (1991). Çocuk Aldırma Üzerine Budist Yaklaşımlar, *Asian Philosophy*, 1/1, s. 39-50.
- Garrett, F. [Mary] (2008). *Din, Tıp ve Tibet'te İnsan Embriyosu*, London, [et. al.], (Routledge Critical Studies in Buddhism).
- Geng, S.; Klimkeit, J.H.; Laut, P.J. (1993). *Eşsiz Budalığın Kazanılması*, Das. 15. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit, *Altorientalische Forschungen*, 20, s. 182-234+13.
- Hahn, M. (1997). Kşemendras (Garbhāvākṛāntyaavadāna) (Sanskrittexte aus dem Tibetischen Tanjur II.), *Journal of European Ayurvedic Society* 5, s. 82-112.
- Hertel, J. (1914). *Das Pañcatantra: Seine Geschichte und seine Verbreitung*, Leipzig, Berlin.
- Huebotter[Franz] (Transl.) (1932). *Embriyoloji ve Onun Anlayışı Üzerine Kutsal Kitaplar (Sutra)*, Tokyo, (Almanya'nın Doğu Asya ve Etnoloji Derneği İletişimi XXVI, Böl. C).
- Kirfel, W. (1954). Garudapurānas. İn. Schubert, Johannes, Schneider, Ulrich (eds.) *Asiatica, Friedrich Weller için Hatıra, zum. 65, Onun Arkadaşları, Kolejdkiler ve Öğrenciler tarafından hazırlanmış 65. doğum günü Yılı Adına*, Leipzig, s.333-356.
- Laut, J.P. (1995). Eski Uygurlarda Çocuk Aldırma Uygulamalarını Tanımlamak, In: *Erdal-Marcel, Tezcan-Semih (eds.) Beläk Bitig: Gerard Doerfer İçin Dil Çalışmaları zum. 75. Doğum Günü Yılı Adına*, Weisbaden, (Turkologica 23), s.109-120.
- Lenz, T. (2003). İlk Doğum Hikâyelerinin Bir Koleksiyonu ve Gāndhāri Dharmapada'nın Yeni Bir Verisyonu, *British Library Kharoṣṭhī Fragmanları 16+25 Seattle/ London (Gandhāran Buddhist Text 3)*.
- Maue, D. (2008)..Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅghṛdayasamhitā, *Asian Medicine* 4, s.113-173.
- Major, M. (2007).Bodhisattvāvadāna- Kalpalatā (10) Kşemendras'ın Tibetçe Düzyazı Versiyonu. In: *Klaus, Konrad, Hartmann, Jens Uwe (eds.) İndica et Tibetica: Michael Hahn'ın 65. Doğum Günü Yılı Adına Öğrencileri ve Arkadaşlar tarafından haz.*, Wien (Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde 66), s. 341-350.
- Meulenbeld, G[erit] J. (1999-2002). *Hindistan Tıp Literatürü'nün Tarihi*, Vol.IA-III, Groningen.
- Müller, Reinhold, F.G. (1955). *Eski Hint'te Embriyoloji*, Leipzig, (Nova Acta Leopoldina Neue Folge 115).
- Nāṇamoli, H. (2010). *Aritma Yolu*, Visuddimagga, Kandy.
- Powers, J. (2009). *Bir Adamın Boğazı: Hindistan Budizm'inde Vücut, Cinsiyet ve Erkeklik Organı*, Cambridge mass / Londra.
- Reck, C. (2005). İnsanın Var Oluş Çilesi. Kelile ve Dimne'deki Burzōy'un Önsöz Metinine karşılık Olarak Soğdca Bir Fragman. In: *Tongerloo, Alois van Cirillo, Luigi (eds.) II Manicheismo, Nuove Prospettive della Ricerca (sic). Dipartimento di Studi Asiatici Univerista degli Studi di Napoli "L" Orientale Napoli, 2-8 Settembre 2001. Turnhout (Manichean Studies V)*, s. 331-341.
- Röhrborn, K. ; Rona-Tas, A. (ed. Transl.) (2005). *Orta Asya Budizm'in Geç Formları, Eski Uygurca Sitātapatrādhāraṇi, Düzenleme, Tercüme ve Yorumlama*, Göttingen, (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, 2005, Nr. 3).

- Schlieter, J. (2005). Budist İnsan Klonlanması Üzerine Bazı Düşünceler. In: Roetz, Heiner (ed.), *Cross-Cultural Issues in Bioethics- The Example of Human Cloning*, Amsterdam, s. 179-202.
- Sharma, P. V. (eds. Transl.) (1999-2001). Suśruta- Saṃhitā, İngilizce Metin Çevirisi İle Birlikte Dalyaṇa'nın Yorumları ve Eleştirel Notları, Vol. I-III. Varanasi, (*Haridas Ayurveda Series 9*), Suneson, Carl 1991, Eski Hindistan Embriyolojisi İle İlişkili Bazı Terimler Üzerine Düşünceler, *Weiner Zeitschrift für die Kunde Südasiens*, XXXV, s. 109-121.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig. Vainhāṣika Okulu'na Ait Budist Bir Eserin Çevirisi*, 1. Böl: *Transliterasyon, Çeviri, Açıklamalar*, 2. Böl: *Analizle ve İndex*, Berlin, (Berliner Turfantexte IX).
- Tuğuşeva, L. Y. (2008). *Sutra Obščiny belogo lotosa. Tjurkskaya versija, Faksimile rukopisi, Transkripcija teksta, perevod s rannesrednevekovogo tjurkskogo jazyka, predislovie, primecanija, ukazatels'lov*. Moskova, (Pamjatniki pis'mennosti vostaka CXXVII).
- Zenker, J. T. (2009). *Türkçe- Arapça- Farsça El Sözlüğü*, Hildesheim/Zurich/New York, [1866].
- Zieme, P. (eds. Transl.) (1985). *Budist Uygurların Aliterasyonlu Mühürleri*, Berlin, (Berliner Turfantexte XIII.)
- Zieme, P. ; Kara, G. (eds.transl.) (1978). *Bir Uygurca Ölü Defteri, Dunghuang (Bin Buda) British Museum'da El Yazması Koleksiyon'undaki Tibetçe'den Terücem Edilmiş Uygurca Nāropas Öğreti Kitabı*, Or. 8212 (109), Budapeşte, (Bibliothica Orientalis Hungarica XXII).

1 University of Goettingen, member of faculty, Jens.Wilkens@phil.uni-goettingen.de.

2 Dr., mshgtl22@gmail.com., <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>.

Açıklamalar

- i Depositum Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, Orientsbtcilung.
- ii Ehlers, 1987, catalogue number 229 (facsimiles on plate 28).
- iii Elmalı 2009, pp. 5-7 (lines 0131- 0194), Re-edited in Elmalı 2012.
- iv Laut 1995, p. 116. In footnote 19 o çoğunlukla popüler embriyoloji (volkstümliche Embryologie) nin söylediklerine atfen bunu belirtiyor.
- v bkz. Garrett 2008, p. 19. Burada ilgi çekici olan insan klonlanması ve kök hücre araştırması üzerine çağdaş bir Budist söylem olmasıdır.
- vi Florida 1991, p.41.
- vii Prof. Dr. Klaus Röhrborn'e (Göttingen) bu yeni restorasyon (belge okuma düzeltimi) a teşvik ettiği için teşekkür ederim.
- viii MaitrH XV folio 8 / v/ 20-24/ (ed. Geng/ Klimkeit/ Laut 1993, p. 194).
- ix bkz 1997 yılında Hahn tarafından yorumuyla birlikte yapılan Sanskritçeden tercüme ve düzenleme. 2007 yılında Mejor tarafından Tibetçeden yapılan tercüme ve düzenleme versiyonu, s. 345-349.
- x Hahn 1997, pp. 83-84.
- xi Hahn 1997, pp. 86.
- xii Garrett 2008, p. 18.
- xiii Kirfel 1954, p. 345.
- xiv Powers 2009, p.126.

xvzenzer bir açıklama Burzoes'in Kelile ve Dimne adlı eserinin ön sözünde yer alır. Christiane Reck tarafından 2005 yılında yayımlanmış olan bir Mainihaist eserle koşuttur. Onun ilgi çekici kılan DKPAM ve Burzoe ile karşılaştırıldığında Fetüsün ağrısı onlarla aynı düzlemde ele alınır. Cf.Hertel 1914, p. 368. Anne karnındaki yaşam tipik bir Hint motifi işkencesi gibi gösterilir. Anne karnında olmak bir varlığın cehenneme düşmesi ile eş tutulur. Cf. Dossi 1998, pp. 79-83 ve özellikle p. 82; " Mit dem Aufkommen des Leben Leid –Dogmas tritt die Verteufelung des mutterlichen Schoßes ein. Eine, Verhöllung des Muttershoßes findet in den Texten statt ,die den Embriyonalzustand vom Leben des Geborenen als eigene Existenzform abtrennen . Cf. The verse by Candragomin which is quoted above as a motto.

xviEski Uygurca "Ölümün Kitabı"nda yer alan Dunghuang'daki Tantrik El Yazmaları olarak bilinen yazmalarda embriyonik gelişme ve embriyo kavramı ile birlikte uzun bir bölüm olarak ele alınır.

xviiBudist Edebiyatı Öykücülüğü'nün vurguladığı sorun Timothy Lens tarafından ele alınmıştı. O, şöyle yazmıştı; " Yine de avadānaların ve pūrvayogaların özellikle öğretiyi yaygınlaştırmak ve bağış için kullanıldığı şüphelidir. Aslında rahiperin kendilerinin daha az ön plana çıktığı ya da avadana literatürüne hiç ilgi duymadıklarına dair herhangi bir kanıt yoktur. Aksine avadānaların, pūrvayogaların ve jatakaların öğrenilmesine ve öğretilmesine karar vermek için rahiplerin de bunun üzerine çalışmasının bir nedeni var."

xviiiCf. Dossi 1998, pp. 14sq. Hin Literatüründeki diğer terimler için örneğin; reats, bīja, toka, garbha, or turīpa bkz. Müller 1955, pp. 6-7 ve Dossi 1998, p. 21.

xixbkz. Dossi 1998, pp. 14 sq. Kadınlardaki etkin madde için ayrıca şu terimler kullanılır: ārsava, rakta rajas. Cf. Müller 1955, pp.14-21.

xxCarakasamhitā 4 Śarīrasthāna bölüm 4, verse 5 (cf. Meulendbeld 1999-2002, IA, P.41).

xxiMeulendbeld 1999-2002, IA, P. 246 (3 Śarīrasthāna, bölüm 3, verse 4).

xxiibkz. Laut 1995, diğer atflar için dipnot 19. MaitrH. XV FOL. 8/v/20-24/ ayrıca dipnotlar da dâhil edilir. Orada sözcüğün ekli biçimi k[ala]ll(ı)g de yer alır.

xxiiiKirfel 1954, p.345. bkz. SWTF 9-15, ayrıca PP.34b-35a.

xxivSanskritçe terimin kökeni Suneson tarafından veriliyor. (1991, p.110 dipnot 7). O, makalesinde Hint embriyolojisini ele alırken, onu leke veya akışkan olan belirsiz sıvı olarak düşünmüştür. Vāgbhata's Aṣṭāṅghardayasamhitā'ya göre; (2,1, 37-42) muhtemelen o aşama kalala'dır. Diğer tıp metinlerindeki gibi yaklaşık bir aylık süreyi kapsar, ayrıca çocuğun erkek doğmasını sağlamak için puṃsavana ritüelini gerçekleştirerek çocuğun cinsiyetine etki edilebileceği düşünülür. Bkz. Meulendbeld 1999-2002, IA, P. 410.

xxv Meulendbeld 1999-2002, IA, P.246.

xxviIbid, IA, P.41.

xxviiDS VI, p. 4149b (Düzköy) Elmalı farklı bir yorum getirmiştir. 2012.

xxviiiKalala üzerine bkz. Dossi 1998, pp.92sq.

xxixCf. Suneson 1991, p. 111. Vasubandhu'nun Abhidharmakośabhāya eserinde "arbuda" olarak adlandırılır. Bkz. Garrett 2008, p. 28 Arbuda üzerine bkz. SWTF 2, P. 149b. Embriyonik gelişmenin ikinci aşaması için diğer tanımlar bkz. Dossi 1998, p. 93.

xxxBu terim Suśrutasaṃhitā ve Carakasamhitā'da aynı biçimde yer alırken; Aṣṭāṅghardayasamhitā'da klība şeklinde yer alır.

xxxiBoisvert 200, p. 307.

xxxii Suneson 1991, pp. 110sq. Bu terim, Vasubandhu tarafından da kullanılmıştır. O. Sonraki ki aşamayı ghana ve praśākhā olarak adlandırır. bkz. Garrett 2008, p. 28. peśi üzerine cf. SWTF 17, P. 152. Üçüncü aşamanın farklı tanımları için bkz. Dossi 1998, pp. 94sq.

- xxxiiiBoisvert 2000, pp. 307sq.
- xxxivGarrett 2008, pp. 20, Meulenbeld 1999, IA, PP. 41,246.
- xxxvSharma 1999-2001, II, PP. 144.
- xxxviBu ibarenin onayı eski Uygurcadaki aylık kavramıdır. Osmanlı Türkçesindeki anlamı ise; “ adet dönemi, aylık period” dur. bkz. Zenker 2009, p. 152a (les menstrues).
- xxxviiBu terim Toharcanın A lehçesinde āmişāg biçimindedir. bkz. DTTA 40a-b: “ sindirilmemiş yiyecek haznesi, mide”
- xxxviiiSt. Petersburg koleksiyonundaki Abitaki yaprağının III 43a 9’uncu satırında yer alan kavram; Eski Uygurca ás bısıg ve ás ağılık kavramlarına karşılık gelmektedir (Tuguşeva 2008, p. 38).
- xxxixEmbriyonun tanımı Maitrisimit’in Sangim versiyonunda da iki hazne arasına sıkışmış rahim olarak verilmiştir. (plate 198/r/22-24/, ed. Tekin 1980, 1, p. 248): [...] yalnız azunıta tugguluk tınl(ı)glar ög karnı içintin yig as bısıg as ornı ikin ara sıkılıp [...] ; [...] “ insan olarak yeni doğmuş olan canlılar, pişmiş gıda haznesi ile çiğ gıda haznesi arasındaki anne karnının içinde sıkışıyorlar. [...]”
- xlVeya “öz, esas” (bkz. altta).
- xliYeniden okunuşu da belli değil.
- xliiOkunuşu belli değil.
- xliiiiBu sözcük yoğun zarar görmüş.
- xlivEmbriyonun yanma hissini yaşaması. bkz. Dossi 1998, pp. 87sq.
- xlviBoisvert 200, p. 307. Ghan üzerine cf. SWTF 9-15, P. 203a-b de de mevcut.
- xlviibkz. Meulenbeld 1999-2002, IA, p. 41 Carakasamhitā için (4,4,15-19) ve 246 ; Suśrutasaṃhitā için (3,3, 18-21).
- xlviisharma 1999-2001, II, P. 147.
- xlviidossi 1998, p. 100.
- xlivAnne tarafından sağlanan besin maddesi bkz ibid., p. 101.
- lbkz. Meulenbeld 1999-2002, IA, p. 250. Diğer iki metin için bkz. İbid., p. 411 ve IIA, p. 37.
- liiBu terim garbhasthāna olarak da geçer. Bkz. SWTF s.v.
- liiMüller 1955, p. 12.
- liiiVisuddhimagga 500 (bölüm XVI, 38) çev. Nāṇamoli 2010, p. 512. T 317’de Eğer anne herhangi bir şekilde aşırı sıcak, aşırı soğuk veya aşırı katı, aşırı sıvı vb.lerini yerse çocuğun anne karnında huzursuz olacağına dikkat çekilir. bkz. Huebotter 1932, p. 20.
- livPali Literatüründe bu takip eden aşama ghana dan sonraki pasākhā aşaması olarak adlandırılır. bkz. Boisvert 2000, p. 307. Sanskritçede ise bu aşama praśākhā olarak adlandırılır. S. SWTF 18, PP. 217b-218a.
- lvBenim düzelttiğim metne göre benzer cümle U 410 + U 1718 + Mainz 88a + U 1664 + Mainz 87h/v/10-12’de şöyledir: *ança tārliḡ ām[gākliḡ] tilgān ara yančulu açiḡ āmgāk ālmgānūr*. Bu fragmanlar ayrıca DKPAM’da (Kāñcanasāra- Avadāna) da yer alır.
- lviHint Tıbbi Teorisi’ne göre; doğum sürecindeki rüzgarın rolü için bkz. Dossi 1998, pp. 86sq. Cf. Vasibandhu’nun çevirisi Tibetçe Mūlasarvāsriṅvādavinaya’dan Garbhāvakraṅtisūtra ve Abhidharmakośabhāṣya içerir. Kritzer 2004, 1087-1089. Bu metin bölümler ölü doğuma odaklanmıştır. Eski Uygur Budizmi için önemlidir. Zieme/Kara 1978, II. 477-486. Soğd Maniheizmi için koşut olan Burzoes’in Kelile ve Dimme Ön sözü. Cf. Reck 2005, p. 341.
- lviiKsemendra’nın *Garbhāvakraṅtyavadāna* ‘sında bu dört aşamaya dikkat çekilir. Verse 6’da: ghana, kalala, śalya ve peśi olarak verilir. Metrik nedenlerden dolayı aşamaların düzeninde arbuda’nın yerine śalya kavramı kullanılmıştır. (Hahn 1997, p. 89, dipnot 22).

lviiiAgostini 2004, p. 67. Garbhāvākṛāntinirdeśa (T 317) . Embriyonun gelişmesi ilk haftadan başlayarak 38. haftaya kadar ayrıntıları ile açıklanır. Her bir aşama embriyonun şekillenmesini sağlayan özel bir başlık altında ele alınır. Çeviri için bkz. Huebotter 1932.

lixSitātapatrādhāraṇī, karıntakı kāñč ed. Röhrborn/ Rona- Tas 2005, lines 216, 307.

lxBT XIII 12.28'de Biz, kāñč(i)yā'yi metne (Ch/U 6016/v/9) rağmen fetüs veya embriyo nun adı olarak kullandık. Bebeğe atıf yapmak için de bununla ilişkili olarak şu dipnotu kullandık: (süt ämär kāñč(i) yälär (süt emen bebekler).

lxiMaitrH XX folio 14 /r/28-29/ ve /v/9/. Bkz. düzenleme Laut 1995.

lxiiMaitrH XX folio 14 /r/28-29/ ve /v/9/. Bkz. düzenleme Laut 1995.

lxiii Toharcanın A lehçesinde embriyo için kullanılan yaygın terimdir. DKPAM ve Maitrisimit'de de aynı biçimde çevrilmiştir. bkz. DTTA, P. 31a.

Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Biyoloji Sınavlarındaki Soru Türlerine Yönelik Görüşleri

Aslı Görgülü Arı^{a,b}, Kevser Arslan^c

Özet

Bu araştırma, fen bilimleri öğretmen adaylarının, lisans seviyesindeki biyoloji sınavlarında kullanılan soru türlerine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul'da bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan ve en az iki dönem biyoloji dersi almış olan 60 fen bilimleri öğretmen adayı oluşturmuştur. Çalışmada veri toplama aracı olarak, açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Öğretmen adaylarına, yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığı ile bu görüşme formundaki sorular yöneltilmiş, alınan cevapların analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için veriler iki alan uzmanı tarafından incelenmiş ve güvenilirlik katsayısı %87 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, öğretmen adayları, en fazla çoktan seçmeli soru türlerinde, çeşitli nedenler ile kendilerini başarılı bulduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin kendilerini farklı gerekçelerden ötürü boşluk doldurma soru türlerinde başarısız buldukları ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Fen Bilimleri Öğretmen Adayları
Biyoloji
Soru Türleri
Yarı-yapılandırılmış Görüşme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 21.03.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.543140

Opinions of Preservice Science Teachers About Question Types in Biology Exams

Abstract

This study was carried out to determine the opinions of preservice science teachers about the types of questions used in the undergraduate level biology exams. The study group of the study consisted of 60 pre-service science teachers, who were studying at a state university in Istanbul and had taken biology courses for at least two semesters. An interview form consisting of open-ended questions was used as a data collection tool in the study. The questions in this interview form were asked to the pre-service teachers through semi-structured interviews, and the descriptive analysis technique was used in the analysis of the answers. In order to ensure the reliability of the study, the data were examined by two field experts and the reliability coefficient was calculated as 87%. According to the findings, pre-service teachers stated that they found themselves successful for various reasons, mostly in multiple-choice question types. As the type of question they find unsuccessful, it is seen that the filling-in-the-blank question types stand out for different reasons.

Keywords

Preservice Science Teacher
Biology
Types of Questions
Semi-Structured Interviews

About Article

Received: 21.03.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.543140

^a İletişim Yazarı: agorgulu@yildiz.edu.tr

^b Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-6034-3684>

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-0658-7175>

Giriş

Öğretim faaliyetleri yürütülürken bireylere kazandırılması planlanan birçok hedef bulunmaktadır. Bireylere kazandırılması beklenen bu hedeflerin kontrol edilmesi ise ancak doğru yapılmış bir ölçme ve değerlendirilme ile mümkün olabilmektedir. Ölçme, ölçülebilir bir niteliği gözlemlemek ve bu niteliği amacına uygun sayı ve sembollerle ifade etmektir. Öğretimde ölçme ise öğrencilerde ulaşılması istenen hedeflere yönelik uygun davranış değişikliğinin, hangi ölçüde meydana geldiğinin, çeşitli yöntemler ve sayılarla belirlenmesidir (Çepni, 2015). Değerlendirme ise, ölçme sonucu elde edilen verilerin pratikte ne anlam taşıdığı üzerine gerçekleştirilen yorumlama işlemidir (Çepni, 2015). Öğretimin vazgeçilmez bir parçası olan ölçme ve değerlendirme, eğitim sürecinin kontrolü ve devamlılığı için kritik bir değere sahiptir (Başol, 2015). Dolayısıyla ölçme ve değerlendirmenin, tüm öğretim süreci içerisinde kilit nokta olduğu ve nitelik arayışının esas ögesini oluşturduğu söylenebilir. Bu doğrultuda öğretim sürecinde yinelenebilir ve güvenilebilir ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Uygulanan öğretim programlarının etkililiğinin ortaya konulmasıyla birlikte öğrencilerin başarı durumlarının da belirlenmesine imkân tanınması ölçme ve değerlendirmeyle sağlanabilir. Nitekim öğretim sürecinde öğrenci başarısının ölçülmesi ve doğru bir biçimde değerlendirilmesi önemli bir konudur (Başol, 2015). Alan yazına bakıldığında ise en çok zorlanılan alanların başında ölçme ve değerlendirmenin geldiği görülmektedir (Benzer ve Eldem, 2013; Gaitas, Alves ve Martins, 2017).

Günümüz eğitim sisteminde, öğrenci başarısının belirlenmesi, eğitimciler aracılığıyla oluşturulmuş ölçme araçlarının öğrencilere uygulanıp ölçümlerin değerlendirilmesiyle sağlanabilmektedir. Dolayısıyla eğitimciler tarafından öğrencilerin başarı durumlarının ölçülmesinde çeşitli ölçme araçları kullanılmaktadır. Çoktan seçmeli sorular, kısa cevaplı (boşluk doldurma) sorular, eşleştirme soruları, doğru yanlış soruları, açık uçlu sorular öğretim programlarında yıllardır kullanılmakta olan geleneksel ölçme ve değerlendirme teknikleri olarak sayılabilir (Bahar, Nartgün, Durmuş ve Bıçak, 2014). Ölçme ve değerlendirmelerde uygulanan sınav türlerini; yazılı yoklama, sözlü yoklama, kısa cevaplı testler, eşleştirme maddeleri, doğru-yanlış testleri ve çoktan seçmeli testler olarak da sıralayabiliriz (Tan, 2015).

Doğru-yanlış soru türleri; konuya ilişkin doğru veya yanlış olarak verilen bazı önermelerin öğrenciler tarafından okunarak, öğrencilerin önermenin doğru ve yanlış olduğuna karar vermeleri beklenen soru türleri olarak tanımlanmaktadır (Tan, Kayabaşı ve Erdoğan, 2002; Yılmaz ve Sünbül, 2004). Diğer bir deyişle öğrencinin okuduğu önermeyi doğru veya yanlış olarak belirlediği soru tipidir. Soruda verilmiş olan önermelerin bir kısmının yanlış, bir kısmının ise doğru olması öğrencinin tahmin etme şansını doğurmaktadır (Uymaz, 2016). Ayrıca bu tür sorularda sadece iki yanıt seçeneğinin olması, doğru cevaba ulaşılmasında %50 oranında bir ihtimalin var olmasını sağlar. Yanlış olarak verilen soru önermelerinde yer alan yanlış ifadenin bulunması veya yanlış ifadenin doğru olarak yazılması istenerek, bu tip sorulardaki şans başarısı azaltılabilir (Kaya-Uyanık ve Çalışkan, 2015). Tüm öğrencilerin her soruda ortak olan iki işaretleme yapacak olması hem maddelerin kolayca puanlanmasına hem de sonuçların objektif olarak değerlendirmesine fayda sağlayabilmektedir (Uymaz, 2016). Bu tür sorular bir konu alanındaki genellemeleri, karşılaştırmaları, olayların sebep sonuç ilişkilerini, olgu ve olay ilişkilerini, olayların

sonuçlarıyla ilgili öngörüde bulunmayı ve bir sürecin basamaklarını değerlendirme amacıyla kullanılabilir (Bahar vd., 2010).

Boşluk doldurma soruları, soru kökünün devamında ya da altında bırakılan boşluğa, öğrencinin uygun cevabı yazmasının istendiği soru türü olarak açıklanmaktadır (Kaya-Uyanık ve Çalışkan, 2015). Diğer bir ifadeyle verilen önermelerde eksik olan bölümün uygun sözcüklerle doldurulduğu kısa cevaplı sorulardır. Bu tür soru önermelerine verilebilecek uygun yanıt; bir sözcük, rakam, tarih veya bir cümle olabilir (Tekin, 2009). Boşluğa uygun olarak verilebilecek yanıtın net olması, objektif ölçme yapılmasına olanak tanıyabilecek ve hata oranını da düşürebilecektir (Uymaz, 2016). Boşluk doldurma sorularının hazırlanma aşamasında güçlükler yaşanmasına karşın, kolay puanlanabilmesi, objektif sonuçlar elde edilebilmesi ve pek çok eğitim kademesinde kullanılabilmesi bu tür soruların sayılabilecek avantajlarından (Bahar vd., 2010). Her bir soru ifadesinin belirgin olması, soruların cevabının net olması, sorulan soruların sınavda yer alan diğer sorulara ipucu oluşturmaması, bir kazanımı veya beceriyi ölçebilmesi, her bir boşluk doldurma sorusuna bırakılan boşlukların aynı olması, sorunun alınmış olduğu kaynağın öğrenci tarafından tanınmaması bu tür sorularda güvenilir ve geçerli bir değerlendirme yapılabilmesi açısından önemli sayılmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2005). Yalnızca bu tür soru türlerinin kullanıldığı bir araçla ölçme ve değerlendirme yapılması öğrenciyi ezbere yönlendirebileceği üzere üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesi yönünde önemli eksiklikler ortaya çıkarabilecektir. (Bahar vd., 2010).

Çoktan seçmeli (test) soru türü; konuya ilişkin verilen soru köküne ait uygun olan yanıtın verilen seçenekler arasından seçildiği maddelerden oluşan soru türleri olarak tanımlanmaktadır (Gelbal, 2013). Çoktan seçmeli testler, testi hazırlayan kişilerin, soruna ait doğru cevabı seçenekler arasında verdiği ve cevaplayıcılar tarafından doğru cevabın bulunmasının istendiği testlerdir (Güler, 2017). Çoktan seçmeli testler, ülkemiz kapsamında gerçekleştirilen genel sınavlar da dâhil olmak üzere öğretmenlerin her derste öğrencilerin bilişsel alan davranışlarını tespit etmek amacıyla çoğunlukla tercih ettikleri soru türüdür (Karamustafaoğlu ve Tutar, 2016). Çoktan seçmeli sorular ortak köke ve seçeneğe sahip bir şekilde, bileşik cevaplı, eksik köklü, olumsuz ifadelerin yer aldığı, doğru cevabı gizlenmiş gibi birçok biçimde hazırlanabilmektedir (Kaya-Uyanık ve Çalışkan, 2015). Çoktan seçmeli soruların fazla sayıda madde içerebilmesi konu alanındaki kritik kazanımları kapsamasına dolayısıyla da kapsam geçerliğinin yüksek olmasına olanak tanımaktadır (Güler, 2017). Kalabalık gruplara yönelik yapılacak ölçme ve değerlendirmelerde puanlama güvenilirliğinin sağlanması çoktan seçmeli testlerle daha basittir (Klufa, 2015). Çoktan seçmeli soruların kısmi puanlama içermemesi ve cevabın kesin olması, daha objektif bir puanlama yapabilme olanağı da tanımaktadır (Turgut ve Baykul, 2012). Ayrıca hemen puanlanabiliyor olması okullara, öğretmenlere ve öğrencilere hızlı sonuç verilebilmesini sağlar (Birgili, 2014). Çoktan seçmeli testler bazı durumlarda doğru cevabı bilmeyen bir öğrencinin doğru cevaba ulaşmasını sağlayabilir. Seçenekler arasında rastgele seçim yapılarak, doğru cevap bulunabilmektedir. Bu durum şans başarısı olarak açıklanabilir. Ortaya çıkabilecek şans faktörünün en aza indirilmesinde seçenek sayısının artırılması veya üç ya da dört yanlışın bir doğruyu götürmesi şeklinde uygulamalardan faydalanılabilmektedir (Kaya-Uyanık ve Çalışkan, 2015). Soru kökünün sadece bir beceriye odaklanması, soru kökünün açık olması, soru kökünde gereksiz ifadelerden kaçınılması, soru kökünde herhangi bir ipucunun bulunmaması, dil ve anlatım açısından uygun olması, cevapların objektif olması, tuzak sorulara yer verilmemesi, çeldiricilerin doğru cevaba yakın olmasına ve seçeneklerin

birbirinden bağımsız olmaması bu tür soru tipinde dikkat edilmesi gereken hususlar olarak sayılabilir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2005).

Açık uçlu sorular; konuya ilişkin verilen soruların öğrenciler tarafından belirlenen süre zarfında yazılı olarak cevaplandırılması beklenen soru türleridir (Uymaz, 2016). Eğitimde yaygın şekilde kullanılmakta olan ölçme araçlarından biri olan açık uçlu maddelerdir (Güler, 2014). Hazırlanması kolay olduğundan eğitim öğretim sürecinde öğretmenler tarafından sıklıkla tercih edildiği söylenebilir. Konu alanının yapılandırılmasında temel kavramları, süreçleri ve becerileri ifade edebilen soru tipleridir. Genel anlamda açık uçlu sorular karmaşık düşünmeyi gerektirir ve ürün olarak birden fazla sonuç verebilir. Bu tür sorular, puanlayıcının yanıtları birden fazla ölçütü dikkate alarak yorumlamasını ve değerlendirmesini gerektirmektedir (Budak, 2019). Yalnızca soruların verilmiş olması ve cevabın öğrenci tarafından düşünülüp yazılması öğrencilerin doğru cevap verme şansını düşürecektir (Kaya-Uyanık ve Çalışkan, 2015). Açık uçlu sorular, ölçmeyi yapacak kişiler tarafından diğer soru türlerine kıyasla daha kolay hazırlanabilmektedir (Başol, 2015). Öte yandan açık uçlu soruların diğer soruların aksine öğrencilerin zihinsel beceri ve düşünme süreci geliştirebilmektedir (Karaca, 2012). Soruların kesin bir çözümü bulunmamakla birlikte, tek doğru cevabı da yoktur, bu tip soruların çözümü, çok yönlü düşünmeyi disiplinler arası bilgiyi ve yaratıcılığı gerektirmektedir (İlhan, 2015).

Alan yazın incelendiğinde, Uymaz ve Çalışkan (2019), tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınavlarda sordukları soru türlerinin ve kapsam geçerliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda sınavlarda genellikle çoktan seçmeli, en az ise açık uçlu soruların kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca soruların hem üniteler hem de kazanımlar açısından kapsam geçerliğinin yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Akyıldız ve Karadağ (2018) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, güçlük ve ayırt ediciliklerin soru türüne göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda boşluk doldurma sorularının diğer sorulara göre daha kolay ve daha ayırt edici olduğu ortaya konulmuştur. Budak (2019), tarafından yapılan çalışmada, fen bilimleri eğitiminde kullanılan açık uçlu soruların puanlanmasında puanlayıcılar arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, her bir açık uçlu soru için, puanlayıcılar arasında pozitif yönde, yüksek ve anlamlı bir ilişki bulunmuş. Puan ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Diken ve Yuruk (2019), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 9. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri alanındaki çoktan seçmeli soruların çözümü öncesi, çözümü sırasında ve çözüm sonrasındaki süreçlerde kullandıkları bilişsel ve üst bilişsel stratejilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda Fen Lisesi öğrencilerinin çoktan seçmeli soruların çözümü öncesi ve çözümü sırasındaki süreçlerde diğer liselere göre fazla sayıda bilişsel ve üst bilişsel strateji kullandıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca soruların çözümü sonrasında öğrencilerin tamamının bilişsel strateji kullanmadıkları tespit edilmiştir. Öksüz ve Güven-Demir (2019), yapılan çalışmada açık uçlu ve çoktan seçmeli başarı testlerinin psikometrik özellikler ve öğrenci performansı açısından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Aynı üniteye ilişkin olarak geliştirilen ölçme araçları arasında madde güçlük, madde ayıricılık, öğrenci performansı, cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmuştur.

Bununla birlikte literatürde öğrencilere ve öğretmenlere yönelik gerçekleştirilen araştırmalar olduğu görülürken, lisans döneminde önemli olarak görülebilecek pek çok Latince kelimeyi bünyesinde barındıran biyoloji alanına dâhil edilen anatomi sınavında sorulan soru tiplerine

ilişkin bir çalışma yer almaktadır. Görgülü-Arı ve Arslan (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının anatomi dersi sınavlarında uygulanan soru tiplerine yönelik görüşleri ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Ülkemizde fen bilimleri biyoloji, fizik ve kimya temel alanlarının birleşimi olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da fen bilimlerinin biyoloji alanı ele alınmıştır. Öğrencilerin zihinsel süreçlerini anlamak ve öğrenme düzeylerini tespit etmek açısından sınavlarda sorulmuş olan soruların incelenmesi oldukça önemlidir (Çalışkan, 2011). Sınavda sorulmuş olan soru türlerini analiz etmek, öğrencilerin zihinsel gelişim süreçlerinin anlaşılması ve öğrenme düzeylerinin tespit edilmesi konularında eğitimcilere önemli ipuçları sunabilecektir (Şanlı ve Pınar, 2017). Buradan hareketle, sınavlardaki soruların niteliklerinin irdelenmesi kadar sorulan soruların türlerinin de incelenmesinin alan yazın açısından önemli olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırma verileri ile henüz netlik kazanılmamış olan bu konuya da dikkat çekilmek istenmiştir. Biyoloji dersinin fen bilimleri öğretmen adayları açısından önemi düşünüldüğünde, bu konuda yapılacak bir ölçmenin de doğru ve etkin bir biçimde yapılması gerektiği yadsınamaz. Bu çalışmada, biyoloji alanında sorulmuş olan soru tiplerine yönelik öğretmen aday görüşlerinin, öğretim üyeleri başta olmak üzere biyoloji alanında eğitim veren bireylere fayda sağlayabileceği düşünülmüştür. Elde edilen öğretmen aday görüşlerinin, soru tiplerinde var olan teknik veya uygulamaya dayalı eksikliklerin giderilmesine katkı sağlayabileceği beklenmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırma, Fen Bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji dersi kapsamında, dersin ölçme kısmında yer alan sınavlarda seçilmiş olan soru tiplerine yönelik görüşlerinin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Araştırmanın amacından hareketle, araştırma ana problemi ve alt problemlerine cevap aranmıştır. Araştırmada cevap aranan araştırma ana problemi; "fen bilimleri öğretmen adaylarının, biyoloji sınavlarında sorulan soru türlerine ilişkin görüşleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir.

Ana probleme dayalı olarak oluşturulan araştırma alt problemleri sırasıyla verilmiştir.

- Fen bilimleri öğretmen adaylarının, biyoloji sınavlarındaki doğru-yanlış türü sorulara ilişkin görüşleri nedir?
- Fen bilimleri öğretmen adaylarının, biyoloji sınavlarındaki boşluk doldurma soru türüne ilişkin görüşleri nedir?
- Fen bilimleri öğretmen adaylarının, biyoloji sınavlarındaki çoktan seçmeli(test) soru türüne ilişkin görüşleri nedir?
- Fen bilimleri öğretmen adaylarının, biyoloji sınavlarındaki açık uçlu soru türüne ilişkin görüşleri nedir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden genel tarama yöntemi tercih edilmiştir. Tarama yöntemi, geçmişte ya da halen var olan bir durumun olduğu şekliyle betimlenmesini amaçlayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2016). Betimsel çalışmalar ile çalışılan olguya dair bireylerin tutum, görüş veya davranışlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Creswell, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, İstanbul'da yer alan bir devlet üniversitesi, eğitim fakültesi, fen bilimleri öğretmenliği ana bilim dalında, 2. sınıfta öğrenim gören, 51'i kız, 9'u erkek olmak üzere toplam 60 öğretmen adayından oluşmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Ölçüt örnekleme, örneklemin problemle ilgili olarak belirlenen niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Ölçüt örnekleme yönteminde önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumlar çalışılır. Ölçüt ya da ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda gerçekleştirilen bu çalışmada ise çalışma grubunun belirlenmesinde fen bilimleri öğretmen adaylarının biyoloji dersini en az iki dönem lisans seviyesinde almış ve dönem sonunda gerçekleştirilmiş olan biyoloji sınavına girmiş olmaları ölçütü dikkate alınmıştır. Çalışmaya katılım sağlayan öğretmen adayları belirlenirken, adayların gönüllük esası göz önüne alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak 4 adet açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır.

Açık uçlu sorular bir taraftan araştırmacıya araştırmak istediği konuyla ilgili esnek bir yaklaşım olanağı sağlarken bir taraftan da incelenen konuyla ilgili önemli değişkenlerin gözden kaçmasını önler (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Açık uçlu sorular yanıtlayıcının gerçekten ne düşündüğüne ilişkin daha doğru bilgi sağlamaktadır (Johnson, 2014). Ayrıca açık uçlu sorular; bireylerin deneyim, fikir ve duygularını tanımlarken kullandıkları tema, imge ve kelimeleri inceleme fırsatı sunması açısından oldukça önemlidir (Patton, 2014). Buradan hareketle çalışmada veri toplama aracı olarak açık uçlu soru maddelerinden oluşan bir görüşme formundan faydalanılması uygun görülmüştür.

Araştırmacılar tarafından hazırlanan 4 adet açık uçlu soru maddelerinden oluşan ölçme aracı, fen eğitimi alanında uzman iki öğretim üyesinin incelemesine sunulmuştur. Alınan uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Öte yandan dil ve anlatım açısından kontrol sağlanmış, soru soruluş ve ifade biçimleri bakımından yeniden düzenlenmiştir. Sonraki aşamada ise son hali verilen veri toplama aracı, çalışma grubu ile aynı özellikleri taşıyan ancak çalışma için yapılacak uygulamada yer almayacak olan, 5 öğretmen adayına okutulmuş ve anlamsal olarak sorulardan ne anladıkları sorgulanmıştır. Böylelikle esas uygulama sırasında ortaya çıkabilecek olumsuz durumların önüne geçilmiş ve öğretmen adayları için uygunluğu test edilmiştir.

Son hali verilen görüşme formunda bulunan sorular, sırasıyla aşağıda verilmiştir.

- Biyoloji sınavında, sorulan doğru-yanlış türü sorulara yönelik görüşleriniz nelerdir? Kendinizi bu tür sorularda başarılı görüyor musunuz?
- Biyoloji sınavında, sorulan boşluk doldurma türü sorulara yönelik görüşleriniz nelerdir? Kendinizi bu tür sorularda başarılı görüyor musunuz?

- c. Biyoloji sınavında, sorulan çoktan seçmeli (test) türü sorulara yönelik görüşleriniz nelerdir? Kendinizi bu tür sorularda başarılı görüyor musunuz?
- d. Biyoloji sınavında, sorulan açık uçlu soru türüne yönelik görüşleriniz nelerdir? Kendinizi bu tür sorularda başarılı görüyor musunuz?

Veri toplama aşaması öncesi öğretmen adaylarına gerekli açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 60 öğretmen adayı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Her bir görüşme süresi ortalama 20 dakika sürmüştür. Veri toplama süreci sonunda öğretmen adaylarının isimleri saklı tutularak, öğretmen adaylarının her biri "Ö1, Ö2... Ö60" şeklinde kodlanıp sorulara verdikleri cevaplardan yapılan doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan öğretmen adayları ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yardımıyla elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Betimsel analizde birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve kategoriler çerçevesinde bir araya getirilir ve bunları anlaşılabilir şekilde düzenlenerek yorumlanır. Bu sayede veriler tanımlanır, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Kodlama veri analizinde yapılması gereken en temel işlemdir, veriler arasındaki ilişkileri keşfetmeyi sağlar (Punch, 2014).

Bu bağlamda her bir öğretmen adayına ait görüşme ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve ayrıca görüşme esnasında gerekli notlar alınmıştır. Görüşler analiz edilirken, benzer kavramlar bir araya getirilmiş, kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar tekrar gözden geçirilmiş ve düzenlenmiştir. Her bir benzer kod ayrı bir kategori altında toplanmıştır. Daha sonra bu kodlar tekrar detaylı olarak okunmuş, kodları açıklayan kategoriler oluşturulmuş ve kategori başlıkları belirlenmiştir. Daha sonra ise kodlanan ve ardından kategoriler halinde değerlendirilen verilerin frekans dağılımları hesaplanmıştır. Her bir soru ve sorulara verilen yanıtları için tablolar oluşturulmuştur. Bir öğretmen adayının birden fazla koda uygun cevap vermesi durumunda, frekans dağılımları her bir kod için ayrı ayrı sunulmuştur.

Güvenirlilik

Güvenirliliği sağlamak için veriler çalışma grubunda olmayan bir akademisyen tarafından daha inceleniş ve oluşturulan tema ile kodlarla uyum olup olmadığına bakılmıştır. Farklı araştırmacıların aynı verileri yorumlayarak kodlar ve kategoriler oluşturulması ve bunların kıyaslanması güvenirliliğin sağlanması açısından önemlidir (Erişti, 2014; Merriam, 2013). Her iki araştırmacı tarafından oluşturulmuş kod ve kategoriler belirlenmiştir. Belirlenen kod ve kategoriler incelenmiş ve birbiriyle karşılaştırılmıştır. Sonraki aşamada Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlilik formülü kullanılarak verilerin güvenirlilik hesaplaması yapılmıştır (Güvenirlilik: Görüş Birliği / Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı). Güvenirlilik kat sayısı fikir birliği bulunanların, fikir birliği bulunan ve fikir birliği bulunmayanların toplamına bölünüp 100 ile çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. Gerçekleştirilen hesaplamalar sonucunda elde edilen güvenirlilik kat sayısı %87 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlilik düzeyi %70 ve üstünde elde edilen değerler araştırmanın güvenirliliğinin sağlanması açısından yeterli görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Dolayısıyla da çalışma verilerinden elde edilen

güvenirlik kat sayısının yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca araştırma tutarlılığının (iç güvenilirliğini) sağlanması açısından öğrencilerin veri toplama araçlarındaki sorulara verdikleri yanıtlardan alıntılar eklenmiştir.

Gerçekleştirilen araştırma kapsamında bazı unsurlar açısından, araştırmanın sahip olduğu sınırlılıklar maddeler halinde belirtilmiştir.

Araştırma;

- devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 60 fen bilimleri öğretmen adayı ile,
- hazırlanan 4 adet açık uçlu maddeden oluşan bir ölçme aracı ile,
- biyoloji sınavına ilişkin olarak alınan görüşler ile,
- fen bilimleri öğretmen adaylarının ölçme aracındaki sorulara verdikleri cevaplar ile sınırlıdır.

Araştırmada Etik Süreçler

Gerçekleştirilen araştırma çerçevesinde, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Sayı: 73613421-604.01.02-BABBF3) ve Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'nden izin alınmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan öğrencilerden alınan cevapların gizlilik ilkesinin çiğnenmeyeceği, elde edilen verilerin bilimsel araştırma dışında diğer amaçlarla asla kullanılmayacağı ve araştırmacı tarafından kontrolünün her basamakta sağlanacağı açıklanmıştır. Ayrıca yanıtlayıcıların isimleri alınmayarak, kimliklerinin gizleneceği konusunda güvence verilmiştir.

Bulgular

Doğru-Yanlış Soru Türüne İlişkin Görüşler

Fen Bilimleri öğretmen adaylarının, doğru-yanlış sorularına ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik yararlanılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin betimsel analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1:Fen Bilimler Öğretmen Adaylarının Doğru-Yanlış Sorularına İlişkin Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans(f)
Akademik	Başarılı olduğumu düşünüyorum	49
Başarı	Başarısız olduğumu düşünüyorum	11
Bilgilerin	Cümle okununca cevabın hatırlanması	35
Hatırlanması	Sorudaki anahtar kelimelerin cevabı hatırlatması	17
Şans Başarısı	%50 cevap şansı bulunması	29
	Cevabın kolay tahmin edilebilmesi	21
İçerik-	Detaylı bilgi gerektirmemesi	25
Kapsam	Ayrıntılı sorulmadığından kolayca yapılabilmesi	12

Ezberci Yaklaşım	Doğrudan ezber gerektirmemesi	10
Gözden Kaçırma	Soruda değiştirilen yerin göze çarpıp çarpmaması	7
	Tüm önermelerin doğru gibi görünmesi	4

Tablo 1’de, fen bilimleri öğretmen adaylarının doğru-yanlış soru türüne ilişkin görüşlerine ait verileri, "Akademik Başarı", "Bilgilerin Hatırlanması", "Şans Başarısı", "İçerik-Kapsam", "Ezberci Yaklaşım" ve "Gözden Kaçırma" olmak üzere 6 kategori altında toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler sırasında bir aday birden fazla koda uyan görüş bildirebilmiştir ve bu görüşler uygun olan kodlarla ifade edilmiştir. Bu kategorilerdeki kod dağılımları ise şu şekildedir: Doğru yanlış sorularında akademik başarı, kategorisi altında öğretmen adaylarının 49’u "başarılı olduğumu düşünüyorum", 11’i ise "başarısız olduğumu düşünüyorum" şeklinde görüş belirtmiştir. Bilgilerin hatırlanması kategorisi altında öğretmen adaylarının 35’i "cümle okununca cevabın hatırlanması", 17’si ise "sorudaki anahtar kelimelerin cevabı hatırlatması" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Şans başarısı kategorisi altında öğretmen adaylarının 29’u "%50 cevap şansı bulunması", 21’i ise "cevabın kolay tahmin edilebilmesi" kodlarına uygun olacak şekilde görüşünü ifade etmiştir. İçerik-kapsam kategorisi altında öğretmen adaylarının 25’i "detaylı bilgi gerektirmemesi", 12’si ise "ayrıntılı sorulmadığından kolayca yapılabilmesi" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Ezberci yaklaşım kategorisi altında öğretmen adaylarının 19’u "doğrudan ezber gerektirmemesi" koduna uygun olacak şekilde görüşünü ifade etmiştir. Gözden kaçırma, kategorisi altında öğretmen adaylarının 7’si "soruda değiştirilen yerin göze çarpıp çarpmaması", 4’ü ise "tüm önermelerin doğru gibi görünmesi" kodlarına uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır.

Öğretmen adaylarının cevaplardan alınan doğrudan alıntılardan bazılarını aşağıda verilmiştir.

Öğretmen adayı Ö5, "Doğru yanlış sorularında verilen cümleyi okuyunca cevabı anımsıyorum, çünkü bu tür sorularda zaten verilebilecek tüm bilgi oluyor, bize de sadece bu cümleler hakkında fikir yürütmek kalıyor ve ben bu konuda kendimi başarılı buluyorum" şeklinde görüş belirtmiştir.

Öğretmen adayı Ö49, "Sınavda sorulan konu hakkında azda olsa bir bilgim varsa, yarı yarıya şansım olduğundan bu tarz soruları yapabiliyorum ve b tarz sorularda başarı şansım da yüksek oluyor" şeklinde görüşünü açıklamıştır.

Öğretmen adayı 25 ise, "Ben istesem de bu tür sorularda başarılı olamıyorum çünkü dersin öğretim üyesi öyle bir yerinde değişiklik yapıyor ki sanki o sorunun cevabı bana her zaman doğru gibi geliyor" şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Boşluk Doldurma Soru Türüne İlişkin Görüşler

Fen bilimleri öğretmen adaylarının, boşluk doldurma sorularına ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Fen Bilimler Öğretmen Adaylarının Boşluk Doldurma Sorularına İlişkin Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans(f)
Akademik	Başarısız olduğumu düşünüyorum	51
Başarı	Başarılı olduğumu düşünüyorum	9
İçerik-	Detaylı bilgi gerektirmesi	29
Kapsam	Sorulabilecek fazla konu barındırması	16
	Konunun tamamına hâkim olma zorunluluğu	12
Belleğe Bilgi	Bilgiyi öğrenmede zihin karmaşası	24
Kodlama	oluşturması	
	Doğru şekilde hafızada tutamama	19
Teknik	Latince kelimelerin karıştırılabilmesi	20
Terimler	Yabancı terimlerde yazım hatası yapılması	17
Şans Başarısı	Tahmin edebilme imkânı olmaması	18
	Yorum odaklı cevap yazılamaması	11
Çalışma	Detaylı ve verimli çalışılamaması	16
Güçlüğü	Bu tipte çıkabilecek sorulara çalışırken fazla zaman ayrılması zorunluluğu	9
Ezberci	Ezber dayalı olması	12
Yaklaşım	Ezber yeteneği gerektirmesi	8
Bilgiyi Ölçen	Tam anlamıyla çalışanı ayırt edebilmesi	7
	Tanım soruları için bilginin ölçülmesini sağlaması	4

Tablo 2’de, fen bilimleri öğretmen adaylarının boşluk doldurma soru türüne ilişkin görüşlerine ait verileri, "Akademik Başarı", "İçerik-Kapsam", "Belleğe Bilgi Kodlanması", "Teknik Terimler", "Şans Başarısı", "Çalışma Güçlüğü", "Ezberci Yaklaşım" ve "Bilgiyi Ölçen" olmak üzere 8 kategori altında toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler sırasında bir aday birden fazla koda uyan görüş bildirebilmiştir ve bu görüşler uygun olan kodlarla ifade edilmiştir. Bu kategorilerdeki kod dağılımları ise şu şekildedir: Boşluk doldurma sorularında akademik başarı, kategorisi altında öğretmen adaylarının 51'i "başarılı olduğumu düşünüyorum", 9'u ise "başarısız olduğumu düşünüyorum" şeklinde görüş belirtmiştir. İçerik-kapsam kategorisi altında öğretmen adaylarının 29'u "detaylı bilgi gerektirmesi", 16'sı "sorulabilecek fazla konu barındırması" 12'si ise "konunun tamamına hâkim olma zorunluluğu" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Belleğe bilgi kodlama

kategorisi altında öğretmen adaylarının 24'ü "bilgiyi öğrenebilmede zihin karmaşası", 19'u ise "doğru şekilde hafızada tutamama" kodlarına uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır. Teknik terimler kategorisi altında öğretmen adaylarının 20'si "Latince kelimelerin karıştırılabilmesi", 17'si ise "yabancı terimlerde yazım hatası yapılması" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Şans başarısı kategorisi altında öğretmen adaylarının 18'i "tahmin edebilme imkânı olmaması", 11'i "yorum odaklı cevap yazılamaması" koduna uygun olacak şekilde görüşünü ifade etmiştir. Çalışma güclüğü, kategorisi altında öğretmen adaylarının 16'sı "detaylı ve verimli çalışılmaması", 9'u ise "bu tipte çıkabilecek sorulara çalışırken fazla zaman ayrılması zorunluluğu" kodlarına uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır. Ezberci yaklaşım kategorisi altında öğretmen adaylarının 12'si "ezbere dayalı olması", 8'i ise "ezber yeteneği gerektirmesi" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Bilgiyi ölçen kategorisi altında öğretmen adaylarının 7'si "tam anlamıyla çalışanı ayırt edebilmesi", 4'ü ise "tanım soruları için bilginin ölçülmesini sağlaması" kodlarına uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır.

Öğretmen adaylarının bu konuya ilişkin verdikleri cevaplardan yapılan doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Öğretmen adayı Ö55, *"Bu soru türünde çok fazla bilgi gerekiyor ve sorulan konu hakkında her şeyi bilmem gerekiyor, ama ben ezberleme yeteneğimde biri değilim, illa ki her şeyi anlayarak öğrenmeliyim, b sorularda bana göre çok zor geliyor ve bu nedenle bu sorularda kendimi başarılı görmüyorum"* şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Öğretmen adayı Ö22 ise, *"Biyoloji dersi çok Latince bilgi içeriyor ve bu derste ister istemez kelime hataları yapılabiliyoruz, bu nedenle ileride kedi öğrencilerime de kendim başarısız olduğumu düşündüğüm bu soru türünden sormayı düşünmüyorum"* şeklinde görüş bildirmiştir.

Öğretmen adayı 8, *"Ben sınavlara çok detaylı çalışıyorum ve tüm soruların içinde özellikle bu soru türünün gerçekten çalışanı ayırt ettiğini düşünüyorum, atıp tutma şansı da yok, bu nedenle benim gibi çalışan birini diğerlerinden ayırıyor ve bu da benim başarılı olduğum soru türleri olarak bu soru türünü kabul etmeme neden oluyor"* şeklinde görüş bildirerek boşluk doldurma türündeki sorular hakkındaki görüşünü açıklamıştır.

Çoktan Seçmeli (Test) Soru Türüne İlişkin Görüşler

Fen bilimleri öğretmen adaylarının, çoktan seçmeli (test) sorulara ilişkin görüşlerini açığa çıkarmaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin betimsel analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Fen Bilimler Öğretmen Adaylarının Çoktan Seçmeli (Test) Sorularına İlişkin Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans (f)
Akademik Başarı	Başarılı olduğumu düşünüyorum	57
	Başarısız olduğumu düşünüyorum	3
Bilgilerin Hatırlanması	Tüm şıkların göz önünde olması	51
	sayesinde cevabın hatırlanması	
Hatırlanması	Şıkların bazılarının ilişkisiz olması	5

	sayesinde cevabın hatırlanması	
Geçmiş Kazanımlar	Test tekniğine yatkın olma	47
İçerik-Kapsam	Detaylı bilgi gerektirmeme	29
	Test sorusu olabilecek konuyu öngörebilme	18
Şans Başarısı	Rastgele işaretleme ile doğruya ulaşma imkânı olması	27
Çeldiriciler	Benzer şıklar arasında çelişki yaşanması	3

Tablo 3'te, fen bilimleri öğretmen adaylarının çoktan seçmeli (test) soru türüne ilişkin görüşlerine ait verileri, "Akademik Başarı", "Bilgilerin Hatırlanması", "Geçmiş Kazanımlar", "İçerik-Kapsam", "Şans Başarısı" ve "Çeldiriciler" olmak 6 kategori altında toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler sırasında bir aday birden fazla koda uyan görüş bildirebilmiştir ve bu görüşler uygun olan kodlarla ifade edilmiştir. Bu kategorilerdeki kod dağılımları ise şu şekildedir: Çoktan seçmeli (test) sorularında akademik başarı, kategorisi altında öğretmen adaylarının 57'si "başarılı olduğumu düşünüyorum", 3'ü ise "başarısız olduğumu düşünüyorum" şeklinde görüş belirtmiştir. Bilgilerin hatırlanması kategorisi altında öğretmen adaylarının 51'i "tüm şıkların göz önünde olması sayesinde cevabın hatırlanması", 5'i "şıkların bazılarının ilişkisiz olması sayesinde cevabın hatırlanması" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Geçmiş kazanımlar kategorisi altında öğretmen adaylarının 47'si "test tekniğine yatkın olma", koduna uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır. İçerik-kapsam kategorisi altında öğretmen adaylarının 29'u "detaylı bilgi gerektirmeme", 18'i ise "test sorusu olabilecek konuyu öngörebilme" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Şans başarısı kategorisi altında öğretmen adaylarının 27'si "rastgele işaretleme ile doğruya ulaşma imkânı olması" koduna uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Çeldiriciler kategorisi altında öğretmen adaylarının 3'ü "benzer şıklar arasında çelişki yaşanması koduna uygun olacak şekilde görüşünü ifade etmiştir.

Bu tip sorulara ilişkin öğretmen adaylarının cevaplarından yapılan doğrudan alıntılara aşağıda verilmiştir.

Öğretmen adayı Ö12, " Şıklardan eleme yoluyla doğru sonuca ulaşabiliyorum, unutsam bile o an şıkları görünce doğru olan cevabı seçebiliyorum, kendimi bu soru tipinde gerçekten başarılı hissediyorum" şeklinde görüş bildirmiştir.

Öğretmen adayı Ö41 ise, "Bu yaşıma kadar bütün önemli sınavlarım çoktan seçmeli sorular ile oldu, üniversiteye dahi böyle girdim ve hayatım boyunca bu şekilde sorulara çalışmaya alıştım bu nedenle bu sorular benim aşına olduğum tarzda ve bu sorularda gerçekten başarılıyım" şeklinde görüş bildirerek çoktan seçmeli soru türündeki sorular hakkındaki görüşünü açıklamıştır.

Açık Uçlu Soru Türüne İlişkin Görüşler

Fen bilimleri öğretmen adaylarının, açık uçlu sorulara ilişkin görüşlerini açığa çıkarmaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin betimsel analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 4: Fen Bilimler Öğretmen Adaylarının Açık Uçlu Sorulara İlişkin Görüşleri

Kategori	Kod	Frekans(f)
Akademik	Başarılı olduğumu düşünüyorum	38
Başarı	Başarısız olduğumu düşünüyorum	22
İçerik- Kapsam	Bu tip soru olarak sorulabilecek sorunun içeriğinden az çok belli olması	24
	Derste özellikle üzerinde yoğunlaşılan konunun kapsamlı konunun sorulması	14
Değerlendirme	Tam cevap yazılması da doğru yazılan kısımlara da puan verilebilmesi	12
	Cevap bilinmiyorsa açık uçlu sorunun yüksek puan kaybettirmesi	11
	Cevabın farklı bakış açlarına göre farklı yorumlanabilmesi	3

Tablo 4'te, fen bilimleri öğretmen adaylarının açık uçlu soru türüne ilişkin görüşlerine ait verileri, "Akademik Başarı", "İçerik-Kapsam" ve "Değerlendirme" olmak 3 kategori altında toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler sırasında bir aday birden fazla koda uyan görüş bildirebilmiştir ve bu görüşler uygun olan kodlarla ifade edilmiştir. Bu kategorilerdeki kod dağılımları ise şu şekildedir: Açık uçlu sorularında akademik başarı, kategorisi altında öğretmen adaylarının 38'i "başarılı olduğumu düşünüyorum", 22'si ise "başarısız olduğumu düşünüyorum" şeklinde görüş belirtmiştir. İçerik-kapsam kategorisi altında öğretmen adaylarının 24'ü "bu tip soru olarak sorulabilecek sorunun içeriğinden az çok belli olması", 14'ü ise "derste özellikle üzerinde yoğunlaşılan konunun kapsamlı konunun sorulması" kodlarına uygun olacak şekilde görüş belirtmiştir. Değerlendirme kategorisi altında öğretmen adaylarının 12'si "tam cevap yazılması da doğru yazılan kısımlara da puan verilebilmesi", 11'i "cevap bilinmiyorsa açık uçlu sorunun yüksek puan kaybettirmesi" ve 3'ü ise "cevabın farklı bakış açlarına göre farklı yorumlanabilmesi" koduna uygun olacak şekilde görüşlerini açıklamışlardır.

Öğretmen adaylarının açık uçlu sorular hakkındaki görüşlerinden alınan, doğrudan alıntılardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Öğretmen adayı Ö7, "Bu tür sorularda ben başarılıyım çünkü hocamız ders anlatırken neyin üzerinde ne kadar duruyor dikkat ediyorum ve o sırada notlar alıyorum, zaten bu sayede de bu soruları rahatlıkla yapabiliyorum" şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Öğretmen adayı Ö29 ise, "Tüm konuları önüme alıp hangisinin açık uçlu olabileceğini ayırt edebiliyorum, bu soruların cevaplarının özellikle uzun cevap olacağından yola çıkarak tahminler yürütebildiğim için bu soru tipinde başarılı olduğumu düşünüyorum" ifadesi ile görüşünü belirtmiştir.

Öğretmen adayı Ö39 ise, "Ben bu soruları sevemedim ve maalesef çok zamanda yapamıyorum, diyelim cevabı bilmiyorsam bu soruların puanı genellikle yüksek olduğu için oldukça düşük puan almama neden oldukları için benim başarısız olmama neden oluyorlar" şeklinde görüş bildirerek açık uçlu soru türündeki sorular hakkındaki görüşünü belirtmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, fen bilimleri öğretmen adaylarının, lisans seviyesindeki biyoloji dersi sınavlarındaki soru tiplerine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile fen bilimleri öğretmen adaylarının doğru-yanlış, boşluk doldurma, çoktan seçmeli ve açık uçlu soru türlerine yönelik görüşleri belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarından elde edilen görüşler doğrultusunda, adayların büyük bir çoğunluğunun (f=49) doğru-yanlış soru tipinde kendilerini akademik olarak başarılı gördükleri sonucu açığa çıkmıştır. Öğretmen adayları doğru-yanlış soru türünde, yanlış veya doğru olarak verilen bilginin tamamının okunmasının doğru cevaba ulaşılmasında kolaylık oluşturulduğunu belirtmişlerdir. Bu soru türünde cümlelerin tamamının verilmiş olmasının, cevaplayıcı tarafından avantaj sağladığı açıklanmıştır. Verilen bilginin okunmasıyla beraber kolaylıkla hatırlanması ve detay bilgi gerektirmemesi doğru cevaba ulaşılmasında öğrenci lehine sonuçlar vermektedir. Kavrama düzeyinde öğretilen bilgilerin ya da kesin bilgi içeren cümlelerin doğru-yanlış sorusu olarak öğrencilere sorulmasının bu fikri edinmelerine neden olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle, öğretmen adaylarının doğru-yanlış sorularında yer verilen soru cümlelerini okuyarak anımsamalarına ve kolaylıkla doğru cevaba erişebilmelerine katkı sağladığına ilişkin çalışmalar literatürde de bulunmaktadır. Şanlı ve Pınar (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada doğru-yanlış sorularının daha çok bilgi boyutunda olgusal bilgi basamağında ve hatırlama basamağında etkili olduğundan bahsedilmiştir.

Adaylar, doğru -yanlış sorularında cevabın ya doğru ya da yanlış olması sebebiyle tahmin ederek doğru cevaba ulaşmış olduklarını açıklamışlardır. Bu tür sorularda cevaplayıcının iki seçeneğinin olması dolayısıyla da tahmin etme şansının ortaya çıkmasının kaçınılmaz olacağı söylenebilir. "Doğru yanlış sorularında verilmiş olan önermelerin bir kısmının yanlış bir kısmının ise doğru olması öğrencinin tahmin etme şansını doğurmaktadır"(Uymaz, 2016) ifadesinin öğretmen adaylarının görüşleriyle örtüşmektedir. Öte yandan ilköğretimde öğretmen ve öğrencilerin ölçme ve değerlendirmeye ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada öğrencilerin doğru yanlış türlerindeki sorularda doğru cevabı şansa bulma oranının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmış olması, çalışmamızın doğru-yanlış soru tiplerine yönelik elde edilen görüşleri ile tutarlı olduğunu göstermektedir (Yıldırım ve Semerci, 2006). Atılganda (2009), doğru-yanlış soru türünü; doğru-yanlış şeklinde verilen maddeleri hiç okumadan doğru ya da yanlış olarak işaretleyen bir öğrencinin doğru cevabı bulma şansı yüzde 50'dir, şans eseri doğru yanıtın bulunması diğer soru türlerine göre daha yüksek olduğundan şans başarısı en yüksek soru türüdür, şeklinde ifade etmiştir. Bu durum bir kez daha doğru-yanlış soruları ile karşı karşıya kalınabilecek şans başarısı faktörünün

kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, Görgülü-Arı ve Arslan (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da fen bilgisi öğretmen adaylarının sınavlarda sorulan doğru-yanlış soru türlerinde şans eseri doğru cevaba ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarından elde edilen görüşler doğrultusunda, adayların büyük bir çoğunluğunun boşluk doldurma soru tipinde kendilerini akademik olarak başarısız gördükleri söylenebilir (f=51). Öğretmen adayları boşluk doldurma türü soruların, detaylı bilgi gerektirmesi, konunun tamamına hâkim olma zorunluluğunu ortaya çıkarması ve konu alanının geniş olması nedeniyle başarısızlığa zemin hazırladığını belirtmişlerdir. Bu soru türünde yer alan bilgilerin akılda kalıcılığının ve hatırlanmasının güç olduğu sebebinin öne sürerek kolaylıkla cevaplanabilmesi imkânının ortadan kalktığından da bahsetmişlerdir. Kısa cevaplı soru türleri çok fazla kazanımın geniş bir şekilde ölçülmesini sağlar (Uymaz, 2016). Kısa cevaplı soru türlerinden biri olan boşluk doldurma sorularının öğretmen adaylarının görüşlerinde yer verdiği detaylı bilgi ve geniş konu alanı nitelikleriyle örtüşme gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öğretmen adaylarının bu tür dayanaklar öne sürerek boşluk doldurma sorularının başarısızlıkla sonuçlanabileceğini belirtmişlerdir. Boşluk doldurma türü sorulara olumsuz yaklaşan adayların aksine kendini bu sorularda başarılı gören adaylar da bulunmaktadır. Bu adayların görüşlerine göre, bu tür sorular, sınava tam anlamıyla çalışanı, üstün körü çalışan ile ayırt ettiğini belirtmişlerdir. Bu durum boşluk doldurma sorularının diğer sorulara nazaran daha ayırt edici bir niteliğe sahip olması şeklinde yorumlanabilir. Literatürde de var olan bir araştırmada, boşluk doldurma sorularının diğer sorulara göre daha ayırt edici olduğundan bahsedilmiştir (Akyıldız ve Karadağ, 2018).

Biyoloji öğretmenleri ve öğrenciler ile yapılan bir araştırmada öğretmen ve öğrencilerin paralel bir şekilde biyoloji ders kitaplarının Latince kavramlardan arındırılması ve kitaplarda yer alan Latince kavramların öğrenmeyi güçleştirdiği şeklinde görüş belirttikleri görülmüştür (Çetin ve Başbay, 2014). Aynı şekilde çalışmamızda öğretmen adaylarının biyoloji kavramlarının çoğunun Latince terimlerden oluşması sebebiyle boşluk doldurma tipindeki sorularda cümleyi tamamlayacak doğru sözcüğü bulmakta güçlük çektiklerini ifadeleri etmişlerdir. Bu durumu boşluk doldurma sorularında yeterli başarıya ulaşmalarında engel olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla da iki çalışmadan elde edilen bulguların paralellik gösterdiği söylenebilmektedir. Biyoloji alanına yönelik sorulan boşluk doldurma türündeki sorularını genelde tanım gerektiren ve Latince sözcüklere dayalı sorulmasının bu duruma kaynaklık ettiği söylenebilir. Biyoloji içerik bakımından terim sayısının çokluğu ve terimlerin Latince olması sebebiyle anlaşılmasında güçlük çekilen derslerin başında gelmektedir (Güneş ve Güven, 2011) ifadesi aynı şekilde çalışmamızdaki öğretmen görüşleri ile uyumludur. Diğer yandan öğretmen adayları bu tür soruların kuvvetli bir ezber becerisini de beraberinde getirdiğini vurgulamışlardır. Oysa yabancı terimlerin, ezberlemeyi güçleştirdiği bilinen bir gerçektir (Dayıoğlu, Yılmaz, Yıldırım ve Alan, 2018). Dolayısıyla da güçlü bir ezber becerisi gerektirmesi durumunu yabancı terimleri barındırması özelliğiyle ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Gerçekleştirilen bir çalışmada öğrencilerden biyoloji alanının ezbere dayalı olmasına yönelik veriler elde edilmesi çalışmadaki görüşleri destekler niteliktedir (Kaya ve Gürbüz, 2002). Öğretmen adayları tarafından bu tür sorulara yönelik gerçekleştirilen sınav hazırlıklarının fazlaca zaman alması, derinlemesine bir çalışma gerektirmesi sebebiyle başarısızlığa kapı aralayabileceği açıklanmıştır. Ancak bu durumun tam aksine gerçekleştirilen bir çalışmada boşluk doldurma soruların çalışılması sırasında fazladan bir çaba gerekmediği ve daha az zaman harcandığı

tespit edilmiştir. Bu anlamda bu görüşü savunan öğretmen adayları ile bahsi geçen çalışma bu noktada birbirlerinden ayrılmaktadır (Özdemir ve İlhan-Beyaztaş, 2018).

Öğretmen adaylarından elde edilen görüşler doğrultusunda, çalışmaya katılım sağlayan adayların neredeyse tümünün (f=57) çoktan seçmeli soru tipinde kendilerini akademik olarak başarılı gördükleri söylenebilir. Öğretmen adayları çoktan seçmeli soru türünde cevap seçeneklerinin verilmesi avantajını kullanarak, seçeneklerde verilen bilgilerden yola çıkarak, soru köküne ilişkin doğru bir cevaba ulaştıklarını açıklamışlardır. Öğretmen adaylarının sınav türüne göre kullandıkları öğrenme yaklaşımlarını benimseme nedenlerine ilişkin gerçekleştirilen bir çalışmada, öğretmen adaylarının çoktan seçmeli soru türü sınavlarda cevap seçeneğini görünce hatırladıklarını bulgusuna ulaşmıştır (Özdemir ve İlhan-Beyaztaş, 2018). Her iki çalışmada da çoktan seçmeli sorularda verilen şıklardan yararlanma bulgusunun elde edilmiş olması, çalışma sonuçlarının bu noktada paralellik gösterdiğine işaret etmektedir. Öte yandan cevap seçeneklerinden, ilgisiz şıkları çıkarıp, eleme yöntemini kullanan öğretmen adayları da mevcuttur. Öğretmen adayları soru köküne ilişkin verilen şıkları teker teker eleyerek doğru yanıtı ulaştığını açıklamışlardır. Çoktan seçmeli testlerde eleme yöntemi ile doğru cevabı bulma ihtimali vardır (Öksüz ve Güven-Demir, 2018). Bu bağlamda şık eleme yönteminin, çoktan seçmeli testlerin doğru cevaplanmasında avantaj oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Öğretmen adayları konu hakkında yeterli bilgi sahibi olunmasa bile şıklardan birinin rastgele işaretlenmesi sonucu elde edilebilecek şans başarısının kaçınılmaz olabileceğini belirtmişlerdir. Literatürde yer alan bir çalışmada, çoktan seçmeli sorularda şans başarısı nedeniyle soruların kolaylıkla cevaplayabildiklerinden bahsedilmiştir (Özdemir ve İlhan-Beyaztaş, 2018). Gültekin (2014) tarafından çoktan seçmeli testlerde öğrencilerin şans eseri doğru cevabı bulma olasılığının var olduğunun ifade edilmesi, öğretmen adayları görüşleri ile tutarlı olarak değerlendirilebilir niteliktedir. Diğer yandan öğretmen adaylarının geçmiş eğitim sistemlerinde test türü sorularla değerlendirilmeleri nedeniyle bu tip soru türüne yatkınlıklarının, başarı gösterebilmeleri üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Çoktan seçmeli testler, ülkemiz kapsamında gerçekleştirilen genel sınavlar dâhil olmak üzere öğretmenlerin çoğunlukla tercih ettiği sorulardır (Karamustafaoglu ve Tutar, 2016). Bu doğrultuda test yatkınlığına ilişkin fikir beyan eden öğretmen görüşleri bu bilgi ile uyumluluk göstermektedir.

Öğretmen adaylarından elde edilen görüşler doğrultusunda, çalışmaya katılım sağlayan adaylarının çoğunluğunun (f=38) açık uçlu soru tipinde kendilerini akademik olarak başarılı gördükleri ancak yine azımsanmayacak sayıda öğretmen adayının (f=22) bu konuda kendisini başarısız olarak nitelendirdiği elde edilen sonuçlar arasındadır. Öğretmen adaylarının bu tür sorularda puanlayıcının olumlu ya da olumsuz etkisi sebebiyle başarıya veya başarısızlığa kapı aralanabileceğini açıklamışlardır. Öğretmen adayları, açık uçlu sorulara verilen yanıtın tamamının yazılmadığı veya yanıtın puanlayıcının bakış açısıyla ters düşmesi gibi durumların başarı puanını etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Açık uçlu sorulara öğrenciler tarafından verilen cevapların tamamen doğru ya da yanlış olarak belirlenmesinin mümkün olmaması nedeniyle puanlamaya okuyucu özneliği karışabilmektedir (Uymaz ve Çalışkan, 2019). Diğer yandan puanlayıcılar, açık uçlu sorularda ölçme sonuçlarında meydana gelebilecek hataya yol açan bir değişkenlik kaynağı olarak görülmektedir (Tekin, 2009). Bu ifadelerden yola çıkarak açık uçlu soruların değerlendirilmesinde karşı karşıya kalınabilecek olumsuz etkiler arasında puanlayıcının farklı bakış açısına sahip olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla da öğretmen adaylarından elde edilen görüşler bu ifadeler ile

desteklenmektedir. Öğretmen adayları açık uçlu soruların öğrenmenin ne düzeyde gerçekleştiğinin belirlenmesinde, etkin ölçme-değerlendirme aracı olabileceği fikrini beyan etmişlerdir. "Ölçme ve değerlendirme sürecinde açık uçlu sorular son derece kullanışlıdır", (Bahar vd.,2010) ifadesi literatürde de yer almaktadır. Bu doğrultuda açık uçlu soruların öğretim sürecinde planlanan hedeflerin ölçülmesinde oldukça uygun bir soru türü olduğunu söylemek mümkündür. Öğretmen adayları içerisinde yer alan daha titiz ve verimli çalışan bireyleri diğerlerinden ayırmanın bu soru türü ile sağlanabileceğini düşündüklerini belirten adaylarda bulunmaktadır. Ayrıca öğretmen adayları açık uçlu soru türünde soru sorulabilecek konu alanında geniş olması ve konuya ilişkin fazlaca bilgiye sahip olmayı gerektirmesi ihtiyacını doğurduğunu da ifade etmişlerdir. Ayrıca açık uçlu soruların puanlamasının genellikle fazla olabilmesi nedeniyle cevabın bilinmemesi durumunda puansal olarak kaybin büyük olacağını düşünen adaylara da rastlanılmıştır. Alan yazında fen bilgisi öğretmen adaylarıyla yapılan bir çalışmada, öğrencilerin açık uçlu sorularının ayrıntılı bilgi gerektirmesi gerekçesiyle bu tür soruların yapılabilmesi için öğrencilerin konu hâkimiyetinin olması ihtiyacına vurgu yapılmıştır (Görgülü-Arı ve Arslan, 2019).

Sonuç olarak, öğrencilerin zihinsel süreçlerini harekete geçirebilmek ve içinde bulunulan durumla ilgili gerekli sorgulamaları yaptırabilmek için soru sorma çok önemli bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çalışkan, 2011). Bu çalışmada bahsi geçen soru türleri ile sorgulanan ölçme, özellikle öğretmen yetiştiren kurumlarda büyük önem arz etmektedir. Bu önem, lisans döneminde yararlanılan soru türleri açısından da kendini göstermektedir. Biyoloji dersinin fen bilgisi öğretmenleri açısından önemi düşünüldüğünde gerekli geri bildirimlerin alınabilmesinin bu dersin ölçme sisteminde önemli olabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda çalışmada fen bilimleri öğretmen adaylarının görüşleri belirlenerek, lisans dönemindeki ölçme sürecinde yararlanılan soru türleri üzerine de vurgu yapılmıştır.

Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre, bu kısımda bazı önerilerde bulunulmuştur. Doğru-yanlış sorularında doğru cevaba ulaşılmasında şans başarısının var olduğundan bahseden görüşlere bu çalışma ile ulaşılmıştır. Ancak kaliteli bir ölçmenin sağlanabilmesi bakımından şans başarısının önüne geçilmesinin gerektiği düşünülmektedir. Bu amaçla, bu tür soruların kullanıldığı sınavlarda cevaplayıcılardan doğru veya yanlış olan cümlelerin altını çizmesi veya yanlış cümlelerin doğrusunun yazılması fikirleri öne sürülebilir. Boşluk doldurma sorularında başarısız olduğunu düşünen adayların fazlalığından yola çıkılarak, soru hazırlayıcıların özellikle biyoloji gibi ezbere oldukça dayalı bir ders için, potansiyel boşluk doldurma sorularının sorulmadan önce derste hazırlık niteliğinde örneklendirmelerinin bolca yapılması ve ders sırasında özellikle kavram bilgisi ve tanım ölçen bu tür sorulara yönelik içeriklerin üzerinde tekrar tekrar durulmasının öğrenciler açısından fayda sağlayacağı düşünülebilir. Biyoloji dersinin içinde olmazsa olmaz Latince kelimeler ise mutlaka varsa Türkçe tam karşılıkları, yoksa da anlamsal karşılıkları ile birlikte öğretilebilir ve sınavlarda bu şekilde sorulabilir. Böylelikle ezber anlayışından uzaklaşan öğrenciler boşluk doldurma sorularında bolca karşılaştıkları Latince ifadeleri rahatlıkla yapabileceklerdir. Ülkemizde çoktan seçmeli(test) soru sistemi ile yetişen nesillerin hayatları boyunca bu sisteme aşinalığının değişmeyeceği bir gerçektir. Ancak öğrencilerimizin kendi cümleleri ile kendini ifade edebileceği, yazımının ve akışının kendi iradesinde ilerleyeceği soru tiplerinden de yararlanılarak ölçme yapmanın mümkün olduğu açıktır. Bu soruların özellikle tercih nedenlerinden olan şans başarısının etkin bir ölçme için zayıflatıcı bir yön

olduğu da söylenebilir. Bunu engellemek için test hazırlayıcıların şans başarısının engellenmesinde, düzeltme formülü kullanılmalıdır. Bu formül testte yer alan doğru-yanlış cevap sayısı ve testte kullanılan seçenek sayısına dayanmaktadır (Tan,2015). Diğer yandan test sorularında yer alan seçenek sayılarını arttırmalıdır ki böylelikle cevaplayıcıların doğru yanıtı tahminle bulma olasılığı azalacaktır (Yazıcıoğlu, 2007). Açık uçlu sorularda puanlayıcı öznelliğinden ortaya çıkabilecek ölçme hatalarının en aza indirilebilmesi açısından, mutlaka her sınav için model bir cevap anahtarı hazırlanabilir ve kâğıtlar soru bazında okunabilir. Değerlendiricinin hazırladığı cevap anahtarının özellikle öğrenciler ile her sınav sonrası aynen paylaşılması, puanlamada adalet duygusunu ve mümkün olduğunca öznel bir değerlendirmenin yapılmadığı hissini öğrencilere verecektir. Ayrıca bu tür sorulardaki puanlama yüzdelerinin tüm sınav sorularına göre yakın oranda bölünmesinin olumlu olacağını düşünülmektedir.

Ölçme ve değerlendirme sürecinde öğrenci başarısının ölçülmesinde tek tip soru türü yerine farklı soru türleri kullanılmalıdır. Öğrencilere sürekli olarak aynı seviyede soruların sorulması öğrencilerin düşünme ve cevap verme yeteneklerinin hep aynı düzeyde kalmasına neden olabileceği düşünülürse ve farklı becerilere sahip öğrencilerin, o grup içinde bulunabileceği göz önüne alınırsa, eğitimcilerin farklı türlerde soru sormaları ve öğrencilerin sorulan her soru türü için kendini hazır hissedecek donanımla sınava girebilmesinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca soru türleri hazırlanırken sınavın uygulanacağı dersin kendine has özellikleri, ölçülen kitlenin gelişim özellikleri ve hazır bulunmuşlukları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Akyıldız, M. & Karadağ, N.(2018). Farklı soru türlerinin güçlük ve ayırt edicilik düzeylerinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4 (1),112-122.
- Atılgan, H. (2009). Doğru-Yanlış Testleri. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S. & Bıçak, B. (2010). *Geleneksel ve tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme teknikleri: öğretmen el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başol, G. (2015). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Benzer, A. & Eldem, E. (2013). Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme araçları hakkında bilgi düzeyleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 649-664.
- Birgili, B. (2014). *Open Ended Questions As An Alternative To Multiple Choice: Dilemma in Turkish Examination System*((Doctoral dissertation,Middle East Technical University).Retrieved from <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12617861/index.pdf>
- Budak, S. (2019). *Fen bilimleri eğitiminde kullanılan açık uçlu soruların puanlanmasında puanlayıcılar arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç-Çakmak, E., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş., Demirel F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Creswell, J.W. (2013). *Araştırma deseni* (Çeviri Editörü:Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çalışkan, H. (2011). Öğretmenlerin hazırladığı sosyal bilgiler dersi sınav sorularının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 36 (160), 120-132.
- Çepni, S.(2015).*Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Çetin, Y. & Başbay, M., (2014). Öğretmen ve öğrenci gözüyle on ikinci sınıf biyoloji dersi öğretim programı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015 (38), 16-130.
- Dayıoğlu, H., Yılmaz, A., Yıldırım, K. & Alan, F. (2019). Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde sayısal ve sözel alanlarda öğrenim gören öğrencilerin genel biyoloji ile ilgili kavramlara olan farkındalıkları ve karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 42, 1-18.
- Diken, E & Yürük, N. (2019). 9. Sınıf öğrencilerinin fen bilimleri alanındaki çoktan seçmeli soruların çözümünü öncesi, esnası, sonrasında kullandıkları bilişsel ve üstbilişsel stratejilerin belirlenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1071-1099.
- Erişti, S.D.(2014). Uluslararası Erasmus programı çerçevesinde Türkiye'ye gelen sanat ve tasarım öğrencilerinin Türk kültürü algıları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 4(2),82-107.
- Gaitas, S. & Alves Martins, M. (2017). Teacher perceived difficulty in implementing differentiated instructional strategies in primary school. *International Journal Of Inclusive Education*, 21(5), 544-556.
- Gelbal, S. (2013). *Ölçme ve değerlendirme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:1802.
- Görgülü Arı, A. & Arslan, K. (2019). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Anatomi Dersi Sınavlarında Uygulanan Soru Tiplerine Yönelik Görüşleri. *International Journal of Social Science Research*, 8 (2), 185-205.
- Güler, N. (2014). Analysis of open-ended statistics questions with many facet rasch model. *Eurasian Journal of Educational Research*, 55, 73-90.
- Güler, N. (2017). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (10.Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Gültekin, S. (2014). Performans dayanaklı değerlendirme. Demirtaşlı R. N (Ed.), *Eğitimde Ölçme ve değerlendirme* içinde. Ankara: Edge Akademi.
- Güneş, G & Güven, T. (2011). Biyoloji öğretiminde yabancı terim sorunu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 775-798.
- İlhan, M. (2015). *Standart ve SOLO taksonomisine dayalı rubrikler ile puanlanan açık uçlu matematik sorularında puanlayıcı etkilerinin çok yüzeyli Rasch modeli ile incelenmesi*. (Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Johnson, A.P. (2014). Veri Toplama Yöntemleri, Y. Uzuner & M. Anay-Özten, (Çev. Ed.) *Eylem Araştırması El Kitabı* içinde (S.79-105) Ankara: Anı.
- Karaca, E.T.(2012). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan açık uçlu problem çözümlerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Karamustafaoğlu, S. & Tutar, M. (2016). 6. Sınıf Dünya'mız, Ay ve yaşam kaynağımız Güneş ünitesi'ne yönelik bir başarı testi geliştirme. *Pegem Atıf İndeksi*, 303-320.
- Karasar, N. (2016). Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya-Uyanık, G. ve Çalışkan, H. (2015). Sosyal bilgilerde ölçme ve değerlendirme. C. Dönmez, C. ve K. Yazıcı. (Ed.) *Sosyal bilgiler öğretimi* (s.303-348). Ankara: Salmat Basım Yayıncılık.
- Kaya, E. & Gürbüz, H. (2002). Lise ve meslek lisesi öğrencilerinin biyoloji öğretiminin sorunlarına ilişkin görüşleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 11-21.
- Klufa, J. (2015). Multiple choice question tests –advantages and disadvantages. Retrieved from <http://www.inase.org/library/2015/zakynthos/bypaper/EDU/EDU-07.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretim programı ve kılavuzu (6.-7. sınıflar)*. Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara.

- Merriam,S.B.(2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Miles, M, B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Öksüz, Y. & Güven Demir, E. (2019). Açık uçlu ve çoktan seçmeli başarı testlerinin psikometrik özellikleri ve öğrenci performansı açısından karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 259-282.
- Özdemir, B. & İlhan Beyaztaş, D. (2018). Öğretmen adaylarının sınav türüne göre kullandıkları öğrenme yaklaşımlarını benimseme nedenlerine ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 363-385.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods;integrating theory and practice, Utilization-Focused Evaluation*, Saint Paul, MN.
- Punch, K. F. & Oancea, A. E. (2014), *Introduction to research methods in education*, Sage Publications.
- Şanlı, C. & Pinar, A. (2017). Sosyal bilgiler dersi sınav sorularının yenilenen Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 949-959.
- Tan, S., Kayabaşı, Y. & Erdoğan, A., (2002).*Öğretimi planlama ve değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tan, Ş.(2015).*Öğretimde ölçme değerlendirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tekin, H. (2009). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Turgut, M. F. & Baykul, Y. (2012). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Uymaz, M. (2016). *Öğretmen yapımı Sosyal Bilgiler dersi sınav sorularının soru türleri, kapsam geçerliği ve yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya).<http://tez2.yok.gov.tr/>
- Uymaz, M. & Çalışkan, H. (2019). Öğretmen yapımı sosyal bilgiler dersi sınav sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 331-346.
- Yazıcıoğlu, E. B. (2007). *Çoktan seçmeli testler ile yapılandırılmış gridlerin psikomotor özellikler açısından karşılaştırılması*.(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).<http://tez2.yok.gov.tr/>
- Yıldırım, A. & Semerci, Ç. (2006). İlköğretimde (6., 7., 8. Sınıflar) öğretmen ve öğrencilerin ölçme ve değerlendirmeye ilişkin görüşleri (Diyarbakır ve Elazığ ili örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 83-95.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. & Sünbül, A. M. (2000). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Konya: Mikro Yayıncılık.

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi^a

Çiğdem Çingil Barış^{b, c}

Özet

Bu araştırmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi konusundaki öz-yeterlik algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini, 225 fen bilgisi öğretmen adayı oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında, Özdemir, Aydın ve Akar-Vural (2009) tarafından geliştirilen “Çevre Eğitime Yönelik Öz-yeterlik Algı Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre; fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitime yönelik öz-yeterlik algılarının orta seviyede olduğu; “Öğretici Yetkinlik Algısı” alt boyutu dışında cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı, sınıf seviyesine göre ise tüm alt boyutlarda anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, çevre eğitimi dersi alan fen bilgisi öğretmen adaylarının algılarının, dersi almayanlara göre yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Çevre Eğitimi
Öz-Yeterlik Algısı
Fen Bilgisi Öğretmen Adayları
Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algısı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.670078

Investigation of Pre-service Science Teachers Self-efficacy Perceptions toward Environmental Education in Terms of Different Variables

Abstract

The aim of this research is to examine the self-efficacy perceptions of pre-service science teachers on environmental education in terms of different variables. The sample of the study consists of 225 pre-service science teachers. As a data collection tool, “The Scale of Self-efficacy Perception toward Environmental Education” developed by Özdemir, Aydın and Akar-Vural (2009) was used. SPSS 21.0 was used for data analysis. According to the results of the research; it was determined that pre-service science teachers’ perception of environmental education self-efficacy was moderate level and that the perception levels did not show a significant difference according to the genders except “Instructive Competence Perception” subdimension, and there were significant differences in all subdimensions by class levels. In addition, it is seen that the perceptions of the pre-service science teachers who take environmental education courses are higher than those who do not take.

Keywords

Environmental Education
Self-efficacy Perception
Pre-service Science Teachers
Self-efficacy Perception toward
Environmental Education

About Article

Received: 03.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.670078

^a Bu araştırma 12-15 Eylül 2017 tarihlerinde düzenlenen XIII. Uluslararası Katılımlı Ekoloji ve Çevre Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^b E-mail: ccingil@istanbul.edu.tr

^c Dr. Öğretim Üyesi, “İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa”, HAYEF, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID No: 0000-0003-0698-5157

Giriş

Sosyal Öğrenme Kuramı'nın öncü ismi olan Albert Bandura tarafından tanımlanan öz-yeterlik kavramı, bir işin başarılmasında bireyin kendisine olan inancını kapsamaktadır. Öz-yeterlik, insanların belirli bir düzeyde gerçekleştirmeleri gereken faaliyetleri yönetme kapasitelerine ve bu faaliyetleri başarıyla yürütme yeteneklerine ilişkin yargıları olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1986). Öz-yeterlik inancı, bir kişinin bir işi başlatması ve bu işi başarı ile tamamlaması yeteneğini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca, kişinin nasıl hissedebildiğini, düşünebildiğini, kendini nasıl motive edip nasıl davranışlar sergileyebildiğini belirleyen önemli bir kriterdir (Bandura, 1994).

Öz-yeterlik üzerine yapılan araştırmalarda, iki unsur üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu unsurlar öğretmen ve öğretmen adaylarıdır. Öğretmenlerin yeterli alan bilgisi ile öğretim yöntem ve tekniklerini uygulama bilgi ve becerisine sahip olmalarının yanı sıra; bu bilgi ve becerileri uygulamaya geçirebilme yönünde inanç sahibi olmaları mesleklerini etkin bir biçimde icra etmelerinde oldukça önemlidir (Kahyaoğlu, 2011). Öğretmenlerin sahip oldukları öz-yeterlik seviyesi yararlı bir okul ortamının inşa edilmesinde önemli bir etmendir (Bıkmaz, 2004). Öğretmenlerin özellikle öğretmenlik öz-yeterlik algılarının, öğrencilerinin öğrenmesi ile yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Armor ve diğ., 1976). Öz-yeterliği yüksek olan bir öğretmen, sınıf ortamında istekli bir biçimde zamanı daha iyi kullanarak daha uzun süreler boyunca çalışabilmektedir (Gibson ve Dembo, 1984). Öğretmenlerin öz-yeterlik algısı ile öğretme becerileri arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaların sonucuna göre, öğrencilerin öz-yeterliği yüksek olan öğretmenlerinin öğretme becerilerini yüksek olarak algıladıkları ve onlara daha fazla saygı duydukları görülmüştür (Gorski, Davis ve Reiter, 2012; Miller, Ramirez ve Murdock, 2017). Öz-yeterliliği yüksek olan öğretmenlerin öğrencilerinin de akademik başarılarının yükseldiği, sınıf ortamında daha fazla etkinlik planlandığı ve etkileşimin fazlaştığı kaliteli bir sınıf ortamının yaratıldığı görülmektedir. Bu şekilde, öğrencinin gelişimi ile birlikte öğretmenin öz-yeterliği artmaya devam etmekte ve mesleğine kendini daha fazla adamaktadır (Schunk, 2014).

Çevre sorunlarının etkilerinin giderek daha fazla hissedilmesi sonucunda, alınması gerekli önlemler düşünüldüğünde çevre ile eğitim kavramlarının bir araya getirilerek verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İnsanlar var oldukları andan itibaren çevre ile etkileşim içinde yaşamış, temel ihtiyaçlarını çevreden karşılamış ancak bunun yanı sıra çevreye çeşitli zararlar da vermiştir. Giderek artan çevre sorunlarının, sadece yasalarla önüne geçilemez bir duruma gelmesi nedeni ile, çevre sorunlarının çözümü olarak çevre bilinci yüksek bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Bu durum ise, eğitim ortamlarında etkili bir biçimde çevre eğitimi dersinin verilmesi ile mümkün olmaktadır. Çevre eğitimi, insanların çevreleri ile uyumlu ve bilinçli bir biçimde yaşamlarını sürdürmelerini ve bu doğrultuda çevreye karşı duyarlı ve farkındalık kazanmış bireyler olarak yetiştirilmelerini hedefleyen ve bu şekilde işlenen bir eğitim-öğretim sürecidir. Bu gibi sebeplerle, çevre eğitiminin verilmesi ile birlikte, bireylerin yaşamlarında olumlu yönde tutum ve davranışlar geliştirilmesi hedeflenmektedir (Özdemir, 2007). Çevre eğitiminin esas amacı; bireylerin çevreye yönelik sorumlu davranışları sergileyebilmelerine imkan tanıyan ve heveslendiren bilgiler, yetenekler ve değer yargılarına sahip olarak kuşatılmış yurttaşlar olarak yetişebilmelerinin sağlanmasıdır (Doğan, 1997). Böylelikle çevre eğitimi sayesinde doğal kaynakların makul şekilde kullanımının sağlanması, çevre kirlenmesinin engellenmesi, çevrenin kendini yenileyebilme kabiliyetinin muhafaza edilmesi, bireylere çevre bilinci ile birlikte pozitif tutum ve davranışların kazandırılması

hedeflenmektedir (ÇEDGM, 2004). Çevre eğitiminin sonucunda, ihtiyacından fazlasını tüketmeyen, sonraki nesillere karşı sorumlu olduğunun farkına varan, çevre problemleri hususunda bilinçli ve hassas bir insan şekli yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Kurgun, Aydın ve Tarkay, 2003).

Çevre eğitimini uygulamalarında en önemli etmenlerin başında öğretmenlerin öz-yeterlikleri gelmektedir (Moseley, Huss ve Utley, 2010). Bir öğretmenin çevre eğitimini etkili bir biçimde uygulayabileceğine dair kendine olan inancı çevre eğitimi öz-yeterliği olarak ifade edilebilir (Moseley, Reinke ve Bookout, 2002). Çevre eğitimi öz-yeterlik inançları ile öğretmenlerin kişisel ve mesleki deneyimleri (Trauth-Nare, 2015), öğrencilerin performansları ile öğretmenlerin öğretme hususundaki öz-yeterlikleri yakın bir ilişki halindedir (Leithwood ve Jantzi, 2008). Bu sebeple, öğretmenlerin çevre eğitimini etkili bir biçimde uygulayabilmeleri için ilk olarak kendilerinin yeterli çevre eğitimi almış olması, çevre ile ilgili olumlu tutum ve davranışlar geliştirmiş olması ve çevre eğitimi öz-yeterlik inançlarının yüksek olması gerekmektedir. Etkili bir çevre eğitimi uygulaması için, öğretmenlerin daha birer öğretmen adayı iken edindikleri diğer bilgi ve becerilerin yanı sıra, etkin bir çevre eğitimi dersi almış olmaları, çevre etkinliklerine katılmaları ve bu yönde olumlu tutumlar geliştirmiş olmaları gerekmektedir (Plevyak vd., 2001).

Bu bağlamda yapılan bu araştırmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre öz-yeterlik algılarının seviyelerinin tespit edilmesi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacı ile aşağıdaki alt problemlerin cevapları aranmıştır:

1. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları hangi düzeydedir?
2. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları en uzun süre yaşadıkları coğrafi bölgeye göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
5. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları çocukluğun geçirildiği yerleşim yerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
6. Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları çevre eğitimi dersi alıp almamalarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının belirlenmesine yönelik ilişkisel tarama modelindedir. Tarama modelleri şimdi veya eskiden var olan bir vaziyeti var olduğu biçimi ile betimlemek amacı ile düzenlenen araştırmalar için uygun bir modeldir. Bu araştırmada kullanılan ilişkisel tarama modelinde, belirli hedeflere erişmek için spesifik vakalar arasında var olan bağlantıyı açıklamaya ve iki ya da daha fazla parametrenin arasında yer alan beraber değişimlerinin varlığı ve/veya mertebesi tespit edilmeye çalışılmıştır (Karasar, 2008).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini, İstanbul'da devlete ait bir üniversitenin Eğitim Fakültesinde Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan 225 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcıların 49'u (%21.8) birinci sınıf, 62'si (%27.6) ikinci sınıf, 57'si (%25.3) üçüncü sınıf, 57'si (%25.3) dördüncü sınıf; aynı zamanda 193'ü (%85.8) kadın, 32'si (%15.8) erkek'tir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, "Kişisel Bilgi Formu" ve Özdemir, Aydın, Akar-Vural (2009) tarafından geliştirilen "Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algı Ölçeği"nden yararlanılmıştır. "Kişisel Bilgi Formu", öğretmen adaylarına ilişkin demografik bilgilerden oluşmaktadır. Özdemir, Aydın, Akar-Vural (2009)'ın geliştirdikleri "Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algı Ölçeği" ise, toplamda 15 madde ve 4 alt boyutu olan 5'li Likert şeklinde bir ölçektir. Bu alt boyutların isimleri ile maddelerinin numaraları şu şekildedir; Akademik Yetkinlik Algısı (1., 3., 4., 5., 7. ve 10. maddeler), Sorumluluk Algısı (8., 13. ve 14. maddeler), Öğretici Yetkinlik Algısı (2., 11. ve 15. maddeler), Yönlendirebilme Algısı (6., 9. ve 12. maddeler). Ölçekten elde edilebilecek puanlara göre, en fazla alınabilecek puan 75 iken, alınabilecek en düşük puanın ise 15 olduğu görülmektedir. Alınan puanın yüksekliği öz-yeterlik inançlarının yüksekliğini, alınan düşük puanlar ise öz-yeterlik inançlarının düşüklüğünü göstermektedir. Ölçeğe ait alt boyutların Cronbach Alpha güvenirlik değerleri sırası ile 0.79, 0.86, 0.74, ve 0.68 olarak tespit edilirken, ölçeğin totali için bu değer 0.76 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama araçları öğretmen adaylarına araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Verilerin girişleri sırasında eksik doldurulan kağıtlar elenmiş ve girişleri yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 programından yararlanılmıştır. Analizlerin yapılmasından önce verilerin normallikleri Kolmogorov-Smirnov normalite testlerine göre incelenmiştir. Değişkenlerin normal dağılım gösterdiği belirlendiğinden parametrik testlere göre analizler yapılmıştır. Ölçekten elde edilen ortalama puanların demografik değişkenlere göre incelenmesi İlişkisiz Grup t-testi ile Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanarak yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının düzeyleri ile cinsiyet, öğrenim görülen sınıf seviyesi, en uzun süre yaşanan coğrafi bölge, çocukluğun geçirildiği yerleşim yeri ve çevre eğitimi dersi alıp almama durumu arasındaki ilişkilere ait bulgular ve analizler yer almaktadır.

Araştırma problemlerinin sırasına göre, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algı düzeyleri hangi düzeydedir?" şeklindeki ilk alt probleme yanıt bulmak üzere ÇÖAÖ'den ve her bir boyut için ortalama puanlar hesaplanmış ve bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ Ortalama Puanları

Ölçek Boyutları	X	SS	Düzy
Akademik Yetkinlik Algısı	3.210	.56	Orta
Sorumluluk Algısı	3.084	.88	Orta
Öğretici Yetkinlik Algısı	3.877	.63	Yüksek
Yönlendirebilme Algısı	2.579	.73	Düşük
ÇÖAÖ Toplam	3.192	.41	Orta

ÇÖAÖ'den alınabilecek puan aralığı 15 ile 75 arasındadır. Öğretmen adaylarının aldıkları puanlara göre algı seviyelerini tespit etmek için, ölçeğin aralıklarının genişliği, "dizi genişliği/yapılacak grup sayısı" ($4/5=0.80$) formülünden yararlanılarak hesaplanmıştır (Tekin, 1993). Ölçeğin aritmetik ortalama aralıkları; 1.00-1.79 'Çok düşük', 1.80-2.59 'Düşük', 2.60-3.39 'Orta', 3.40-4.19 'Yüksek', 4.20-5.00 'Çok yüksek' olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre, "Öğretici Yetkinlik Algısı" boyutu için yüksek, "Akademik Yetkinlik Algısı" ve "Sorumluluk Algısı" boyutları için orta, "Yönlendirebilme Algısı" boyutu için düşük olmakla birlikte, ölçeğin tümü için fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının "orta" seviyede olduğu bulunmuştur.

"Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?" şeklindeki alt probleme cevap bulmak amacı ile ilişkisiz grup t-testi uygulanmış ve bulguları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ ve Alt Boyutları için "Cinsiyet" Değişkenine Göre İlişkisiz Grup t-testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Cinsiyet	N	X	SS	SH _x	t	Sd	p
Akademik Yetkinlik Algısı	Kadın	193	19.295	3.106	0.223	0.361	223	0.718
	Erkek	32	19.062	4.731	0.836			
Sorumluluk Algısı	Kadın	193	9.326	2.667	0.192	1.016	223	0.311
	Erkek	32	8.812	2.545	0.450			
Öğretici Yetkinlik Algısı	Kadın	193	11.808	1.782	0.128	3.490	223	0.001
	Erkek	32	10.562	2.341	0.413			
Yönlendirebilme Algısı	Kadın	193	7.673	2.184	0.157	-1.074	223	0.284
	Erkek	32	8.125	2.310	0.408			
ÇÖAÖ Toplam	Kadın	193	48.103	5.777	0.416	1.284	223	0.200
	Erkek	32	46.562	8.813	1.558			

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ilişkisiz grup t-testi sonucunda, "Akademik Yetkinlik Algısı", "Sorumluluk Algısı" ile "Yönlendirebilme Algısı" boyutları ile ölçek toplam ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmazken ($p>0.05$), "Öğretici Yetkinlik Algısı" boyutu için kadınların lehine anlamlı yönde farklılık bulunmuştur ($p<0.05$).

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Eğitimi Öz-yeterlik Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Araştırmada; “Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki alt probleme cevap bulmak üzere, ANOVA yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ ve Alt Boyutları için “Sınıf” Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutları	Sınıf	N	X	SS	Var.K.	K.T.	SD	K.O	F	p
Akademik Yetkinlik Algısı	1.	49	19.326	3.54958	G. Arası	71.007	3	23.669	2.112	0.100
	2.	62	18.661	2.79310	G. İçi	2476.522	221	11.206		
	3.	57	18.982	3.74877	Toplam	2547.529	224			
	4.	57	20.140	3.29739						
	Toplam	225	19.262	3.37237						
Sorumluluk Algısı	1.	49	10.204	2.52471	G. Arası	152.162	3	50,721	7.881	0.000
	2.	62	8.645	2.65563	G. İçi	1422.398	221	6.436		
	3.	57	8.315	2.65355	Toplam	1574.560	224			
	4.	57	10.035	2.28321						
	Toplam	225	9.253	2.65128						
Öğretici Yetkinlik Algısı	1.	49	11.326	2.41857	G. Arası	27.022	3	9.007	2.503	0.060
	2.	62	11.274	2.04193	G. İçi	795.360	221	3.599		
	3.	57	12.105	1.60005	Toplam	822.382	224			
	4.	57	11.807	1.44468						
	Toplam	225	11.631	1.91608						
Yönlendirebilme Algısı	1.	49	7.816	2.22367	G. Arası	3.370	3	1.123	0.229	0.876
	2.	62	7.677	2.18620	G. İçi	1084.158	221	4.906		
	3.	57	7.578	2.17081	Toplam	1087.529	224			
	4.	57	7.894	2.28101						
	Toplam	225	7.737	2.20342						
ÇÖAÖ Toplam	1.	49	48.673	7.90672	G. Arası	467.226	3	155.742	4.091	0.007
	2.	62	46.258	5.28200	G. İçi	8413.769	221	38.071		
	3.	57	46.982	6.08127	Toplam	8880.996	224			
	4.	57	49.877	5.41186						
	Toplam	225	47.884	6.29661						

Tablo 3’te görüldüğü üzere, ölçeğin tümü için [$F_{(4-220)}= 4.091$, $p<.05$] ve “Sorumluluk Algısı” [$F_{(4-220)}= 7.881$, $p<.00$] boyutu aritmetik ortalamaları arasında anlamlı farka rastlanmıştır. ANOVA sonrası uygulanan post-hoc analiz tekniklerinden Tukey HSD seçilmiş ve bu testin sonucuna göre, öğretmen adaylarının ÇÖAÖ puanları incelendiğinde 1. ve 4. sınıf öğretmen adaylarının “Sorumluluk Algısı” boyutu puanlarının 2. ve 3. sınıf öğretmen adaylarının puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 4. sınıf öğretmen adaylarının ÇÖAÖ’den aldıkları toplam puanların 2. sınıf öğretmen adaylarının puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada; “Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları en uzun süre yaşadıkları coğrafi bölgeye göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki alt probleme yanıt bulmak üzere ANOVA yapılmış ve sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ ve Alt Boyutları için “En uzun süre yaşanan coğrafi bölge” Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutları	Sınıf	N	X	SS	Var.K.	K.T.	SD	K.O	F	p
Akademik Yetkinlik Algısı	İç Anadolu	2	25.000	0.000	G. Arası	147.559	6	24.593	2.234	0.041
	Doğu Anadolu	3	18.333	4.163	G. İçi	2399.970	218	11.009		
	Güneydoğu Anadolu	3	20.333	3.214	Toplam	2547.529	224			
	Karadeniz	12	16.833	2.823						
	Akdeniz	11	19.454	3.777						
	Ege	10	19.900	3.212						
	Marmara	184	19.309	3.323						
	Toplam	225	19.262	3.372						
Sorumluluk Algısı	İç Anadolu	2	13.000	0.000	G. Arası	58.572	6	9.762	1.404	0.214
	Doğu Anadolu	3	10.000	4.358	G. İçi	1515.988	218	6.954		
	Güneydoğu Anadolu	3	9.666	1.154	Toplam	1574.560	224			
	Karadeniz	12	7.916	2.937						
	Akdeniz	11	8.545	2.464						
	Ege	10	9.100	2.024						
	Marmara	184	9.331	2.647						
	Toplam	225	9.253	2.651						
Öğretici Yetkinlik Algısı	İç Anadolu	2	10.0000	0.000	G. Arası	32.545	6	5.424	1.497	0.180
	Doğu Anadolu	3	11.3333	3.055	G. İçi	789.837	218	3.623		
	Güneydoğu Anadolu	3	11.6667	0.577	Toplam	822.382	224			
	Karadeniz	12	10.4167	2.151						
	Akdeniz	11	12.1818	1.401						
	Ege	10	11.0000	1.825						
	Marmara	184	11.7337	1.913						
	Toplam	225	11.6311	1.916						
Yönlendirebilme Algısı	İç Anadolu	2	12.0000	0.000	G. Arası	74.428	6	12.405	2.669	0.016
	Doğu Anadolu	3	10.6667	3.214	G. İçi	1013.101	218	4.647		
	Güneydoğu Anadolu	3	7.0000	3.464	Toplam	1087.529	224			
	Karadeniz	12	8.4167	1.975						
	Akdeniz	11	7.9091	2.211						
	Ege	10	8.0000	2.260						
	Marmara	184	7.5870	2.130						
	Toplam	225	7.7378	2.203						
ÇÖAÖ Toplam	İç Anadolu	2	60.000	0.000	G. Arası	537.103	6	89.517	2.339	0.033
	Doğu Anadolu	3	50.333	12.701	G. İçi	8343.893	218	38.275		
	Güneydoğu Anadolu	3	48.666	1.154	Toplam	8880.996	224			
	Karadeniz	12	43.583	4.944						
	Akdeniz	11	48.090	6.171						
	Ege	10	48.000	6.960						
	Marmara	184	47.962	6.154						
	Toplam	225	47.884	6.296						

Tablo 4’te görüldüğü gibi, ANOVA sonuçlarına göre gruplar arasında “Sorumluluk Algısı” ve “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutları için istatistiksel açıdan anlamlı bir farka rastlanmazken ($p>0.05$), “Akademik Yetkinlik Algısı” [$F_{(4-220)}= 2.234$, $p<.05$] ile “Yönlendirebilme Algısı” [$F_{(4-220)}= 2.669$, $p<.05$] boyutları ve tüm ölçekten elde edilen ortalama puanlar [$F_{(4-220)}= 2.339$, $p<.05$] için anlamlı farka rastlanmıştır ($p<0.05$). ANOVA sonrası uygulanan post-hoc analiz

tekniklerinden Tukey HSD seçilmiş ve bu testin sonuçlarına göre, “Akademik Yetkinlik Algısı” ile “Yönlendirebilme Algısı” boyutları ve ölçek toplam puanına göre, en uzun süre İç Anadolu bölgesinde yaşayan öğretmen adaylarının, Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yaşayan öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldıkları saptanmıştır ($p<0.05$).

Araştırmada; “Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları çocukluğun geçirildiği yerleşim yerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki alt probleme yanıt bulmak üzere ANOVA uygulanmış ve bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ ve Alt Boyutları için “Çocukluğun geçirildiği yerleşim yeri” Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutları	Sınıf	N	X	SS	Var.K.	K.T.	SD	K.O	F	p
Akademik Yetkinlik Algısı	İl Merkezi	126	19.230	3.339	G. Arası	72.986	2	36.493	3.274	0.040
	İlçe	79	19.734	3.260	G. İçi	2474.543	222	11.147		
	Köy	20	17.600	3.633	Toplam	2547.529	224			
	Toplam	225	19.262	3.372						
Sorumluluk Algısı	İl Merkezi	126	9.206	2.642	G. Arası	8.580	2	4.290	0.608	0.545
	İlçe	79	9.455	2.688	G. İçi	1565.980	222	7.054		
	Köy	20	8.750	2.613	Toplam	1574.560	224			
	Toplam	225	9.253	2.651						
Öğretici Yetkinlik Algısı	İl Merkezi	126	11.690	1.969	G. Arası	28.935	2	14.467	4.048	0.019
	İlçe	79	11.822	1.456	G. İçi	793.448	222	3.574		
	Köy	20	10.500	2.743	Toplam	822.382	224			
	Toplam	225	11.631	1.916						
Yönlendirebilme Algısı	İl Merkezi	126	7.627	2.010	G. Arası	5.359	2	2.679	0.550	0.578
	İlçe	79	7.810	2.391	G. İçi	1082.170	222	4.875		
	Köy	20	8.150	2.621	Toplam	1087.529	224			
	Toplam	225	7.737	2.203						
ÇÖAÖ Toplam	İl Merkezi	126	47.754	6.097	G. Arası	238.104	2	119.052	3.058	0.049
	İlçe	79	48.822	5.971	G. İçi	8642.892	222	38.932		
	Köy	20	45.000	7.993	Toplam	8880.996	224			
	Toplam	225	47.884	6.296						

Tablo 5’te görüldüğü üzere, ANOVA sonuçlarına göre gruplar arasında “Sorumluluk Algısı” ve “Yönlendirebilme Algısı” boyutları için istatistiksel açıdan anlamlı bir farka rastlanmazken ($p>0.05$), “Akademik Yetkinlik Algısı” [$F_{(4-220)}= 3.274$, $p<.05$] ile “Öğretici Yetkinlik Algısı” [$F_{(4-220)}= 4.048$, $p<.05$] boyutları ve ölçek toplam puanı [$F_{(4-220)}= 3.058$, $p<.05$] için anlamlı farka rastlanmıştır ($p<0.05$). ANOVA sonrası uygulanan post-hoc analiz tekniklerinden Tukey HSD seçilmiş ve yapılan testin sonuçlarına göre, “Akademik Yetkinlik Algısı” ile “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutları ve ölçek toplamına göre, çocukluklarını İlçede geçiren öğretmen adaylarının köyde geçiren öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı saptanmıştır ($p<.05$). Ayrıca “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutuna göre, çocukluklarını İl merkezinde geçiren öğretmen adaylarının köyde geçiren öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı saptanmıştır ($p<.05$).

Araştırmada; “Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları çevre eğitimi dersi alıp almamalarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki alt probleme yanıt bulmak üzere ilişkisiz grup t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ÇÖAÖ ve Alt Boyutları için “Çevre eğitimi dersi alıp almama” Değişkenine Göre İlişkisiz Grup t-testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Durum	N	X	SS	SH _x	t	Sd	p
Akademik Yetkinlik Algısı	Dersi Almayan	111	18.955	3.151	0.299	-1.351	223	0.178
	Dersi Alan	114	19.561	3.562	0.333			
Sorumluluk Algısı	Dersi Almayan	111	9.333	2.701	0.256	0.446	223	0.656
	Dersi Alan	114	9.175	2.611	0.244			
Öğretici Yetkinlik Algısı	Dersi Almayan	111	11.297	2.205	0.209	-2.612	223	0.010
	Dersi Alan	114	11.956	1.524	0.142			
Yönlendirebilme Algısı	Dersi Almayan	111	7.738	2.193	0.208	0.006	223	0.995
	Dersi Alan	114	7.736	2.222	0.208			
ÇÖAÖ Toplam	Dersi Almayan	111	47.324	6.648	0.631	-1.319	223	0.189
	Dersi Alan	114	48.429	5.912	0.553			

Tablo 6’da görüldüğü üzere, ilişkisiz grup t-testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları ile ölçek ortalama puanı arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken ($p>0.05$), “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutu için çevre eğitimi dersi alan fen bilgisi öğretmen adayları yönünde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan bu araştırmadan edinilen bulgulara göre aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilmektedir.

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları hangi düzeydedir?” şeklindeki ilk soruya göre, yapılan araştırmada fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının orta seviyede olduğu saptanmıştır. Bu durumda, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi hususunda yeterliklerinin farkında olduğu düşünülebilir. Yapılan benzer çalışmalarda da, öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının orta seviyede olduğu belirtilmektedir (Gökmen, Ekici ve Öztürk, 2011; Kahyaoğlu, 2011).

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklinde cevap aranan ikinci soruya göre, sadece “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutu için kadınlar lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu durum karşısında, kadın öğretmen adayların bir öğretici olarak erkek adaya göre daha yetkin oldukları sonucu çıkarılabilir. Bu problem ile ilgili alanyazın araştırıldığında, çevre eğitimi öz-yeterliğinin cinsiyete göre farklılaşmadığını gösterildiği araştırmalar (Gökmen, Ekici ve Öztürk, 2011; Kahyaoğlu, 2011; Zayimoğlu-Öztürk, Öztürk ve Şahin, 2015; Karakoçan, 2016) olduğu gibi, öz-yeterliğinin cinsiyete göre farklılaştığını gösteren araştırmalar (Çağırğan, Yavuz ve Deringöl, 2018; Çavuşoğlu, 2019) da bulunmaktadır.

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki üçüncü soruya göre, ölçeğin geneli ve “Sorumluluk Algısı” boyutu açısından anlamlı bir fark bulunurken, “Akademik Yetkinlik Algısı”, “Öğretici Yetkinlik Algısı” ile “Yönlendirebilme Algısı” boyutlarında anlamlı bir farklılık saptanamamıştır. Belirlenmiş olan farklılaşmanın hangi sınıf düzeylerinin aralarında olduğuna bakıldığında, 1. ve 4. sınıf öğretmen adaylarının “Sorumluluk Algısı” boyutu puanlarının 2. ve 3. sınıf öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu, bunun dışında 4. sınıf öğretmen adaylarının ÇÖAÖ’den aldıkları puanların da 2. sınıf öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adayları ile birlikte yapılan Yaman, Cansüngü-Koray ve Altunçekiç’in (2004) araştırmalarının sonuçlarına göre, sınıf düzeyinin artması ile birlikte öz-yeterlik düzeyinin de arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, öğretmen adaylarıyla Akkoyunlu ve Kurbanoğlu’nun (2003) yürüttükleri bir araştırmada 4. Sınıf öğretmen adaylarının aşağı düzeydeki diğer sınıflara göre öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu neticeye göre, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının sınıf seviyesi ile doğru orantılı olarak artış göstermesinin sebebi olarak, çevre ile ilgili öğretmen adaylarının aldıkları seçimlik ya da zorunlu derslerinin 3. ile 4. sınıf düzeyinde ağırlık kazanması gösterilebilir.

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları en uzun süre yaşadıkları coğrafi bölgeye göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklindeki dördüncü soruya göre, anlamlı farklılıkların bulunduğu “Akademik Yetkinlik Algısı” ile “Yönlendirebilme Algısı” boyutları ve ölçek toplamına göre, en uzun süre İç Anadolu bölgesinde yaşayan öğretmen adaylarının, Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yaşayan öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı saptanmıştır. Bu bulgu, öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları üzerine en uzun süre yaşadıkları coğrafi bölgelerin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Coğrafi bölge dağılımları arasında homojen bir oluşum meydana gelmediği için araştırma sonuçlarına göre coğrafi bölgelerin arasında alt boyutlar ve ölçek toplamı için anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olsa da bu hususta doğru bir karara varılabilmesi için daha geniş ve homojen gruplar ile araştırmanın tekrarlanması gerekmektedir. Yanı sıra, Şama (2003)’nin öğretmen adayları ile yapmış olduğu araştırmada çevreye yönelik tutum ve davranışlarının coğrafi bölge değişkenine göre farklılaşmadığı ancak puanları incelendiğinde, öğretmen adaylarının sayısının İç Anadolu Bölgesinde yoğunlaştığı da saptanmıştır.

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları çocukluğun geçirildiği yerleşim yerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” biçimindeki beşinci soruya göre, “Sorumluluk Algısı” ve “Yönlendirebilme Algısı” boyutları için istatistiksel açıdan anlamlı bir farka rastlanmazken, “Akademik Yetkinlik Algısı” ile “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutları ve ölçek toplam puanı için anlamlı farka rastlanmıştır. “Akademik Yetkinlik Algısı” ile “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutları ve ölçek toplam puanına göre, çocukluklarını ilçede geçiren öğretmen adaylarının köyde geçiren öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı saptanmıştır. Ayrıca “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutuna göre, çocukluklarını il merkezinde geçiren öğretmen adaylarının köyde geçiren öğretmen adaylarından anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı da tespit edilmiştir. Bu durum, büyük şehirlerde çevreyi kirleten fazla etken bulunduğundan zararın en aza indirilmesine yönelik eğitim almaları ile açıklanabilir. Bununla birlikte, günümüzde nüfusun hızlı artışı ve sanayileşme ile beraber gelen şehirleşmenin sonucu olarak yeni yerleşim alanlarının oluşmasında ağaçların tahribi, havanın, toprağın ve suyun kirlenmesi gibi çevre sorunlarının şehirlerde yaşayan insanların

çevreye yönelik duyarlılığının artmasına neden olmuş, bu da, çevre eğitimi küçük yaşlarda yoğun olarak edinmeye başlayan öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının yükselmesine yol açmış olabilir. Bu araştırma ile benzer şekilde, Erkol ve Erbasan (2018)'in sınıf öğretmenleri ile yapmış oldukları araştırmalarında il merkezinde çalışan öğretmenlerin, kasaba ya da köyde çalışan öğretmenlere oranla çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının daha etkili olduğu saptanmıştır. Bu durumu il merkezinde yaşayan öğretmenlerin çevresel problemlere diğer yerleşim yerlerinde yaşayan öğretmenlere göre daha çok maruz kalmalarından dolayı çevresel konulara olan ilgilerinin artması, çevreyle ilgili farkındalıklarını arttıracak imkanlara kolaylıkla erişme sağlayabilmeleri gibi unsurların neden olabileceği şeklinde açıklamışlardır. Buna karşın öğretmen adaylarının yetiştikleri yerleşim yeri ile çevre eğitimi öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir fark bulunmayan araştırmalara da rastlanmaktadır (Can, 2012; Zayimoğlu-Öztürk, Öztürk ve Şahin, 2015).

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algı düzeyleri çevre eğitimi dersi alıp almamaları” değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindeki son soruya göre, sadece “Öğretici Yetkinlik Algısı” boyutu için çevre eğitimi dersini almış öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu bulgudan yola çıkarak, lisans öğrencilerinin çevreye ait öğretici yetkinlik algıları üzerine çevre eğitimi dersinin pozitif etkilerinin olduğu; öğretmen adaylarının ileride öğrencilerine çevreye karşı sorumlu ve duyarlı davranışları nasıl öğretebileceklerine ilişkin gelişerek bilinçlenme sağladıkları öngörülmektedir. Ölçek toplamına göre bakılacak olursa, anlamlı fark olmamasına karşın, dersi almış fen bilgisi öğretmen adaylarının puanlarının ortalamasının dersi almamış adaylardan yüksek çıktığı da belirlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle, çevre eğitimi dersinin çevre eğitimine yönelik öz-yeterlik algılarında etkili olduğu ve fen bilgisi öğretmen adaylarına çevre eğitimi dersinin etkin bir şekilde verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çevre eğitimi dersini alan ve almayan öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgular (Zayimoğlu-Öztürk, Öztürk ve Şahin, 2015) olduğu gibi, çevre eğitimi dersini almış öğretmen adayların puanlarının, dersi almayan öğretmen adaylarının puanlarından daha yüksek çıktığının belirlendiği bulgulara da rastlanmaktadır (Aydın, 2008). Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara bakılarak şu öneriler getirilebilir: Çevre eğitimi dersini verecek olan öğretmenlerin çevre bilincine sahip olması gerektiği için, öğretmen olmadan önce eğitim gördükleri üniversitelerin fakültelerinde çevre eğitiminin üzerinde durulmalı, çevre eğitimi ve çevre bilimi gibi derslerin bazı kısımları, fakülte dışında çevre eğitimine ve çevrenin sürdürülebilirliğine yönelik farkındalığı arttıracak biçimde düzenlenmelidir. Öğretmen adaylarının çevre eğitimine yönelik öz-yeterlik algılarının yükselmesi için, üniversitede dersi veren öğretim elemanlarının da bu konuda gösterecekleri performans ve çevre eğitimi öz-yeterlik algılarını artırıcı yönde çalışmalar yapılmalıdır. Çevre eğitimi derslerine, 3. ve 4. sınıflarda olduğu gibi 1. ve 2. sınıflarda da ağırlık verilmelidir. Bu araştırmanın, farklı sınıf düzeyleri ve bölümlerde öğrenim gören daha büyük bir öğretmen adayı örneklemeyle tekrarlanması elde edilecek sonuçların genelleme yapılabilmesi olanağını arttıracaktır. Araştırmanın sonucunda, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları ile ilgili elde edilen verilerin alanyazına katkılar sağlayacağı ve yapılacak diğer araştırmalara yol göstereceği düşünülmektedir.

Bilgilendirme

Bu araştırma, 12-15 Eylül 2017'de Edirne'de gerçekleştirilen ve İzmir Biyologlar Derneği İzmir Şubesi Başkanlığı ile Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'nin birlikte düzenlediği XIII. Uluslararası Katılımlı Ekoloji ve Çevre Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Akkoyunlu, B., & Kurbanoğlu, S. (2003). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı ve bilgisayar öz-yeterlik algıları üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(24), 1-9.
- Armor, D., Conroy-Oseguera, P., Cox, M., King, N., McDonnell, L., Pascal, A., Pauly, E., & Zellman, G. (1976). *Analysis of the school preferred reading programs in selected Los Angeles minority schools*. Report No. R-2007-LAUSD. Santa Monica, CA: Rand Corporation (ERIC Document Reproduction Service No. 130 243).
- Aydın, N. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının ve öğretmenlerinin çevre eğitimine yönelik öz-yeterlik inançları üzerine sınıf düzeyi, kıdem ve değer yönelimlerinin etkisi. (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın).
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H.Friedman [Ed.], *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998).
- Bıkmaz, F. H. (1994). Sınıf öğretmenlerinin fen öğretiminde öz-yeterlik inancı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*, 161.
- Can, H. (2012). *İlköğretim bölümü 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bilgi, dünya görüşü ve çevre eğitimine yönelik öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın).
- Çağırğan, D., Yavuz, G., & Deringöl, Y. (2018). Matematik öğretmen adaylarının geometrik cisimler konusuna yönelik tutumları ve geometriye yönelik öz-yeterlikleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(2), 369-387.
- Çavuşoğlu, Ü. (2019). *Öğretmen adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlilikleri ile sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş).
- ÇEDGM, (2004). *Türkiye Çevre Atlası*. http://ahmetsaltik.net/arsiv/2012/06/Turkiye_Cevre_Atlasi_Cevre_Bakanligi.pdf adresinden 04.06.2019 tarihinde alınmıştır.
- Doğan, M. (1997). Ulusal Çevre Eylem Planı: Eğitim ve Katılım, *Türkiye Çevre Vakfı Yayınları*, ISBN 975-19-1702-6, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/doganm.pdf>).

- Erkol, M., & Erbasan, Ö. (2018). Öğretmenlerin çevre eğitimi öz-yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 810-825.
- Gibson, S., & Dembo, M. H. (1984). Teacher efficacy: a construct validation, *Journal of Educational Psychology*, 76(4), 569-582.
- Gorski, P.C., Davis, S. N., & Reiter, A. (2012). Self-efficacy and multicultural teacher education in the United States: The factors that influence who feels qualified to be a multicultural teacher educator. *Multicultural Perspectives*, 14(4), 220-228.
- Gökmen, A., Ekici, G., & Öztürk, G. (2011). Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevre Eğitime Yönelik Özyeterlilik Algılarının incelenmesi Üzerine Bir Çalışma. X. *Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Niğde Üniversitesi, http://kongre.nigde.edu.tr/xufbmek/dosyalar/tam_metin/pdf/2470-30_05_2012-21_56_31.pdf adresinden 05.11.2019 tarihinde alınmıştır.
- Kahyaoğlu, M. (2011). Öğretmen adaylarının öğrenme stilleri ile çevre eğitimi öz-yeterlikleri arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 67-82.
- Karakoçan, E. (2016). *Sınıf öğretmenlerinin çevre eğitimine yönelik farkındalıkları*. (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar).
- Kurgun, E., Aydın, N., & Tarkay, N. (2003). *Çevre El Kitabı*. Ankara: Aydoğdu Ofset Matbaacılık.
- Leithwood, K., & Jantzi, D. (2008). Linking Leadership to Student Learning: The Role of Collective Efficacy. *Educational Administration Quarterly*, 44(4), 496-528.
- Miller, A. D., Ramirez, E. M., & Murdock, T. B. (2017). The influence of teachers' self-efficacy on perceptions: Perceived teacher competence and respect and student effort and achievement. *Teaching and Teacher Education*, 64, 260-269.
- Moseley, C., Reinke, K., & Bookout, V. (2002). The effect of teaching outdoor environmental education on preservice teachers' attitudes toward self-efficacy and outcome expectancy. *Journal of Environmental Education*, 34(1), 9-15.
- Moseley, C., Huss, J., & Utley, J. (2010). Assessing k-12 teachers' personal environmental education teaching efficacy and outcome expectancy. *Applied Environmental Education and Communication*, 9, 5-17.
- Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 32(145).
- Özdemir, A., Aydın, N., & Akar-Vural, R. (2009). Çevre eğitimi öz-yeterlik algısı üzerine bir ölçek geliştirme çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 1-8.
- Plevyak, L. H., Bendixen-Noe, M., Henderson, J., Roth, R. E., & Wilke, R. (2001). Level of teacher preparation and implementation of ee: mandated and non-mandated ee teacher preparation states. *The Journal of Environmental Education*, 32(2), 28-36.
- Schunk, D. (2014). *Öğrenme teorileri*. (Çev. M. Şahin). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şama, E. (2003). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23: (2), 99-110.

- Tekin, H. (1993). *Measurement and evaluation in education*. Ankara: Yargı Publications.
- Trauth-Nare, A. (2015). Influence of an intensive, field-based life science course on preservice teachers' self-efficacy for environmental science teaching. *Journal of Science Teacher Education*, 26(5), 497-519.
- Yaman, S., Cansüngü-Koray, Ö., & Altunçekiç, A. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 355-364.
- Zayimoğlu-Öztürk F., Öztürk T., & Şahin A. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 293-311.

G8 Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Veri Analizi^a

Suzan Oğuz^{b, c}

Özet

Teknolojik yenilik ve gelişmeler, ekonomik olarak büyümek ve rekabet gücü kazanmak için önem teşkil etmektedir. Bu yenilik ve gelişmeler Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1997-2017 dönemi yıllık verileri ile G8 ülkeleri (Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada, Rusya) için, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, panel veri analizi yöntemi ile tespit etmektir. Çalışmanın sonucunda ampirik bulgular, G8 ülkeleri için Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Teknolojik Yenilik
Ar-Ge
Ekonomik Büyüme
Panel Veri Analizi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.08.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.786505

The Effect of R&D Expenditures on Economic Growth in G8 Countries: A Panel Data Analysis

Abstract

Technological innovations and developments are important in terms of growing economically and acquiring competitiveness. These innovations and developments are made possible through Research and Development (R&D) studies. This study aims to determine the effect of R&D expenditures on economic growth for G8 countries (Germany, United States of America, United Kingdom, France, Italy, Japan, Canada, Russia) through panel data analysis method through the annual data of period between 1997 and 2017. As a result of the study, empirical results show a positive and significant relationship between R&D expenditure and economic growth for G8 countries.

Keywords

Technological Innovation
R&D
Economic Growth
Panel Data Analysis

About Article

Received: 27.08.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.786505

^a. Bu çalışma, 4-6 Eylül 2019 tarihlerinde düzenlenen II. Business and Organization Conference'de sözlü sunum olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: suzanoguz@cag.edu.tr

^c Arş. Gör., Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid: 0000-0003-4876-3173

Giriş

Ekonomik büyümenin ve uluslararası alanda rekabet gücü kazanmanın en önemli koşullarından bir tanesi, teknolojik alanda yapılan yeniliklerdir. Teknolojik yenilikler ise araştırma geliştirme (Ar-Ge) sonucu ortaya çıkmaktadır. Ar-Ge konusunun temelini, Ar-Ge için yapılan tüm faaliyetler ve bu faaliyetler için yapılan harcamalar oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin artırılması yoluyla daha fazla ürün ve hizmet üretilmesi sonucu gerçekleşmektedir. Zaman içerisinde ülkelerin üretim faktöründeki artışlar ve teknolojik düzeyinde yaşanan gelişmeler ile üretim kapasitesi artmakta ve daha fazla miktarda ürün ve hizmet üretebilme imkanı doğmaktadır (Ertek, 2009: 289). Ülkeler, eğitime daha fazla kaynak ayırarak, diğer ülkelerle işbirliği yaparak, teknoloji transferi için doğrudan yabancı yatırımları destekleyerek ve kamu ve özel sektörün Ar-Ge'ye yatırım yapmalarını özendirerek birbirleri arasındaki ekonomik büyüme farklarını en aza indirmeye çalışmaktadır (Göçer, 2013: 216).

Yenilik yapmak, rekabetin yoğun olduğu ekonomik yapının en önemli unsurlarından bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Yeniliklerin büyük bir kısmı ise bilgi ve teknoloji üreten Ar-Ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2009, 669). Büyüme ve gelişme ekonomisinde teknoloji teriminin özel bir anlamı bulunmaktadır. Teknoloji üretim sürecinde girdilerin çıktıya dönüşme yöntemi olarak ifade edilmektedir. Yeni ve yaratıcı fikirler, üretim teknolojisini geliştirerek daha fazla ve/veya daha iyi üretim çıktısına olanak sağlamaktadır (Jones, 2001: 73). Ar-Ge ile teknolojiye yapılan yatırımlar sonucunda ortaya çıkan yenilikler, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi sağlamak için öncü durumdadır. Araştırma faaliyetlerine yönelik yapılan yatırımların artması, yeni ürünlerin yaratılması ve yatırımcıların borsaya kolay erişimi özel sektörün ve kamu sektörünün gelişmesini sağlayarak ve ülke nüfusunun yaşam koşullarını iyileştirecektir (Pece vd., 2015: 461).

Bilginin ve yeni fikirlerin rekabet üstünlüğü kaynağı olarak ortaya çıkışı, ekonomi politikasında bir değişime neden olmuştur (Audretsch, 2018: 648). Bilgi ekonomisi hız ve yenilik ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Bu yüzden bilgi çağında Ar-Ge çalışmaları bir ihtiyaç olmaktan çıkmış zorunluluk haline gelmiştir. Ar-Ge çalışmaları yapan işletmeler teknolojik alanda yenilikler yapabilmekte ve ilgili sektör gelişme sağlayarak ülke ekonomisinin daha iyi bir performans düzeyine ulaşması yolunda fayda sağlayabilmektedir. Günümüzde ülke ekonomilerinin performans düzeyleri, Ar-Ge faaliyetlerine yönelik istihdam, bilimsel yayın sayısı, ileri teknoloji ürün ihracatı, ticari marka sayısı ve patent gibi Ar-Ge göstergeleri ile ölçülmektedir (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 24).

Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yapılan harcamalar, yenilik yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmacılar, endüstriyel alanda yapılan yeniliklerin, ekonomik gelişme ve bölgesel kalkınma üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamıştır (Shefer ve Frenkel, 2005: 25). Literatürde, Ar-Ge harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bir çok çalışma (Lichtenberg, 1993; Goel ve Ram, 1994; Del Monte ve Papagni, 2003; Ülkü, 2004; Altın ve Kaya, 2009; Samimi ve Alerasoul, 2009; Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012; Göçer, 2013; Yıldırım ve Kantarcı, 2014; Altıntaş ve Mercan, 2015; Blanco vd., 2016; Freimane ve Balina, 2016; Pradhan vd., 2016; Özkan ve Yılmaz, 2017) mevcuttur. Yapılan ampirik çalışmalarda genel olarak, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Lichtenberg (1993) 74 ülke için yaptığı çalışmada, özel sektör ve kamu

sektöründe yapılan Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulguları, özel sektör tarafından yapılan Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu gösterirken; kamu sektörü tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemediğini, hatta bazı yıllarda negatif bir etki yarattığını göstermektedir. Goel ve Ram (1994) çalışmalarında, 34 az gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmada, sadece yüksek gelirli ülkelerde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu diğer ülkelerde böyle bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Samimi ve Alerasoul (2009) ise 30 gelişmekte olan ülkeyi ele aldıkları çalışmalarında, Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmışlardır. Yazarlar bu durumun nedeni olarak; gelişmekte olan ülkelerde Ar-Ge harcamaları düşük olduğunu, bu yüzden ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını vurgulamıştır.

Bu çalışmanın amacı, G8 ülkelerinde (Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada, Rusya) için, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 1997-2017 yıllarına ait verileri kullanarak panel veri analizi yöntemi ile tespit etmektir. Veriler Dünya Bankası ve OECD veri tabanlarından alınarak Stata 14 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler sanayisi en gelişmiş ülkeler olduğundan çalışmanın, Ar-Ge yatırımlarının bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisinin tespiti ve bu doğrultuda diğer ülkeler için çözüm önerileri içermesi bakımından literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

G8 Ülkelerinde Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme

Dünyanın en büyük endüstrileşmiş ülkelerinin bir forum olması fikri, 1973 petrol krizi sonrası yaşanan küresel durgunluktan dolayı ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2016: 121). 1975 yılında, G6 (Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya) olarak başlatılan 1976'da Kanada'nın katılımıyla G7'ye dönüşen ve son olarak 1998'de Rusya Federasyonunun katılımı ile genişleyen G8 kavramı, bu sekiz ülkeyi temsil etmekte olup "Sekizler Grubu-Group of Eight" anlamına gelmektedir (Hajnal, 2016: 1). G8 ülkeleri, toplam dünya nüfusunun yaklaşık %13'ünü ve küresel gayri safi hâsılanın %48'sini oluşturmaktadır (Dünya Bankası, 2019). Bu ülkeler dünyanın öncü nükleer enerji üreticisi ülkeleri olmakla birlikte Birleşmiş Milletlerin beş daimi üyesinden dört tanesi bu grup içerisinde yer almaktadır. Ayrıca G8 ülkeleri, IMF'de en fazla oy hakkına sahip olan ülkelerdir (Altay vd., 2011, 4). G8 zirvelerinde, uluslararası ticaret, hükümetler arası iş birliğini güçlendirmek, uluslararası kuruluşların faaliyetlerini daha canlı hale getirmek, gelecekte ortaya çıkabilecek sorunlar için ortak çözüm önerileri geliştirmek ve geliştirmekte olan ülkelere yönelik iş birliği girişimleri gibi konular üzerinde görüşmeler yapılmaktadır (Öztürk, 2016: 112).

Yenilik yapmanın zorlu bir süreç olduğunu benimseyen ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde öncelikle Ar-Ge temelli politikalar uygulamaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin yaptığı yenilikler uzun dönemde bu ülkelerin ekonomik olarak büyümesine fayda sağlamaktadır (Saatçioğlu ve Bildirici, 2017: 44). Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teknolojik üretim sonucu oluşan katma değer ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi vardır (Sağlam vd., 2017: 162). Ar-Ge için yapılan faaliyetlerin ekonomik büyüme ve ülkelerarası rekabet üzerindeki etkisinin giderek artmasıyla, ülkeler bu faaliyetlere daha çok önem vermektedir. Gelişmiş ülkelerde, Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yapılan harcamalar belirli bir seviyeye gelmekle birlikte artmaya devam etmektedir. Tablo 1'de G8 ülkelerinde yapılan Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir.

Tablo 1. G8 Ülkelerinde Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki Payı (%)

Ülkeler	1997	2002	2007	2012	2017
ABD	2.48	2.55	2.63	2.68	2.78
Almanya	2.18	2.42	2.44	2.86	3.03
Birleşik Krallık	1.54	1.62	1.62	1.59	1.66
Fransa	2.14	2.17	2.02	2.22	2.18
İtalya	0.99	1.08	1.13	1.27	1.35
Japonya	2.77	3.01	3.34	3.20	3.21
Kanada	1.61	1.97	1.90	1.77	1.58
Rusya	0.97	1.15	1.03	1.02	1.10

Kaynak: OECD, 2019

Yıllar itibari ile G8 ülkelerinde Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının genel olarak arttığı görülmektedir. 2017 yılı verileri incelendiğinde ise, en yüksek payın %3.21 ile Japonya'ya ait olduğu görülmektedir. Almanya %3.03 ile ikinci sırada yer alırken ABD %2.78 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Rusya ise Ar-Ge harcamalarına GSYİH'dan ayırdığı %1.10 pay ile G8 ülkeleri içerisinde en son sırada yer almaktadır.

Toplumsal refahın daha iyi bir seviyeye gelmesinin en önemli göstergelerinden bir tanesi kişi başına düşen GSYİH'da meydana gelen artışlardır. Başka bir deyişle bu durum, GSYİH'nın nüfustan daha hızlı artması durumudur. Bu durumun gerçekleşmesi için de verimlilikte bir artış olması gerekmektedir. Kişi başına üretim ve gelirin artması, fiziksel sermaye ve teknoloji düzeyinin artması yoluyla gerçekleşmektedir (Ertek, 2009: 542). G8 ülkelerinde kişi başı GSYİH rakamları tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2. G8 Ülkelerinde Kişi Başı GSYİH (ABD Doları)

Ülkeler	1997	2002	2007	2012	2017
ABD	31.459,13	38.023,16	47.975,96	51.603,49	59.927,92
Almanya	27.045,71	25.205,16	41.814,81	44.065,24	44.681,08
Birleşik Krallık	26.641,01	29.863,58	50.293,44	42.018,72	39.932,06
Fransa	24.228,94	24.177,33	41.508,43	40.874,70	38.679,12
İtalya	21.779,62	22.196,50	37.698,78	34.814,12	32.155,20
Japonya	35.021,71	32.289,35	35.275,22	48.603,47	38.331,97
Kanada	21.829,23	24.169,28	44.543,04	52.542,34	45.069,92
Rusya	2.737,57	2.377,53	9.101,25	15.434,57	10.750,58

Kaynak: Dünya Bankası, 2019

Tablo 2’de yer alan G8 ülkelerinin 1997-2017 yılları arasındaki verileri incelendiğinde, yıllar itibariyle en yüksek kişi başı GSYİH’nın ABD’de, en düşük kişi başı GSYİH’nın ise Rusya’da olduğu görülmektedir. G8 ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH’nın yüksek olması, gelişmiş sanayi faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin de ekonomik gelişme sağlayabilmesi için Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla pay ayırmaları gerekmektedir.

Metodoloji

Bu çalışmada, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek üzere araştırmanın veri setine dahil olan G8 ülkelerinin 1997-2017 dönemlerini kapsayan verileri ele alınarak bir panel veri seti oluşturulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, veri setinde yer alan değişkenler ve çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler açıklanmış ve analiz yapılarak bulgular tablolatırılmıştır.

Çalışmanın Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi aşağıda gösterilen panel veri formatında regresyon modeli ile incelenmiştir.

$$\text{Model: } \ln\text{PCGDP}_{it} = \beta_0 + \beta_1\text{RD}_{it} + \beta_2\ln\text{EXC}_{it} + \mathcal{E}_{it}$$

Burada;

β_0 :Sabit değeri,

$\beta_1, \beta_2, \beta_3$:Tahmin edilecek katsayıları

\mathcal{E}_{it} :Hata terimini,

i :Ülke grubunu,

t :Zamanı ifade etmektedir.

Modelde; $\ln\text{PCGDP}$; kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılayı (US\$), RD ; Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yapılan harcamaları, $\ln\text{Exc}$ ise reel efektif döviz kurunu temsil etmekte olup ekonomik büyümeye etkisi olduğu düşünülen kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Tablo 3. Çalışmanın Veri Seti

	Değişken Adı	Kodu	Kullanım Şekli
Bağımlı Değişken	Kişi Başına GSYİH	$\ln\text{PCGDP}$	Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın doğal logaritması
Bağımsız Değişken	Ar-Ge Harcamaları	RD	Ar-Ge Harcamaları/GSYİH
Kontrol Değişken	Reel Efektif Döviz Kuru	$\ln\text{EXC}$	Döviz kurunun doğal logaritması

Çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan ve ekonomik büyümenin temel göstergelerinden bir tanesi olan kişi başı GSYİH, GSYİH’nın ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilmektedir. Ekonomik büyümeye etkisi ölçülmek üzere modele bağımsız değişken olarak eklenen Ar-Ge harcamaları, her ülkenin yaptığı Ar-Ge harcamasının GSYİH içindeki

payı alınarak elde edilmiştir. Modele kontrol değişken olarak eklenen döviz kuru için ise 2010 yılının baz alındığı reel efektif döviz kuru verilerinden yararlanılmış ve verilerin doğal logaritması alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Değişkenler	lnPCGDP	RD	lnEXC
Gözlem Sayısı	168	159	168
Ortalama	10.44817	2.022739	4.574817
Standart Sapma	.5282325	.6976948	.1566697
Minimum	8.613526	.95369	3.845278
Maksimum	10.88047	3.3994	4.83436
Korelasyon Matrisi			
lnPCGDP	1.000		
RD	0.5879	1.000	
lnExc	0.5063	0.1860	1.000

Tablo 4'te veri setindeki 8 ülke için 1997-2017 yılları arasındaki toplam gözlem sayısı, aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler gibi özet bilgiler yer almaktadır. Korelasyon matrisi, değişkenler arasında var olan ilişkileri göstermektedir. Korelasyon matrisi incelendiğinde, bağımlı değişken olan kişi başı GSYİH ile bağımsız değişkenler arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Korelasyon katsayıları incelendiğinde ise, kişi başı GSYİH'nın sırasıyla Ar-Ge harcamaları ve reel efektif döviz kuru ile; 0.58 ve 0.50 değerleri ile pozitif korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi sonrası, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığını sınamak üzere VIF (Varyans Enflasyon Faktörü) testi yapılmıştır.

Tablo 5. VIF Testi Sonuçları

Değişken	VIF Değeri	1/VIF Değeri
RD	1.04	0.965413
lnEXC	1.04	0.965413
Ortalama VIF İstatistik Değeri	1.04	

Tablo 5'teki VIF test sonuçları incelendiğinde, bağımsız değişkenler arasındaki VIF istatistik değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. VIF değerinin 10'dan küçük olması bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunun olmadığını göstermektedir (Fogarty, 2018: 221).

Ampirik Bulgular

Panel regresyon analizlerinde en sık kullanılan üç yöntem, literatürde havuzlanmış en küçük kareler modeli olarak ta bilinen klasik model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi (rassal) etkiler modelidir. Bu üç modelden hangisinin kullanılacağını tespit etmek için ise iki farklı test uygulanmaktadır. Bu testler; Breusch-Pagan (1980) ve Hausman (1978) testleridir. Test sonuçları tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6. Breusch-Pagan ve Hausman Testi Sonuçları

Test Adı	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan	1031.80	0.00000
Hausman	0.71	0.7024

Breusch-Pagan testi sonuçlarına göre birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olduğu sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durum, klasik modelin çalışma için uygun olmayacağını göstermektedir. Bu sonucu takiben yapılan Hausman test istatistiklerine göre olasılık değeri 0.05' ten büyük çıkmıştır. Bu durum ise, tesadüfi etkiler tahmincisinin tutarlı ve etkin olduğunu, bu çalışmada tesadüfi etkiler modelinin kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Panel verilerde kullanılan modellerin temelinde değişen varyans (heteroskedasite), otokorelasyon ve literatürde yatay kesitsel bağımlılık olarak ta isimlendirilen birimler arası korelasyon problemlerinin olmadığı varsayılmaktadır. Ancak kurulan modelde bu problemlerden bir veya birkaçının mevcut olması, tahmin edilen parametrelerde etkinlik kaybına ve standart hataların yanlış tahmin edilmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle, model tahmin edildikten sonra bu problemlerin mevcut olup olmadığı istatistiksel olarak test edilmelidir (Güriş, 2015: 71).

Tesadüfi etkiler modeli için yapılan tahminlerde, hata terimlerinden herhangi birinin varyansının panel birimlerinde değişmesinden dolayı değişen varyans sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışma kapsamında kurulan modelde, değişen varyans probleminin varlığı Levene (1960)-Brown (1974) ve Forsythe (1974) testi ile tespit edilmiştir. Tablo 7'de değişen varyans test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7. Levene, Brown ve Forsythe Değişen Varyans Test Sonuçları

$W0 = 3.6824925$	$df(7, 151)$	$Pr > F = 0.00102245$
$W50 = 2.6601230$	$df(7, 151)$	$Pr > F = 0.01249461$
$W10 = 3.3943016$	$df(7, 151)$	$Pr > F = 0.00208723$

Tablo 7'de sekiz birim için kalıntıların ortalamaları ve standart sapmalar gösterilmiştir. Sekiz birim için kalıntıların ortalamalarının ve standart sapmalarının hesaplandığı bu testte, test istatistiği birim sayısı ve her birimin frekanslarının bir eksiğinin toplamı serbestlik dereceli F dağılımı ile değerlendirilmektedir. Levene, Brown ve Forsythe'in test istatistikleri incelendiğinde, serbestlik derecesinin (7, 151), olasılık düzeylerinin ise düşük değerler olduğu görülmektedir. Bu durumda birimlerin varyanslarının eşit olduğu sıfır hipotezi reddedilmektedir, yani tesadüfi etkiler modeli için değişen varyans problemi mevcuttur.

Tesadüfi etkiler modelinde, otokorelasyon probleminin varlığı, elde edilen standart hataların sapmalı olmasına ve parametrelerin katsayı sonuçlarının etkin olmamasına yol açabilmektedir. Çalışma için kurulan tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun probleminin olup olmadığını tespit etmek için Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testi uygulanmıştır. Otokorelasyon test sonuçları tablo 8'de gösterildiği gibidir.

Tablo 8. Durbin-Watson, Baltagi-Wu LBI Otokorelasyon Testi Sonuçları

Durbin-Watson = .30633038
Baltagi-Wu LBI = .6199627

Otokorelasyon test istatistiği değerinin 2'den küçük olması modelde otokorelasyon olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 8 incelendiğinde, kritik değerlerin 2'den oldukça küçük olduğu görülmektedir. Bu durum, kurulan modelde otokorelasyon probleminin mevcut olduğunu göstermektedir.

Panel veri modellerinde test edilmesi gereken önemli varsayımlardan bir tanesi de birimler arası korelasyondur. Birimler arası korelasyon, tahmin edilen modelin hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olduğu anlamına gelmektedir. Yapılan analizde, serilere bir şok verilmesi halinde tüm birimlerin aynı derecede etkilenip etkilenmediği ve hata terimlerinin yatay kesitler boyunca eşzamanlı korelasyona sahip olup olmadığı önemlidir (Vergil ve Bahtiyar, 2017: 682). Bu çalışmada, birimler arası korelasyon sınaması Pesaran testi ile araştırılmıştır.

Tablo 9. Birimler Arası Korelasyon Testi

Pesaran = 4.533 Pr = 0.0000

Tablo 9 incelendiğinde, test istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde olduğu, tesadüfi etkiler modeli için birimler arası korelasyon yoktur hipotezinin reddedildiği ve birimler arası korelasyonun mevcut olduğunu görülmektedir. Yapılan tüm testler neticesinde tesadüfi etkiler modeli için değişen varyans, otokorelasyon, ve birimler arası korelasyon problemlerinin varlığı belirlenmiştir.

Serilerin durağanlığını test etmek için hangi birim kök testinin uygulanabileceği birimler arası korelasyon testine göre belirlenmiştir. Birimler arası korelasyonun varlığının tespiti sonrası, serilerin durağanlığının sınanması için Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin durağanlığının test edildiği birim kök testi sonuçları tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Im, Pesaran ve Shin Birim Kök Testi

Değişkenler	Test istatistik değeri	Olasılık değeri	Test İstatistik değeri I. fark	Olasılık değeri
LnGDPPERCAP	-0.9895	0.1612	-4.6514	0.0000
RD	0.3896	0.6516	-5.4435	0.0000
LnEXC	-0.2048	0.4189	-5.2176	0.0000

Tablo 10 incelendiğinde, ekonomik büyüme, Ar-Ge harcamaları ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin anlamlı istatistik değerlerine sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı, birim kökün varlığı belirlenmiştir. Durağan olmayan bu değişkenler için fark alınarak tekrar durağanlık sınaması yapıldığında ise birinci dereceden fark düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılacak regresyon yöntemi, literatürde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerine karşı karşı dirençli bir tahmin yöntemi olan "Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi" olarak belirlenmiştir. Regresyon analizi sonuçları tablo 11'de gösterildiği gibidir.

Tablo 11. Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi Sonuçları

LnGDPPERCAP	Katsayılar	Robust Standart Hata
RD	.3633749 (0.001)*	.1093467
LnEXC	.5699006 (0.030)*	.2649527

R²: 0.4691

Rho Katsayısı: .96133028

Wald Test İstatistiği: 11.05

Olasılık Değeri: (0.0040)*

Gözlem Sayısı: 159

Açıklamalar: Parantez içerisindeki rakamlar, ilgili katsayılarla ilişkin olasılık (p) değerlerini ifade etmektedir.

* işareti ilgili katsayının %1 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir.

Modellerde, Rho katsayısı birim etkinin toplam içindeki payını ifade etmekte ve yüksek olması birim etkinin önemli olduğu anlamına gelmektedir. Wald test istatistiği ve olasılık değeri, tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki anlamlılığını, diğer bir ifadeyle modelin tümünün anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 11 incelendiğinde, G8 ülkelerinde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyüme üzerinde 0.363 birimlik, reel efektif döviz kurunda meydana gelen %1'lik bir artış ise ekonomik büyüme üzerinde 0.569 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Tahmin edilen modelin açıklama gücünü temsil eden R-kare değerinin ise %46.9 olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme ve teknoloji kullanımının artması, dünya ülkelerin yenilik ve gelişmeleri yakından takip etmesini zorunlu kılmıştır. Ar-Ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yenilikler, gelişmiş ekonomilerde ekonomik büyümenin en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Teknolojik anlamda yenilikçi olan ülkeler, diğer ülkelere kıyasla rekabet üstünlüğü elde etmekte ve ekonomik olarak daha güçlü konuma gelmektedirler. Bu çalışmada, 1997-2017 dönemi yıllık verileri ile G8 ülkeleri için, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Ar-Ge faaliyetleri sonucu meydana gelen teknolojik yeniliklerin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi uzun yıllardır araştırılan bir konu olmuştur. Literatürde Ar-Ge ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve boyutunu araştırmaya yönelik yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin literatürle uyumlu olarak pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ar-Ge faaliyetleri, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını daha yüksek seviyeye çıkarmaya yönelik çalışmaları kapsadığı için bu faaliyetler için yapılan harcamalar büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yapılan harcamalar, ülkelerin ekonomik olarak büyümesi ve uluslararası alanda rekabet gücü elde edebilmesi için de en önemli unsurlardandır. Bu sebeple, Ar-Ge faaliyetlerinin gerek özel sektör gerekse kamu sektörü tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Ülkeler, rekabet edebilirlik gücü kazanmak için Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine yönelik teşvik mekanizmaları geliştirmeli ve bu faaliyetlere daha fazla kaynak ayırmalıdır. Ayrıca Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yeni hizmet alanlarının oluşturulması, yeni istihdam alanları da yaratarak ülke ekonomisini pozitif etkileyecektir.

Kaynakça

- Altay, B., Tuğcu, C. T. ve Topcu, M. (2011). İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G8 Ülkeleri Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2): 1-26.
- Altın, O. ve Kaya, A. (2009). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 9(1): 251-259.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015). Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Oecd Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünlük Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.
- Audretsch, D. B. (2018). Entrepreneurship, Economic Growth, and Geography. *Oxford Review of Economic Policy*, 34(4), 637-651.
- Blanco, L. R., Gu, J. ve Prieger, J. E. (2016). The Impact of Research and Development on Economic Growth and Productivity in the US States. *Southern Economic Journal*, 82(3): 914-934.
- Del Monte, A. ve Papagni, E. (2003). R&D and The Growth of Firms : Empirical Analysis of A Panel of Italian Firms. *Research Policy*, 32(6): 1003-1014.
- Dünya Bankası. (2019). GDP Per Capita, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, erişim tarihi: 29.07.2019.
- Dünya Bankası. (2019). Population, Total, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, erişim tarihi: 29.07.2019.
- Ertek, T. (2009). *Temel Ekonomi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Fogarty, B. J. (2018). *Quantitative social science data with R: an introduction*. SAGE Publications Limited.

- Freimane, R. ve Balina, S. (2016). Research and Development Expenditures and Economic Growth in the EU: A Panel Data Analysis. *Economics and Business*, 29(1): 5-10.
- Goel, R. K. ve Ram, R. (1994). Research And Development Expenditures And Economic Growth: A Crosscountry Study. *Economic Development and Cultural Change*, 42(2): 403-11.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojili ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2): 215-240.
- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163(1): 335-353.
- Güriş, S. (2015). *Stata ile Panel Veri Modelleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hajnal, P. (2016). *The G8 System And The G20: Evolution, Role and Documentation*. New York: Routledge.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Lichtenberg, Frank R. (1993). R&D Investment and International Productivity Differences. NBER Working Paper Series, Vol.W4161.
- OECD. (2019). Gross Domestic Spending on R&D, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, erişim tarihi: 28.07.2019.
- Özkan, G. ve Yılmaz, H. (2017). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı ve Kişi Başı Gelir Üzerindeki Etkileri: 12 AB Ülkesi ve Türkiye İçin Uygulama (1996-2015). *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(1): 1-12.
- Öztürk , M. B. E. (2016). *Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar ve Kuruluşlar*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Pece, A. M., Simona, O. E. O. ve Salisteanu, F. (2015). Innovation and Economic Growth: An Empirical Analysis for CEE Countries. *Procedia Economics and Finance*, 26: 461-467.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H., ve Nair, M. (2016). Innovation, financial development and economic growth in Eurozone countries. *Applied Economics Letters*, 23(16), 1141-1144.
- Saatçioğlu, C. ve Bildirici, Ü. (2017). İnovasyon Göstergeleri Bakımından Türkiye'nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri: Ekonometrik Bir Uygulama. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(4): 44-56.
- Sağlam, Y., Egeli, H. A. ve Egeli, P. (2017). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Sosyoekonomi*, 25(31): 149-165.
- Samimi, A. J. ve Alerasoul, S. M. (2009). R&D and Economic Growth: New Evidence From Some Developing Countries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4): 3464-3469.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Shefer, D. ve Frenkel, A. (2005). R&D, Firm Size And İnnovation: An Empirical Analysis. *Technovation*, 25(1):25-32.

- Ülkü, H. (2004). R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis, *IMF Working Paper*, No.04/185.
- Ünal, T. ve Seçilmiş, N. (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-25.
- Vergil, H. ve Bahtiyar, B. (2017). Ekonomik Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Sosyal Sermayenin Etkisi: Güven Düzeyi Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 673-686.
- Yıldırım, D. Ç. ve Kantarcı, T. (2014). Araştırma Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5): 661-670.

Materyalist Eğilimlerin Tüketici Yenilikçiliği Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi ve Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Esra Özkan Pir^{a, b}

Özet

Çalışmanın amacı; toplumdaki bireylerin materyalist eğilimlerinin tüketici yenilikçiliği üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Mevcut araştırmanın örneklemini 2019 yılında Erzincan'da ikamet eden halk oluşturmaktadır. Çalışmada; materyalist eğilim ölçeği ve tüketici yenilikçiliği ölçeği kullanılmıştır. Ankette demografik değişkenler dahil olmak üzere toplam 33 soru bulunmaktadır. Materyalist eğilimler ve tüketici yenilikçiliği değişkenleri ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizler SPSS paket programı kullanılarak elde edilmiştir. İki bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde ilgili literatüre değinilmiş ve kavramlar arası ilişkiler açıklanmıştır. İkinci bölümde araştırma hipotezleri analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre Erzincan ilindeki halkın materyalist eğilimleri arttıkça tüketici yenilikçiliği de artmaktadır. Demografik değişkenlere ile materyalist eğilimler ve tüketici yenilikçiliğine ilişkin çeşitli farklılıklar elde edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Materyalizm
Materyalist Eğilimler
Tüketici Yenilikçiliği

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 13.03.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.539112

Determination and Analysis of the Effects of Materialist Tendencies on Consumer Innovation in Terms of Demographic Variables

Abstract

The aim of the study was the determination of the effects of the materialist tendencies of individuals in society on consumer innovation. The sample of the present study was comprised of the people residing in Erzincan in 2019. In the study, the materialist tendency scale and consumer innovation scale were used. There are a total of 33 questions in the questionnaire including demographic variables. Relationships between materialist tendencies and consumer innovation variables and demographic characteristics of the participants were examined. The analyses were performed using the SPSS package program. In the first part of the study, which consisted of two parts, the relevant literature was discussed, and the relationships between concepts are explained. In the second part, the research hypotheses were analyzed. According to the results of the research, as the materialist tendencies of the people residing in Erzincan province increased, consumer innovation also increased. Various differences regarding demographic variables, materialistic tendencies, and consumer innovation were determined and interpreted.

Keywords

Materialism
Materialist Tendencies
Consumer Innovation

About Article

Received: 13.03.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.539112

^a esraozkanpir@gmail.com

^b Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, 0000-0002-1271-7397

Introduction

Today, the demands and needs of consumers are constantly under the influence of change and innovation. Consumption becomes vital for consumers, enterprises, marketers, and even the government. Consumers obtain social status thanks to their consumption and the social status obtained becomes an identity for the consumer (Bocock, 2009: 24).

Individuals have been interacting with material and spiritual objects in all areas of their lives from past to present. In fact, they often formed an emotional bond with various items such as cars and houses. Most of the time, these items have been used as a means of identity, status, and show by people and are still used. Today, people value materials more than they should. It is known that in developed societies, people attach importance to status in order to show their position in society or obtain a certain position, and they aim to gain a reputation by consuming products based on materiality and with high-status indicators. Materialism is defined as the relationship of the individual with the economic goods that actually exist, and which they desire. In another perspective, while materialism is defined as an attitude towards consumption, it is the emergence of ownership, desire, and attraction towards things as an ongoing belief.

Materialists judge themselves and others by the size of their possessions and think that they can find happiness and joy by consuming expensive products. Materialist tendency, brand awareness, the pursuit of luxury and comfort, symbolic consumption, etc. play significant role in decision making and purchases by forming the basis of behavior.

Marketing researchers consider the types of innovativeness as perceived or realized innovativeness. In the late 1970s, researchers began to define innovativeness as a personality trait, Midgley and Dowling (1978) pointed out that innovativeness has a hypothetical nature by its unobservable definition (Vandecasteele and Geuens, 2010: 308).

New product development is one of the factors that provide a sustainable competitive advantage to businesses (Porter, 1998: 50-51). Today, innovativeness stands out as an important element in the firm's ability to gain competitive advantage and to sustain its existence (Batory et al., 2005). On the other hand, it is a fact that most of the new products are not adopted by the consumers and this situation causes serious time and cost loss for the enterprises (Güleş and Bülbül, 2004). For this reason, it should not be forgotten that new products turn into a resource that provides a competitive advantage to the enterprises only when they are adopted by the consumers.

It will be an important guide for enterprises to know who tend to consume innovations first, in making marketing decisions. With this information, the answers to many questions such as what the innovation should include, how it will be positioned, how to distribute, how to price, how to do media planning, whether the customer should be trained to use innovation, may arise. Thanks to the correct marketing of the innovation, the enterprise that first created the innovation will gain the greatest benefit from it. The first step in marketing innovation correctly is defining innovative consumers and understanding their behavior (Akdoğan and Karaaslan, 2013, s. 3). It is suggested in the literature that consumer innovativeness is related to consumer behavior and characteristics. It is seen that consumer innovativeness is a concept that is examined both at the level of individual and a specific product category.

The sample of the present study was comprised of the people residing in Erzincan in 2019. In the study, the materialist tendency scale and consumer innovation scale were used.

Relationships between materialist tendencies and consumer innovation variables and demographic characteristics of the participants were examined. In the first part of the study, which consisted of two parts, the relevant literature was discussed, and the relationships between concepts are explained. In the second part, the research hypotheses and analyses were performed using the SPSS package program. According to the results of the research, as the materialist tendencies of the people residing in Erzincan province increased, consumer innovation also increased. Various differences regarding demographic variables, materialistic tendencies, and consumer innovation were determined and the results obtained are given in detail in the conclusion of the research.

Literature Rewiev

In economics, psychology and consumer researches, materialism is mostly defined as the importance given to worldly beings by the consumer or as a tendency towards materiality and money, which is seen as important for personal happiness and social progress (Aydın, 2009: 20). Numerous studies that examine the relationships between the materialistic values of individuals and their consumption behavior from different perspectives take place in the marketing literature. Materialism and happiness relationship (Belk, 1984), status consumption and materialism relationship (Eastman et al. 1997, Heaney et al. 2005), materialism, debt, saving and spending relationships (Watson, 2003) are a few examples of the aforementioned research.

Richins and Dawson conceptualized materialism as a value. Defining materialism as a value is consistent with the idea that materialism reflects the importance given to one's wealth. For materialists, properties and their purchases are at the forefront of personal goals that define the "way of life". They value their assets and purchases more than many other issues and activities in life (Richins and Dawson, 1992). Kasser states that materialism is a fundamental aspect of the human value system (Kasser, 2018).

Materialism is defined as "individuals' seeing money and materials as a path to personal happiness and social progress". According to Belk, people with high materialistic values place the material assets they have or cannot have at the center of their lives, and they also point to these assets as the biggest cause of satisfaction or dissatisfaction in their lives (Doğan, 2010: 58). Materialist consumers want to create a permanent image in the eyes of other people, and they also get help from the images of certain products and brands to create an image (Fitzmaurice and Comegys, 2006: 289). Owning makes individuals happy, but possessions gain more importance than people. Materialist individuals; they seem extremely passionate about preserving their possessions like souvenirs or objects with a memory and attaching to them (Titay and Torlak, 2011: 96).

Luxury consumption is attractive particularly for materialistic consumers. First, materialists highlight their existence as a sign of success and wealth against other people, and often materialists aim to form their image and identity as they wish, through luxury consumption (Hudders and Pandelaere, 2012: 415). Today, three common points of theories to explain materialism, which is generally accepted as a psychological and sociological phenomenon, draw attention (Odabaşı, 2013: 109):

- Materialism as an Indicator of Success: Many of the individuals with materialist tendencies evaluate their own or others' achievements according to the property and money they have.

- **Ownership-Oriented Materialism:** Individuals with materialist tendencies turn the goods and properties they own or want to own into life goals. Materialism is a lifestyle and a high level of material consumption in this life is an end rather than a tool.
- **Materialism Focused on Reaching Happiness:** An indispensable way for materialistic individuals to satisfy themselves and feel better; It passes from owning property and money. While many people can find happiness in personal relationships, experiences, and achievements, for these individuals all this has provided an important finding for marketers and macroeconomists, finding that it is closely related to saving, which is important enough.

Richins and Dawson (1992) stated that people with a high level of materialistic tendency in validation tests want a higher income level than people with a low level of materialistic tendency; They pointed out that they focus more on financial security and prefer to spend more on themselves and less on others, emphasizing less on interpersonal relationships. In this context, it can be said that highly materialistic people perform less voluntary simplicity behaviors and are less satisfied with their lives.

A different motivation is needed for each dimension of materialism. In the dimension of being successful, the individual thinks that he can reflect his success with the quality, quantity and characteristics of the goods he has. In the second dimension, the dimension of ownership, there is a materialistic acquisition in the center of the life of the individual, that is, having the products they want. In reaching the third dimension, happiness, the individual believes that he will be happier when he has it (Nepomuceno and Laroche. 2015: 4).

Materialist individuals value more for what they have, and the desire to have is more important to them than any other relationship and goal in their lives. The positive relationships between some personality traits (eg stinginess) and materialism show that materialistic individuals are self-centered. Materialist individuals choose a lifestyle in which they can have more things instead of a simple life (Sevgili, 2012: 26-27)

Materialism represents a set of minds or attitudes regarding the relative importance of the acquisition and possession of objects in an individual's life. For materialists, properties and their purchases are at the forefront of personal goals that define the "way of life". (Bindah and Othman, 2011: 239-240). Materialism can be characterized as a belief that shopping and consumption will lead people to happiness (Aydın, 2009: 22). Materialist and industrial society values have been replaced by post-materialist values. While economic security and welfare are important in the first value system, the prominent value in the second value system is "self-actualization" and "individualism" (Ventura, 2013: 82).

Consumer innovativeness is the tendency to buy new and different products or brands rather than previous preferences and consumption patterns (Steenkamp et al., 1999: 55). Elements that can be considered as innovations for consumers are evaluated as new products, new distribution methods, and new advertising methods, and innovative consumers act as an important tool in the spread of innovation (Odabaşı and Barış, 2002: 284). In other words, innovativeness is a person's behavior relatively earlier than other people in adopting an innovation (Rogers and Shoemaker, 1971). Consumer innovativeness is the tendency to purchase different and new products and new brands instead of keeping previous preferences and consumption the same (Başar and Yapraklı, 2013: 152). Consumer innovativeness is associated with consumer behaviors and characteristics such as socio-economic, personality and communication (Xie and Singh, 2007). However, it includes the

change in purchasing and consumption patterns. In addition, it has been determined that consumer innovativeness is related to the risk-taking ability of consumers (Merchant et al., 2014: 325).

Consumer innovativeness has been defined in various ways according to different perspectives in the literature and measured with different scales (Eryiğit and Kavak, 2011). Two important scales that are frequently encountered are Innate Innovativeness (Midgley and Dowling, 1978; Venkatraman, 1991; Im et al., 2007), which recognizes that innovativeness is an innate personality trait, and Interest-Specific Innovativeness, which deals with innovation on a specific product basis. (Domain Specific Innovativeness) (Goldsmith and Hofacker, 1991; Cowart et al., 2008). In general, personal innovativeness is the general level of innovativeness, whereas innovativeness specific to the area of interest is expressed as behavior that can be observed and measured as innovative behavior (Goldsmith and Flynn, 1993: 378, Hirunyawipada and Paswan, 2006: 182).

Aydın (2009) discusses the concept of consumer innovativeness at the level of personal characteristics and a certain product category, and the effect of personal characteristics and personal characteristics specific to the product category on the innovativeness dimension; Özer, Aydın and Özcan (2009), the effect of accountants' brand perception and consumer characteristics on innovation and thought leadership; Kılıçer and Odabaşı (2010) related to adapting the individual innovation scale developed by Thomas, Joseph and Cook (1976) into Turkish; Eryiğit and Kavak (2011), by determining consumer innovativeness with Bass diffusion model, interest-specific innovativeness scale and innate innovativeness scale, it is about whether attitude and behavior measures give similar results; Alan and Yeloğlu (2013) conducted studies to determine the relationship between branding and innovation.

There are many studies on consumer innovation in the literature. These studies aimed at adapting to the product and helped to discover the character of consumer innovation. For example Robertson and Myers (1969); Bruce and Witt (1970); Blake, Perloff and Heslin (1970); Studies of Tatham and Dornoff (1973) on the usual innovativeness conflicts, Feldman and Armstrong (1975), Peat, Gentry and Brown (1975) on the characteristics of major automobile innovation buyers and Pizam (1972); Engel, Kollat and Blackwell (1973) have empirical studies on consumer innovativeness according to sociodemographic behavior and personal factors.

Methodology

The Purpose and Importance of the Research

The aim of the research was to reveal the effect of consumers' materialist tendencies on consumer innovation. In addition, another aim of the study was to reveal the relationships of demographic data with variables and from which group or groups the differences that make up these relationships arose.

Research Model

The research was designed to determine the relationship of consumers' materialist tendencies with consumer innovation and its effects. The main independent variable of the research was materialist tendencies, and the dependent variable was consumer innovation. The research model is as follows.

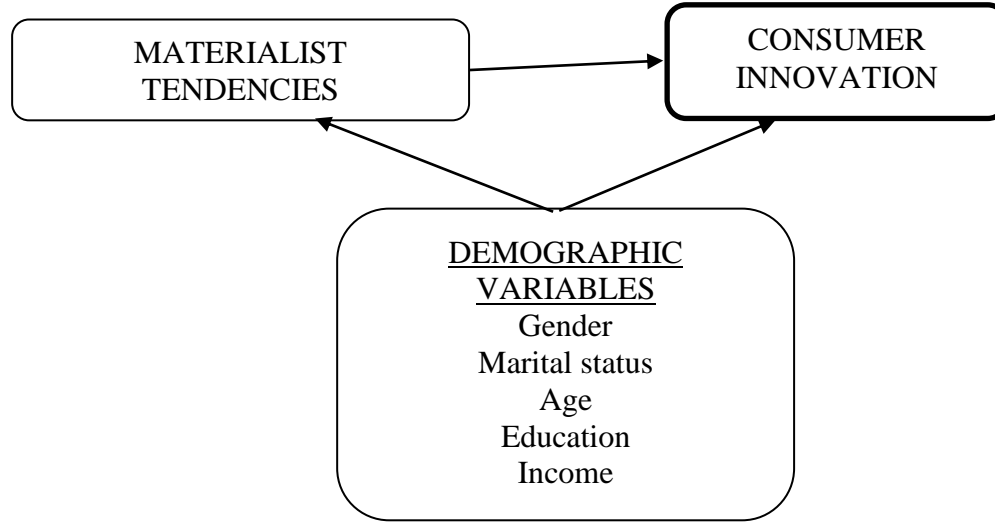

Figure 1. Research Model

The research hypotheses are as follows:

- H₁*: Materialist tendencies have a statistically significant effect on customer innovation.
- H₂*: Materialist tendencies significantly differ according to the gender variable.
- H₃*: Consumer innovation displays a significant difference according to the gender variable.
- H₄*: Materialist tendencies show a significant difference according to the marital status variable.
- H₅*: Consumer innovation shows a significant difference according to the marital status variable.
- H₆*: Materialist tendencies significantly differ according to the age variable.
- H₇*: Consumer innovation displays a significant difference according to the age variable.
- H₈*: Materialist tendencies differ significantly according to the education variable.
- H₉*: Consumer innovation shows a significant difference according to the education variable.
- H₁₀*: Materialist tendencies significantly differ according to the income variable.
- H₁₁*: Consumer innovation displays a significant difference according to the income variable.

Research Sample and Data Collection Method

The study group of the present study consisted of people residing in Erzincan in 2019. The sample of the study consisted of 286 consumers between the ages of 18-80 living in Erzincan. A simple random sampling method was used in sample selection. The questionnaire forms were handed out to the participants, and a total of 286 questionnaires were included in the study, as some of the questionnaires were not returned and some contained incomplete information. The data used in the study were obtained between 01.12.2019-28.12.2019.

Scales Used in the Research and Analysis Method

In the study, the materialist tendency scale and consumer innovation scale were used. The materialist tendency scale is the scale used by Ger and Belk, W.R. (1996) in their study and consists of 22 questions. In order to measure consumer innovation, a 6-item scale developed by Goldsmith and Hofacker (1991) was used. The scales are 5-point Likert type scales (1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree). Cronbach's Alpha coefficient was used to determine the reliability of the scale. Demographic information was also included in the study. Within the scope of demographic data, gender, marital status, age, education, and income were examined. Correlation, regression, t-test, and ANOVA analyses were performed to test the hypotheses in the study. The analyses were performed using the SPSS package program.

Findings

In this part of the research, percentage and frequency analyses of demographic variables of consumers, reliability analyses of scales, correlation and regression analysis results, t-test, and ANOVA results were included. Reliability analysis was performed to determine the reliability level of the scale used in the study, and the Cronbach's alpha coefficient was determined. If the evaluation criterion taken in the evaluation of Cronbach's Alpha Coefficient (Hulin et al., 2001) is

$0.00 \leq \alpha < 0.40$, the scale is not reliable.

If it is $0.40 \leq \alpha < 0.60$, the scale has low reliability.

If it is $0.60 \leq \alpha < 0.80$, the scale is quite reliable.

If it is $0.80 \leq \alpha < 1.00$, the scale is highly reliable.

According to Table 1, the Cronbach's Alpha coefficients of the variables are higher than 0.70 and it is possible to say that the scales are reliable.

Table 1. Reliability Analyses of the Scales

No	Sub-Dimension	Number of Items	Cronbach's Alpha
1	Materialist Tendencies	22	0.782
2	Consumer Innovation	6	0.910

Cronbach's alpha value is 0.782 for the materialist tendency scale, and 0.910 for the consumer innovation scale.

Of the consumers participating in the research, 61.2% were female (n = 175) and 38.8% were male (n = 111); 69.9% were single (n = 200), 30.1% were married (n = 86); 41.6% were in the 18-30 age range (n = 119), 28.7% in the 31-50 age range (n = 82), and 29.7% were in the age

Determination and Analysis of the Effects of Materialist Tendencies on Consumer Innovation in Terms of Demographic Variables

group of 51 years and older ($n = 85$). As regards the educational status, 38.5% had primary school education ($n = 110$), 28.0% were high school graduates ($n = 80$), 19.6% had associate degree ($n = 56$), 14.0% had undergraduate and postgraduate degrees ($n = 40$). As for income level, 10.5% of the participants had an income level of 1-1,000 TL ($n = 30$), 64.7% were in the range of 1,001-2,500 TL ($n = 185$), 14.3% earned between 2,501 -4000 TL ($n = 41$) and 10.5% of them had an income of 4001 TL and above ($n = 23$).

Table 2 shows the correlation analysis between materialist tendency and consumer innovation.

Table 2. Correlation Analysis Results Regarding Materialist Tendency and Consumer Innovation

		Materialist Tendency	Consumer Innovation
Materialist Tendency	Correlation	1	.187**
	Sig. (p)		
	N	286	
Consumer Innovation	Correlation	.187**	1
	Sig. (p)	.002	
	N	286	286

According to the findings in Table 2, there was a strong positive relationship ($r=.187^{**}$) between materialist tendency and consumer innovation.

Table 3. Regression Analysis Results Regarding Materialist Tendency and Consumer Innovation

Model	Consumer Innovation				
	B	Standard Error	β	t	p
Materialist Tendency	5.566	2.358	0.187	2.361	0.019
	R = 0.187	R ² = 0.035	Durbin-Watson = 1.530	F = 10.265	p=0.002

The results revealed that the regression model between materialist tendency and consumer innovation was significant ($F = 10.265$; $p = 0.002$).

Materialist tendencies had a statistically significant effect on consumer innovation ($\beta = 0.187$; $p = 0.002 < 0.05$), and H_1 was accepted.

According to the t-test and ANOVA, significant differences were determined between gender, marital status, age, education, income demographic variables, and materialist tendencies of consumers and consumer innovation. Parametric tests were used as the data showed a homogeneous distribution.

Tables explaining this relationship are as follows:

Table 4. T-Test Results on Materialist Tendency and Consumer Innovation and Gender Variables

Variable	Levene's Test for Equality of Variances				
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Materialist Tendency	.085	.771	.750	284	.454
			.754	239.016	.451
Consumer Innovation	6.117	.014	-4.955	284	.000
			-4.797	209.386	.000

When Table 4 is examined, it is seen that there was no significant difference between the gender variable and materialist tendencies, while there was a significant difference between the gender variable and consumer innovation ($p < 0.05$). In this case, while H_2 was rejected, H_3 was accepted. In order to understand from which group the gender difference in terms of consumer innovation arose, it is necessary to look at group statistics.

Table 5. Group Statistics on Consumer Innovation and Gender Variable

Variable	Group Statistics				
	Marital status	N	Mean	Standard Deviation	Standard Error
Materialist Tendency	Female	175	75.3200	12.36190	.93447
	Male	111	74.2072	12.02431	1.14130
Consumer Innovation	Female	175	11.5600	5.88936	.44519
	Male	111	15.3243	6.80797	.64618

When the group statistics are examined, it is seen that consumer innovation tendency was higher in male consumers compared to females.

Table 6. T-Test Results on Materialist Tendency and Consumer Innovation and Marital Status Variables

Variable	Levene's Test for Equality of Variances				
	F	Sig.	t	df	p
Materialist Tendency	.375	.541	-.425	284	.671
			-.431	165.697	.667
Consumer Innovation	.354	.552	1.324	284	.187
			1.334	163.772	.184

When Table 6 is examined, it is seen that there was no significant difference between the marital status variable and the materialist tendencies and consumer innovation variables ($p > 0.05$). In this case, H_4 and H_5 were rejected.

Determination and Analysis of the Effects of Materialist Tendencies on Consumer Innovation in Terms of Demographic Variables

Table 7. ANOVA Test Results on Materialist Tendencies and Consumer Innovation and Age Variables

		ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Materialist Tendency	Intergroup	38.422	2	19.211	.128	.880
	Intragroup	42539.998	283	150.318		
	Total	42578.420	285			
Consumer Innovation	Intergroup	71.636	2	35.818	.843	.431
	Intragroup	12024.238	283	42.488		
	Total	12095.874	285			

When Table 7 is examined, it is observed that there was no significant difference between the age variable and materialist tendencies and consumer innovation variables ($p > 0.05$). According to the analysis result, H_6 and H_7 were rejected.

Table 8. ANOVA Test Results on Materialist Tendencies and Consumer Innovation and Education Variables

		ANOVA				
Variable		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Materialist Tendency	Intergroup	1439.533	3	479.844	3.289	.021
	Intragroup	41138.887	282	145.883		
	Total	42578.420	285			
Consumer Innovation	Intergroup	247.068	3	82.356	1.960	.120
	Intragroup	11848.806	282	42.017		
	Total	12095.874	285			

When Table 8 is examined, it is seen that while there was a significant difference between the educational status variable and materialist tendencies, there was no significant difference between educational status and consumer innovation ($p < 0.05$). While H_8 was accepted, H_9 was rejected. In order to understand from which group the difference arose, group statistics should be examined.

Table 9. Results of Group Statistics Regarding Materialist Tendencies and Consumer Innovation and Education Variables

Variable		N	Mean	Standard Deviation	Standard Error
Materialist Tendency	Primary School	110	74.7364	12.16000	1.15941
	High School	80	71.9000	11.85631	1.32558
	Associate Degree	56	78.1071	13.64841	1.82385
	Bachelor's degree and higher	40	76.7750	9.70194	1.53401
	Total	286	84.8881	12.22285	.72275
	Primary School	110	12.5727	6.70678	.63947

Consumer Innovation	High School	80	13.2125	6.65553	.74411
	Associate Degree	56	12.1250	6.12910	.81904
	Bachelor's degree and higher	40	15.1250	5.94931	.94067
	Total	286	13.0210	6.51473	.38522

When the group statistics for the education variable were examined, it was determined that the materialist tendencies were the highest in the consumers with associate degree education and the lowest in the consumers with high school education. Tukey test results are also presented below.

Table 10. Tukey Test Results on the Materialist Tendencies and Education Variable

Materialist Tendency			
Tukey HSD ^{a, b}			
Education	N	Subset for alpha = 0.05	
		1	2
High School	80	71.9000	
Primary School	110	74.7364	74.7364
Undergraduate/ Graduate	40	76.7750	76.7750
Associate Degree	56		78.1071
Sig.		.113	.406

The Tukey test results shown in Table 10 are the same as the group statistics, and the group with the most materialist tendencies were those who had an associate degree.

Table 11. Results of Group Statistics Regarding Materialist Tendencies and Consumer Innovation and Income Variables

ANOVA						
Variable		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Materialist Tendency	Intergroup	20.754	3	6.918	.046	.987
	Intragroup	42557.665	282	150.914		
	Total	42578.420	285			
Consumer Innovation	Intergroup	224.108	3	74.703	1.774	0.152
	Intragroup	11871.766	282	42.098		
	Total	12095.874	285			

When Table 11 is examined, it is observed that there was no significant difference between the income variable and materialist tendencies and consumer innovation variables ($p > 0.05$). In this case, according to the analysis result, H_{10} and H_{11} were rejected.

Conclusion

In this study, the effect of the materialist tendencies of consumers on consumer innovation was examined. The decisions made by consumers are considered critical to businesses and draw attention to the trends that lead consumers to consumption. In parallel with the rapid changes that occur in consumer tastes, businesses try to make innovations that will enable them to adapt to changes more quickly and meet consumers' demands. For marketers, identifying similarities and differences between consumers is critical. Information about these features contributes to the design of products and services that will attract consumers and to the development of marketing messages. Consumers have a deep desire to be different. People are surrounded by a wide range of goods and services. People spend most of their time working in order to have the power to pay for goods and services. Goods and services have remarkable importance in the eyes of consumers.

As a result of the analyses carried out, a significant relationship between materialist tendencies and customer innovation was determined. It was determined that as the materialistic tendencies of consumers increased, consumer innovation would also increase. As a result of the analyses of the demographic data conducted in the study, no significant difference was found between the gender variable and materialist tendencies, while there was a significant difference in terms of consumer innovation, and consumer innovation tendency was higher in male consumers compared to female consumers. In addition, while a significant difference was observed between the education variable and materialist tendencies, it was revealed that there was no significant difference between education and consumer innovation. The significant difference between the education variable and materialist tendencies arose from the consumers who received associate degree education. Materialist tendencies were found to be higher among consumers with an associate degree. No significant differences were found between marital status, age and income variables, and materialist tendencies and consumer innovation variables.

Some of the studies in the literature on demographic features and materialistic tendencies are as follows; In his study, Kaya (2017) stated that men attach more importance to materiality than women, in addition to the conclusion that the "importance of materiality" dimension shows a significant difference according to the gender of the participants as a result of the T-test. In addition, according to Anova analysis, materialism does not differ significantly according to the age of the participants.

Manning et al. (1995) emphasized the necessity of testing consumer innovation-seeking and consumer independent decision making on products as individual characteristics. Grewal et al. (2000) stated that social identity has effects on product-based innovativeness. Aydın (2009) stated that consumer innovativeness as a personality trait affects product-based innovativeness positively and significantly. Belbağ and Yılmaz (2017) reveal that consumers seeking for innovation and social identity positively and significantly affect product-based innovativeness.

Bülbül and Özoğlu (2014) revealed that innovativeness has an increasing effect on the purchasing decision of the consumer and there is a positive relationship between consumer innovativeness and purchasing behavior, whereas there is a negative relationship between consumer innovativeness and perceived risk and between perceived risk and purchasing behavior. Aslay et al. (2013), on the other hand, when examining whether there is a relationship between materialism and demographic characteristics, or how the direction of

this relationship is, they could not find any relationship between attaching importance to materiality and demographic variables. In addition, when they examined the findings of their studies, materialistic behavior was noticed in all demographic groups and they could not find a relationship between living simply and gender, age and monthly income. Accordingly, it can be concluded that women, youth and low-income people tend to live more simply. In this study, it was observed that the gender and age demographic variable does not affect materialist tendencies, only the level of education creates a difference.

Consumers with a high level of cognitive innovativeness prefer products that are practical and appropriate to solve a consumption problem and provide rational benefits (Thorelli and Engledow, 1980: 9). But materialist individuals tend to define themselves and other individuals by the possibilities and possessions they have. They associate being happy and joyful with consumption. Thus, materialism can be characterized as a belief that consumption and shopping lead to happiness. The values belonging to the industrial society have been replaced by post-materialist values. While the important thing in the first value system is the welfare and economic security, the prominent value in the second system is "self-actualization" and "individualism". For this reason, materialists are more prone to debt and more positively towards borrowing than other people. The materialistic tendency is observed in consumers who are influenced by their family, peers, or role models and want to raise awareness in their social environment. For this reason, consumers with a materialistic tendency shop often and exhibit a variety of purchasing styles to buy different products. Consumers acquire social status through consumption and the social status acquired becomes an identity for the consumer. In parallel with this, results obtained from the research show that as the materialist tendencies in consumers increase, consumer innovativeness also increases. For this reason, developing products that may be of interest to materialistic individuals will also trigger consumer innovation, which may increase the demand for the product.

The biggest limitation of the study is that it was limited to the existing questionnaire form and was conducted only in Erzincan. It can be said that the socio-cultural characteristics of the province where the study was carried out were effective in obtaining this result. Therefore, it is not possible to generalize this result to all consumers. Future researchers can carry out new studies in different cities and with a larger sample. In addition, materialistic tendencies and consumer innovation issues can be researched with different variables. Conducting studies that take into account cultural values, family values, socio-demographic characteristics of the family, and personal differences of consumers in order to further expand the research findings within the scope of the subject of this research will contribute to getting to know the consumer behaviors displayed in shopping environments more closely. Thus, information that will enrich both the market presentations of the implementers and the literature can be obtained.

References

- Akdoğan, M. Ş., & Karaarslan, M. H. (2013). Tüketici yenilikçiliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 1-20.
- Alan, H., & Yeloğlu, O. (2013). Markalaşma ve yenilikçilik. *Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi*, 1(1), 13-26
- Aslay, F., Ünal, S., & Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 43-62.
- Aydin, S. (2009). Kişisel ve ürün temelli yenilikçilik: Cep telefonu kullanıcıları üzerine ampirik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 188-203.
- Aydın, S. (2009). *Bireyci-toplumcu. idealist-relativist ve materyalist eğilimler ile hedonik alışveriş arasındaki ilişkiler* (Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Başar, E. E., & Yapraklı, Ş. (2013). Tüketici yenilikçiliği ve genişletilmiş teknoloji kabul modelinin e-crm üzerinde etkileri: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *International Journal of Social Science*, 6(6), 149-180
- Batory, S.S., Neese, W., & Batory, A.H. (2005). Ethical marketing practices: An Investigation of antecedents, innovativeness and business performance. *Journal of American Academy of Business*, 6(2), 135-142.
- Belbağ, A. G., & Yılmaz, K. G. (2017). Fikir liderliği, sosyal kimlik, ürün temelli yenilikçilik ve tüketici yenilikçiliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi. In *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)* (No. 3).
- Belk, R.W. (1984) Three Scales to measure constructs related to materialism: reliability, validity, and relationships to measures of happiness. *Advances in Consumer Research Volume 11*, eds. Thomas C. Kinnear, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 291-297.
- Bindah, E. V., & Othman, M. N. (2011). The role of family communication and television viewing in the development of materialistic values among young adults. A review. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 238-248.
- Blake, B., Perloff, R., & Heslin, R. (1970). Dogmatism and acceptance of new products. *Journal of Marketing Research*, 7(4), 483-486.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. (Çeviren: İrem Kutluk). Ankara: Dost Yayınları.
- Bruce, G. D., & Witt, R. E. (1970). Personality correlates of innovative buying behavior. *JMR, Journal of Marketing Research (pre-1986)*, 7(000002), 259.
- Bülbül, H., & Özoglu, B. (2014). Tüketici yenilikçiliği ve algılanan riskin satın alma davranışına etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 43-58.
- Cowart, K. O., Fox, G. L., & Wilson, A. E. (2008). A structural look at consumer innovativeness and selfcongruence in new product purchases. *Psychology & Marketing*, 25(12), 1111-1130.
- Doğan, Y. S. (2010). *Materyalist eğilimlerin demografik özelliklerine göre farklılaşmasına yönelik bir araştırma*. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 57-70.
- Eastman, J. K., Fredenberger, B., Campbell, D., & Calvert, S. (1997). The relationship between status consumption and materialism: A cross cultural comparison of chinese, Mexican, and American students. *Journal of Marketing Theory & Practice*, 5, 52-65.
- Eryiğit, C., & Kavak, B. (2011). Tüketici yenilikçiliğinin tutumsal ve davranışsal uyumunun incelenmesi", Hacettepe Üniversitesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 95-113.

- Feldman, L. P., & Armstrong, G. M. (1975). Identifying Buyers of a Major Automotive Innovation: The introduction of the rotary-engined Mazda offers a unique opportunity to study consumer innovators. *Journal of Marketing*, 39(1), 47-53.
- Fitzmaurice J., & Comegys C. (2006). Materialism and social consumption. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 14(4), 287-299.
- Ger. G., & Belk. W. R. (1996). Cross cultural differences in materialism. *Journal of Economic Pyschology*, 17(1), 55-77.
- Goldsmith, R. E., & Hofacker, C. F. (1991). Measuring consumer innovativeness. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(3), 209-221.
- Goldsmith, R.E., & Flynn, I.R. (1993). Models of enduring product involvement and opinion leadership in swift". *Association of Marketing Theory and Practice Proceedings*, 2, 378-386
- Grewal, R., Mehta, R., & Kardes, F. R. (2000). The role of the socialidentity function of attitudes in consumer innovativeness and opinion leadership. *Journal of Economic Psychology*, 21(3), 233-252.
- Güleş, H. K., & Bülbül, H. (2004). Yeni ürün performansının artırılmasında ürün geliştirme yöntemlerinin etkisi: Sanayi İşletmelerinde Bir Saha Araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1/2), 147-167.
- Heaney, J.G., Goldsmith, R.E., & Jusoh, W.J.W. (2005). Status consumption among malaysian consumers: exploring its relationship with materialism and attention to social comparison information. *Journal of International Consumer Marketing*, 17(4), 83-98.
- Hirunyawipada, T., & Paswan, A. K. (2006). Consumer innovativeness and perceived risk: implications for high technology product adoption. *Journal of Consumer Marketing*, 23(4), 182-198
- Hudders L., & Pandelaere M. (2012). The silver lining of materialism: The impact of luxury consumption on subjective well-being. *J Happiness Study*, (13), 411-437.
- Hulin, C., Netemeyer, R., & Cudeck, R. (2001). Can a reliability coefficient be too high? *Journal of Consumer Psychology*, 10(1), 55-58.
- Im, S., Mason, C. H., & Houston, M. B. (2007). Does innate consumer innovativeness relate to new product/service adoption behavior? The intervening role of social learning via vicarious innovativeness. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35, 63-75.
- Kasser, T. (2018). Materialism and Living Well., 1-12. <https://www.nobascholar.com/chapters/48/download.pdf>, Erişim Tarihi: 13.09.2019.
- Kaya, C. (2017). *Ulusal ve uluslararası giyim markalarını satın alma niyeti üzerinde etnosentrizm, materyalizm ve dindarlığın etkisi* (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kılıçer, K., & Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164
- Manning, K. C., Bearden, W. O., & Madden, T. J. (1995). Consumer innovativeness and the adoption process. *Journal of Consumer Psychology*, 4(4), 329-345.
- Merchant, A., Rose, G., & Rose, M. (2014). The impact of time orientation on consumer innovativeness in the United States and India, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 11(3), 325-337.
- Midgley, D.F., & Dowling, G.R. (1978). Innovativeness: The concept and its measurement. *Journal of Consumer Research*, 4(4), 229-242.
- Nepomuceno M., & Laroche M. (2015). The impact of materialism and anti-consumption lifestyles on personl debt and account balances". *Journal of Business Research*, (68), 654-664.

- Odabaşı, Y. (2017). *Postmodern pazarlama, tüketim ve tüketici*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2002). *Tüketici davranışları*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim kültürü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Özer, G., Serkan, A., & Murat, Ö. (2009). Muhasebecilerin marka algıları ve tüketici özelliklerinin (yenilikçilik ve fikir liderliği) uzun dönemde müşteri-marka ilişkisini belirleyen faktörler üzerine etkisi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Temmuz/July, 11(3), 113-130
- Peat, N. C., Gentry, J. W., & Brown, T. L. (1975). A Comment on "Identifying Buyers of a Major Automotive Innovation". *Journal of marketing*, 39(4), 61-62.
- Pizam, A. (1972). Psychological characteristics of innovators. *European journal of marketing*.
- Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations*, London: MacMillan Press Ltd.,
- Richins M. L., & Dawson S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation, *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316.
- Robertson, T. S., & Myers, J. H. (1969). Personality correlates of opinion leadership and innovative buying behavior. *Journal of Marketing Research*, 6(2), 164-168.
- Rogers, E., & Shoemaker, F. (1971). *Communication of Innovations: A cross cultural approach*, New York: Free Press.
- Sevgili, F. (2012). *Değerler tüketim ilişkisinde materyalizm ve değer-eşya temsiline aracılık rolü* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Steenkamp, J., Benedict E. M., Hofstede, F., & Wedel, M. (1999). A cross national investigation into the individual and national cultural antecedents of consumer innovativeness. *Journal of Marketing*, 63(2), 55-69.
- Tatham, R. L., & Dornoff, R. J. (1973). A cautionary note on innovative overlap. *JMR, Journal of Marketing Research (pre-1986)*, 10(000002), 224.
- Thorelli, HB., & Engledow, JL. (1980). Information seekers and information system: A policy perspective. *Journal of Marketing*, 44, 9-27
- Titay, M. A., & Torlak, Ö. (2011). Materyalist eğilim. Dini değerler. Marka bağlılığı ve tüketici ahlaki arasındaki ilişkiler. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 93-130.
- Vandecasteele, B., & Geuens, M. (2010). Motivated consumer innovativeness: concept, measurement, and validation intern. *Journal of Research in Marketing*, (27), 308-318.
- Venkatraman, M. P. (1991). The impact of innovativeness and innovation type on adoption. *Journal of Retailing*, 67(1), 51-67.
- Ventura, K. (2003). Pazarlama araştırmaları kapsamında yaşanan teknoloji-tabanlı değişim. *Ege Academic Review*, 3(1), 78-89.
- Watson, J. J. (2003). The relationship of materialism to spending tendencies, saving, and debt, *Journal of Economic Psychology*, 24, 723-739.
- Xie, Y.H., & Singh, N. (2007). The impact of young adults' socialisation on consumer innovativeness. *Journal of Customer Behaviour*, 6(3), 229-248.

İklim Değişikliğinin Güvenleştirilmesine Suriye İç Savaşı Bağlamında Eleştirel Bir Bakış^a

Ahmet Conker^{b, c}

Özet

Suriye iç savaşı ile iklim değişikliğini ilişkilendiren birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre Suriye iç savaşı, iklim değişikliğinin bir silahlı çatışmanın patlak vermesini tetikleme ya da tırmandırma potansiyeline sahip olduğuna en çarpıcı örnektir. Bu bakış açısının temel argümanı Suriye’de yaşanan iklim değişikliği kaynaklı uzun kuraklık döneminin önce iç göçe neden olduğu ve bu göçün de rejime karşı protestoları tetiklediği şeklinde özetlenebilir. Bu çalışmanın temel amacı Suriye iç savaşı örneği üzerinden iklim değişikliğinin güvenleştirici elitler tarafından nasıl güvenleştirildiğini ortaya koymak ve bu güvenleştirme çabalarının sorunlu yanlarını analiz etmektir. Çalışma şu nedenlerden ötürü iklim değişikliğinin güvenleştirilmesini eleştirmektedir. İlk olarak iklim değişikliğinin iç savaştaki rolünün tam olarak ne olduğu konusu literatürde halen tartışmalıdır. İkincisi bu güvenleştirme Baas rejiminin yetersizliklerini ve sorumluluklarını gölgelemektedir. Üçüncüsü iklim değişim ile iç savaş arasındaki zayıf noktalar iklim değişikliğini inkarcılarınca karşı argüman olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İklim Değişikliği
Güvenleştirilme
Suriye
İç Savaş

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 17.07.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.593419

A Critical Look At The Securitization of Climate Change in the Context of the Syrian Civil War

Abstract

There have been numbers of academic studies that connect the Syrian civil war with climate change. According to this view, the Syrian civil war is yet another example of how climate change may trigger and exacerbate armed conflicts. This approach's main argument is that the long-standing drought in Syria is a consequence of the climate change that led to mass domestic migration and triggered the uprising. The study aims to analyse how the securitising elites portrayed climate change as a threat by exemplifying the Syrian civil war and by showing why such securitisation is problematic. This paper argues that the securitisation of climate change is problematic, owing to the following reasons. First, the causality between climate change and its role in the erupt of the Syrian uprising is still debated. Second, it overshadows the incompetence and the responsibility of the Baath Regime. Third, the weak spots between climate change and the civil war give climate change deniers to make counter-arguments

Keywords

Climate Change
Securitization
Syria
Civil War

About Article

Received: 17.07.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.593419

^a Bu makale, 01-03 Kasım 2017 tarihlerinde düzenlenen İstanbul Güvenlik Konferansı’nda (İstanbul Security Conference) bildiri olarak sunulmuş, yeni ve farklı bilgilerle genişletilerek makale haline getirilmiştir.

^b İletişim Yazarı: aconker@yildiz.edu.tr

^c Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID: 0000-0002-8556-5603

Giriş

Arap Baharı sürecinin en yıkıcı sonuçları Suriye’de yaşanmıştır. 2011 yılında Baas rejimine karşı halk gösterileri olarak başlayan süreç hızla büyüyerek tüm ülke çapına yayılan bir iç savaşa evrilmiştir. 21.yüzyılda yaşanan en büyük insanlık felaketi olarak tanımlanan Suriye iç savaşı halen çözüme kavuşturulamayan bir uluslararası sorundur. Suriye iç savaşının nedenlerine dair çeşitli etmenler ortaya atılmıştır. Arap baharı ile beraber Tunus ve Mısır örneklerinde olduğu gibi otoriter rejimlerin yıkılabileceğinin görülmüş olması, Suriye içinden ve dışından yükselen siyasal özgürlüklerin geliştirilmesi talepleri, ülkede geniş kitleleri etkileyen yüksek işsizlik oranları, devlet sistemi içerisinde yolsuzlukların yaygınlığı gibi etmenler iç savaşı ortaya çıkan faktörler olarak ortaya konulmuştur (Lesch, 2013). Bu bağlamda Suriye’de iç savaş sürecinin hemen öncesine denk gelen 2006-2010 yılları arasında yaşanan kuraklığın Suriye iç savaşının tetikleyen süreci başlatan en önemli faktörlerden bir tanesi olduğu literatürde ortaya konulmuştur (Johnstone ve Mazo, 2011).

Suriye iç savaşını kuraklıkla ilişkilendiren bu çalışmalara genel olarak bakıldığından ülkede yaşanan kuraklığın küresel iklim değişikliğinin bir sonucu olduğu iddia edilmektedir. Bu çalışmalar Suriye iç savaşı örneği iklim değişikliğinin Suriye’deki çatışma sürecinde olduğu gibi büyük güvenlik sorunlarını tetikleyebileceğini savunmaktadırlar. Bir başka ifade ile bir küresel problem olarak iklim değişikliği Suriye örneğinde olduğu gibi uluslararası barış ve güvenliğe büyük bir tehdit oluşturan bir güvenlik sorunu olarak ele alınmakta, iklim değişikliği olgusu Suriye iç savaşı bağlamında güvenleştirilmektedir.

Suriye iç savaşını tetikleyen bir etmen olarak iklim değişikliğini bir “tehdit çarpanı (threat multiplier)” rolü oynadığına dair uluslararası literatürde yapılmış pek çok akademik çalışma bulunmaktadır (Femia ve Werrel, 2013; Gleick, 2014; Kelley, Mohtadi, Cane, Seager, ve Kushnir, 2015). Konunun bu boyutu uluslararası medyada politikacılar ve kanaat önderleri tarafından da dile getirilmiştir (Friedman, 2013). Ancak iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında güvenleştirilmesini sorunlu yönlerini kapsamlı bir biçimde inceleyen çalışma sayısı sınırlıdır. Konuya ilişkin Türkçe literatüre bakıldığında ise Suriye iç savaşına giden süreci iklim değişikliği ve kuraklık perspektifinde analiz eden çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (Maden, 2013). Konuya ilişkin uluslararası ve Türkçe literatürdeki bu eksiklikler çerçevesinde bu çalışmamın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, bu çalışma iklim değişikliği ile Suriye iç savaşı olguları arasındaki nedenselliği Güvenleştirme Teorisi çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. İkincisi, çalışma bu çerçevede yapılan güvenleştirme sürecinin son dönemde ortaya konan çalışmaları da dikkate alarak sorunlu yanlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında güvenleştirilmesini üç temel sorun üzerinden eleştirmektedir. Bu sorunlar; i) iklim değişikliği ile Suriye iç savaşı arasındaki olgusal neden sonuç ilişkisi sorunu; ii) rejimin Suriye iç savaşı öncesi ve sonrasındaki yetersizlikleri ve sorumluluklarının göz ardı edilmesi sorunu; iii) iklim değişikliği inkarcılarının kurulan neden-sonuç ilişkisindeki zayıflıklar üzerinden iklim değişikliği fenomenin kendisini sorgulaması sorunu.

Çalışma üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Güvenleştirme Teorisi ve bu çerçevede iklim değişikliğinin güvenleştirilmesine dair kavramsal bir çerçeve ortaya konulacaktır. İkinci bölümde Suriye iç savaşı ve iklim değişikliği olguları arasındaki neden sonuç ilişkisi analiz edilecektir. Son bölümde ise bu güvenleştirme söylem ediminin sorunlu yanları ortaya konacak ve yukarıda da kısaca belirtilen bu sorunlu yönlerin her biri ayrı ayrı incelenecektir.

Güvenlikleştirme Teorisi Ve İklim Değişiminin Güvenlikleştirilme Çabaları

Soğuk Savaş boyunca güvenlik kavramının devletlerin varlıklarını sürdürmesi şeklinde ortaya konduğunu ve bu bağlamda askeri tehdidin temel güvenlik sorunu şeklinde görüldüğünü söylemek mümkündür (Baysal ve Lüleci, 2015). Özellikle 1980'li yıllardan itibaren güvenlik çalışmaları çerçevesinde yapılan akademik çalışmalar güvenliğin askeri nitelikli olmayan tehdit unsurları çerçevesinde de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır (Allenby 2000; Ullman, 1983; Wæver, 2008). Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri nitelikli olmayan bu tehdit unsurlarının daha belirgin hale geldiğini söylemek mümkündür. Güvenliğin askeri nitelikli olmayan tehditleri de içeren daha geniş kapsamda değerlendirilmesi gerektiğine dair ortaya konan argümanlara yapılan en büyük itirazlardan bir tanesi bu bakış açısının güvenlik kavramının entelektüel tutarlılığını ortadan kaldıracağını ve önemli konulara dair çözüm önerilerini imkansızlaştıracağıdır (Walt, 1991,s.213).

Kopenhag Okulu olarak da adlandırılan Güvenlikleştirme Teorisi güvenlik çalışmalarındaki bu tartışmalar çerçevesinde ortaya çıkan, askeri ve askeri nitelikli olmayan güvenlik tehditlerini dikkate alan bir kavramsal çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Güvenlikleştirme Teorisi bir taraftan askeri olmayan nitelikteki tehdit unsurlarını da analiz çerçevesi içine dahil ederken diğer yandan bu tehdit unsurlarını belirli bir çerçevede sınırlandırarak sistematik bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Sosyal inşacı bir ontolojik bakış açısını benimseyen Güvenlikleştirme Teorisi, güvenliği objektif bir gerçeklik olarak görmez. Ole Weaver'ın ünlü ifadesiyle "bir sorun elitler tarafından öyle olduğu deklare edildiğinde güvenlik problemi haline gelir" (Wæver, 1995:44). Yani Güvenlikleştirme Teorisi'nin söylem-edim (speech-act) olarak tanımladığı kavram güvenlikleştirme sürecinin temelini oluşturur. Güvenlikleştirme Teorisi'ne göre güvenlikleştirme söylem-edimi özel olarak kurgulanmış bir sosyal pratiktir. Herhangi bir konu güvenlikleştirildiğinde bir tehdit olarak sunulur ve bu tehdidin her türlü olağanüstü tedbirlerle bertaraf edilmesinin meşruiyeti ortaya konur (Buzan, Waever, ve de Wilde, 1998:ss.23-24). Güvenlikleştirme Teorisi dört temel unsurdan oluşur.

Birinci unsur her güvenlikleştirme sürecinde bir güvenlikleştirici aktör vardır. Güvenlikleştirici aktör söylem edimi gerçekleştiren aktördür. Devlet adamları, ulusal ya da uluslararası düzeyde tanınırlığa sahip kanaat önderleri, politika yapımcılar, kurumlar güvenlikleştirici aktörlere örnek olarak verilebilir. Örneğin dönemin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Güvenlik Konseyi (BMGK) süreli üyesi Almanya'nın inisiyatifiyle Büyük Okyanus'ta yer alan küçük ada devletlerinin de temsil edildiği 2011 tarihli BMGK'da yapılan iklim değişikliği ve güvenlik oturumunda dönemin Birleşmiş Milletler (BM) genel sekreteri Ban-ki Moon, yaptığı konuşmada iklim değişikliğine ilişkin bilimsel gerçekliklerin son derece açık olduğu ve bu tehlikenin giderek arttığını belirtmiştir. Ban-ki Moon ayrıca iklim değişikliğinin sadece var olan tehditleri arttırmadığı, bunun yanında uluslararası barış ve güvenliği doğrudan etkileyen bir sorun olduğuna dikkat çekmiştir. Burada Ban-ki Moon'un bir güvenlikleştirici aktör olarak iklim değişikliğinin küresel bir tehdit olduğu söylem edimini gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür (Ban Ki-Moon, 2011).

Güvenlikleştirme sürecinin ikinci unsuru referans objesidir. Referans objesini güvenlikleştirme söylem ediminin güvenliğini sağlamaya çalıştığı olgu olarak tanımlamak mümkündür. Bu çerçevede teori makro, mikro ve ortay düzey olmak üzere referans objesini üç düzeyde ele almaktadır. Buna göre mikro düzeydeki referans objeleri küçük gruplar ve bireylerdir ve nadiren güvenlikleştirilirler. Makro düzeyde ise insanlık, dünya barışı gibi referans objeleri karşımıza çıkmaktadır. Konumuz açısından bakıldığında iklim değişikliğinin

gezegenimize dönük global düzeydeki tehdit potansiyeli üzerinden güvenlikleştirilme hamlelerini tespit etmek mümkündür. Ancak Güvenlikleştirme Teorisi'ni savunanlar makro düzeyde güvenlikleştirmenin zorluğuna dikkat çekmişlerdir Son olarak orta düzeyde ise daha sınırlı objeler (devlet, millet, medeniyet vb.) güvenlikleştirilmektedir (Baysal ve Lüleci, 2015:77,78).

Güvenlikleştirme sürecinin üçüncü boyutu hedef kitle (audience) boyutudur. Buna göre bir söylem edimin yalnızca güvenleştireci aktörlerce güvenleştirmesi yeterli değildir. Güvenleleştirme sürecinin konusunu oluşturan söylem edimin güvenleştirmeye muhatap olan hedef kitle tarafından da kabul görmesi gerekmektedir. Güvenleleştirme Teorisi'ne göre hedef kitle tarafından kabul görmeyen bir söylem edim güvenleleştirme çabası (securitizing move) düzeyinde kalır. Bir başka ifadeyle herhangi bir güvenleleştirme sürecinin başarısı bu güvenleleştirme çabasının hedef kitle tarafından kabul görmesine bağlıdır (Buzan vd., 1998:25).

Son olarak Güvenleleştirme Teorisi 5 farklı güvenlik alanı ortaya koyar. Teori bu güvenlik alanlarını güvenlik sektörü olarak tanımlamaktadır. Güvenleleştirme Teorisi'ne göre bu sektörler askeri sektör, politik sektör, toplumsal sektör, ekonomik sektör ve çevresel sektördür (Buzan vd.,1998). Askeri sektörde güvenleleştirilen temel referans objesi devletin varlığıdır (Buzan vd.,1998,s.53). Politik sektörde ise devlet ya da diğer organizasyonel yapıların istikrarına yönelik tehdit algılamalarının güvenleleştirilmesi söz konusudur (Buzan vd.,1998,s.141). Politik sektör bağlamında referans objesi devlet olabileceği gibi diğer siyasi organizasyonel yapılar da olabilir (Baysal ve Lüleci,2015,s.73). Toplumsal sektör bağlamında ise Güvenleleştirme Teorisi'nin temelde ilgilendiği kavram kimliktir (Buzan vd,1998,s.119). Bu bağlamda toplumun ya da bir etnik, dinsel, kültürel gruplar gibi kolektif toplulukların kimliklerinin güvenleleştirilmesi konuları toplumsal sektörün ana araştırma konularını oluşturur. Örneğin göç hareketleri sonucu Avrupa'da yayılan yabancı düşmanlığı düşünüldüğünde toplumsal sektörde bir güvenleştirmeden söz etmek mümkündür. Nitekim bu bakış açısı üzerinden göç çalışmalarında Güvenleleştirme Teorisi'nin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Huysmans, 2000). Ekonomik sektörde ise devletler, küresel market, bireyler ekonomik sektör bağlamında güvenleştirmenin konusu olabilirler (Buzan vd., 1998,s.100). Son olarak çevresel sektörde ise güvenleleştirilen çevrenin kendisidir (Baysal ve Lüleci, 2015, s.73). Burada güvenleleştirme lokal, ulusal, bölgesel ya da küresel düzeyde ekosistemler bağlamında yapılabilmektedir (Nyman, 2013, s.56). Örneğin herhangi bir büyük çaplı altyapı projesinin (barajlar, otoyollar, köprüler vs.) inşa edileceği ekosisteme olan çevresel zararları üzerinde bir güvenleleştirme yapılabileceği gibi, konumuzun ana eksenini oluşturan küresel ısınma ve iklim değişikliği olgusunun küresel etkileri üzerinden de güvenleştirmenin yapıldığını görmekteyiz. Çevre konuları (su sorunları, iklim değişikliği vs.) bağlamında da Güvenleleştirme Teorisi'nin sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz (Floyd, 2008; Warner, 2004). Güvenleleştirme Teorisi'nin birçok farklı konu başlığında (göç ve mülteciler meseleleri, devletlerarası uluslararası uyumsuzluklar, su sorunları gibi) açıklayıcı bir kavramsal çerçeve olarak kullanıldığını görmekteyiz (Hill, 2015; Kurt, 2017; Şener, 2017).

İklim değişikliğinin güvenlik boyutuna baktığımızda ise iklim değişikliği konusunun özellikle 2000'li yıllardan itibaren giderek artan bir biçimde bir güvenlik sorunu olarak küresel ve ulusal düzeyde karar vericiler tarafından ortaya konduğunu söylemek mümkündür. İklim değişikliği konusunun ilk kez 2007 yılında BMKG'da gündem maddesi olarak tartışılması, iklim değişikliğinin bir güvenlik tehdidi olduğunun başta Avrupalı ve ABD'li siyasiler

tarafından sıklıkla dile getirilmesi konunun giderek artan bir biçimde bir ulusal ve uluslararası güvenlik sorunu olarak algılandığını göstermektedir (Peters ve Mayhew, 2016). İklim değişikliğinin aşağıda sıralayacağımız tehdit algılamaları bağlamında güvenlikleştirici aktörlerce güvenlikleştirildiğini söylemek mümkündür.

Birincisi, iklim değişikliğinin meydana getireceği çevresel sorunlar (doğal kaynakların, ekilebilir alanların hızla azalması, kuraklıklar vs.) gezegenimizin sahip olduğu ve canlılara yaşam imkânı veren hassas dengeyi geri dönülemez bir biçimde bozabileceği başta çevre aktivistleri, bilim insanları tarafından ortaya konmaktadır. İkinci olarak, iklim değişikliği ekonomi açısından büyük bir tehdit olarak güvenlikleştirilmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliği ile beraber olması öngörülen deniz seviyesinde olan artışlar ve bunun özellikle sahil kentlerine olan olası etkisi, kritik önemi haiz altyapılarda meydana gelebilecek olan sorunlar bu çerçevede bu argümanı savunanlar tarafından iddia edilmiştir. Üçüncüsü küresel iklim değişikliğinin dünyanın kimi bölgelerinde toprak kayıplarına da neden olabileceği iddia edilmektedir. Bu çerçevede özellikle pasifik okyanusunda yer alan ada devletleri için küresel ısınma ve iklim değişikliği kendi coğrafi bütünlüklerine bir tehdit olarak görülmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinden kaynaklı olarak ülkelerin coğrafyalarında meydana gelen değişikliklerin devletlerarası yeni sınır uyuşmazlıkları da beraberinde getireceği iddia edilmektedir. Dördüncüsü iklim değişikliğinin beraberinde gerek devletlerin kendi içerisinde gerekse de uluslararası ölçekte nüfuz değişimlerini beraberinde getireceği iddia edilmekte bu göç dalgalarının da çok boyutlu güvenlik sorunlarını beraberinde getireceği iddia edilmektedir. Son olarak, halen çok boyutlu ekonomik ve siyasi kırılmalıkların olduğu dünyanın farklı coğrafyalarında iklim değişikliğinin bu ekonomik ve siyasi sorunlardan kaynaklı güvenlik sorunlarını olumsuz yönde etkileyeceği iddia edilmekte ve iklim değişikliği bu çerçevede diğer siyasi ve ekonomik sorunlarla ilişkilendirilerek güvenlik elitlerince güvenlikleştirilmektedir (Scott, 2012:222).

Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak açıklayacağımız iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında güvenlikleştirilmesinin yukarıda saydığımız dördüncü (iklim değişikliği-göçün güvenlikleştirilmesi) ve beşinci (iklim değişikliği-tehdit çarpanı etkisi) hususlar temelinde uluslararası düzeyde güvenlik elitleri tarafından güvenlikleştirildiği görülmektedir.

İklim Değişikliği Ve Göç İlişkisi: Suriye İç Savaşının İklim Değişikliği Bağlamında Güvenlikleştirilmesi

İklim değişikliği bağlamında Suriye iç savaşının iki biçimde güvenlikleştirildiğini söylemek mümkündür. Meselenin birinci boyutu Suriye’de Arap Baharı sonrası rejime yönelik ilk protesto gösterilerinin ortaya çıkışı noktasında ülkede yaşanan kuraklıkla ilişkilendirilen iç göçün toplumda meydana getirdiği hoşnutsuzluk ve bunların rejime karşı yapılan ilk gösterileri tetiklediği görüşüdür. Konunun ikinci boyutu ise iç savaşın bir sonucu olarak Suriye’den diğer ülkelere ve bu bağlamda özellikle Avrupa ülkelerine dönük mülteci akınının güvenlikleştirilmesi sürecidir. Dolayısıyla iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi sürecinde Suriye’de yaşanan iç ve dış göçle iklim değişikliği arasında bir nedensellik güvenlikleştirme sürecinde güvenlik elitlerince kurulmaktadır. Bu nedenle Suriye iç savaşı örneğine geçmeden önce iklim değişikliği kaynaklı göç meselesinin güvenlikleştirme boyutunu teorik çerçevede kısaca analiz etmek gerekmektedir.

Küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliği fenomeninin neden olacağı en önemli sorunlardan bir tanesi de iklim değişikliği kaynaklı doğa olaylarının temel nedenini oluşturacağı iç ve dış göç hareketlerinin yol açacağı güvenlik riskleridir. İklim değişikliği kaynaklı deniz seviyesinin yükselmesi riski, dünyanın birçok bölgesinde daha sık olacak ve daha yıkıcı etkilere neden olacak olan kuraklıklar, olağan dışı hava olaylarının (aşırı yağışlar, sel baskınları vs.) daha sıklıkla dünyanın birçok bölgesinde yaşanması gibi sorunların beraberinde büyük göç hareketlerine neden olacağı hatta bu sorunların hali hazırda etkisini göstermeye başladığı göç kaynaklı iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi süreçlerinde güvenlik elitlerince ortaya konmaktadır (Trombetta, 2014,s.131). Nitekim "iklim mültecileri", "çevre mültecileri", "iklim göçmeni" kavramlarının gerek konuya dair çalışmalar yapan uluslararası sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Apap,2019).

Örneğin AB Parlamentosu'nun "iklim mültecisi" kavramını incelediği 2019 tarihli raporunda 2008 yılından bu yana her yıl ortalama 24,6 milyon insanın iklim değişikliğinden kaynaklı doğa olayları nedeniyle yer değiştirmek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır (Apap, 2019:1). Benzer bir biçimde BM bünyesinde 2018 yılında gerçekleştirilen ve uluslararası göç ve mülteciler sorununun ele alındığı hükümetler arası konferansta uluslararası göç sorununun çözümünde iklim değişikliği ile mücadele ve çevresel-iklimsel felaket risklerinin azaltılması göç sorununun çözümünde dikkate alınması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (UN Intergovernmental Conference on Climate Change, 2018:8). Her ne kadar gelecekte iklim değişikliği ve çevre kaynaklı göç hareketlerinin boyutuna dair farklı tahminler yapılsa dahi, 2050 yılında yaklaşık 200 milyon insanın iklim değişikliğinden kaynaklı nedenlerle göç etmek mecburiyetinde kalabileceği iddia edilmektedir (International Organization for Migration, 2019). İklim değişikliği kaynaklı nüfus hareketlerinin günümüzde de büyük miktardaki nüfus hareketlerine yol açtığı ortaya konmuştur. Örneğin Bangladeş'te her yıl yaklaşık 200 000 insan erozyon, deniz seviyesinin yükselmesi ve olağanüstü hava koşulları nedeniyle evlerini ve yaşam alanlarını kaybetmektedir (Islam, 2015). Benzer bir biçimde geçtiğimiz on yıl içerisinde Okyanusya'da yer alan Kiribati, Nauru ve Tuvalu ada devletlerinde yer alan her on kişiden biri çevresel kaynaklı nedenlerden ötürü göç etmek zorunda kalmıştır (Apap, 2019:2).

Benzer bir değerlendirmenin Suriye iç savaşı bağlamında da yapıldığı görülmektedir. Bu bakış açısına göre Suriye'de 2006-10 yılları arasında yaşanan kuraklık beraberinde büyük çaplı iç göçü tetiklemiş; kırsal kesimlerden şehirlere doğru yaşanan bu göç ve bu göçün beraberinde getirdiği sosyal-ekonomik sorunlar rejime karşı yönelik ilk protesto gösterilerini tetikleyen temel etmenlerden bir tanesi olmuştur. Suriye iç savaşı ve iklim değişikliği arasında kurulan nedensellik ilişkisine dair ortaya konan ana argüman dört alt argüman üzerine inşa edilmiştir (Ide, 2018).

Buna göre birinci argüman Suriye'de 2006-10 yılları arasında yaşanan uzun süreli kuraklıktır. Buna göre 2006-10 yılları arasında özeld Suriye'de genel olarak ise Bereketli Hilal bölgesinde tarihte kaydedilen en kötü kurak dönemlerden bir tanesi yaşanmıştır. Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda Suriye'de yaşanan bu kuraklık döneminin iklim değişikliği kaynaklı genel bir trendin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ortaya konulmaktadır Bir başka ifadeyle bu kurak dönem Bereketli Hilal bölgesinde tarihin farklı zamanlarında yaşanan doğal bir doğa olayı değil, insan kaynaklı iklim sistemlerindeki değişikliğinin bir yansımasıdır (Ide,2018).

Konuya ilişkin ikinci argüman Suriye'de yaşanan kuraklık neticesinde Suriye içinde özellikle ülkenin kuzey doğu kesimindeki kırsal hayatın tamamen ortadan kalkma noktasına gelmesi,

kuraklığa bağlı azalan su kaynaklarıyla beraber tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin büyük bir yıkıma uğramasıdır (Ide,2018). Konuya ilişkin BM ile Suriye Hükümeti'nin ortak gerçekleştirdikleri çalışmada Suriye'nin doğusunda yaklaşık 1,3 milyon kişinin bu kuraklıktan olumsuz etkilendiği ve bu etkilenen nüfusun içerisindeki yaklaşık 803 000 kişinin yaşam geçim imkanlarının tamamen yitirdiği ortaya konmuştur (Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, 2009,s.1).

Konuya ilişkin üçüncü alt argüman özellikle Suriye'nin doğu kesimindeki yaşam koşullarını ciddi anlamda etkilediği savıdır. Bu argümana göre 2006-2009 yılları arasında yaşanan kuraklığın yaklaşık Suriye'nin doğusunda yaşayan yaklaşık 1,3 milyon kişiyi doğrudan etkilediği ve bunun neticesinde yaklaşık 800 000 insanın temel yaşam koşullarında ve gıda ihtiyaçlarında büyük bir yıkım yaşandığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Gleick, 2014:334). Özellikle Suriye'nin doğu ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşanan bu büyük sosyal-ekonomik yıkım bu bölgelerden ülkenin büyük kentlerine doğru büyük çaplı bir göç hareketini beraberinde getirmiştir. BM tarafından yapılan çalışmalar 2 ile 3 milyon arasında insanın yaşanan kuraklıktan etkilendiğini göstermektedir (Femia ve Caitlin, 2013:25). Son olarak, Suriye'de yaşanan bu büyük çaplı göç hareketinin beraberinde büyük çaplı sosyal-ekonomik sorunları da beraberinde getirdiği ve özellikle büyük kent merkezlerine göç eden bu kitlelerde hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk yarattığı vurgulanmıştır.

Nitekim 2011 yılının mart ayında rejime karşı protesto gösterilerinin fitilinin en çok göç alan kentlerden birisi olan Dera olması dikkati çekmektedir. Hükümetin yönelik yer altı sularının kullanımı ve lisansı konularında yolsuzluk iddiaları, rejimi protesto eden 15 çocuğun kolluk kuvvetlerince gözaltına alınması Dera'da patlak veren bu protesto dalgasının ana eksenini oluşturmuştur (De Châtel, 2014,s.525).

Suriye iç savaşına evirilen süreçte iklim değişikliğinin oynadığı rol yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız bu bakış açısı temelinde ortaya konmuş ve bu kurulan neden-sonuç ilişkisi iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında güvenlikleştirilmesinin ana eksenini meydana getirmiştir. Bu bakış açısına göre iklim değişikliği ve bunun Suriye'de neden olduğu kuraklık ülkede var olan sorunların topyekûn bir kalkışmaya dönüşmesinde bir "threat multiplier-tehdit tetikleyici (tehdit çarpanı)" rolü oynadığı konuya dair akademik çalışmalarda dillendirilmiş; ayrıca bu bakış açısı medyada kendisine yer bulmuştur (Maden,2013;Banerjee,2019).

Suriye iç savaşının iklim değişikliği bağlamında güvenlikleştirilmesi sürecinin ikinci boyutu 8 yılı aşkın süredir devam etmekte olan iç savaşın neden olduğu insanlık trajedisi ve ülke dışına doğru yaşanan büyük göç hareketleridir. Özellikle Avrupa ülkelerinin Suriye'den Avrupa'ya yönelik olası göç dalgasının yaratabileceği güvenlik sorunları bu ülkeleri konu ile alakalı tedbir almaya mecbur bırakmıştır. Yani Suriye iç savaşının iklim mültecileri bağlamında güvenlikleştirildiği görülmektedir.

Suriye iç savaşının iklim değişikliği bağlamında güvenlikleştirilmesine ilişkin farklı aktörlerce yukarıda açıkladığımız neden sonuç ilişkisine dikkat çeken birçok söylem-edim örneği bulmak mümkündür. Örneğin, ABD'nin eski başkan yardımcılarında Al Gore, Suriye'de "cehennem kapılarını açan" temel faktörün ülkenin kırsal kesiminde tarım ve hayvancılığı felce uğratan kuraklık olduğuna dikkate çekerek iklim değişikliğinin Suriye örneğinde olduğu gibi çatışma süreçlerini tetikleyebileceğini iddia etmiştir (Dinshaw, 2015a). Konuya dair ABD'nin eski dış işleri bakanlarından John Kerry de Suriye'de yaşanan kuraklığın ardından iç

savaşın patlak vermesinin tesadüf olmadığını iddia etmiş ve yukarıda ortaya koyduğumuz nedensellik çerçevesinde iklim değişikliğinin tehdit çarpanı etkisine vurgu yapmıştır (Goodenough, 2015). Benzer bir biçimde ABD’li tanınmış demokrat senatör Bernie Sanders 2016 başkanlık seçimleri demokrat parti adaylığı yarışında iklim değişikliğini ABD’nin ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Sanders’a göre İŞİD gibi terör örgütlerinin Suriye’de etkin hale gelmesinde iklim değişikliğinin doğrudan etkisi olmuştur. Suriye’de yaşanan büyük kuraklık ülkede iç savaşın fitilini ateşlemekle kalmamış; aynı zamanda İŞİD ve benzeri terör yapılarının Suriye’de bir sosyal taban elde etmesinde elverişli bir ortam sunmuştur (CBS News, 2015).

Suriye iç savaşının özellikle Avrupa’ya doğru yaşanan mülteci akını bağlamında da güvenikleştirilerek bu çerçevede söylem edimlerin ortaya konduğunu da görülmektedir. Önceki kısımlarda da vurgulandığı üzere Suriye iç savaşı yakın tarihteki en büyük mülteci sorunlarından birine neden olmuştur. Suriye iç savaşı sırasında dünyanın farklı bölgelerine göç eden bu insanlar “iklim mültecileri ya da iklim göçmenleri” olarak nitelendirilmişlerdir (Kounani ve Skanavis, 2018).

Burada iklim değişikliği ve onun yaratacağı tehditlerin genel manada güvenikleştirildiğini ve Suriye iç savaşı-iklim değişikliği argümanının bir örnek olarak sunulduğunu belirtmek gerekir. İklim değişikliğinin meydana getireceği göç dalgasının orta ve uzun vadede Avrupa medeniyeti için bir varoluşsal tehdit oluşturduğu Avrupalı ve Amerikalı uzmanlarca dile getirilmiştir. Örneğin İngiliz hükümetine bilimsel konularda başkanşmanlık yapmış olan David King, iklim değişikliği konusunun önemini şu cümlelerle anlatmaktadır; “Burada bahsettiğimiz şey uzun vadede iklim değişikliğinin medeniyetimiz için varoluşsal bir tehdit olması. Kısa vadede de iklim değişikliği her türlü riski barındırmakta ve daha önce yapılmamış bir düzeyde mücadeleyi gerektirmektedir”. David King’in söylemlerine benzer olarak Amerikalı askeri ve güvenlik yetkilileri de iklim değişikliği konusunun Avrupa açısından taşıdığı tehdidi şu şekilde tarif etmişlerdir: “Eğer Avrupa göç konusunun bir sorun olduğunu düşünüyorsa 20 yıl daha beklemeli. İklim değişikliğinden ötürü Afrika’dan özellikle Sahra Altı Afrika’dan insanlar buldukları yerleri terk ettiklerinde neler olacağını göreceğiz. Şu an yalnızca 1-2 milyon insandan bahsediyoruz, 10-20 milyondan değil. Bu insanlar daha güneye gitmeyecekler, Akdeniz’i geçmeye çalışacaklar” (Taylor, 2017). John Kerry de Avrupa’nın mülteciler sorunu mücadele etmesi gerektiğini aksi halde mülteciler kaosu ile yüzleşmek zorunda kalacağını iddia etmektedir (Wintour, 2018).

Güvenikleştirme Teorisi’nin temel unsurlarından birini oluşturan söylem-edimlerin yalnızca sözlü olmak zorunda olmadığı aktörlerin eylemlerinin ya da işitsel-görsel öğelerin de birer söylem edim unsuru olarak güvenikleştirilebileceği konuya dair ortaya konan literatürde vurgulanmaktadır (Hansen, 2000; McDonald, 2008). Bunun örneğini Suriye iç savaşının güvenikleştirilmesi bağlamında da görmek mümkündür. Bu bağlamda Avrupa’ya göç dramının adeta sembolü olan ve tüm dünyada büyük infiale neden olan Aylan bebeğin Türkiye kıyılarına vuran cansız bedeninin medyaya yansıyan fotoğrafları da “iklim mültecilerine” dikkat çekmek için uluslararası medyada yer almıştır (Dinshaw, 2015b).

Sonuç olarak iklim değişikliğini elitler tarafından güvenikleştirilmesi sürecinde iklim değişikliğinin var olan sosyal-ekonomik ve siyasi sorunlara tehdit çarpanı etkisi ve iklim değişikliğinin büyük göç hareketlerine neden olması unsurlarının sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür. Tobias Ide’nin de dikkat çektiği gibi Suriye iç savaşının iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin güvenikleştirilmesi bağlamında “paradigmatik bir örnek olay

(paradigmatic case)" olarak güvenlikleştirici aktörler tarafından ortaya konduğunu söylemek mümkündür (Ide, 2018:2). Kuşkusuz Suriye iç savaşının dünya siyasetinde halen gündemin en üst basamağında yer almasının konunun iklim değişikliğiyle mücadeleyi savunanlarca dillendirilmesinde önemli rol oynadığını söylemek gerekir. Böylelikle iklim değişikliğiyle mücadele konusunun uluslararası politikada daha fazla yer bulacağı ve bunun da beraberinde küresel ölçekte somut sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Peki bu bakış açısı ne ölçüde doğrudur? İklim değişikliğinin Suriye bağlamında güvenlikleştirilmesinin sorunlu yanları var mıdır? Çalışmanın son bölümü bu sorulara yanıt arayacaktır.

İklim Değişikliğinin Suriye Bağlamında Güvenlikleştirilmesinin Tartışmalı Yönleri

Çalışmanın önceki bölümlerde ortaya konulduğu üzere Suriye’de iç savaşa evirilen sürece dair iklim değişikliği kaynaklı kuraklık ve bunun sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları üzerinden yapılan okumalar akademik çalışmalarda, uluslararası kurumlarca yayımlanan yorumlarda ve medya kaynaklarından kendisine geniş yer bulmuştur. Ancak konuya dair özellikle son dönemde ortaya konulan çalışmalar bu argümanı sorgulamamızı ve sahip olduğu bazı sorunlu yanları irdelememizi gerekmektedir. İklim değişikliği ve Suriye İç Savaşı nedenselliği üzerinden oluşturulan argüman şu açılardan sorunludur;

- Son dönemde yapılan çalışmalar İklim Değişikliği-Suriye İç Savaşı neden-sonuç ilişkisi argümanının olgusal doruluğunu yeniden değerlendirmemizi gerekli kılmaktadır.
- Suriye iç Savaşına giden süreci iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri üzerinden yapılan okuma özellikle rejimin yetersizliklerinin ve Suriye’de ortaya çıkan bu insanlık dramındaki sorumluluğunun göz ardı edilmesine neden olmaktadır.
- Birinci faktörle ilişkili olarak iklim değişikliği ve Suriye iç savaşı arasındaki nedensellik ilişkisinde tespit edilen zayıflıklar, iklim değişikliği inkârcılarınca kolaylıkla tespit edilmekte ve ilgili gruplar bu zayıflıklar üzerinden iklim değişikliği fenomenine karşı argümanlar geliştirmektedirler.

Olgusal Doğruluk Sorunu

İklim değişikliğinin Suriye iç savaşında oynadığı tehdit çarpanı argümanına yapılan en temel itirazlardan birisi konuya dair oluşturulan nedenselliğin olgusal olarak ne derece var olduğuna dair yapılan akademik düzeyde yapılan itirazlardır. Bu bağlamda Selby ve arkadaşları tarafından 2017 yılında alanın en prestijli akademik dergilerinden birisi olan Siyasi Coğrafya dergisinde yayınlanan makale akademik platformlarda büyük yankı uyandırmıştır (Selby, Dahi, Fröhlich, ve Hulme, 2017). Bu çalışmada Selby vd. (2017) öncelikle iklim değişikliği ve Suriye iç savaşı argümanına dair literatür üzerinden “iklim değişikliği ve kuraklık”, “kuraklık ve göç” ve “göç ve iç Savaş” arasındaki nedensellik ilişkisi çerçevesinde incelemişler ve her üç durumda da güçlü bir neden-sonuç ilişkisine varılamayacağı sonucuna varmışlardır.

İklim değişikliği ve kuraklık boyutuna dair yapılan en büyük eleştiri kullanılan nicel verilerin mekânsal ve zamansal açıdan sorunlu olmasıdır. Mekânsal açıdan kullanılan veriler yalnızca Suriye’yi değil Bereketli Hilal bölgesi kapsamında Suriye dışındaki yerleri de kapsamaktadır. Örneğin 2006-10 yılları yalnızca Suriye’de değil Irak’ın kuzeyinde ve Türkiye’nin güneydoğu bölgelerinde de dramatik yağış düşüklükleri gözlemlenmiştir (Selby vd., 2017:234). Zamansal

açından konuya dair yapılan çalışmalarda tam olarak hangi dönemin kuraklığın yaşandığı dönem olduğuna dair de tutarsızlıklar bulunmaktadır. Örneğin Femia ve Werrel (2012: 1) tarafından yapılan çalışmada 2006-11 yılları kuraklık dönemi olarak gösterilirken, aynı yazarların yer aldığı bir başka çalışmada 2007-12 yılları arası kuraklık yılları olarak ortaya konmaktadır (Werrel, Femia ve Sternberg, 2015:32). Daha da önemlisi bu yıllar arasında Suriye’de kuzeydoğu bölgesinde yapılan ölçümlerde de yıllara göre bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Yapılan çalışmalarda Suriye’nin kuzeydoğusunda Kamışlı ve Deyrizor’da yapılan ölçümlerde 2006-2009 yıllarının en kurak yıllar olduğu ortaya konmuştur. Ancak ortalama olarak durum bu şekilde olsa dahi 2007-2008 döneminde yaşanan çok kurak dönemin bunun temel kaynağı olduğu görülmektedir. 2006-2007 ve 2008-2009 verilerine bakıldığında gözlemlenen değerlerin önceki 60 yıl boyunca gözlemlenen değerlere yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkenin kuzeydoğu kesimini olumsuz etkileyen kuraklığın dışında aynı dönemde ülkenin diğer bölgelerindeki yağış ortalamalarının da önceki dönemlerden çok farklı olmadığı görülmektedir (Selby vd., 2017: 234). Yapılan çalışmalarda hükümete karşı ilk protesto eylemlerinin başladığı Dera bölgesinde başlamasının da kuraklığın etkili olduğu medyada yanlış bir biçimde yer almıştır. Dera bölgesinde yağış değerlerine bakıldığında yağış değerlerinin önceki dönemlerdeki genel ortalamadan çok farklı olmadığı hatta 2009-10 döneminde ortalamasının da üzerinde olduğu görülmektedir (De Châtel, 2014:5). Son olarak Selby vd. (2017:235) konuya dair sunulan nicel verilerin devam eden ve kuraklığın artmasına yönelik gittikçe kötüleşen bir trendin varlığını desteklemediğini iddia etmektedir.

Konunun ikinci boyutu kuraklık ve yaşanan göç ilişkisidir. Selby vd. (2017) tarafından yapılan çalışma da var olan ampirik verilerin Suriye’de yaşanan kuraklığın tarım ve hayvancılığı olumsuz etkilediğini ve bunun yaşanan iç göçte rol oynadığını kabul etmektedir. Ancak burada sorgulanan temel husus kuraklığın iç göçü etkileyip etkilemediği değil ülkede yaşanan iç göçün tek nedeninin kuraklık olup olmadığıdır. Selby vd. (2017) konuya dair yapılan çalışmaları kuraklığın yanında iç göçü etkileyen diğer önemli faktörleri göz ardı etmekle eleştirmektedir. Örneğin Beşar Esad’ın iktidara gelmesiyle ülkenin ekonomik yapısından yaşanan liberal dönüşüm ve bunun tarım ve hayvancılık sektöründeki etkilerinin yaşanan iç göçte büyük rol oynadığı bu çalışmalarca vurgulanmaktadır (Selby vd., 2017; De Chatel, 2014). Bu bağlamda yapılan çalışmalara bakıldığında kuraklık öncesine denk gelen 2000-2005 yılları arasında her yıl yaklaşık 135000 kişinin kırsal bölgelerden şehir merkezlerine göç ettiği görülmektedir (Selby vd.,2017:238). Ayrıca 2009 yılında hükümetin sübvansiyonları kaldırmasıyla tarımsal girdi maliyetlerinde yaşanan dramatik artış, toprak sahiplerine kiracılarıyla yapmış oldukları sözleşmeleri tek taraflı feshetme imkânı sağlayan düzenleme, yine bu dönemde kış şartlarından kaynaklı buğday hasadında yaşanan dramatik düşüş gibi önemli faktörler de Suriye’nin kuzeydoğusunda yaşanan tarım ve hayvancılık sektöründe yaşanan büyük sorunlarda ve yaşanan iç göçte önemli rol oynamıştır. Son olarak Baas rejiminin on yıllara uzanan ve sürdürülebilirlikten uzak su ve tarım politikaları, su kaynaklarının aşırı kullanımına dayanan tarım politikaları, yer altı sularının aşırı kullanımı ve yaşanan kuraklığa karşı merkezi hükümetin gerekli önlemleri alabilecek kurumsal mekanizmalara sahip olmaması da dikkate alınması gereken faktörlerdir (Barnes, 2009; De Châtel, 2014). Tüm bu faktörler tarım sektöründe yaşanan sorunları bütünüyle yaşanan kuraklığa bağlayan argümanların sorgulanmasını gerektirmektedir.

Son olarak Selby vd. (2017) göç ile iç savaş arasındaki nedenselliği sorgulamaktadırlar. Konunun bu boyutuna getirilen en büyük eleştiri her ne kadar temel argümanı savunan

çalışmalar yolsuzluklar, toplumda var olan eşitsizlikler, ekonomik sorunlar gibi diğer etmenlerden söz etseler dahi, bu faktörlerin iç savaşa giden süreçte oynadıkları rol çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Ayrıca iç savaş ile göç arasındaki nedensellik kurulurken konuya dair yapılan çalışmaların iddialarını büyük oranda medya kaynaklarına dayanmaları da bir başka önemli sorundur (Selby vd, 2017: 239). Göç ve iç savaş argümanının en temel dayanak noktalarından bir tanesi iç savaşın zamanlamasıdır. Yani yaşanan ilk gösterilerin ülkedeki iç göçün hemen akabinde yaşanmasıdır. Ancak burada Arap Baharı sürecinin tüm Ortadoğu coğrafyasında meydana getirdiği domino etkisi (dışsal faktörler) ve yukarıda ortaya konan ülkede iç savaş öncesinde yaşanan diğer büyük sosyal-ekonomik dönüşümler göz ardı edilmemelidir. İç savaş sürecini tetikleyen ilk olayların Dera bölgesinde ortaya çıkması da yine tamamıyla bölgeye gelen iç göçle ilişkilendirilmektedir. Ancak konunun bu boyutunda da sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle Suriye'deki Arap Baharı sonrası yaşanan ilk gösteriler Dera'da değil Şam'da meydana gelmiştir. Bu gösterilerin ilkinde bir polis memurunun Şam'ın Hariqa bölgesinde yer alan bir dükkân sahibinin oğluna saldırması halk tarafından protesto edilmiş (17 Şubat 2011), ve diğer ikisinde Şam'ın Libya büyükelçiliği önünde 22 ve 23 Şubat 2011 tarihlerinde Kaddafi karşıtlarına destek gösterileri düzenlenmiştir (Selby vd., 2017:240).

Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi ilk gösterilerin Dera'da başlamasının Dera bölgesinde yaşanan kuraklıkla ilişkili olduğu iddiası olgusal olarak yanlış bir iddiadır. Zira Suriye'de kuraklık dönemindeki yağış ortalamalarına bakıldığında Dera bölgesine düşen yağış miktarı genel ortalaması önceki yıllara göre büyük farklılık göstermemektedir. Hatta 2009-10 değerleri genel ortalamanın da üzerindedir (De Chatel,2014:5). Dera'da düzenlenen gösterilerin yalnızca bölgeye gelen nüfusla ilişkilendirilmesi de bir başka eleştiri konusu olmuştur. Bölgede yaşanan ilk gösteriler sonrası güvenlik güçlerinin göstericilere karşı kullandıkları orantısız güç, bölgede hali hazırda var olan diğer sosyal-ekonomik sorunlar, bölgenin Ürdün'e olan yakınlığı ve bunun sayesinde protestocuların sınır ötesi ile kurdukları bağlantılar ve bu yakınlığın protestoculara kaçma imkânı vermesi gibi diğer önemli faktörlerin de dikkate alınması gerektiği ortaya konulmuştur (Selby vd.,2017:240). Selby ve arkadaşları tarafından yapılan bu çalışma akademik düzeyde önemli tartışmalara yol açmış ve yapılan çalışmaya Suriye iç savaşı iklim değişikliği argümanının savunularca yanıtlar verilmiştir (Gleick, 2017; Kelley vd., 2017). Suriye iç savaşı ve iklim değişikliği arasındaki neden-sonuç ilişkisini incelemek amacıyla ortaya konmuş olan tüm bu akademik literatür konuya dair daha fazla nicel ve nitel akademik çalışmanın yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Rejimin Yanlış Politikalarının ve Yetersizliklerinin Göz Ardı Edilmesi Sorunu

İklim değişikliğinin Suriye iç savaşındaki rolüne ilişkin ikinci temel itiraz bu argümanın gerek ülkedeki kuraklık sorunuyla mücadelede gerekse de rejimin tüm bu çatışma süreçlerindeki rol ve sorumluluğunun büyük oranda göz ardı edilmesidir. Konunun birinci boyutuna dair Farnesca De Chatel tarafından yapılan çalışmada De Chatel kuraklığı özellikle Suriye'nin kuzeydoğu bölgesindeki yıkıcı etkilerini kabul etmekle beraber buradaki temel sorunun kuraklığın kendisi değil ancak kuraklıkla mücadelede rejimin yetersiz politikalarının sorunu büyüttüğü sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda özellikle Baas rejiminin on yıllar boyunca sürdürdüğü sürdürülebilir olmayan su ve tarım politikaları, kuraklıkla mücadelede kurumsal kapasite yetersizlikleri kuraklık sorununun çözümünü imkânsız hale getirdiği vurgulanmıştır (De Châtel, 2014, s.522).

Rejimin kuraklıkla mücadelede başarısız olmasında, su yönetimine dair konuların devlet yönetiminde adeta birer tabu haline gelmesi, konunun hassasiyetinden ötürü devletin farklı kurumları arasındaki güvensizlik ve işbirliğinin olmayışı gibi etmenleri saymak mümkündür (De Chatel, 2014). Bu durumun altında yatan temel neden ise tarihsel olarak su yönetimi, su kıtlığı, gıda güvenliği ve tarımsal kalkınmaya dair konuların Baas rejimin meşruiyetinde stratejik birer unsur olarak görülmesinden kaynaklanmasındır (Hinnebusch, 2011; Barnes,2009).

Bu durum su yönetimi ve tarımsal gelişme konusunda reformu imkânsız hale getirmiştir (De Châtel, 2014). Nitekim rejimin yaşanan kuraklığa bakışında resmi söylemine bakıldığında var olan sorunun önemsiz gibi lanse edilmeye çalışıldığı ve küresel iklim değişikliği gibi dışsal etmenlere vurgu yapıldığı görülmektedir (De Chatel,2014). Bu da iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesinin bir başka sorunlu yanını oluşturmaktadır. Suriye örneğinde görüldüğü üzere özellikle su yönetiminin ve gelişiminin güvenlikleştirildiği coğrafyalarda, iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi su ve tarım politikalarında reformu zorlaştırmakta; su ve tarım politikalarını iklim değişikliğine adapte edebilme kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Konunun ikinci boyutu ise iklim değişikliğinin özellikle batı medyasında bu denli öne çıkarılmasının rejimin Suriye’de yaşanan çatışma sarmalındaki rolü ve sorumluluğunun göz ardı edilmesidir (Voskoboynik, 2016). Nitekim Suriye dışında yaşayan entelektüeller tarafından kaleme alınan açık mektupta da vurgulandığı üzere Suriye iç savaşının global terörizm ya da iklim değişikliği gibi küresel sorunlar çerçevesinde değerlendirilmesi Suriye rejimine iç savaş sürecindeki sorumluluğu ve suçlarını örtme noktasında manevra alanı imkânı verdiği vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre ABD’nin ve Rusya’nın sorunu bu faktörler üzerinden okumaları ülkede zaten kötü olan durumu daha da kötüleştirmiştir (The Nation, 2016). Ayrıca iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı üzerinden güvenlikleştirilmesi etik açıdan da sorunludur. Zira, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği üzere bu güvenlikleştirme sürecinde temel meşruiyet araçlarından bir tanesi Suriye’den göç eden ya da göçme potansiyeli olan “iklim mültecilerinin” başta Avrupa olmak üzere batıya göç etme riskidir. Suriye’deki insanlık dramı ve çatışma hali halen devam ederken konunun olası dolaylı sonuçlarından bir tanesine bu denli yoğunlaşmak da sorunlu bir yaklaşımdır.

İklim Değişikliği İncarcılarının ya da Şüphecilerin Yanıtlama Çabaları

İklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesinin konuyu siyasi ajandanın üst sıralarına taşımak amacıyla yapıldığını ve sorunun çözümüne dair bir farkındalık oluşturma amacı taşıdığını söyleyebiliriz. İklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında güvenlikleştirilmesinin de bu amaca matuf gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Ancak Suriye iç savaşı örneğinde olduğu gibi bunun tam tersi bir sonuç da ortaya çıkabilmektedir (Voskoboynik, 2016).

Önceki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklandığı üzere Suriye iç savaşı ile iklim değişikliği arasındaki neden-sonuç ilişkisine dair yöneltilen önemli itirazlar iki olgu arasındaki neden-sonuç ilişkisindeki problemleri vurgulamaktadır. Argümanın bu zayıf noktaları iklim değişikliği incarcılarınca da vurgulanmakta ve bu durum da ilgili grupların söylem gücünü arttırmaktadır. İklim değişikliği karşıtları Suriye iç savaşı ile iklim değişikliği arasındaki nedenselliği sorgulayan çalışmalara vurgu yapmaktadırlar (Morano, 2013). İklim değişikliği karşıtları bu zayıf noktalar üzerinden kendi temel savlarını güçlendirdiklerinden

güvenlikleştirme yoluyla varılmak istenen amacın tam aksi bir sonuç karşımıza çıkmaktadır (Voskoboynik 2016).

Son olarak Suriye iç savaşı, Darfur sorunu gibi büyük çaplı uluslararası çatışmaların iklim değişikliğinin sonuçları bağlamında açıklanması iklim değişikliği ile çatışma süreçleri arasında ampirik verilerle güçlü bir biçimde desteklenmeyen genellemeler yapılmasına neden olmaktadır (Nature Editorial, 2018:275). Bu durum da beraberinde çatışmaya neden olan diğer sosyal-ekonomik etmenlerin yeterince irdelenmemesi sorununu beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Birincisi, Suriye iç savaşı ile iklim değişikliği ilişkisini açıklayarak iklim değişikliğinin Suriye iç savaşı bağlamında nasıl ve kimler tarafından güvenleştirildiğinin ayrıntılı analizi yapılmıştır. İkincisi, bu güvenleştirici söylem edimin sorunlu yanları analiz edilmiştir.

Konunun birinci boyutuna bakıldığında iklim değişikliği ve kuraklık; kuraklığın neticesinde meydana geldiği iddia edilen iç göç ve yaşanan iç göç ve bunun sosyal-politik etkileri üzerinden güvenleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliğinin bir tehdit çarpanı olarak Suriye’de yaşanan çatışma sürecini tetiklediği savunulmaktadır.

Konunun ikinci boyutuna baktığımızda ise çalışma iklim değişikliğinin Suriye bağlamında güvenleştirilmesini üç açıdan sorunlu olduğu sonucuna varmıştır. İlk olarak konuya dair son dönemde yapılan akademik çalışmalar iklim değişikliği ile iç savaş olguları arasındaki nedenselliği sorgulamamıza neden yol açmaktadır. İkinci sorun bu güvenleştirmenin iç savaşın öncesinde ve çatışma sürecinde rejimin gerek yetersizliklerini gerekse de sorumluluklarını göz ardı etmemize neden olmaktadır. Son olarak iklim değişikliği ve iç savaş olguları arasındaki nedenselliğin zayıf yönleri iklim değişikliği inkarcılarınca tespit edilmekte ve karşı argüman olarak kullanılmaktadır.

Her ne kadar bu çalışma iklim değişikliğinin güvenleştirilmesinin nedenlerine kısaca değinse de konunun bu boyutunun daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Politikacılar, çevre aktivistleri, bilim insanları hangi nedenlerden ötürü iklim değişikliğini farklı açılardan güvenleştirmektedir? Bu güvenleştirilme süreçlerinde medyanın rolü nedir? Güvenleştirici söylem edimin olumlu ve olumsuz yanları düşünüldüğünde iklim değişikliğinin güvenleştirilmesinin genel olarak hangi avantajları ve dezavantajları vardır? Tüm bu sorular konuya ilişkin başka çalışmaların da yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Allenby, R.B. (2000), "Eviornmental Security: Concept And Implementation", International Politican Science Review, Vol.21, No.1,Ss.5-21
- Apap, J. (2019), "The Concept Of 'Climate Refugee' : Towards A Possible Definition", ([Http://Www.Europarl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Brie/2018/621893/Eprs_Br1\(2018\)62189_3_En.Pdf](http://Www.Europarl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Brie/2018/621893/Eprs_Br1(2018)62189_3_En.Pdf)), (19.03.2019).
- Banerjee,N. (2019), "Climate Change Will Increase Risk Of Violent Conflict, Researchers Warn", Inside Climate News, [Https://İnsideclimatenews.Org/News/13062019/Climate-](https://İnsideclimatenews.Org/News/13062019/Climate-)

Change-Global-Security-Violent-Conflict-Risk-Study-Military-Threat-Multiplier/
(22.12.2020).

- Barnes, J. (2009), "Managing The Waters Of Ba"Th Country: The Politics Of Water Scarcity İn Syria", *Geopolitics*, Vol. 14 No.3 , Ss.510-530.
- Baysal, B., Ve Lüleci, Ç. (2015), "Kopenhag Okulu Ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 11 S:22, Ss.61-96.
- Brown,O. (2008), *Climate Change And Migration*, Geneva, International Organisation For Migration, (https://Publications.Iom.Int/System/Files/Pdf/Mrs-31_En.Pdf),(08.04.2019)
- Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, (2009, Syria Drought Response Plan, (https://Www.Unocha.Org/Sites/Dms/Cap/2009_Syria_Drought_Response_Plan.Pdf), (22.03.2019).
- Buzan, B., Waewer, O., Ve De Wilde, J. (1998). *Security A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc, London.
- Cbs News, (2015), Democratic Debate Transcript: Clinton, Sanders, O'malley İn Iowa, (<https://Www.Cbsnews.Com/News/Democratic-Debate-Transcript-Clinton-Sanders-Omalley-In-Iowa/>), (18.05.2019).
- De Chatel, F. (2014, "The Role Of Drought And Climate Change İn The Syrian Uprising: Untangling The Triggers Of The Revolution", *Middle Eastern Studies*, Vol. 50 No. 4, Ss. 521-535.
- Dınshaw, F. (2015a), "Climate Change Opened "Gates Of Hell," İn Syria: Al Gore", *National Observer* , (<https://Www.Nationalobserver.Com/2015/07/09/News/Climate-Change-Opened-Gates-Hell-Syria-Al-Gore>), (09.04.2019).
- Dınshaw, F. (2015b), "This İs What A Climate Refugee Looks Like", *National Observer*, (<https://Www.Nationalobserver.Com/2015/09/04/News/What-Climate-Refugee-Looks>), (09.04.2019).
- Femia, F Ve Werrel, C.E. (2012), " Syria:Climate Change, Drought And Social Unrest. Briefer No 11 Washington Dc: Center For Climate And Security", (https://Climateandsecurity.Files.Wordpress.Com/2012/04/Syria-Climate-Change-Drought-And-Social-Unrest_Briefer-11.Pdf), (28.06.2019).
- Femia, F., Ve Werrel C. (2013), "Climate Change Before And After The Arab Awakening: The Cases Of Syria And Libya", F. Femia Ve C.Werrel (Ed.), *The Arab Spring And Climate Change*, Ss.23-32, Stimson The Center For Climate And Security.
- Floyd, R. (2008), "The Environmental Security Debate And Its Significance For Climate Change", *The International Spectator*, Vol. 43, No3, Ss. 51-65.
- Friedman, T. L. (2013), "The Scary Hidden Stressor", *The New York Times*, (<https://Www.Nytimes.Com/2013/03/03/Opinion/Sunday/Friedman-The-Scary-Hidden-Stressor.Html>), (01.02.2018).
- Gleick, P. H. (2014), "Water, Drought, Climate Change, And Conflict İn Syria", *Weather, Climate, And Society*, Vol. 6 No.3, Ss.331-340.
- Gleick, P. H. (2017). *Climate, Water, And Conflict: Commentary On Selby Et Al. 2017. Political Geography*, Ss.1-3.
- Goodenough, P. (2015), "Kerry: Climate Change A Contributing Factor İn Syrian Conflict", *Cnsnews.Com*, (<https://Www.Cnsnews.Com/News/Article/Patrick-Goodenough/Kerry-Climate-Change-Contributing-Factor-Syrian-Conflict>), (06.02.2019).

- Hansen, L. (2000), "The Little Mermaid's Silent Security Dilemma And The Absence Of Gender In The Copenhagen School", *Millenium*, Vol. 29, No. 2, Ss.285-306.
- Hill, D. P. (2015), "Where Hawks Dwell On Water And Bankers Build Power Poles: Transboundary Waters, Environmental Security And The Frontiers Of Neo-Liberalism", *Strategic Analysis*, Vol. 39 No.6, Ss.729-743.
- Hinnebusch, R. (2011), "The Ba'th's Agrarian Revolution", *Agriculture And Reform In Syria*, R. Hinnebusch (Ed.), University Of St Andrews Center For Syrian Studies, Fife.
- Huysmans, J. (2000), "The European Union And The Securitization Of Migration", *Jcms: Journal Of Common Market Studies*, Vol. 38, No5, Ss. 751-777.
- Ide, T. (2018), "Climate War In The Middle East? Drought, The Syrian Civil War And The State Of Climate-Conflict Research", *Current Climate Change Reports*, Vol. 4, No.4, Ss. 347-354.
- Islam, R. (2015), "To Help Climate Migrants, Bangladesh Takes Back Land From The Sea", Reuters. (<https://www.Reuters.Com/Article/Us-Bangladesh-Climate-Land-Iduskcn0r90u220150909#Qtgevhmwvexxy2q8.97>), (11.03.2019)
- Kelley, C., Mohtadı, S., Cane, M., Seager, R., Ve Kushnır, Y. (2017), "Commentary On The Syria Case: Climate As A Contributing Factor". *Political Geography*, Ss.1-3.
- Kelley, C., Mohtadı, S., Cane, M., Seager, R., Ve Kushnır, Y. (2015), "Climate Change In The Fertile Crescent And Implications Of The Recent Syrian Drought", *Proceedings Of The National Academy Of Sciences*, Vol. 112, No. 11, Ss. 3241-3246.
- Kounanı, A., Ve Skanavis, C. (2018), "Resilience Of Greek Communities Hosting Climate Migrants: The Perceptions Of Environmental Educators". W.L Filho (Ed), *Handbook Of Climate Change Resilience*, Springer International Publishing, Cham.
- Kurt, S. (2017), "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Ss. 1-22.
- Lesch, D. W. (2013), "The Uprising That Wasn't Supposed To Happen: Syria And The Arab Spring, M. L. Haas Ve D. W. Lesch (Ed.), *The Arab Spring: Change And Resitance In The Middle East* (Ss. 79-96): Westview Press, Boulder.
- Maden, T. E. (2013), "İklim Degışiminin Arap Baharında "Tehdit Tetikleyici" Rolü Ve Suriye", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 58, Ss.80-87.
- Mcdonald, M. (2008), "Securitization And The Construction Of Security", *European Journal Of International Relations*, Vol. 14, No4, Ss. 563-587.
- Moon, B.-K. (2011), "Remarks To The Security Council On The Impact Of Climate Change On International Peace And Security", (<https://www.Un.Org/Sg/En/Content/Sg/Speeches/2011-07-20/Remarks-Security-Council-Impact-Climate-Change-International-Peace>), (02.01.2019)
- Nature Editorial (2018), "Don't Jump To Conclusions About Climate Change And Civil Conflict", *Nature*, Vol 554, No. 7692, Ss. 275-276.
- Nyman, J. (2013), "Securitization Theory", L. J. Shepherd (Ed.), *Critical Approaches To Security: An Introduction To Theories And Methods*, Routledge, London.
- Peters, K., Ve Mayhew, L. (2016), "The Securitization Of Climate Change: A Developmental Perspective", S. Brown Ve J. Gravingholt (Ed.), *Securitization Of The Foreign Aid*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke.
- Scott, S. V. (2012), "The Securitization Of Climate Change In World Politics: How Close Have We Come And Would Full Securitization Enhance The Efficacy Of Global Climate Change

- Policy?", *Review Of European Community & International Environmental Law*, Vol. 21, No.3, Ss. 220-230.
- Selby, J., Dahı, O. S., Fröhlich, C., Ve Hulme, M. (2017), "Climate Change And The Syrian Civil War Revisited", *Political Geography*, Vol. 60, Ss.232-234.
- Şener, B. (2017), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu Ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Ss. 1-30.
- Taylor, M. (2017), "Climate Change 'Will Create World's Biggest Refugee Crisis'", *The Guardian*. (<https://www.theguardian.com/environment/2017/nov/02/climate-change-will-create-worlds-biggest-refugee-crisis>), (06.03.2019)
- The Nation (2016), "Syrian Writers, Artists, And Journalists Speak Out Against Us And Russian Policy", *The Nation*, (<https://www.thenation.com/article/syrian-writers-artists-and-journalists-speak-out-against-us-and-russian-policy/>), (04.03.2019)
- Trombetta, M. J. (2014), "Linking Climate-Induced Migration And Security Within The Eu: Insights From The Securitization Debate", *Critical Studies On Security*, Vol. 2, No. 2, Ss. 131-147.
- Ullman, R. H. (1983), "Redefining Security", *International Security*, 8(1), Ss.129-153.
- Un Intergovernmental Conference On Climate Change (2018), "Intergovernmental Conference To Adopt The Global Compact For Safe, Orderly And Regular Migration: Internationally Negotiated And Agreed Outcome", (https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180713_agreed_outcome_global_compact_for_migration.pdf), (12.06.2019),
- Voskoboynık, D. M. (2016), "No, Climate Change Did Not "Cause" The Syrian War", *Pulsemedia.Org*. (<https://pulsemedia.org/2016/12/16/no-climate-change-did-not-cause-the-syrian-war/>), (03.05.2018)
- Waever, O. (2008), "Peace And Security: Two Evolving Concepts And Their Changing Relationship", H. G. Brauch (Ed.) , *Globalization And Environmental Challenges:Reconceptualizing Security In The 21st Century* , Springer, Heidelberg.
- Walt, S. M. (1991), "The Renaissance Of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No.2, Ss.211-239.
- Warner, J. (2004), "Plugging The Gap Working With Buzan: The Ilisu Dam As A Security Issue", *Occasional Paper No 67*, (<https://www.soas.ac.uk/water/publications/papers/file38410.pdf>), (10.03.2015)
- Werrel ,C.E, Femia F Ve Sternberg, T. (2015), "Did We See It Coming? State Fragility, Climate Vulnerability And Uprisings In Syria And Egypt", *Sais Review Of International Affairs*, Vol. 35, No. 1, Ss. 29-46.
- Wintour, P. (2018), "John Kerry: Europe Must Tackle Climate Change Or Face Migration Chaos", *The Guardian*, (<https://www.theguardian.com/us-news/2018/nov/16/john-kerry-europe-must-tackle-climate-change-or-face-migration-chaos>), (10.03.2019)

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerinin İncelenmesi^a

Memet Karakuş^{b, c}, Mustafa Özbilgin^d

Özet

Bu araştırma ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sözel ve şekilsel yaratıcılık düzeylerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Veri toplama aracı olarak “Yaratıcı Düşünme Testi Şekilsel Form A ve Sözel Form A” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin sözel yaratıcılık açısından en yüksek puanı akıcılık, en düşük puanı ise orijinallik alt boyutlarında aldıkları görülmüştür. Şekilsel yaratıcılık testinde en yüksek puan ortalamasının akıcılık, en düşük puan ortalamasının ise başlıkların soyutluğu alt boyunda olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin sözel yaratıcılık puanları ile şekilsel yaratıcılık puanları arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak, eğitim programı ve öğretim bağlamında yaratıcı düşünme becerisinin geliştirilmesinin önemli bir amaç olarak yer alması ve özellikle yaratıcı düşünmenin esneklik ve orijinallik boyutlarını geliştirmeye yönelik olarak, okulda ve okul dışı ortamlarda eğitsel etkinliklerin yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yaratıcı Düşünme
Üst Düzey Düşünme Becerileri
Eğitim
Öğretim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.675419

Analysis of The Verbal and Figural Creativity Levels of Primary School Fourth Grade Students

Abstract

This research was conducted to examine the verbal and figural creativity levels of fourth-grade students in primary school. The research designed a descriptive study in relational survey model. “Creative Thinking Test Figural Form A and Verbal Form A” were used as data collection tools. As a result of the research, it was seen that the students had the highest score in fluency and the lowest score in the subtitle of originality in terms of verbal creativity. In the figural creativity test, the highest average score was found to be fluency and the lowest average score was in the abstraction of titles sub-dimension. There is a positive and significant relationship between verbal creativity scores and figural creativity scores. Depending on the results of the research, it has been suggested that the development of creative thinking skills should be an important objective in the context of the education program and teaching, and educational activities should be carried out in school and out-of-school settings, especially in order to develop the creative thinking to the flexibility and originality dimensions.

Keywords

Creative thinking
High order thinking skills
Education
Teaching

About Article

Received: 15.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 675419

^a Uluslararası Aktif Öğrenme Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur. Adana/06-08 Eylül 2019

^b İletişim Yazarı: memkks@gmail.com

^c Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-6099-5420

^d Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, mustafaozblgn@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2982-7231

Giriş

Toplumlar daha nitelikli insanlar yetiştirebilmek için, eğitime büyük önem vermektedir. Artık ülkelerin refahını belirleyen temel unsur üretim, üretimin belirleyicisi ise iyi yetişmiş ve yaratıcılığı yüksek insan gücüdür. Yaratıcılık, üretimde verimliliğin ve çeşitliliğin artırılmasında ihtiyaç duyulan en temel etkenlerden biridir. Üreticiliği yaşam biçimine dönüştürmüş, gelişmiş toplumlarda üretme eylemi yaşamın tamamına hakim olduğu için buna bağlı olarak yaratma eylemi ya da yaratıcılık yetisi de aynı oranda yaşam stiline dönüşmüştür. Yaratıcılık, her insanda potansiyel bulunan bir yetidir. Fakat bu yetiyi her insanın sergileyişi, pratiğe aktarışı farklıdır. Bu farklılığın nedeni görülen eğitime ve eğitimin düzeyine, yaşanan çevreye ve kalıtıma bağlıdır (Kırıçoğlu, 2002). Yaratıcılık kişinin çevresine uyum sağlaması, öğrenmesi ve duyularının gelişmesi için önemlidir. Yaratıcı süreç, kendini gerçekleştirme sürecidir. Yaratıcı gelişme sağlamak ya da kendini gerçekleştirmek, insan oluşumuna yönelik atılan adımlardır. Yaratıcılık; bir düşünce, ürün etkinlik veya süreç olarak ortaya çıkabilir. Yaratıcılık her bireyde vardır. Bu yüzden, yaratıcılığı geliştirme çabası eğitimin, ailelerin ve hatta toplumun vazgeçilmez bir görevi olmalıdır (Addington, 1997). Bu açıklama yaratıcılığı geliştirme çabasını bir adım daha ileri götürerek toplumun vazgeçilmezleri arasına koymaktadır. Herhangi bir konunun ya da kavramın toplumsal vazgeçilmezler listesinde olabilmesi için toplumun o kavramdan azami derecede fayda sağlaması ve bu faydanın bilincinde olması gerekir. Ancak bu bilinçle yaratıcılık toplumda ve eğitimde daha iyi tutunabilir. Pek çok gelişmenin temelinde olduğu gibi yaratıcılığın gelişiminin temelinde de hayal kurma becerisi yer almaktadır (Bayındır, 2013: s. 34). Yaratıcı düşünme, çocukların yeni düşünceler üretmeleri, hipotezler önermeleri, hayal güçlerini kullanmaları ve alternatif sonuçlar aramalarına katkı sağlar (Wegerif, 2007).

Yaratıcı düşünme odaklı olarak yapılan öğretim uygulamalarının öğrencilerin, bilimsel yaratıcılık düzeylerini geliştirmesinin yanında tasarlama ve geliştirme beceri düzeylerini de olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Kurtuluş, 2012). Yapılacak olan her yeni şeye önce hayal edilerek başlandığı düşünülürken, hayal gücü aslında her yeniliğin başlangıcı olarak karşımıza çıkar. Okul, bir çocuğa öğrettikleri ve hayatına yaptığı katkılarla çocuğun ailesinden sonra gelen en önemli kurum olma özelliği taşır. Okulda çocuğa verilen bilgi ezber ve kalıp bilgi olmak yerine çocuktaki yaratıcılığı geliştirecek şekilde tasarlanmalıdır. Ancak, okullar öğrencilerde iraksak düşüncenin gelişimi yerine, yakınsak düşüncenin gelişimine katkı sunmaktadır. Öğrenciye okulda öğretilenlerin aynısının sınavlarda sorulması ve en iyi cevap verenlere en yüksek puanları alması, öğrencinin bilgiyi özümsemesine, ona kendinden bir şeyler katarak geliştirmesine engel olduğu öngörülmektedir. Yaratıcı etkinlikler sonucunda elde edilen ürünler, uzmanların çocukları daha iyi tanıması için önemli bir şans olmuştur. Çocuklar düşüncelerini her zaman sözlü olarak ifade edemedikleri için, yaratıcılıkla ilgili yapılan etkinlikler açıklanması zor olan birçok duruma ışık tutmuştur (Fındıkçı, 1988, Akt. Karakuş, 2001).

Yaratıcılık alanında pek çok çalışma yapmış olan Torrance (2002), yaratıcılıkta bir tek olmadığını ve yaratıcılıkta okulların işlevden fazlasına, sorumluluğa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yaratıcılığın gelişiminde çevrenin etkisini vurgulayan Torrance (2002) aslında bununla da herkesin iyi bir eğitimden geçmesinin, gelecek kuşakların yaratıcılığının gelişimi için gerekli olduğunu anlatmaktadır. İyi bir eğitimle kastedilen ise yenilikçi eğitim anlayışıdır. Geleneksel eğitim sistemleri çoğunlukla yaratıcılığa gereken önemi verememektedir. Geleneksel eğitim sisteminde bilgi önceden araştırılmış, doğruluğu

sınanmış, kesin yargılarla sınırları çizilmiş kavramlardır. Öğrencilerin bu bilgileri araştırmadan, düşünmeden, eleştirmeden olduğu gibi kabul etmeleri beklenmektedir. Böyle bir sistemin yaratıcı öğrenciler yetiştirmesi beklenemez (Koray, 2003). Eğitim programları hazırlanırken öğrencileri mümkün olduğu kadar özgün, kendilerini ifade edebilen bireyler olarak yetiştirmek amaçlanmalıdır.

İlkokula başlayan öğrenciler okulun ilk yıllarında belirli bir düzeyde yaratıcılık yeteneği ile okula gelirler mevcut bu potansiyelin geliştirilmesi ve kullanılması için bu yıllar çok önemlidir (Erdoğan, 2006). Derslerin matematik ağırlıklı işlendiği bir eğitim ortamında sol beynin gelişimi desteklenir ve bu durum sağ beyin küresi ile yetenekleri gelişen öğrenciler için zorluklar oluşturur. Bu nedenle ilköğretim programları hazırlanırken beynin her iki küresinin gelişimi dikkate alınarak hazırlanmalıdır (Karakuş, 2001). Beynin sağ ve sol olmak üzere iki yarım küresi vardır. Bunlardan sol yarım küre daha çok soyut kavramların işlendiği, sağ yarım küre ise somut bilgilerin işlendiği kısımdır. Bu iki yarım küreyi dengeli olarak geliştirmek kişinin hem yetenekleri için önemlidir hem de ruhsal dengesi için önemlidir. Bu bütünlüğü korumak ise eğitim programlarının temel amaçlarından biri olmalıdır. Eğitim programları ve okuldaki işleyişin yönlendiricisi konumunda olan yöneticiler ve öğretmenler öğrencilerdeki yaratıcılığı pratiğe aktarmada onlara yeterince imkan tanımamaktadır. Bu durum ise haklı olarak eleştirileri beraberinde getirmektedir. Okullarda verilen eğitim öğrencilerin yaratıcılıklarını zayıflatmakta ve okuldaki bürokratik ortam öğrencilerin enerjisinden çok zamanını çalmaktadır (Karakuş, 2001). Okuldaki bürokratik ortam nedeniyle pek çok etkinliğin yapılabilmesi için uzun süre beklemek gerekmekte ve bu durum öğrencilerin yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini olumsuz etkilemektedir. Okulun öğrencilerden beklentileri genellikle kurallara uyma, derste pasiflik, ödevler, söylenenin dışına çıkmama ve bilinçsizce okula gidip gelmeler olduğu için aslında günün yaşanmadan geçmesine sebep olmaktadır. Zaman kavramı üretilmeyen ve tekrarı olmayan bir süreç olması nedeniyle kullanımı ve yönetimi çok önemli olan bir kavramdır. Okullar zaman kavramını verimli kullanarak pek çok şeyin öğretilmesi için en uygun zamanda kendileri ile buluşan öğrencilerin daha çok ve verimli öğrenmelerini sağlayacağı gibi zamanın iyi değerlendirilmemesi ile de öğrencilerin zamanından çalmış olacaktır.

Okullardaki yaratıcılığa yönelik olumlu ya da olumsuz ortamlar yaratıcılık üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Torrance (1968, Akt: Öncü, 1989), ilkokullar üzerinde yapmış olduğu çalışmada, okuldaki eğitim sisteminin yaratıcılığı körelttiği sonucuna ulaşmıştır. İlkokulda üçüncü sınıfa kadar yüksek yaratıcılığa sahip çocuklar, gerek öğretmenler, gerekse sınıftaki arkadaşları tarafından fikirlerinin “saçma” oldukları ve “haylazca düşündükleri” için eleştirilere maruz kalmışlar ve üçüncü sınıfın sonlarına doğru fikirlerini kendilerine saklamayı tercih ettikleri görülmüştür. Öncü (2014, s. 88), okul kavramından, bina, fiziksel özellikler, okul çalışanları ve okulda uygulanan öğretim programlarının akla geldiğini fakat bir okulun yaratıcı okul olabilmesi için tüm bu unsurların yaratıcılığı ortaya çıkarmak için öğrencilere gereken olanakları sunabilmesi gerektiğini aktarmıştır. Öğrencilerin keşfetmelerine imkan tanıyan, araştırmayı destekleyen ve eğlenceli bir ortam sunabilen okulların yaratıcılığı geliştirebildiğini aksi takdirde yaratıcılığın köreltilmediğini belirtmiştir.

Öğrencilerde yaratıcılığı geliştirebilmek için pek çok argümanın bir arada ve uyum içerisinde olması gerekir. Bunlardan; eğitim programları, yaratıcılığı geliştirici sınıf ortamı, öğretmen ve aile ilk akla gelenlerdir. Öğretmen faktörü eğitimdeki pek çok konunun temel belirleyicisi konumundadır. Kuyubaşoğlu (2009), yapmış olduğu çalışmada buna ilişkin bulgular elde

etmiştir. Bu çalışmada mesleki kıdemi daha yüksek olan öğretmenlerin yaratıcı düşünme becerilerini daha az benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin yaratıcılığa ilişkin aldıkları hizmet içi eğitim, eğitim durumları, yaratıcılığa ilişkin bakış açıları, mesleki kıdemleri ve yaşları gibi etkenler sınıftaki yaratıcı düşünme ortamını etkileyen unsurlar olduğu için, etkili yaratıcılık eğitimi için öğretmen eğitimi büyük önem taşımaktadır. Yaratıcı düşünmeye dayalı öğrenme yaklaşımları öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesinde etkilidir. Öztürk'ün (2007) yaptığı araştırmada yaratıcı düşünmeye dayalı öğretim yaklaşımlarının öğrencilerin akıcılık, esneklik ve orijinallik gibi yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesinde etkili olduğu görülmüştür. Yine bu araştırmada öğretmen merkezli yaklaşımın yaratıcı düşünme becerilerinin dört boyut (akıcılık, esneklik, ayrıntınlık, orijinallik) açısından da herhangi bir gelişme tespit edilmediği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin yaratıcılığına etki eden unsurlardan bir diğeri ise ders kitaplarıdır. Okulda öğrencilerin bilgiye ulaştığı başlıca kaynak olması sebebiyle ders kitaplarının içeriğinin yaratıcılığa etkisi önemlidir. Ders kitapları belli sınıf düzeylerinde ve bazı dersler için öğrenme-öğretme sürecine doğrudan etki edebilmektedir. Ders kitaplarındaki konular, konuların işlenişi ve etkinlikler öğrencilerin yaratıcılıklarını etkilemektedir. Palandökenliler (2008), yapmış olduğu çalışmada ders kitaplarındaki etkinliklerde yaratıcı içeriğin sınırlı olduğunu tespit etmiş ve bu etkinliklerin düşük düzeyde akıcı, esnek ve özgün ürünler ortaya çıkardığını belirtmiştir. Ders kitaplarını hazırlayanlar kitapların sadece öğretici bir materyal olarak hazırlamak yerine yaratıcı, merak uyandıran, eğlenceli bir kaynak haline getirerek ders kitaplarının işlevselliğini arttırabilirler.

Yaratıcılığa verilen değer konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde, yaratıcılığın eğitimde neredeyse uygulamaların merkezi konumunda olduğu görülmektedir. Eğitim sürecinin başat simgelerinden biri de yaratıcılıktır (Gibson, 2005, Akt. Avcu, 2014). Buna karşı bir iddia ise, yaratıcılığı körelten unsurlar arasında okulların ve eğitimcilerin de olduğu yönündedir (Robinson, 2005). Buradaki eleştiri ise programdan, öğretmen donanımına kadar pek çok alanı kapsamaktadır. Ayrıca Orhon (2014), yaratıcılığın öğretmen özellikleri, özel tasarlanmış programlar ile geliştirilebileceği gibi tam tersi olarak kısır öğretim programı ve yetersiz öğretmen ile de yok edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca, yaratıcılık alanında yapılan araştırmalar incelendiğinde, ilkökul düzeyinde yapılan çalışmaların diğer okul kademelerinde yapılan çalışmalara göre daha az olduğu, yaratıcı düşünme becerilerini sözel ve şekilsel olarak birlikte inceleyen çalışmaların çok az olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın yaratıcılıkla ilgili yapılan diğer çalışmalardan en önemli farkı, çok sınırlı sayıda araştırmada ele alınan şekilsel yaratıcılığı incelemesi ve şekilsel yaratıcılıkla sözel yaratıcılığı karşılaştırmasıdır. Bu açıklamalar doğrultusunda, araştırmanın problem cümlesi, "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin sözel ve şekilsel yaratıcılık düzeyleri nedir?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- a. Öğrencilerin sözel ve şekilsel yaratıcılık düzeyleri nedir?
- b. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre sözel ve şekilsel yaratıcılık düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- c. Öğrencilerin sözel yaratıcı düşünme düzeyleri ile şekilsel yaratıcı düşünme düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?
- d. Öğrencilerin yaratıcı düşünme düzeyleri ile okuldaki akademik başarıları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Betimsel ve nicel yönetime göre tasarlanan araştırma, ilişkiisel tarama modelindedir. İlişkiisel tarama modeli, iki veya daha fazla sayıdaki değişken arasındaki değişimi veya değişim derecesini belirlemeyi hedefleyen araştırma modelidir(Karasar, 2012: s. 79-81).

Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar

Araştırmanın evrenini Osmaniye ili Düziçi ilçesinde öğrenim gören ilkokul öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Osmaniye ili Düziçi ilçesinde üç farklı ilkokulda 4. sınıfta öğrenim gören 35 erkek, 44 kızdan oluşan toplam 79 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Torrance Yaratıcı Düşünme Testi (TYDT) Sözel ve Şekilsel formları kullanılmıştır. Sözel yaratıcılığı ölçmek amacıyla geliştirilen sözel yaratıcılık testi; “Soru Sorma, Nedenleri Tahmin Etme, Sonuçları Tahmin Etme, Ürün Geliştirme, Alışılmadık Kullanımlar, Alışılmadık Sorular Ve Farz Edin ki” alt başlıkları olmak üzere toplam yedi alt başlıktan oluşur ve bu testte katılımcının düşüncelerini yazması istenir. Bireylerin şekilsel yaratıcılıklarını ölçme amacıyla geliştirilen şekilsel test ise; “Resim Oluşturma, Resim Tamamlama, Daireler/Parelel Çizgiler” alt başlıkları olmak üzere toplam üç alt başlıktan oluşur ve bu testte katılımcıdan düşüncelerini çizimler yaparak ifade etmeleri istenir. TYDT’de kullanılan sözel ve şekilsel testler ve bu testlerin A ve B formları Amerikan örneklemeyle Torrance tarafından gerçekleştirilen geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının sonucunda yaratıcılığı ölçmede yeterli geçerliğe ve güvenilirliğe sahip olduğu ispatlanmıştır (Torrance, 1966, 1974; Öncü, 2000). Bu araştırmada kullanılan TYDT’lerin geçerlik ve güvenilirliğini belirlemek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla uygulama yapılmadan önce küçük bir grup üzerinde testteki maddeleri gerçekten anlayıp anlamadıkları test edilmiştir. Öğrencilerin soruları gerçekten anladıkları görülmüştür. Şekilsel test için de öğrencilerin testin yönergesini gerçekten anlayıp anlamadığına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda da sorun olmadığı gözlenmiştir. Sözel ve şekilsel TYDT’lerin güvenilirliğini belirlemek amacıyla rastlantısal olarak seçilen 32 Test iki farklı puanlayıcı tarafından puanlanmıştır. Puanlayıcılardan biri araştırmacı diğeri ise yaratıcılık konusunda eğitim alan ve bu konuda tez hazırlamakta olan bir öğretmendir. İki puanlayıcı arasındaki korelasyon değeri .97 çıkmıştır. Bu durum puanlayıcılar arasında çok yüksek bir tutarlığın olduğu anlamına geldiği için(Can, 2014), TYDT’lerin puanlayıcı güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama sürecinde önce sözel yaratıcılık testi uygulanmış, diğer gün ise şekilsel yaratıcılık testi uygulanmıştır. Testlerin uygulama süreçleri yaklaşık olarak 60 dakika sürmüştür. Akademik başarı puanları olarak ise öğrencilerin Türkçe ve Matematik dersindeki yıl sonu ortalamaları alınmıştır. Torrance Yaratıcı Düşünme Testleri aracılığıyla toplanan veriler spss paket programı aracılığıyla incelenmiştir. İstatistiksel olarak normallik sayıltısını test etmek için, veriler Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test teknikleriyle analiz edilmiştir. Normallik sayıltısının karşılandığı durumlarda ikili karşılaştırmalar için t testi kullanılmıştır (Sözel ve şekilsel orijinallik puanları ile toplam sözel yaratıcılık puanları

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerinin İncelenmesi

için $p > .05$; diğer değişkenlere yönelik puanların tamamında $P < .05$ bulunmuştur). Normallik sayılıtısının sağlanmadığı verilerin analizinde ise Mann Whitney-U testi kullanılmıştır. Öğrencilerin yaratıcılık düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi incelemek için, veriler normallik koşulunu sağlamadığı için Spearman Sıra Farkları korelasyonu hesaplanarak analiz yapılmıştır. Öğrencilerin sözel yaratıcı düşünme düzeyleri ile şekilsel yaratıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için de, veriler normallik koşulunu sağladığı için Pearson basit doğrusal korelasyon analizi yapılmıştır. Betimsel değerler için aritmetik ortalama ya da sıra ortalamaları kullanılmıştır.

Bulgular

Öğrencilerin sözel yaratıcılık düzeylerine yönelik bulgular

Öğrencilerin TYDT Sözel formundan aldıkları puanlara yönelik betimsel istatistik sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Sözel Yaratıcılık Düzeylerine Yönelik Betimsel Değerler

TYDT SÖZEL FORM	N	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	\bar{X}	SS
Akıcılık	79	18.00	87.00	46.89	14.92
Esneklik	79	8.00	31.00	18.83	4.71
Orijinallik	79	1.00	37.00	16.89	7.61
Toplam Yaratıcılık	79	12.00	47.33	27.54	8.29

Tablo 1’de görüldüğü gibi öğrencilerin TYDT’den aldıkları sözel akıcılık puanlarının ortalaması \bar{x} : 46.89, sözel esneklik puanlarının ortalaması \bar{x} : 18.83, sözel orijinallik puanlarının ortalaması \bar{x} : 16.89, sözel yaratıcılık puanları toplamının ortalaması ise \bar{x} : 27.54’tür. Bu tabloya göre öğrencilerin akıcılık puanlarının en yüksek, orijinallik puanlarının ise en düşük olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sözel Yaratıcılık Düzeylerine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre TYDT sözel yaratıcılık testinden aldıkları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları ile yapılan t testi analizinin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sözel Yaratıcılık Düzeylerine Yönelik Betimsel Değerler

Yaratıcılık	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	df	t	p
Akıcılık	Kız	44	46.72	14.05	77	-.11	.91
	Erkek	35	47.11	16.15	67.81	-.11	.91
Esneklik	Kız	44	18.63	4.87	77	-.41	.67
	Erkek	35	19.08	4.56	74.89	-.42	.67
Orijinallik	Kız	44	17.27	7.28	77	.48	.62
	Erkek	35	16.42	8.08	69.24	.48	.63
Toplam	Kız	44	27.54	7.78	77	.00	.99
	Erkek	35	27.53	9.01	67.52	.00	.99

Tablo 2'de
gibi kız
TYDT'den
sözel
puanlarının
46.72,

görüldüğü
öğrencilerin
aldıkları
akıcılık
ortalaması \bar{x} :
esneklik

puanlarının ortalaması \bar{x} : 18.63, orijinallik puanlarının ortalaması ise \bar{x} : 17.27'dir. Erkek öğrencilerin TYDT'den aldıkları sözel akıcılık puanlarının ortalaması \bar{x} : 47.11, esneklik puanlarının ortalaması \bar{x} : 19.08, orijinallik puanlarının ortalaması ise \bar{x} : 16.42'dir. Cinsiyet açısından öğrencilerin sözel yaratıcılığın alt boyutları arasında farklar olsa da, cinsiyet açısından her iki grubunda sözel puanlarının ortalamaları (\bar{x} : 27.53) birbirine eşittir. Fakat toplamda standart sapma değerleri farklı olduğu ve farklılaşmanın erkeklerde daha fazla olduğu görülmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi cinsiyete göre öğrencilerin sözel yaratıcılık düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir fark yoktur.

Öğrencilerin Şekilsel Yaratıcı Düşünme Düzeylerine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin TYDT şekilsel formundan aldıkları puanlara yönelik betimsel istatistik sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerine Yönelik Betimsel Değerler

Yaratıcılık	N	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	\bar{X}	SS
Akıcılık	79	7.00	40.00	27.53	8.46
Orijinallik	79	4.00	32.00	18.79	6.28
Başlıkların Soyutluğu	79	.00	19.00	3.32	4.03
Zenginleştirme	79	3.00	12.00	6.92	1.71
Erken Kapamaya Direnç	79	.00	13.00	6.12	3.18
Yaratıcı Kuvvetler	79	.00	43.00	11.02	8.80
Toplam Yaratıcılık	79	23.00	137.00	73.77	21.53

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sözel ve Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerinin İncelenmesi

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin TYDT'den aldıkları şekilsel akıcılık puanlarının ortalaması \bar{x} : 27.53, şekilsel orijinallik puanlarının ortalaması \bar{x} : 18.79, Şekilsel başlıkların soyutluğu (BS) puanlarının ortalaması \bar{x} : 3.32, şekilsel zenginlik puanlarının ortalaması \bar{x} : 6.92, şekilsel erken kapamaya direnç (EKD) puanlarının ortalaması \bar{x} : 6.12, yaratıcı kuvvet puanlarının ortalaması \bar{x} : 11.02'dir. Şekilsel yaratıcılık puanlarının ortalaması ise \bar{x} : 73.77'dir. Şekilsel yaratıcılık testinde en yüksek puan ortalamasının akıcılık alt başlığında, en düşük puan ortalamasının ise başlıkların soyutluğu alt boyunda olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre TYDT şekilsel yaratıcılık testinden aldıkları puanların sıra ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Şekilsel Yaratıcılık Düzeylerine Yönelik Betimsel Analizler

TYDT ŞEKİSEL FORM	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	p	Fark
Akıcılık	Kız	44	41.95	1846.00	684	.39	
	Erkek	35	37.54	1314.00			
Orijinallik	Kız	44	44.72	1967.50	562.50	.04	K>E
	Erkek	35	34.07	1192.50			
Başlıkların Soyutluğu	Kız	44	40.16	1767.00	763.00	.94	
	Erkek	35	39.80	1393.00			
Zenginleştirme	Kız	44	46.03	2025.50	504.50	.008	K>E
	Erkek	35	32.41	1134.50			
Erken Kapamaya Direnç	Kız	44	42.57	1873.00	657.00	.26	
	Erkek	35	36.77	1287.00			
Toplam Yaratıcı Kuvvetler	Kız	44	43.65	1920.50	609.50	.11	
	Erkek	35	35.41	1239.50			
Toplam Şekilsel Yaratıcılık	Kız	44	43.97	1934.50	595.50	.08	
	Erkek	35	35.01	1225.50			

Tablo 4'te görüldüğü gibi cinsiyete göre öğrencilerin TYDT şekilsel puanlarının sıra ortalamaları arasında farklılıklar vardır. Tablo 4'e göre cinsiyete göre öğrencilerin TYDT şekilsel puanları sadece şekilsel orijinallik ($p = .04$) ve şekilsel zenginlik ($p = .00$) açısından, $p < .05$ düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Şekilsel yaratıcılık testinden alınan puanlar açısından anlamlı düzeyde farkın olduğu alt boyutlarda, farkın sıra ortalaması erkeklere göre daha yüksek olan kızlar lehine olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin Sözel Yaratıcı Düşünme Düzeyleri İle Şekilsel Yaratıcı Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Öğrencilerin sözel yaratıcı düşünme düzeyleri ile şekilsel yaratıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin düzeyini incelemek için, değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Sözel Yaratıcı Düşünme Düzeyleri İle Şekilsel Yaratıcı Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Bulguları

Korelasyon	Şekilsel Yaratıcılık
Sözel Yaratıcılık	.30**
P	.00
N	79

Tablo 5 incelendiğinde sözel yaratıcılık puanları ile şekilsel yaratıcılık puanları arasında pozitif yönde 30 düzeyinde düşük bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin $p < .001$ düzeyine göre anlamlı olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin Okuldaki Akademik Başarı Düzeylerine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin okuldaki Türkçe ve matematik derslerine yönelik akademik başarılarına yönelik bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeylerine Yönelik Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçlar

Akademik Başarı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Matematik	79	76.18	6018.00	2858	.36
Türkçe	79	82.82	6543.00		

Öğrencilerin not ortalamaları arasında anlamlı farkın olup olmadığına bakmak için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Tablo 6’da görüldüğü gibi öğrencilerin Türkçe dersi notlarının sıra ortalamasının 76.18, Matematik dersi notlarının sıra ortalamasının ise 82.82’dir. Sıra ortalamaları arasındaki farkın anlamlılık düzeyini incelemek için yapılan Mann-Whitney U Testi analizine göre matematik ve Türkçe derslerinden alınan puanlar arasında $p < .05$ düzeyine göre anlamlı bir fark yoktur.

Öğrencilerin Yaratıcı Düşünme Düzeyleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Öğrencilerin yaratıcı düşünme düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişkinin düzeyini incelemek için, değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik Spearman's Rho korelasyon katsayısı incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Yaratıcı Düşünme Düzeyleri İle Akademik Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Analiz Sonuçları

Korelasyon	Sözel Yaratıcılık	Şekilsel Yaratıcılık
Akademik Başarı	.29**	.27*
P	.009	.01
N		79

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin sözel yaratıcı düşünme düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında .29 ($p < .01$), şekilsel yaratıcı düşünme düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında ise .27 ($p < .05$) düzeyinde pozitif bir korelasyon vardır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Akıcılık, kısa sürede çok sayıda fikir üretmektir. Esneklik, farklı boyutlarda bakabilmektir. Özgünlük ise orijinal yani diğerlerinden çok farklı fikirler üretmektir. TYDT sözel testinden elde edilen bulgular incelendiğinde, öğrencilerin sözel akıcılık puanlarının en yüksek, sözel orijinallik puanlarının ise en düşük olduğu görülmüştür. Esneklik puanları ise ikinci sırada yer almaktadır. Farklı sınıf düzeylerinde yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde öğrencilerin yaratıcılık sözel testinde ilgili ve yorumlanabilir cevapların sayısı olan akıcılık boyutundan en yüksek puanları aldıkları, sorulara daha önce hiç verilmemiş veya çok az verilmiş cevaplar verebilme olarak tanımlanan orijinallik boyutundan ise en düşük puanları aldıkları görülmüştür. Bu sonuçlar konuyla ilgili literatürle de paralellik göstermektedir (Çetingöz, 2002; Palamut,2008; Ersoy ve Başer, 2009; Demirtaş ve Baltaoğlu, 2010). Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin testlerdeki sorulara ilgili ve yorumlanabilir cevaplar verebildikleri, fakat sorulara ilişkin yeni ve farklı cevaplar bulma konusunda o kadar başarılı olmadıkları söylenebilir. Bu sonuçların ortaya çıkmasının Türkiye’de uygulanan eğitim sisteminin öğrencileri özgün ürünler ortaya koyabilecekleri çalışmalar konusunda yeterince yönlendirmemesi, öğrencilerin başarılarını ise üretilen projelerle ya da ortaya konulan eserlerle değil salt test tekniğiyle ölçmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Şekilsel yaratıcılık açısından ise; öğrencilerin en yüksek puanı akıcılık, en düşük ortalama puanın ise başlıkların soyutluğu bölümünden aldıkları görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde genellikle en yüksek puanların akıcılık alt boyutundan alındığı bu sonuca ulaşılmasında ise; öğrencilerin sorulara cevap verme temeline dayanan bir ölçme değerlendirme sisteminde yetişmiş olmalarının payının büyük olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışma sonucunda elde edilen bulguların, konuyla ilgili yapılan araştırmaların bulgularını destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Bu paralelde; Aral, Akyol & Sığırtmaç (2006), anaokuluna devam eden 5-6 yaş grubundaki öğrencilerin yaratıcılıklarını inceledikleri araştırmalarında, öğrencilerin en yüksek puanı akıcılık alt başlığından aldıklarını belirlemiştir. Candar (2009), ortaokul öğrencilerinin fen eğitiminde yaratıcı düşünme becerisini incelediği çalışmasında, öğrencilerin en yüksek puanları akıcılık boyutundan aldıklarını tespit etmiştir. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaratıcılıklarını TYDT şekilsel formuyla ölçen Çakmak (2010), öğrencilerin en yüksek puanları akıcılık alt boyutundan aldıklarını belirlemiştir.

Cinsiyete göre sözel yaratıcılığın alt boyutlarında erkek öğrenciler lehine farklılıklar olsa da, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir. Yaratıcılığa yönelik cinsiyet değişkeninin etkisini araştıran çalışmaların pek çoğunda, kız ve erkek çocukların yaratıcılık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmüştür (Aydın, 1997). Ancak bu konuda farklı sonuçlarda söz konusudur. Cinsiyete göre şekilsel yaratıcılık puanlarında ise, şekilsel orijinallik ve şekilsel zenginlik açısından kız öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Güngör (2007), Anadolu lisesi öğrencileriyle yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin cinsiyete göre şekilsel yaratıcılıklarını incelemiş hemen tüm alt boyutlarda kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek puanlar aldıklarını görmüştür. Sonuç olarak, cinsiyete göre yaratıcılığı inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki çalışmaların bir kısmı cinsiyet faktörünün yaratıcılık üzerinde etkisinin olmadığı yönünde iken, diğer kısmı yaratıcılığın erkeklerde kızlara oranla daha baskın olduğu yönündedir (Öztekin,2013). Bu yüzden genel olarak cinsiyetin yaratıcı düşünme açısından fark yaratan bir değişken olmadığı söylenebilir.

Öğrencilerin sözel yaratıcı düşünme düzeyleri ile şekilsel yaratıcı düşünme düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Her iki testinde yaratıcılığı ölçtüğü düşünülduğünde, bunun beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Tok & Sevinç (2012), düşünme becerileri eğitiminin etkisini inceledikleri araştırmalarında, düşünme eğitiminin öğrencilerin sözel ve şekilsel yaratıcılık düzeyleri üzerinde etkili olduğu sonucunu elde etmiştir. Dere (2017), yaratıcılık konusunda yaptığı çalışmada, sözel yaratıcılığı yüksek olan öğrencilerin, şekilsel yaratıcılık düzeylerinin de yüksek olduğunu belirlemiştir.

Akademik başarı açısından Türkçe ve Matematik derslerindeki başarı oldukça yüksektir. Bunun yanında Türkçe dersinde başarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ülkemizde genel olarak matematik dersindeki başarının düşük olduğu bilinen ve çoğu araştırma sonucuyla desteklenen bir durumdur (ABİDE, 2018; Kocabey, 2019;). Türk öğrencilerin matematik dersinde başarılı olamama nedenlerinin başında öğretmenlerin çoğunun benimsemiş olduğu geleneksel öğretim yöntemi gelmektedir. Bu nedenle matematik dersi öğrenciler tarafından soyut, günlük yaşantıdan uzak, değişmez kesin yargılar içeren, öğrenilmesi zor, denklemlerden oluşan bir ders olarak görülmektedir. Bunun sonucu olarak da satranç kuralları öğretimine benzer şekilde sunulan matematik dersi soğuk, sevimsiz ve ezberlenmesi gereken bir ders olmanın ötesine geçememektedir (Bütüner & Güler, 2017). Araştırmada cinsiyete göre akademik başarı açısından anlamlı düzeyde bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Kılıç & Karadeniz (2004), cinsiyet ve öğrenme stiline başarıya olan etkisini inceledikleri çalışmalarında cinsiyetin başarı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bahar (2006), eğitim fakültesindeki farklı bölümlerde eğitim gören üniversite öğrencilerinin akademik başarılarının cinsiyete göre değişip değişmediğini incelemek için yapmış olduğu çalışmada kadın öğretmen adaylarının akademik başarı puanlarının sıra ortalamalarının erkek öğretmen adaylarından fazla olduğunu, fakat bu farklılığın anlamlı derecede olmadığını belirlemiştir. Araştırmadan elde edilen diğer bir önemli sonuç da, öğrencilerin yaratıcı düşünme düzeyleri ile okuldaki akademik başarıları arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki olduğudur. Bu sonuç Torrance(1962)'ın yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir. Torrance (2002), yaratıcılığın herkeste temel olarak var olduğunu, bunun miktarının kişiye ve ortamına göre değiştiğini belirtmiştir. Ayrıca okulların salt öğretimden değil yaratıcılığın geliştirilmesinden de sorumlu olduğunu belirtmiştir. Kültürel ve sosyal çevre vurgusu ile de okulların daha sosyal eğitim kurumları olma gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Araştırma sonuçlarından hareketle, eğitim sisteminde yaratıcılığı geliştirici öğretim programların artırılması önerilebilir. Araştırma öğrencilerin sözel olarak kendilerini daha iyi ifade etmelerine rağmen, farklı ve orijinal düşünme konusunda çok iyi olmadığını göstermiştir. Bu yüzden, yaratıcılığın esneklik ve özgünlük boyutlarının geliştirilmesi gereği dikkat çekmektedir. Yapılan literatür çalışması sonucunda yaratıcılığa ilişkin incelenen çalışmaların büyük çoğunluğunun sadece sözel ya da şekilsel test kullanılarak yapıldığı gözlenmiştir. Bu yüzden, her iki testin de bir arada kullanıldığı çalışmaların sayısı arttırılmalıdır. Bu çalışmada ilkokul 4. Sınıf düzeyinde, sözel ve şekilsel yaratıcılığın akademik başarı ve cinsiyet değişkeni ile olan ilişkisi incelenmiştir. Farklı sınıf düzeylerinde, sözel ve şekilsel yaratıcılığın farklı değişkenlerle olan ilişkisi de araştırılabilir.

Kaynakça

- Addington, J. , E., (1997). %100 Düşünme Gücü. (Çev: Birol Çetinkaya), Akasya Yayınları, İstanbul.
- Alkan, R. (2014). *Genel yaratıcılık, matematiksel yaratıcılık ve akademik başarı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Avcu, Y.E.(2014). *Yaratıcı düşünme etkinliklerinin öğrencilerin yaratıcı düşüncelerine ve akademik başarılarına etkisi "coğrafya dersi örneği*. Yüksek Lisans Tezi Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Aydın, Z. (1997). *İlköğretim 6. sınıf matematik dersinde kullanılan aktif öğrenme temelli etkinliklerin öğrencilerin matematik dersine karşı tutumlarına, akademik başarı ve yaratıcı düşünme düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep. ss.21.
- Bahar, H. H. (2006). KPSS Puanlarının akademik başarı ve cinsiyet açısından değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 31(140).
- Bütüner, S. Ö., & Güler, M. (2017). Gerçeklerle yüzleşme: türkiye'nin tıms matematik başarıları üzerine bir çalışma. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 161-184.
- Can, A.(2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Candar, H.(2009). *Fen eğitiminde yaratıcı düşünme öğretim tekniklerinin öğrencilerin akademik başarı, tutum ve motivasyonlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Demirtaş, V. Y., & Baltaoğlu, G. (2010). Öğrenme stillerine göre öğrencilerin yaratıcılık düzeyleri. *Education Sciences E-Journal Of New World Sciences Academy*, 5(4), 2206-2215.
- Dere, İ. (2017). *Sosyal bilgiler derslerinde bir öğrenme ve öğretme yöntemi olarak sözlü tarih*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Erdoğan, M. Y. (2006). yaratıcılık ile öğretmen davranışları ve akademik başarı arasındaki ilişkiler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(17), 95-106.
- Ersoy, E., & Başer, N. (2009). *İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin yaratıcı düşünme düzeyleri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(9), 128-137.
- Güngör, İ. (2007). *Anadolu lisesi öğrencilerinin yaratıcı düşünme düzeylerinin kişisel uyum, sosyal uyum, genel yetenek ve akademik başarı ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karakuş, M. (2001). Eğitim ve yaratıcılık. *Eğitim ve Bilim*, 26, S. 119, s. 3-7.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. baskı). Ankara: Nobel Yayınevi

- Kırıçoğlu, O. T. (2002). *Sanatta eğitim: görmek, öğretmek, yaratmak*. Pegema Yayıncılık, Ankara, s. 20-185.
- Kocabey, İ. (2019). *İlkokul 4.sınıf öğrencilerinin yaratıcılık ve akademik başarı düzeylerinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Koray, Ö. (2003). *Fen eğitiminde yaratıcı düşünmeye dayalı öğrenmenin öğrenme ürünlerine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, s. 12-56.
- Kurtuluş, N. (2012). *Yaratıcı düşünmeye dayalı öğretim uygulamalarının bilimsel yaratıcılık bilimsel süreç becerileri ve akademik başarıya etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Öncü, T. (2000). Anasınıfı (6 Yaş) düzeyindeki çocukların şekilsel yaratıcılıklarının cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 25-34.
- Öztekin, E.(2013). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Öztürk, S.K. (2007). *Yaratıcı düşünmeye dayalı öğrenme yaklaşımının öğrencinin yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, s. 15-23.
- Pala, M. (1999). *Çocuk yuvalarında ve aileleriyle birlikte yaşayan 7-11 yaş grubu çocuklarda yaratıcılığın incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, s. 21-45.
- Palamut, İ. (2008). *Hikâye okumanın ilköğretim öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi*. Doktora Tezi, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Palandökenliler, İ. (2008). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi çalışma kitaplarında yer alan etkinliklerin yaratıcı düşünme becerisi açısından değerlendirilmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Robinson, K. (2005). *How creativity, education and the arts shape a modern economy. arts and minds*. Denver, CO: Education Commission Of The States.
- Torrance, E. P. (1962). *Guiding creative talent*. Englewood cliffs, NJ: PrenticeHall.
- Torrance, E. P. (1966). *Torrance test of creative thinking norms technical manual research edition*. Princeton, NJ: Personel Press.
- Torrance, E. P. (2002), *The manifesto: a guide to developing a creative career* (1. Published), USA: Ablex Publishing.
- Wegerif, R. (2007). Teaching thinking: metaphors and taxonomies. *Dialogic Education and Technology*, 7, 125-157.

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları^a

Gülenaz Selçuk^{b, c},

Özet

Bu çalışmada, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl becerilerine yönelik metaforik algıları incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Ege Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi ilköğretim matematik öğretmenliği programında öğrenim gören 49 matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim desenine göre tasarlanan çalışmada, verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Veriler, öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri kapsamında; "öğrenme ve yenilik becerileri", "bilgi, medya ve teknoloji becerileri", "yaşam ve kariyer becerileri" şeklinde kategorize edilen üç temel beceri alanına yönelik metaforik algılarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş açık uçlu sorulardan oluşan bir veri toplama aracı kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda öğretmen adaylarının en çok "oyun hamuru" metaforunu (f=10) kullandığı görülmüştür. Bu metafordan sonra "lastik" (f=7), "bitki yetiştirmek" (f=7), "gezmek" (f=6), "yemek yapmak" (f=5) "süzgeç" (f=5), "araba kullanmak" (f=5), "köprü" (f=4), "bukalemun" (f=4), "resim çizmek" (f=4) ve "kütüphane" (f=4) metaforlarının da üretildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

21. Yüzyıl Becerileri
Öğretmen Adayları
Metafor

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 31.10.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.819188

Metaphoric Perceptions of Primary Mathematics Teacher Candidates Towards 21st Century Skills

Abstract

In this study, metaphorical perceptions of mathematics teacher candidates towards 21st-century skills were examined. The study group consists of 49 mathematics teacher candidates studying in the education faculty primary school mathematics teaching program of a state university in the Aegean Region. In the study designed according to phenomenology pattern, one of the qualitative research methods, content analysis was used in the analysis of the data. The data was collected using a data collection tool consisting of open-ended questions developed by the researcher in order to determine metaphorical perceptions of three basic skill areas within the scope of 21st-century skills of teacher candidates categorized as "learning and innovation skills", "information, media and technology skills", "life and career skills". As a result of the analysis of the data, it was seen that the teacher candidates mostly used the "play dough" metaphor (f = 10). Other than that, "rubber" (f = 7), "growing plants" (f = 7), "traveling" (f = 6), "cooking" (f = 5) "strainer" (f = 5), "driving a car" (f = 5), "bridge" (f = 4), "chameleon" (f = 4), "drawing pictures" (f = 4) and "library" (f = 4) are the other produced metaphors.

Keywords

21st Century Skills
Pre-service Teachers
Metaphor

About Article

Received: 31.10.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.819188

^a Bu çalışma 24-27 Nisan 2019 tarihlerinde Muğla'da düzenlenen 3. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu (USEAS 2019)' da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: gselcuk@hotmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. ORCID: 0000-0002-3578-6010.

Giriş

Bilgi çağında öğrencilerin başarılı olabilmeleri için gerekli olan öğrenme yaklaşımları ve üst düzey beceriler genel olarak 21. yüzyıl becerileri şeklinde ifade edilmektedir. Eleştirel düşünme, problem çözme, iş birliği, etkili iletişim, motivasyon ve öğrenmeyi öğrenme gibi birtakım beceriler de 21. yüzyıl becerileri kapsamında ele alınmaktadır (Pellegrino & Hilton, 2012). Değişimlere uyum sağlamak, teknolojiyi yakalayabilmek, elde edilen bilgileri analiz ederek değerlendirebilmek ve günlük yaşama entegre edebilmek noktasında 21. yüzyıl beceri ve yeterlikleri oldukça önemli görülmektedir.

Silva (2009); uygulamalı beceriler, yaşam becerileri, işgücü becerileri, kişilerarası beceriler ve bilişsel olmayan becerileri de kapsayacak şekilde 21. yüzyıl becerilerini bir beceri seti olarak ifade etmektedir. Fadel, Bialik & Trilling (2015) ise 21. yüzyıl becerilerini; yaratıcılık, eleştirel düşünme, iletişim, iş birliği ve işe koşmayı öğrenme başlıklarında ele almışlardır. Öte yandan 21. yüzyıl becerilerinin; bilişsel beceriler (yaratıcılık, eleştirel düşünme, problem çözme), kişilerarası beceriler (zorluklarla baş etme, sosyal beceriler, iletişim becerileri, kültürel duyarlılık, ekip çalışması) ve içsel beceriler (yaşam boyu öğrenme, öz yönetim, öz düzenleme, uyumluluk, zaman yönetimi, kişisel gelişim) şeklinde kategorize edildiği de görülmektedir (Yalçın, 2018). Ayrıca 21. yüzyıl becerilerini; ATCS (Assessment and Teaching of 21st Century Skills), P21 (Partnership for 21st Century Learning), OECD (Organization for Economic Co-operation and Development), ASIA Society (Asia Society Partnership for Global Learning), ISTE (International Society for Technology in Education), NCREL (North Central Regional Educational Laboratory), EU (European Union) gibi farklı kurum ve kuruluşlar da değişik şekillerde sınıflandırmışlardır (Anagün, Atalay, Kılıç & Yaşar, 2016). Bu sınıflamalar arasında Partnership for 21st Century Skills-P21, adıyla bilinen çalışma en yaygın olandır. P21, 2002 yılında Birleşmiş Milletler hükümeti ile özel sektör (Apple, Cisco, Dell, Microsoft ve National Education Association gibi) kuruluşları tarafından yapılandırılmış ve 21. yüzyıl yeterlikleri oluşturmayı hedefleyen Amerika’da kurulmuş ulusal bir organizasyondur. Bu organizasyon; küresel ve dijital dünyada tüm öğrenenlerin başarılı olabilmesi için okuldaki kazanım ve kariyerlerinin ötesinde bilgi ve beceriler üretmelerinin gerekliliğini de savunmaktadır. Bu doğrultuda P21, küresel iş çevrelerinden oluşan üyeleri kanıta dayalı eğitim politikaları üretmek ve her öğrenenin bunları öğrenip uygulayabilmesini sağlamak amacıyla bir araya getirmektedir (Çınar, 2019). P21’e göre bireylerin karmaşık görevleri, düşünmeyi ve iletişimi yerine getirmesini sağlayan yeterlikler 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılmaktadır. P21’e göre 21. yüzyıl becerileri, temel becerileri kapsamakla birlikte; “öğrenme ve yenilik becerileri”, “bilgi, medya ve teknoloji becerileri”, “yaşam ve kariyer becerileri” olmak üzere üç ana beceri alanından oluşmaktadır (Partnership for 21 st century Skills, 2019). Öğrenme ve yenilik becerileri: “eleştirel düşünme ve sorun çözme”, “yaratıcılık ve yenilik”, “iletişim ve işbirliği”; bilgi, medya ve teknoloji becerileri: “bilgi okuryazarlığı”, “medya okuryazarlığı”, “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” ve yaşam ve kariyer becerileri: “esneklik ve uyarlanabilirlik”, “girişim ve kendine yön verme becerisi”, “sosyal ve kültürler arası beceriler”, “verimlilik ve hesap verebilirlik”, “liderlik ve sorumluluk” alt boyutlarından oluşmaktadır (Trilling & Fadel, 2009; Partnership for 21 st century Skills, 2019).

Öğrenme ve yenilik becerileri kategorisinde yer alan eleştirel düşünme ve sorun çözme alt boyutunda: etkin bir biçimde düşünme, sistemli düşünme, hüküm ve karar verebilme, problem çözme yeterlikleri ön plana çıkarken yaratıcılık ve yenilik alt boyutunda yaratıcı düşünme, başkalarıyla yaratıcı bir biçimde çalışabilme ve yaratıcılığı uygulama yeterlikleri;

iletişim ve iş birliği alt boyutunda ise net bir biçimde iletişim kurma ve başkaları ile iş birliği yapma yeterlikleri yer almaktadır. Bilgi, medya ve teknoloji becerileri kategorisinde yer alan bilgi okuryazarlığı alt boyutunda: bilgiye erişebilme ve değerlendirebilme, bilgiyi kullanabilme yeterlikleri; medya okuryazarlığı alt boyutunda medyayı analiz edebilme, medya ürünleri üretebilme yeterlikleri; BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı alt boyutunda ise teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilme yeterlikleri bulunmaktadır. Yaşam ve kariyer becerileri kategorisinde yer alan esneklik ve uyarlanabilirlik alt boyutunda: değişime uyum sağlayabilme, esnek olma yeterlikleri; girişim ve kendine yön verme becerisi alt boyutunda hedeflerini ve amaçlarını yönetebilme, bağımsız çalışabilme öz-yönetimi olan bir öğrenen olma yeterlikleri; sosyal ve kültürler arası beceriler alt boyutunda başkalarıyla etkin bir şekilde iletişim kurabilme, çeşitli takımlarda etkin çalışabilme yeterlikleri; verimlilik ve hesap verebilirlik alt kategorisinde proje yönetebilme, sonuç üretebilme yeterlikleri; liderlik ve sorumluluk alt kategorisinde ise başkalarını yönlendirebilme ve sorumlu olma yeterlikleri vardır (Çınar, 2019).

21. yüzyıldaki büyük değişimler, eğitim alanındaki beceri ve yeterliklerde de büyük değişikliklere neden olmuştur (Jacobson Lundeberg, 2016). Ülkemizde 2004-2005 eğitim öğretim yılında uygulamaya geçilen eğitim programında; eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, girişimcilik gibi becerilere yer verilmiş ve yapılandırmacı yaklaşımla birlikte öğretmen öğrenmeyi-öğreten rehber konumuna gelmiştir (Anagün ve diğ., 2016). Bunun yanında Millî Eğitim Bakanlığı 2017-2023 (MEB, 2017) Öğretmen Strateji Belgesinde; eğitimin temel amaçlarının gerçekleşmesinde ve bireylerin 21. yüzyıl becerileri olarak nitelendirilen özellikleri kazanmalarında öğretmenlerin önemli rol oynadıkları vurgulanmaktadır. Ayrıca Öğretmen Strateji Belgesinde: *“Günümüz dünyasında öğrenmeyi öğrenme, problem çözme, takım üyesi olma ve eleştirel düşünme ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma yetkinliği öğrencilere kazandırılması gereken temel beceriler olarak ön plana çıkmıştır. Bu beceri ve değerlerin öğrencilere kazandırılması hususunda öğretmenlere yeni görevler yüklenmiştir. Değişimi okuyabilmek, sürekli gelişmek, empati yapabilmek, etkili iletişim kurabilmek, problem çözmek ve örnek kişilik ve uzmanlık yoluyla sosyal kabul görmek gibi liderlik becerileri, öğretmenliğin mesleki özelliklerinin bütünlük bir parçası olmuştur. Millî kültüre sağlam bir şekilde kök salmış ancak tüm dünya ile barışık, entelektüel yönden gelişmiş, estetik duygusu olan ve gücünü oluşturduğu etkiden alan bu yeni öğretmen modelinde mesleki saygınlık ve statü, toplumsal ve kültürel değerlerin yanında liderlik becerileri üzerine kurulu uzman gücüne dayanmaktadır”* (MEB, 2017) ifadeleri de yer almaktadır.

Diğer önemli bir nokta ise, eğitim- öğretim sisteminin en önemli ögesi olan öğretmenliğe bakış açısının değişmesi sonucunda sahip olunan bilginin günlük hayatta kullanabilmesi ve ürüne dönüştürebilmesi için 21. yüzyıl becerilerine de ihtiyaç olduğudur (Anagün & diğ., 2016). Öğrencilerde istendik davranışların gelişebilmesi için, öğretme-öğrenme yaşantılarının öğretmenler tarafından etkili bir şekilde düzenlenmesi gerekir. Doğru bir şekilde tasarlanan öğretme-öğrenme yaşantıları; öğrenenlerin bilgi, tutum ve becerilerini geliştirerek sorgulayıcı, eleştirel ve yaratıcı düşünmeye sevk edecektir. Bu amacı gerçekleştirmek için öğretmenlerin farklı yöntem – teknik ve strateji uygulamaları bulunmaktadır (Selçuk, 2018). Son yıllarda eğitim alanındaki kavramların öğretilmesinde oldukça yaygın olarak kullanılan uygulamalardan biri de metaforlardır (Selçuk, 2018; Çetinkaya & Eskici, 2018). Metaforlar; kavram ve terimlerin öğrenilmesini kolaylaştıran, soyut kavramların somutlaştırılması ve görselleştirmesinde kullanılan bir düşünce ve görme biçimidir (Morgan, 1998). Lakoff & Johnson (2005) da metaforu; “başka bir şeye göre anlamak, bir şeyi başka bir şeye benzetmek ve tecrübe etmek” olarak ifade etmektedir (Selçuk, 2018). Gezer (2006) de metaforun

öğrencilerin dış dünyaya bakış açısını değiştirme gibi güçlü bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Metaforlarla ilgili yapılan çalışmaların (Aydın & Pehlivan, 2010; Balcı, 2011; Bülbül & Gökçe Toker, 2015; Cerit, 2008; Çetinkaya & Eskici, 2018; Çırak, 2014; Durukan, Hacıoğlu & Dönmez Usta, 2016; DüNDAR & Karaca, 2013; Kaya, 2014; Korkmaz & Ünsal, 2016; Martinez, Saulea & Huber, 2001; Massengill & Mahlios, 2008; Nalçacı & Bektaş, 2012; Örtten & Erginer, 2016; Örucü, 2014; Özbaş & Aktekin, 2013; Özdemir & Akkaya, 2013; Saban, 2009; Seferoğlu, Korkmazgil & Ölçü, 2009; Selçuk, 2018; Semerci, 2007; Thomas & Beauchamp, 2011; Tünkler, Tarman & Güven, 2016; Yob, 2003; Yüner & Özdemir, 2017) son yıllarda eğitim bilimleri alanında da arttığı görülmektedir. Çalışmalardaki artışın altında, bireylerin anlamlandırma ve yapılandırmalara süreçlerinde metaforların güçlü bir zihinsel haritalama ve modelleme aracı olarak kullanılması yatmaktadır (Arslan & Bayrakçı, 2006).

Öte yandan alanyazın incelendiğinde 21. yüzyıl becerilerine yönelik çalışmaların (Anagün & diğ., 2016; Başar, 2018; Beers, 2011; Çınar, 2019; Çolak, 2018; DiCerbo, 2014; Eker, Akar Elekoğlu, Kamar & Kamar, 2019; Ekici, Abide, Canbolat & Öztürk, 2017; Erdoğan, 2020; Eryılmaz & Uluyol, 2015; Göksün & Kurt, 2017; Gürültü, Aslan & Alcı, 2018; Jacobson-Lundeborg, 2016; Kay & Greenhill, 2011; Kaya, 2017; Keskin & Yazar, 2015; Kozikoğlu & Altunova, 2018; Kuzu, Günüş & Odabaşı, 2013; Lai & Viering, 2012; Larson & Miller, 2011; Murat, 2018; Orhan Göksün, 2016; Pellegrino & Hilton, 2012; Silva, 2009; Soland, Hamilton & Stecher, 2013; Trilling & Fadel, 2009; Yalçın, 2018; Yeni, 2018) yer aldığı görülmektedir. Ancak ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl temel beceri alanlarına yönelik metaforik algılarına yönelik çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu araştırmayla, Türkiye’de ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl temel beceri alanlarına yönelik metaforik algılarının ortaya çıkarılmaya çalışılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl becerileri kapsamında; “öğrenme ve yenilik becerileri”, “bilgi, medya ve teknoloji becerileri”, “yaşam ve kariyer becerileri” şeklinde kategorize edilen üç temel beceri alanına yönelik metaforik algılarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. 21. yy. “öğrenme ve yenilik becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme”, “yaratıcılık ve yenilik”, “iletişim ve iş birliği” alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir?
2. 21. yy. “bilgi, medya ve teknoloji becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı”, “medya okuryazarlığı”, “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir?
3. 21. yy. “yaşam ve kariyer becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “esneklik ve uyarlanabilirlik”, “girişim ve kendine yön verme becerisi”, “sosyal ve kültürler arası beceriler”, “verimlilik ve hesap verebilirlik”, “liderlik ve sorumluluk” alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir?

Yöntem

Bu bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin toplanması, geçerlik-güvenirlilik ve verilerin analizi yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim desen kullanılmıştır. Olgu bilim desen; insanların yaşadıkları deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını, nasıl algıladıklarını ve zihinlerine nasıl transfer ettiklerini, nasıl hatırladıklarını ve diğer insanlara ne şekilde ifade ettiklerinin araştırılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışmada öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine yönelik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla metafor uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle olgu bilim deseni tercih edilmiştir. Ayrıca araştırmalarda nitel veri toplama aracı olarak kullanılan metaforlar, zengin bulgular elde edilmesine de olanak sağlamaktadır (Patton, 2002).

Çalışma Grubu

Araştırma amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır. Araştırmacılar kolay ulaşılabilir bir grubu maliyet ve ulaşılabilirlik açısından tercih ettikleri için nitel araştırmalarda “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” yaygın olarak kullanılan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Araştırmada 49 öğretmen adayı gönüllü olarak veri toplama aracını doldurmuştur. Çalışma grubuna ait demografik değişkenler Tablo 1 'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Değişkenler

Değişken	Özellik	f	%
Cinsiyet	Kadın	36	73,47
	Erkek	13	26,53
Yaş	18-23	49	100
Mezun Olunan Lise Türü	Anadolu Lisesi	23	46,94
	Anadolu Öğretmen Lisesi	16	32,65
	Fen Lisesi	3	6,12
	Genel Lise	2	4,08
	Diğer	5	10,21
Ailenin İkamet Ettiği Yer	Büyükşehir	20	40,82
	İl	1	2,04
	İlçe	20	40,82
	Belde	1	2,04
	Köy	7	14,28

Veri Toplama Aracı ve Verinin Toplanması

Bu çalışmada veriler, ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl becerileri kapsamında; “öğrenme ve yenilik becerileri”, “bilgi, medya ve teknoloji becerileri”, “yaşam ve kariyer becerileri” şeklinde kategorize edilen üç temel beceri alanına yönelik metaforik algılarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş açık uçlu sorulardan oluşan bir veri toplama aracı kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama aracı iki bölümden

oluşmaktadır. İlk bölümde öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, mezun olunan lise türü ve ailenin ikamet ettiği yere ilişkin demografik değişkenler yer almaktadır. İkinci bölümde ise; “eleştirel düşünme ve sorun çözme” / “yaratıcılık ve yenilik” / “iletişim ve iş birliği” / “bilgi okuryazarlığı” / “medya okuryazarlığı” / “bilgi, iletişim ve teknoloji okuryazarlığı” / “esneklik ve uyarlanabilirlik” / “girişim ve kendine yön verme becerisi” / “sosyal ve kültürler arası beceriler” / “verimlilik ve hesapverebilirlik” / “liderlik ve sorumluluk” gibidir. Çünkü” şeklindeki ifadelerinin ayrı ayrı yer aldığı açık uçlu sorular bulunmaktadır. Metafor çalışmalarında yer alan “gibi” kavramı, metaforu ortaya çıkaran bölüm; “çünkü” ise, katılımcıların metaforu mantıklı gerekçelerle açıkladıkları bölümdür (Saban, 2008). Veriler toplanmadan önce öğretmen adaylarına araştırmanın amacı açıklanıp, metaforlarla ilgili açıklamalar yapılmış ve örnekler verilmiştir. Öğretmen adaylarının kendi el yazılarıyla kaleme aldıkları görüşler araştırmada bulgularda temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır (Selçuk, 2018).

Geçerlik ve Güvenirlik

Alan yazın tarandıktan sonra taslak form şeklinde veri toplama aracı oluşturulmuştur. Öncelikle taslak formdaki soruların anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla farklı bölümlerde öğrenim gören ve çalışma grubunda yer almayan 10 öğretmen adayına uygulama yapılmıştır. Uygulama sonucunda veri toplama aracının değişiklik yapılmadan mevcut şekliyle kullanılmasına karar verilmiştir. Öğretmen adaylarının “21. yüzyıl becerilerini oluşturan temel becerilerin alt kategorilerine” ilişkin üretmiş oldukları metaforların kategorileri temsil etme durumlarını incelemek için geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Öğretmen adaylarından elde edilen veriler iki ayrı uzman tarafından bağımsız olarak analiz edilmiştir. Uzmanların oluşturduğu listeler karşılaştırılarak görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları tespit edildikten sonra, Miles & Huberman’ın (1994) formülü (Güvenirlik=Görüş birliği/Görüş birliği+Görüş ayrılığı x 100) kullanılmıştır. Nitel bir araştırmada güvenirliliğin sağlanması için araştırmacılar arasındaki uyumun en az %80 olması gerekmektedir (Creswell, 2016). Bu doğrultuda yapılan güvenirlilik analizi sonucunda çalışmanın güvenirliliği 0,85 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle araştırmanın geçerlik ve güvenirliliğini sağladığı görülmektedir.

Verilerin Analizi

Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine yönelik üretmiş oldukları metaforlar içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç toplanan verileri anlamlandırabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışmada, verilerin analizi sürecinde katılımcı olarak öğretmen adaylarını ifade ederken (ÖA,1), (ÖA,2),.....(ÖA,49) şeklinde kodlar kullanılmıştır. Bu çerçevede öğretmen adayları tarafından geliştirilen metaforlar içerik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir (Saban, 2009). İlk aşamada öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar araştırmacı tarafından oluşturulan ve elektronik ortamda yer alan veri toplama formuna işlenmiştir. İkinci aşama olan eleme aşamasında geçersiz metafor olmadığı için eleme yapılmamıştır. Üçüncü aşamada öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerini oluşturan temel becerilerin alt kategorilerine yönelik ayrı ayrı ürettikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından; “öğrenme ve yenilik

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

becerileri”, “bilgi, medya ve teknoloji becerileri”, “yaşam ve kariyer becerileri” şeklinde kategorize edilen üç temel beceri alanlarına göre kategorileri oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada ise uzman görüşleri doğrultusunda geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Beşinci ve son aşamada elde edilen metaforların frekansları hesaplanarak oluşturulan kategorilere uygun tablolar yapılmış ve veriler yorumlanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi 21. yüzyıl “öğrenme ve yenilik becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme”, “yaratıcılık ve yenilik”, “iletişim ve iş birliği” alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir? şeklindedir. Tablo 2’de öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR	f	METAFOR	f	METAFOR	f
Teknoloji	1	Bulmaca	1	Mahkemeye Çıkmak	1
Çürük Kiraz	1	Ağaçların Meyve Dökmesi	1	Hayat Belirtisi	1
Patos	1	Zekâ	1	Cinayet Çözmek	1
Çürük Meyve Ayıklamak	1	Süzgeç	1	Özgüven	1
Puzzle Yapmak	1	Bilgisayar Virüsü Temizlemek	1	Aynı Şarkıyı Farklı Sanatçıların Söylemesi	1
Özel Ders Vermek	1	Nehir	1		
Karda Yürümek	1	Ayna	1		
Bir Adım Geriden Bakmak	1	Çiçek Yetiştirmek	1		
Yağ	1	Kıyafet Seçmek	1		
Kavga Etmek	1	İlaç	1		
Büyük Bir Resme Bakmak	1	Bozulan Televizyonu Tamir Etmek	1		
Yapboz	1	Ağaçların Yaprak Dökmesi	1		
Un Elemek	2	Yeni Biriyle Tanışmak	1		
Düğüm Çözmek	3	Proje	1		
Karışan İpleri Ayırmak	1	Mikroskopla Hücre İncelemek	1		
Elek	1	Kazı Yapmak	1		
Ebeveyn	2	Matematik	1		
Samanlıkta iğne aramak	1	Deniz Kabuğu Toplamak	1		
Bilgelik	1	Meyvenin Çürük Yanını Kesmek	1		
Pusula	1	Gözlük Kullanmak	1		
				TOPLAM	49

Tablo 2’de öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “düğüm çözmek (f=3)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından “un elemek (f=2)” ve “ebeveyn (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen

adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, düğüm çözmek gibidir. Çünkü bir düğümü eleştirel yaklaşım doğru açılardan incelemeden çözmeye çalışırsak kör düğüm olur.” (ÖA, 14)
- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, un elemek gibidir. Çünkü unu elerken nasıl ki pislikleri ayıklayıp temiz bir ürün elde ediyorsak sorunlara da eleştirel yaklaştığımızda çözüme daha kolay ulaşıyoruz.” (ÖA, 13)
- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, ebeveyn gibidir. Çünkü ebeveyn sorunun çözümüne ulaşmak noktasında eleştirel bakış açısıyla her şeyi en ince ayrıntısına kadar ve her yönüyle düşünür.” (ÖA, 17)
- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, yapboz gibidir. Çünkü eleştirel düşünmeyi kullanarak parçaları birleştirdince resmi daha net görürüz.” (ÖA, 12)
- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, bulmaca çözmek gibidir. Çünkü bulmacayı çözdükçe sonucu adım adım yaklaşırsın.” (ÖA, 21)
- “Eleştirel düşünme ve sorun çözme, bozulan televizyonu tamir etmek gibidir. Çünkü sorunun ne olduğunu düşünüp ona göre çözüme ulaşıyoruz.” (ÖA, 34)

Tablo 3’de öğretmen adaylarının “yaratıcılık ve yenilik” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının “yaratıcılık ve yenilik” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

YARATICILIK VE YENİLİK	METAFOR	f	YARATICILIK VE YENİLİK	METAFOR	f	YARATICILIK VE YENİLİK	METAFOR	f
		Doyumsuzluk		1			Soda	1
	Eve Kısa Yoldan Gitmek	1		Oyun	1		Telefon	1
	Denizaltında Dolaşmak	1		Meyve Ağacı	1		Yükselmek	1
	Çocuk Olmak	3		Renkleri Karıştırıp Turuncu Elde Etmek	1		Gökkuşluğu	1
	Resim Çizmek	4		Yemek Yemek	1		Yalan Söylemek	1
	Fotoğraf Çekmek	1		Doğa	1		Proje Oluşturmak	1
	İlkbaharın Gelişi	1		Modaya Uymak	1		Yılanın Kabuk Değiştirmesi	1
	Farklılığı Ortaya Çıkarmaktır	1		Ağaç Sulamak	1		Ateşi Bulmak	1
	Marangoz	1		Terzinin Makası	1		Bilim Adamı	1
	Robotik Programlama	1		Tohum Ekmek	1			
	Yemek Yapmak	5		Kalem	1			
	Çağdaş İnsan	1		Deney Yapmak	2			
	Hayal Kurmak	1		Farklı Açılardan Bakabilmek	1			
	Bebek Doğurmak	1		Tuzlu Yemek	1			
	Konserve Açacağı	1		Nefes Almak	1			
							TOPLAM	49

Tablo 3’de öğretmen adaylarının “yaratıcılık ve yenilik” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “yemek yapmak (f=5)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından “resim çizmek (f=4)” ve “çocuk olmak (f=3)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1 ve 2’ dir. Öğretmen adaylarının “yaratıcılık ve yenilik” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

- “Yaratıcılık ve yenilik, yemek yapmak gibidir. Çünkü bizim yaratıcılığımızla kullanacağımız malzemelerden yeni bir ürün ortaya çıkar.” (ÖA, 34)
- “Yaratıcılık ve yenilik, yemek yapmak gibidir. Çünkü aynı malzemelerden farklı görüntülerde ve tatlarda yiyecekler yapabiliriz.” (ÖA, 37)
- “Yaratıcılık ve yenilik, resim çizmek gibidir. Çünkü resim yapmaya başlayınca hiç aklımızda olmayan yeni şeyler ortaya çıkar tıpkı yaratıcılık gibi.” (ÖA, 18)
- “Yaratıcılık ve yenilik, çocuk olmak gibidir. Çünkü çocuk sürekli gelişim sürecindedir, içerisinde öğrenme istek ve merak vardır.” (ÖA, 41)
- “Yaratıcılık ve yenilik, fotoğraf çekmek gibidir. Çünkü bir kareyi yakalamak için farklı açılara ve yeni uyumlara açık olmak gereklidir.” (ÖA, 6)
- “Yaratıcılık ve yenilik, telefon gibidir. Çünkü sürekli gelişir ve yeni özellikler eklenir.” (ÖA, 47)

Tablo 4’de öğretmen adaylarının “iletişim ve iş birliği” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının “iletişim ve iş birliği” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR		f	METAFOR		f	METAFOR		f
İLETİŞİM VE İŞ BİRLİĞİ	Besin	1	İLETİŞİM VE İŞ BİRLİĞİ	Satranç	2	İLETİŞİM VE İŞ BİRLİĞİ	Eğitim	1
	Sınav	1		Voleybol Oynamak	1		Futbol Takımı	1
	Fizik Dersi	1		Değirmende Buğday Öğütme	1		Ağaç	1
	Oyun Oynamak	1		Yıldızlar	1		Araba Kullanmak	1
	Su	1		Yemek Yemek	1		Zaman	1
	Yankı	1		Kumbara	1		Çocuk Büyütmek	1
	Tren Rayları	1		Fidan Dikmek	2		Ev İnşa Etmek	1
	Köprü	4		Hayat	1		Yüzmek	1
	Güneş	1		Müzik	1		Eşit Kollu Terazî	1
	Çocuk Büyütmek	1		Güneşin Doğması	1		Toprak	1
	Akan Bir Su	1		Konuşamayan Bebeğin Bir Şey İstedğinde Ağlaması	1		Filmlî Pencereyi Açmak	1
	Rüzgâr Panelleri	1		Nefes Almak	1		Karne	1
	Yemek Yapmak	1		Bozuk Saat	1		Pas Vermek	1
	Hindistan Cevizi Yemek	1		Markete Gitmek	1			
	Bumerang	2		Sınav Kazanmak	1		TOPLAM	49

Tablo 4’de öğretmen adaylarının “iletişim ve iş birliği” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “köprü (f=4)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından “bumerang (f=2)”, “satranç (f=2)” ve “fidan dikmek (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “iletişim ve iş birliği” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “İletişim ve iş birliği, köprü gibidir. Çünkü köprü nasıl yolları birbirine bağlıyorsa iletişim ve iş birliği de insanları birbirine bağlar.” (ÖA, 36)
- “İletişim ve iş birliği, köprü gibidir. Çünkü iki taraf arasındaki duygu ve düşüncelerin paylaşılmasına olanak sağlayarak ortak bir bağ kurar.” (ÖA, 31)
- “İletişim ve iş birliği, bumerang gibidir. Çünkü doğru bir iletişim ve iş birliği nasıl ki olumlu olarak sonuçlanıyorsa bumerang da siz onu fırlatırsınız o size geri döner.” (ÖA, 15)

- “İletişim ve iş birliği, fidan dikmek gibidir. Çünkü etkili iletişim ve iş birliği içerisinde gerçekleştirilen çalışmaların başarılı sonuçlara ulaştırdığı gibi diktiğimiz fidanlar da ağaç haline geldiğinde her şeyinden yararlanabiliriz.” (ÖA, 29)
- “İletişim ve iş birliği, satranç gibidir. Çünkü satrançta taşları hareket ettirerek doğru hamleler yapmak oyunu kazandırıyorsa iletişim ve iş birliği de başarıya ulaştırır.” (ÖA, 37)
- “İletişim ve iş birliği, ev inşa etmek gibidir. Çünkü ev inşa ederken sağlam temel oluşturmak ne kadar önemli ise, iletişim ve iş birliğinde de temeli sağlam kurmak o kadar önemlidir.” (ÖA, 43)

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi 21. yy. “bilgi, medya ve teknoloji becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı”, “medya okuryazarlığı”, “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir? şeklindedir.

Tablo 5’de öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

BİLGİ OKURYAZARLIĞI	METAFOR	f	BİLGİ OKURYAZARLIĞI	METAFOR	f	BİLGİ OKURYAZARLIĞI	METAFOR	f
		Google		3			Sözlük	1
	Örgü Örnek	1		Kendi Mutfağında Yemek Yapmak	1		Yapboz	1
	Bisiklet Sürmek	1		Spor Yapmak	1		Yemek Yemek	2
	Analiz Etmek	1		Yağmur	1		Süzgeç	2
	Dedikodu	1		Ev İnşa Etmek	2		Bilgisayar	1
	Kitap	2		Yaşam	1		Elma Toplamak	1
	Çölde Su Bulmak	1		Musluk	1		Dolu Kutuyu Açmak	1
	Doyumsuz Olmak	1		Baraj	1		Araba Kullanmayı Bilmek	1
	Altın	1		Çayırdan Çıkan Otun Yenilebileceğini Fark Etmek	1		Patoz Kullanmak	1
	İnsanı Tanımak	2		Su İçmek	2		Açık Algı	1
	Resim Yapmak	1		Diş Fırçalamak	1			
	Anahtar	1		Kahve	1			
	Kütüphane	4		Pirinç Ayıklamak	1			
	Ameliyat Etmek	1		Arıtma Suyu	1		TOPLAM	49

Tablo 5’de öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “kütüphane (f=4)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından “Google (f=3)”, “kitap (f=2)”, “insanı tanımak (f=2)”, “ev inşa etmek (f=2)”, “su içmek (f=2)”, “yemek yemek (f=2)” ve “süzgeç (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Bilgi okuryazarlığı, kütüphane gibidir. Çünkü kütüphanedeki bölümler gibi edinilen her bilginin yeri kendi beynimizde de ayrılarak yer alır.” (ÖA, 13)

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

- “Bilgi okuryazarlığı, kütüphane gibidir. Çünkü giren çok fazla bilgiye ulaşır.” (ÖA, 14)
- “Bilgi okuryazarlığı, kütüphane gibidir. Çünkü doğru bilgiye ulaşmak ve yanlış bilgileri de ayıklamak için uğruruz.” (ÖA, 34)
- “Bilgi okuryazarlığı, google gibidir. Çünkü doğru bilgiyi araştırıp bulmamızı hızlandırır.” (ÖA, 1)
- “Bilgi okuryazarlığı, ev inşa etmek gibidir. Çünkü bilgi sağlam olmazsa tıpkı ev gibi üstüne hiçbir şey inşa edilemez.” (ÖA, 22)
- “Bilgi okuryazarlığı, bir insanı tanımak gibidir. Çünkü bir insanı tanımak için onun her davranışını iyi okumak ve anlamak gerekir.” (ÖA, 10)
- “Bilgi okuryazarlığı, su içmek gibidir. Çünkü su içmek insanın en önemli ihtiyacı olduğu gibi bilgiye ulaşmak ve öğrenmek de yaşam boyu süren ihtiyacıdır.” (ÖA, 27)
- “Bilgi okuryazarlığı, süzgeç gibidir. Çünkü öğrendiğimiz her bilgiyi kendi süzgecimizden geçiririz.” (ÖA, 40)
- “Bilgi okuryazarlığı, yemek yemek gibidir. Çünkü yemek yedikçe nasıl ki büyüme ve gelişme hızlanıyorsa bilgiyi aldıkça da gelişirsin.” (ÖA, 44)
- “Bilgi okuryazarlığı, kitap gibidir. Çünkü bilgi okuryazarlığındaki zenginliğe benzer şekilde kitabın her kelimesinden de farklı bilgiler alırız.” (ÖA, 6)
- “Bilgi okuryazarlığı, örgü örmek gibidir. Çünkü doğru şiş, uygun ip ve örgü deseni bilmeden güzel bir sonuç alamayız.” (ÖA, 2)

Tablo 6’da öğretmen adaylarının “medya okuryazarlığı” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının “medya okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

MEDYA OKURYAZARLIĞI			MEDYA OKURYAZARLIĞI			MEDYA OKURYAZARLIĞI		
METAFOR	f		METAFOR	f		METAFOR	f	
Yapboz	2		Miyop Gözlük	1		Bitki Yetiştirmek	1	
İzlediğin Filmi Anlamak	1		Kıyafet Alan Bir Kadın	1		Kitap Okumak	1	
Fabl Okumak	1		Dedektif	1		Tarafsız Birey	1	
Çizgi Film İzlemek	1		Kar	1		Meraklı Komşu	1	
Araba Konvoyu	1		Lunapark	1		Taksimde Yürümek	1	
Alışveriş Merkezinde Gezmek	1		Sosyal Medya	1		Sinir Hücreleri	1	
Her Yeni Durumda Bilgili Olmak	1		Çamaşır Yıkamak	3		Magazin İzlemek	1	
At Gözlüğü	1		Ayna	2		Bilgisayar Oyunu	1	
Birine Liderlik Etmek	1		Boya	1		Sanat Eseri Yorumlamak	1	
Yabancı Dil	1		Filtre	1				
Karikatür	1		Süzgeç	5				
Haber Bülteni	1		Rüzgârın Pencereye Çarparak Çıkardığı Ses	1				
Telefonla Uğraşmak	2		Bukalemun	4				
Uçağa Binmek	1		Ev Eleştirmeni	1				
						TOPLAM	49	

Tablo 6’da öğretmen adaylarının “medya okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “süzgeç (f=5)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından “bukalemun (f=4)”, “çamaşır yıkamak (f=3)”, “yapboz (f=2)”, “telefonla uğraşmak (f=2)” ve “ayna (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor

imgelerin frekans değerleri ise 1' dir. Öğretmen adaylarının “medya okuryazarlığı” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Medya okuryazarlığı, süzgeç gibidir. Çünkü medyadaki bilgileri olduğu şekliyle değil akıl süzgecimizden geçirerek okuruz.” (ÖA, 2)
- “Medya okuryazarlığı, süzgeç gibidir. Çünkü süzgeçten geçen çay nasıl berraksa medyaya yansıyan haberleri de her yönüyle analiz ederek okuyabilmekte o kadar önemlidir.” (ÖA, 31)
- “Medya okuryazarlığı, bukalemun gibidir. Çünkü medya yoluyla edinilen bilgiler farklı ortamlarda da işimize yarar.” (ÖA, 47)
- “Medya okuryazarlığı, çamaşır yıkamak gibidir. Çünkü aldığımız haberlerdeki kirlilikleri medya okuryazarlığı ile temizleriz.” (ÖA, 35)
- “Medya okuryazarlığı, yapboz gibidir. Çünkü bütüne ulaşmak için parçaları iyi okumak gerekir.” (ÖA, 6)
- “Medya okuryazarlığı, telefonla uğraşmak gibidir. Çünkü içerisinde çoğu sosyal macerayı barındırır.” (ÖA, 29)
- “Medya okuryazarlığı, ayna gibidir. Çünkü bilgileri ayna gibi olduğu şekliyle yansıtmak noktasında önemli rol oynar.” (ÖA, 40)
- “Medya okuryazarlığı, fabl okumak gibidir. Çünkü herkes okur fakat bazıları sadece gülüp geçerken bazıları hayata dair doğru çıkarımlar yapabilir.” (ÖA, 3)

Tablo 7’de öğretmen adaylarının “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR		f	METAFOR		f	METAFOR		f
BİT OKURYAZARLIĞI	DNA	1	BİT OKURYAZARLIĞI	Pulluk	1	BİT OKURYAZARLIĞI	Okuma-Yazma Bilmek	1
	Doğru Otobüsü Bulmak	1		Bilgisayar Seçmek	1		Adaptör	1
	Navigasyonla Yol Bulmak	1		Çiçeğin Açması	1		Yapboz	1
	Büyüme	1		Güneş	1		Alışveriş Yapmak	1
	Bilim	1		Bilgisayar	1		Elma	1
	Yemek Yapmak	1		<i>Bukalemun</i>	2		Kahve İçmek	1
	Antika Bulmak	1		Adım	1		3 Bilinmeyenli Denklem	1
	Merak	1		Vida	1		Kültür	1
	Ağacın Kökleri	1		Anne-Çocuk İlişkisi	1		Takip	1
	<i>Kitap Okumak</i>	2		Ateşi Bulup Yemek Yapmayı Öğrenmek	1		Ayna	1
	Yabancı Bir Ülkede Olmak	1		İplik Çekmek	1		Yeni Çağa Ayak Uydurmak	1
	<i>Madde Döngüleri</i>	2		<i>Yürümek</i>	2		Çay İçmek	1
	<i>Telefon</i>	2		<i>Dil Öğrenmek</i>	2		Kıyafet Alıp Giymek	1
	Teknolojik Aletler	1		Kuyu	1			
	Ahtapot	1		Pencere	1			
				TOPLAM	49			

Tablo 7’de öğretmen adaylarının “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “kitap okumak (f=2)”, “madde döngüleri (f=2)”, “telefon (f=2)”, “bukalemun (f=2)”, “yürümek (f=2)” ve “dil öğrenmek (f=2)” en çok tercih edilen metaforlardır. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

ise 1' dir. Öğretmen adaylarının "BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı" kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- "BİT okuryazarlığı, kitap okumak gibidir. Çünkü hem bireyin iletişim kurmasını hem de elinde olan her şeyi daha iyi anlayabilmesini sağlar." (ÖA, 10)
- "BİT okuryazarlığı, madde döngüleri gibidir. Çünkü birbirleriyle etkileşim içerisindedir." (ÖA, 32)
- "BİT okuryazarlığı, telefon gibidir. Çünkü içerisinde bilgi, iletişim ve teknoloji var." (ÖA, 37)
- "BİT okuryazarlığı, bukalemun gibidir. Çünkü bilgi, iletişim ve teknoloji üçlüsü ile her şeye ayak uydurulur." (ÖA, 22)
- "BİT okuryazarlığı, yürümek gibidir. Çünkü yanlış tarafa yürürsen yanlış yere gidersin. Bilgi, iletişim ve teknolojiyi kullanarak hedefe doğru bir şekilde yürüyebiliriz." (ÖA, 40)
- "BİT okuryazarlığı, dil öğrenmek gibidir. Çünkü kelimelerin anlamlarını, söyleyişlerini okumak ve öğrenmek dil için ne kadar önemliyse bilgi, iletişim ve teknoloji okur yazarı olmak o kadar önemlidir." (ÖA, 29)
- "BİT okuryazarlığı, çiçeğin açması gibidir. Çünkü ilk başta bilgi ile tohum ekilir sonra iletişim ve teknoloji ile o tohum filizlenir." (ÖA, 18)
- "BİT okuryazarlığı, yapboz gibidir. Çünkü bu üç okuryazarlık bir bütün gibidir parçalar birleştiğinde anlam kazanır." (ÖA, 38)

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi 21. yy. "Yaşam ve kariyer becerileri" temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının "esneklik ve uyarlanabilirlik", "girişim ve kendine yön verme becerisi", "sosyal ve kültürler arası beceriler", "verimlilik ve hesap verebilirlik", "liderlik ve sorumluluk" alt kategorilerinde ürettikleri metaforlar nelerdir? şeklindedir.

Tablo 8'de öğretmen adaylarının "esneklik ve uyarlanabilirlik", kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının "esneklik ve uyarlanabilirlik" kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

ESNEKLİK VE UYARLANABİLİRLİK		METAFOR	f	ESNEKLİK VE UYARLANABİLİRLİK		METAFOR	f	ESNEKLİK VE UYARLANABİLİRLİK		METAFOR	f
		Oyun Hamuru	10			Standart Beden	1			Yapboz	1
		Seçenekler Arasında Tercih Yapmak	1			Tangram	1			Düzen	1
		Kediler	1			Çarkifelek	1				
		Açık Görümlü Olmak	1			Beyaz Tişört Giymek	1				
		Lastik	7			Killi Topraktan Çömlek Yapımı	1				
		Orta Yol	1			Dünyadaki Kum Tanesinin Sayısı	1				
		8x Dürbün	1			Ağaç	1				
		Bir Balona Şekil Vermek	1			Medeniyet	1				
		Su	3			Bukalemun	1				
		Tiyatro	1			Çorbaya Pirinç Yerine Bulgur Koymak	1				
		Anne Çocuk İlişkisi	1			İşığı Açmak	1				
		Bebek Olmak	1			Çöl Tilkisi	1				
		Unisex Tshort	1			Tel	1				
		Kemer Takmak	1			Evclik Oynamak	1				
		Havuz	1			Dil Öğrenip Başka Ülkelere Gitmek	1			TOPLAM	49

Tablo 8'de öğretmen adaylarının "esneklik ve uyarlanabilirlik" kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde "oyun hamuru (f=10)" en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından ikinci sırada "lastik (f=7)" metaforu gelmektedir.

Ayrıca, “su (f=3)” metaforu da üretilmiştir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “esneklik ve uyarlanabilirlik” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, oyun hamuru gibidir. Çünkü istediğimiz şekli verebiliriz.” (ÖA, 1)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, oyun hamuru gibidir. Çünkü belli bir şekle bağlı kalmadan isteğince şekillendirebilirsin.” (ÖA, 6)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, oyun hamuru gibidir. Çünkü hamuru istediğin şekle getirip uyarlayabilirsin.” (ÖA, 32)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, lastik gibidir. Çünkü lastikte herhangi bir şekle gelebilmek ve uyarlanabilmek için farklı bir şekilde esneme özelliği vardır.” (ÖA, 47)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, lastik gibidir. Çünkü lastiği takacağımız yere göre ayarlayabiliyoruz bakış açısını da böyle esnetebiliriz.” (ÖA, 37)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, su gibidir. Çünkü bulunduğu kabın şeklini alır ve ortama uyum sağlar.” (ÖA, 40)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, su gibidir. Çünkü bir şekilde akıp yolunu bulur.” (ÖA, 11)
- “Esneklik ve uyarlanabilirlik, bukalemun gibidir. Çünkü bukalemun gibi bu beceriye sahip insanlar da her girdiği ortamın rengine uyum sağlayabiliyor.” (ÖA, 33)

Tablo 9’da öğretmen adaylarının “girişim ve kendine yön verme becerisi” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 9. Öğretmen adaylarının “girişim ve kendine yön verme becerisi” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

GİRİŞİM VE KENDİNE YÖN VERME	METAFOR		GİRİŞİM VE KENDİNE YÖN VERME	METAFOR		GİRİŞİM VE KENDİNE YÖN VERME	METAFOR	
		f			f			f
	Bilgisayar Oyunu	1		Bisiklet	1		Spor Yapmak	1
	Su Tesisatı	2		Yapboz Parçası	1		Labirent	2
	Akarsu	2		İleri görüşlülük	1		Navigasyon Kullanmak	1
	<i>Araba Kullanmak</i>	5		Ders Anlatmak	1		Bitki Kökü	1
	Aynaya Bakmak	1		Bisiklet Sürmek	1		Yemek Yapmak	1
	İzcilik	1		Okyanus Ortasında Yönün Kaybetmiş Gemi	1		Adres Sormak	1
	Cesaret	1		Yaşamak	1		400m Engelli Koşu	1
	Risk Almak	1		Yağmur	1		Gemi	1
	Akıl Yönetmek	1		Yeni Dükkân Açmak	1		Çilek	1
	Aşk Ateşi	1		Lamba	1		Yazı Yazmak	1
	Okyanusa Atlamak	1		Su	1			
	Gemi Yelkeni	1		Yüzmek	1			
	Tren Rayındaki Makas	1		Tavuk	1			
	Pusula	2		Yeni Bir İşe Başvurmak	2			
	Yürek	1		Saattteki Akrep ve Yelkovanın Hareketi	1			
							TOPLAM	49

Tablo 9’da öğretmen adaylarının “girişim ve kendine yön verme becerisi” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “araba kullanmak (f=5)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından ikinci sırada “su tesisatı (f=2)”, “akarsu (f=2)”, “pusula (f=2)”, “yeni bir işe başvurmak (f=2)” ve “labirent (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

“girişim ve kendine yön verme becerisi” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, araba kullanmak gibidir. Çünkü direksiyonu nereye çevirirsen o yöne gidersin.” (ÖA, 32)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, araba kullanmak gibidir. Çünkü ne kadar sakın olsak da bazı kritik yerlerde cesur ve doğru hareket edebilmeliyiz.” (ÖA, 11)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, araba kullanmak gibidir. Çünkü hakimiyet bizdedir istediğimiz yola girebiliriz.” (ÖA, 4)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, su tesisatı gibidir. Çünkü boruları doğru döşeyip onları doğru yönlendirmezsen tüm tesisat çöker.” (ÖA, 2)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, akarsu gibidir. Çünkü bir şeyler yapmaya başladığımızda gerisi kendiliğinden akıp gider.” (ÖA, 3)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, pusula gibidir. Çünkü kendimiz için en iyi yolu yine kendimiz seçeriz.” (ÖA, 18)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, yeni bir işe başvurmak gibidir. Çünkü kendimizi daha iyi geliştirebileceğimiz işe başvurup hayatımıza yön veririz.” (ÖA, 34)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, labirent gibidir. Çünkü hayat labirenti içerisindeki riskler karşısında kendimize doğru yön vererek labirentin çıkışına doğru gideriz.” (ÖA, 38)
- “Girişim ve kendine yön verme becerisi, izcilik gibidir. Çünkü tıpkı izcilikte olduğu gibi girişimcilikte de izleri doğru takip ederseniz sonuca ulaşırsınız.” (ÖA, 7)

Tablo 10’da öğretmen adaylarının “sosyal ve kültürler arası beceriler” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 10. Öğretmen adaylarının “sosyal ve kültürler arası beceriler” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR		f	METAFOR		f	METAFOR		f
SOSYAL VE KÜLTÜREL BECERİLER	Gökkuşuğu	1	SOSYAL VE KÜLTÜREL BECERİLER	Halay Çekmek	1	SOSYAL VE KÜLTÜREL BECERİLER	Başka Bir Şehirde Yaşamak	1
	Bir Müzisyenin Kitap Yazması	1		Halat	1		Başka Şehirlerde Aynı Yemeği Yapmak	1
	Anteplinin Sebze Yemeği Yapması	1		İnstagram	1		Ayna	1
	<i>Gezmek</i>	6		Zekâ Küpü	1		Alışveriş	1
	Spor Yapmak	2		Halk Oyunları	2		Doğa	1
	Çiçek Bahçesine Girmek	1		Okuldaki Sınıf	1		Çorap Seçmek	1
	Açık Büfe Kahvaltı	1		İp	1		Oyun Oynamak	1
	Yeni Ufuklar	1		Yapboz	2		Araba Kullanmak	1
	İngiliz Anahtarı	1		23 Nisan’a Hazırlanan Çocuk	1		Halı	1
	Müzik	2		Tatlı Yemek	1		Sazan Sarmalı	1
	Festival	1		Dans Etmek	1			
	Aktif Olmak	1		Denemediğin Bir Yemek Yapmak	1			
	Tokalaşmak	1		Deniz	1			
	Dizüstü Bilgisayar	1		Elbise	1			
	Her Mevsime Uygun Kıyafet Seçmek	1		Su	1		TOPLAM	49

Tablo 10’da öğretmen adaylarının “sosyal ve kültürler arası beceriler” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “gezmek (f=6)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından ikinci sırada “spor yapmak (f=2)”, “müzik dinlemek (f=2)”, “halk oyunları (f=2)”ve “yapboz (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “sosyal ve kültürler arası beceriler” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, gezmek gibidir. Çünkü bir yeri gezerken yeni şeyler öğrenir ve sosyal / kültürel becerilerimizi geliştiririz” (ÖA, 37)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, gezmek gibidir. Çünkü gezdikçe kültürler arası beceriler artar.” (ÖA, 45)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, gezmek gibidir. Çünkü gezdikçe tanır öğrenir ve gelişirsiniz.” (ÖA, 4)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, spor yapmak gibidir. Çünkü spor, kültürler ve insanların sosyalleşmesi arasındaki köprüdür.” (ÖA, 48)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, müzik gibidir. Çünkü müzik hem farklı kültürleri birleştirir hem de insanı geliştirir.” (ÖA, 10)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, halk oyunları gibidir. Çünkü halk oyununu farklı yörelerden olan bireyler bile oynayabilirler.” (ÖA, 36)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, yapboz gibidir. Çünkü farklı parçalar birleşerek bir bütünü oluşturur.” (ÖA, 25)
- “Sosyal ve kültürler arası beceriler, halay çekmek gibidir. Çünkü halayda herkesin eli birleşir ve uyumlu bir oyun oynanır, kültürlerin birleşiminde de uyumlu bir mozaik oluşur.” (ÖA, 18)

Tablo 11’de öğretmen adaylarının “verimlilik ve hesap verebilirlik” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 11. Öğretmen adaylarının “verimlilik ve hesap verebilirlik” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR	f	METAFOR	f	METAFOR	f
Toprak	2	Z Raporu	1	Ders Çalışmak	2
Tarlayı Gübrelemek	1	Çok Yemek veya Az Yemek	1	Yıllık Ders Planı	1
Abimle Benim Ders Çalışmam	1	Para	1	Grup Başkanı	1
Aile Bütçesi	1	Çalışmak	1	Oyun Oynamak	1
Müşteri Hizmetleri	1	Çay Tarlası	1	Beyaz Eşya Kullanmak	1
Alışveriş Yapmak	1	Öğrenci	1	Mertlik	1
Çiftçilik	1	Kot Ceket	1	Çiçek Sulamak	1
İç Huzuru	1	Eşli Okey Oynandığında Düzgün Oynamak	1	Etki-Tepki Yasası	1
Keçi Sütü	1	Kum Saati	1	Tasarruflu Ampul	1
Bitki Yetiştirmek	7	Delik Kova	1		
Yazı Yazmak	1	Amel Defteri	1		
Ailedeki En Büyük Çocuk	1	Bilgisayar Oyunu	2		
Patron Çalışan İlişkisi	2	Ayna	1		
Saate Bakmak	1	Öğretmen	1		
Hafızalı Hesap Makinası	1	Muhasebe Tutmak	1	TOPLAM	49

İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının 21. Yüzyıl Becerilerine Yönelik Metaforik Algıları

Tablo 11’de öğretmen adaylarının “verimlilik ve hesap verebilirlik” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “bitki yetiştirmek (f=7)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından ikinci sırada “toprak (f=2)”, “patron çalışan ilişkisi (f=2)”, “bilgisayar oyunu (f=2)” ve ders çalışmak (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “verimlilik ve hesap verebilirlik” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, bitki yetiştirmek gibidir. Çünkü bir tohum ekersen birçok meyvesini yersin.” (ÖA, 25)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, bitki yetiştirmek gibidir. Çünkü ne kadar iyi bakarsan o oranda verim elde edersin.” (ÖA, 30)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, bitki yetiştirmek gibidir. Çünkü tohuma nasıl bakarsan o kadar çok olumlu dönüt ve verim alırsın.” (ÖA, 12)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, toprak gibidir. Çünkü toprağa gereken önem ve özeni gösterirsen sana da dönüt verir.” (ÖA, 29)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, patron çalışan ilişkisi gibidir. Çünkü çalışan, verimliliğine göre patrona hesap verir.” (ÖA, 26)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, bilgisayar oyunu gibidir. Çünkü takımına katkı sağladığında verimli olursun hata yaptığında açıklamasını yapmak zorundasındır.” (ÖA, 47)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, ders çalışmak gibidir. Çünkü çalışıp konuya hâkim oldukça özgüven ve verim doğru orantılı bir şekilde artar.” (ÖA, 36)
- “Verimlilik ve hesap verebilirlik, grup başkanı gibidir. Çünkü başkan yönettiklerine her şeyin hesabını verirse verimlilik gerçekleşir.” (ÖA, 36)

Tablo 12’de öğretmen adaylarının “liderlik ve sorumluluk” kategorisine yönelik metafor algılarının frekans dağılımı yer almaktadır.

Tablo 12. Öğretmen adaylarının “liderlik ve sorumluluk” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar

METAFOR	f	METAFOR	f	METAFOR	f
Satrançtaki Şah	1	Patron	1	Şoför	1
Araba Kullanmak	2	Fotokopi Çekmek	1	Suyun Kaba Göre Şekil Alması	1
Anne Olmak	3	Başkanlık	1	Gemi Kaptanı	1
Baba Olmak	3	Elmas	1	Anne Kuş	1
Diyet Yapmak	1	Dambıl	1	Stannis Karakteri	1
Denizi İzlemek	1	Öğretmenlik	1	Restoran Şefi Olmak	1
Konuşma Yapmak	1	İlkokulda Sınıf Başkanı Olmak	1	Gezi Rehberi Olmak	1
Gereklilik	1	Bina Temeli	1	Kılıç	1
Gömleğin Düğmeleri	2	Beyin	1	Kedi Beslemek	1
Batonu Hareket Ettirmek	1	Her Gün Uyanacağınızı Bilmek	1	Evin Direği Olmak	1
Treyler Sürmek	1	Kurt Sürüsü	1	Sabır	1
Devlet	1	Yağmur	1	İş Yeri Çalıştırmak	1
Cumhurbaşkanı	1	Kalem	1	Yağmur Ormanları	1
İşaret Fişeği	1	Sınıf Yönetmek	1		
Cesaret	1	Aslan	1		
				TOPLAM	49

Tablo 12’de öğretmen adaylarının “liderlik ve sorumluluk” kategorisine yönelik ürettikleri metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde “anne olmak (f=3)” ve “baba olmak (f=3)” en çok tercih edilen metafordur. Bu metaforun ardından ikinci sırada “araba kullanmak (f=2)” ve “gömleğin düğmeleri (f=2)” metaforları gelmektedir. Diğer metafor imgelerin frekans değerleri ise 1’ dir. Öğretmen adaylarının “liderlik ve sorumluluk” kategorisine ilişkin ifadelerden bazıları aşağıdaki şekildedir.

- “Liderlik ve sorumluluk, anne olmak gibidir. Çünkü hem en iyi öncül hem de zamanını iş ve aileye en iyi ayırandır.” (ÖA, 3)
- “Liderlik ve sorumluluk, baba olmak gibidir. Çünkü baba olmak hem bir aileye lider olmak hem de o ailenin her şeyinden sorumlu olmaktır.” (ÖA, 4)
- “Liderlik ve sorumluluk, anne olmak gibidir. Çünkü anne her işe koşuşturup her işi de kendi kontrolü altında tutmak ister.” (ÖA, 29)
- “Liderlik ve sorumluluk, baba olmak gibidir. Çünkü bir baba nasıl evlatlarına karşı sorumluluk hissediyorsa lider kişi de yönettiği insanlara karşı o sorumluluğu hissetmelidir.” (ÖA, 38)
- “Liderlik ve sorumluluk, araba kullanmak gibidir. Çünkü debriyaj, gaz, fren ayarını doğru yapmazsanız arabayı çalıştıramazsınız.” (ÖA, 2)
- “Liderlik ve sorumluluk, gömleğin düğmeleri gibidir. Çünkü baştaki yanlış olursa devamı da öyle gelir.” (ÖA, 9)
- “Liderlik ve sorumluluk, fotokopi çekmek gibidir. Çünkü sen nasıl olursan etrafındakilerde öyle olur, sen iyi olursan onları da iyi yönlendirirsin.” (ÖA, 9)
- “Liderlik ve sorumluluk, satrançtaki şah gibidir. Çünkü sorumluluk ve lider yoksa diğer taşların önemi yoktur.” (ÖA, 1)
- “Liderlik ve sorumluluk, yağmur ormanları gibidir. Çünkü yağmur ormanları bütün dünyaya yetecek oksijeni barındırdığı için dünyanın lideridir ve bir lider özgür olmalıdır o ağaçlarda özgürlüğü temsil eder.” (ÖA, 14)
- “Liderlik ve sorumluluk, şoför gibidir. Çünkü araçtaki diğer insanların hayatı onun elinde, onun liderliği ve sorumluluğundadır.” (ÖA, 34)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 21. yüzyıl becerileri kapsamında ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının “öğrenme ve yenilik becerileri”, “bilgi, medya ve teknoloji becerileri”, “yaşam ve kariyer becerileri” olmak üzere üç temel beceri alanına yönelik metaforik algılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda her temel beceri alanının alt kategorilerinde öğretmen adaylarının ürettiği oldukları metaforlar tablolaştırılmıştır. Genel olarak öğretmen adaylarının ürettiği oldukları metaforlar frekans dağılımlarına göre incelendiğinde en çok “oyun hamuru” metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Bu metaforun ardından “lastik”, “bitki yetiştirmek” ve “gezmek” metaforları da çoğunlukla tercih edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak 21. yüzyıl “öğrenme ve yenilik becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “eleştirel düşünme ve sorun çözme”, “yaratıcılık ve yenilik”, “iletişim ve iş birliği” alt kategorilerinde ürettiği oldukları metaforlar kategorize edilmiştir. Bu metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında; eleştirel düşünme ve sorun çözme

kategorisinde “düşüm çözmek”, yaratıcılık ve yenilik kategorisinde “yemek yapmak”, iletişim ve iş birliği kategorisinde ise “köprü” en çok tercih edilen metaforlardır. Eleştirel düşünme ve sorun çözme kategorisinde yer alan “düşüm çözmek” metaforu ile sorunlara doğru açılardan eleştirel bakış açısıyla bakmanın çözüm aşamasında oldukça önemli ve sürdürülebilir olduğu aksi takdirde sorunun kördüğüm olacağı ifade edilmektedir. Facione (2011) eleştirel düşünmeyi; yorumlama, analiz, değerlendirme, çıkarım, açıklama ve öz düzenleme şeklinde tanımlanmaktadır. Narin & Aybek (2010) ise aklın sınırlarını genişletmenin ve sorunlara farklı bakış açısıyla çözümler üretebilmenin yolunun eleştirel yaklaşabilmekten geçtiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, Aybek & Yolcu (2018) “İlkokul ve ortaokullarda görevli öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları” isimli çalışmalarında eleştirel düşünmeye yönelik metaforları “çok yönlü ve boyutlu düşünme”, “farklı bakış açılarından yararlanma”, “sorgulama”, “akıl yürütme ve muhakeme içirme”, “olasılıkları birleştirme” ve “tarafsız olma” şeklinde kategorize etmişlerdir.

Yaratıcılık ve yenilik kategorisinde yer alan “yemek yapmak” metaforu ile yeniliklere açık olmak ve doğru malzemeleri kullanarak özgün ürünler ortaya koymanın önemi vurgulanmaktadır. İletişim ve iş birliği kategorisinde yer alan “köprü” metaforu da iki taraf arasında duygu ve düşüncelerin paylaşılarak bir bağ kurulması şeklinde tanımlanmıştır. Hatta doğru yapı kurulduğunda köprü nasıl yolları birbirine bağlıyorsa doğru iletişimin de insanları birbirine bağladığına ve başarılı sonuçlara ulaşılacağına vurgu yapılmıştır. Çırak Kurt & Yıldırım (2020) “İlköğretim matematik öğretmenleri ile öğretmen adaylarının çeşitli kavramlara ilişkin metaforik algıları” isimli çalışmalarında yer alan “öğretmenlik” kavramına ilişkin metafor ve kategoriler tablosunda; “yemek yapma” metaforunu “özveri gösterme” ve “köprü” metaforunu da “kılavuz / yol gösterici olma” kategorisinde değerlendirmişlerdir.

Öğretmen adayları tarafından “öğrenme ve yenilik becerileri” temel beceri alanı kapsamında en çok tercih edilen bu metaforların kullanılması karşılaşılan problemlerde farklı bakış açıları ve çözüm yollarını üretmeye, doğru iletişimi kurmaya yönelik yaklaşım olarak 21. yüzyıl becerilerinin kazanımları açısından oldukça önemlidir. Jacobson Lundeberg (2016), iletişim becerilerinin insan ilişkilerinin gelişiminde oldukça önemli bir güce sahip olduğunu vurgularken iletişimin gerçek amacının bilgiyi bir kişiden diğerine başarılı bir şekilde aktarılması gerektiğini de ifade etmektedir. Ayrıca doğru iletişimin; eleştirel düşünme, problem çözme, stres yönetimi ve risk alma vb. gibi durumlarda süreci olumlu yönde etkilediğini de belirtmektedir. Semerci (2003) okullarda eleştirel düşünen, ihtiyaç duyduğu bilgilere ulaşabilen ve bilgi üreten bireyler yetiştirmek için öncelikle öğretmenlerin bu nitelikleri taşımasının önemine işaret etmektedir.

İkinci olarak “bilgi, medya ve teknoloji becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “bilgi okuryazarlığı”, “medya okuryazarlığı”, “BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı” alt kategorilerinde üretmiş oldukları metaforlar kategorize edilmiştir. Bu metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında; bilgi okuryazarlığı kategorisinde “kütüphane”, medya okuryazarlığı kategorisinde “süzgeç”, BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı kategorisinde ise “kitap okumak”, “madde döngüleri”, “telefon”, “bukalemun”, “yürümek” ve “dil öğrenmek” metaforları aynı frekans değerine sahip en çok tercih edilen metaforlardır. Bilgi okuryazarlığı kategorisinde yer alan “kütüphane” metaforu ile doğru bilgiye ulaşma noktasında bir zenginlik olduğu ve edinilen her bilginin kütüphanedeki yapılanma şeklinde insan beyninde depolandığı ifade edilmektedir. Medya okuryazarlığı kategorisindeki “süzgeç” metaforu ile medyadaki bilgilerin olduğu şekliyle değil akıl

süzgecinden geçirilerek okunması noktasında önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. BİT (bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı kategorisinde ise; “kitap okumak” metaforu ile insanın elindekilerini doğru okuyarak iyi bir iletişim ağı oluşturacağı, “madde döngüleri” metaforu ile bilgi-iletişim-teknolojinin birbirleriyle ilişkili ve etkileşim içinde olduğu ve döngüsel şekilde devam ettiği sürece olumlu dönütler alınacağı, “telefon” metaforu ile içerisinde bilgi-iletişim-teknolojiyi barındırdığı, “bukalemun” ile her ortamda kullanıldığı ve gelişmeleri takip etmeye olanak sağladığı, “yürümek” ile doğru yönü bulmak için gerçekleştirilen rutin bir eylem, “dil öğrenmek” ile kelimelerin anlamlarını, söylenişlerini doğru olarak öğrenmek ve okumak nasıl ki doğru sonuca ulaştırıyorsa bilgi-iletişim-teknoloji kavramlarının da doğru öğrenilmesinin doğru becerilerin kazanılmasına kapı açacağı ifade edilmektedir.

Küçük & Demir (2009) okuryazarlık kavramını; öğrencinin yazılı kaynakları bulma, kullanma, kabul etme ve değerlendirme adımlarını kullanarak bilgi ve potansiyelini geliştirip topluma daha etkili bir şekilde katılma ve katkı sağlama şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının “bilgi, medya ve teknoloji becerileri” temel beceri alanı kapsamında yer alan alt kategorilere göre üretmiş oldukları metaforların okuryazarlık kavramı ile örtüştüğü söylenebilir.

Üçüncü olarak “yaşam ve kariyer becerileri” temel beceri alanı kapsamında; öğretmen adaylarının “esneklik ve uyarlanabilirlik”, “girişim ve kendine yön verme becerisi”, “sosyal ve kültürler arası beceriler”, “verimlilik ve hesap verebilirlik”, “liderlik ve sorumluluk” alt kategorilerinde üretmiş oldukları metaforlar kategorize edilmiştir. Bu metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında; esneklik ve uyarlanabilirlik kategorisinde “oyun hamuru”, girişim ve kendine yön verme becerisi kategorisinde “araba kullanmak”, sosyal ve kültürler arası beceriler kategorisinde “gezmek”, verimlilik ve hesap verebilirlik kategorisinde “bitki yetiştirmek”, liderlik ve sorumluluk kategorisinde ise “anne olmak” ve “baba olmak” metaforları aynı frekans değerine sahip en çok tercih edilen metaforlardır. Esneklik ve uyarlanabilirlik kategorisinde yer alan “oyun hamuru” metaforu ile belli bir şekle bağlı kalmadan değişik uygulamalar ile uygun ortamlara uyarlanabilirlik ifade edilmektedir. Girişim ve kendine yön verme becerisi kategorisindeki “araba kullanmak” metaforu ile kontrolün bireyde olduğu ve istediği yöne gitme noktasında kendisine yön verebildiği vurgulanmaktadır. Sosyal ve kültürler arası beceriler kategorisinde yer alan “gezmek” metaforu ile gezdikçe yeni şeylerin öğrenildiği ve kültürler arası becerilerin arttığı ön plana çıkarılmıştır. Verimlilik ve hesap verebilirlik kategorisindeki “bitki yetiştirmek” metaforu verim ve sonucunda olumlu dönüt almak şeklinde kullanılmıştır. Liderlik ve sorumluluk kategorisindeki “anne olmak” ve “baba olmak” metaforları ile de sorumluluk alan, kontrol altında tutmaya çalışan, söz sahibi ve fedakâr ifadelerine vurgu yapılmıştır.

Genel olarak öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar incelendiğinde, 21. yüzyıl temel beceri alanlarının içeriklerine işaret eden metaforlar kullandıkları görülmektedir. Levine (2005) metaforların bireylerin bakış açılarını yansıtmaya işlevinin altında; geçmiş yaşantılar, bugünkü fikirler, geleceğe ait umut ve hayaller yattığına işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında geleceğin öğrencisine öğretmenlik yapacak öğretmen adaylarının eğitiminde eleştirel ve yaratıcı düşünme, karar verme, sorun çözme, iş birliği ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu becerilerin geliştirilmesinde ezber bilgiler, geleneksel dersler ve öğrenmenin sınıf içine hapsedildiği ortamlar yerine öğrencilerin aktif olduğu, öğrenme grupları ile projeler yürüttüğü, araştırma ve tartışma etkinliklerinin ön planda

olduğu eğitim süreçleri planlanmalıdır. Bunun yanında bilgi teknolojilerinin sürece entegre edildiği ve öğrenme kaynaklarının yerel ve evrensel bağlamda çeşitlendiği ortamlar oluşturulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda; geleceğin öğretmenini yetiştirmek için programlarda öğrenmeyi ön planda tutan, bilimsel araştırma, uygulama ve sorun çözme odaklı temel bir anlayışla öğrenme liderliği yapabilecek öğretmenler yetiştirmek gerekmektedir (Yıldırım, 2018).

Ayrıca, ilköğretimden yükseköğretime kadar öğrencilerin yaşamlarına ve kariyerlerine dair gelişimlerini etkileyecek olan 21. yüzyıl becerilerinin öğretmenlerin sorumluluğunda olduğu da bir gerçektir (Anagün & diğ., 2016). Bu açıdan bu bireyleri yetiştirecek öğretmenlerin de yeniliklere açık, farklı bakış açılarını dikkate alan, düşünen ve sorgulayan olması beklenmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı 2017-2023 Öğretmen Strateji Belgesi'nde de bir toplumun inşasında en önemli görevin öğretmenlere düştüğü ve eğitim sistemlerinin temel amacının; "topluma faydalı, toplumsal değerleri gözetken, etkili iletişim becerilerini edinmiş, değişime uyum sağlayabilen, öğrenme kaynaklarına erişme ve bunlardan etkin bir şekilde yararlanma becerilerini kazanmış, bilgi iletişim teknolojilerini verimli kullanabilen, kendisiyle ve toplumla barışık, inisiyatif alan, araştıran, sorgulayan ve eleştirel düşünme becerilerine sahip özgür bireyler yetiştirebilmek" olduğunu vurgulanmaktadır (MEB, 2017). Bu bağlamda özellikle öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinin geleceğin mimarı olan öğretmen adaylarına bu beceri ve yeterlikleri kazandırmaları oldukça önemlidir (Orhan Göksun, 2016). Bu becerileri kazandırma noktasında, öğretmen adaylarının eğitim süreçlerinde sahip oldukları zihinsel imgeleri açığa çıkararak zihinlerinde oluşturdukları şemaları anlamaları ve ihtiyaç halinde yeniden yapılandırılmaları noktasında metaforlar pedagojik bir araç olarak kullanılmalıdır (Saban, 2008).

Bu çalışmada eğitim fakültesi ilköğretim matematik öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının görüşleri alınmıştır. Yapılacak çalışmalarda farklı eğitim fakülteleri ve bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri kapsamında; "öğrenme ve yenilik becerileri", "bilgi, medya ve teknoloji becerileri", "yaşam ve kariyer becerileri" şeklinde kategorize edilen üç temel beceri alanına yönelik görüşlerinin alınması, bu görüşlerden hareketle etkinliklerin planlanmasının öğretmen yetiştiren kurumlara ve alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anagün, Ş.S., Atalay, N., Kılıç, Z., & Yaşar, S. (2016). Öğretmen adaylarına yönelik 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40, 160-175. DOI: 10.9779/PUJE768
- Arslan, M. M., & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. Milli Eğitim, 171, 100-108.
- Aybek B., & Yolcu E., (2018). İlkokul ve ortaokullarda görevli öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 8(3), 567-573. DOI: 10.5961/jhes.2018.297
- Aydın, İ. S., & Pehlivan, A. (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının "öğretmen" ve "öğrenci" kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(3), 818-842.

- Balcı, F. A. (2011). Metaphorical images of school: school perception of primary education supervisors, *Eurasian Journal of Educational Research*, 44(Summer), 51-57.
- Başar, S. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının fende matematiğin kullanımına yönelik özyeterlik inançları, 21. yüzyıl becerileri ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Beers, S.Z. (2011). Teaching 21st century skills: An ASCD action tool. ASCD.
- Bülbül, T., & Gökçe Toker, A. (2015). Meslek lisesi öğrencilerinin metaforik okul algıları: İşlevselci bir yaklaşım. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 16 (2), 273-291.
- Cerit, Y. (2008). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin müdür kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 3-13.
- Creswell, J. W. (2016). Nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinkaya, S., & Eskici, M. (2018). Öğretmenlerin öğretmeye yönelik metaforik algıları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12 (24), 253-271. DOI: 10.29329/mjer.2018.147.14
- Çınar, F.S. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerilerine ilişkin algılarının ve görüşlerinin incelenmesi (Çorum ili Örneği) (Yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çırak, S. (2014). Ortaokul öğretmenlerinin öğrenci kavramına ilişkin metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 221-236.
- Çırak Kurt, S., & Yıldırım, İ. (2020). İlköğretim matematik öğretmenleri ile öğretmen adaylarının çeşitli kavramlara ilişkin metaforik algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 174-198. DOI: 10.9779/pauefd.450048
- Çolak, M. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinin 21.yüzyıl becerilerini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin öğretmen görüşleri (Kayseri ili örneği) (Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- DiCerbo, K. (2014). Assessment and teaching of 21st century skills. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 21(4), 502-505. DOI: 10.1080/0969594X.2014.931836
- Durukan, Ü. G., Hacıoğlu, Y., & Dönmez Usta, N. (2016). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmeni adaylarının "teknoloji" algıları. *Journal of Computer and Education Research*, 4 (7), 24-46.
- Dündar, H., & Karaca, E. T. (2013). Formasyon öğrencilerinin pedagojik formasyon programına ilişkin sahip oldukları metaforlar. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 19-34.
- Eker, C., Akar Elekoğlu, A., Kamar, P., & Kamar, M. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerilerine yönelik yeterlik algılarının incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (20), 26-37. DOI: 10.29228/INESJOURNAL.37804
- Ekici, G., Abide, Ö. F., Canbolat, Y., & Öztürk, A. (2017). 21. yüzyıl becerilerine ait veri kaynaklarının analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(1).124-134.
- Erdoğan, D. (2020). Türkçe öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Eryılmaz, S., & Uluyol, Ç. (2015). 21. yüzyıl becerileri ışığında FATİH projesi değerlendirmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 209-229.
- Facione, P.A. (2011). Critical thinking: What it is and why it counts: Insight Assessment. Retrieved from

- https://www.student.uwa.edu.au/__data/assets/pdf_file/0003/1922502/Critical-Thinking-What-it-is-and-why-it-counts.pdf
- Fadel, C., Bialik, M., & Trilling, B. (2015). Four dimension education. The competence learner need to succeed. Boston: The Center For Curriculum Redesign.
- Gezer, A. (2006). Soyut kavramların öğretiminde hayvan masallarının yeri (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Göksün, D. O., & Kurt, A. A. (2017). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl öğrenen becerileri kullanımları ve 21. yüzyıl öğreten becerileri kullanımları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 42(190), 107-130. DOI: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.7089>
- Gürültü, E., Aslan, M., & Alcı, B. (2018). İlköğretim öğretmenlerinin yeterliliklerinin 21. yüzyıl becerileri ışığında incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (71), 543-560.
- Jacobson-Lundeborg, V. (2016). "Pedagogical implementation of 21st century skills". *Educational Leadership and Administration: Teaching and Program Development*, 27, 82-100. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1094407.pdf>
- Kaya, S. (2017). Lise öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerinin öğrenci tükenmişliği ve okul bağlılığı ile ilişkisi (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaya, M. F. (2014). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının çevre sorununa ilişkin algıları: Metafor analizi örneği. *Turkish Studies*, 9 (2), 917-931.
- Kay, K., & Greenhill, V. (2011). Twenty first century students need 21st century skills. In: G. Wan, & D. M. Gut (Eds.), *Bringing schools into the 21st century* (pp. 41-65), Springer.
- Keskin I., & Yazar T. (2015). Examining digital competence of teachers within the context of lifelong learning based on of the twenty-first century skills. *International Journal of Human Sciences*, 12 (2): 1691-1711.
- Korkmaz, F., & Ünsal, S. (2016). Okul öncesi öğretmenlerin "Teknoloji" kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 194-212.
- Kozikoğlu, İ., & Altunova, N. (2018). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine ilişkin öz-yeterlik algılarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerini yordama gücü. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8 (3), 522-531. DOI: 10.5961/jhes.2018.293
- Kuzu, A., Günüş, S., & Odabaşı, H. F. (2013). 21. yüzyıl öğrenci özelliklerinin öğretmen adayları tarafından tanımlanması: Bir twitter uygulaması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(4), 436-455.
- Küçük, A., & Demir, B. (2009). İlköğretim 6-8. sınıflarda matematik öğretiminde karşılaşılan bazı kavram yanlışları üzerine bir çalışma. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 97-112.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2005). *Metaforlar hayat, anlam ve dil*. (Çev: Demir, G. Y.). İstanbul: Paradigma.
- Lai, E. R., & Viering, M. (2012). *Assessing 21st century skills: Integrating research findings*. Vancouver, B.C.: National Council on Measurement in Education.
- Larson, L. C., & Miller, T. N. (2011). 21st century skills: Prepare students for the future. *Kappa Delta Pi Record*, 47(3), 121-123. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00228958.2011.10516575>
- Levine, P. M. (2005). Metaphors and images of classrooms. *Kappa Delta Pi Record*, 41(4), 172-175. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ724893.pdf>

- Martinez, M.A., Sauleda, N., & Huber, G.L. (2001). Metaphors as blueprints of thinking about teaching and learning. *Teaching and Teacher Education*, 17, 965-977. Retrieved from <https://norbal.files.wordpress.com/2011/09/martinez-ao.pdf>
- Massengill, D., & Mahlios, M. (2008). Pre-service teachers' metaphors of teaching and literacy. *Reading Psychology*, 29(1), 31-60. DOI: 10.1080/02702710701568397
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2017). Öğretmen strateji belgesi 2017-2023. Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Erişim Adresi: http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/26174415_Strateji_Belgesi_RG-Ylan_26.07.2017.pdf
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. (Çev: G. Bulut). İstanbul: MESS Yayınları.
- Murat, A. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlik algıları ile stem'e yönelik tutumlarının incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Nalçacı, A., & Bektaş, F. (2012). Öğretmen adaylarının okul kavramına ilişkin algıları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 239-258.
- Narin, N., & Aybek, B. (2010). İlköğretim ikinci kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 336-350.
- Orhan Göksün, D. (2016). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl öğrenen becerileri ve 21. yüzyıl öğrenen becerileri arasındaki ilişki (Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Örten, D., & Erginer, E. (2016). Türkiye'de eğitimde program geliştirme alanındaki öncü akademisyenlerin eğitimde program geliştirmeye ilişkin metaforik algıları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 387-414.
- Örücü, D. (2014). Öğretmen adaylarının okul, okul yönetimi ve Türk eğitim sistemine yönelik metaforik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20 (3), 327-358.
- Özbaş, B., & Aktekin, S. (2013). Tarih öğretmen adaylarının tarih öğretmenliğine ilişkin inançlarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9 (3), 211-228.
- Özdemir, S., & Akkaya, E. (2013). Genel Lise Öğrenci ve Öğretmenlerinin Okul ve İdeal Okul Algılarının Metafor Yoluyla Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 19 (2), 295-322.
- Partnership for 21st Century Learning P21 (2019). *Framework for 21st Century Learning*. Retrieved from http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_Framework_Brief.pdf
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Pellegrino, J. W. & Hilton M. L. (2012). *Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century*. National Research Council of the National Academies, The National Academies Press, Washington, D.C.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 281-326.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.

- Seferoğlu, G., Korkmazgil, S., & Ölçü, Z. (2009). Gaining insights into teachers' ways of thinking via metaphors, *Educational Studies*, 3, 323-335.
- Selçuk, G. (2018). Türkçe öğretmen adaylarının öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersine ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12 (26), 526-543. DOI: 10.29329/mjer.2018.172.26
- Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28 (127), 64-70.
- Semerci, Ç. (2007). Program geliştirme kavramına ilişkin metaforlarla yeni ilköğretim programlarına farklı bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (40), 125-140.
- Silva, E. (2009). Measuring skills for 21st century learning. *The Phi Delta Kappan*, 90 (9), 630-634.
- Soland, J., Hamilton, L. S., & Stecher, B. M. (2013). *Measuring 21st century competencies guidance for educators*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Thomas, L., & Beauchamp, C. (2011). Understanding new teachers' professional identities through metaphor. *Teaching and Teacher Education* 27(4), 762-769.
- Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. Francisco: Jossey-Bass.
- Tünkler, V., Tarman, B., & Güven, C. (2016). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programında yer alan soyut kavramların ve değerlerin öğrencilere kazandırılmasına ilişkin metaforik bir yaklaşım. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 123-145. DOI: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.6031>
- Yalçın, S. (2018). 21. yüzyıl becerileri ve bu becerilerin ölçülmesinde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 51(1), 183-201. DOI:10.30964/aubfd.405860
- Yeni, G. (2018). 21. yüzyıl becerileri eğitiminin yabancı dil öğretmenlerinin eğitim teknolojisi ve materyal geliştirme yeterliklerine ilişkin algılarına etkisi (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yıldırım, A. (2018). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Süreci. Erişim Adresi: <https://www.ogretmensitemiz.com/egitim/turkiyede-ogretmen-yetistirme-sureci-h1716.html>
- Yıldırım A., & Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, 22, 127-138. DOI: 10.1023/A:1022289113443
- Yüner, B., & Özdemir, M. (2017). Metaforik Okul Algısı ile Okulu Terk Eğilimi Arasındaki İlişkinin Öğrenci Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37 (3), 1041-1060. DOI: 10.17152/gefad.303842

Osmanlı Döneminde (1915-1918) Bandırma-İstanbul Deniz Ulaşımı ve Vapur Yolcu Listeleri

Cengiz Şeker^{a, b}, Engin Çağman^c

Özet

Bandırma, coğrafi konumu ve denizyoluyla İstanbul'a yakınlığı nedeniyle özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde büyük önem kazanmıştır. Bandırma-İstanbul denizyolu daha önce de kullanılmakla birlikte modern dönemde bu kullanım gittikçe yoğunlaşan bir seyir izlemiş ve bu durum Bandırma kenti ve limanının daha işlevsel hale gelmesini sağlamıştır. Başta gıda maddeleri olmak üzere İstanbul'un çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Bandırma'dan sağlanan mallardaki artışa paralel olarak Bandırma-İstanbul arası vapur seferlerinin yanı sıra yolcu sayısında da artış kaydedilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Bandırma limanının verilen hizmetler açısından yetersiz kalması nedeniyle; iskelenin büyütülmesi, limandaki hizmet alanlarının genişletilmesi ve gece seferlerindeki riski ortadan kaldırmak amacıyla belirli yerlere deniz fenerleri inşa edilmesi gibi bazı inşaa ve imar faaliyetleri yapılmıştır. Bu çalışma, Bandırma-İstanbul denizyolunun Osmanlı dönemindeki önemine dikkat çekmeyi ve 1915-1918 yılları arasında Bandırma'dan İstanbul'a sefer yapan vapurlara ait yolcu listelerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Listelerin yer aldığı belgeler sayıca az olmasına ve bir seri teşkil etmemesine rağmen yolcuların kimlikleri, meslekleri, nereden geldikleri ve İstanbul'da nerede konaklayacakları gibi bilgileri içermesi açısından önem arz etmektedir. Makalede söz konusu bilgiler tasnif edilmiş, mümkün olduğu ölçüde sayısal verilere dönüştürülmüş ve 1915-1918 yılları arasında Bandırma-İstanbul denizyolu güzergâhını kullanan yolcularla ilgili iktisadi ve sosyolojik bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bandırma
İstanbul
Deniz Taşımacılığı
Vapur Yolcu Listeleri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.10.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.818097

Sea Transportation between Bandırma-Istanbul and Ferry Passenger Lists During the Ottoman Period (1915-1918)

Abstract

Bandırma has risen into prominence notably during the Late Ottoman Empire due to its geographical location and its proximity to Istanbul through the sea. Although the Bandırma-Istanbul sea route had been active before, it became increasingly busier during the modern period and Bandırma, along with its port became more utilized. The ferry traffic and passengers travelling between Bandırma-Istanbul soared in parallel with an increase in the goods supplied from Bandırma to meet the various needs of Istanbul, chiefly foodstuffs. Toward the end of the 19th century, the port of Bandırma had undergone several constructional developments to address insufficient port facilities. Accordingly, the pier was extended, service areas were expanded, and lighthouses were built in certain places to eliminate the risk of night trips. The present study aims to draw attention to the importance of the Bandırma-Istanbul sea route during the Ottoman period and to analyze the passenger lists of the ferries that sailed between these cities in 1915-1918. Although documents containing such lists are few and do not constitute a series, they offer significant information as to the passengers' identities, occupations, residences, and accommodations in Istanbul. The study sorted such information, converted them into numerical data where possible, and attempted an economical and sociological evaluation of the passengers using the Bandırma-Istanbul sea route between 1915-1918.

Keywords

Bandırma
İstanbul
Sea Transportation
Ferry Passenger Lists

About Article

Received: 29.10.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 818097

^a İletişim Yazarı: cseker@bandirma.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İTBF Tarih Bölümü ORCID: 0000-0001-5737-4914

^c Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-4733-8418

Giriş

Yazının konusunu Osmanlı Devleti'nin son döneminde Bandırma-İstanbul denizyolu ulaşımı (1) ile 1331-1334 (1915-1918) yılları arasında Bandırma'dan İstanbul'a seyr ü sefer yapan bazı vapurlara ait yolcu listeleri teşkil etmektedir. Bu listelerin incelenmesinden önce birinci bölümde Bandırma-İstanbul deniz yolu ulaşımının modern dönemde gittikçe artan önemine değinilmiştir.

Bir liman kenti olması ve geniş hinterlandı sayesinde Bandırma'nın tarihi antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Osmanlı döneminde de önemini koruyan Bandırma özellikle 19. yüzyıldan itibaren İstanbul'un temel ihtiyaçlarının karşılanmasında çok önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Kentin giderek artan yoğunluğu nedeniyle dönemin yetkilileri denizyolu ulaşımının geliştirilmesi ve limanın ve gümrük binasının ihtiyaca cevap verecek hale getirilmesi için bazı yatırımlar yapmıştır. Yanı sıra 1912'de işletmeye açılan Balıkesir-Bandırma demiryolu ile birlikte sağlanan demiryolu-denizyolu entegrasyonu kentin ve bölgenin kalkınmasına önemli faydalar sağlamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 17 Nisan 1331 (30 Nisan 1915)-10 Teşrin-i sani 1334 (10 Kasım 1918) tarihleri arasında vapurla Bandırma'dan İstanbul'a seyahat eden yolculara ait bazı listeler ele alınmıştır. Bu listelerde yolcuların isimleri, yaşları, cinsiyetleri, memleketleri, uyrukları, meslekleri, nereden geldikleri ve İstanbul'da nerede konaklayacakları belirtilmektedir. Yazıda bu sınırlı bilgilerden yola çıkarak bazı istatistikler vermeye, listelerdeki bilgileri derlemeye ve aralarında anlamlı ilişkiler kurmaya çalıştık. Belgelerin farklı tarihlerde olması, yani yolcu listelerinin düzenli tutulmaması veya en azından Osmanlı arşivlerinde -şimdilik- daha fazla liste bulunmaması amacımızın gerçekleşmesini oldukça zor hale getirmektedir. İlerde konuyla ilgili yeni arşiv belgelerinin bulunması durumunda daha anlamlı ve kesine yakın bilgilerin ortaya koyulması mümkün hale gelebilecektir.

Yöntem

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin son döneminde Bandırma'nın artan önemi ve Bandırma-İstanbul denizyolu Osmanlı arşiv belgelerinden istifadeyle ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Bandırma-İstanbul vapur yolcularını içeren listeler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede istatistik yöntemi kullanılmıştır. Yolcuların isimlerinden Müslim-gayrı Müslim sayıları tespit edilmiştir. Yine listelerin çoğunda yolcuların Bandırma'ya nereden geldiği belirtildiği için Bandırma'da ikamet edenlerle etmeyenler ve bunlarla ilgili bilgiler ayrıştırılabilmektedir. Yolcuların meslekleri de kaydedilmiş olduğundan bu alandaki bilgiler kategorize edilmiştir. Benzer şekilde yolcuların İstanbul'da konakladıkları yerler belirli olduğundan bu mekânların hane, otel ve hanlar olarak dağılımı yapılmıştır. Böylece elde edilen bilgiler anlamlı ilişkilere dönüştürülmüştür. Sözelimi yolcuların ikamet için nereleri tercih ettiği, yolculukların dini gruplara ve cinsiyetlere göre dağılımı ve yolculukların ne amaçla yapıldığı gibi bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Osmanlı arşiv belgeleri, coğrafi konumu nedeniyle zaten antik dönemden itibaren önemli bir merkez olan Bandırma'nın bu öneminin Osmanlı'nın modern döneminde bilhassa İstanbul'un bazı temel ihtiyaçlarının karşılanması açısından giderek arttığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Bandırma-İstanbul denizyolunda hem mal hem de insan hareketliliği yoğunluk kazanmıştır.

Bandırma-İstanbul arasında seyahat eden vapur yolcularına ait listelerin değerlendirilmesi sonucunda Bandırma'dan İstanbul'a giden yolcuların çoğunlukla Bandırma'da ikamet ettikleri, bununla birlikte muhtelif bölgelerden kişilerin de İstanbul'a gitmek üzere Bandırma'ya geldiği anlaşılmıştır. Vapur yolcularının ekseriyetini tüccarlar oluşturmaktadır. Ardından öğrenciler, üst düzey bürokratlar, memurlar, bakkallar ve rençberler gelmektedir. Konaklama için tercih edilen yerler haneler, oteller ve hanlardır. Hanelerin çok az bir bölümü burada kalan yolculara aittir. Yolcuların kaldığı mekânlar ile statüleri ve ekonomik durumları arasında açık ve net bağlar kurulamamıştır. Dini gruplar ve icra ettikleri meslekler arasında da benzer sonuca ulaşılmıştır. Yolcular arasında tüccar sayısının fazla olması, hanelerin büyük çoğunluğunun gelenlere ait olmaması, konaklama için hanelerin dışında otel ve hanların da yoğun olarak tercih edilmesi ve yolcuların ekseriyetle Bandırmalı olması seyahatlerin kısa süreliğine ve daha çok iktisadi amaçlarla yapıldığını düşündürmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin son döneminde Bandırma-İstanbul arasında ekonomik faaliyetlerin arttığını teyit etmektedir.

Modern dönemde Bandırma-İstanbul denizyolu

Bandırmayla ilgili ilk kesin bilgiler MÖ. 7. yüzyılda kurulmuş olan Cyzikos şehrine ait olmakla birlikte kentin tarihi çok daha eski dönemlere kadar gitmektedir. İonya, Atina, Pers, Makedonya ve Roma gibi birçok uygarlığın istilasına uğrayan kent, 297 yılında 33 şehri içine alan Hellespontos vilayetinin merkezi olmuştur. Hıristiyanlığın kabulünden itibaren Metropolitik merkezi olarak kabul edilmiş ve bu konumu Hellespontos ve Asya Metropoliti olarak 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. (Üçışık, 1998: 38-40) Öte yandan körfezin avantajlı konumundan dolayı Bandırma'da liman ve denizcilik faaliyetleri tarih boyunca süreklilik arz etmiştir. Roma döneminde Batı Anadolu'da kurulan yol şebekesi ile birlikte Marmara Denizi'nin önemli limanlarından biri haline gelen Bandırma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de bu önemini korumuştur. (Üçışık, 123)

Bandırma, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Balkan topraklarını kaybetmesiyle daha çok önem kazanmış ve İstanbul'un birçok temel ihtiyacının karşılandığı bir merkez olmuştur. Karayolu ulaşımına kıyasla denizyolu ulaşımının avantajlı olması nedeniyle temel gıda maddeleri, sınai ürünler ve yer altı kaynaklarının İstanbul'a sevkiyatında Bandırma daha fazla rol oynamaya başlamıştır. İstanbul'un ihtiyaç duyduğu bazı mallar doğrudan Bandırma'dan karşılanırken Güney Marmara, Ege ve hatta İç Anadolu'dan karayoluyla Bandırma'ya getirilen mallar yine deniz yoluyla başkente ulaştırılmıştır. Bu özellikleriyle kentin İstanbul açısından çok önemli bir lojistik merkezi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Bandırma ve çevresinden İstanbul'a her türlü tahıl, bakliyat, meyve ve sebze, zeytin ve zeytinyağı, her türlü büyük ve küçükbaş hayvan, deri, hayvan yemleri ve çok çeşitli madenler nakledilmekteydi. Bunun yanı sıra ordunun ihtiyacı için peksimetlik buğday başta olmak üzere zahire, özellikle donanma için kereste, kaba hasır, tersane için funda kömürü ve topların kalıba dökülmesi için çam odunu da İstanbul'a gönderilen mallar arasındaydı. (Çağman, 356)

Emtia sevkiyatının artışına paralel olarak yolculuklarda da artış olduğunu ifade edebiliriz. Rutin yolculukların yanı sıra özellikle Balkan savaşları döneminde askerler ve muhacirlerin taşınmasında yine Bandırma kenti ve limanı çok önemli fonksiyonlar icra etmiştir. (Aslan, 2008: 80)

19. yüzyılın sonlarından itibaren gerek ticari hareketlilik gerek savaşların yol açtığı göçlerden dolayı Bandırma'nın nüfusu artmış; 1890 yılında 33.000 olan nüfus 1906 yılında 55.000'e çıkmıştır. Nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmekle birlikte Rum, Ermeni, Bulgar,

Katolik ve Protestanların da ciddi bir yekûn oluşturduğu bilinmektedir. (Mutaf, 2003: 83) Bu nedenle Bandırma'nın demografik açıdan çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.

Bandırma-İstanbul Denizyolu ulaşımında yaşanan problemler

Bandırma-İstanbul denizyolu ve Bandırma limanında artan yolcu ve mal hareketliliğine rağmen gerek vapurların sayı ve kalite açısından yetersizliği gerek limanın fiziksel durumunun elverişsizliği nedeniyle ulaşımda bazı aksaklıkların olduğu görülmektedir. Buna zaman zaman meydana gelen rüzgâr ve fırtınanın da olumsuz etkisi ilave edilmelidir. Öte yandan vapurların yetersizliği ve kalitesizliği bazen halkın şikâyetine de konu olmuş ve yetkililerden önlem alınması istenmiştir. 8 Ocak 1894 tarihinde özellikle tüccarlar olmak üzere Bandırma halkı vapurların çürük olması nedeniyle hem insan hayatının tehlikeye atıldığını hem de malların telef olma riskiyle karşı karşıya kaldığını ifade ederek durumu bir arzuhalle Sadarete bildirmişlerdir. Arzuhalde çözüm olarak sağlam ve nezih vapurların seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yetkililerin yaptığı araştırmada vapurların iddia edildiği gibi çürük olmadıkları, bazen karantina hizmeti gördüğünden vapur eksikliği yaşandığı ve yeni alınmış olan bir vapurun da yakın zamanda hizmete sunulacağı bildirilmiştir. (BOA, BEO.351.26262.Lef -3/1, 27 Kanun-ı evvel 1309/8 Ocak 1894)

Vapur yetersizliğiyle ilgili bir başka şikâyette ise Bandırma'ya haftada iki defa gelen vapurun küçük olması, diğer vapurların da tüccarlara kiralanması nedeniyle yolcuların eşyalarını götüremediği, çocuklarıyla birlikte perişan halde sokaklarda yatmak zorunda kaldıkları, yolcuların mağduriyetinin giderilmesi ve buna ilave olarak taşınması gereken koyunların sevki için vapur ihtiyacının acilen karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı Seyr ü Sefain Dairesi problemin vapurların tamamının askeri nakliyata tahsis edilmesinden kaynaklandığını fakat buna rağmen yakın zamanda tamirden çıkacak olan Yörük vapurunun tahsis edilerek haftada iki olan Bandırma-İstanbul sefer sayısının üçe çıkarılacağını ifade etmiştir. (BOA, DH.İ.UM.EK.101.47.Lef-1, 23 Mart 1332/5 Nisan 1916; BOA. DH.İ.UM.EK.101.47.Lef 5; 28 Mart 1332/10 Nisan 1916)

1914 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Bandırma limanının öneminden bahsetmekle birlikte limanın mevcut haliyle ilgili bazı problemlerine değinmiştir. Vapurların karaya yanaşmasının çok uzun sürdüğü, iskelenin kısa olması nedeniyle limana yanaşamayıp açıkta demirlemek zorunda kaldığı ve yolcuların gece karanlığında riskli bir şekilde karaya çıkabildiği ifade edilmiştir. Bu durumun seyahat süresini uzattığı, seferlerin düzenini aksattığı, ticari mal nakliyatının tehlikelere maruz kaldığı ve netice itibarıyla ecnebi vapur şirketlerine talebin arttığı belirtilmiştir. Nezaret, seferlerin talebe uygun ve düzenli yapılması halinde hem taşımacılığın hem de denizyoluna ilaveten demiryoluna rağbetin ve bunlara paralel olarak hazine gelirlerinin artacağını ileri sürerek belediyeye ait olan iskelenin uzatılması ve genişletilmesini gerekli görmüştür. (BOA, DH.İD.197.6.Lef-2/1, 29 Kanun-ı evvel 1329/11 Ocak 1914)

Dönemin Karesi Mutasarrıfı Mazhar Bey de Bandırma-İstanbul denizyolu ulaşımında yaşanan problemler hakkında 1917 yılında yazdığı ayrıntılı bir raporu Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya sunmuştur. Rapordan anlaşıldığına göre o dönemde Bandırma-İstanbul arasında yolculuk yaklaşık yedi-yedi buçuk saat sürmekteydi. Haftada karşılıklı ikişer sefer halinde dört sefer yapılıyor ve vapurlar Bandırma'dan pazartesi ve perşembe, İstanbul'dan da çarşamba ve cumartesi günleri hareket ediyordu. Ayrıca haftada bir defa cuma günü İstanbul'dan ve salı günü de Bandırma'dan bir ekspres vapur çalışıyordu. Fakat 86 kişilik kapasiteye sahip olan ekspres vapur kamarada yolculuğa tahsis edildiğinden sadece İstanbul ve İzmir'in varlıklı

kesimleri faydalanıyordu. Kamaralı vapur sınırlı sayıda ve varlıklı kişilere hizmet ettiği için geniş yolcu kitleleri, ortalama iki bin kişinin taşındığı diğer vapurlarla seyahat etmek zorunda kalıyordu. Bunların önemli bir kısmı İstanbul'a tarımsal ürünler götürerek satış yapan tüccar kadınlardı. Bu vapurlar İstanbul'dan sabah 9'da hareket etmekteydi. Yolcuların vapura kabulü, eşyaların çokluğu nedeniyle iki saati buluyor ve bu durum yolculuğu katlanılmaz hale getiriyordu. Akşam üzeri dört veya dört buçuk civarında Bandırma limanına ulaşan vapurdan karaya çıkmak ve trene aktarma yapabilmek amacıyla çok büyük bir izdiham yaşanıyor ve yolcular denize düşme, ezilme, hırsızlığa maruz kalma gibi risklerle karşı karşıya kalıyordu. Öte yandan trenlerin kapasitesi de yolcu yoğunluğunu karşılayabilecek düzeyde değildi. Gemiden inen yolcuların büyük çoğunluğu trene binemiyor ve Bandırma'da cami köşelerinde ve sokaklarda perişan bir halde geceleme zorunda kalıyordu. Bu yolcuların iâşesinin karşılanması da önemli bir problem teşkil ediyordu. Bazen de şiddetli fırtınadan dolayı vapur Bandırma limanına yanaşamıyor, Kapıdağı yarımadasında uygun yerlere sığınmak zorunda kalıyordu. Öngörülemeyen bu tür durumlarda yine yolcular mağdur oluyor kimi zaman bir-iki gün boyunca açlık ve susuzluk çekiyorlardı.

Raporda belirtildiğine göre Bandırma'dan İstanbul'a gidişte daha büyük zorluklar söz konusuydu. Özellikle Bandırma iskelesinde askeriye tarafından yapılan zahire denetimlerinde yoğun tartışmalar yaşanıyor. Fakat bu denetimlerin yapılması gerek askeriye gerek yörede yaşayan vatandaşlar açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü iâşe için gerekli olan fasulye, yağ vb. ürünler, fiyatların daha yüksek olduğu İstanbul'a götürülüp satışa sunuluyordu. Mazhar Bey'e göre, sayıları iki binden az olmayan tüccar kadınlar bu faaliyetleri dolayısıyla ordunun ve halkın iâşesini zor durumda bırakıyordu. Bu nedenle İâşe Umum Müdüriyeti'nin emri gereğince yolcuların yanlarında götürebilecekleri erzak miktarı sınırlandırılmıştı.

Mazhar Bey, problemleri izah ettikten sonra çözüm için bazı öneriler sunmuştur. Buna göre, İstanbul-Bandırma arasında ekspres seferler haricinde karşılıklı seferlerin sayısı ikiden üçe çıkarılmalıdır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle daha önce var olan denizaltı tehlikesinin o dönemde artık mevcut olmadığını düşünen Mazhar Bey, vapurların gece yarısı hareket etmesi ve öğleden gece yarısına kadar yolcu kabulünün devam etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yine Mazhar Bey'e göre, vapur limana yanaştığında oluşan izdihamı önlemek için daha önce Bandırma polisine tahsis edilmiş olan ve tamir için İstanbul'a gönderildiği halde alıkonulan motorbotun en kısa zamanda Bandırma'ya iadesi şarttır. Limanda görevli polis sayısı artırılmalı, Bandırma-İstanbul arasında seyahat eden yolculara ait malların yüklenmesi, sevkiyatı, mallar ile zahirenin denetimi ve ayrıca ordunun zahire ihtiyacının karşılanması gibi görevler hükümete terk edilmelidir. Yolcuların nereden ve ne zaman vapura bineceğinin tespit edilmesi görevi ve İstanbul'a sevkiyatı yasaklanacak zahire listesiyle ilgili tedbir ve denetimler mülki ve mahalli idareler tarafından yerine getirilmelidir. (BOA, DH.İ.UM.EK.45.40.Lef-2. Kanun-ı evvel 1333/Aralık 1917)

Deniz ulaşımı kalitesinin artırılması için Bandırma'da yapılan faaliyetler

1874 yılında Bandırma kent merkezinde vuku bulan yangın çok büyük zararlara yol açmıştır. Yangından sonra hem kent merkezinin hem de liman bölgesinin yeniden düzenlenmesi için bir planlama yapılmıştır. Planlama heyeti, Bandırma'nın gittikçe artan öneminden dolayı özellikle liman yakınındaki bazı caddeleri oldukça geniş tutmuştur. (BOA, ŞD.1537.9.Lef-3, 29 Cemaziye'l-ahir 1292/2 Ağustos 1875)

Deniz ulaşımı hizmetlerinin daha iyi bir şekilde verilebilmesi için yapılan yeniliklerden biri limandaki hizmet binalarıyla ilgilidir. 19. yüzyılın sonlarına kadar Bandırma'da liman

yönetimine ve vapur seferlerini yapan şirkete ait herhangi bir ofis bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle harcamaları liman yönetimi ve Bandırma-İstanbul güzergâhındaki vapurları işleten İdare-i Mahsusa Şirketi tarafından karşılanmak üzere 1894 yılında Sadaretin emriyle söz konusu kurumlar için birer ofis yapılması kararlaştırılmıştır. (BOA, İ.BH.1.54.Lef-1, 10 Teşrin-i sani 1310/22 Kasım 1894; BOA, İ.BH.1.54.Lef2, 27 Teşrin-i sani 1310/6 Aralık 1894)

20. yüzyılın başlarında Bandırma limanında artan gümrük işlem hacmi nedeniyle mevcut gümrük dairesi ile ambar yetersiz hale gelmiştir. Ticari eşyalar zorunlu olarak limandan uzakta depolanmış ve bu durum çeşitli problemlere yol açmıştır. Limanda yaşanan depolama ile ilgili problemlerin çözümüne yönelik olarak yeni bir gümrük dairesi inşasının zaruri hale geldiği yetkililer tarafından ifade edilmiştir. (BOA, DH.MKT.2378.69.Lef-1/1, 7 Temmuz 1317/20 Temmuz 1901)

Bandırma limanı ve çevresinin önemli eksikliklerinden biri de körfez bölgesinde aydınlatmanın yeterli olmamasıydı. Özellikle kentin yakınında bulunan adalar gece yapılan deniz yolculukları açısından ciddi bir risk oluşturuyordu. Ayrıca denizyoluyla asker sevkiyatı gerektiğinde aynı nedenle gecikmeler yaşanabiliyordu. Bu riski minimize ederek gece yapılan vapur seferlerini daha güvenli hale getirmek amacıyla Bandırma'nın çevresindeki adalara deniz fenerleri inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA, DH.MKT.1036.46.Lef-1/2, 15 Kanun-ı evvel 1321/28 Aralık 1905; BOA, DH.MUİ.119.34.Lef-1-2, 22 Temmuz 1326 /4 Ağustos 1910)

Denizyolunun daha güvenli ve konforlu hale getirilmesi için faaliyetler devam ederken 1912 yılında işletmeye açılan Soma-Balıkesir-Bandırma demiryolu, İstanbul ve Marmara Denizi'yle entegrasyonu sağlamış ve Bandırma kenti ve limanının önemini artırmıştır. Bu sayede bölgedeki tarımsal faaliyetlere ilgi artmış, Ege Bölgesi'nde yetiştirilen ürünlerin nakliyatında demiryolu ön plana çıkmıştır. Ayrıca Aydın, Manisa ve Balıkesir gibi merkezlerdeki madenlerin sevkiyatı da hız kazanmıştır. (Köç, 2018: 381-382)

Bandırma-İstanbul vapur yolcu listeleri

Bandırma-İstanbul arasında sefer yapan vapurlara ait yolcu listeleri, 17 Nisan 1331-17 Teşrin-i Sani 1334 (30 Nisan 1915-30 Kasım 1918) tarihleri arasında değişkenlik gösteren 11 farklı vapur yolculuğundan ve toplamda 23 belgeden (2) oluşmaktadır. Listeler sadece Bandırma'dan İstanbul'a yapılan yolculukları kapsamaktadır. İstanbul'dan Bandırma'ya yapılan yolculuklarla ilgili liste sayısı ise çok az olup karşılaştırma yapabilmek için yeterli ve elverişli değildir. Bu nedenle çalışmaya dahil edilmemiştir. Aslında Bandırma'dan İstanbul'a yapılan seferlere ait listelerin de üç yıllık zaman dilimi göz önüne alındığında değerlendirme için yeterli olduğu pek söylenemez. Öte yandan bu listeler bir seri teşkil edecek nitelikte de değildir. Fakat kısıtlı sayıda ve dağınık olmakla birlikte yine de bazı analizlere konu olabilecek özelliklere sahiptir. Listeler bize yolcuların isimleri, yaşları, cinsiyetleri, memleketleri, uyrukları, meslekleri, nereden geldikleri ve İstanbul'da nerede konaklayacakları (otel, han, özel mesken vb) hakkında bilgi vermektedir. Bazılarında biletlerin nereden temin edildiği ve hangi vapurla yolculuk yapıldığı ifade edildiği halde, bazılarında bu bilgiler bulunmamaktadır.

Yolcu listelerinin bir kısmında vapurların yolculuk tarihi yazmamakla birlikte biletlerin satın alındığı tarihlerden yola çıkarak yaklaşık bir tahmin yapılabilmektedir. Az sayıda bazı listelerin yolcuların mensup oldukları dinlere göre düzenlendiği görülmektedir. Tüm yolcuların genel yaş ortalaması 40 civarındadır. Bu ortalama Müslümanlar ve gayri Müslimler için aynıdır. 13 yaşın altında herhangi bir yolcu kaydına tesadüf edilmemektedir.

Yolcuların tamamının çocuksuz seyahat etmesi pek mümkün görünmediğinden bu durum, belirli bir yaşın altında ve ebeveyni ile birlikte seyahat eden çocukların muhtemelen ücrete tabi olmadığını yani onlar için ayrıca bir bilet alınmasının zorunlu olmadığını ve bu nedenle listelerde zikredilmediğini düşündürmektedir. Vapur başına düşen yolcu sayısı 58'dir. Ayrıca listeler karşılaştırıldığında mükerrer yolculuklara rastlanmamaktadır. Yani aynı kişilerin farklı zamanlarda seyahat ettiği görülmemektedir.

Listelerden anlaşıldığına göre bazen Sirkeci'ye bazen de Galata'ya yolcu indiren vapurların isimleri Paşabahçe, Kısmet, Armağan, Reşid Paşa, Bandırma, Nimet, Gülnihal ve Yörük'dür.

(3) Yolcular, biletleri ilgili kaza komiserliklerinden, polis müdüriyetlerinden, kaymakamlık ve tabur kumandanlıklarından temin edebilmektedir. Bandırma'dan denizyoluyla İstanbul'a gidecek yolcuların biletlerini aldıkları merkezler arasında Bandırma'nın yanı sıra; Bursa, Aydın, İzmir, Balıkesir, Isparta, Burdur, Ayvalık, Lapseki, Biga, Edremit, Soma ve Bergama'yı sayabiliriz. (4) Bununla birlikte biletlerin temin edildiği yerler bazı listelerde belirtilmemiştir.

Çalışmada kullandığımız listelere göre 11 farklı seferle toplam 643 yolcu Bandırma'dan denizyoluyla İstanbul'a seyahat etmiştir. (5) Yolcuların 537'si erkek, 106'sı kadındır. Listelerdeki meslekleri/sanatları bölümünde erkeklerin yaptıkları işler kaydedilmişken kadınlar için bazen açıkça "Nisa" kelimesiyle, bazen de "Nun" harfiyle sadece cinsiyetleri belirtilmiştir. İsimlerinden yola çıkarak yaptığımız tespite göre yolcuların 403'ü Müslüman, 240'ı gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerden 172'si erkek, 68'i ise kadındır. Gayrimüslim yolcu sayısı toplam yolcuların %33'ünü teşkil etmesine rağmen gayrimüslim kadınların Müslüman kadınlara oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Listelere göre seyahat eden gayrimüslim kadınların sayısı 73 iken Müslüman kadınların sayısı 33'tür.

Listelerin bazılarında iki ayrı sütunda yolcuların memleketleri ve geldiği yer (mevrudu) kaydedilmişken bazılarında ise doğduğu yer ile geldiği yer kayıtlıdır. Fakat doğduğu yer hanesi boş bırakılmış olup sadece geldiği yer belirtilmiştir. Birinci tür belgelerden bu yolcuların Trakya ve Balkanlardan Karadeniz ve hatta İç Anadolu'ya kadar çok farklı coğrafyalarda doğdukları veya o bölgelere mensup oldukları anlaşılmaktadır. Fakat bununla birlikte geldiği yer bölümünün tamamına yakınında Bandırma kaydı bulunmaktadır. Bu kayda rağmen söz konusu tüm yolcuların Bandırmalı olması mümkün görünmemektedir. Mevrudu bölümündeki Bandırma kaydını vapura binilen yer olarak kabul etmek daha makuldür. Bu şekilde tutulan listelerdeki toplam 160 yolcunun 17'si İstanbullu, 13'ü Gönenli, 11'i Selanikli, 7'si Sirozlu'dur. Geriye kalanlar ise sayıca büyük gruplar teşkil edemeyecek derecede farklı yerlerden gelenlerdir. Bu listelerden söz konusu kişilerin nerede ikamet ettiğine dair bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

İkinci grubu oluşturan listeler bize daha net bilgiler vermektedir. Çünkü bu listelerdeki mevrudu bölümünde sadece Bandırma değil civar bölgelerin isimleri de belirtilmektedir. Buradan hareketle mevrudu Bandırma yazanların kentte ikamet ettikleri, kaydedilmiş olan diğer merkezlerin ise İstanbul'a gitmek amacıyla Bandırma'ya gelenlerin ikamet ettikleri yerler olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu tarz tutulan listelerde toplamı 483 olan yolcuların yarısından biraz fazlası Bandırma'da yaşamaktadır (256 kişi, %53). Bunu 76 kişiyle (%15) İzmir'den gelenler izlemektedir. Ardından Karesi'den (43 kişi, %9) ve Burdur'dan gelenler (22 kişi, %4.5) önemli bir yekûn teşkil etmektedir.

Bandırmalı yolcuların 52'si tüccar, 51'i kadın, 15'i öğrenci, 10'u bakkal, 5'i üst düzey bürokrat, 9'u memur, 8'i rençber ve zürradır. Bunların dışında çok az sayıda tütüncü, balıkçı, kahveci, terzi, kayıkçı, mühendis, çoban, kunduracı gibi farklı meslekleri icra eden kişiler bulunmaktadır. İkamet yeri olarak 90 kişi oteli, 86 kişi bir akraba veya yakınının hanesini, 5

kişi hanları tercih etmiştir. Ayrıca 36 kişinin kendi hanesinde kaldığı 7 kişinin Bandırma'ya döneceği veya İstanbul'dan başka bölgelere gideceği anlaşılmaktadır. Bunların dışında çok az sayıda yolcu kahve, okul ve dükkân gibi mekânlarda konaklamaktadır.

Yolcuların İstanbul'da kaldığı mekânlar

Listelerde yolcuların kalacakları yerler belirtilmiş olup değişik mekânlarda konakladıkları anlaşılmaktadır. 643 yolcunun büyük bölümü hane ve otelleri tercih etmiştir. Yolcuların 293'ü hanelerde, 265 kişi otelde, 45 kişi kahve, dükkân, mağaza, yatılı okul gibi çeşitli yerlerde, 20'si hanlarda kalmıştır. Bunun dışında 20 kişi ise ya aynı gün Bandırma'ya döneceğini ya da başka bir bölgeye seyahat edeceğini bildirmiştir. Yolcuların kaldıkları mekânlarla statüleri, meslekleri ve gelirleri arasında bir iki otel dışında bir ilişki kurabilmek pek mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda her ne kadar bazı tüccarların nispeten daha lüks olarak nitelendirebileceğimiz apartmanlarda kaldığı kayıtlı ise de buna mukabil manav, posta memuru, rençber, makinist gibi kişilerin köşk ve konaklarda kaldığı da vakidir.

Haneler

Yolcuların yarısına yakınının haneleri (293; %45) tercih ettiği görülmektedir. Aralarında çok az sayıda apartman, konak ve köşkların de bulunduğu haneler açık adresleri, semt ve sokak isimleri, bazen de kapı numarasına varıncaya kadar ayrıntılı şekilde listelerde yer almıştır. Haneler yolcunun kendisine ait ise hanesi, değilse sahibi olan şahsın hanesi, apartmanı veya konağı olarak belirtilmektedir.

Hanelerin büyük çoğunluğu başkalarına aittir. Herhangi bir hanede kalan 293 yolcudan ancak 79'unun kendisinin veya ebeveyninin mülkiyetinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Az sayıdaki bu kişilerin aslen İstanbul'da ikamet edip çeşitli nedenlerle ve belirli süreliğine Bandırma veya çevresine gittikleri ve daha sonra geri döndükleri kabul edilebilir. Ev sahibi yolculardan 15'i kadındır. Meslek dağılımı açısından 11'i tüccar, 7'si tütüncü veya tütün bayi, 5'i öğrencidir. Bunların dışında çok farklı fakat dağılım açısından grup oluşturamayacak sayıda mesleklerin de listelerde yer aldığı görülmektedir.

Oteller

Oteller buldukları semtlerin adlarıyla birlikte kaydedilmiştir. İstanbul'da Sirkeci, Galata, Beyoğlu ve Fatih olmak üzere dört farklı semtte bulunan oteller tercih edilmiş olup konaklayan yolcu sayısı 265 (%41)'dir. Listelerde belirtilen sayılara göre Bandırma'dan denizyolunu kullanarak İstanbul'a gelen yolcuların kaldığı otellerin çoğu Sirkeci'de bulunmaktadır. Bunlardan en çok tercih edileni 26 kişiyle Meserret Oteli'dir. Bu yolcuların büyük çoğunluğunu başta tüccarlar olmak üzere terzi ve bakkaldan sıhhiye memuru ve müfettişine, berberden manifaturacıya ve kadın yolculara kadar farklı kesimlerden insanlar teşkil etmektedir. Meserret Oteli'nden sonra en çok tercih edileni Meşrutiyet Oteli'dir. Yine büyük çoğunluğu tüccarlar olmak üzere kaymakam, mahkeme üyesi ve müteahhit gibi şahısların da bulunduğu 22 yolcu bu otelde kalmıştır. Yolculardan 20'si ise Sirkeci'de Bahr-ı Sefid Oteli'nde konaklamıştır. Aralarında fabrikatör, dava vekili, reji memuru gibi yüksek statüye mensup kişilerle çok sayıda tüccarın dışında, kunduracılık, bakkallık ve kayıkçılık gibi mesleklerle iştigal eden şahıslar bulunmaktadır. Sirkeci'deki söz konusu üç oteli Bandırma (9 kişi) ve Filibe Oteli (8 kişi) takip etmektedir.

Galata'da en çok tercih edilen oteller ise 13'er yolcu ile Bandırma ve Olimpiya Otelleridir. Ardından 10 kişi ile Ankara Adapazarı Oteli gelmektedir. Bandırma Oteli'nde

konaklayanların 9'u tüccar, 3'ü kadın ve biri sarraf iken Olimpiya ve Ankara Adapazarı otellerindeki yolcuların mesleki açıdan çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Beyoğlu'nda en çok rağbet gören ise 10 kişi ile Tokatlıyan Oteli'dir. Ardından gelen 9 oteldeki yolcu sayısı çok az olup bu semtte otel başına düşen yolcu sayısı ikinin altındadır. Otel sayısı açısından en az tercih edilen semt ise Fatih'tir.

Sirkeci

Listelerden anlaşıldığına göre yolcular Sirkeci'de 40 farklı otelde konaklamaktadır. (6) Bu oteller; Altay Oteli, Anadolu Oteli, Ankara Adapazarı Oteli, Aydın Oteli, Bahr-ı Sefid Oteli, Bandırma Oteli, Berlin Oteli, Bizans Oteli, Bursa Oteli, Bursa Merkez Oteli, Bosna Oteli, Cuma-i Atik Oteli, Deniz Oteli, Edirne Oteli, Filibe Oteli, Haleb Oteli, İkbal Oteli, İskenderiye Oteli, İzmir Oteli, İzmit Oteli, Kala-yı Sultaniye Oteli, Manastır Oteli, Marbeçe Oteli, Marmiha Oteli, Mehmed Efendi Oteli, Merkez Oteli, Meserret Oteli, Meşrutiyet Oteli, Osmaniye Oteli, Osmanlı Oteli, Paris Oteli, Posta Oteli, Rumeli Oteli, Santral Oteli, Selanik Oteli, Silistre Oteli, Şark Oteli, Tekfurdağı Oteli, Trabzon Oteli ve Viyana Oteli'dir.

Galata

Yolcuların Galata'da konakladıkları otellerin sayısı 15'tir. (7) Bunlar; Anadolu Oteli, Ankara Adapazarı Oteli, Bandırma Oteli, Berlin Oteli, Bursalı Oteli, Edirne Oteli, Mürefte Oteli, Metropol Oteli, Olimpiya Oteli, Osmaniye Oteli, Tekfurdağı Oteli ve Yorasalem Oteli'dir.

Beyoğlu

Beyoğlu'nda konaklanan otellerin sayısı 11'dir. Bu oteller; Emir Bey Oteli, Emperyal Oteli, Hıryoyal Oteli, Kordon Oteli, Metropol Oteli, Otel Kuru, Pera Palas Oteli, Peter Oteli, Prepandis Oteli, Sanrar Oteli ve Yeni Şark Oteli'dir.

Fatih

Yolcuların Fatih'te kaldığı oteller, Bosna Hersek Oteli, Mahmutpaşa Oteli ve Konya Oteli'dir. Bunların dışında yolcuların Fatih'te konakladıkları 3 otel daha bulunmaktadır. (8)

Kahve ve dükkânlar

Yolcuların hane, otel ve hanların dışında sırasıyla en çok muhtelif yatılı okullarda, kahve, dükkân veya mağazalarda kaldıkları görülmektedir (45 kişi; %7). Belgelerdeki ifadelerden bu tür yerlerde kalan yolcuların bir kısmının bu mekânların sahipleri olduğu anlaşılmaktadır.

Hanlar

Gelen yolcuların konaklama açısından en az tercih ettiği mekânlar hanlardır. (20 kişi, %3) Sayısı 20 olan bu hanlar; Balıkpazarında Nevşehir Hanı, Kantarcılarda Yeni Han, Sultanhamamında Müsavat Han, Yağ kapanında Lazlar Hanı, Çakmaçılarda Çukur Han, Mercan'da Kehribarcı Han, Sirkeci'de Yeni Han, Köprücü Han, Fatih'te Destur Han, Sultanhamam'da Meserret Han, Havyar Hanı, Tahtakalede Şehzade Han, Türbedar Hanı, Valide Han, Şeyh Hanı, Beyoğlundaki Taksim Habaye Hanı, Doğrüyol'da Hazeryan Han, Nişantaşı Firuze Han, Südlüce Saatcibaşı İsmail Efendi Hanı, Pangaltı'da Altun Bakal sokağında Azanik Hanı'dır.

Yolcuların meslekleri

Listelerde meslek/sanat bölümünde kadın yolcuların sadece cinsiyetleri yazmakla birlikte erkek yolculardan bir-iki istisna haricinde tümünün meslekleri kaydedilmiştir. Bu bağlamda erkek yolcuların çok farklı meslek gruplarına dahil olduğu görülmektedir. Meslekler içinde ticaretle işgal edenlerin sayısı açık ara ile diğerlerinden öndedir (169 kişi,%31). Tüccarların 105'i Müslüman, 64'ü ise gayrimüslimdir.

Yolcular içinde çok büyük bir yekûn teşkil etmesine rağmen İstanbul'da hane sahibi olan tüccarların sayıca az olduğu görülmektedir. Tüccarların büyük çoğunluğunun otel ve hanlarda kalması, bu meslek grubuna mensup olanların Bandırma ve çevresinden İstanbul'a ticari nedenlerle ve geçici süreliğine geldiklerini düşündürmektedir. Benzer şekilde diğer meslek sahiplerinin de işleri gereği ve yine geçici süreyle İstanbul'a geldikleri yorumunu yapmak mümkündür.

Tüm yolcular arasında tüccarlardan sonra en yoğun grubu 27 kişi ile öğrenciler teşkil etmektedir. Ardından 26'şar kişi ile bakkallar ve rençberler ile gelmektedir. Bu meslek gruplarında Müslümanların sayısı gayrimüslimlere göre üç ila dört kata yakın oranda fazladır. Bunları 24 kişi ile aralarında vali, kaymakam, mahkeme reisi, istinaf mahkemesi azası, sıhhiye müfettişi, Bandırma mal müdürü ve Karesi meclis-i umumi azası gibi üst düzey bürokratların bulunduğu meslek grupları takip etmektedir. Daha sonra 14'er kişiyle memurlar ve kahveciler, 12 kişiyle çeşitli işlerde çalışan kâtipler gelmektedir. Bu meslek gruplarının dışında, mensuplarının sayısı 10 veya daha az olan çok farklı mesleklerden kişiler mevcuttur. Bu mesleklerden bazıları şöyle sıralanabilir: Tütüncü, demiryolcu, kunduracı, balıkçı, çoban, marangoz, müderris, mühendis, manav, muallim, bahçıvan, kayıkçı, sarraf, bezzaz, koltukçu, komisyoncu. Bunun yanında her birine sadece birer yolcunun mensup olduğu meslekler de söz konusudur.

Müslümanlar arasında ticaretten sonra en yoğun meslek gruplarını bakkallar, öğrenciler, rençberler, üst düzey bürokratlar, memurlar, kahveciler, devlette veya özel sektörde kâtiplik yapanlar ve tütüncüler oluşturmaktadır. Gayrimüslim yolcular arasında ise çoğunlukla yine ticaretle işgal edenlerden sonra sırasıyla öğrenci, balıkçı, bakkal, rençber yer almakta ve Müslümanlarda olduğu gibi farklı mesleklerin yaygın olduğu görülmektedir. Yolcular içinde istisna kabul edilebilecek sayıda işsiz ve mesleği belirtilmeyen kişiler mevcuttur. Listelerin büyük ihtimalle ekspres vapurlara ait olduğu ve Karesi Mutasarrıfı Mazhar Bey'in raporunda verdiği bilgiye göre ücretinin diğer vapur ücretlerinin iki katı olduğu göz önüne alınırsa bu yolcuların ekonomik olarak diğer vapurları tercih edenlerin üzerinde bir gelire sahip olduğu tahmin edilebilir. Bunun yanı sıra tüccar yolcuların, üst düzey bürokratların ve sarrafların, maden sektöründe çalışanların, özel sektör yöneticilerinin de göreceli olarak ekonomik açıdan diğer meslek gruplarına göre daha iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Bandırma coğrafi konumu ve İstanbul'a yakınlığı nedeniyle antik dönemlerden itibaren önemli bir kent olma özelliğini sürdürmüştür. Osmanlı döneminde özellikle 19. yüzyıldan itibaren hareketliliği gittikçe artan Bandırma, İstanbul'un hayvancılık, ziraat, sanayi ve askeriye açısından ihtiyaç duyduğu birçok ürünün tedarik edildiği bir merkez olmuştur. Bu nedenle Bandırma-İstanbul denizyoluyla hem ürün hem de insan taşımacılığı yoğun bir faaliyet haline gelmiştir. Fakat artan bu yoğunluğa rağmen verilen hizmetlerin zaman zaman aksadığı ve şikâyetlere konu olduğu görülmektedir. Bu nedenle ulaşımın ihtiyaca cevap verebilmesi için Bandırma ve çevresinde bazı faaliyetlere girilmiştir. 1874 yangınından

sonraki imar faaliyetleri esnasında kentin yakın zamanda daha fazla büyüyeceği düşünülerek limana yakın caddeler özellikle geniş tutulmuştur. Daha sonra Bandırma limanı genişletilmiş, iskele büyütülmüş, ayrıca gece seferlerindeki riski azaltmak amacıyla belirli yerlere deniz fenerleri inşa edilmiştir. 1912 yılında Soma-Balıkesir-Bandırma demiryolunun hizmete açılmasıyla denizyolu ile demiryolu entegre edilmiş ve böylece birçok yönden Bandırma'nın gelişmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Bandırma'dan İstanbul'a yapılan bazı vapur seferlerine ait yolcu listeleri ele alınmıştır. Söz konusu listeler sayıca az ve üç yıllık bir döneme yayılmış olup bir seri teşkiline imkân vermemektedir. Fakat buna rağmen yine de bu listeler bazı önemli bilgileri içermekte ve kısmen de olsa analiz yapmamıza imkân tanımaktadır. Bu tür belgelerin daha fazla mevcudiyeti halinde daha sağlıklı karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılabilmesi mümkün olacaktır.

Yolcu adlarının listelerde yer alması sayesinde dini cemaatlere mensubiyet açısından dağılım yapılabilmektedir. Buna göre yolcuların %63'ünün Müslüman, diğerlerinin ise gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Kadın yolcuların cinsiyetlerinin kaydedilmiş olması nedeniyle onların da hem toplam sayılarına hem de dini mensubiyetlerine ait verilere ulaşılabilmektedir. Erkek yolcular arasında Müslümanların gayrimüslimlere göre çok fazla olmasına karşın kadın yolcularda bu durum tam aksinedir. Müslüman kadınların sayısı 33 iken gayrimüslim kadınların sayısı 73'tür.

Listelerde yolcuların İstanbul'da kalacakları yerler belirtildiği için bazı otel ve hanların isimlerine ulaşmak mümkün olmaktadır. Otel ve hanlarda kalan yolcuların çokluğu, misafir kalınan hanelerin büyük bölümünün başkalarına ait olması ve listelerde gelinen yer hanesinde Bandırmalı sayısının diğer şehir ve kasabalara göre daha fazla olması gibi olgulara dayanarak yolcuların azamisinin Bandırma'da ikamet ettiği, diğerlerinin de İstanbul'a gitmek üzere çevre kentlerden Bandırma limanına geldikleri tahmin edilmektedir.

Listelerde yer alan bir başka bilgi türü de mesleklerdir. Buna göre çok farklı mesleklerle mensup kişilerin Bandırma-İstanbul arasında seyahat ettiği görülmektedir. Yolcu profilleri, meslekler ve kalınan yerler göz önünde alındığında yapılan seyahatlerin mesleki gayeyle ve belirli süreliğine yapıldığı sonucuna varılabilir. Dini mensubiyetlerle meslekler arasındaki ilişkiye bakıldığında herhangi bir meslekte bu açıdan bariz bir yoğunlaşmanın olmadığı ve her iki grubun hemen hemen aynı meslekleri icra ettikleri söylenebilir. Sadece üst düzey bürokratların Müslüman olması bu genelleme için istisna teşkil etmektedir.

Yolcuların büyük çoğunluğunu tüccar kesimi oluşturmaktadır. Buna paralel olarak İstanbul için Bandırma'dan çok çeşitli ürünlerin tedarik edildiği göz önüne alındığında iki bölge arasında çok önemli bir hareketliliğin olduğunu söylemek mümkündür. Çok farklı şehirlere mensup ve yine farklı meslekleri icra eden kişilerin denizyoluyla İstanbul'a gitmek üzere Bandırma'yı sıklıkla kullanmaları da buna ilave edilmelidir. Bu durum Bandırma'nın coğrafi konumunun ve 19. yüzyıl boyunca Bandırma ve İstanbul arasında artan ilişkilerin bir neticesidir.

Açıklamalar

- (1) Osmanlı modern dönemi Bandırma-İstanbul denizyolu ulaşımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için (Çağman, 2018: 355-387)
- (2) Yolcu listelerini içeren belgeler Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) DH.EUM.SSM'de bulunmaktadır. Çalışmada, belgelerdeki sayı ve bilgiler bir arada değerlendirildiği için belgelerle ilgili künyeler metin içinde gösterilmeyip Kaynakça bölümünde verilmiştir.
- (3) Mazhar Bey'in raporuna göre Bandırma-İstanbul arasında yolcu kapasitesi ve konfor açısından iki tür vapurun sefer yaptığını daha önce ifade etmiştik. Bunlardan birincisi 86 kişi kapasiteli ve kamaralıdır. İkincisi ise iki bin civarında kapasiteye sahiptir. Çalışmaya konu olan listelerde yolcu sayısının vapur başına yüz civarında olması ve yolcuların önemli bölümünün üst ve orta düzey bürokratlarla tüccarlardan meydana gelmesi bu listelerin ekspres vapurlara aidiyetine dair kanaati güçlendirmektedir. Buna ilave olarak listelerde daha önce Mazhar Bey'in belirttiği çok sayıda kadın (tüccar) a tesadüf edilmemesi de bu durumu teyit

eder görünmektedir. Fakat bununla birlikte listelerde adı geçen vapur isimlerinin rutin olarak sefer yapan vapurlara ait olması vapur türleri hakkında ihtiyatlı davranmamıza neden olmaktadır.

(4) Bandırma'dan İstanbul'a sefer yapan vapur listelerinin üst kısmında "Bandırma'dan Dersaadet'e gelen" ibaresi bulunmakla birlikte İstanbul'dan Bandırma'ya gelen bir vapur yolcu listesinde "Bandırma İzmir hattına gidenler" şeklinde ibareye tesadüf edilmiştir. Bu durumda vapurun İstanbul-Bandırma-İzmir hattında çalıştığı düşünülebilirse de söz konusu dönemde İzmir-Balıkesir-Bandırma demiryolunun işlemekte olduğu göz önüne alındığında İzmir, Aydın, Manisa, Isparta, Balıkesir, Burdur gibi civar bölgelerdeki yolcuların Bandırma'ya geliş-gidişlerinde demiryolunu kullandıklarını kabul etmek daha makul görülmektedir.

(5) DH.EUM.SSM.67.59.Lef 29-2'deki belgedeki listede her ne kadar "Yörük vapuruyla Karadeniz'den gelen yolculardır" şeklinde ibare olsa da yolcuların geldiği bölgelerin Karesi, Bandırma, Erdek, Edincik, Karacabey, İzmir, Akhisar, Burdur ve Kırkağaç olarak kaydedilmesi göz önüne alınarak sehven Karadeniz olarak yazıldığı düşünülmüş ve vapurun Bandırma'dan İstanbulla gittiği tahmin edilerek ilgili belge çalışmaya dahil edilmiştir.

(6) İstanbul'daki otelleri konu edinen bir makalede 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Eminönü'nde bulunan otel sayısının 28 olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu çalışmada Sirkeci'deki oteller ayrıca belirtilmediği için bu bölgedeki otellerin de Eminönü içinde değerlendirildiğini düşünmek makul görülmektedir. Çalışmada Eminönü'ne ilave olarak aynı dönemde Kadıköy, Boğaziçi, Adalar, Galata ve Pera'da bulunan otel sayıları da verilmiştir. (Yakarta-Binan, 92) Fakat Bandırma-İstanbul denizyolunu kullanan yolcularla ilgili belgelerden edindiğimiz bilgiye göre Sirkeci'deki mevcut otellerin sayısı 40'ı bulmaktadır. Listelerde Eminönü ayrıca zikredilmediği için bu semtteki otellerin de Sirkeci içinde değerlendirildiği düşünülebilir.

(7) Sirkeci'de bulunduğu belirtilen bazı otel isimlerine Beyoğlu'nda da tesadüf edilmektedir. Yolcu listelerinde otellerin isimlerinden önce buldukları semt adları zikredilmektedir. Bu durum dikkate alınarak hem Sirkeci'de hem de Galata'da bulunduğu belirtilen aynı isimli oteller, tarafımızca farklı oteller olarak sınıflandırılmıştır.

(8) Konaklanan otellerden üç tanesinin adı maalesef okunamamıştır.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

- BEO.351.26262.Lef-3/1, 27 Kânûn-ı Evvel 1309 (8 Ocak 1894)
DH.EUM.SSM.1.20.Lef-1, 15 Cemaziyel ahir 1333 (30 Nisan 1915)
DH.EUM.SSM.3.50.Lef 4, 5, 6, 7, 26 Safer 1334 (3 Ocak 1916)
DH.EUM.SSM.3.75.Lef-1 ve Lef-2, 24 Rebiulevvel 1334 (30 Ocak 1916)
DH.EUM.SSM.4.2.Lef-1, 2 Rebiulahir 1334 (7 Şubat 1916)
DH.EUM.SSM.5.12.Lef-1/1 ve Lef-1/2, 11 Cemaziyelahir 1334 (15 Nisan 1916)
DH.EUM.SSM.5.17.Lef-2, 12 Cemaziyelahir 1334 (16 Nisan 1916)
DH.EUM.SSM.67.55.Lef-1/1, Lef-1/2, Lef-1/3, 13 Safer 1337 (18 Kasım 1918)
DH_EUM.SSM.67.59.Lef-6/1, Lef-14/1, Lef-4/2, Lef-14/3, Lef-29/1, Lef-29/2, Lef-31/1, Lef-31/2, 25 Safer 1337 (30 Kasım 1918)
DH.İ.UM.EK.101.47.Lef-1 ve Lef-5 28 Mart 1332 (10 Nisan 1916)
DH.İ.UM.EK.45.40.Lef-2. Kânûn-ı Evvel 1333 (Aralık 1917)
DH.İD.197.6.Lef-2/1, 29 Kânûn-ı Evvel 1329 (11 Ocak 1914)
DH.MKT.2378.69.Lef-1/1, 7 Temmuz 1317 (20 Temmuz 1901)
DH.MKT.1036.46.Lef-1/2, 15 Kanun-ı Evvel 1321 (28 Aralık 1905)
DH.MUİ.119.34.Lef-1 ve Lef-2, 22 Temmuz 1326 (4 Ağustos 1910)
İ.BH.1.54.Lef-1 ve Lef-2, 27 Teşrîn-i Sâni 1310 (& Aralık 1894)
ŞD.1537.9.Lef-3, 29 Cemâziye'l-âhir 1292 (2 Ağustos 1875)

Diğerleri

- Aslan, Sezer. (2008), *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağman, Engin. (2018), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bandırma-İstanbul Denizyolu Ulaşımı", Ed. Ulaş Töre Sivrioğlu, *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Bursa, Dora Yayınları, s. 355-387
Köç, Ahmet. (2018) "Bandırma Kazası'nın İzmir-Kasaba Demiryolu Hattına Bağlanması", Ed. Ulaş Töre Sivrioğlu, *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Bursa, Dora Yayınları, s. 371-386
Üçışık, Süheyla. (1998), *Bandırma Şehir Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi)

Yakarta, E.Ç.- Can, B. (2011), *İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)*, 3 Ekim 2020 tarihinde http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON_6_2_79_94.pdf, adresinden alındı.

Ek 1.5 Teşrin-i sani 1334 tarihinde Bandırma'dan İstanbul'a gelen vapur yolcularının listesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تشریح تاریخ ۱۳۳۴ تا یکشنبه باندیرمه در کلمه بویگیر
مخصوص

اسم و شهرت	تالیماتی سی	صنعت	مولودی	موردی	اقامت الیه و کجای اقامت	سلاطنت
کامیاب ولد کجور اوستیا	۴۸	تجار	از بوند		فکر کونیه خور باندیرمه	
اسپیک و اولفاند فاند	۴۷	کاتب	از بوند		بک اوغلینده طوقاقلی اولون	
المنی نیت کجک عثمان	۴۰	تجار	باندیرمه		بک اوغلینده تارک اولون	
محمد علی بن جلیلیه	۴۶	سولت کتیرک	از بوند		زیرکده سحر طوقاقلی نیت	
نصرت اولیاده	۵۵	تجار			بک اوغلینده سحر اولون	
مردا و اولون	۴۱	تکون مبدی			متر و اولون	
سبح محمد نفا و قه نیت	۴۶	اصناف	باندیرمه		طوقاقلی ده قه بک محمد نیت	
صاف اولون نیت بشارتی	۵	تجار			بک اوغلینده آتین نیت	
احمد اولون نیت قه	۴۵	تجار	از بوند		طوقاقلی اولون	
کامیاب ولد مینیا	۴۱	تکون مبدی			متر و اولون	
بویک ولد دیکتر قه	۴۱	تجار	از بوند		بک اوغلینده نیت جلیلیه	
کمز اولون نیت	۱۶		باندیرمه		اقربیه قه سحر نیت	
محمد علی ولد دیکتر	۵۵		از بوند		خلطرده متر و اولون	
قده قه بیکس	۴۹	تکون مبدی	باندیرمه			
محمد هادی اولون ایلیا	۴۴	تجار			آبیک	
محمد علی بن کمال قه	۴۵	تکون مبدی	قهر		قده قه محمد ده کمال	
محمد علی بن کمال محمد	۵۸	تجار	آبیک		سلاطنت محمد سلاطنت	
محمد علی بن صلیح	۵۶		باندیرمه		نهر اولون آرابی بانی محمد	
المنی نیت کجک	۵۲	تجار	اراک		خلطرده متر و اولون	
محمد علی بن کمال قه	۴۱	تجار	از بوند		کمز قه سحر اولون	
محمد علی بن کمال قه	۴۴	تجار	فنییا			
المنی نیت آرابی اولون	۴۷	تجار			کمال ده بک محمد سلاطنت	
فرانز اولون قه نیت	۴۶	مهندس	آبیک		بک اوغلینده نیت سحر نیت	
المنی نیت کجک عثمان	۴۷	تجار	باندیرمه		قهر کجک قه نیت	
محمد علی بن کمال قه	۵۰	تجار	از بوند		اقربیه قه قول بانی نیت	
محمد علی بن کمال قه	۴۶	تجار	باندیرمه		سلاطنت قه نیت	
محمد علی بن کمال قه	۴۷	تجار	باندیرمه		سلاطنت قه نیت	
محمد علی بن کمال قه	۵۱	تجار	از بوند		خلطرده متر و اولون	
محمد علی بن کمال قه	۴۶	تجار	اراک		کمال ده بک محمد سلاطنت	

کمال ده بک محمد سلاطنت

OSMANLI ARSIVI
DH.EUM.SSM
67 59 44
(1 shf 60s)

DH.EUM.SSM.00067.00059.014

Ek 2. 17 Teşrin-i sani 1334 tarihinde Bandırma'dan İstanbul'a gelen vapur yolcularının listesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

2016

OSMANLI ARŞİVİ
DH.EUM.SSM
67 55 1

مخصوص
بازار
نارین بازه
مکتوب اولار

ردیف	عده	اسم و شهرتی	شماره	صنف	مولودی	آقایی	مقام
1	1	محمد علی	21
2	1	...	22
3	1	...	23
4	1	...	24
5	1	...	25
6	1	...	26
7	1	...	27
8	1	...	28
9	1	...	29
10	1	...	30
11	1	...	31
12	1	...	32
13	1	...	33
14	1	...	34
15	1	...	35
16	1	...	36
17	1	...	37
18	1	...	38
19	1	...	39
20	1	...	40
21	1	...	41
22	1	...	42
23	1	...	43
24	1	...	44
25	1	...	45
26	1	...	46
27	1	...	47
28	1	...	48
29	1	...	49
30	1	...	50
31	1	...	51
32	1	...	52
33	1	...	53
34	1	...	54
35	1	...	55
36	1	...	56
37	1	...	57
38	1	...	58
39	1	...	59
40	1	...	60
41	1	...	61
42	1	...	62
43	1	...	63
44	1	...	64
45	1	...	65
46	1	...	66
47	1	...	67
48	1	...	68
49	1	...	69
50	1	...	70

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

DH.EUM.SSM.00067.00055.001

Örgütsel Desteğin İşte Var Olamama (Presenteeism) Üzerindeki Etkileri: Bursa Örneğinde Bir Araştırma

Mesut Kasap^{a, b}

Özet

İş görenlerin örgütlerine yönelik algıladıkları destek, işyerindeki tutumlarını ve genel olarak örgütün verimliliği etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Çalışanların örgütlerine yönelik destek algıları, örgütlerinde karşılaştıkları yönetsel destek, çalışma arkadaşlarına yönelik destek algıları ve onlarla etkileşimlerine göre farklılaşabilmektedir. İşte var olamama hem çalışanın sağlığı ve verimliliği açısından hem de örgütsel verimlilik açısından dikkate alınması gereken önemli bir yönetsel konudur. Bu bağlamda çalışmanın araştırma kısmı konaklama işletmeleri örneğinde Bursa ilinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre yönetici desteği, örgütsel destek ve işte var olamamanın boyutları olan işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Ayrıca konaklama işletmeleri çalışanlarının algıladıkları örgütsel ve yönetsel desteğin işte var olamamanın boyutları olan işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınmayı pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına bakılarak iş görenlerin algıladıkları örgütsel desteğin çalışanların işte var olamama sorununun çözümüne katkıda bulunacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Bursa
İşte Varolamama
Örgütsel Destek
Yönetsel Destek
Hizmet İşletmeleri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.09.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.798441

The Effects of Organizational Support on Presenteeism: A Research in Bursa Sample

Abstract

The support perceived by the employees towards their organizations is one of the important factors affecting the attitudes in the workplace and the productivity of the organization in general. Employees' perceptions of support for their organizations may differ according to their managerial support, perceptions of support for their colleagues and their interactions with them. On the other hand, the term absence at work, which expresses the desire of the employees to come to work even when they are ill, is also an element associated with organizational support. Existence is an important managerial issue that should be considered both in terms of employee health and productivity and organizational efficiency. In this context, the research part of the study was carried out in Bursa province in the sample of accommodation enterprises. According to the results of the study, there is a statistically significant and positive relationship between executive support, organizational support and completion and avoiding distraction, which are the dimensions of absence at work. In addition, it shows that the organizational and managerial support perceived by the employees of the accommodation companies positively affects the completion of the job and the distraction, which are the dimensions of the absence at work. Considering the results of this study, it can be said that the organizational support perceived by the employees will contribute to the solution of the problem of the employees' absence at work.

Keywords

Bursa
Not Being Here
Organizational Support
Managerial Support
Service Enterprises

About Article

Received: 22.09.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.798441

^a İletişim Yazarı: mesutkasap25@gmail.com

^b Dr. Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO. ORCID ID: 0000-0002-0151-3284

Giriş

Örgütsel destek, çalışanın işletme için gösterdiği gayretin ödüllendirileceğine, katkılarından ötürü değer verileceğine, sağlık ve iyiliğinin önemleneceğine dair inancı ifade eder. Çalışanlar, örgütlerin onların iyi olmaları ve yaptıkları katkıları önemsemesine dair inançlar geliştirirler (Rhoades ve Eisenberger, 2002: 698; Acaray, 2019: 132). Bu genel inançlar ise örgütsel destek algısına işaret etmektedir (Wayne vd., 1997). Örgütsel destek örgütün çalışanların çıkarlarını gözetmesi, taleplerini ve şikâyetlerini dikkate alması, katkılarını göz ardı etmemesi, gibi faktörlerin toplamıdır (Ceylan ve Şenyüz, 2003). Bu düşünceden yoksun çalışan, hem kendini işletme içerisinde iyi hissetmeyecek, hem de hastalık gibi herhangi bir olumsuzluk durumunda izin verilme desteği beklemeyecek, hatta sıkıntısını paylaşmaktan kaçınacaktır. (Ashkanasy ve Nicholson, 2003: 24) bu durumda ise çalışan izin almaktan, hasta gözükmekten, yöneticilerinin hatta arkadaşlarının olumsuz tepkilerinden dolayı devamsızlık yapmaktan çekinecektir (Arslaner, 2015).

Örgütsel destek genel olarak; çalışanların işletmeyi benimsediğini, örgüt için yaptığı katkıların değerli görüldüğü ve bunun sonucu olarak çalışanların bu desteğe bağlılık, sadakat ve performansla karşılık vermesidir (Rhoades ve Eisenberger, 2002; Taştan, vd., 2014: 122). Farklı bir ifadeyle örgütsel destek, çalışanların işletmeye ve örgütsel amaçlara karşı kendini adama zorunluluğunun yanı sıra; işverenlere olan bağlılıklarını gösterme noktasında sorumluluk hissi yaratmaktadır (Wayne vd., 1997; Terzi ve Çelik, 2016: 88).

Örgütsel destek; iş gören algısı olarak işletmenin kendisine ne kadar destek sağladığı ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle; algılanan örgütsel destek, işletme çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri ya da a örgütün yanlarında olduğuna inanmalarıdır. Örgütsel destek; çalışanlara değer verildiğini hissettirmekle birlikte, çalışanın her hangi bir konuda yardıma ihtiyacı olduğunda yardım edecek birilerinin var olmasıdır (Özdevecioğlu, 2003: 113).

Örgütsel destek; iş tatmini, olumlu çalışma ortamı yaratma, duygusal bağlılık, bireysel performans artışı gibi faydalı katkılar sunmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Bu katkılar, çalışan ve örgüt arasındaki bağlantının güçlenmesi ve sosyal-duygusal ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yardımcı olmaktadır (Dawley vd., 2010; Akkoç vd., 2012; Arslaner, 2015).

Presenteeism (İşte Var Olamama)

İşletmelerin en önemli beklentisi karlılıklarını arttırmaktır. Ayrıca sürekliliklerini devam ettirme ve sosyal fayda gibi amaçları da bulunmaktadır. Bu amaçlarını gerçekleştirmede en önemli unsur insan kaynaklarıdır. İnsan kaynaklarının verimliliğini maksimum seviyeye çıkarmak işletmelerin üzerine yoğunlaştığı konuların başında gelmektedir. Fakat çalışma hayatında geçirilen zamanın verimliliği ve kalitesi, her zaman aynı olmamaktadır. Bu verimliliği etkileyen faktörlerden biri de hastalıktır. Özellikle çalışan da hastalıkla ilgili belirtilerin yoğun hissedildiği zamanlarda gerekli tedavilerle birlikte dinlenilmesi gerekmektedir. Ancak kişisel ve örgütsel sebepler nedeniyle çalışanlar evde dinlenmek yerine verimli çalışmamalarına rağmen işe gelmektedir. Presenteeism (işte var olamama), bu durumu ifade eden bir olgudur (Şahin, 2015).

Presenteeism çalışanların hastalık veya diğer sağlık durumları nedeniyle tam verimlilikle çalışmadığı halde işte olmasını ifade eden bir kavramdır (Martinez ve Ferreira, 2012: 297). Çalışan sağlığı, iş ve yaşam tarzından kaynaklı hastalıkların önlenmesi ve devamsızlığın azaltılması son yıllarda özellikle üzerinde durulan konulardan biridir. Bu bağlamda

presenteeism de öne çıkmaktadır (Baker-McCleary, vd., 2010: 311; Şahin, 2015). Farklı bir tanım olarak presenteeism çalışanın hastayken işe gitmesi ve sağlığının iyi olmamasından kaynaklı performansının düşük olmasıdır (Şahin, 2015). Yapılan araştırmalar presenteeism verimliliği azaltmada devamsızlıktan daha fazla rol oynadığını ortaya koymuştur (Bergström vd., 2009: 1180). Çalışanın hastayken işe gitmesinin, toplamda devamsızlıktan çok daha fazla verimlilik kaybına neden olduğu ve presenteeism'in etkin yönetilmesinin rekabet avantajında işletmeye destek sağlayabilecek bir strateji olabileceği düşüncesi konuya olan ilgiyi artırmıştır (Johns, 2010: 519). Ayrıca, presenteeisme maruz kalmanın ilerleyen dönemlerde çalışanların genel sağlığını olumsuz etkilemesi nedeniyle de inceleme konusu olmaktadır (Bergström vd., 2009: 1179).

Yapılan araştırmada presenteeismi etkileyen faktörler örgütsel faktörler (zaman baskısı, görevler üzerindeki kontrol, iş arkadaşları ile ilişkiler, istihdam durumu), bireysel faktörler (aile hayatı, ekonomik durum, aşırı bağlılık, sosyal-demografik özellikler) ve tutumlar (devamsızlığa karşı tutumlar) olarak üçe ayrılmıştır. Ayrıca, örgütsel nedenlerin bireysel nedenlere göre biraz daha önemli olduğu ifade edilmiştir (Hansen ve Andersen, 2008: 957). Bununla beraber araştırmalarda presenteeism'in işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma olmak üzere iki boyut altında toplandığı görülmektedir (Koopman vd. 2002).

Örgütsel Destek ve Presenteeism İlişkisi

Örgütsel desteğin, iş görenler üzerinde büyük bir etkisi vardır. Çalışanlarda işletmelerinin kendilerini desteklediği bir iş ortamı sunduğu fikri olduğu zaman daha az depresyon, kaygı, sağlık endişesi ve daha az iş-özel yaşam çatışması yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanın örgütten aldığı destek sayesinde mutlu ve sağlıklı olacağı aşıkardır (Grant-Vallone ve Ensher, 2001). Çalışkanlığı, özverisi ve işe bağlılığı karşısında takdir göremeyen çalışan ise stres ve gerilim yaşayabilmektedir. Bu durumun sonucunda ise çalışanlarda çeşitli hastalıklar olabilmektedir. Hastalıklar yüzünden çalışanların performansında düşüşler meydana gelebilir ve bunun sonucunda iş görenler presenteeism davranışlarına yönelebilirler (Arslaner, 2015).

İşine çok daha fazla çabalayıp, daha az ödüllendirilen çalışanların hasta olma ihtimali oldukça yüksektir. Diğer bir ifadeyle çalışanların işletmesinden destek görmemesi hastalıkla sonuçlanabilir (Poms, 2012). Yapılan araştırma sonucunda Rhoades ve Eisenberger (2002) yüksek örgütsel destek algısına sahip çalışanların işlerinden daha fazla zevk aldığı, işteyken daha olumlu bir ruh hali içinde oldukları; baş ağrısı, sıkıntı, tükenmişlik ve yorgunluktan daha az zarar gördükleri tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada ulaşılan bir başka sonuca göre; algılanan örgütsel destek ve gerilim arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmalardaki bulgular örgüte bağlı koşulların ve algılanan örgütsel desteğin çalışanların hasta olma durumları üzerinde doğrudan veya dolaylı etkisi olduğunu göstermektedir. Genel olarak; presenteeism ve örgütsel destek üzerine yapılan çalışmaların az olması dikkat çekmektedir. Örgütsel destek kuramına göre, algılanan lider desteği algılanan örgütsel desteği de beraberinde getirmektedir (Eisenberger vd., 2002). Bu bağlantıya dayanarak; algılanan örgütsel desteğin de presenteeismle ilişkili olabileceği varsayılmıştır (Arslaner, 2015).

Araştırmalar da örgütsel desteğin üç boyutunun olduğu görülmektedir: bunlar örgüt, yöneticiler ve iş ortamındaki çalışma arkadaşlarıdır. Bu bağlam da örgüt, çalışanların onaylanma, saygı görme ve ilişki ihtiyaçlarını karşıladığı ve çabalarını çeşitli biçimlerde ödüllendirdiği sürece onların destek algılamalarını sağlamaktadır. Yönetici desteği ise en

genel haliyle çalışanın birincil yöneticisinin gösterdiği destek olarak tanımlanmaktadır (Yoon ve Lim, 1999). Daha özgül olarak yönetici desteği, yönetici ile çalışan arasındaki olumlu iş ilişkisini ve astların daha iyi performans gösterebilmeleri için ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade etmektedir (Bhathumnavin, 2003). Yönetici desteğinin başlıca öğeleri olarak ise güven, saygı ve yöneticinin çalışana yardım etme konusundaki istekliliği belirtilmiştir (Gagnon ve Michael, 2004). Bir diğer iş yeri destek türü olan çalışma arkadaşları desteği ise kişinin, birlikte çalıştığı benzer konumda ve düzeyde olan çalışanlardan gelen desteği açıklamaya yönelik bir kavramdır (Yoon ve Lim, 1999). Bir başka deyişle çalışma arkadaşları desteği, çalışanın hiyerarşide kendisiyle aynı düzeyde olup aynı ya da benzer işi yapan kişilerden algıladığı desteği ifade etmektedir. Bu alan yazın bilgileri ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri;

H1: Yönetici desteğinin işi tamamlama üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Yönetici desteğinin dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Örgütsel desteğin işi tamamlama üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Örgütsel desteğin dikkat dağınıklığından kaçınma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nicel araştırma nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde bir ya da birden fazla değişken arasındaki ilişki incelenir (Karasar, 2011). Bu araştırmada örgütsel desteğin işte varolamama üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Bursa ilinde bulunan konaklama işletmeleri oluşturmaktadır. Konaklama işletmeleri, Bursa ilinde hizmet sektörünün hızla büyüyen kollarından birini oluşturmaktadır. Araştırma evreni olarak seçilen Bursa ilinde 2017 yılı kültür ve turizm bakanlığı verilerine göre yedi tane beş yıldızlı, onbir tane dört yıldızlı konaklama işletmesi bulunmaktadır (bursa.ktb.gov.tr). Bu bağlamda konaklama işletmelerinin çalışanlarından örneklem büyüklüğü için 200-210 aralığı anket verisi elde edilmiştir. Araştırmada örneklem seçimi olarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme teknikleri içerisinde kolayda örnekleme yönteminin kullanılması tercih edilmiştir (Altunışık vd. 2012).

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın araştırmasında kullanılan birinci ölçek, Koopman ve diğerleri (2002) tarafından geliştirilen Presenteeism (işte var olamama) ölçeğidir. Presenteeism (işte var olamama); işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. İş tamamlama ile ilgili üç, dikkat dağınıklığından kaçınma ile ilgili üç ifade olmak üzere toplam 6 ifadeye yer vermiştir. Ölçeğin orijinal faktörlerine sadık kalınarak yapılan bu araştırmada işi tamamlama alt boyutu (B2,5,6 nolu sorular) ters kodlanmıştır. Bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması Coşkun (2012) tarafından da yapılmıştır.

Anket formunda yer alan ikinci ölçek ise çalışanların örgütsel destek algısını ölçmek için Pazz (2011) tarafından geliştirilmiş, Bostancı (2013) tarafından “Örgütsel Destek” ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. 21 ifade ve dört faktörden oluşan ölçeğin orijinal formu, Bostancı (2013) tarafından Türkçe’ye uyarlanırken Örgütsel destek alt boyutu ilk 12 madde, yönetsel destek alt boyutu ise 9 madde olmak üzere 21 madde olarak biçimlendirilmiştir. Örgütsel destek ölçeğindeki puanlar 1 ile 5 arasında olduğundan, puanlar 5.00’e yaklaştıkça çalışanların örgütsel destek algısı puanlarının yüksek, 1.00’e yaklaştıkça düşük olduğu kabul edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizleri için istatistiksel analiz paket programlarından yararlanılmıştır. Veriler öncelikle katılımcıların verdikleri yanıtlara göre frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri esas alınarak analiz edilmiştir. Bununla beraber, örgütsel destek ve işte var olamama (presenteeism) arasındaki ilişkinin saptanması amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan Koopman ve diğerleri (2002) ve Pazz (2011)’ın geliştirdiği söz konusu ölçeklerin her ikisinin de Cronbach Alpha güvenilirlik katsayılarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığını görülmüştür.

Bulgular

Tablo 1. Demografik Bulgular

Yaş Dağılımı	N: 217	%	Cinsiyet	N: 217	%
18 yaş ve altı	33	15,21	Kadın	93	42,86
19-25 yaş	39	17,97	Erkek	124	57,14
26-44 yaş	51	23,50	Medeni Durum		
45-64 yaş	54	24,89	Evli	168	77,42
65 yaş ve üzeri	40	18,43	Bekar	49	22,58
Öğrenim Durumu			Meslek		
Eğitim almamış	18	8,29	Çalışan	149	68,66
İlköğretim	68	31,34	Yönetici	68	31,34
Lise	28	12,90	Aylık Gelir		
Meslek Lisesi	52	23,96	2.001 tl - 3.000 tl	33	15,21
Lisans	43	19,82	3.001 tl - 4.000 tl	52	23,96
Lisansüstü	8	3,69	4.001 tl - 5.000 tl	48	22,12
Çalışılan Departman			5.001 tl – 6000 tl	45	20,74
Halkla İlişkiler	29	13,36	6.001 tl ve üstü	39	17,97
İKY	51	23,50			
ARGE	24	11,06			
Pazarlama	58	26,73			
Servis	55	25,35			

Örgütsel Desteğin İşte Var Olamama (Presenteeism) Üzerindeki Etkileri: Bursa Örneğinde Bir Araştırma

Yukarıdaki tabloya bakıldığında katılımcıların büyük bölümünün 19-64 yaş aralığında (%66,36) ve erkek (%57,14) çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu çalışanların çoğunluğu evli (%77,42) ve mavi yakalı olarak tabir edilen çalışan (%68,66) konumunda işletmelerde bulunmaktadır. Eğitim durumları açısından küçük bir oranı (%23,51) lisans ve lisansüstü eğitim almıştır. Katılımcıların işletmelerde çalıştıkları departmanlara bakıldığında, pazarlama ve servis departmanlarında çoğunluğunun bulunduğu (%52,08) ve ARGE departmanında %11,06'sının çalıştığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu çalışanların gelirlerine bakıldığında çoğunluğunun 4000 tl ve üzeri (%60,83) ücret aldıkları görülmektedir.

Tablo 2. İşte Var Olamama (Presenteeism) ve Örgütsel Destek'e Ait Bulgular ve Korelasyon Analizi

	Ort.	s.s	1	2	3	4
İşi Tamamlama	4,26	,940	α :830			
Dikkat Dağınıklığından Kaçınma	4,12	,841	,468**	α :844		
Örgütsel Destek	3,88	,701	,344**	,462**	α :900	
Yönetmel Destek	4,30	,716	,422**	,380**	,544**	α :910

** r (korelasyon katsayısı) $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı korelasyon

Tablo 2'de değişkenlere ilişkin güvenilirlik değerleri, ortalama, standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyon sonuçları görülmektedir. Öncelikle, Presenteeism (işte var olamama) ölçeğini oluşturan boyutlardan işi tamamlama boyutuna bakıldığında, çalışanların zor şartlarda dahi işlerini tamamlama düzeylerinin ($\bar{X} = 4,26$) yüksek olduğu görülmektedir. Bununla beraber çalışanların dikkat dağınıklığından kaçınma ($\bar{X} = 4,12$) düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların hem örgüt içinde beraber çalıştıkları iş arkadaşlarından ve örgütlerinden ($\bar{X} = 3,88$) hem de yönetmel rolde olan üstlerinden ($\bar{X} = 4,30$) gerektiğinde destek aldıkları elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de ayrıca ankette kullanılan ölçeklerin aralarındaki ilişkilerin yönünü ve düzeyini ölçmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları da yer almaktadır. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre; örgütsel desteğin boyutları ile işte var olamama (presenteeism) ölçeğinin boyutları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Özellikle örgütsel destek ölçeğinin yönetmel destek boyutu ile işte var olamama (presenteeism) ölçeğinin işi tamamlama boyutu arasından ($r = ,422$; $p < 0,01$) ve örgütsel destek boyutu ile işte var olamama (presenteeism) ölçeğinin dikkat dağınıklığından kaçınma boyutu arasında ($r = ,462$; $p < 0,01$) orta düzeyde güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında öne sürülen hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 Örgütsel desteğin işte var olamama (presenteeism) üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler				
	β	t	R	R ²	p
Örgütsel Destek	,564	9,969	,481	,310	,000
Yönetsel Destek	,566	14.539	,389	,223	,002
F			11,082		
			Dikkat Dağınlığından Kaçınma		
Örgütsel Destek	,219	2,884	,281	,148	,004
Yönetsel Destek	,571	8,385	,326	,324	,000
F			10,664		

Tablo 3'te görüldüğü üzere kurulan her iki model de anlamlıdır ($p=,000$). R² değeri ilgili olduğu bağımlı değişkenin bağımsız değişkenle ne kadar açıklanabildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda işi tamamlama boyutundaki artışın %31'inin örgütsel destek ile ($R^2=0,310$, $p=,000$) ve %22,3'ünün ise yönetsel destek ile ($R^2=0,223$, $p=,002$) açıklandığı görülmektedir. Bu veriler ışığında H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca dikkat dağınlığından kaçınmadaki artışın %14,8'inin örgütsel destek ile ($R^2=0,148$, $p=,004$) ve %32,4'ünün ise yönetsel destek ile ($R^2=0,324$, $p=,000$) açıklandığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmada öne sürülen hipotezler H3 ve H4'te kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İş görenlerin çalıştıkları işletmelerine yönelik algıladıkları destek, işyerindeki davranışlarını ve genel olarak örgütün verimliliği etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Çalışanların örgütlerine yönelik destek algıları örgütlerinde karşılaştıkları yönetsel ve çalışma arkadaşlarına yönelik destek algıları ve onlarla etkileşimlerine göre farklılaşabilmektedir. Diğer yandan iş görenlerin hastayken dahi işe gelme arzularını belirten işte var olamama terimi, iş güvensizliğinde veya aşırı işe bağlılıkta ortaya çıkabilmektedir (Lowe, 2002). İşte var olamama hem çalışanın sağlığı ve verimliliği açısından hem de örgütsel verimlilik açısından dikkate alınması gereken önemli bir yönetsel denetimi zorunlu kılmaktadır.

Çalıştıkları örgüte yönelik destek algıları yüksek olan çalışanların işte var olamama durumlarının düşük olması beklenmektedir. Bu bağlamda iş görenlerin işletmelerine yönelik destek algılarının, işte var olamama seviyeleri üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını belirlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma Bursa ilinde hizmet sektörünün hızla büyüyen kollarından biri olan konaklama işletmeleri örneğinde gerçekleştirilmiştir. Genel olarak hizmet sektörü özelde ise konaklama işletmeleri, müşteri ile en yoğun bir şekilde yüz yüze servisi zorunlu kılmaktadır. Dolayısı ile işte var olamama sorunu konaklama işletmelerinin verimliliğini daha fazla olumsuz etkileyebilecektir. Çalışmada Bursa ili örneğinde konaklama işletmeleri çalışanlarının işte var olamama düzeylerini belirleyen boyutlardan biri olan işi tamamlama boyuna bakılmıştır.

Sonuçlara göre konaklama işletmeleri çalışanları zor şartlarda bile öncelikle yaptıkları işleri tamamlamak istemektedir. Ayrıca çalışanlar hizmet verdikleri esnada dikkat dağınıklığından da kaçınma eğilimindedir. Bu sonuçlar hizmetin anlık olarak üretilip tüketildiği bir alan olan konaklama işletmeleri için oldukça olumlu olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber konaklama işletmeleri çalışanlarının örgütsel ve yönetsel destek düzeylerinin de oldukça yüksek çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlara bakılarak örgütlerinden destek alan konaklama işletmeleri çalışanlarının özverili bir şekilde çalıştığı söylenebilir. Nitekim çalışma sonuçlarına göre yönetici desteği, örgütsel destek ve işte var olamamanın boyutları olan işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Diğer yandan yapılan regresyon analizi çalışanların algıladıkları örgütsel ve yönetsel desteğin işte var olamamanın boyutları olan işi tamamlama ve dikkat dağınıklığından kaçınmayı pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına bakılarak iş görenlerin algıladıkları örgütsel desteğin çalışanların işte var olamama sorununun çözümüne katkıda bulunacağı söylenebilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Çalışma hizmet sektöründe sadece konaklama işletmeleri üzerine gerçekleştirilmiştir. İleride gerçekleştirilecek olan çalışmalarda hizmet sektörünün diğer bileşenleri de ele alınarak konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi elde edilebilir. Bununla birlikte gerçekleştirilecek olan çalışmalarda konaklama işletmeleri çalışanları ile yüz yüze ve açık uçlu sorularla görüşmeler yapılarak işte var olamama ve örgütsel desteği etkileyen değişkenler hakkında daha ayrıntılı bilgiler ortaya konması yararlı olabilir.

Kaynakça

- Acaray, A. (2019). Algılanan iş güvencesizliğinin iş performansına etkisi: örgütsel desteğin düzenleyici rolü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 129-149.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. ve Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(1), 105-135.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (SPSS uygulamalı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık
- Arslaner, E. (2015). *Otel işletmelerinde presenteeism sorunu: Algılanan örgütsel destek ve iş-aile çatışması açısından bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ashkanasy, N. M. and Nicholson, G. J. (2003). Climate of fear in organisational settings: Construct definition, measurement and a test of theory. *Australian Journal of Psychology*, 55(1), 24-29.
- Baker-McClearn, D., Greasley, K., Dale J. ve Griffith F. (2010). Absence management and presenteeism: The pressures on employees to attend work and the impact of attendance on performance. *Human Resource Management Journal*, 20(3), 311-328.
- Bergström, G., Bodin, L., Hagberg, J., Lindh, T., Aronsson, G. and Josephson, M. (2009). Does sickness presenteeism have an impact on future general health?. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 82(10), 1179-1190.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived social support from supervisor and group members' psychological and situational characteristics as predictors of subordinate performance in Thai work units. *Human Resource Development Quarterly*, 14, 74-97. <https://doi.org/10.1002/hrdq.1051>
- Bursa İl Kültür Müdürlüğü (2017). Bursa İl Merkezindeki Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri, Erişim tarihi: <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-163167/bursa-il-merkezindeki-turizm-isletme-belgeli-konaklama-.html>
- Ceylan, A. ve Şenyüz P.B. (2003). Örgütsel destek algısı ve dâhil olma-dışlanmama algısının örgütsel bağlılığa etkisi- Sigorta sektöründe bir araştırma. *Yönetim*, 14(44), 57-62.
- Dawley, D., Houghton, J. D. and Bucklew, N. S. (2010). Perceived organizational support and turnover intention: The mediating effects of personal sacrifice and job fit. *The Journal of Social Psychology*, 150(3), 238-257.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. L. and Rhoades, L. (2002). Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 565.
- Gagnon, M. A. ve Michael, J. H. (2004) Outcomes of perceived supervisor support for wood production employees. *Forest Products Journal*, 54, 172-177.
- Grant-Vallone, Elisa J. and Ensher, Ellen A. (2001). An Examination of Work and Personal Life Conflict, Organizational Support, and Employee Health Among International Expatriates. *International Journal of Intercultural Relations*, 25(3), 261-278.

- Hansen, Claus D. and Andersen, Johan H. (2008). Going Ill to work – What personal circumstances, attitudes and work-related factors are associated with sickness presenteeism?, *Social Science & Medicine*, 67(6), 956-964.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lowe, G. (2002). Here in body, absent in productivity: Presenteeism hurts output, quality of work-life and employee health. *Canadian HR Reporter: The National Journal of Human Resource Management*, 1-2. Retrieved From https://grahamlowe.ca/wp-content/uploads/import_docs/2002-12-02-Lowe.pdf 30.07.2020
- Johns, Gary. (2010) Presenteeism in the workplace: a review and research agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 519-542.
- Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., Turpin, R. S., ... & Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity. *Journal of occupational and environmental medicine*, 44(1), 14-20.
- Martinez, Luis F. and Aristides I. Ferreira. (2012). Sick at work: Presenteeism among nurses in a portuguese public hospital. *Stress and Health*, 28(4), 297-304.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 18(2),113-130.
- Poms, L. W. (2013). *Presenteeism: The dark side of employee attendance*. Unpublished PhD Thesis.
- Rhoades, Linda; Eisenberger, Robert. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714. DOI: 10.1037//0021-9010.87.4.69
- Şahin, D. (2015). *Presenteeism (İşte var olamama) ile algılanan örgütsel destek, korku iklimi ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişki: Hemşirelere yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Taştan, S., İşçi, E. ve Arslan, B. (2014). Örgütsel destek algısının işe yabancılaşma ve örgütsel bağlılığa etkisinin incelenmesi: İstanbul özel hastanelerinde bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 121-138.
- Terzi, A. R. ve Çelik, H. (2016). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve algılanan örgütsel destek ilişkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 87-98.
- Wayne, S.J., Shore, L.M. and Liden, R.C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- Yoon, J. ve Lim, J. C. (1999). Organizational support in the workplace: The case of Korean hospital employees. *Human Relations*, 52, 923-945.

Parti Politikası ve Avrupa Birliği Gündemi: Siyasi Rekabet, İdeoloji ve Kimlik Siyaseti^a

Önder Canveren^{b, c}, Müge Aknur^d

Özet

Aday ülkelerin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım sürecinde siyasi partiler önemli roller oynamaktadır. Hem ulusal hem de AB düzeyindeki parti pozisyonları, entegrasyonun ve aday ülke-AB ilişkilerinin içerik, yön ve dinamiği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Türkçe literatürde, AB gündemine ilişkin parti pozisyonlarının sistematik bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makale, AB gündemine ilişkin parti pozisyonları ve bu pozisyonların altında yatan sebepler için nedensel açıklamaya imkân sağlayan teorik ve metodolojik yeni bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve, parti politikasının temel parametreleri olan siyasi rekabet, ideoloji ve kimlik siyaseti modelleri üzerinden Avrupalılaşma literatürünü irdeleyerek geliştirilmiştir. Çalışma, alternatif parti pozisyonlarını (Avrupa taraftarlığı, yumuşak Avrupa karşıtlığı ve sert Avrupa karşıtlığı) analiz etmek ve karşılaştırmak amacıyla sekiz alternatif hipotez önermektedir.

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği
Avrupalılaşma
Parti Politikası
Siyasi Partiler

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.04.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.549994

Party Politics and the European Union Agenda: Political Competition, Ideology and Identity Politics

Abstract

Political parties play significant roles in the European Union (EU) accession process of candidate countries. Party positions at both domestic and the EU levels have a direct impact on the dynamics, direction, and the content of the integration as well as the candidate country's relations with the EU. Therefore, a systemic re-evaluation of the party positions on the EU agenda would contribute to Turkish literature. This article designed a theoretical and methodological framework for the analysis of party positions on the EU agenda for causal explanation underlying these positions. This framework which is developed by reviewing Europeanization literature, as the main parameters of party politics focuses on political competition, ideology and identity politics models. The framework developed eight alternative hypotheses to analyze and compare alternative party positions (pro-European, soft-Euroceptic, and hard-Euroceptic).

Keywords

European Union
Europeanization
Party Politics
Political Parties

About Article

Received: 05.04.2019
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.549994

^a İlk yazarın 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı (Belgrad Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi) ve 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında, TÜBİTAK tarafından desteklenen doktora tezine dayanarak tercüme edilmiş, revizyonlar gerçekleştirilmiş ve iki yeni hipotez eklenmiştir.

^b İletişim Yazarı: onder.canveren@gmail.com

^c Araş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-5352-7573

^d Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-1407-7047

Giriş

İki büyük dünya savaşının yıkıcı etkisinden sonra Avrupa kıtasında barış ve refahın yeniden inşası için kurulan Avrupa Birliği (AB), yıllar içerisinde üye sayısını arttırarak genişlemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile gerçekleşen rejim değişiklikleri sonrasında eski Doğu Bloğu ülkeleri AB'nin genişleme gündemine dâhil edilmiştir. 2013 yılında gerçekleşen son genişleme ile Hırvatistan 28. AB üyesi olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkeler, AB çıpası ile ekonomik ve siyasi liberalleşme sürecine girmiştir. Üyelik ödülüne dayanan dış teşvik modeli yoluyla Birlik bu ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki dönüşümlerinde önemli roller üstlenmiştir.

Aday ülkelerin yeniden yapılanma ve reform süreci, Avrupalılaşıma literatürünün temel çalışma konusudur. Bu amaçla, AB'nin rol ve etkisi, nedensellik ilişkisini temel alan farklı boyutları ve kurumsal düzenlemeleri de içerecek şekilde, literatürde incelenmektedir. Bu incelemelerin önemli bir kısmı, "rasyonel aktör modeli" ile "koşulluluk ilkesine" dayanan "dış teşvik modeli" üzerinden AB'nin aday ülkelerdeki etkinlik, meşruiyet ve reform sürecine yoğunlaşmıştır (Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, 2004, s. 661). Fakat Avrupalılaşıma sürecinde aday ülkelerde farklı dinamikler ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu durum literatürde, iç politikaya has gelişmelerin gündeme gelmesine ve aktörlerin sorunsallaştırılmasına neden olmuştur.

Bu açıdan siyasi partiler, "eşik bekçileri" olarak iç politikanın ve Avrupalılaşıma sürecinin temel belirleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki hem siyasal temsil hem de yasama ve yürütme fonksiyonları nedeniyle siyasi partiler, süreç içerisinde özne görevi görmektedir. Siyasi partiler, ülke üye ise Birlik düzeyinde, aday ise ulusal düzeyde ilişkilere yön vermekte, yasama ve yürütme yetkileri ile hem süreci belirlemekte hem de sonuçlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle Avrupalılaşıma sürecinin siyasi partilerin tepkileri üzerinden şekillendiğini iddia etmek mümkündür.

AB gündemine ilişkin parti pozisyonları, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri için giderek artan ilgi ve araştırma konusu olmuştur. Bu kapsamda zamanla literatür zenginleşmiş ve farklı yaklaşımların dahil edilmesi ile sofistike bir hal almıştır. Uluslararası literatürde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, konunun Türkçe literatürde yeniden ve daha sistematik incelenmesine olan ihtiyacı arttırmıştır. Türkiye'deki literatürde Avrupalılaşıma bağlamında siyasi partileri inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalarda aşırı sağ (Öner, 2014; Yıldırım, 2017), Türkiye örneği (Tezcan ve Aras, 2015) ve siyasi partilerin Avrupalılaşması (Arısoy ve Gül, 2011) üzerine analizler yapılmıştır.

Bu tespit ve gözlemler çerçevesinde bu makalede, AB gündemi üzerinden siyasi partilerin aldıkları pozisyonlara (AB, AB entegrasyonu, AB üyeliği ve Avrupalılaşıma gibi pozisyonlara) ve bu pozisyonların altında yatan muhtemel nedenlere ilişkin bir tasarım geliştirilmiştir. AB üyeliği ve Avrupalılaşıma ilişkin tasarım, aday ve potansiyel aday ülke örnekleri; AB ve AB entegrasyonuna ilişkin tasarım ise hem üye hem de (potansiyel) aday ülke örnekleri için kurgulanmıştır. Evren içerisindeki tüm siyasi partiler AB gündemi açısından belirleyici olmadığından; çerçeve, yasama ve yürütme erklerinde hak ve sorumlulukları olan ve mecliste temsil edilen partiler ile sınırlandırılmıştır.

Bu amaçla, Avrupalılaşıma literatürünün geniş bir taramasına dayanarak *siyasi rekabet*, *ideoloji* ve *kimlik siyaseti* perspektifleri üzerinden bir modelleme geliştirilerek farklı parti pozisyonlarının (Avrupa taraftarlığı, yumuşak Avrupa karşıtlığı ve sert Avrupa karşıtlığı) nedensellik analizinde kullanılacak ve partiler-arası mukayeseli çalışmalara imkân sağlayacak olan sekiz hipotez geliştirilmiştir.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Avrupalılaşıma ve koşulluluğun kavramsal ve teorik çerçevesi detaylandırılmıştır. İkinci bölümde, siyasi partilerin süreç ve ilişkiler ağı içerisindeki rol ve önemi sorgulanmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmaya konu olan siyasi rekabet, ideoloji ve kimlik siyaseti modelleri üzerinden AB gündemine ilişkin parti pozisyonları için sekiz hipotez geliştirilmiştir. Son bölümde ise parti pozisyonlarının analizine ilişkin araştırma süreci ve farklı veri toplama teknikleri, avantaj ve dezavantajları üzerinden karşılaştırılmıştır.

Avrupalılaşıma ve Koşulluluk: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılması, iki kutuplu dünya düzeninin "Batı zaferi" ile sonlanmasına yol açmıştır. Bu zafer, ilk ve en belirgin haliyle eski Doğu bloğu ülkelerinin iç politika ve rejim dinamiklerinde ortaya çıkmıştır. Orta ve Doğu Avrupa'daki tek parti/tek adam rejimleri yıkılmış, özgür ve adil seçimleri demokratikleşme ve liberalleşme adımları takip etmiştir. Schimmelfennig ve Scholtz'e (2008, ss. 187-215) göre AB bu dönemde, genişleme politikaları üzerinden ülkelerin siyasal değişim ve toplumsal dönüşüm süreçlerine dâhil olmuş ve bir "çıpa" görevi görmüştür. Üyelik için şart koşulan Kopenhag Kriterlerinde sıralanan siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatına ilişkin reformlar aracılığıyla AB, dış teşvik modelini hayata geçirmiştir.

Önceleri AB düzeyinde ve derinleşme gündemini merkeze alan akademik çalışmalar, Kopenhag Kriterleri'nin ilan edilmesiyle ve genişleme dalgalarına odaklanarak çeşitlenmiştir. AB'nin, aday ülkelerin politik ve ekonomik liberalleşme sürecindeki rolünü açıklamak için bu sürecin nedenlerini; işleyiş, mekanizma ve sonuçlarını irdeleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Olsen (2002, ss. 921-952) Avrupalılaşıma kavramını Birlik düzeyindeki politikaların (I) aday ülkelerin iç politikalarına etkileri, (II) ortaya çıkan yeni fırsat ve kısıtlamalar ve (III) ulusal politikalara ne şekilde yansıtıldığını anlama ve açıklama için kullanmıştır.

İç ve dış politikanın birbiri içerisinde örüntülendiği bu karmaşık ilişkiler ağının şemsiyesi konumundaki "Avrupalılaşıma" kavramı için literatürde farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Avrupalılaşıma kavramını; Mjoset (1997, s. 1) "*Avrupa etkisinin, özellikle Avrupa kurumsal modellerinin orijinal kaynaklarının dışındaki alanlara yayılması*"; Börzel (1999, s. 574) "*Ulusal politika alanlarının, giderek Avrupa düzeyinde oluşturulan politikalara tabii olduğu süreç*"; Cowles, Caporaso ve Risse (2001, s. 3) ise, "*Avrupa düzeyinde farklı yönetim yapılarının, diğer bir deyişle, aktörler arasındaki etkileşimi resmileştiren ve sorunların çözümünü sağlayan siyasi, hukuki ve sosyal kurumların ve yaptırım gücüne sahip kuralların oluşturulmasına yönelik uzmanlaşmış politika ağlarının ortaya çıkması ve gelişimi*" olarak tanımlamaktadır.

Olsen (2002, ss. 923-924) Avrupalılaşıma kavramının beş farklı kullanım alanını: (I) Avrupa sınırlarındaki değişim (genişleme), (II) Avrupa düzeyinde kurumsallaşıma, (III) AB

kurumlarının ulusal ve ulus-altı yönetim sistemlerine nüfuz etmesi, (IV) Avrupa siyasi örgütlenmesi ve yönetişimin Avrupa'nın ötesine ihraç edilmesi (V) ve güçlü bir Avrupa'nın inşasına yönelik bir siyasi bütünleşme projesi, olarak sıralamaktadır. Aday ve üçüncü ülkeleri merkeze alan bir başka tanımda Radaelli (2003, s. 30) Avrupalılaşmayı: "İlk olarak AB kararlarında tanımlanan ve sağlamlaştırılan, daha sonra iç söylemlere, kimliklere, siyasi yapı ve kamu politikalarına dâhil edilen resmi ve gayri-resmi kural, prosedür, politika paradigmaları, stiller, bir işi yapma biçimi ile ortak inanç ve normların (I) yapılandırılması, (II) yayılması (III) ve kurumsallaşması süreci" olarak tanımlamaktadır.

Teorik literatürün tarihsel gelişimini inceleyen Bölükbaşı vd. (2011, ss. 79-82) süreci üç kuşağa ayırmaktadır. (I) Avrupa Topluluğu dönemine denk gelen ilk kuşaktaki çalışmalar, ülkelerin bütünleşme safhalarına ve Birlik düzeyindeki kurumsal yapılanmaya yoğunlaşmıştır. Bu dönemde İşlevselcilik (*Functionalism*), İşlemselcilik (*Transactionalism*), Hükümetlerarasıcılık (*Intergovernmentalism*) gibi klasik bütünleşme teorileri ön plana çıkmıştır. (II) Ortak Pazar'ın kurulması (1986) ile başlayan ikinci kuşak analizler, farklı yönetim modellerine dayanarak AB'nin nasıl bir aktör olduğu sorunsalı ile ilgilenmiştir. (III) Kopenhag Kriterleri sonrasındaki genişleme dalgalarını kapsayan üçüncü kuşak çalışmalar ise, Avrupalılaşma kavramı üzerinden aday ülkeleri analizlerin merkezine almıştır. Bu son kuşak çalışmalar; AB'nin, aday ülkelerin iç politikalarında değişimi nasıl sağladığını sorunsallaştırmıştır. Aday ülkelerdeki değişim ve dönüşümü açıklamak için literatürde üç alternatif model yer almaktadır:

a. Tarihsel Kurumsalcı Model: Bir ülkedeki değişim ve dönüşümü tarihsel sürecin bir çıktısı olarak görmekte ve tarihsel faktörlerin bu noktada belirleyici roller üstlendiğini iddia etmektedir. Modele göre, özellikle krizler ve tarihsel dönüm noktaları, Avrupalılaşma için potansiyeller ve referanslar barındırabilmektedir. Model ayrıca, reform ve kritik kararların tarihsel birikimlerin gölgesinde gerçekleştiğini ve geçmişin yörüngesine bağımlı olduğunu (*path dependency*) savunmaktadır. Pollack'a (1996, ss. 437-438) göre bu nedenle tarih ve geçmişin mirası, Avrupalılaşma sürecinde önemli rol oynamaktadır.

b. Rasyonel Kurumsalcı Model: Kurallar bütünü ve insan davranışlarını kurum olarak tanımlayan bu model, aktörlerin rasyonelliği varsayımına dayanmaktadır. Pozitivist kuramın temeli olan "rasyonel seçim" teorisine göre aktörler, karşılıklarına çıkan seçenekler arasında zarar hesaplamaları yapmaktadır. AB üyeliğinin yaratacağı kazanımlar, süreçteki maliyetlerden fazla olduğundan Avrupalılaşma, sonuç odaklı hareket eden (*logic of consequences*) aktörler için rasyonel bir tercih olacaktır. Kopenhag Kriterleri (Koşulluluk) çerçevesinde şekillenmiş olan süreç (Avrupalılaşma) ise mekanik şekilde değerlendirilmektedir. Literatürün önemli isimlerinden Schimmelfennig ve Sedelmeier (2005, ss. 661-679) üyeliğin yaratacağı mutlak fayda, süreç maliyetlerinden fazla olacağından AB reformlarının hayata geçirileceğini varsaymaktadırlar.

c. Sosyolojik İnşacı Model: Kurumların rasyonel olduğu varsayımına karşı çıkmayan, fakat aktör ve davranışlarının aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunun altını çizen bu son model, Avrupalılaşma sürecinde kâr-zarar hesaplamalarının yapıldığı sosyal bağlamı ve kimliği öne çıkarmaktadır. Modele göre süreç, aktörlerin öğrenme ve sosyalleşmeleriyle doğrudan ilintilidir. Aktörler, uygunluk mantığı (*logic of appropriateness*) çerçevesinde, içselleştirilmiş norm ve kurallara bağlı olarak hareket etmektedir (March ve Olsen, 1998, ss.

951-952). Bu nedenle süreç içerisinde AB ile uyumlu yeni fikir, norm ve kolektif anlayışların ortaya çıkması, içselleştirilmesi ve yaygınlaşması beklenmektedir (Checkel, 1999, ss. 548-554).

Genişleme politikaları, Birliğin en iyi formüle edilmiş ve en güçlü dış politika aracı olarak tanımlanmaktadır (Grabbe, 2002, s. 250). Koşulluluk mekanizmasından dolayı ilişkiler asimetrik bir yapı arz etmektedir. AB, süreç içerisinde hem oyun kuran hem de referans kaynağı olan aktör konumundadır. Bu nedenle ikili ilişkiler, hiyerarşik ve tepeden-inme (*top-down*) bir görünümündedir. Diez'e (2005, s. 630) göre AB, bu nedenlerle sivil, normatif ve aynı zamanda dönüştürücü bir güçtür.

Etki Göstergeleri	AB'nin üye/aday devlete etkisi (<i>Top-down dimension</i>)	Üye/aday devletin AB'ye Etkisi (<i>Bottom-up dimension</i>)
<i>Kurumsal Uyum</i>	Bürokratik yeniden yapılanma: kurumlar arası çatışma/iş-birliği/güç değişimi, yeni birimlerin kurulması	Kurumsal etki
<i>Siyasi Uyum</i>	Karar vericilerin AB'ye bakışı: seçkin Avrupalılaşması Söylemde değişim Kamuoyu desteği Çıkarda değişim Kimlikte değişim Sosyalizasyon	Gündem oluşturma ve ilgili politikayı etkileme
<i>Mekanizmalar</i>	Koşulluluk ilkesi Uyum baskısı	
<i>Kolaylaştırıcı Etkiler</i>	Hükümetin AB'ye bakışı (AB üyeliği için siyasi iradenin yerleşmiş olması, hükümetin koalisyon mu, çoğunluk hükümeti mi olduğu) Avrupalılaşmaya uygun siyasi kültür Siyasi aktörler arasında uzlaşma Tarafların birbirleri hakkındaki algısı: güvenilirlik ve iletişim zemininin varlığı	

Şekil 1. Etki göstergeleri bakımından Avrupalılaşma kavramı

Kaynak: Yazgan, 2012, s. 131.

Etki göstergeleri bakımından Avrupalılaşma kavramı incelendiğinde (Şekil-1) elitlerin AB'ye bakışı, kamuoyu desteği ile kimlik ve çıkarda değişim, kritik önemdeki siyasi uyumun belirleyicileri olarak sıralanmaktadır. Ayrıca iktidar partilerinin AB üyeliğine bakışı, Avrupalılaşmaya uygun siyasi bir kültürün varlığı ve son olarak aktörler arası uzlaşma, Avrupalılaşma sürecini kolaylaştıran faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişen ve sofistike hale gelen literatürü gözden geçiren Schimmelfennig ve Sedelmeier (2004, ss. 661-679), Avrupalılaşma sürecini etkileyen ve birbiri içerisinde örtülenmiş olan iç ve dış faktörleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Koşulların Belirginliği (*Determinancy of Conditions*):** Bu faktör, AB üyeliği için talep edilen koşulların belli ve resmi olma durumunu ifade etmektedir. Hem aday ülkenin hem de AB'nin sahip olduğu hak ve sorumluluklar belirgin hale getirilmek yoluyla sürecin güvenilirliği artırılmaktadır.

- b. **Ödüllerin Büyüklüğü ve Hızı (*Size and Credibility of EU Rewards*):** Üyelik için gerekli koşulların sağlanması durumunda, AB tarafından verilecek ödülün hız, nitelik ve büyüklüğü Avrupalılaştırmanın yönünü, boyutunu ve etkinliğini doğrudan etkilemektedir.
- c. **Benimseme Maliyetleri (*Adoption Cost*):** Bu faktör, reformların ortaya çıkaracağı maliyetlerin, aktörlere olan etkisini ve aktörler arasındaki dağılımını tartışmaya açmaktadır. Yapısal reformların mutlak maliyetleri, bu maliyetlerin iç politikada kimi/nasıl etkileyeceği ve AB'nin süreçteki desteği ile verilecek ödülün nitelik ve büyüklüğü süreci etkilemektedir.
- d. **Veto Odakları/Elitler Arası Yarış (*Veto Players/Elite Competition*):** Bu faktör, Avrupalılaştırma sürecinde güç, etki ve menfaat kaybına uğrayacak olan aktörlerin reformlara karşı çıkması, diğer bir ifadeyle süreci sekteye uğratmasını ifade etmektedir. Veto odaklarının iç politikadaki sayısı, güç ve etkilerinin Avrupalılaştırmayı engelleyecek düzeyde olmaması beklenmektedir.
- e. **AB ile Aynileşme (*The Identification with EU*):** Siyasi elitlerin kendilerini Avrupalı olarak tanımlaması; milli ve devlet kimliklerini, AB kimliğinin bir parçası olarak görmesi anlamına gelmektedir.
- f. **İç Rezonans (*Domestic Resonance*):** Bir önceki faktörü tamamlar nitelikteki bu son faktöre göre, ülkedeki norm ve değerler ile AB'nin sahip olduğu norm ve değerler arasında yakınsama olması gerekmektedir. Bu yakınsama ikna, öğrenme ve içselleştirmeye kapı aralayarak reformların gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Avrupalılaştırma Sürecinde Siyasi Partilerin Rolü ve Önemi

AB-aday ülke ilişkileri gerçekten Avrupalılaştırma literatürünün iddia ettiği varsayımlar ve model önermeleri üzerinden mi devam etmektedir? En güçlü dış politika aracı olarak resmedilen ve koşulluluk stratejisine dayanan genişleme politikasında hem süreç hem de sonuçlar dikkate alındığında aday ülkeler arasında neden derin farklılıklar ortaya çıkmaktadır? Diğer bir ifade ile AB, Avrupalılaştırma literatürünün iddia ettiği kadar aday ülkelerin iç politikalarında etkili midir? Tüm bu soru ve tartışmalar, literatürün ağırlık merkezi olan Avrupalılaştırma ve koşulluluk mekanizmasının ötesine geçerek iç politika dinamiklerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır.

Avrupalılaştırma sürecinde aday ülkelerde farklı süreçler yaşanmış ve farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tarihsel-Kurumsalçı modelin temel savlarının aksine; örneğin Balkan ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı zaman diliminde, benzer tehditler altında aynı fırsatlara sahip olmalarına rağmen farklı siyasal sonuçlar ile karşılaşmışlardır. İkinci model açısından bakıldığında ilişkilerin oturtulduğu koşullar aynı iken; aday ülkelerde farklı süreçlerin yaşanması ve farklı sonuçların ortaya çıkması, Rasyonel Kurumsalçı modeli tartışılır hale getirmektedir. Öyle ki AB'yi özne olarak konumlandıran bu yaklaşım, aday ülkelerin iç dinamiklerini edilgen görmektedir.

Bu gözlemler, iç politikaya has dinamiklerin gündeme gelmesine ve artan oranda analizlere dâhil edilmesine neden olmuştur. Bu hususta Yazgan (2012, s. 136) şu tespitleri paylaşmaktadır: “Ülkeler bakımından farklı sonuçların doğması; ülke yapısı ve iç politikadaki gelişmelerin, AB sürecini etkileyen önemli faktörler olduğunu ortaya koymaktadır.” Bu kapsamda özellikle karar alıcılar (siyasi elitler) ön plana çıkmaktadır. Siyasi elitlerin, Avrupalılaştırma sürecindeki rol ve önemi hususunda Sousa (2006, s. 5) şu tespitleri paylaşmaktadır:

“Avrupa’nın itici gücü, milli elitler tarafından yorumlanmakta ve bu yorumlama ile Avrupa algısı, uygun olduğu düşünülen yanıtın türü için belirleyici olmaktadır... Elitler, ulusal düzlemde Avrupa’ya anlamlı yaptıkları ve sosyal olarak inşa ettikleri oranda Avrupa’ya karşılık vermektedir.”

Avrupalılaşıma, ulusal elitlerin AB ve üyelik koşullarına verdikleri karşılıklar üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle Bulmer ve Lequesne (2002, s. 4) ulusal aktörleri, AB ile ulus devlet arasında eşik bekçisi (*gatekeepers*) olarak tanımlamaktadır. Avrupalılaşıma sürecinde iç politikada dört farklı elit grubu karşımıza çıkmaktadır: (i) hükümet ve bağlı kurumlar (bürokrasi), (ii) ulusal meclisler, (iii) yargı ve (iv) son olarak sivil toplum (Hix ve Goetz, 2000, s. 15). Avrupalılaşıma süreci, “AB Uyum Paketleri” ile meclis gündemine gelmekte ve yasama, yürütme ve siyasi temsil gibi temel fonksiyonları olan siyasi partiler, talep edilen reformlarda belirleyici rol oynamaktadır. Bu gerekçeyle AB-aday ülke ilişkilerini, siyasi partilerin ana aktör olduğu bir süreç olarak okumak mümkündür.

AB Gündemine İlişkin Alternatif Parti Pozisyonları

Pozisyon, bir konu ya da aktör hakkında benimsenen genel bakış açısını ifade etmektedir. Kavramı daha genel anlamda, bir aktörün rakiplerine karşı daha fazla menfaate sahip olduğu durumlarda konumlandığı yer olarak tanımlamak mümkündür. Pozisyonun oluşabilmesi için ilgili konunun, öncelikle gündemi meşgul ediyor olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle aktörler, her durum ve koşulda pozisyon belirlemeyip önem ve önceliğine göre pozisyon alma eğilimi göstermekte (Green-Pedersen ve Walgrave, 2014, ss. 6-9) ve aldıkları pozisyonlar üzerinden siyasi mücadelelerini yürütmektedir. Politik psikolojinin önemli isimlerinden Jon Elster’e (1993, s. 63) göre pozisyon, sadece genel bakış açısını belirlemekle kalmayıp aynı zamanda aktörlerin çıkar tanımlamalarını da etkilemektedir.

Aktörler ana hatlarıyla karşıt (negatif), tarafsız (nötr) ya da tarafgir (pozitif) bir pozisyon alabilmektedir (Gökçe, 2001, s. 25). AB ve Avrupalılaşıma ile ilgili tarafgir bir pozisyona sahip olmak **Avrupa Tarafçılığı (Pro-Europeanism)** olarak tanımlanmaktadır. Kavram; bir aktörün AB, Birlik entegrasyonu ve üyelik konusunda destekleyici bir pozisyon alması durumunu ifade etmektedir. Kopecký ve Mudde (2002, s. 300) bu tarafgirliği Avrupa fikrinin desteklenmesi ya da siyasi olarak AB’nin dayandığı ilkelere bağlılık (pazar ekonomisi, demokrasi, insan hakları vs.) ile açıklamaktadır.

Öte taraftan **Avrupa Karşıtlığı (Eurocepticism)** AB, Birlik entegrasyonu ve üyelikle ilgili negatif bir tutum ve karşıt bir pozisyon almayı ifade etmektedir. Taggart (1998, s. 366), kavramı *“Avrupa bütünleşmesi fikrine bir bütün olarak ve tartışmasız karşı olmayı da içerisinde barındıran muhalif pozisyon”* olarak tanımlamaktadır. Kapsam ve boyutu açısından bu karşıtlığın iki biçimi bulunmaktadır: İlki tüm yön ve içeriği reddeden **Sert (Hard) Avrupa Karşıtlığı**, ikincisi ise kısmi ve koşullu bir muhalif pozisyon olan **Yumuşak (Soft) Avrupa Karşıtlığıdır**. Yumuşak Avrupa Karşıtlığı, her durum ve koşulda ortaya çıkan bir pozisyon olmayıp görece izafi bir nitelik taşımaktadır. Bu pozisyon özellikle, AB siyasetinin milli çıkarla çatıştığı zamanlarda ya da seçili konu ve alanlarda (örneğin göç ve dış politika) ortaya çıkmaktadır.

“Tutum” ve “pozisyon”, sosyal bilimler için yeni bir çalışma konusu olmayıp; ilk olarak siyaset felsefesinde ortaya çıkmıştır. Siyaset felsefesi, tutum ve pozisyonun referans

kaynakları ve muhtemel nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. John Rawls (2009, ss. 15-19), Adalet Teorisi'nde, kolektif boyutun altını çizerek pozisyonu, toplumun farklı kesimlerince savunulan alternatif adalet teorileri içerisinde en çok tercih edilen ve en fazla referans verilen yorum olarak tanımlamıştır. Rasyonalizmin önemli temsilcilerinden Descartes (1991, ss. 1-57) harici bilgi, akıl yürütme ve rasyonel sezgi yoluyla kişilerin bir konu ya da aktör hakkında algı ve pozisyon oluşturduğunu iddia etmiştir. İnsan doğasını sorgulayan David Hume (2003, ss. 238-248) ise, çıkar odaklı ahlaki değerlendirmelerin altında, onay (saygı ve övgü) ve reddin (suçlama) olduğunu vurgulamıştır. Son olarak Ahlak Duyusu Teorisinin kuramcısı Francis Hutcheson (1726), bireylerin rasyonel kapasitelerinin aksine, yorum ve değerlendirmelerinde duyguları ile hareket ettiğini savunmuştur.

Bu felsefi temellerin izdüşümünde Habermas (2001) ve Sjurssen (2002), genişleme ve Avrupalılaşıma için üç model önermektedir: (I) Maddi kazanımlara (ekonomi, güvenlik vs.) referans veren ve yarar beklentisine dayanan Faydacılık (*Pragmatism*). (II) "Biz" kolektif anlayışına dayanan ve sorumluluğa referans veren Etik/Siyasal (*Ethical/Political*) (III) Son olarak toplumsal iyi yaşam düsturundan hareketle ortak (Avrupalı) değerlere referans veren Ahlaki (*Moral*) Model.

Şekil 2. Model tasarımı

Yukarıda detaylandırdığımız felsefi önermelere ve Habermas ile Sjurssen'in çalışmalarına dayanarak bu makalede parti pozisyonlarının analizi için üç model geliştirilmiştir: **İdeoloji**, **Siyasi Rekabet** ve **Kimlik Siyaseti** (Şekil-2). Faydacılık, kar-zarar hesaplamasına dayandığından çalışmanın siyasi rekabet modeline; etik/siyasal yaklaşım ortak değerlere ve kolektif anlayışa vurgu yaptığından çalışmanın kimlik siyaseti modeline ve son olarak ahlaki önerme iyi yaşam kurgusuna ve değerlere vurgu yaptığından çalışmanın ideoloji modeline zemin oluşturmaktadır.

İdeoloji ve Parti Pozisyonları

Downs (1957, s. 96) ideolojiyi, iyi toplum idealinin kurgulanan bir imgesi ve böyle bir toplumun inşası için öne sürülen araç olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Heywood (2012, s. 11), ideolojilerin temelde sistematik ve organize edilmiş görüşler, ideal toplum vizyonu ve siyasi değişim için bir model(ler) önermesi olduğunu vurgulamaktadır.

İdeoloji, normatif ve üretken boyutları nedeniyle siyasi aktörler için vazgeçilmez referans kaynaklarıdır. Siyasi ideolojiler, pozisyon belirlemek için gerekli "bilgi yumağını" sağladığından üretken; savunduğu değerler, siyasi bilgilerle birleşerek belli bir konuda

düşünce üretme imkânı sunduğundan normatiftir (Martin ve Desmond, 2010, ss. 8-9). Bu nedenlerle ideolojiler, siyasette akıl yürütmeye katkı sağlamakta ve bu sayede aktörlerin tutum ve pozisyonlarını belirleyebilmektedir (Sniderman vd., 1993, s. 156). İdeolojik hizipleşme ise soyut (tutum) ve somut (davranış) alanı kapsayacak şekilde, temelde değerler arasındaki farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır (Billig, 1984, s. 446).

İdeolojik hizipleşme için literatürde farklı siyasi yelpazeler kullanılmaktadır. Doğrusal yelpaze (*linear spectrum*), ekonomi politikalarını temel almakta ve ideolojileri sağ-sol ana eksenini üzerinden kategorize etmektedir. At nalı yelpazesi (*horseshoe spectrum*) ise demokratik değerler ile özgürlükler konusundaki pozisyonlarını dikkate alarak ideolojileri ılımlı (*moderate*) ve aşırı (*extreme*) ana eksenini üzerinden kategorileştirmektedir. Son yelpaze ise zaman değişkenini dikkate alarak ideolojileri "klasik" ve "modern" olarak ikiye ayırmaktadır.

Doğrusal yelpaze açısından bakıldığında belirli bir konu ya da aktör hakkındaki tutum, pozisyon ve söylem, sağ-sol ayrımının gölgesinde ve ona bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Marks ve Wilson, 2000, s. 434; Marks ve Steenbergen, 2002, s. 889). Bununla beraber parti politikasındaki sağ-sol ayrımı, ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Bir ülkede ideolojik ayrım ekonomi politiği üzerinden şekillenirken, başka bir ülke örneğinde hizipleşme egemenlik ve bağımsızlık gündemine oturabilmektedir. Bu nedenle klasik sağ-sol ayrımı üzerinden genel geçer bir hipotez geliştirmek mümkün değildir. Her ülkenin parti politikasındaki ideolojik hizipleşmenin köken ve referans noktaları dikkate alınarak AB gündemine ilişkin aşağıda sıralanmış olan hipotezlerden uygun olanı kullanılabilir (Keulman ve Koós, 2014, ss. 202-203).

a. Düzenleme Modeli (*Regulation Model*): Avrupa siyasetinde, ekonomi politikaları konusunda daha az devlet müdahalesini ve devlet düzenlemesini savunan sağ ile daha fazla devlet müdahalesini ve düzenlemesini savunan sol partiler arasında tutum ve pozisyon farklılaşması söz konusudur. Üyelik kriterleri, temelde iktisadi liberalleşmeyi ve piyasa ekonomisine geçişi gerekli kıldığından sağ ile sol cemahtaki partiler, farklı pozisyonlar alabilmektedir. Ekonomide devlet müdahalesine karşı çıkıp liberal ekonomiyi savunan sağ partiler doğal olarak AB üyeliğine daha sıcak bakmaktadır:

Hipotez 1a: Sağ partilerin, sol partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyon almaları beklenmektedir.

b. Hix-Lord Modeli: AB entegrasyonu ve üyelik, ülkelerin ulusal egemenliği ve bağımsızlığını dönüştürdüğünden ve iç işlerine müdahaleye kapı araladığından farklı tepkiler ve parti pozisyonları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda milliyetçi ve muhafazakâr söylemlerin daha yoğun olduğu sağ partilerin, sol partilere göre daha karşıt ya da kuşkulu bir pozisyon almaları mümkündür:

Hipotez 1b: Sol partilerin, sağ partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyon almaları beklenmektedir.

c. Hooghe-Marks Modeli: Bir refah projesi olarak AB, gelirin yeniden dağıtılması, sosyal politikalar, işsizlikle mücadele vb. konuları kapsadığından parti pozisyonları sağ-sol

hizipleşmesinden etkilenebilmektedir. AB'nin sosyal boyutunu önemseyen ve öncülleştiren sol partilerin bu noktada daha tarafsız bir pozisyon almaları mümkündür:

Hipotez 1c: Sol partilerin, sağ partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyon almaları beklenmektedir.

Avrupa'da partiler arası hizipleşme; devlet inşası, din, sınıf vb. tartışmaların kaynağı olan Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi tarihi hadiselerin gölgesinde şekillenmiştir. Berlin Duvarının yıkılması, tarihsel süreçte son kırılmayı yaratmış ve sol ideolojilerin zayıflamasına neden olmuştur. Bu zayıflama ilk olarak eski komünist/sosyalist partilerin dönüşerek demokratikleşmelerine; ikinci olarak da siyasetin klasik sağ-sol ayrımından uzaklaşarak partilerin demokratik değerler ve özgürlüklere ilişkin yeni bir yelpaze üzerinden hizipleşmelerine neden olmuştur (Huber ve Inglehart, 1997, s. 74). Tony Blair'in Birleşik Krallıktaki 'Üçüncü Yol' projesi bu noktada dikkat çekmektedir ki, sağ-sol ayrımına dayanan eski hizipleşme zaman içerisinde ılımlı-aşırı temelli yeni bir hizipleşmeye evrilmiştir (Weltman ve Billig, 2001, s. 369).

At Nalı Yelpazesi, ilk yıllarından itibaren Birliğin entegrasyon sürecini anlama ve açıklamada önemli bir değişken olarak analizlere dahil edilmiştir. Fonksiyonalizmin kurucusu Ernst Bernard Haas (1958, ss. 113-159), AB projesinin ve ilerleyen yıllardaki derinleşmenin, özellikle merkez sağda, merkezde ve kısmen merkez solda yer alan siyasi partilerin ürünü olduğunu vurgulamıştır. AB Parlamentosu'ndaki siyasi grupların dağılımı dikkate alındığında; at nalı yelpazesi tarafından kategorize edilen merkez partilerin, Avrupa entegrasyonunun ardındaki itici güç olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık- özellikle Fransa, Avusturya ve İtalya başta olmak üzere- üye ülkelerde yükselen aşırı sağın, hem AB projesine hem de AB gündemine artan oranda karşıt bir pozisyon takındıkları gözlemlenmektedir. Bu ikinci yelpaze üzerinden şu hipotezi geliştirmek mümkündür:

2. Hipotez: İlimli/merkez (moderate) partilerin, aşırı/uç (extreme) partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyona sahip olmaları beklenmektedir.

Klasik ve modern ayrımı, ideolojilerin ortaya çıkış tarihlerini dikkate alarak sadece zaman değişkenine göre bir kategorileştirmeye gitmiştir. Dünya görüşü ve normatif çatışmaları dikkate almayan bu yelpaze üzerinden bir hipotez geliştirmek mümkün değildir. Öyle ki hizipleşmeye neden olan nokta zaman değişkeni olup, her iki grup da kendi içerisinde oldukça heterojen dağılabilmektedir.

Siyasi Rekabet ve Parti Pozisyonları

İlk model, ideoloji temelli siyasi hizipleşmenin olduğu ülkelerde parti pozisyonlarını anlama ve açıklamada yararlı iken; ideolojinin görece zayıf olduğu ülke örneklerine ilişkin analizlerde bu model yetersiz kalmaktadır. Öyle ki parti pozisyonlarında ideolojik etkinin olmadığı ülke örnekleri mevcuttur (Real-Dato, Göncz ve Lengyel, 2012, ss. 67-93). Siyasi partiler, pozisyonlarını ideolojilerin aksine daha taktiksel ve faydacı yöntemlerle, ilişkiler ağının kendileri ve seçmenleri için getireceği fayda ve maliyetleri dikkate alarak kurgulayabilir. Bu durumda parti pozisyonları görece esnek, söylemsel ve değişime açık bir karaktere bürünmektedir (Szczepiak ve Taggart, 2000, s. 19).

Anthony Downs, 1957 (ss: 135-150) yılında kaleme aldığı *An Economic Theory of Democracy* başlıklı çalışmasında parti politikasını; partilerin siyasi desteği (oy) maksimize ederek iktidar olmayı amaçladıkları, “rekabete” dayalı bir alan olarak tanımlamaktadır. Downs’a göre en fazla oy alanın iktidar olduğu çok partili rejimlerde siyasetçiler; muhalefette ise iktidar olma amacı güden, eğer iktidarda ise devamına odaklanan rasyonel aktörlerdir. Rekabet temelli bu modele göre siyasi partiler tutum ve pozisyonlarını, bir bütün olarak faydacılık, güç mücadelesi ve politik taktikler üzerinden oluşturmaktadır (Neumayer, 2008, s. 137).

Siyasi rekabet temelli bu ikinci modelin ilk önermesi, hükümeti ve muhalefeti oluşturan partilerin mukayesesine dayanmaktadır. AB gündemi, özellikle seçim dönemlerinde siyasi kampanyaların ve rakip partileri eleştirmenin (hükümet-muhalefet) bir aracı olarak kullanılabilir (Sitter, 2001, s. 24). Muhalefet partileri iktidarın AB hususundaki pozisyonuna karşı bir pozisyon olarak Avrupalılaşıma, müzakere süreci ve üyeliği siyasi malzeme konusu yapabilirler. Hükümet ile muhalefet arasındaki farklılaşmanın yönü hususunda bir hipotez oluşturmak mümkün olmamakla beraber genel sav, iktidar partileri ile muhalefet partilerinin karşıt pozisyonlar alabileceği yönündedir:

3. Hipotez: *Hükümeti oluşturan partiler ile muhalefeti oluşturan partilerin, AB gündemine ilişkin karşıt pozisyonlara sahip olmaları beklenmektedir.*

Seçmenler, aşağıdan yukarıya (*bottom up*) bir mekanizma ile siyasi partilerin pozisyonlarını belirleyen ana güç olabilir. Bazen seçmen davranışları ve milli hassasiyetler, AB gündemi ve Avrupalılaşımayı da kapsayacak şekilde seçili konu(lar) üzerinde şekillenebilir (Heath, Jowell ve Curtice, 2001, s. 156). Bu önermeye göre seçmen grupları, hassas oldukları konularda kendileriyle benzer pozisyona sahip olan siyasi partilere oy verme eğilimindedir. Bu nedenle siyasi partiler, söylem ve pozisyonlarını seçmen hassasiyetlerini dikkate alarak kurgulamakta ya da ihtiyaç halinde değiştirebilmektedir.

Yapılan çalışmalar, AB gündeminin artan oranda seçmen davranışlarını etkilediğini ve partiler arası hizipleşmenin nedenleri arasına girdiğini göstermektedir (De Vries, 2010; De Vries vd., 2011; Adams, Ezrow ve Somer-Topcu, 2011, s. 370). Bu noktada özellikle eski komünist ülkelerdeki sosyalist partilerin seçmenlerine hitap edebilmek için zamanla Avrupa taraftarı bir pozisyon olarak tutum değişikliğine gitmeleri örnek verilebilir. Bu gözlemler ışığında şu hipotezi geliştirmek mümkündür:

4. Hipotez: *AB gündemine ilişkin parti pozisyonlarının (karşıt veya taraftar), seçmen pozisyonuyla aynı olması beklenmektedir.*

Seçmen davranışları üzerinden geliştirilen diğer bir kategorik modelleme, partilerin mevcut politik düzen ve statükoya ilişkin aldıkları pozisyonları sorunsallaştırmasıdır. Bu amaçla siyasi partiler, ana akım (*mainstream*) partilere karşı protesto (*protest*) partileri olarak sınıflandırılmaktadır (Van Der Brug, Fennema ve Tillie, 2000; Szczerbiak ve Taggart, 2000, s. 7). Ana akım partiler, rejim taraftarlarını temsil etmekte olup, mevcut sistemi sorgulamaksızın statükoyu devam ettirme üzerine bir siyaset geliştirir. Protesto partileri ise, mevcut düzenden ve bu düzeni temsil eden ana akım partilerden memnun olmayan gruplardan oy alarak düzene “meydan okuyan” revizyonist pozisyonları ile siyaset arenasına çıkmaktadır. Sağ ve

sol yelpazenin uçlarında yer alan aşırı partiler ile protesto partileri arasındaki fark, ideolojik pozisyonlarından kaynaklanmaktadır. Her iki grup da sistem karşıtı ve revizyonist olmakla beraber, aşırı partiler pozisyonlarını ideolojik bir söyleme (aşırı sağ ya da aşırı sol) dayandırırken protesto partileri ana söylemlerini ideoloji üzerine oturtmazlar, genelde düzene meydan okumakla meşgullerdir.

Protesto partilerini “düzen karşıtı” olarak tanımlayan Sitter (2001, s. 24), bazı sosyalist ve sağdaki popülistlerin bu kategori içerisinde incelenebileceğini belirtmektedir. Protesto partileri, düzeni eleştirmek veya ana akım partilerden ayrılmak amacıyla AB karşıtlığını araçsallaştırılabirler. Benzer şekilde, bu partiler Avrupa-karşıtı söylemlerini statüko ve elit-karşıtı bir söyleme indirgeyebilirler. Bu kategorileştirmeye dayanarak şu hipotezi geliştirmek mümkündür:

5. Hipotez: *Ana akım (mainstream) partilerin, protesto partilerine kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyona sahip olmaları beklenmektedir.*

Kimlik Siyaseti ve Parti Pozisyonları

Milli kimlik, ulus-devlet temelli uluslararası ilişkilerin çağdaş formu olarak Vestfalya Anlaşmasına (1648) dayanan modern devletin toplumsal köklerini oluşturmaktadır. Vestfalya’dan sonra “milletler dünyası”nın temeli olan kimlik, özellikle Fransız İhtilali’ni (1789) takip eden yüzyıllarda milli bir hüviyet olarak diğer alternatiflerin önüne geçmiştir (Billig, 1995). Miller (1995) milli kimliği, tarih ve mekânın ortaklığında bireyleri anlamlı bir düzlemde bir araya getiren ve geniş kitlelerin dâhil olduğu, paylaşılan ortak geçmişin bir öyküsü/yansıması olarak tanımlamaktadır. Çağdaş formuyla milli kimlik, ulusal rejimler için bir varlık ve meşruiyet kaynağı olmakta, Smith’e (1991, s. 184) göre ise ulus-devlet inşa sürecinde siyasi bir proje olarak hayata geçirilmektedir.

Sosyal psikolojinin önemli isimlerinden Tajfel ve Turner (1979, s. 40) “Toplumsal Kimlik Teorisi” başlıklı çalışmalarında gruplar-arası ilişki ve davranışların; algılanan grup statüsü, meşruiyet ve istikrar değişkenlerine bağlı olarak *biz* ve *onların* (*us vs. them*) gölgesinde şekillendiğini iddia etmektedir. Teoriye göre, grup üyeleri (*biz*), grup dışında kalanlar ya da diğer gruplar (*onlar*) için ekseriyetle negatif söylemler geliştirmekte, bu yolla kendi imajlarını olumlamaya ve bağlarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu strateji, grup içi dayanışma ve dinamizmi arttırmakla beraber, ötekileştirme faktörü nedeniyle çatışma ve kriz potansiyellerini de taşımaktadır.

Bu teoriden esinlenerek Helbling vd. (2008, s. 21) kimlik kurgularına dayanarak siyasi partileri ikiye ayırmaktadır: (I) *Katı Milliyetçi- Dışlayıcı*: Aşırı milliyetçi ve yabancı düşmanlığı içeren söylemlerin yoğun olduğu; milli değerler, ulusal bağımsızlık ve self determinasyona vurgu yapan yaklaşım. (II) *Çokkültürlü- Kapsayıcı*: Kültürel çoğulculuk ve hoşgörü başta olmak üzere barış, eşitlik, insan hakları ve demokrasi gibi daha kapsayıcı değerlere vurgu yapan yaklaşım.

Avrupalılaşıma açısından bakıldığında, siyasi partilerin Avrupa kimliği ve AB değerleri ile bir aidiyet ve aynîleşme mi, yoksa bir farklılaşma ve ötekileştirme mi kurduğu sorusu, pozisyon ve politika tercihleri açısından önem arz etmektedir. Aktörlerin kimlik tahayyülleri Avrupalılaşıma sürecinde potansiyellerle beraber tehditleri de içerisinde barındırmaktadır.

Öyle ki kimlik siyaseti, bir bütün olarak milliyetçilik, demokrasi ve egemenlik algısı yoluyla uluslararası iş birliği ve bölgesel entegrasyon gibi konularda partilerin genel kanılarını doğrudan etkileyebilmektedir (Hooghe ve Marks, 2009, ss. 21-22; Sitter, 2001, s. 24). Bu nedenlerle, AB gündemine ilişkin parti pozisyonları- milliyetçilikten çokkültürlülüğe- kimlik politikasının gölgesinde şekillenebilmektedir. Bu gözlemler ışığında, aşağıdaki hipotezi geliştirmek mümkündür:

6. Hipotez: *Çokkültürlü (kapsayıcı) kimlik kurgusuna sahip olan partilerin, katı milliyetçi (ötekileştirici) kimlik kurgusuna sahip partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyona sahip olmaları beklenmektedir.*

Kimlik modeline ilişkin bir diğer yaklaşım, siyaset sosyolojisinin önemli isimleri Lipset ve Rokkan (1967) tarafından geliştirilmiştir. Bu yeni kuram, tarihsel süreçte oluşan toplumsal bölünmelere (politik, ekonomik, kültürel vs.) bağlı olarak ortaya çıkan sosyal kimliklerin, parti siyasetinin yapı taşı olduğunu iddia etmektedir. Kurama göre parti pozisyonlarını ve siyasi yönelimleri belirleyen ana değişken toplumsal kökler, diğer bir ifadeyle sosyal kimliklerdir (Marks ve Wilson, 2000, s. 434).

Bu modele dayanarak siyasi partiler, *merkez ve çevre (core vs. periphery)* ayrımı üzerinden sınıflandırılmaktadır. Merkez, karar alma gücüne sahip ve iktidar araçlarını elinde bulunduran aktörleri ifade etmekte olup çevre üzerinde asimetric bir üstünlüğe sahiptir. Siyasetin sosyolojik köklerine dayanan bu merkez-çevre ayrımı, siyasi partilerin AB taraftarı ya da karşıtı pozisyon almalarına neden olabilmektedir. Genel gözlem çevrede yer alan partilerin, merkezde yer alan partilere kıyasla daha karşıt bir pozisyon aldığı yönündedir (Pisciotta, 2016, s. 194; Szczerbiak ve Taggart, 2000, s. 5). Buradan hareketle aşağıdaki hipotezi geliştirmek mümkündür:

7. Hipotez: *Merkezde (core) yer alan partilerin, çevrede (periphery) yer alan partilere kıyasla AB gündemine ilişkin (daha) taraftar bir pozisyona sahip olmaları beklenmektedir.*

Modelin üçüncü önermesi ise siyasi partilerin- etnisite ya da inanç temelinde- toplumsal katmanların hangi cenahını temsil ettiği üzerinedir. Bir partinin toplumsal tabanda çoğunluğu mu yoksa azınlığı mı temsil ettiği sorusu, parti pozisyonlarını ve politikalarını etkileyebilmektedir. İnsan haklarına saygı ve azınlık haklarının korunması, siyasi koşullardan birisi olduğundan; Avrupalılaştırma süreci, ülkedeki vatandaşlık rejimini ve kimlik siyasetini azınlıklar lehine yeniden inşa etme/ettirme potansiyeline sahiptir (Keating, 2004, ss. 368-369). Bu sebeple azınlık partilerinin ekseriyetle AB taraftarı cemahta yer aldığı ve ülkenin Avrupalılaştırma sürecini bir bütün olarak desteklediği gözlemlenmektedir (Elias, 2009, s. 2; Hix ve Lord, 1997, s. 27). Diğer taraftan, çoğunluğu temsil eden siyasi partiler, AB ve koşulları nedeniyle ulusal egemenliğin ve toprak bütünlüğünün tehdit edildiği kaygısını paylaşabilir (Dechezelles ve Perottino, 2008, s. 5). Bu tehdit algılaması nedeniyle de Avrupa karşıtı bir pozisyon alabilir. Bu gözlemlere dayanarak şu hipotezi geliştirmek mümkündür:

8. Hipotez: *Azınlık partilerinin, AB gündemine ilişkin çoğunluk partilerine kıyasla (daha) taraftar bir pozisyona sahip olmaları beklenmektedir.*

Parti Pozisyonlarının Analizi için Veri Toplama Teknikleri

Laver ve Hunt (1992), AB gündemine ilişkin parti pozisyonlarının araştırma ve incelemesi için üç teknik önermektedir: (I) parti dokümanlarının analizi, (II) kamuoyu anketleri (III) ve uzman anketi. Milletvekilleri ile mülakat yapılması dördüncü bir yöntem olarak bu listeye eklenebilir. Üç yöntemin de kendi içinde avantaj ve dezavantajlarının olduğunu vurgulayan Ray'a (1999, ss. 284-285) göre yazılı belgelerin analizi (içerik çözümlemesi), genel parti pozisyonlarının belirlenmesi ve altındaki muhtemel nedenlerin derinlemesine incelenmesi için işlevsel olmakla beraber, sübjektif yorumlanma riskini barındırmaktadır. Kamuoyu anketleri, özellikle seçmen- parti mukayesesi yapmak için işlevsel olmasına rağmen, zaman ve örneklem sayısı nedeniyle maliyetlidir. Son olarak diğer tekniklerin sınırlı olduğu durumlarda kullanılabilir olan uzman anketi, derinlemesine (nedensel) analiz açısından sınırlı veriler sunmaktadır.

Kamuoyu anketi zaman alan maliyetli bir yöntem olması ve öngörülemezlik zorlukları nedeniyle akademiye görece daha az tercih edilmektedir. Buna rağmen özellikle siyasi partilerin talebi üzerine, AB gündemini de kapsayacak şekilde dış politika hususunda artan oranda kamuoyu yoklamaları yapılmaktadır. Ayrıca kamuoyu anketleri, parti pozisyonlarının seçmen davranışlarıyla şekillendiği varsayımına dayanarak daha çok seçmen-parti karşılaştırmalarına imkân veren sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Uzman anketi, diğer yöntemlerin aksine özellikle hedef kitleye ulaşılması ve zaman yönetimi açısından daha uygulanabilir. Marks, Wilson ve Ray (2002, s. 588), uzman anketi için 8-10 örneklemin yeterli olacağını belirtmektedir. Laver (1998, s. 337) ise ideoloji, kimlik siyaseti ve AB ile ilgili uzmanlıklarından dolayı, siyasi bilimlerin ilgili konularında çalışan akademisyenleri "uzman" olarak tanımlamakta ve önermektedir. Amaçlı örneklemin kullanılabilirliği bu veri toplama tekniği için başta üniversiteler olmak üzere, ülkedeki ilgili sivil toplum kuruluşları ve araştırma merkezleri ile temasa geçilebilir.

Parti dokümanları, parti pozisyonlarının altında yatan nedenlerin derinlemesine incelenmesine imkân sağlaması bakımından, analizler için zengin bulgu ve sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Parti programları, seçim beyannameleri, parti sitelerinde yer alan açıklamalar, meclis tutanakları ve basın demeçleri ile mülakatlar bir bütün olarak bu teknik için kullanılabilir. Bununla birlikte bu teknikte dil bariyeri, belge içeriklerinin parti pozisyonlarını ve politikalarını ne oranda yansıttığı ve belgelerin sübjektif yorumlanması gibi engeller ve sınırlılıklar karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacıların ülke dilini yeterli düzeyde bilmeleri beklenmekle beraber, üzerinde titizlikle çalışılmış ve kontrolleri sağlanmış tercüme üzerinden analizlerin yapılması da mümkündür.

İçerik çözümlemesi, bir bütün olarak sübjektif yorum riskini içerisinde barındırmaktadır. İncelemenin geçerlilik ve güvenilirliğini arttırmak amacıyla analizin farklı bir zaman diliminde tekrarlanması ya da ikinci bir kişi tarafından tekrarlanıp sonuçların mukayese edilmesi yöntemleri takip edilebilir (Gökçe, 2001). Ayrıca içerik çözümlemesi için akademik yazımda kabul gören, sayısal sonuçlar çıkaran bazı yazılım programları da kullanılabilir. Partilerin yazılı belge ve açıklamalarında siyaseten doğru (*politically correct*) bir üslup geliştirmeleri, ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, uzman görüşleri ve AB reformlarına ilişkin parlamentodaki oy davranışları dikkate alınmalıdır.

Partiye mensup milletvekilleri ile mülakat son yöntem olarak düşünülebilir. Fakat bu yöntemde de vekillere erişebilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada parti merkezinde çalışan ve parti dinamiklerine haiz görevliler ile alternatif olarak yerel yöneticiler ya da teşkilat mensupları (kadın ve gençlik, medya-iletişim vs. örgütlenmeleri) B planı olarak kurgulanabilir. Mülakatların analizinde ise parti içi demokrasi, parti kimliği, varsa parti-içi hizipleşmeler, liderin rol ve önemi gibi iç dinamikler dikkate alınmalıdır.

Tek ülkenin örnek olay olarak incelendiği çalışmalarda iki ayrı veri toplama tekniğinin kullanılması, derinlemesine analize imkân sağlayacak, aynı zamanda bulgu ve sonuçların geçerlilik ve güvenilirliğin arttıracaktır. Çoklu ülke incelemesine dayanan çalışmalar, üç model ve alt kategoriler üzerinden parti grupları ve ülkeler arasında mukayeseler (karşılaştırmalı siyaset) yapılmasına imkân vererek literatüre katkılar sağlayacaktır.

Sonuç

Avrupalılaşma sürecinde iç politikada önemli rol oynayan hükümet ve bürokrasi, ulusal meclisler, yargı ve sivil toplumdaki oluşmuş elit grupların yanı sıra siyasi partiler de bulunmaktadır. Avrupalılaşma, meclis gündemine gelen AB uyum paketleri üzerinden şekillenmekte ve devamında yürütmenin reformları hayata geçirme iradesine dayanmaktadır. Bu nedenle aday ülke ile AB arasındaki ilişkilerin açıklanabilmesi için siyasi partilerin özel bir analize tabi tutulmaları gerekmektedir.

Bu nedenle çalışma, AB gündemine ilişkin parti pozisyonlarını sorunsallaştıracak araştırmacılar için bir çerçeve sunarak Türkçe literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu kapsamda makale, AB gündemine ilişkin siyasi parti pozisyonlarına, diğer bir ifade ile takındıkları tutuma ilişkin nedensel bir açıklama getirecek kuramsal ve metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevede makale, parti politikalarını oluşturan ana dinamikleri “*ideoloji*”, “*siyasi rekabet*” ve “*kimlik siyaseti*” üzerinden değerlendirerek partilerin AB taraftarlığı veya (sert ya da yumuşak) AB karşıtlığı konusunda sekiz hipotez önermektedir.

“İdeoloji” modeli partilerin AB’nin desteklediği liberal ekonomiyi değerlendirmesine, ulusal egemenlik ve bağımsızlık konularında AB’yi içişlerine karışan bir mekanizma olarak görüp görmemesine ve AB’nin sosyal politikalarına sıcak bakıp bakmamasına bağlı olarak sağ ve sol cemahta kutuplaşmış siyasi partiler üzerine üç alternatif hipotez ortaya çıkarmıştır. Ayrıca merkezdeki ılımlı partilerle aşırı uçtaki partiler arasında da AB gündemine ilişkin pozisyon konusunda ayrı bir hipotez oluşmuştur. “Siyasi rekabet” modeli incelendiğinde hükümeti oluşturan partiler ile muhalefeti oluşturan partilerin karşıt pozisyonlara sahip olabilecekleri, siyasi partilerin seçmenlerin AB’ye karşı tutumlarından etkilendikleri, ana akım partilerin protestocu partilere göre daha AB yanlısı olduğu konusunda üç hipotez ortaya çıkmıştır. “Kimlik siyaseti” modeli dikkate alındığında ise çok kültürlü partilerin katı milliyetçi partilere; merkezde konumlanan partilerin çevre partilere; azınlık partilerinin ise çoğunluk partilerine göre AB’ye daha sıcak bakabilecekleri yönünde üç hipotez oluşturulmuştur.

Özellikle siyasi ve iktisadi geçiş sürecinde ve toplumsal dönüşüm aşamasında olan ülkelerde, AB gündemine ilişkin parti pozisyonlarında değişimler yaşanabilmektedir. Bu pozisyon değişimlerinin incelenmesinde ortaya koyduğumuz bu hipotezlerin tümünden veya bazılarından yararlanmak da mümkündür.

Kaynakça

- Adams, J., Ezrow, L., & Somer-Topcu, Z. (2011). Is anybody listening? Evidence that voters do not respond to European parties' policy statements during elections. *American Journal of Political Science*, 55(2), 370-382.
- Arısoy, A., & Gül, H. (2011). Avrupa siyasi partilerinin "Avrupalılaşması". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 179-197.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (Şubat 2011). 22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag zirvesi sonuç bildirgesi. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=302&> adresinden 05.04.2019 tarihinde alınmıştır.
- Billig, M. (1984). Political ideology: Social psychological aspects. H. Tajfel (Ed.), *The social dimension* içinde (s.446-470). Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.
- Bölükbaşı, H. T., Ertugal, E., & Özçürümez, S. (2011). Avrupa entegrasyonu kuramlarıyla Türkiye'yi konu alan yazının etkileşimi: Avrupalılaşma araştırma programını Türkiye özelinde yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 79-82.
- Börzel, T. A. (1999). Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain. *Journal of Common Market Studies*, 37(4), 573-596.
- Bulmer, S., & Lequesne, C. (2002). New perspectives on EU-member state relationships. *Questions de Recherche/Research Questions, Centre d'études et de Recherches Internationales*, 4, 1-35.
- Checkel, J. T. (1999). Social construction and integration. *Journal of European Public Policy*, 6(4), 545-560.
- De Vries, C. E. vd. (2011). Individual and contextual variation in EU issue voting: The role of political information. *Electoral Studies*, 30(1), 16-28.
- De Vries, C. E. (2010). "EU issue voting: Asset or liability? How European integration affects parties' electoral fortunes. *European Union Politics*, 11(1), 89-117.
- Dechezelles, S., & Perottino, M. (2008). Right wing populist parties and their effect on national identity politics under the conditions of Europeanization. *ECPR Workshop: Is Populism a Side-Effect of the Europeanization of Political Competition?* Rennes.
- Descartes, R. (1991). *The principles of philosophy*. V. R. Miller vd. (çev.). Boston: Kluwer Academic Publisher.
- Diez, T. (2005). Constructing the self and changing others: Reconsidering normative power Europe. *Millennium-Journal of International Studies*, 33(3), 613-636.
- Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *The Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150.
- Elias, A. (2009). *Minority nationalist parties and European integration: A comparative study*. London: Routledge.
- Elster, J. (1993). *Political psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gökçe, O. (2001). *İçerik çözümlemesi: Teori-metod-uygulama*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Grabbe, H. (2002). European Union conditionality and the *acquis communautaire*. *International Political Science Review*, 23(3), 249-268.
- Green-Pedersen, C., & Walgrave, S. (2014). *Agenda setting, policies, and political systems: A comparative approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haas, E. B. (1958). *The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.
- Habermas, J. (2001). *Justifications and application: Remarks on discourse ethics*. C. P. Cronin (çev.) Cambridge: MIT Press.
- Heath, A. F., Jowell, R. M., & Curtice, J. K. (2001). *The rise of new labour: Party policies and voter choices*. Oxford: Oxford University Press.

- Helbling, M., Höglinger, D., & Wüest, B. (2008). How political parties frame the European integration process. *The Annual Meeting of the Swiss Political Science Association*, University of St. Gallen, St. Gallen.
- Heywood, A. (2012). *Political ideologies: An introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Hix, S., & Goetz, K. H. (2000). Introduction: European integration and national political systems. *West European Politics*, 23(4), 1-26.
- Hix, S., & Lord, C. (1997). *Political parties in the European Union*. New York: St. Martin's Press.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2009). A postfunctionalist theory of European integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1-23.
- Huber, J., & Inglehart, R. (1995). Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party Politics*, 1(1), 73-111.
- Hume, D. (2003). *A treatise of human nature*. New York: Dover Publications.
- Hutcheson, F. (1726). *An inquiry into the original of our ideas of beauty and virtue*. London: J. and J. Knapton.
- Keating, M. (2004). European integration and the nationalities question. *Politics & Society*, 32(3), 367-388.
- Keulman, K., & Koós, A. K. (2014). *European identity: Its feasibility and desirability*. Maryland: Lexington Books.
- Kopecký, P., & Mudde, C. (2002). The two sides of euroscepticism party positions on European integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3(3), 297-326.
- Laver, M., & Hunt, B. W. (1992). *Policy and party competition*. New York: Routledge.
- Laver, M. (1998). Party policy in Britain 1997: Results from an expert survey. *Political Studies*, 46(2), 336-347.
- Lewis, P., & Mansfeldová, Z. (2006). *The European Union and party politics in Central and Eastern Europe*. New York: Springer.
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. New York: Free Press.
- March, J. G., & Olsen, J. P. (1998). The institutional dynamics of international political orders. *International Organization*, 52(4), 943-969.
- Marks, G., & Steenbergen, M. (2002). Understanding political contestation in the European Union. *Comparative Political Studies*, 35(8), 879-892.
- Marks, G., & Wilson, C. J. (2000). The past in the present: A cleavage theory of party response to European integration. *British Journal of Political Science*, 30(3), 433-459.
- Marks, G., Wilson, C. J., & Ray, L. (2002). National political parties and European integration. *American Journal of Political Science*, 46(3), 585-594.
- Martin, J. L., & Matthew, D. (2010). Political position and social knowledge. *Sociological Forum*, 25(1), 1-26.
- Miller, D. (1995). *On nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Mjoset, L. (1997). Historical meanings of Europeanisation. *ARENA Working Paper*, 24, 1-43.
- Neumayer, L. (2008). Euroscepticism as a political label: The use of European Union issues in political competition in the new member states. *European Journal of Political Research*, 47(2), 135-160.
- Olsen, J. P. (2002). The many faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 40(5), 921-952.
- Öner, S. (2014). Avrupa'da yükselen aşırı sağ, yeni 'öteki'ler ve Türkiye'nin AB üyeliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 163-184.
- Pisciotta, B. (2016). The center-periphery cleavage revisited: East and Central Europe from postcommunism to euroscepticism. *Nationalism and Ethnic Politics*, 22(2), 193-219.

- Pollack, M. A. (1996). The new institutionalism and EU governance: The promise and limits of institutionalist analysis. *Governance*, 9(4), 437-438.
- Radaelli, C. M. (2003). The Europeanization of public policy. K. Featherstone and C. M. Radaelli (Eds.), *The politics of Europeanization* içinde (s. 27-56). Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (2009). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ray, L. (1999). Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey. *European Journal of Political Research*, 36(2), 283-306.
- Real-Dato, J., Lengyel, G., & Göncz, B. (2012). National elites' preferences on the Europeanization of policy-making. H. Best, G. Lengyel, & L. Verzichelli (Eds), *The Europe of elites: A study into the Europeanness of Europe's economic and political elites* içinde (s. 67-93). Oxford: Oxford University Press.
- Cowles, M. G., Caporaso, J., & Risse, T. (2001). *Transforming Europe: Europeanisation and domestic change*. New York: Cornell University Press.
- Schimmelfennig, F., & Scholtz, H. (2008). EU democracy promotion in the European neighbourhood political conditionality, economic development and transnational Exchange. *European Union Politics*, 9(2), 187-215.
- Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 661-679.
- Sitter, N. (2001). The politics of opposition and European integration in Scandinavia: Is euro-scepticism a government opposition dynamic? *West European Politics*, 24(4), 22-39.
- Sjursen, H. (2002). Why expand? The question of legitimacy and justification in the EU's enlargement policy? *Journal of Common Market Studies*, 40(3), 496-499.
- Smith, A. D. (1991). Towards a global culture? M. Featherstone (Ed.), *Global culture: Nationalism, globalization and modernity* içinde (s.171-192). London: SAGE Publications.
- Sniderman, P. M., Brody, R. A., & Tetlock, P. E. (1993). *Reasoning and choice: Explorations in political psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sousa, M. M. (2006). The domestic turn in Europeanization studies: Elite perceptions of Europe. *The ECPR Joint Sessions Workshop at Nicosia*, Nicosia.
- Szczerbiak, A., & Taggart, P. A. (2000). Opposing Europe: Party systems and opposition to the Union, the Euro and Europeanisation. *SEI Working Paper*, 36, 1-16.
- Taggart, P. (1998). A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary western European party systems. *European Journal of Political Research*, 33(3), 363-388.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33(47), 33-47.
- Tezcan, E., & Aras, İ. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği desteğinin eleştiriye dönüşümü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11(41), 1-35.
- Van Der Brug, W., Fennema, M., & Tillie, J. (2000). Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*, 37(1), 77-102.
- Weltman, D., & Billig, M. (2001). The political psychology of contemporary anti-politics: A discursive approach to the end-of-ideology era. *Political Psychology*, 22(2), 367-382.
- Yazgan, H. (2012). Bir kavramsal çerçeve olarak "Avrupalılaşma": Kapsam, gereklilik ve sınırlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 123-140.
- Yıldırım, Y. (2017). Liberal demokrasinin krizi bağlamında Avrupa'da sağ-popülizm ve yükselen aşırı-sağ. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 51-72.

Regresyon Analizleri mi Karar Ağaçları mı?^a

Burcu Kocarı Gacar^{b, c}, İpek Deveci Kocakoç^d

Özet

Karar ağaçları algoritması, veri madenciliği teknikleri içinde önemli bir sınıflandırma yöntemidir. Karar ağacı, kök düğümü, dalları ve yaprak düğümleri olan ağaç yapısında sınıflandırma ve regresyon modelleri oluşturur. Bağımlı değişken iki kategorili olduğunda regresyon analizine alternatif bir yöntem olarak tercih edilen lojistik regresyon analizi, sınıflandırma amacıyla kullanılan bir diğer tekniktir. Bu araştırma kapsamında aynı veri seti üzerinde lojistik regresyon, doğrusal regresyon, sınıflandırma ağacı ve regresyon ağacı yöntemleri uygulanmıştır. Bu dört yöntem kullanılarak konut fiyatını belirleyen en önemli değişkenler belirlenmiştir. Modellerin performansları ve tahmin güçleri karşılaştırılmış; en iyi sınıflandırma yapan model belirlenmeye çalışılmıştır. Bu karşılaştırma, 5 bağımsız değişken ve bağımlı değişken ev fiyatı olmak üzere, 414 gayrimenkul verisi kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, gayrimenkul değerlendirme verisi için sınıflandırma ağacı modelinin standart yaklaşımlardan daha iyi performans sergilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler

Regresyon
Lojistik Regresyon
Sınıflandırma ve Regresyon
Ağaçları
Karar Ağaçları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 16.09.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.796172

Regression Analyses or Decision Trees?

Abstract

Decision tree algorithm is an important classification method in data mining techniques. A decision tree creates classification and regression models like a tree that has a root node, branches, and leaf nodes. Logistic regression which is an alternative method to regression analysis when the dependent variable is a dichotomy, is another technique used for classification purposes. Within the scope of this research, logistic regression, linear regression, classification tree, and regression tree were applied on the same data set. This study explores the most important variables determining the house price by using these four methods. Models' performances and predictive powers were compared and the best model is determined. This comparison was performed using 414 real estate data on 5 independent variables and the dependent variable is house price. The findings showed that the classification tree model for real estate valuation data performs better than standard approaches.

Keywords

Regression
Logistic Regression
Classification and Regression
Trees
Decision Trees

About Article

Received: 16.09.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.796172

^a Bu çalışma, 5th International Researchers, Statisticians and Young Statisticians Congress (IRSYSC2019)'de özet bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: burcu.kocarigacar@deu.edu.tr.

^c Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Dokuz Çeşmeler Kampüsü, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0001-5944-4456

^d Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Dokuz Çeşmeler Kampüsü, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0001-9155-8269

Introduction

In statistical applications, it is desirable to determine and analyze the relationship structure between independent variables and dependent variables. At this point, the classification and regression methods included in machine learning methods are important data analysis techniques used to define the relationship between dependent and independent variables. In data analysis, numerous statistical techniques are used, including classification and regression. Of these, multiple regression and logistic regression analysis are traditional/classic methods.

In recent years, there has been an increase in the use of non-linear, hierarchical, rule-based methods since the relationships are not linear in many places and many of the variables examined are not normally distributed. One of the most preferred of these methods is the classification and regression tree technique. Classification and regression tree analysis is a type of decision tree methodology. The purpose of classification and decision trees involved in data mining is to develop a model based on the data and to estimate the result values of the datasets (Güner, 2014). Classification and regression trees are easy to explain and provide an easy to interpret visualization of model outcomes. In statistical analysis methods, it is very important to determine the most appropriate method to be applied according to the structure of the data.

In the literature, a comparison of the classification and regression trees with logistic regression analysis has been made in different studies. Firstly, Long, Griffith, Selker and Agostino (1993) compared the performance of logistic regression to decision-tree in classifying patients as having acute cardiac ischemia. As a result, the logistic regression performed better than the decision tree. In the study of Lemon, Roy, Clark, Friedmann, and Rakowski (2003), it was concluded that classification and regression trees can better identify populations at risk in public health research than logistic regression. In another paper, Irimia-Dieguez, Blanco-Oliver and Vazquez-Cueto (2015) compared the predictive performance of classification and regression trees against logistic regression by employing the smallest enterprises, which included financial, non-financial, and macro-economic factors. Findings show that classification and regression trees outperform logistic regression. The study of Rudd and Priestley's (2017) aim was to predict the worst non-financial payment status among businesses and evaluate decision tree model performance against the logistic regression model. Their findings show that both methods performed the same.

So it can be said that logistic regression and decision tree classification are two of the basic classification algorithms being used today. Some studies show that classification and regression trees outperform the standard approach in the literature, others show that decision trees have been found better than logistic regression. None of them is better than the other and the performance of each generally changes depending on the nature of the data.

This study compares the performance of a non-parametric methodology (namely classification and regression trees), against traditional methods (like linear regression and logistic regression). Classification techniques predict categorical responses unlike regression techniques predict continuous responses. An important aspect of the study was the choice of the scale type of the dependent variable. In the scope of this paper, logistic regression, linear regression, classification and regression trees were compared on the same data set, in addition to the literature. Our aim in this study is to reveal the performance differences between the four models which predicted by these four methods.

The main purpose of real estate valuation is to assist in the decisions to be taken regarding real estate because real estate is preferred both as a necessity and as an investment tool. Real estate has been an important portion of wealth for thousands of years (Garay, 2016; Krulický & Horák, 2019). The present text focuses on whether the price of the house is correctly classified based on the characteristics of the house.

Methods and Materials

Methodology

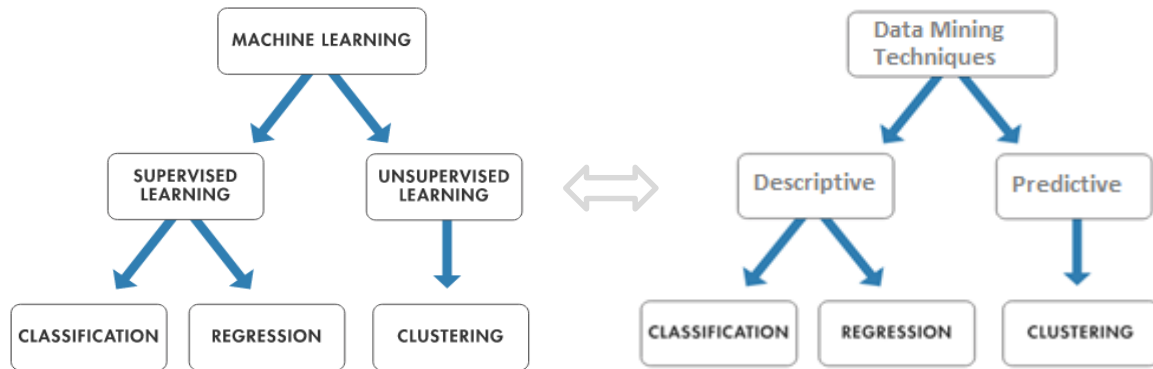

Figure 1. Classification of machine learning and data mining techniques.

(What is Machine Learning?, Matlab, Mathworks)

Both data mining and machine learning are drawing from the same foundation but in different ways. Machine learning embodies the principles of data mining, but can also learn from them to apply to new algorithms. Machine learning uses two types of learning methods. Supervised learning trains a model on known input and output data so that it can predict future outputs. Unsupervised learning finds hidden patterns structures in input data. Machine learning has changes the working principles in many areas (Aery & Ram, 2017). Decision tree algorithm is an important classification method in data mining. A decision tree is a flow-chart like a tree structure, where each internal node denotes a decision on a variable, each branch depicts an outcome of the decision, and leaf nodes represent classes (Ru-ping, 2010).

Regression and Logistic Regression Analysis

Regression is an analysis method used to model the linear relationship between two or more variables. When the dependent variable is continuous, a linear regression model is often used. Linear models have an important assumption that the error terms have a normal distribution.

In the case that the dependent variable is categorical, the use of the logistic regression model is the alternative in cases where the linear model cannot be applied due to the distortion of the normality assumption (Hosmer & Lemeshow, 1989). Least square estimation method is used for regression estimation.

Logistic regression assumes a logit relationship between dependent and independent variables. Logistic Regression assumes that the data is (curvy) linearly separable in space. Therefore, logistic regression can produce nonlinear (exponential or polynomial) models. In

linear regression, the dependent variable has an estimated value, while in logistic regression the possibility of realization of one of the values that the dependent variable can take is estimated. The great advantage of this method is that it produces a probabilistic formula of classification (Tatlıldil, 2002; Khemphila & Boonjing, 2010). It is illustrated by the logistic regression model (1).

$$L = \ln(p_i/(1 - p_i)) = \beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \dots + \beta_kx_k \quad (1)$$

Where β_0 is the fixed value and β_i ($i = 1, 2, \dots, k$) indicates the regression coefficients of each independent variable. $\ln(p_i/(1 - p_i))$ represents the logistic transformation, and p_i denotes the probability of the desired situation being realized. Thus, $p_i/(1 - p_i)$ is called the odds ratio and can be defined as the ratio of preference to non-preference in any event. The probability value p_i is indicated by (2).

$$p_i = \exp(\sum_{k=0}^n \beta_k x_{ik}) / (1 + \exp(\sum_{k=0}^n \beta_k x_{ik})) \quad (2)$$

The dependent variable can be either categorical or continuous. If the dependent variable is continuous, analysis is called regression, and if the dependent variable is categorical, analysis is called logistic regression (Hosmer & Lemeshow, 1989; Alpar, 2017). If there are two groups, binary logistic regression is used.

Classification and Regression Trees Analysis

Decision trees form classification and regression models like a tree structure by asking questions and creating decision rules according to the structure of the datasets that constitute a problem. For this process, questions are started to be asked at the root node, which is the basic element of the tree structure, and the tree grows by branching until the leaves are reached, which is the last element of the tree structure (Kurt, Türe, & Kurum, 2008; Deveci Kocakoç & Keser, 2019). The tree structure indicates that the root node is the most important independent variable, while the sub-branches show that it is the other independent variables. So the leaves show the values of the dependent variable.

Classification and regression trees within the decision trees are frequently preferred because of their advantages such as being easy to understand, not requiring assumptions and visual presentation of the results in the form of diagrams (Lewis, 2000). It is a powerful alternative to parametric techniques because it requires no assumptions on the data set examined. The classification and regression tree, which is constructed by splitting subsets of the data set using all independent variables, is a recursive partition method to be used both for regression and classification. The best predictor is chosen using measures, such as gini, least-squared deviation, entropy, twoling, ordered twoling, information gain and information gain ratio, chi-square probability value (Khemphila & Boonjing, 2010). The aim here is to produce the most homogeneous data subgroups possible for variables. Classification and regression trees are able to model the relationship between dependent variables and independent variables for homogeneous subclasses, taking into account the heterogeneity in the data set and visualizing this relationship in the form of a tree structure.

With classification and regression trees, both categorical and continuous variables can be modeled. The dependent variable can be either categorical or continuous. If the dependent

variable is categorical, analysis is called a classification tree and if the dependent variable is continuous, analysis is called the regression tree (Deconinck, Hancock, Coomans, & Massart, 2005). There are no classes in the regression trees and the data is continuous. For this reason, classification, separation rules, gini index or entropy measurement can not be applied in the regression tree technique. The branching process in the regression tree is performed according to the algorithm of reducing the squares of residues, which means that the total variance estimated for the node resulting in two results must be minimized (Lewis, 2000).

Data Set

The real estate valuation dataset provided by a UCI Machine Learning Repository was used in this study. The dataset consists of 414 real estate valuation data were collected from New Taipei City in Taiwan between January 2012 and December 2013 (Yeh & Hsu, 2018).

This study used the following 5 variables as independent (explanatory) variables; the house age (unit: year), the distance to the nearest MRT (Mass Rapid Transit) station (unit: meter), the number of convenience stores in the living circle on foot (integer), the geographic coordinate - latitude (unit: degree), the geographic coordinate - longitude (unit: degree). The dependent variable included house price of unit area (10000 Taiwan Dollar/Ping).

R (programming language) and IBM SPSS 25.0 were used for analysis. For each trial, approximately 30% of the cases are randomly selected for validation. The rest is selected as the training set which was 290 houses.

Analyses Results

Regression Analysis Results

According to the analysis of variance, the regression model is significant ($p_value < 0.05$). As shown in Table 1, The coefficients of all variables are also significant ($p_value < 0.05$). Slopes and signs of variables follow expectations.

Table 1. Coefficients of the Regression Model Fitted to the Dataset

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	Coefficients	Std. Error		
constant	-34343,895	5253,746	-6,161	0,000
houseage	-0,249	0,051	-4,875	0,000
stores	1,463	0,184	6,334	0,000
latitude	357,628	52,098	6,897	0,000
longitude	209,406	44,305	4,745	0,000

dependent variable is house price

The distance to the nearest MRT station argument is highly correlated with the other independent variables and was not included in the analysis because of the occurrence of multicollinearity. Therefore, four of the independent variables were used in the analysis.

Logistic Regression Analysis Results

The dependent variable was converted to a binary category according to its arithmetic mean to implement logistic regression. For all cases, the dependent variable is taken the value 1 when the house price is higher than the arithmetic mean (count = 214) and 0 otherwise (count = 200).

Table 2. Variables in the Logistic Regression Model Fitted to the Dataset

	Coefficients	Std. Error	Wald	df	Sig.
houseage	-0,056	0,015	14,296	1	0,00
stores	0,374	0,069	29,761	1	0,00
latitude	90,039	16,963	28,155	1	0,00
longitude	53,920	15,886	11,512	1	0,00
constant	-8802,002	2066,109	18,209	1	0,00

dependent variable is house price

The coefficients of all variables are also significant ($p_value < 0.05$). Slopes and signs of variables follow expectations (Table 2.). According to the analysis, logistic model is significant ($p_value < 0.05$). When the Hosmer-Lemeshow test is examined to evaluate the model's goodness of fit, it is concluded that there is a model fit at the 5% significance level ($p_value = 0.132$). The performance of logistic regression is achieving about 82.3% correct classification (Table 3.).

Table 3. Logistic Regression Classification Table

		Observed	Predicted		
			House Price		Percentage
			Low	High	Correct
Train set	House Price	Low	115	26	81,6
		High	25	118	82,5
	Overall Percentage		82,3		
Validation set	House Price	Low	45	14	76,3
		High	9	62	87,3
	Overall Percentage		81		

Table 4. Model Summaries

	Regression		Logistic Regression	
	R Square	Adjusted R Square	-2 Log likelihood	Nagelkerke R Square
Train set	0,51	0,498	237,379	0,56
Validation set	0,60	0,58	108,448	0,57

As it is seen that in Table 4., The adjusted R Square for regression is about 49,8%, almost 50% for the training set and about 58% for the validation set. Nagelkerke R Square for logistic regression is 56% for the training set and almost equal to it for the validation set. For the real estate valuation date, this is the expected situation.

Regression Tree Analysis Results

As reading the regression tree in Figure 2, it can be seen that the houses with a distance < 249 and houseage < 11.7 have the highest price (70.65). Houses with distance > 761 and located under 121.5 longitudes have the lowest price (16.57). Continuing to the left of the root node of the tree, the decision rule is distance > 761, otherwise, the decision rule is distance < 761.

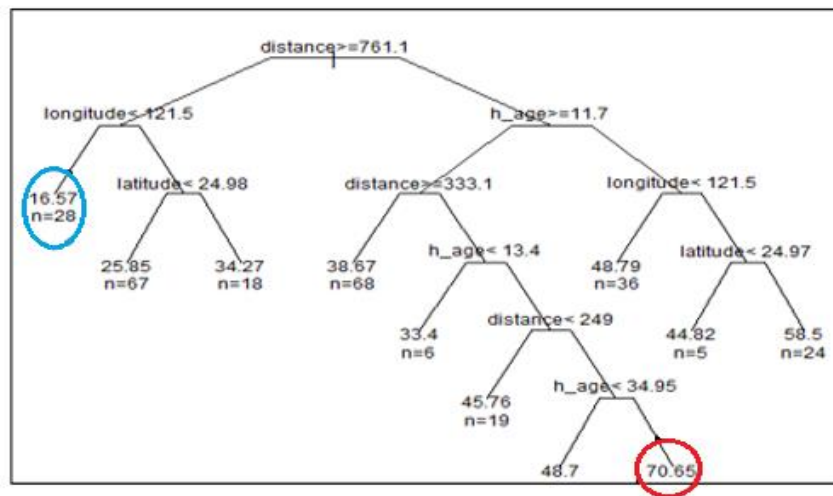

Figure 2. Regression tree results

Classification Tree Analysis Results

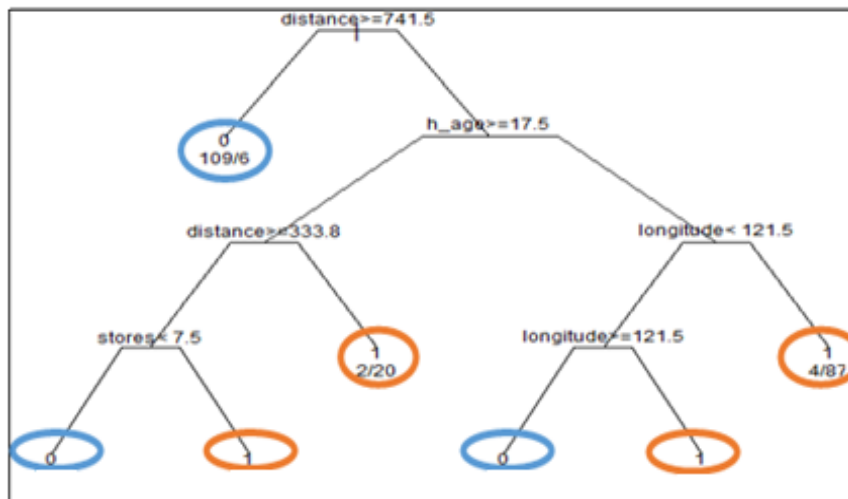

Figure 3. Classification tree results

As reading the classification tree in Figure 3, it can be seen that the houses with houseage < 17.5 or distance < 333.8 or longitude < 121.5 have high prices (value 1). Houses with distance >

741 or located far from stores have low prices (value 0). Continuing to the left of the root node of the tree, distance > 741, otherwise distance < 741.

Findings

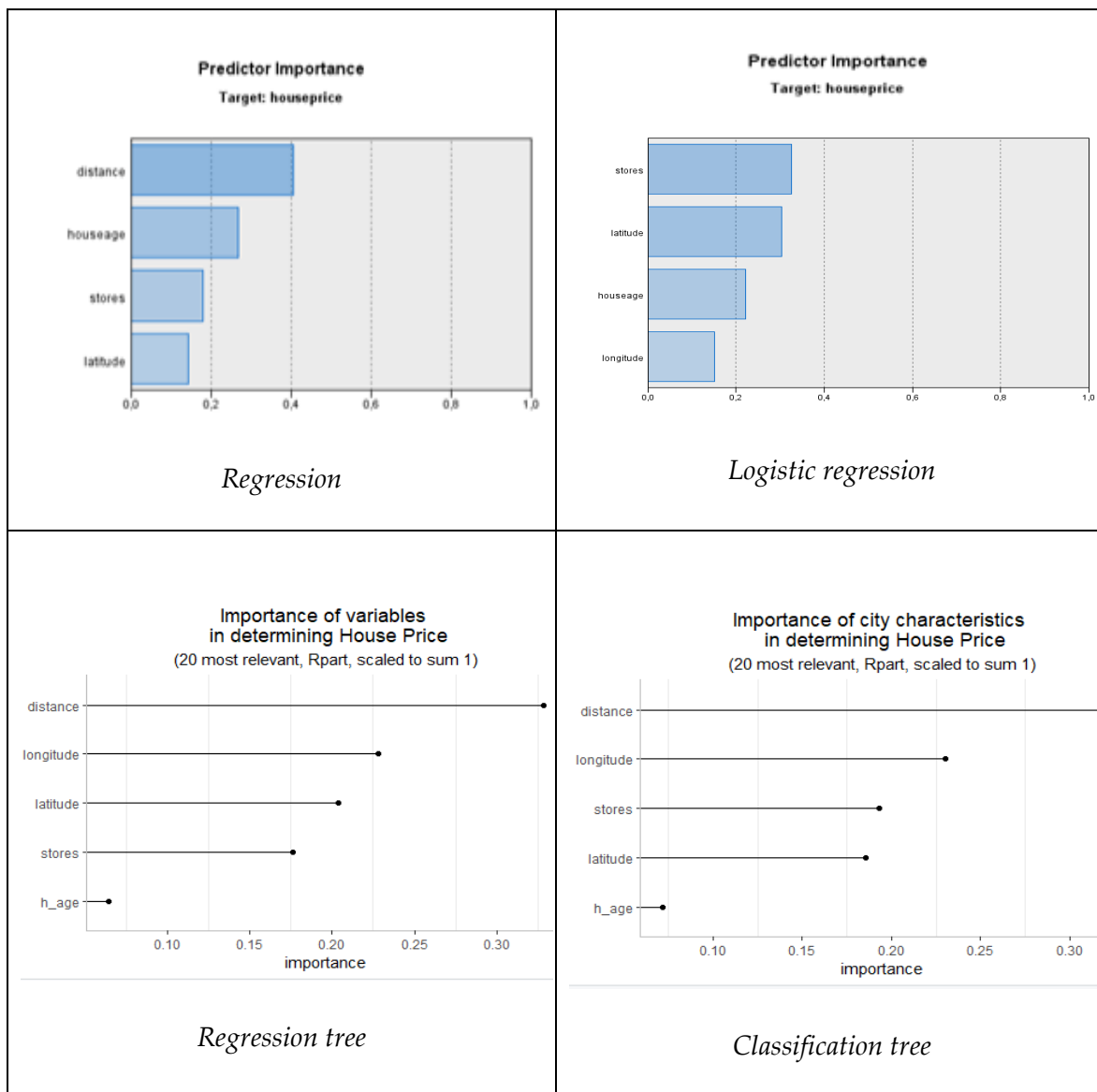

Figure 4. Importance of predictor on house price

According to Figure 4 on the top of the left, the most important variable in determining the house price is "Distance". Houseage and stores follow it in regression. According to the figure on the top of the right, important variables are stores and latitude of the house in logistic regression. According to the figure at the bottom of the left, the most important variable in determining the house price is also "Distance".

The longitude and latitude of the house follow it in the regression tree. According to the figure on the bottom of the right, the most important variable in determining the house price is again "Distance". Longitude and stores around the house follow it in the classification tree.

Table 5. Models' Performances

	Regression	Logistic Regression	Regression Tree	Classification Tree
Train Set	71%	82%	82%	91%
Validation Set	77%	81%	50%	80%

The cross-tabulation in Table 5. can be examined to evaluate the models' performances. In the analyzes, 70% of all data was used as training data for the purpose of creating a model, and the remaining 30% was used as validation data to test the accuracy of classification rules. The validation sets yielded results close to the training sets for regression and logistic regression, on the other hand, the validation sets have a lower classification rate than training sets for regression tree and classification tree formed with the real estate data.

The regression tree formed with the same data has an accuracy of 82% for the train set but 50% for the validation set. The classification tree model has an accuracy of 91% which is the highest classification score for the train sets. The fact that the classification accuracy is lower than other methods in the regression and regression tree may be due to the dependent variable scale type is continuous.

For this data, results show that best performances with logistic regression model which has 81% classification accuracy and as same as the classification tree model which has the 80% classification accuracy. It has been seen that the models created do not differ in terms of classification success and give very close results. It can be noted that both models have a classification success of over 80%, while the classification tree analysis is found to have a higher classification accuracy. From this point on, it has been found more appropriate to use the classification tree analysis technique in order to minimize the risk of error in the studies conducted with the classification tree and logistic regression analysis.

Conclusions and Discussion

According to the findings, it can be said that confirm the distinction of the non-parametric techniques on the classic regression analyses. It will not be wrong to say that the classification tree model is more reliable because of the high classification success on the training data repeats on the validation data. Also, classification tree models have the advantage of their visualization like a flowchart diagram and there are no assumptions about distribution because of the nonparametric nature of the algorithm.

In New Taipei City-Taiwan between January 2012 and December 2013, it was observed that the "Distance" factor had a significant effect on the selection of house. Since complete data for 2014 and beyond real estate were not published, this study analyzes 2012-2013 data. Having a single data source related to this study constitutes the limitation of the study.

Analysis results can be compared for real estate and other sectors with more different and up-to-date datasets. Artificial neural networks and support vector machine methods, which are other classification algorithms in machine learning, can also be included in the analysis and compared.

References

- Aery, M., & Ram, C. (2017). A Review on Machine Learning: Trends and Future Prospects. <https://www.researchgate.net/publication/323377718>
- Alpar, R. (2017). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Detay Yayıncılık. Dördüncü Baskı, Ankara.
- Deconinck, E., Hancock, T., Coomans, D., & Massart. (2005). "Classification of Drugs in Absorption Classes Using the Classification and Regression Trees (CART) Methodology", *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*, 39: 91–103.
- Deveci Kocakoç, İ., & Keser, İ. (2019). Exploring Decision Rules for Election Results by Classification Trees. In *Economies of the Balkan and Eastern European Countries*, Kne Social Sciences, Pages 107-115. DOI 10.18502/Kss.V4i1.5982economies Of The Balkan and Eastern European Countries (EBEEC 2019), Conference Paper.
- Garay, U. (2016). Real Estate as an Investment (Chapter 14). N Book: Alternative Investments: Caa Level Iı (Pp.343-358.)Edition: 3rd Chapter: Real Estate as an Investment publisher: Wiley <https://www.researchgate.net/publication/309415671>
- Güner, Z. B. (2014). "CART and Logistic Regression Analysis in Data Mining: An Application on Pharmacy Provision System Data" . *Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği, Sosyal Güvence Dergisi*, Sayı 6.
- Hosmer, D. W., & Lemeshow, S. (1989). "Applied Logistic Regression", John Wiley & Sons, New York, 5-50.
- Irimia-Dieguez, A., Blanco-Oliver, A., & Vazquez-Cueto, M. (2015). "A Comparison of Classification/Regression Trees and Logistic Regression in Failure Models". *Procedia Economics and Finance* 26, 23 – 28.
- Khemphila, A., & Boonjing, V. (2010). "Comparing Performances of Logistic Regression, Decision Trees, and Neural Networks for Classifying Heart Disease Patients" 978-1-4244-7818-7/10/\$26.00_C 2010 Ieee.
- Krulický, T., & Horák, J. (2019). Real Estate as an Investment Asset. *Web of Conferences* 61, 01011 <https://doi.org/10.1051/Shscnf/20196101011>.
- Kurt, İ., Türe, M., & Kurum, A. T. (2008). Comparing Performances of Logistic Regression, Classification and Regression Tree, and Neural Networks for Predicting Coronary Artery Disease. . *Expert Systems With Applications*, 34, 366-374.
- Lemon, S., Roy, J., Clark, M., Friedmann, P., & Rakowski, W. (2003). Classification and Regression Tree Analysis in Public Health: Methodological Review and Comparison with Logistic Regression. *Ann Behav Med.* 2003; 26 (3) : 172 - 181. Doi:10.1207/S15324796abm2603_02. © 2003 By The Society of Behavioral Medicine, 26.
- Lewis, R. J. (2000). "An Introduction to Classification and Regression Tree (CART) Analysis" Ucla Medical Center Torrance, California Presented at the 2000 Annual Meeting Of The Society For Academic Emergency Medicine İn San Francisco, California.
- Long, W., Griffith, J., Selker, H., & Agostino, R. (1993). A Comparison of Logistic Regression to Decision-Tree Induction in a Medical Domain. Reprinted from *Computers in Biomedical Research*, 26: 74-97, 1993.
- What is Machine Learning?, Matlab, Mathworks, Statistics and Machine Learning Toolbox, Adress: <https://www.mathworks.com/discovery/machine-learning.html>
- Rudd, J., & Priestley, J. (2017). "A Comparison of Decision Tree with Logistic Regression Model for Prediction of Worst Non-Financial Payment Status in Commercial Credit. Grey Literature from PhD Candidates. 5. <http://digitalcommons.kennesaw.edu/dataphdgreylit/5>
- Ru-Ping, L. (2010). Research of Decision Tree Classification Algorithm in Data Mining. *Journal of East China Institute of Technology, Natural Science* 2010-02.
- Tatlıdil, H. (2002). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Ankara: 1. Basım, Cem WebOfset.
- Yeh, I., & Hsu, T. (2018). Building Real Estate Valuation Models with Comparative Approach Through Case-Based Reasoning. *Applied Soft Computing*, 65, 260-271.

Sanal Gerçeklik Ortamlarında Bulunma Hissi

Ali Geriş^{a, b}, Yeliz Tunga^c

Özet

Sanal gerçeklik bireylerin mevcut fiziksel gerçeklikten koparak farklı dünyalar deneyimleyebilmelerini sağlayan önemli bir teknolojidir. Katılımcıların sanal gerçeklik ortamlarındaki tamamen var olma durumu literatürde bulunma hissi ya da bulunuşluk olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada Türkçe literatürde yaşanan eksikliği giderebilmek amacıyla bireylerin sanal gerçeklik ortamlarında yaşadıkları bulunma hissi üzerine gerçekleştirilen araştırmaların sistematik ve kapsamlı bir analizi yapılmıştır. Çalışma bu yönüyle bir sistematik derleme araştırmasıdır. Altı farklı veri tabanında yapılan taramalar neticesinde elde edilen açık erişime sahip 1167 çalışma üç aşamalı bir eleme sürecine tabi tutulmuş ve doğrudan bulunma hissi ile ilgili olan 56 çalışmanın sonuçları; bilişsel – psikolojik incelemeler, teknik incelemeler, duyuşal incelemeler ve teorik – analiz incelemeleri başlıklı dört tema altında derlenmiştir. Araştırmanın sonuç bölümünde bulunma hissi üzerine çıkarımlar yapılarak kavramın önemli noktaları vurgulanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sanal Gerçeklik
Bulunma Hissi
Bulunuşluk
Derleme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 30.10.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.818457

Presence on Virtual Reality Environments

Abstract

Virtual reality is an important technology that enables individuals to experience different worlds by detaching themselves from existing physical reality. The sense of presence in virtual reality environments is expressed as a feeling or presence in the literature. In this study, a systematic and comprehensive analysis of existing studies related with the sense of presence experienced by individuals in virtual reality environments was conducted to contribute Turkish literature. The study was carried out within the framework of a systematic literature review. The study search was conducted on six different databases and 1167 studies were obtained. A three-stage study selection process was carried to study identification. To end, 56 studies directly related to the feeling of presence were included in this review. The findings obtained in this systematic review were summarized in four concepts, including cognitive - psychological studies, technical studies, sensory studies and theoretical - analysis studies. In conclusion, the important points of the concept were emphasized by making inferences about the sense of presence in the study and suggestions were made for future studies.

Keywords

Virtual Reality
Sense of Presence
Presence
Review

About Article

Received: 30.10.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.818457

^a İletişim Yazarı: ali.geris@cbu.edu.tr

^b Arş. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi. ORCID: 0000-0003-2136-5490.

^c Arş. Gör. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi. ORCID: 0000-0002-4046-4198.

Giriş

Sanal gerçeklik teknolojilerinin birçok alanda kullanılabilir hale gelmesi ve yaygınlaşması son yıllarda meydana gelen bir gelişmedir. Esasen, ilk sanal gerçeklik teknolojisi ürünü olan Sensorama'nın (Heilig, 1962) geliştirilmesinin üzerinden yaklaşık yarım asır geçmesine rağmen sanal gerçeklik teknolojilerinin popülerleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan mevcut formuna ancak yirmi birinci yüzyıl başlarında ulaşabildiğini söylemek mümkündür. Yeni nesil sanal gerçeklik teknolojileri sahip olduğu düşük maliyet ve fiziksel özellikleri ile bireysel kullanıma uygun hale gelmiş ve bu durum sanal gerçeklik teknolojilerinin eğitim, eğlence, ticaret ve sağlık gibi hayatın her alanında kullanılmasının önünü açmıştır (Tunga ve Geriş, 2020). Öte yandan, sanal gerçekliğin ortaya çıkışından bugüne, teknoloji çağı için uzun sayılabilecek bir süre geçmesine rağmen kavramın tanımı noktasında henüz bir uzlaşıya varılabildiğini söylemek mümkün değildir (Bailey ve Bailenson, 2017; Radianti, Majchrzak, Fromm ve Wohlgenannt, 2020; Sherman ve Craig, 2019). Öyle ki, Kardong-Edgren, Farra, Alinier, ve Young (2019) tarafından yürütülen bir çalışmada sanal gerçeklik ile ilgili literatürde yer alan tanımlar irdelenmiş ve ortak bir tanım üzerinde uzlaşıya varılması konusunda araştırmacılara çağrıda bulunulmuştur. Her ne kadar sanal gerçekliğin tanımı noktasında fikir ayrılıklarının yaşandığı bilinse de literatürde yer alan tanımlar en geniş perspektiften ele alındığında kavram; bireylerin konumlarını ve eylemlerini algılayabilen, bir veya birden fazla duyuyu etkileyen, çevreleme ve bulunma hissi sağlayabilen ve giyilebilir teknolojiler aracılığı ile deneyimlenebilen üç boyutlu bilgisayar simülasyonları olarak açıklanabilmektedir (Freina ve Ott, 2015; Kardong-Edgren ve diğerleri, 2019; Serin, 2020; Sherman ve Craig, 2019).

Sanal gerçeklik teknolojilerinin temel nitelikleri alanın öncü araştırmacılarından biri olan Ivan Sutherland tarafından çevreleme, etkileşim ve hayal gücü olarak ifade edilmiştir (Sutherland, 1965). Bu temel nitelikler günümüzde de büyük ölçüde kabul görmekte ve araştırmacılar tarafından sanal gerçekliğin sahip olması gereken başlıca özellikler olarak gösterilmektedir (Chavez ve Bayona, 2018; Kamińska, Sapiński, Wiak, Tikk, Haamer, Avots, Helmi, Ozcinar ve Anbarjafari, 2019). Sanal gerçekliğin temel özellikleri arasında yer alan ve sanal gerçekliği diğer teknolojiler arasında ayrı bir noktaya çıkaran çevreleme (immersion), bireylerin gerçek dünyadan tamamen koparak farklı bir dünyaya adım atmalarına imkân tanımaktadır. Çevreleme özelliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve katılımcıların mevcut fiziksel gerçeklikten ayrılarak kendilerini tamamen sanal ortam içerisinde hissetmeleri durumu bulunma hissi ya da bulunuşluk (presence) olarak adlandırılmaktadır (Nilsson, Nordahl ve Serafin, 2016; Oh, Bailenson ve Welch, 2018; Servotte, Goosse, Campbell, Dardenne, Pilote, Simoneau, Guillaume, Bragard ve Ghuysen, 2020).

Bireylerin sanal gerçeklik ortamında deneyimledikleri var olma durumunu ifade eden bulunma hissi üzerine çok sayıda araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalarda bulunma hissini önemine değinilmekte ve sanal gerçeklik teknolojisini benzersiz yapan özelliklerden biri olduğu ifade edilmektedir (Borrego, Latorre, Alcañiz ve Llorens, 2019; Grabarczyk ve Pokropski, 2016; Zou, Yang, Zhang, Li ve Yu, 2018). Öyle ki, literatür incelendiğinde son dönemlerde yapılan birçok sanal gerçeklik araştırmasının bulunma hissini odak noktasına koyarak, konuyu farklı açılardan ele aldığı ve bu kavramı sanal gerçeklik ortamlarının anahtar öğelerinden biri olarak kabul ettiği görülmektedir (Kern ve Ellermeier, 2020; Kritikos, Zoitaki, Tzannetos, Mehmeti, Douloudi, Nikolaou, Alevizopoulos ve Koutsouris, 2020; Servotte ve diğerleri, 2020; Weech, Kenny ve Barnett-Cowan, 2019).

Kullanıcıların sanal gerçeklik ortamında deneyimlediği bulunma hissini etki eden ve bulunma hissinden etkilenen değişkenler üzerine birçok araştırma yapılmıştır (Gorisse, Christmann, Amato ve Richir, 2017; Gromer, Reinke, Christner ve Pauli, 2019; Harjunen, Ahmed, Jacucci, Ravaja ve Spapé, 2017; Huang, 2020). Bu araştırmalardan bir kısmı bulunma hissini sanal gerçeklik ortamının arayüz kalitesinden etkilendiğini belirtirken (North ve North, 2016; T. T. Tran, Ngoc, Pham, Jung ve Thang, 2019; Zou ve diğerleri, 2018) bir kısmı bulunma hissini kullanılan sanal gerçeklik teknolojilerinden etkilendiğini göstermektedir (Ban ve Hyun, 2019; Borrego, Latorre, Llorens, Alcañiz ve Noé, 2016; Gonçalves, Monteiro, Melo, Vasconcelos-Raposo ve Bessa, 2020). Bunun yanı sıra, kullanılan ortam ve teknolojiler kadar kişilerin anksiyete düzeyleri ve fobileri gibi psikolojik özelliklerinin de bulunma hissi ile ilişkili olduğu görülmüştür (Gromer ve diğerleri, 2019; Ling, Nefs, Morina, Heynderickx ve Brinkman, 2014). Ayrıca yaşanan bulunma hissini kişilerin bilişsel özelliklerinin de ilintili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Huang, 2020; Velichkovsky, Gusev, Kremlev ve Grigorovich, 2017).

Bireylerin sanal gerçeklik ortamlarında hissettikleri bulunma hissini ölçülmesi bu alanda çalışılan konuların başında gelmektedir. Bu noktada literatürde farklı sanal tanımlardan yola çıkarak geliştirilmiş birçok ölçek bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Öte yandan bu ölçeklerin kullanımı üzerine de bir uzlaşının olmadığı görülmektedir (Schirm, Tullius ve Habgood, 2019). Bununla birlikte, son yıllarda bulunma hissini ölçülmesi noktasında sadece ölçeklerin kullanılması gibi sübjektif yöntemlerin yeterli olamayacağını ifade eden bazı araştırmacılar alternatif nesnel ölçme yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedirler (Magalie, Sameer ve Philippe, 2018; Schirm ve diğerleri, 2019). Bu araştırmalardan birinde Schirm ve diğerleri (2019) kişilerin baş hareketleri ve refleksleri üzerinden yaşadıkları bulunma hissi düzeyini ön görmeyi amaçlayan bir yöntem geliştirmişlerdir. Benzer olarak, Magalie ve diğerleri (2018) ise katılımcıların deneyimledikleri ortam içerisinde kullandıkları kelimeler, cümleler ve kendilerini ifade etme şekilleri üzerinden yaşadıkları bulunma hissi düzeyini ön görebilmişlerdir.

Sanal gerçeklik ve bulunma hissi ile ilgili araştırmaların sayısı yukarıda da bahsedildiği gibi, sanal gerçeklik teknolojisinin artan ulaşılabilirliğinin de bir sonucu olarak giderek artmaktadır. Uluslararası literatürde olduğu gibi Türkçe literatürde de bu alanda yapılan çalışmalarda bir artış olduğu görülmektedir. Buna karşın literatürde yer alan Türkçe sanal gerçeklik çalışmalarının henüz istenen düzeye geldiğini ifade etmek ise pek mümkün değildir. Özellikle, sanal gerçekliğin temel noktalarından biri olarak görülen bulunma hissi üzerine oldukça az sayıda araştırmanın olduğu sanal gerçeklik alanında Türkçe literatüre katkıda bulunan araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir (Çağlar, 2019; Gökoğlu, 2019). Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada bulunma hissi üzerine ulusal ve uluslararası literatürde yer alan ve farklı bakış açılarıyla gerçekleştirilmiş araştırmaların derinlemesine incelenerek derlenmesi ile sanal gerçeklik literatürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmada, bulunma hissini kavramsal temeli, ilişkili olduğu diğer kavramlar ve bu hisse etki eden çeşitli değişkenler üzerine kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Sanal gerçeklik ortamlarında yaşanan bulunma hissini kapsamlı şekilde incelenmesini amaçlayan bu çalışma bir derleme araştırmasıdır. Bu kapsamda çalışma dört temel aşamada yürütülmüştür. İlk olarak konu ile ilişkili akademik veri tabanlarında taramalar gerçekleştirilmiş, belirlenen seçim kriterleri çerçevesinde incelemeye alınan çalışmalar işlenmiştir. İkinci adımda çalışma kapsamında analiz edilecek araştırmalar temalarına göre gruplandırılmıştır. Üçüncü adımda belirlenen temalara uygun olarak çalışmaların sonuçları derlenmiştir. Dördüncü ve son adımda ise elde edilen veriler ışığında sonuçlar yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Aşama 1. Tarama ve Seçim Süreci

Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmaların tespit edilebilmesi amacıyla altı veri tabanı ve beş anahtar sözcük belirlenmiştir. Veri tabanlarının belirlenmesi aşamasında sanal gerçeklik çalışmalarına ev sahipliği yapan dergi konuları ve çalışma alanları dikkate alınmıştır. Anahtar sözcükler ise sanal gerçeklik ve bulunma hissini barındıracak şekilde düzenlenmiştir. İlgili çalışmalara erişim için kullanılan veri tabanları ve anahtar sözcükler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma kapsamında kullanılan veri tabanları ve anahtar sözcükler

Veri Tabanı	Anahtar Kelime 1	Anahtar Kelime 2
IEEE Xplore	“Virtual Reality” AND “Presence”	
ERIC	“Virtual Reality” AND “Presence”	
Scopus	“Virtual Reality” AND “Presence”	
Web of Science	“Virtual Reality” AND “Presence”	
Google Scholar	“Sanal Gerçeklik” AND “Bulunma Hissi”	“Sanal Gerçeklik” AND “Bulunmuşluk”
TR Dizin	“Sanal Gerçeklik” AND “Bulunma Hissi”	“Sanal Gerçeklik” AND “Bulunmuşluk”

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışma kapsamında farklı veri tabanlarında, belirlenen anahtar sözcükler ile 24.05.2020 – 28.05.2020 tarihleri arasında ve 2000 – 2020 yılları arasını kapsayan taramalar yapılmıştır. Örneğin IEEE Xplore veri tabanında “Virtual Reality” ve “Presence” kelimeleri aynı anda kullanılarak tarama yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda erişilen toplam ve açık erişime sahip çalışma sayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Toplam ve açık erişime sahip çalışma sayıları

	IEEE Xplore	ERIC	Scopus	Web of Science	Google Scholar	TR Dizin	Toplam
Toplam Çalışma Sayısı	1265	43	4785	2045	125	5	8268
Açık Erişim	12	9	531	485	125	5	1167

Çalışma kapsamında belirlenen anahtar sözcükler ile akademik veri tabanlarında yapılan taramalar neticesinde toplam 8268 çalışma listelenmiştir. İlk eleme adımı olarak bu çalışmalardan açık erişime sahip olan 1167 araştırmanın incelenmesi amacıyla başlık, konu, özet, anahtar sözcükler, çalışma alanı ve yazar bilgileri ilgili veri tabanlarının Export (dışa aktarım) seçenekleri ile pdf formatında kayıt altına alınmıştır.

İkinci eleme adımımda 1167 çalışmanın başlıkları, özetleri ve anahtar kelimeleri üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Başlık, özet ya da anahtar kelimeleri içerisinde bu çalışma kapsamında belirlenen anahtar sözcükleri içeren araştırmalar bir sonraki inceleme aşamasına alınmıştır. 1167 çalışmadan 274'ünün başlık, özet ya da anahtar kelimeleri içerisinde belirlenen anahtar sözcükleri içerdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmaların akademik veri tabanlarına göre dağılımı ise Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. İkinci eleme adımı sonucunda araştırmaya dâhil edilen çalışma sayıları

	IEEE Xplore	ERIC	Scopus	Web of Science	TR Dizin	Toplam
Çalışma Sayısı	9	2	133	128	2	274

İkinci eleme aşamasında elde edilen 274 çalışmanın başlık, yazar, yıl ve özet bilgileri tablollaştırılmıştır. Bu aşamada 274 çalışmadan 82'sinin tekrarladığı belirlenmiştir. Tekrarlayan çalışmalar listeden çıkartıldığında toplam 192 araştırmanın üçüncü eleme adımına geçmesine karar verilmiştir.

Araştırma kapsamında değerlendirilecek olan çalışmaların belirlenebilmesi amacıyla üçüncü adımda 192 çalışmanın özetleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Bu aşamada ilk olarak özette ya da anahtar kelimeler içerisinde bulunma hissi geçmesine rağmen bulunma hissi ile ilgili olmayan 61 makale analizlerden çıkarılmıştır. Daha sonra kalan makaleler Tablo 4'te gösterilen kriterler ışığında incelenerek makale seçim süreci sonuçlandırılmıştır. Bu aşamanın sonunda toplam 56 çalışmanın derlemeye dâhil edilmesine karar verilmiştir (Ek 1).

Tablo 4. Derleme için belirlenen makale seçim kriterleri

Derlemeye Dâhil Etme Kriterleri	Derlemenin Dışında Tutulma Kriterleri
1. Çalışmanın hakem sürecinden geçmiş olması	1. Çalışmanın hakem sürecinden geçmemesi
2. Çalışmanın İngilizce ya da Türkçe yazılmış olması	2. Çalışmanın İngilizce ya da Türkçe dillerin farklı bir dilde yazılması
3. Çalışmanın doğrudan bulunma hissi üzerine gerçekleştirilmiş olması	3. Çalışmanın odağının bulunma hissi olmaması

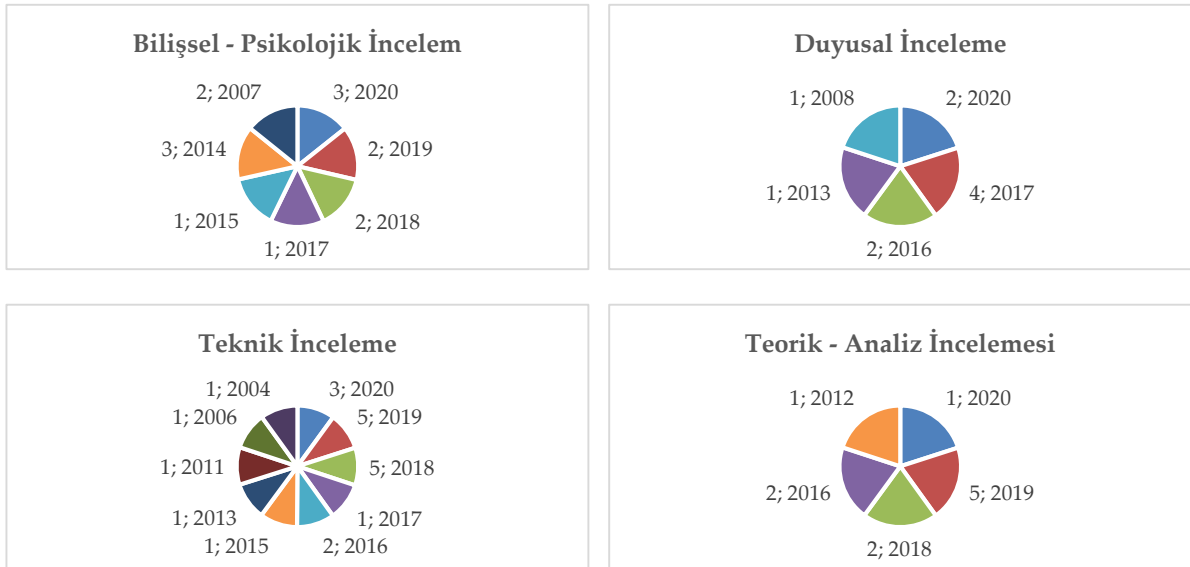
Aşama 2. Temaların Belirlenmesi

Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan 56 çalışma detaylı bir şekilde okunarak, araştırmacılar tarafından amaçlarına ve konu alanlarına göre temalara ayrılmıştır. Tema belirleme sürecinde her çalışmanın bulunma hissi ile ilgili hangi konuda inceleme yaptığı analiz edilmiştir. Örneğin bazı çalışmalar bulunma hissini sanal gerçeklik teknolojilerinin teknik detayları ile olan ilişkisini incelerken bazıları ise bulunma hissi ile katılımcıların duyuları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu kapsamda 56 çalışmanın konu alanlarına göre dört temada dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Temalar, açıklamaları ve tema altında kaç çalışmanın yer aldığı bilgileri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Temalar, açıklamaları ve tema altında yer alan çalışma sayılarının dağılımı

Tema	Açıklama	Çalışma Sayısı
Bilişsel – Psikolojik İnceleme	Bulunma hissinin; bellek kapasitesi, tecrübe düzeyi, anksiyete, fobiler, kişilik özellikleri gibi kişilerin bilişsel ve psikolojik özellikleri ile olan ilişkisinin incelendiği çalışmalardır.	14
Duyusal İnceleme	Bulunma hissinin; ses, koku, işitme, dokunma gibi farklı duyular ile olan ilişkisinin incelendiği çalışmalardır.	10
Teknik İnceleme	Bulunma hissinin; sanal gerçeklik ekipmanları, grafik özellikleri, kontrolcüler, arayüz tasarımı gibi teknik detaylar ile ilişkisinin incelendiği çalışmalardır.	21
Teorik – Analiz İncelemesi	Bulunma hissi üzerine yazılan literatür incelemeleri, meta analiz çalışmaları ve ölçek geliştirme çalışmalarıdır.	11

Temalara uygun olarak yapılan 56 çalışmanın dağılımı Tablo 5’de görüldüğü üzere, çalışmaların dağılımı bilişsel – psikolojik inceleme teması altında 14, duyuusal inceleme altında 10, teknik inceleme teması altında 21 ve Teorik – Analiz inceleme teması altında 11 çalışma şeklinde olmuştur. Bu sonuçlar, bulunma hissi üzerine yapılan çalışmalarda en sık teknik detayların bulunma hissi ile ilişkisinin incelendiğini göstermektedir. Belirlenen çalışmaların temalarına ve araştırma yıllarına göre dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Çalışmaların temalara ve yıllara göre dağılımı

Çalışmaların temalarına ve yıllarına göre dağılımında görüldüğü üzere araştırmaların yarısından fazlası (%53,6; 30) son üç yıl içerisinde (2018 – 2020) gerçekleştirilmiştir. 2011 – 2020 yıllarını kapsayan son on yılda ise toplamda 51 çalışmanın (%91,1) yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum sanal gerçeklik teknolojilerinin artık daha ulaşılabilir ve bu alanda yapılan çalışma sayısının giderek artmakta olduğunun bir göstergesidir. Bir sonraki bölümde bu çalışmaya dâhil edilen araştırmalar belirlenen temalar altında incelenmiştir.

Bulgular

Bulunma Hissi Üzerine Bilişsel – Psikolojik İncelemeler

Sanal gerçeklik ortamlarında deneyimlenen bulunma hissi üzerine uzun süredir yürütölen çalışmaları, bulunma hissinin birçok farklı konuyla bağlantılı olduğu göstermektedir. Bu konuların başında bilişsel – psikolojik özellikler gelmektedir. Bu sebeple, katılımcıların bilişsel ve psikolojik özellikleri ile sanal gerçeklik ortamlarında deneyimledikleri bulunma hissi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar bu tema altında toplanmıştır.

Bu temayla ilgili ilk çalışmalardan olan ve Murray, Fox, ve Pettifer (2007) tarafından toplam 64 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada, kopma, kontrol odağı ve emilim düzeyleri ile gibi bir dizi psikolojik değişken ile bulunma hissi arasındaki ilişki çalışılmıştır. Sonuçlar bulunma hissinin özellikle katılımcıların psikolojik olarak kopma (kişinin fiziksel ve ruhsal olarak kendinden ya da dış dünyadan ayrılması) düzeyleri ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte bulunma hissinin katılımcıların kontrol odağı (kişinin olayları kendisinin kontrol ettiğini düşünmesi) özellikleri ile de anlamlı bir ilişki içinde olduğu ifade edilmiştir. Diğer yandan katılımcıların emilim (kişilerin zihinsel imgelerinde gösterdiği bir soğurulma hissi durumu) özellikleri ile bulunma hissi arasında bir ilişkinin anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır (Murray ve diğerleri, 2007). Benzer olarak, hava kuvvetlerinde çalışan 29 kişi ile araştırma yapan De Leo, Diggs, Radici, ve Mastaglio (2014) katılımcıların bazı kişilik özellikle ile sanal gerçeklik ortamlarında yaşadıkları bulunma hissi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmalarının sonunda araştırmacılar sanal ortamlar ile ilgili iyi düzeyde bilgi sahibi olan ve iyi düzeyde oyun oynama deneyimi olan katılımcıların diğerlerine göre daha fazla bulunma hissi yaşadıklarını belirlemişlerdir. Bu sonuçlara dayanarak De Leo ve diğerleri (2014) sanal gerçeklik alanında yapılacak çalışmalarda katılımcıların karakteristik özelliklerinin belirlenerek uygun olanların araştırmaya alınmalarını önermiştir.

Bulunma hissi üzerine çalışılan bir diğer önemli konunun da kavramın katılımcıların kaygı düzeyleri ile olan ilişkisi olduğu görölmektedir. Price ve Anderson (2007) tarafından 36 katılımcı ile yürütölen çalışmada katılımcıların sanal gerçeklik ortamlarında yaşadıkları kaygı düzeyi ile bulunma hissi arasında pozitif bir ilişki olduğu hatta fobik unsurların bu ilişkinin düzeyini etkilediğı sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmacılar bulunma hissinin başarılı bir sanal gerçeklik deneyimi için gerekli olduğunu ama tek başına yetersiz kalabileceğini belirtmişlerdir (Price ve Anderson, 2007). Bireyler ile sosyal etkileşime girme noktasında endişe duyan iki grup ile yürütölen başka bir çalışmada ise bir gruba masaüstü bilgisayarı üzerinden diğer insanlarla etkileşime girebilecekleri bir ortam sunulmuş, diğer gruba ise sanal gerçeklik teknolojileri ile etkileşim ortamı sunulmuştur. Yaptıkları bu araştırmanın sonucunda Morina, Brinkman, Hartanto, ve Emmelkamp (2014) her iki ortam tipinde de katılımcıların kaygı düzeylerinde bir anlamlı farklılık olmamasına rağmen sanal gerçeklik ortamını deneyimleyen grubun daha çok bulunma hissi yaşadığını bildirmiştir. Aynı zamanda sosyal etkileşim problemi yaşayan katılımcıların tedavi sürecinde yüksek düzeyde bulunma hissi sağlayan sanal gerçeklik ortamlarının kullanılabilceğı ifade edilmiştir (Morina ve diğerleri, 2014). Kaygı ve bulunma hissi üzerine toplam 1196 katılımcı ile gerçekleştirilen 33 araştırmanın sonuçları bir meta analiz çalışması kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın neticesinde kaygı düzeyi ile bulunma hissi arasında ilişki için orta düzey etki büyüklüğü hesaplanmıştır (Ling ve diğerleri, 2014). Bununla birlikte, yapılan moderatör-düzenleyici analizi hesaplanan etki büyüklüğünün kaygı çeşitlerine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkarmıştır. Örneğin hayvan fobisi olan kişilerin kaygı düzeylerinin bulunma hissi ile

yüksek bir korelasyon gösterdiği belirlenirken, sosyal etkileşim kaygısının bulunma hissi ile daha düşük bir korelasyon gösterdiği belirlenmiştir (Ling ve diğerleri, 2014).

Bulunma hissi ile ilgili yapılan başka bir çalışmada ise bulunma hissi ile katılımcıların patolojik korku düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Gromer ve diğerleri (2019) tarafından yükseklik korkusu olan 49 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada katılımcılara yüksek ve düşük gerçekçiliğe sahip iki farklı sanal gerçeklik ortamı sunulmuştur. Çalışmanın neticesinde yüksek gerçekçiliğe sahip ortamda yaşanan bulunma hissini daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan araştırmacılar katılımcıların yaşadıkları bulunma hissi üzerinden bir sonraki etkinlikte katılımcıların yaşayacağı korku düzeylerini tahmin etmede başarı gösterdiklerini ifade etmişlerdir (Gromer ve diğerleri, 2019).

Kaygı, stres, siber hastalık gibi olumsuz duyguların yanı sıra, sanal gerçeklik ortamında hissedilen bulunma hissini olumlu olarak sınıflandırabileceğimiz keyif, beğenme, olumlu tutum gibi duygulara etkisini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Turizm alanında yapılan bir çalışmada, turistik bir içeriğin kullanıldığı sanal gerçeklik ortamında katılımcıların yaşadığı bulunma hissini yüksek olmasının; kişilerin sanal gerçeklik deneyiminden aldığı keyfi arttırdığı, sanal ortamda ziyaret ettikleri yerleri beğenme durumlarını etkilediği ve sanal olarak deneyimledikleri yerleri gerçek hayatta da ziyaret etme niyetlerini arttırdığı gözlemlenmiştir (Tussyadiah, Wang, Jung ve tom Dieck, 2018).

Bulunma hissi ve bireylerin psikolojik özelliklerini inceleyen bir başka çalışmada ise araştırmacılar katılımcıların duygularının dışarıdan bir uyarı ile nasıl etkilenebileceğini belirlemek istemişlerdir. Lorenz, Brade, Diamond, Sjölie, Busch, Tscheligi, Klimant, Heyde, ve Hammer (2018) bireylerin sanal gerçeklik ortamlarında yaşadıkları bulunma hissini duygulardan etkilendiğini, duyguların da etanol ile tetiklenebildiğini belirterek bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmacılar düşük etanol kullanımının katılımcıların yaşadığı bulunma hissini ve kullanıcı deneyimini etkilemediğini ancak iki kavram arasındaki ilişkiyi arttırdığını tespit etmişlerdir. Bu durumun sebebinin bilişsel – psikolojik özelliklerin etanolden etkilenmesi ancak yaşanan bilişsel – psikolojik etkinin bulunma hissini etkilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Lorenz ve diğerleri, 2018).

Bulunma hissini ilişkili olduğu bir diğer kavram ise Siber Hastalık (Cybersickness) olarak ifade edilmektedir. Bulunma hissi ile siber hastalık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bir derlemesini yapan Weech ve diğerleri (2019) bulunma hissini arttırmaya yönelik gerçekleştirilecek müdahalelerin siber hastalığı azaltabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte sanal gerçeklik ortamının çevreleme düzeyinin her iki kavram üzerinde de etkisi olabileceği belirtilmiştir (Weech ve diğerleri, 2019). Bu alanda yapılan bir diğer çalışmada, Servotte ve diğerleri (2020), gerçeklik ortamlarında yaşanan stres, siber hastalık ve dalma (Immersion) deneyimi ile bulunma hissini incelemişlerdir. Araştırma sonunda, bulunma hissi ile yüksek dalma deneyimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Yukarıda özetlenen bulunma hissi ile psikolojik değişkenlerin yanı sıra bulunma hissi ile bireylerin bilişsel özelliklerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, yakın zamanda 40 katılımcı ile gerçekleştirilen bir çalışmada baskılama (inhibition), görev değiştirme (switching) ve kısa süreli belleği güncelleme (working -memory updating) gibi yönetici işlev becerileri olarak da bilinen bir dizi bilişsel kontrol görevinin katılımcıların bulunma hissi düzeylerine etkisi yüksek ve düşük gerçeklik imkânı sunan iki farklı sanal gerçeklik ortamında test edilmiştir. Sonuçlar düşük gerçeklik düzeyine sahip sanal gerçeklik

ortamında ayrıntılı bilişsel kontrol görevlerinin katılımcıların yaşadığı bulunma hissi düzeyini arttırdığı ancak yüksek gerçeklik düzeyine sahip ortamda bir etkisinin olmadığı göstermiştir (Velichkovsky ve diğerleri, 2017). Bu konuyla ilgili yapılan başka bir çalışmada sanal gerçeklik ortamında exergaming denilen fiziksel aktiviteler içeren bir çeşit spor oyunu oynamanın baskılama (inhibition), görev değiştirme (switching) ve kısa süreli bellek kapasitesi (working -memory) gibi yönetici bilişsel görevler (executive functions) üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yaşlı bireyler ile gerçekleştirilen bu çalışmada 50 yaş üstü 33 katılımcı yer almıştır. Katılımcıların rastgele olarak çevreleyen (immersive) ve çevrelemeyen (immersive) sanal gerçeklik ortamlarında atandıkları 4 haftalık deneysel işlem sonunda çevreleyen sanal ortamı kullanan bireylerin baskılama ve görev değiştirme bilişsel görevlerinde anlamlı düzeyde yüksek performans gösterdikleri ve hissedilen bulunma hissi düzeyinin bu etkiye aracılık ettiği bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, daha yüksek bulunma hissi yaratan çevreleyen sanal ortamlarda yapılan bilişsel egzersizler baskılama ve görev seçme yönetici bilişsel görevlerden alınan puanları artırmaktadır (Huang, 2020).

Sanal gerçeklik ortamını deneyimleyen katılımcıların yaşlarına ve epistemolojik inançlarına odaklanan Cho, Yim, ve Paik (2015) yaşı daha genç olan bireylerin daha çok bulunma hissi yaşayabildiklerine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte ortamda yer alan bilginin karmaşık ve birbiriyle ilişkili olduğu inancının, basit ve izole olduğu inancına göre bulunma hissi üzerinde daha etkili olduğu görülmüştür (Cho ve diğerleri, 2015). Son olarak, katılımcıların deneyim düzeylerinin bulunma hissine etkisi araştıran Berki (2020), bir masaüstü sanal gerçeklik uygulamasını kullanarak, ortama aşina olan deneyimli kullanıcılar ile tecrübesiz kullanıcıların bulunma hissi düzeylerini karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda, deneyimli kullanıcıların mekânsal (spatial) bulunma hissi yüksek bulunsada da, katılımcıların genel bulunma hissi düzeyleri arasında bir fark bulunmamıştır.

Bulunma Hissi Üzerine Duyusal İncelemeler

Sanal gerçeklik ortamlarında bireylerin fiziksel gerçeklikten kopup sanal ortamda bulunma hissi yaşayabilmeleri için yaratılan sanal gerçeklik ortamların farklı duyuları uyaran bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Öyle ki, kullanıcılar sanal ortamda olduklarını unutmalı ve içinde buldukları bu sanal dünya ile bütünleşebilmelidirler. İlk sanal gerçeklik cihazı olan Sensorama'nın da bu amaçla birden çok duyuya hitap edecek şekilde tasarlandığı bilinmektedir (Geriş ve Tunga, 2020; Heilig, 1962). Öte yandan, sanal gerçeklik cihazlarının teknik sınırlılıkları duyusal uyaran kullanımında bazı niteliksel ve niceliksel kısıtlamalar getirmektedir. Farklı duyulara hitap eden bir sanal gerçeklik ortamın oluşturulabilmesi için birden çok sanal gerçeklik cihazına örneğin sanal gerçeklik gözlüğünün yanı sıra giyilebilir teknolojilere ihtiyaç duyulması, sanal gerçeklik ortamlarında yoğun olarak görsel ve işitsel uyaranların kullanılmasına neden olmaktadır. Ancak giyilebilir teknolojilerin de ulaşılabilirliğinin artması ile daha gerçekçi ve daha yüksek düzeyde bulunma hissi yaratma potansiyeline sahip sanal gerçeklik ortamları oluşturulmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda farklı duyulara hitap etmenin sanal gerçeklik ortamlarında hissedilen bulunma hissine etkilerini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların tarihsel gelişime bakıldığında, erken sanal gerçeklik çalışmalarından yoğunlukla görsel uyaranların kullanıldığı ve işitsel uyaranların sanal gerçeklik ortamlarına entegre edilme çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Başa takılan sanal gerçeklik cihazlarının kullanılmaya başlanması ile birlikte görsel ve işitsel uyaranlar yönünden zengin 360 derece video içeriğinin kullanılması yaygınlaşmış hatta standart bir uygulama haline gelmiştir. Son olarak giyilebilir teknolojilerin

ortaya çıkması ve ile birlikte sanal gerçeklik ortamları görsel ve işitsel uyarıların yanı sıra, dokunma ve koku alma duyularına hitap edecek düzeye gelmiştir.

Bu derleme kapsamında incelenen ilk araştırma olan ve farklı işitsel uyarıların bulunma hissi üzerinde etkisini araştıran Larsson, Västfjäll, ve Kleiner (2008), sanal gerçeklik ortamında kullanılan seslerin ortam ile tutarlılığının mekânsal bulunma hissine etkisini araştırmışlardır. Araştırmacılar pembe gürültü olarak da bilinen yapay sesler ile hareket eden nesne sesleri (örneğin ayak sesi, hareket eden otobüs sesi) ve mekânla uyumlu doğal seslerin (örneğin havlayan köpek, çeşmeden akan su sesi) katılımcıların bulunma hissi düzeyleri ile gerçeklik algılarına olan etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda durağan ya da hareketli ayrımı olmaksızın doğal sesler içeren sanal gerçeklik ortamlarını kullanan katılımcıların yapay ses içeren ortamı deneyimleyen kullanıcılara kıyasla daha yüksek bulunma ve gerçeklik hissine sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca sanal gerçeklik ortamına eklenen oda akustiğinin de (yankılanma efekti) katılımcıların bulunma ve gerçeklik hissi düzeylerini artırdığı bulunmuştur. İşitsel uyarıların bulunma hissine etkisinin araştırıldığı bir diğer çalışmada, Kern ve Ellermeier (2020) doğal sesler içeren ortam, yalnızca adım sesi efekti içeren ortam, doğal sesler ve adım seslerin birlikte kullanıldığı ortam ile herhangi bir ses uyarını içermeyen sanal gerçeklik ortamlarını deneyimleyen kullanıcıların hissettikleri bulunma ve gerçeklik düzeylerini karşılaştırmışlardır. Bu noktada, Kern ve Ellermeier (2020) tarafından yapılan araştırmada kullanılan adım sesi efektinin araştırmacılar tarafından geliştirilen bir algoritma sayesinde katılımcılar tarafından tetiklendiğini (user-triggered sounds) ifade etmek gerekmektedir. Bu algoritma ile adım sesi efektinin kullanıcıların adımları ile senkronize olacak şekilde ortama dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar doğal ortam sesi içeren sanal gerçeklik ortamının kullanıcılar da anlamlı düzeyde daha yüksek gerçekçilik ve bulunma hissi yarattığını göstermiştir. Araştırmacılar bu sonucu geliştirilen algoritmadan kaynaklanan senkronizasyon problemleriyle açıklamış ve kullanılan algoritmayı iyileştirerek ikinci bir deney gerçekleştirmişlerdir. Bu deney sonucunda ortam sesi ile birlikte kullanılan adım sesi efektinin işitsel uyarı içermeyen, yalnızca ortam sesi ya da adım sesi içeren ortamlara kıyasla anlamlı düzeyde yüksek bulunma ve gerçeklik hissine sağladığı bulunmuştur. Özetle, incelenen her iki araştırmada sanal gerçeklik ortamına eklenen işitsel efektlerin sanal gerçeklik ortamına uyumlu olması halinde kullanıcıların hissettikleri bulunma ve gerçeklik hislerine katkı sağladığı görülmektedir.

Görsel ve işitsel uyarıların yanı sıra dokunma ve koku duyularına hitap edecek şekilde oluşturulan sanal gerçeklik ortamları ve bu ortamlarda kullanıcıların yaşadığı bulunma hissini araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Narciso, Mello, Vasconcelos-Raposo ve Bessa (2020) görsel ve işitsel uyarıların yanı sıra dokunsal uyarı, koku alma uyarı ve kontrol grubu olarak yalnızca görsel ve işitsel uyarıların olduğu 3 farklı ortamda kullanıcıların hissettiği bulunma hissi düzeylerini karşılaştıran bir araştırma yapmışlardır. Sonuçlar, koku alma uyarıları içeren ortamı kullanan kullanıcıların kontrol grubuna kıyasla anlamlı düzeyde yüksek bulunma hissi yaşadığı, öte yandan dokunsal uyarı içeren ortamın istatistiksel olarak anlamlı bir artış sağlamadığını göstermiştir. Benzer sonuçlar, Munyan III, Neer, Beidel ve Jentsch (2016) tarafından da raporlanmıştır. Koku alma uyarıları içeren sanal gerçeklik ortamı ile içermeyen ortamın karşılaştırıldığı bu çalışmada, koku uyarıları içeren ortamı kullanan grubun anlamlı düzeyde daha yüksek bulunma hissi yaşadığı tespit edilmiştir. Dokunsal uyarıların bulunma hissi üzerinde etkisinin incelendiği bir diğer araştırma García-Valle , Ferre, Breñosa ve Vargas (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada giyilebilir bir teknoloji olan haptik yelek kullanılarak dokunma duyusuna yönelik

çarpışma (titreşim) ve ısı gibi farklı uyaranların bulunma ve gerçeklik hisleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda kullanıcılar özellikle de daha önce haptik teknoloji kullanmayanlar, dokunsal ve termal uyaranların bulunma ve gerçeklik hislerini geliştirmeye yardımcı olduğu ifade etmişlerdir. Araştırmacılar bunun yanı sıra, deneyimli sanal gerçeklik kullanıcıları için kullanılacak termal ve dokunsal uyaranlar içeren sanal gerçeklik ortamlarının senkronizasyon problemlerinden arındırılmış olması gerektiğini ifade ederek, bu konuda tecrübeli kullanıcıların sanal gerçeklik ortamlarından beklentisinin tecrübesiz kullanıcılara kıyasla yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Dokunsal uyaranların bulunma hissi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar termal, rüzgar ve çarpışma uyaranları içeren çalışmalar ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra sanal gerçeklik ortamında el mevcudiyetinin (sanal bir ele sahip olma durumu) bulunma hissine etkilerini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır (Harjunen , Ahmed, Jacucci, Ravaja ve Spapé, 2017; Kim, Jeon ve Kim, 2017). Son olarak sanal gerçeklik ortamında kullanılan avatarların morfolojik (şekilsel) olarak kullanıcılara benzer olmasının etkisi (Coelho, Oliveira, Cardoso ve Rybarczyk, 2013) araştırılmıştır. Bu araştırmalarda elde edilen bulgular sanal gerçeklik ortamında kullanılan uyaranların gerçekçilik başka bir ifade ile yüksek senkronizayona sahip olma düzeyi artıkça, kullanıcıların sanal dünyada bulunma hissini artırdığını göstermektedir.

Bulunma Hissi Üzerine Teknik İncelemeler

Bireylerin sanal gerçeklik ortamlarında yaşadıkları bulunma hissine etki eden bir diğer önemli faktör teknik detaylar olarak adlandırdığımız, sanal gerçeklik ortamına katılmak için kullanılan ekipmanların ve bağlanılan sanal ortamın sahip olduğu teknik özelliklerdir. Bu bağlamda bu tema altında incelen ilk çalışma, Tanaka ve Takagi (2004) tarafından sanal gerçeklik ortamlarının deneyimlenmesi sırasında yaşanan siber hastalık hissini azaltılması yönelik çalışmadır. Bu çalışmada geliştiriciler için bulunma hissini azaltmadan sanal gerçeklik ortamlarında yaşanan siber hastalık hissini önlenmesine yönelik açısız iyileştirmelerin olduğu bir yöntem önerilmiştir (Tanaka ve Takagi, 2004). Benzer olarak, Ma ve Kaber (2006) bakış açısı, arkaplan görseli, ses kullanımı gibi ortam tasarıma etki edecek değişkenlerin bulunma hissi üzerindeki etkileri araştırmıştır. Sonuçlar, bakış açısı ve ses kullanımının subjektif olarak ölçülen bulunma hissine anlamlı etki ettiğini göstermiştir. Benzer olarak, Cooper, Milella, Pinto, Cant, White, ve Meyer (2018) sanal ortamdaki görevlerin gerçekleştirilmesi sırasında önemli noktalarda işitsel, görsel ve dokunsal ipuçlarının kullanıldığı bir uygulamanın bulunma hissini artırdığını belirlemişlerdir. Ortam tasarımı ile ilgili bir diğer araştırma Park, Heo, Park, ve Kim (2019) tarafından yapılmıştır. Kullanıcılar arasında iş birliğine olanak sağlayan arayüz tasarımı önerdikleri bu çalışmada, araştırmacılar işbirliğine olanak sağlayan sanal gerçeklik ortamlarının katılımcıların yaşadığı bulunma hissini önemli derecede artırdığını gözlemlemişlerdir.

Bulunma hissini teknik detaylar üzerinden araştırıldığı çalışmalarda kullanılan medya formatının etkileri ile ilgili de birçok araştırma bulunmaktadır. Bu kapsamda incelenen ilk çalışma olan ve Clemente, Rodríguez, Rey, Rodríguez, Baños, Botella, Alcañiz, ve Ávila (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, sanal gerçeklik ortamındaki yön bulmalı etkinliklerin video ve fotoğraf formatlı etkinliklere göre daha çok bulunma hissi sağladığı tespit edilmiştir. Sanal gerçeklik ortamlarındaki çok yönlü video deneyimlerine odaklanan bir diğer araştırmada ise bulunma hissini artırılması için hazırlanan videoların 4K çözünürlüğe ve en az 20 Mbps bit hızına sahip olmasının gerektiği vurgulanmıştır (Zou ve diğerleri, 2018). Sanal

gerçeklik ortamlarındaki çok yönlü video içeriğinin sağladığı bulunma hissi düzeyini arttırmak isteyen Zou, Zhang, Song, Yang, ve Le Callet (2019) yeni bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu kapsamda katılımcılara gerçek hayatta deneyimledikleri bir ortamı video içeriğinde sunduklarında beklenildiği gibi yaşanan bulunma hissi düzeyinin arttığı gözlemlenmiştir (Zou ve diğerleri, 2019). Sanal gerçeklik ortamlarında 360 derece videoların sahip olması gereken teknik özellikleri ele alan bir başka çalışmada ise T. T. Tran ve diğerleri (2019), videoların en az HD formatta olması gerektiğini ve en iyi deneyimin ise 4K özellikte yaşandığını ifade etmiştir. Bu özelliklerde hazırlanan ortamların yaşanan bulunma hissini arttırdığı ifade edilmiştir. Yine bu konuda çalışan Bindman, Castaneda, Scanlon, ve Cechony (2018) sanal gerçeklik ortamında 360 derece video izleme etkinliğine katılan katılımcıların akıllı telefon ile bu videoyu deneyimleyenlere göre daha yüksek bulunma hissi yaşadığını ifade etmişlerdir

Ling, Nefs, Brinkman, Qu, ve Heynderickx (2013) farklı bir bakış açısıyla sanal gerçeklik ortamlarının arayüzlerinin nasıl sunulduğu üzerine odaklanmıştır. Araştırmacılar sanal gerçeklik ortamlarındaki görüş alanının, görüntüleme modlarının ve ekran özelliklerinin bulunma hissini etkilediğini belirlerken, özellikle sanal sınıf ortamlarındaki düzen ile bulunma hissi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ribeiro ve Monteiro (2015) bulunma hissine odaklandıkları çalışmalarında üç boyutlu ortamların iki boyutlulara göre daha etkili olduğuna değinmişlerdir. Sanal gerçeklik ortamlarındaki arayüzün önemine odaklanan bir diğer çalışmada ise North ve North (2016) uçak simülasyonu kullandıkları çalışmalarında bir gruba simülasyonu normal hali ile sunarken diğer gruba görsel olarak zenginleştirerek (çevre görüntüleri, kapsamlı iç mekân tasarımı vb.) sunmuştur. Çalışmanın sonucunda görsel olarak zenginleştirilmiş grubun yaşadığı bulunma hissini daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (North ve North, 2016).

Sanal gerçeklik ortamlarının deneyimlenmesi sırasında mevcut fiziksel ortamdaki yürüme eyleminin gerçekleştirilmesinin bir problem olduğundan yola çıkarak geliştirdikleri ortamda işaretleme yöntemiyle hareket imkânını test eden Borrego ve diğerleri (2016) sistemin yüksek düzeyde bulunma hissi sağladığını ve yürüme problemine bir çözüm olabileceğini ifade etmişlerdir. Sanal gerçeklik ortamlarındaki başka bir önemli noktaya odaklanan Gorisse ve diğerleri (2017), ortama dâhil olan katılımcıların sahip olduğu birinci kişi bakış açısı ile üçüncü kişi bakış açısının bulunma hissi üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığını belirtmiştir. Aynı konu üzerine araştırma yürüten Kim, Lee, Kim, ve Kim (2018) ise üçüncü kişi görüş açısının bulunma hissi üzerinde etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer bir problemle yola çıkan Slater (2018) katılımcıların birinci kişi görüş açısı, ikinci kişi görüş açısı ve gözlemci olarak yer aldıkları bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda birinci ve ikinci kişi bakış açısından ortama dâhil olan kişilerin yaşadıkları bulunma hissini üçüncü kişi bakış açısına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Slater, 2018).

Bulunma hissi ile ilgili bir diğer unsurun kullanılan sanal gerçeklik ekipmanlarının sahip olduğu özellikler olduğu görülmektedir. Örneğin, Ban ve Hyun (2019) yeni bir kontrolcü geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri bu el kontrolcüsü ile katılımcıların daha iyi yönlendirmelerini ve ortamı daha iyi deneyimlemelerini sağladıklarını ifade eden araştırmacılar bu sayede yaşanan bulunma hissi düzeyinin arttığını gözlemlenmişlerdir. Benzer olarak, Schulz, Alexandrovsky, Putze, Malaka, ve Schöning (2019) sanal gerçeklik ekipmanları ile gerçek ortamda yapılan bir tırmanma uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Katılımcıların tırmanma etkinliğini sanal gerçeklik ekipmanları ile gerçekleştirdiklerinde yaşadıkları bulunma hissini

olumlu olarak etkilendiği görülmüştür (Schulz ve diğerleri, 2019). Son dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalardan bir diğerinde Jeong, Kim, Kim, Lee, ve Kim (2020) sanal gerçeklik ortamındaki el kontrollerinin arayüz tasarımı için asimetrik bir yaklaşım izlemişlerdir. Geliştirdikleri yeni ara yüz tasarımı ile hem başa takılan görüntüleyiciler ile gerçekleştirilen hem de sadece el kontrolcülerini ile gerçekleştirilen sanal gerçeklik uygulamalarında yaşanan bulunma hissi düzeyinin arttığı tespit edilmiştir. Katılımcıların sanal gerçeklik ortamını deneyimlemeleri sırasındaki hareketlerini inceleyen bir başka çalışmada ise tüm vücut hareketlerinin takip edildiği kameralar ile yapılan sanal gerçeklik uygulamasının sadece ellerin kontrol edildiği uygulamaya kıyasla daha yüksek bulunma hissi sağladığı belirlenmiştir (Kritikos ve diğerleri, 2020). Çok yakın dönemde yapılan dikkate değer araştırmalardan biri ise yeni geliştirilen kablolu başa takılan görüntüleyiciler ile kablolu ve kablolu başa takılan görüntüleyicilerin bulunma hissi üzerinde aynı etkiyi ortaya koyduğunu ve arada anlamlı bir fark bulunamadığını ifade etmişlerdir.

Bulunma Hissi Üzerine Teorik – Analiz İncelemeleri

Bulunma hissi üzerine yapılan literatür taramaları ve bulunma hissini ölçülmesine yönelik çalışmalar bu tema altında toplanmıştır. Bu tema altında incelenen ilk çalışmada, Haans ve Ijsselsteijn (2012) bulunma hissi ile ilgili teknik ve psikolojik faktörleri inceleyen araştırmalar olmasına rağmen bu bulguları sentezleyen ve tutarlı çerçevede sunan kuramların eksikliğine dikkat çekerek bir kuramsal çerçeve önermişlerdir. Bu bağlamda sanal ortamda “bir insan vücuduna sahip olmanın”; (embodiment) bulunma hissi açısından önemine değinmişlerdir. Benzer olarak, Nilsson ve diğerleri (2016) sanal gerçeklik için önemli bir kavram olan çevreleme (immersion) ile ilgili literatürde bulunan tanımları derleyen literatür araştırması yaparak, üç boyutlu bir taksonomi önermişlerdir. Aynı yıl içerisinde yapılan bir başka çalışma da ise Grabarczyk ve Pokropski (2016) çevreleme ve bulunma kavramlarını konu alan bir tarama yaparak bu iki kavram arasındaki farkları, bu iki kavrama ait belirleyici özellikleri ayrıntılı olarak tartışmışlardır. Bu çalışmada da, sanal gerçeklik ortamı içerisinde bir vücuda sahip olmanın bulunma hissini etkileyen en önemli unsurların başında geldiğini ifade edilmiştir. Bulunma hissi ve sanal gerçeklik için kuramsal çerçeve oluşturulması amacıyla yapılan son çalışmada Flavián, Ibáñez-Sánchez, ve Orús (2019) somutlaşma (embodiment), bulunma hissi (presence) ve etkileşim (interactivity) kavramları EPI Cube adı verilen bir model içerisinde birleştirilerek araştırmacılara bir taksonomi önerilmiştir. (Flavián ve diğerleri, 2019).

Bulunma hissi üzerine yazılmış birçok literatür taraması bulunmaktadır. Bu tema altında incelenen ilk tarama Oh ve diğerleri (2018) tarafından gerçekleştirilen 152 makaleden 233 bulgunun incelendiği sistematik bir literatür incelemesidir. Bu çalışmada diğer çalışmalarda olduğu gibi bulunma hissi üzerine yapılan tanımlar ve bulunma hissine etki eden çevreleme, ortam farklılıkları, psikolojik özelliklerden oluşan faktörler araştırılmıştır. Bunun yanı sıra, araştırmada incelenen birçok çalışmada kullanılan teknolojilerin yetersiz olduğunu ve sanal gerçeklik ortamındaki karakterlerde yüz hareketlerinin eksik olmasının yaşanan bulunma hissi düzeyini etkilediği de belirlenmiştir (Oh ve diğerleri, 2018). Benzer olarak, Rohrbach, Chicklis, ve Levac (2019) 155 çalışmayı inceleyerek sanal ortamlarda fiziksel beceri öğretimini etkileyen duyuşsal faktörleri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda incelenen çalışmalarda sanal gerçeklik ortamlarında deneyimlenen eğlence, katılım gösterme, çevreleme ve bulunma hissi üzerine standartlaştırılmış bir terminoloji bulunmadığı ve bu kavramların ölçülmesine yönelik yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ifade edilmiştir.

Kuramsal çerçeve oluşturma çalışmalarının yanı sıra, bulunma hissini ölçülmesi ile ilgili birçok araştırma yürütülmektedir. Grassini ve Laumann (2020) de bulunma hissini ölçülmesi üzerine bir literatür taraması yapmışlardır. Bulunma hissini ölçülmesi için kullanılan psikolojik testleri ortaya koymak üzere 2002-2019 yılları arasında yapılan çalışmaların incelendiği bu çalışmada, bulunma hissini farklı kuramsal temellere dayanan birçok tanımının olmasının, bu hissi ölçmek için çok sayıda farklı ölçüm aracı kullanılmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, bulunma hissini ölçülmesi ile ilgili fiziksel ölçüm kullanan çalışmaların belirsiz sonuçlar verdiği ya da tekrar edilemediğinden sonuçlarının teyit edilemediğini ifade etmişlerdir (Grassini ve Laumann, 2020). Ayrıca, literatürde bulunma hissini ölçülmesi ile ilgili ölçek uyarlama çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin, Vasconcelos-Raposo, Melo, Teixeira, Cabral, ve Bessa (2019) bu alanda kullanılan yaygın ölçeklerden biri olan ITC - Sense of Presence Inventory (ITC-SOPI) ölçeğini İspanyolcaya, Gökoğlu ve Çakıroğlu (2019) ise Presence Questionnaire (PQ) ölçeğini dilimize uyarlayarak literatüre katkıda bulunmuşlardır.

Son olarak, bulunma hissini ölçülmesi üzerine alternatif yaklaşımlar sergileyen çalışmalar da bulunmaktadır. Schirm ve diğerleri (2019) gerçekleştirdikleri çalışmada bulunma hissini ölçülmesi konusunda nesnel ölçümlerinin gerekliliğine dikkat çekerek, PQ ve ITQ ölçeklerini yanı sıra baş izleme teknolojilerinden yararlanarak bulunma hissi ölçmeye çalışmışlardır. Katılımcıların reflekslerinin ve baş hareketlerinin izlendiği çalışmada sonucunda elde edilen etkileşim ve tepki hızı verileri ile yaşanan bulunma hissini ön görülebileceği ifade edilmiştir (Schirm ve diğerleri, 2019). Benzer olarak, Magalie ve diğerleri (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların sistemi kullanırken ki hareketlerinden ve seçtikleri kelimelerden ne kadar bulunma hissi yaşadıklarının ön görülebilmesine dair bir model ortaya konulmuştur. Makine öğrenmesinden yararlanılarak geliştirilen bir algoritma doktorlardan oluşan katılımcı grubun sanal gerçeklik ortamında hasta yakınlarına kötü bir haber vermeleri sürecini incelemiş, katılımcıların hareketlerini ve kullandıkları ifadeleri analiz ederek yaşadıkları bulunma hissi düzeyini başarılı bir şekilde ön görebilmiştir (Magalie ve diğerleri, 2018).

Tartışma

Bu çalışmada sanal gerçeklik ortamlarında deneyimlenen bulunma hissi ile ilgili literatürde yer alan araştırmalar kapsamlı olarak incelenmiş ve sonuçları derlenmiştir. Toplam elli altı araştırma, dört tema altında kapsamlı olarak irdelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, son yıllarda yapılan çalışma sayısının hızla arttığı görülmektedir. Bu durum sanal gerçeklik teknolojisinin artan ulaşılabilirliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, incelenen araştırmaların temalara göre dağılımı incelendiğinde en çok teknik detayların bulunma hissi ile olan ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir. Bu durumda sanal gerçeklik teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim sürecinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Kullanılan teknik ekipman ve ortamlarının gün geçtikçe iyileşmesi, bu konuda çalışan araştırmacıları yaşanan bu değişimin bulunma hissine etkisini değerlendirmeye teşvik etmektedir. Öte yandan, bulunma hissini tanımlanması ve ölçülmesi konusunda daha fazla kuramsal çalışmaya yönelik ihtiyacın giderilmesi amacıyla yapılan çalışmaların sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. İncelenen çalışma dağılımı ile ifade edilmesi gereken son nokta, tarama kapsamında incelenen ulusal araştırmaların

sayısının azlığıdır. Bu noktada, bulunma hissini konu alan daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında belirlenen ilk tema olan Bilişsel – Psikolojik İncelemeler başlığı altında yer alan araştırmalar bulunma hissini katılımcıların bilişsel – psikolojik özellikleriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Bu tema altında incelenen çalışmalar psikolojik özellikler açısından ele alındığında bulunma hissini katılımcıların özellikle kaygı düzeyi ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu ifade etmek mümkündür (Gromer ve diğerleri, 2019; Ling ve diğerleri, 2014; Morina ve diğerleri, 2014; Price ve Anderson, 2007). Bunun yanı sıra, sanal gerçeklik ortamlarında katılımcıların yaşadığı en büyük problemlerden biri olan siber hastalık konusunda yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bulunma hissi ve siber hastalık kavramlarının negatif bir ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Weech ve diğerleri, 2019).

Bilişsel özellikler ile ilgili bulunma hissi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde baskılama (inhibition), görev değiştirme (switching) ve kısa süreli bellek kapasitesi gibi (working - memory updating) gibi yönetici işlev becerileri olarak da bilinen bir dizi bilişsel kontrol görevinin bulunma hissi ile ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir (Huang, 2020; Velichkovsky ve diğerleri, 2017). Bunun yanı sıra, epistemolojik inanç, kullanıcıların sanal gerçeklik ortamına aşina olmaları gibi değişkenlerin kullanıcıların deneyimledikleri bulunma hissine etkisi araştırılmıştır (Berki, 2020; Cho ve diğerleri, 2015). Bu alanda yapılan çalışmaların sayısı azlığı katılımcıların bilişsel özellikleri ve deneyimledikleri bulunma hissi arasındaki ilişki konusunda çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, katılımcıların farklı bilişsel özelliklerinin sanal gerçeklik ortamında yaşadıkları bulunma hissine yönelik etkilerini araştıran yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Literatürde yer alan araştırmaların sonuçlarının derlendiği bir diğer tema ise bulunma hissini bireylerin duyuları ile olan ilişkisinin incelenmesidir. Bu çalışmalara bakıldığında son yıllarda işitsel ve görsel uyaranların yanı sıra, dokunsal ve koku alma uyaranlarının kullanımı ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir (García-Valle ve diğerleri, 2017; Kern ve diğerleri, 2020; Kim ve diğerleri, 2017; Narciso ve diğerleri, 2020). Bu uyaranların sanal gerçeklik ortamlarına eklenmesi ile kullanıcıların deneyimlendiği bulunma ve gerçeklik hissi, uyaranların ortama uygun olması koşuluyla artmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse ortama uygun işitsel ve koku alma uyaranların eklenmesi ya da kullanıcıların fiziksel hareketleri ile yüksek senkronizasyona sahip dokunsal uyaranların eklenmesi algılanan gerçeklik ve bulunma hissini olumlu etkilemektedir.

Bulunma hissini etkileyen bir diğer unsur olan teknik detaylar farklı yönleriyle birçok çalışmada ele alınmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde özellikle sanal gerçeklik ortamının sahip olması gereken arayüz tasarımı hakkında birçok araştırmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmacılar bulunma hissini; arayüz kalitesinden, kullanıcı bakış açısından, görüş alanından, ortam düzeninden, ortamda yer alan nesnelerin ve 360 derece video sanal gerçeklik ortamlarındaki video çözünürlüklerinden etkilendiğini ortaya koymuşlardır (Clemente ve diğerleri, 2011; Jeong ve diğerleri, 2020; Ling ve diğerleri, 2013; North ve North, 2016; T. T. Tran ve diğerleri, 2019; Zou ve diğerleri, 2018).

Teknik detaylar ile ilgili incelenen araştırmalar içinde araştırmacıların uzlaşıya varamadığı bir konu, kullanıcıların sanal gerçeklik ortamını deneyimledikleri bakış açısının bulunma hissi üzerindeki etkisidir. Bu konuda bazı araştırmalar birinci kişi bakış açısının bulunma hissi üzerinde daha etkili olduğunu vurgularken (Slater, 2018); bazı araştırmalar üçüncü kişi bakış

açısının daha etkili olduğunu söylemekte (Kim ve diğerleri, 2018), bazıları ise birinci ve üçüncü kişi bakış açılarının bulunma hissi üzerinde herhangi bir fark yaratmadığını ifade etmektedir (Gorisse ve diğerleri, 2017).

Bu tema altında incelenen bir diğer konu katılımcıların sanal gerçeklik ortamlarını deneyimledikleri sanal gerçeklik ekipmanlarının sahip olduğu teknik detaylardır. Bu konuda araştırmacıların özellikle sanal gerçeklik kontrolcülerini ve başa takılan görüntüleyiciler üzerine odaklandıkları görülmektedir. Örneğin Ban ve Hyun (2019) geliştirdikleri yeni bir el kontrolcüsü ile sanal gerçeklik deneyimi daha etkili hale getirebildiklerini ve bulunma hissini arttırdıklarını belirtirken; Jeong ve diğerleri (2020) el kontrolcülerinin sanal gerçeklik ortamındaki görünümünü geliştirme üzerine bir çalışma yürüterek bulunma hissini arttırdıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte son dönem araştırmalarından birinde Gonçalves ve diğerleri (2020) kablolu ve kablosuz başa takılan görüntüleyicilerle uygulanan etkinlikte katılımcıların yaşadıkları bulunma hissi düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuşlardır. Bu araştırmanın sonucu dikkat çekici olsa da henüz bu konuda yapılmış çalışma sayısının kısıtlı olduğunu söylemek gerekmektedir. Teknik ekipmanlar ile ilgili diğer araştırmalar, katılımcıların yürüme, tırmanma, el hareketleri gibi fiziksel yönlerini kullanmalarına imkân tanıyan etkinliklerde daha yüksek düzeyde bulunma hissi yaşadıklarını göstermektedir (Ban ve Hyun, 2019; Borrego ve diğerleri, 2016; Cooper ve diğerleri, 2018; Schulz ve diğerleri, 2019).

Sanal gerçekliğin ve bulunma hissini incelediği kuramsal ve literatür çalışmalarına bakıldığında, sanal gerçeklik ve bulunma hissi üzerine standartlaştırılmış bir terminolojinin bulunmadığı çok yakın zamanda gerçekleştirilmiş araştırmalarda da ortaya konulduğu görülmektedir (Rohrbach ve diğerleri, 2019). Sanal gerçeklik terminolojisi noktasında uluslararası literatürde dahi uzlaşma olmadığı sonucundan yola çıkarak, Türkçe literatür için terminoloji oluşturmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bulunma hissini kuramsal alt yapısına yönelik araştırmalar incelendiğinde dikkat çeken sonuçlardan ilki sanal gerçekliği deneyimleyen kişilerin ortam içerisinde insan vücudu görünümüne sahip olması gerekliliğine yapılan vurgudur (Grabarczyk ve Pokropski, 2016; Haans ve Ijsselsteijn, 2012). Sanal gerçeklik ortamında yer alan karakterlerdeki yüz hareketlerinin eksik olmasının bulunma hissini negatif yönde etkilediğinin ortaya konulduğu geniş çaplı bir araştırma da bu durumu destekleyici niteliktedir (Oh ve diğerleri, 2018).

Tüm bu çalışmaların yanı sıra bulunma hissi düzeyinin ölçülmesi ile ilgili de birçok çalışma bulunmaktadır. Bulunma hissini ölçülmesi konusunda, tıpkı sanal gerçeklik terminolojisi üzerinde bir uzlaşmaya varılamaması gibi bir durum söz konusudur. Bu durum, Grassini ve Laumann (2020) tarafından yapılan bulunma hissi ölçüm araçları ile ilgili yaptığı literatür araştırmasında da teyit edilmiştir. Bu araştırma sonunda literatürde çok sayıda bulunma hissi ölçeği bulunduğu ve bu ölçeklerin farklı kuramsal temele dayanan farklı bulunma hissi tanımlarının baz alınarak oluşturuldukları ifade edilebilir. Ayrıca bulunma hissini ölçülmesi için yapılan fiziksel ölçümlerin de belirsiz olduğu ve bu araştırmaların tekrar edilmediği için teyit edilmeye ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, literatürde bulunma hissini ölçülmesi ile ilgili alternatif ölçme yöntemlerinin de geliştirilmesi üzerine yapılan çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir. Magalie ve diğerleri (2018) katılımcıların sanal gerçeklik ortamındaki hareketlerini ve kullandıkları kelimeleri analiz eden bir yapay zekâ yardımıyla yaşadıkları bulunma hissi düzeyini ön görebilmişlerdir. Schirm ve diğerleri (2019) ise baş izleme teknolojilerinden yararlanarak katılımcı hareketlerini incelemiş ve yaşadıkları

bulunma hissi düzeyini ön görmede başarılı olmuşlardır. Bu noktadan hareketle, bulunma hissinin ölçülmesine yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Bulunma hissi üzerine gerçekleştirilmiş çalışmaların dört farklı tema altında derlendiği bu araştırmanın sonucunda; sanal gerçeklik ve bulunma hissi terminolojisi üzerine uluslararası literatürde henüz bir uzlaşının olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Türkçe literatürde ise çok kısıtlı sayıda çalışmanın var olması dikkat çekici bir bulgudur. Bununla birlikte, bulunma hissine etki eden faktörlerin başında bireylerin sahip olduğu bilişsel – psikolojik özellikler olduğu görülmektedir. Duyusal bağlamda bakıldığında ise ortamla uyumlu işitsel ve koku alma uyaranlarının bulunma ve gerçeklik hissinin artırılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, dokunsal ve işitsel uyaranların kullanılmasında uyaranların kullanıcıların gerçek dünyadaki hareketleri senkronizasyonu önemli bir yer tutmaktadır. Senkronizasyonda yaşanan aksamalar eklenen uyaranların bulunma hissine katkı yapmasını engelleyebilmektedir. Bununla birlikte, bulunma hissini etkileyen teknik detaylara bakıldığında, en çok öne çıkan faktörün arayüz tasarımı ve kalitesi olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın, katılımcıların ortama dâhil olacağı bakış açısı noktasında ortak bir görüşün bulunduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, katılımcıların fiziksel hareket kabiliyetlerinin, kullanılan kontrolcülerin ve başa takılan görüntüleyicilerin bulunma hissi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu da görülmektedir. Tüm bu çıkarımların yanı sıra, teorik anlamda ele alındığında bulunma hissi üzerine büyük bir literatür olduğu, birçok ölçme aracı ve yönteminin geliştirildiği ancak gerçekleştirilen çalışmaların tekrar edilebilirlik noktasında eksikliklerinin olduğu araştırmanın dikkat çekici sonuçlarındandır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın Türkçe literatürdeki eksikliğe bir nebze de olsa katkıda bulunması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonuçlarının bu alanda uygulamalar yapacak araştırmacılara rehberlik edebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte her geçen gün gelişen sanal gerçeklik teknolojilerinin etkililiğine yönelik özellikle Türkçe literatüre katkı sunabilecek daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu da önemli bir gerçektir. Sanal gerçeklik ortamlarında yaşanan bulunma hissinin teorik alt yapısını güçlendirmeye yönelik daha fazla araştırma gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Araştırmacılara özellikle farklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin eksikliğinin giderilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte sanal gerçeklik ortamlarında deneyimlenen bulunma hissine etki eden katılımcıların bilişsel – psikolojik özelliklerini tespit etmeye yönelik yeni çalışmaların yapılmasına yönelik bir gereklilik bulunmaktadır. Bu araştırmanın sonuçları, yöntem bölümünde belirtilen anahtar kelimeler ile ilgili veri tabanlarında gerçekleştirilen taramalar sonucunda elde edilen açık erişime sahip çalışmalar ile sınırlıdır.

Kaynakça

- Al Amri, A. Y., Osman, M. E. ve Al Musawi, A. S. (2020). The Effectiveness of a 3D-Virtual Reality Learning Environment (3D-VRLE) on the Omani Eighth Grade Students' Achievement and Motivation towards Physics Learning. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (ijET)*, 15(05), 4-16.
- Bailey, J. O. ve Bailenson, J. N. (2017). Immersive virtual reality and the developing child *Cognitive development in digital contexts* (pp. 181-200): Elsevier.
- Ban, S. ve Hyun, K. H. (2019). Directional Force Feedback: Mechanical Force Concentration for Immersive Experience in Virtual Reality. *Applied Sciences*, 9(18), 3692.
- Berki, B. (2020). Experiencing the Sense of Presence within an Educational Desktop Virtual Reality. *Acta Polytechnica Hungarica*, 17(2).
- Bindman, S. W., Castaneda, L. M., Scanlon, M. ve Cechony, A. (2018). *Am I a bunny? The impact of high and low immersion platforms and viewers' perceptions of role on presence, narrative engagement, and empathy during an animated 360° video*. Paper presented at the Proceedings of the 2018 CHI conference on human factors in computing systems.
- Borrego, A., Latorre, J., Alcañiz, M. ve Llorens, R. (2019). Embodiment and presence in virtual reality after stroke. A comparative study with healthy subjects. *Frontiers in neurology*, 10, 1061.
- Borrego, A., Latorre, J., Llorens, R., Alcañiz, M. ve Noé, E. (2016). Feasibility of a walking virtual reality system for rehabilitation: objective and subjective parameters. *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 13(1), 68.
- Chavez, B. ve Bayona, S. (2018). *Virtual reality in the learning process*. Paper presented at the World Conference on Information Systems and Technologies.
- Cho, Y. H., Yim, S. Y. ve Paik, S. (2015). Physical and social presence in 3D virtual role-play for pre-service teachers. *The Internet and Higher Education*, 25, 70-77.
- Clemente, M., Rodríguez, A., Rey, B., Rodríguez, A., Baños, R. M., Botella, C., ve diğerleri (2011). *Analyzing the level of presence while navigating in a virtual environment during an fMRI scan*. Paper presented at the IFIP Conference on Human-Computer Interaction.
- Coelho, T., de Oliveira, R., Cardoso, T., & Rybarczyk, Y. (2013, July). Body ownership of virtual avatars: an affordance approach of telepresence. In *International Summer Workshop on Multimodal Interfaces* (pp. 3-19). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Cooper, N., Milella, F., Pinto, C., Cant, I., White, M. ve Meyer, G. (2018). The effects of substitute multisensory feedback on task performance and the sense of presence in a virtual reality environment. *PloS one*, 13(2), e0191846.
- Çağlar, C. (2019). *Yabancı Dil Öğretiminde Seyahat İngilizcesi İçin Sanal Gerçeklik Uygulamasının Geliştirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- da Costa, R. Q. M., Pompeu, J. E., de Mello, D. D., Moretto, E., Rodrigues, F. Z., dos Santos, M. D., ve diğerleri (2018). Two new virtual reality tasks for the assessment of spatial orientation Preliminary results of tolerability, sense of presence and usability. *Dementia & Neuropsychologia*, 12(2), 196.
- De Leo, G., Diggs, L. A., Radici, E. ve Mastaglio, T. W. (2014). Measuring sense of presence and user characteristics to predict effective training in an online simulated virtual environment. *Simulation in Healthcare*, 9(1), 1-6.
- Flavián, C., Ibáñez-Sánchez, S. ve Orús, C. (2019). The impact of virtual, augmented and mixed reality technologies on the customer experience. *Journal of Business Research*, 100, 547-560.
- Freina, L. ve Ott, M. (2015). *A literature review on immersive virtual reality in education: state of the art and perspectives*. Paper presented at the The International Scientific Conference eLearning and Software for Education.

- García-Valle, G., Ferre, M., Breñosa, J., & Vargas, D. (2017). Evaluation of presence in virtual environments: Haptic vest and User's haptic skills. *IEEE Access*, 6, 7224-7233.
- Gonçalves, G., Monteiro, P., Melo, M., Vasconcelos-Raposo, J. ve Bessa, M. (2020). A Comparative Study Between Wired and Wireless Virtual Reality Setups. *IEEE Access*, 8, 29249-29258.
- Gorisse, G., Christmann, O., Amato, E. A. ve Richir, S. (2017). First-and Third-Person Perspectives in immersive Virtual environments: Presence and Performance analysis of embodied Users. *Frontiers in Robotics and AI*, 4, 33.
- Gökoğlu, S. (2019). *Sanal Gerçeklik Temelli Öğrenme Ortamının Yangın Güvenliğine Yönelik Davranışsal Becerilerin Gelişimine Etkisi*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi).
- Gökoğlu, S. ve Çakıroğlu, Ü. (2019). Sanal Gerçeklik Temelli Öğrenme Ortamlarında Bulunuşluk Hissinin Ölçülmesi: Bulunuşluk Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 9(1), 169-188.
- Grabarczyk, P. ve Pokropski, M. (2016). Perception of affordances and experience of presence in virtual reality. *Avant. The Journal of the Philosophical-Interdisciplinary Vanguard*, 7(2).
- Grassini, S. ve Laumann, K. (2020). Questionnaire measures and physiological correlates of presence: A systematic review. *Frontiers in psychology*, 11, 349.
- Gromer, D., Reinke, M., Christner, I. ve Pauli, P. (2019). Causal interactive links between presence and fear in virtual reality height exposure. *Frontiers in psychology*, 10, 141.
- Haans, A. ve Ijsselsteijn, W. A. (2012). Embodiment and telepresence: Toward a comprehensive theoretical framework☆. *Interacting with Computers*, 24(4), 211-218.
- Harjunen, V. J., Ahmed, I., Jacucci, G., Ravaja, N. ve Spapé, M. M. (2017). Manipulating bodily presence affects cross-modal spatial attention: A virtual-reality-based ERP study. *Frontiers in human neuroscience*, 11, 79.
- Heilig, M. L. (1962). Sensorama simulator: Google Patents.
- Huang, K.-T. (2020). Exergaming executive functions: An immersive virtual reality-based cognitive training for adults aged 50 and older. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(3), 143-149.
- Jeong, K., Kim, J., Kim, M., Lee, J. ve Kim, C. (2020). Asymmetric interface: user interface of asymmetric virtual reality for new presence and experience. *Symmetry*, 12(1), 53.
- Kamińska, D., Sapiński, T., Wiak, S., Tikk, T., Haamer, R. E., Avots, E., ve diğerleri (2019). Virtual Reality and Its Applications in Education: Survey. *Information*, 10(10), 318.
- Kardong-Edgren, S. S., Farra, S. L., Alinier, G. ve Young, H. M. (2019). A Call to Unify Definitions of Virtual Reality. *Clinical Simulation in Nursing*, 31, 28-34.
- Kern, A. C. ve Ellermeier, W. (2020). Audio in VR: Effects of a soundscape and movement-triggered step sounds on presence. *Frontiers in Robotics and AI*.
- Kim, M., Jeon, C., & Kim, J. (2017). A study on immersion and presence of a portable hand haptic system for immersive virtual reality. *Sensors*, 17(5), 1141.
- Kim, M., Lee, J., Kim, C. ve Kim, J. (2018). Tpv: User interaction of third person virtual reality for new presence and experience. *Symmetry*, 10(4), 109.
- Kritikos, J., Zoitaki, C., Tzannetos, G., Mehmeti, A., Douloudi, M., Nikolaou, G., ve diğerleri (2020). Comparison between Full Body Motion Recognition Camera Interaction and Hand Controllers Interaction used in Virtual Reality Exposure Therapy for Acrophobia. *Sensors*, 20(5), 1244.
- Larsson, P., Västfjäll, D., & Kleiner, M. (2008). Effects of auditory information consistency and room acoustic cues on presence in virtual environments. *Acoustical Science and Technology*, 29(2), 191-194.
- Lee, J., Kim, M., & Kim, J. (2017). A study on immersion and VR sickness in walking interaction for immersive virtual reality applications. *Symmetry*, 9(5), 78.

- Ling, Y., Nefs, H. T., Brinkman, W.-P., Qu, C. ve Heynderickx, I. (2013). The effect of perspective on presence and space perception. *PloS one*, 8(11), e78513.
- Ling, Y., Nefs, H. T., Morina, N., Heynderickx, I. ve Brinkman, W.-P. (2014). A meta-analysis on the relationship between self-reported presence and anxiety in virtual reality exposure therapy for anxiety disorders. *PloS one*, 9(5), e96144.
- Lorenz, M., Brade, J., Diamond, L., Sjölie, D., Busch, M., Tscheligi, M., ve diğerleri (2018). Presence and user experience in a virtual environment under the influence of ethanol: an explorative study. *Scientific reports*, 8(1), 1-16.
- Ma, R. ve Kaber, D. B. (2006). Presence, workload and performance effects of synthetic environment design factors. *International Journal of Human-Computer Studies*, 64(6), 541-552.
- Magalie, O., Sameer, J. ve Philippe, B. (2018). *Toward an automatic prediction of the sense of presence in virtual reality environment*. Paper presented at the Proceedings of the 6th International Conference on Human-Agent Interaction.
- Morina, N., Brinkman, W.-P., Hartanto, D. ve Emmelkamp, P. M. (2014). Sense of presence and anxiety during virtual social interactions between a human and virtual humans. *PeerJ*, 2, e337.
- Munyan III, B. G., Neer, S. M., Beidel, D. C., & Jentsch, F. (2016). Olfactory stimuli increase presence in virtual environments. *PloS one*, 11(6), e0157568.
- Murray, C. D., Fox, J. ve Pettifer, S. (2007). Absorption, dissociation, locus of control and presence in virtual reality. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1347-1354.
- Narciso, D., Melo, M., Vasconcelos-Raposo, J., & Bessa, M. (2020). The impact of olfactory and wind stimuli on 360 videos using head-mounted displays. *ACM Transactions on Applied Perception (TAP)*, 17(1), 1-13.
- Nilsson, N. C., Nordahl, R. ve Serafin, S. (2016). Immersion Revisited: A Review of Existing Definitions of Immersion and Their Relation to Different Theories of Presence. *Human Technology*, 12(2).
- North, M. M. ve North, S. M. (2016). A comparative study of sense of presence of traditional virtual reality and immersive environments. *Australasian Journal of Information Systems*, 20.
- Oh, C. S., Bailenson, J. N. ve Welch, G. F. (2018). A systematic review of social presence: Definition, antecedents, and implications. *Frontiers in Robotics and AI*, 5, 114.
- Park, W., Heo, H., Park, S. ve Kim, J. (2019). A Study on the Presence of Immersive User Interface in Collaborative Virtual Environments Application. *Symmetry*, 11(4), 476.
- Price, M. ve Anderson, P. (2007). The role of presence in virtual reality exposure therapy. *Journal of anxiety disorders*, 21(5), 742-751.
- Pritchard, S. C., Zopf, R., Polito, V., Kaplan, D. M., & Williams, M. A. (2016). Non-hierarchical influence of visual form, touch, and position cues on embodiment, agency, and presence in virtual reality. *Frontiers in psychology*, 7, 1649.
- Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J. ve Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*, 147, 103778.
- Ribeiro, A. ve Monteiro, L. (2015). Induction affective scenarios virtual reality: assessment of the sensation of presence. *Psicologia Clínica*, 27(1), 139-160.
- Rohrbach, N., Chicklis, E. ve Levac, D. E. (2019). What is the impact of user affect on motor learning in virtual environments after stroke? A scoping review. *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 16(1), 79.
- Schirm, J., Tullius, G. ve Habgood, J. (2019). *Towards an Objective Measure of Presence: Examining Startle Reflexes in a Commercial Virtual Reality Game*. Paper presented at the Extended Abstracts of the Annual Symposium on Computer-Human Interaction in Play Companion Extended Abstracts.

- Schulz, P., Alexandrovsky, D., Putze, F., Malaka, R. ve Schöning, J. (2019). *The Role of Physical Props in VR Climbing Environments*. Paper presented at the Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems.
- Schwind, V., Knierim, P., Haas, N. ve Henze, N. (2019). *Using presence questionnaires in virtual reality*. Paper presented at the Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems.
- Serin, H. (2020). Virtual Reality in Education from the Perspective of Teachers. *Amazonia investiga*, 9(26), 291-303.
- Servotte, J.-C., Goosse, M., Campbell, S. H., Dardenne, N., Pilote, B., Simoneau, I. L., ve diğerleri (2020). Virtual Reality Experience: Immersion, Sense of Presence, and Cybersickness. *Clinical Simulation in Nursing*, 38, 35-43.
- Sherman, W. R. ve Craig, A. B. (2019). Chapter 1 - Introduction to Virtual Reality. In A. B. C. William R. Sherman (Ed.), *Understanding Virtual Reality (Second Edition)* (pp. 4-58): Morgan Kaufmann.
- Slater, M. (2018). Immersion and the illusion of presence in virtual reality. *British Journal of Psychology*, 109(3), 431-433.
- Sutherland, I. E. (1965). The ultimate display. *Multimedia: From Wagner to virtual reality*, 1.
- T. T. Tran, H., Ngoc, N. P., Pham, C. T., Jung, Y. J. ve Thang, T. C. (2019). A subjective study on user perception aspects in virtual reality. *Applied Sciences*, 9(16), 3384.
- Tanaka, N. ve Takagi, H. (2004). Virtual reality environment design of managing both presence and virtual reality sickness. *Journal of physiological anthropology and applied human science*, 23(6), 313-317.
- Tunga, Y., ve Geriş. A. (2020) Eğitimde Sanal Gerçeklik Kullanımı. In Inceoğlu, M. M (Eds.), *Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi) ve Eğitim* (pp. 101-122). ISBN: 978-605-2263-93-8
- Tussyadiah, I. P., Wang, D., Jung, T. H. ve tom Dieck, M. C. (2018). Virtual reality, presence, and attitude change: Empirical evidence from tourism. *Tourism Management*, 66, 140-154.
- Vasconcelos-Raposo, J., Melo, M., Teixeira, C., Cabral, L. ve Bessa, M. (2019). Adaptation and validation of the ITC-Sense of Presence Inventory for the Portuguese language. *International Journal of Human-Computer Studies*, 125, 1-6.
- Velichkovsky, B. B., Gusev, A. N., Kremlev, A. E. ve Grigorovich, S. S. (2017). *Cognitive control influences the sense of presence in virtual environments with different immersion levels*. Paper presented at the International Conference on Augmented Reality, Virtual Reality and Computer Graphics.
- Weech, S., Kenny, S. ve Barnett-Cowan, M. (2019). Presence and cybersickness in virtual reality are negatively related: a review. *Frontiers in psychology*, 10, 158.
- Zou, W., Yang, F., Zhang, W., Li, Y. ve Yu, H. (2018). A framework for assessing spatial presence of omnidirectional video on virtual reality device. *IEEE Access*, 6, 44676-44684.
- Zou, W., Zhang, W., Song, J., Yang, F. ve Le Callet, P. (2019). A Novel Method for Assessing the Spatial Presence of Omnidirectional Videos: Comparing Virtual and Real World. *IEEE Access*, 7, 183405-183413.

Ek 1. İncelenen Makaleler

No	Yazar	Yıl	Çalışma Konusu	Tema
1	Huang	2020	Yönetici bilişsel görevler – bulunma hissi	Bilişsel - Psikolojik İnceleme
2	Berki	2020	Ön bilgi/tecrübe ve bulunma hissi	
3	Servotte vd.	2020	Dalma, siber hastalık ve bulunma hissi	
4	Weech vd.	2019	Siber hastalık – bulunma hissi	
5	Gromer vd.	2019	Patolojik korku – bulunma hissi	
6	Lorenz vd.	2018	Etanol – duyu – bulunma hissi	
7	Tussyadiah vd.	2018	Kişisel tercihleri etkileme – bulunma hissi	
8	Velichkovsky vd.	2017	Yönetici bilişsel görevler – bulunma hissi	
9	Cho vd.	2015	Epistemolojik inanç – bulunma hissi	
10	Ling vd.	2014	Anksiyete – bulunma hissi	
11	Morina vd.	2014	Anksiyete – bulunma hissi	
12	De Leo vd.	2014	Kişi karakteristiği – bulunma hissi	
13	Murray vd.	2007	Kişi karakteristiği – bulunma hissi	
14	Price vd.	2007	Anksiyete – bulunma hissi	
15	Narciso vd.	2020	Koku ve dokunsal uyarıcı – bulunma hissi	Duyusal İnceleme
16	Kern vd.	2020	Duyusal uyarıcı – bulunma hissi	
17	García-Valle vd.	2017	Dokunsal uyarıcı – bulunma hissi	
18	Kim vd.	2017	Dokunsal uyarıcı – bulunma hissi	
19	Lee vd.	2017	Hareket – bulunma hissi	
20	Harjunen vd.	2017	Mevcudiyet – bulunma hissi	
21	Pritchard vd.	2016	Görsel ve dokunsal uyarıcı – bulunma hissi	
22	Munyan vd.	2016	Koku uyarıcı – bulunma hissi	
23	Coelho vd.	2013	Mevcudiyet – bulunma hissi	
24	Larsson vd.	2008	Duyusal uyarıcı – bulunma hissi	
25	Gonçalves vd.	2020	Baş takılan görüntüleyici – bulunma hissi	Teknik İnceleme
26	Kritiikos vd.	2020	Vücut hareketleri – bulunma hissi	
27	Jeong vd.	2020	Arayüz – bulunma hissi	
28	Park vd.	2019	İşbirliğine dayalı arayüz – bulunma hissi	
29	Zou vd.	2019	Video gösterimi – bulunma hissi	
30	Tran vd.	2019	Video çözünürlüğü – bulunma hissi	
31	Ban vd.	2019	El kontrolcüsü – bulunma hissi	
32	Schulz vd.	2019	Vücut hareketleri – bulunma hissi	
33	Zou vd.	2018	Video çözünürlüğü – bulunma hissi	
34	Slater	2018	Kişi bakış açısı – bulunma hissi	
35	Bindman vd.	2018	Video gösterimi – bulunma hissi	
36	Cooper vd.	2018	Arayüz – bulunma hissi	
37	Kim vd.	2018	Kişi bakış açısı – bulunma hissi	
38	Gorisse vd.	2017	Kişi bakış açısı – bulunma hissi	
39	Borrego vd.	2016	Vücut hareketleri – bulunma hissi	
40	North vd.	2016	Arayüz – bulunma hissi	
41	Ribeiro vd.	2015	Arayüz – bulunma hissi	
42	Ling vd.	2013	Kişi bakış açısı – bulunma hissi	
43	Clemente vd.	2011	Arayüz – bulunma hissi	
44	Ma vd.	2006	Uyarıcı tipi – bulunma hissi	
45	Tanaka vd.	2004	Bulunma hissini etkileyen unsurlar	
46	Grassssini vd.	2020	Bulunma hissi literatür analizi	Teorik – Analiz İncelemesi
47	Gökoğlu vd.	2019	PQ ölçeği uyarılma çalışması	
48	Schirm vd.	2019	Baş hareketlerinden bulunma hissi ölçülmesi	
49	Flaviân vd.	2019	EPI Cube modelinin geliştirilmesi	
50	Rohrbach vd.	2019	Bulunma hissi literatür analizi	
51	Vasconcelos vd.	2019	ITC ölçeği uyarılma çalışması	
52	Oh vd.	2018	Bulunma hissi literatür analizi	
53	Magalie vd.	2018	Kullanılan ifadeler ile Bulunma hissi ölçülmesi	
54	Grabarczyk vd.	2016	Bulunma hissi ile literatür analizi	
55	Nilsson vd.	2016	Bulunma hissi ile ilgili literatür analizi	
56	Haans vd.	2012	Vücut algısı kuramsal çerçeve önerisi	

Serbest Zaman Doyumunun Mutluluk Üzerindeki Etkisinde Cinsiyetin Düzenleyici Rolü

Pınar Güzel Gürbüz^a, Özge Yavaş Tez^b, Melike Esentaş^c

Özet

Araştırmada Türkiye’de turizm bölgelerinde faaliyet gösteren tur şirketlerinden paket satın alan yerli turistlerin katıldıkları serbest zaman etkinliklerine ilişkin deneyimlerinden elde edilecek doyumun mutluluk üzerindeki etkisinde cinsiyet değişkeninin düzenleyici rolü olup olmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya 340 birey katılmıştır. Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu ile birlikte, Serbest Zaman Doyum Ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği uygulanmıştır. Yapılan analizler neticesinde serbest zaman doyumunu ile mutluluk arasında nedensel ilişkinin olduğu ve p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Düzenleyici etki analizi sonucunda ise “serbest zaman doyumunu-estetik ile mutluluk” ilişkisinde ve “serbest zaman doyumunu-rahatlama ile mutluluk” ilişkisinde kadın ve erkekler açısından anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Serbest zaman
Mutluluk
Serbest zaman doyumunu

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.03.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.711055

Moderator Role of Gender in the Effect of Leisure Satisfaction on Happiness

Abstract

It was aimed to reveal whether moderator role of gender in the effect of leisure satisfaction on happiness existed which would be acquired from the experiences of domestic tourists regarding leisure activities they participated after buying packet tours from the tour operators operating in tourism regions of Turkey. Accordingly, the research included a total of 340 participants. In order to determine the demographic characteristics of the participants, the Leisure Satisfaction Scale and the Oxford Happiness Scale were applied along with the personal information form. As a result of the analyses, it was found that there was a causal relationship between leisure satisfaction and happiness and the p-value was statistically significant. On the other hand, as a result of moderator impact analysis, it was determined that there were significant differences in terms of females and males in the relationship of “leisure satisfaction-aesthetics and happiness” and in the relationship of “leisure satisfaction-relaxation and happiness”.

Keywords

Leisure
Happiness
Leisure satisfaction

About Article

Received: 29.03.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.711055

Giriş

İnsanlığın var oluşu birtakım ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçlar bireyin yaşamını sürdürebilmesi açısından daha çok temel ihtiyaçların karşılanması olarak düşünülse de yaşamın farklı alanlarında farklı şekillerde de farklı ihtiyaçlara gereksinim duyulmaktadır. Özellikle sanayileşme ve kentleşme ile doğadan koparılan insan bedensel ve psikolojik olarak yenilenme ihtiyacı duymaktadır ve bu ihtiyacını da doğa ile iç içe olarak kendini gerçekleştirebileceği birtakım serbest zaman deneyimleri yaşayarak karşılamak ister. Doğa ile insan arasındaki bu etkileşim dolaylı olarak etkinliklerin gerçekleştirildiği turizm destinasyonlarını etkileyerek insanların bu alanlara yönelmelerini zorunlu hale getirmiştir (Aslan, 1993). Bireylerin turizm alanlarında serbest zamanlarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri bu etkinlikler literatürde “rekreasyon” kavramı altında birleşmektedir ve bu kavram en basit hali ile bireylerin kendileri için ayırdıkları bir zaman diliminde dinlenmek, yenilenmek, özgürlük ve iyi olma hissi yaşayabileceği ve içsel olarak doyuma ulaşabileceği verimlilik ve gönüllük esasına dayanan etkinlikler içerisinde yer almaları olarak tanımlanmıştır (Kılbaş, 2001; Luetkens, 2004).

Rekreasyon ile macera turizmi günümüzde serbest zaman etkinliklerinin deneyimlenmesinde geniş yer tutan iki kavramdır. Doğada gerçekleştirilen rekreatif etkinliklerin önemli bir kısmının macera turizmiyle iç içe olduğu düşünülse de rekreatif etkinlikler, uygun durum ve koşullar sağlandığında finansal açıdan hiçbir masraf yapmadan var olan kaynaklarla yapılabilecek bir serbest zaman değerlendirme biçimi olduğu (Tangeland ve Aas, 2011); doğa temelli turizmin özel bir alanı olarak görülen macera turizminin ise etkinliğin yapılacağı ortam, zaman ve finansal açıdan katılımcıyı zorlayabilecek bir takım ihtiyaçların karşılanmasını zorunlu kılan ve bu bakımdan kendine has özellikleri olduğu unutulmamalıdır (Moore, Cushman ve Simmons, 1995; Bovy ve Lawson, 1998; Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç, 2003). Özellikle Türkiye’de 1980 yılından sonra hareketlenerek bir sektör haline gelen turizm bölgeleri yerli ve yabancı turistler açısından popüler olamaya başlamıştır. Türkiye bu noktada içerisinde bulunduğu coğrafi konum, kültürel alt yapısı ve mimari özellikleri sebebi ile diğer ülkelere göre avantajlı konumdadır. Bu özelliklerin doğru yapılandırılması ve kullanılması ile ülkenin çeşitli bölgelerinde doğa, akarsu, yat, mağara gibi çeşitli turizm etkinlikleri gerçekleştirilmektedir (Ardahan, 2003).

Doğayı deneyimlemek ve keşfetmek isteyen bireyler bu arzularına ulaşmak için bir yola çıkmaktadır. Bu yol bazen şehir yaşamından uzaklaşarak yalnız kalmak, doğa ile bütünleşmek olurken bazen de bir kaçış yolu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bell, 2001). Bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmek için gittikleri bu yolda seçimini yaptığı etkinlik deneyimi sonucunda elde edilmesi arzulan bir içsel haz yani doyumun ortaya çıkması rekreasyon tanımlarının ortak bileşenleri olarak görülmektedir. Peki bahsedilen bu şey yani doyum nedir? Doyum; davranışlarımızı yönlendiren ve doğrudan etkileyen ihtiyaçların bilinçli ya da farkında olmadan karşılanması ile ölçülen bir derece olarak tanımlanabilirken; serbest zaman doyumunu, bireylerin serbest zaman etkinliklerini değerlendirme biçimlerinde anahtar rol oynayan ve bireyin etkinlik deneyimini algılama biçimi olarak karşımıza çıkan pozitif hisler yani mutlu olma hissi üzerine kurulmuş bir kavramdır (Gökçe, 2008).

“Mutlu olma hissi” ya da “mutluluk” nedir? Günlük hayatımızda sıklıkla kullandığımız ancak açıklaması hayli zor olan bir kavramdır. Birçoğumuz mutluluğu aslında neşeli olma,

heyecanlanma, memnuniyet şeklinde ifade etmektedir. Ancak ifade edilen hiçbir sözcük mutluluğu tam olarak yansıtamaz (Marar, 2004). Peki mutluluk, şans eseri ya da rastlantı sonucu ortaya çıkan bir şey midir? Mutluluk bilinçli bir şekilde aranılmaz. Şöyle ki ayna karşısında kendinize mutlu olup olmadığınızı soralım. İşte o an bize aynadan yansıyan şey bir dakika öncesinden farklılaşır yani “mutluluğunuz sona erer”. Mutluluk basit bir ifade ile bireyin zihnini özel olarak bir hazırlık sürecine soktuğu, geliştirdiği ve savunduğu bir durumdur. Yaşamınızı bir süzgeçten geçirin ve unutamadığınız bazı anları bir film şeridi gibi aklınızdan geçirin. Bu anlar sizin en çok yorulduğunuz, zor şeylerin üstesinden geldiği, zihin ve beden bütününe sınırlarını zorladığı anlar. İşte bu anlar sizin en iyi en güzel anlarınızdır. Küçük bir çocuk için bir kulenin tepesine titreyen elleriyle son parçayı koyduğu an; bir sporcu için kendi rekorunu kırdığı an ya da bir ressamın zor bir tabloyu bitirdiği an... Bir düşünsenize bu anlar aslında en çok zorlanılan, acı çekilen, tükenme noktasına geline anlardır. Ancak o anlarda bireyler fiziksel ve ruhsal olarak bütünleşir ve akışa geçerler ve o “an” ın içinde kaybolurlar ve bunun sonucunda da içsel olarak doyuma ulaşarak ve mutlu olurlar. Bu süreçte hiç kimse etkinlik içerisinde yaşanan kötü hislerden bahsetmez aksine bu anlar keyif aldığımız yüzümüzde tebessüm ettiren anlar olarak hatıralarımızda yer edindir. İşte mutluluğun tarifi budur (Mihaly, 2005). Mutluluğun tanımlamak zordur. Veenhoven (2000) mutluluğa farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak mutluluğun hayatın akışı içerisinde ortaya çıkan kısa vadeli, anlık duygu durumu olarak tanımlayarak bunun yaşanması gereken bir deneyim olduğunu ifade etmiştir.

Mutluluğun kısa vadeli olduğu düşünülürken doğayı deneyimlemek isteyen katılımcıların gerçekleştirdikleri etkinliklerde belirli bir zaman aralığında ve anlıktır. Bu noktada bireyin yaşadığı anlarda kendine özeldir. Birey o an içerisinde bulunduğu duruma bağlı olarak bir etkinlik seçer ve seçtiği bu etkinlik sonucunda da bir takım kazanımlar elde eder. Bireyin seçmiş olduğu etkinlik deneyimine ilişkin kazanımlar olumlu olduğunda birey içsel olarak belirli bir doyum düzeyine ulaşır ve bunun sonucunda da kendini mutlu hisseder. Bu da bireyleri katılım gösterdikleri o etkinlik deneyimini tekrar yaşama isteğini artırır ya da benzer etkinliklere yöneltir (Gökçe, 2008).

Doğa gerçekleştirilen serbest zaman deneyimlerinin ve deneyimden elde edilecek çıktılarının bireye özgü olması doyum ve mutluluk düzeyinin de farklılaşmasında etken olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple araştırmada özellikle turizm amaçlı katılımın yoğun olduğu bölgelerde tur programlarına katılan yerli turistlerin serbest zaman deneyimlerinden elde edilecek doyumun mutluluk üzerindeki etkisinde cinsiyet değişkeninin düzenleyici rolü olup olmadığı incelenmiştir.

Yöntem

Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar

Araştırma, Türkiye’de turizm bölgelerinde faaliyet gösteren tur şirketlerinden paket satın alan (uçurtma sörfü, yamaç paraşütü, aletli dalış, rafting, bungee jumping, rüzgar sörfü) yaşları 15 ile 58 arasında değişen, 191 kadın (Ortyaş=28,76±76,24) ve 149 erkek (Ortyaş=30.72±7.49) olmak üzere toplam 340 yerli turist (Ortyaş=29,62±6,88) oluşturmuştur. Katılımcılara, olasılıklı örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu ile birlikte, Serbest Zaman Doyum Ölçeği (SZDÖ) ile Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-K) uygulanmıştır. Katılımcılara ölçekler, tur rehberleri aracılığı ile ulaşılarak doldurtulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada kişisel bilgi formu katılımcılarının demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda, cinsiyet, yaş, gibi sorular bulunmaktadır.

Serbest Zaman Doyum Ölçeği (SZDÖ)

Serbest Zaman Doyum Ölçeği, ilk olarak Beard ve Ragheb (1980) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Gökçe ve Orhan (2011) tarafından ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılarak ölçeğe ilişkin madde sayısı 24'e indirilmiştir. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan SZDÖ; psikolojik "1-4", eğitimsel "5-8", sosyal "9-12", fiziksel "13-16", rahatlama "17-20" ve estetik "21-24" olmak üzere toplam 6 alt boyuttan ve 24 maddedir. Ölçeğe ilişkin her alt boyutta 4 madde yer almaktadır. Ölçek 5'li Likert tipi derecelendirme biçiminde olup; "1" neredeyse hiç doğru değil, "2" nadiren doğru, "3" bazen doğru, "4" çoğu kez doğru, "5" neredeyse her zaman doğru şekildeki derecelendirme skalasına göre hesaplaması yapılmaktadır.

Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-K)

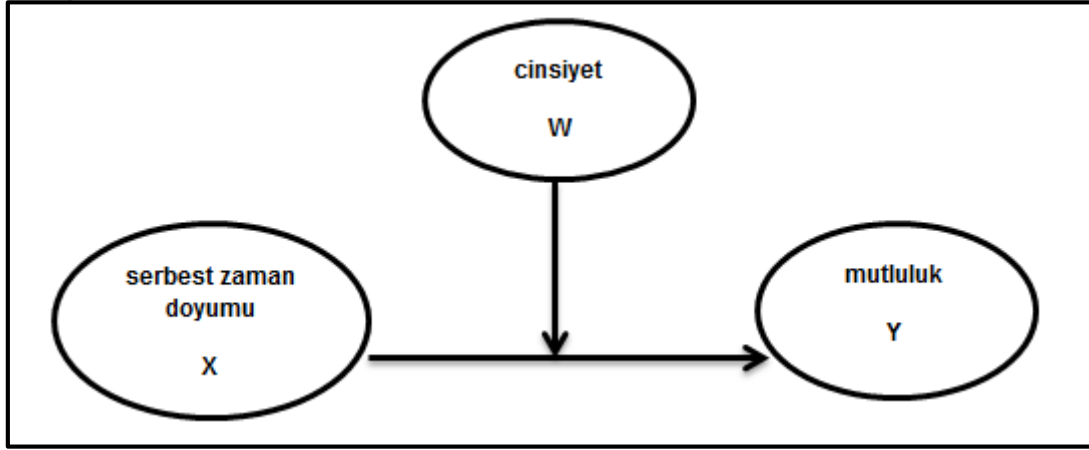
Oxford Mutluluk Ölçeği, ilk olarak Hills ve Argyle (2002) tarafından 29 maddelik olarak geliştirilmiş ve daha sonra Doğan ve Çötök (2011) tarafından ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılarak tek faktör ve 8 maddeden oluşan kısa formu oluşturulmuştur. Ölçeğin derecelendirmesi "1" hiç katılmıyorum, "2" katılmıyorum, "3" biraz katılıyorum, "4" katılıyorum, "5" tamamen katılıyorum şekildeki derecelendirme skalasına göre hesaplaması yapılmaktadır. Ölçeğin 1. ve 7. Maddelerinin hesaplaması yapılırken verilen cevaplar ters kodlanmalıdır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin mutluluk düzeyinin arttığını göstermektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya ilişkin veriler, tur şirketlerinin rehberleri ile turizm destinasyonlarındaki eğitimci aracılığı ile toplanmıştır. Ayrıca formlar elektronik ortama aktarılarak tur şirketlerine ait sosyal gruplarda online olarak paylaşılarak katılım göstermeleri sağlanmıştır. Veri toplama süreci sonunda doğa ve macera rekreasyonu katılımcıları üzerinden toplam 340 yerli turist katılımcısından geri dönüş alınmış ve veriler ilk olarak IBM SPSS 24 programına aktarılarak analiz için hazır aşamasına getirilmiş daha sonra AMOS 23 programında serbest zaman doyumu ve mutluluk değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Bu doğrultuda modelde bağımsız değişken (serbest zaman doyumu). Bağımlı değişken (mutluluk) ve düzenleyici değişken (cinsiyet) olarak alınmıştır. Yapısal eşitlik analizine geçilmeden önce her bir değişkenin açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak değişkenler modelin test edilmesi için hazırlanmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada yer alan serbest zaman doyumu ve mutluluk arasındaki etkileşimde literatürden destek alınarak teorik model oluşturulmuştur. Oluşturulan modelde “serbest zaman doyumu” değişkeninin “mutluluk” üzerinde etkisi olduğu ve cinsiyet değişkeninin de her iki değişken üzerinde etkileşiminde düzenleyici rol üstlendiği düşünülmektedir. Araştırmaya ilişkin oluşturulan kavramsal model Şekil 1.de gösterilmiştir. Araştırmaya ilişkin kurulan modelde düzenleyici değişken (W) cinsiyet, tahmin değişkeni (X) serbest zaman doyumu, sonuç değişkeni (Y) mutluluk olarak alınmıştır.

Şekil 1. Kavramsal Model

Araştırma Hipotezleri

Araştırma modeli çerçevesinde kurulan hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Serbest zaman doyumu mutluluğu anlamlı ve pozitif olarak etkiler.

H2: Serbest zaman doyumunun mutluluğa etkisi cinsiyete bağlıdır. Bu etki kadınlarda erkeklere oranla daha düşüktür.

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizlerine İlişkin Sonuçlar

Araştırma kapsamındaki ölçeklerin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir.

Serbest Zaman Doyumu ve Oxford Mutluluk ölçeklerinin her birisi için birinci düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin uyum indekslerine ilişkin sonuçlar Tablo 1 'de sunulmuştur.

Tablo 1- Standart Uyum İndeksleri ve DFA Analiz Sonucu Ölçeklere İlişkin Uyum İndeksleri

(Schumacher ve Lomax, 1996; Schermelleh, Engel ve Moosbrugger, 2003: 23-74).

Uyum İndeksi	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Serbest Zaman Doyumu	Oxford Mutluluk
χ^2/sd	0-3	3-5	2.4	2.4
CFI	.95 ≤ CFI ≤ 1.00	.90 ≤ CFI < .95	.93	.97
GFI	.90 ≤ GFI ≤ 1.00	.85 ≤ GFI < .90	.88	.97

AGFI	.90 ≤ AGFI ≤ 1.00	.85 ≤ AGFI < .90	.86	.94
NFI	.95 ≤ NFI ≤ 1.00	.90 ≤ NFI < .95	.90	.95
TLI	.90 ≤ TLI ≤ 1.00	.85 ≤ TLI < .90	.92	.95
RMSEA	.00 ≤ RMSEA ≤ .05	.05 < RMSEA ≤ .10	.06	.06

Ölçeklere ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde bütün değerlerin kabul edilebilir/mükemmel uyum gösterdiği görülmektedir. Ortaya çıkan ilişki düzeylerinin açıklanmasında regresyon analizinden yararlanılmıştır. Regresyon analizi farklı programlar aracılığı ile gerçekleştirilen birincil nesil veri analizi yöntemi olmakla birlikte araştırmada gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin bir arada bulunduğu ve birçok yöntemin kullanılabildiği karmaşık modellerin sistematik bir şekilde ele alındığı ve en önemlisi birinci nesil analizlerde göz ardı edilen dolaylı etkileri de içerisine alan ikinci nesil veri analiz yöntemi olarak kullanılan yapısal eşitlik modelinin kullanılmasına karar verilmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988). Bu doğrultuda araştırmada kurulan modellere ilişkin regresyon analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Kurulan Modellere İlişkin Yapısal Eşitlik Analizi Bulguları

Model 1

H1: Serbest zaman doyumu mutluluğu anlamlı ve pozitif olarak etkiler.

Model 1 (H1) için kurulan hipotezin test edilmesi için yapısal eşitlik analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonuçları ve yol diyagramı aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2- Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin (Model 1-H1) Regresyon Katsayısı

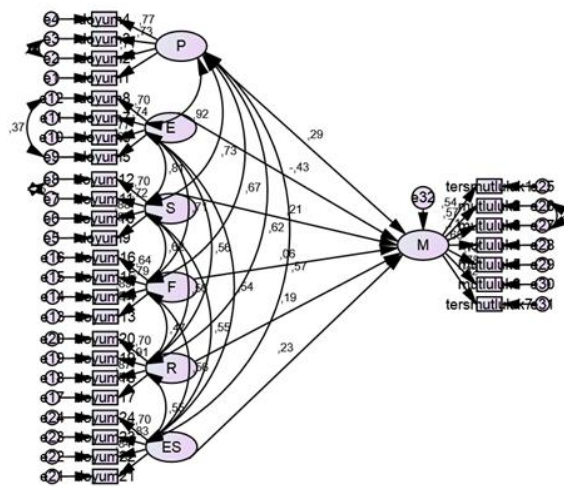
Değişkenler	β	S_h	T (kritik oran)	P
Serbest Zaman Doyumu (psikolojik) → Mutluluk	.234	.277	.842	.400
Serbest Zaman Doyumu (eğitimsel) → Mutluluk	-.306	.295	-1.036	.300
Serbest Zaman Doyumu (sosyal) Mutluluk	.115	.084	1.373	.170
Serbest Zaman Doyumu (fiziksel) → Mutluluk	.038	.067	.559	.576
Serbest Zaman Doyumu (rahatlama) → Mutluluk	.152	.075	2.018	***
Serbest Zaman Doyumu (estetik) Mutluluk	.145	.058	2.517	***

***p<0.001

Tablo 2’de kurulan modele ilişkin regresyon katsayısı, standart hata ve kritik oran ve p değeri yer almaktadır. Bulgulara göre **serbest zaman doyumu (rahatlama)** ile **mutluluk** arasında nedensel ilişkinin olduğu ($\beta = .152$, $p < 0.001$) ve p değerinin istatistiksel olarak anlamlı ($p <$

0.001) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum değerlendirildiğinde **serbest zaman doyumu (rahatlama) değişkeninin mutluluk üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu söylenebilir.** Aynı şekilde **serbest zaman doyumu (estetik) ile mutluluk** arasında nedensel ilişkinin olduğu ($\beta = .145$, $p < 0.05$) ve p değerinin istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.05$) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum değerlendirildiğinde **serbest zaman doyumu (estetik) değişkeninin mutluluk üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu söylenebilir.**

Şekil 2- Model 1' e ait Yol Diagramı

Tablo 3- Standart Uyum İndeksleri ve Model 1'e İlişkin Uyum İndeksleri (Schumacher ve Lomax, 1996; Schermelleh, Engel ve Moosbrugger, 2003: 23-74)

Uyum İndeksi	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 1-H1
χ^2/sd	0-3	3-5	2
CFI	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI < .95$.92
GFI	$.90 \leq GFI \leq 1.00$	$.85 \leq GFI < .90$.86
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$.85
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$.86
TLI	$.90 \leq TLI \leq 1.00$	$.85 \leq TLI < .90$.91
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .10$.05

Modele ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde bütün değerlerin kabul edilebilir/mükemmel uyum gösterdiği ve kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı çıkması modelin (Model 1-H1) doğrulandığını yani kabul edildiğini göstermiştir.

Araştırmada “serbest zaman doyumu-estetik” ile “mutluluk” arasında; “serbest zaman doyumu-rahatlama” ile “mutluluk” arasında nedensellik ilişkisinin bulunması bu değişkenler ile “cinsiyet” değişkeninin düzenleyici etkisi olup olmadığı problemini akla getirmiştir. Bu nedenle araştırmada tüm bu ilişkilerde “cinsiyet” değişkeninin bir düzenleyicilik rolü olup

olmadığı araştırılmıştır. Bunun için model (Model 2-H2) öncelikle kadın ve erkekler için ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Model 2

H2: Serbest zaman doyumunun mutluluğa etkisi cinsiyete bağlıdır. Bu etki kadınlarda erkeklere oranla daha düşüktür.

Model 2 (H2) için kurulan hipotezin test edilmesi için yapısal eşitlik analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonuçları ve yol diyagramı aşağıda sunulmuştur.

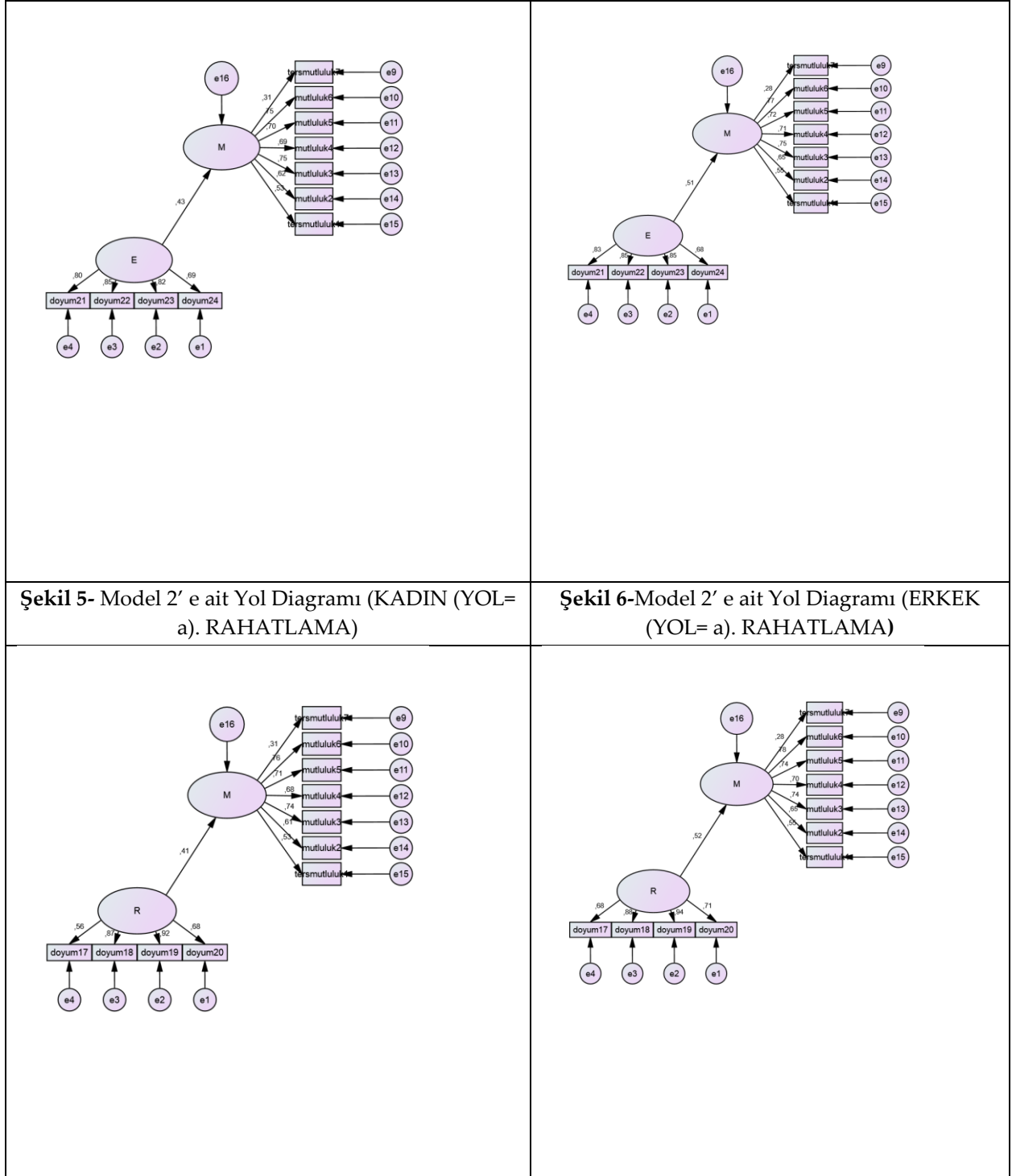
Tablo 4- Değişkenler arasındaki ilişkilerde çoklu grup karşılaştırma sonuçları (Model 2-H2)

Değişkenler	Kadın		Erkek		Kadın			Erkek		
	β	S _h	β	S _h	T (kritik oran)	P	Label	T (kritik oran)	P	Label
Düzenleyici değişken (W) cinsiyet.										
Tahmin değişkeni (X) serbest zaman doyumunu.										
Sonuç değişkeni (Y) mutluluk olarak alınmıştır.										
ESTETİK										
Serbest Zaman Doyumu (estetik) → Mutluluk	.198	.047	.228	.080	4.266	***	a	2.846	***	b
KADIN-RAHATLAMA										
Serbest Zaman Doyumu (rahatlama) → Mutluluk	.196	.046	.214	.074	4.271	***	a	2.903	.004	b

***p<0.001

Tablo 4'te kurulan modele ilişkin regresyon katsayısı, standart hata ve kritik oran ve p değeri yer almaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde "serbest zaman doyumunu-estetik ile mutluluk" ilişkisinde (erkekler için $\beta=.228$ kadınlar için $\beta =.198$ p< 0.001) ve "serbest zaman doyumunu-rahatlama ile mutluluk" ilişkisinde (erkekler için $\beta=.214$ kadınlar için $\beta =.196$ p< 0.001) kadın ve erkekler açısından anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Buna göre erkeklerin gerçekleştirdikleri serbest zaman etkinliğinde estetik doyum ve rahatlama düzeyleri arttıkça kadınlara göre daha fazla mutlu oldukları belirlenmiştir.

Şekil 3-Model 2' e ait Yol Diagramı (KADIN (YOL= a). ESTETİK)	Şekil 4-Model 2' e ait Yol Diagramı (ERKEK (YOL= a). ESTETİK)
---	---

Tablo 5- Standart Uyum İndeksleri ve Model 1'e İlişkin Uyum İndeksleri (Schumacher ve Lomax. 1996; Schermelleh. Engel ve Moosbrugger. 2003: 23-74)

Uyum İndeksi	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 2-H2 KADIN-ESTETİK	Model 2-H2 ERKEK-ESTETİK	Model 2-H2 KADIN-RAHATLAMA	Model 2-H2 ERKEK-RAHATLAMA
χ^2/sd	0-3	3-5	1	1	2	2
CFI	.95 ≤ CFI ≤ 1.00	.90 ≤ CFI < .95	.96	.96	.94	.94

GFI	.90 ≤ GFI ≤ 1.00	.85 ≤ GFI < .90	.94	.94	.92	.92
AGFI	.90 ≤ AGFI ≤ 1.00	.85 ≤ AGFI < .90	.91	.91	.89	.89
NFI	.95 ≤ NFI ≤ 1.00	.90 ≤ NFI < .95	.92	.92	.91	.91
TLI	.90 ≤ TLI ≤ 1.00	.85 ≤ TLI < .90	.95	.95	.93	.93
RMSEA	.00 ≤ RMSEA ≤ .05	.05 < RMSEA ≤ .10	.04	.04	.05	.05

Modele ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde de bütün değerlerin kabul edilebilir/mükemmel uyum gösterdiği ve kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı çıkması modelin (Model 2-H2) doğrulandığını yani kabul edildiğini göstermiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada doğada gerçekleştirilen rekreatif etkinliklere katılarak serbest zaman deneyimi yaşayan yerli turist katılımcıların etkinlikler sonucunda elde edecekleri doyumun mutluluk üzerindeki ortaya çıkarılarak bu ikili ilişkide ayrıca cinsiyet değişkeninin düzenleyici rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, katılımcıların serbest zaman doyum ölçeğinin “rahatlama” ve “estetik” alt boyutları ile “mutluluk” üzerinde etkisinin olduğu diğer alt boyutların mutluluk üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 2). Bu durum değerlendirildiğinde katılımcıların deneyim sonucu elde ettikleri doyumun estetik ve rahatlama olarak ortaya çıktığı ve bunun da mutluluk üzerinde bir etki gösterdiği ifade edilebilir. Katılımcıların gerçekleştirdikleri etkinlik deneyimine ilişkin estetik ve rahatlama açısından doyum düzeylerinin artmaları etkinlik sonucunda elde edilecek mutluluk düzeyini de arttıracaktır. Bu da bireyin katıldığı etkinlik sonucunda kendisini daha mutlu hissetmesini sağlayacaktır. Etki durumunun cinsiyet üzerinde nasıl bir farklılaşma yaratacağını belirlemek amacıyla serbest zaman doyumunun mutluluk üzerindeki etkisinde cinsiyet değişkeninin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, katılımcıların serbest zaman doyum ölçeğinin “rahatlama” ve “estetik” alt boyutları ile “mutluluk” üzerinde düzenleyici etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4). Bu durum değerlendirildiğinde katılımcıların serbest zaman deneyimleri sonucu elde ettikleri “estetik” ve “rahatlama” doyum düzeylerinin mutluluk üzerindeki etkisinde erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha fazla olduğu; deneyim sonucu artan estetik doyum ve rahatlamamanın erkek katılımcıları daha fazla mutlu ettiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde bu tür etkinliklerde aslında yaratılışları gereği kadınların erkeklere göre daha fazla estetik şeylere dikkat etmeleri beklenmektedir. Ancak sonuçlar tam tersini vermektedir. Şöyle ki bu sonuçların bu şekilde ortaya çıkmasındaki en büyük etken, kadınların hayatın her alanında olduğu gibi serbest zamanlarını değerlendirmelerinde de birtakım kısıtlamalara maruz bırakılmalarıdır. Kadınlar kendileri için ayıracakları zaman dilimlerinde rekreatif bir etkinliğe katılım göstermek yerine zamanlarının çoğunu ev işleri, alışveriş, çocuk bakımı gibi işlere harcamaktadır. Bunun dışında bazı katılımcılarda bu tür etkinliklere katılım göstermek isteseler bile maalesef toplum tarafından bir takım fiziksel ve psikolojik engellere maruz kalmaktadır (Kelly, 1990; Waren, 1990; Henderson, 1990; Müderrissoğlu, 2005).

Literatür incelendiğinde genel olarak “farklılıkların belirlenmesine” yönelik çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda serbest zaman doyumuna ilişkin alt boyutlar açısından farklılıklar tespit edilemezken genel ölçek ortalama puanları açısından erkek katılımcıların doyum puan ortalamalarının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Ardahan ve Yerlisu Lapa, 2010; Aydın, 2016). Diğer taraftan serbest zaman doyumuna ilişkin “rahatlama” alt boyutunda kadınların erkeklere göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu çalışmalara rastlanırken (Gökçe, 2008; Küçük Kılıç, Lakot Atasoy, Gürbüz ve Öncü, 2016); mevcut araştırma bulgularını destekler nitelikte “rahatlama” ve “estetik” alt boyutunda erkek katılımcıların daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu çalışmalarda bulunmaktadır (Doğan, Elçi ve Gürbüz, 2019).

Literatürde serbest zaman doyumunu ile mutluluk ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; katılımcıların seçtikleri serbest zaman etkinliklerine ilişkin deneyimlerinin sonucunda doyuma ulaştıkları ve bunun sonucunda mutlu oldukları belirlenmiştir (Andrew ve Withey, 1976; Lu ve Argyle, 1993-1994; Kim ve Heo, 2014; Lin, Chen ve Kuo, 2014). Benzer şekilde serbest zaman etkinliklerine katılan bireylerin etkinlik deneyimi sonucunda elde ettikleri içsel hazzın bireylerin mutluluk düzeyi üzerinde etkisi olduğu ifade edilmiştir (Lu ve Hu, 2002; Bailey ve Fernando (2012). Andrew ve Withey (1976) yılında yaptıkları çalışmada serbest zaman deneyimi sonucunda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun doyuma ulaştığı ve bunun sonucunda mutlu oldukları yalnızca küçük bir kesimin olumsuz deneyimler yaşadıkları ve bu durumun onları mutsuz ettiği ifade edilmiştir. Literatürde katılımcıların tatil öncesi ve tatil sonrası doyum ve mutluluk düzeylerini inceleyen çalışmalara da rastlanılmıştır. Özellikle tatil süresince serbest zaman etkinliklerine katılarak deneyim yaşayan katılımcıların tatil bitiminde yüksek seviyede doyuma ulaşarak mutlu bir şekilde eve dönüş yaptıkları ve tatil sonrasında anıların hatırlanmasının mutluluğu arttıracığı ifade edilmiştir (Milman, 1998; Bloom, Geurts, Taris, Sonnentag, Weerth ve Kompier, 2010; Nawijn ve Peeters, 2010; McCabe ve Johnson, 2013; Avcıkurt, 2015).

Literatürde yer alan çalışmalar ve mevcut araştırma sonuçları değerlendirildiğinde bir tutarlılığın söz konusu olduğu söylenebilir. Doğada gerçekleştirilen serbest zaman etkinliklerine katılan bireylerin etkinlik deneyimi sonucunda pozitif çıktılara ulaştığı söylenebilir. Bu durumun bireylerin doyum düzeylerinin artmasında ve doğrudan mutluluk düzeyine etki ettiği sonucuna varılabilir. Ancak çalışmanın odak noktasının cinsiyet faktörü olduğu düşünüldüğünde deneyim sonucunda özellikle kadınların estetik, güzellik vb. konulara daha dikkat etmeleri açısından etkinliklere yönelik sonuçlara da yansıtacağı düşünülmektedir; erkeklerin kadınlara oranla daha fazla “estetik ve rahatlama doyum düzeyine ulaşarak mutlu olmaları oldukça düşündürücüdür. Her ne kadar bu durum kadınların hayatın her alanında kısıtlamalara maruz bırakılmalarıyla bağdaştırılsa da ortaya çıkan sonuçların ileri de yapılacak çalışmalarda değerlendirilmesinde fayda vardır.

Sonuç olarak bireylerin kendileri için ayırdıkları zaman dilimlerinde serbest zaman deneyimleri yaşamaları ve bu deneyimi sürdürülebilir hale getirmeleri katılımcıların daha mutlu bir hayat sürmelerinde etken olacağı düşünülmektedir. Mevcut araştırma sonuçları ve literatürde yer alan sonuçlar bunu destek niteliktedir.

Öneriler

Literatürde doğada gerçekleştirilen rekreatif etkinliklere katılım konusunda gerçekleştirilen çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Özellikle rekreasyon ve turizmin iç içe olduğu özel bir alan olan doğa ve macera rekreasyonlarına ilişkin etkinlik deneyimiyle ilgili çalışmalara yoğunluk verilmesi bu alanın önünü açacaktır. Ayrıca yapılacak çalışmalarda eşit koşullar altında yer alan katılımcıların seçilerek doyum, mutluluk ve cinsiyet faktörü üzerinde durulmasının literatürde yer tartışmalara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aslan, Z. (1993). Sanayileşme ve kentleşmenin doğada rekreasyon faaliyetlerine duyulan gereksinimi artırıcı etkisi, *Ekoloji ve Çevre Dergisi*, 2(8), 22-24.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological bulletin*, 103(3), 411.
- Ardahan F. (2003). *Turizmde Franchising ve Türk evi pansiyonları franchising model önerisi ve uygulaması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi, Konya). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Ardahan, F. & Yerlisu Lapa, T. (2010). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman tatmin düzeylerinin cinsiyete ve gelire göre incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(4), 129-136.
- Aydın, İ. (2016). *Fitness Katılımcılarının rekreasyonel etkinliklere yönelik ilgilenim ve mutluluk düzeylerinin belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Andrew, F.M. & Withey, S.B. (1976). *Social Indicators of Well-Being* (Plenum, New Y.)
- Avcıkurt, C. (2015). *Turizm Sosyolojisi - Genel ve Yapısal Yaklaşım*. (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baud-Bovy, M. & Lawson, F. (1998). *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design*. Oxford: Architectural Press.
- Bell, S. (2001). Design for Outdoor Recreation Second Edition, *Midas Printing*, China.
- Beard, J.G. & Ragheb, M.G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12(1), 20-33.
- Bailey, A.W. & Fernando, I.K. (2012). Routine and project-based leisure, happiness, and meaning in life. *Journal of Leisure Research*, 44(2), 139-154. Doi: <https://doi.org/10.1080/00222216.2012.11950259>
- Bloom, J.D., Geurts, S.A.E., Taris, T.W., Sonnentag, S., Weerth, C.D. & Kompier, M.A.J. (2010). Effects of Vacation from Work on Health and Well-Being: Lots off, Quickly Gone, Work & Stress: *An International Journal of Work, Health & Organisations*, 24(2), 196-216. Doi: <https://doi.org/10.1080/02678373.2010.493385>
- Csikszentmihalyi, M. (2005). Akış Mutluluk Bilimi, çev. Sema Kunt Akbaş, *HYB yayıncılık*, Ankara.

- Doğan, T., & Çötök, N. A. (2016). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36).
- Elçi, G., Doğan, M., & Gürbüz, B. (2019). Bireylerin rekreasyonda algılanan sağlık çıktıları ve yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Spor Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 5(3), 93-106.
- Gökçe, H., (2008). *Serbest zaman doyumunun yaşam doyumu ve sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi*, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi, Denizli).
- Gökçe, H., & Orhan, K. (2011). Serbest zaman doyum ölçeğinin Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 22(4), 139-145.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. & Dinç, Y. (2003). *Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi, Örnek Animasyon Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Henderson, K.A. (1990) Anatomy is not destiny: A feminist analysis of the scholarship on women's leisure. *Leisure Sciences*, 12, 229 - 236.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and individual differences*, 33(7), 1073-1082.
- Kelly, J.R. (1990). Leisure. Prentice Hall. *Englewood Clieffs*. New Jersey.
- Kılbaş, Ş. (2001). *Rekreasyon-Boş Zamanı Değerlendirme*. Adana: Anaca Yayınları.
- Kim, J. & Heo, J.(2014). Health benefits of serious involvement in leisure activities among older korean adults. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 9, 1-9.
- Küçük Kılıç S., Lakot Atasoy K., Gürbüz B. ve Öncü E. (2016). Rekreasyonel Tatmin ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6;56-70.
- Lin, H.C., Chen, K.Y. & Kuo, K.P. (2014). Relationship between leisure involvement and subjective well-being: moderating effect of spousal support. *South African Journal for Research in Sport, Physical Education and Recreation*, 36(1), 131-146.
- Lu, L. & Hu, C.H. (2002). Experiencing leisure: The case of Chinese university students, *Fu Jen Studies: Science and Engineering* 36, 1-21.
- Lu, L. & Argyle, M. (1993). TV watching, soap opera and happiness. *Kaohsiung Journal of Medical Sciences* 9, 350-360.
- Lu, L. & Argyle, M. (1994). Leisure satisfaction and happiness as a function of leisure activity, *Kaohsiung Journal of Medical Sciences* 10, 89-96.
- Luetkens, S.A. (2004). The Integration of Physical Activity and Social Youth Work Common Goals and Synergy Effects of Two Discrete Social System. *International Conference on Leisure, Tourism & Sport-Education, Integration, Innovation, Cologne: Germany* (18-21).
- Milman, A. (1998). The Impact of tourism and travel experience on senior travelers' psychological well-being. *journal of Travel Research*, 37 (2), 166-170.
- Marar, Z. & Çağlayan, S. (2004). *Mutluluk paradoksu: Özgürlük ve onaylanma*. Kitap Yayınevi.

- McCabe, S. & Johnson, S. (2013). The happiness factor in tourism: subjective well-being and social tourism. *Annals of Tourism Research*, 41, 42-65.
- Müderrişoğlu, H., Kutay, E.L. & Örnekeği Eşen, S. (2005). Kırsal rekreasyonel faaliyetlerde kısıtlayıcılar. *Tarım Bilimleri Dergisi*. 11(1), 40-44.
- Moore, K., Cushman, G. & Simmons, D. (1995). Behavioral conceptualization of tourism and leisure. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 67-85.
- Nawijn, J. & Peeters, P. M. (2010). Travelling 'Green': is Tourists' Happiness at Stake?. *Current Issues in Tourism*, 13 (4), 381-392.
- Schermelleh, E. K., Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods Of Psychological Research Online*, 8 (2): 23-74.
- Schumacher, R. E., Lomax, R. G. (1996). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Tangeland, T. & Aas, Ø. (2011). Household composition and the importance of experience attributes of natu Weber, K. (2001). Outdoor adventure tourism a review of research approaches. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 360-377.
- Veenhoven, R. (2000). Freedom and happiness: A comparative study in forty-four nations in the early 1990s. *Culture and subjective well-being*, 257-288.
- Warren, K. (1990) Women's outdoor adventures, In Miles, J. C. & Priest, S. (Eds.). *Adventure Education* ss.411-417. State College. PA: Venture.

Spor Bilimleri, İlahiyat ve Müzik Eğitimi Öğrencilerinin İyi Oluş Durumlarının Karşılaştırılması

Hatice Onuray Eğilmez^{a, b}

Özet

'İyi oluş' insanın kendi hayatındaki durumunu nasıl gördüğüyle ilgili bir kavramdır. Araştırma müziğin, ibadetin ve bedensel aktivitenin iyi oluşa etki etme durumu ile ilgili fikir edinebilme amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalında (n=86), İlahiyat (n=97) ve Spor Bilimleri Fakültesinde (n=79) okuyan öğrenciler (n= 262) dâhil edilmiştir. Veriler, iyi oluş ölçeği (PERMA) ile toplanmıştır. PERMA puanının yıllara ve fakülteye göre durumuna ilişkin verilerin analizinde ANOVA, GANO ile ilişkisinin analizinde Pearson Korelasyon katsayısı ve cinsiyete göre ilişkisinin analizinde ise t-testi kullanılmıştır. Araştırmada diğer bölümlerden daha fazla spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin diğer iki gruptan anlamlı olarak daha yüksek iyi oluş puanlarına sahip oldukları görülmüştür. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Olumlu Duygular, Bağlanma, Anlam ve Başarı alt boyut puanlarının da diğer öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet, GANO ve eğitim yılı değişkenlerine göre iyi oluş durumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler

İbadet
İyi oluş
Müzik
Spor

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.02.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.695929

Comparison of the Well-Being of Students of Sports Sciences, Theology and Music Education

Abstract

'Well-being' is a concept related to how one sees the situation in his own life. The research was carried out in order to get an idea about the effect of music, worship and physical activity on well-being. Students (n = 262) studying in Bursa Uludağ University, Department of Music Education (n = 86), Theology (n = 97) and Sport Sciences (n = 79) were included in the study. Data were collected by well-being scale (PERMA). In analyzing the data ANOVA, t-test Pearson Correlation coefficient was used. In the study, it was found that the students of the Faculty of Sport Sciences who deal with more sports than other departments have significantly higher well-being scores than the other two groups. It was determined that the Positive Emotions, Engagement, Meaning and Accomplishment sub-dimension scores of the Faculty of Sports Sciences students were significantly higher than other students. There was no statistically significant difference in students' well-being according to gender, academic grade-point averages and education year variables.

Keywords

Worship
Well-being
Music
Sport

About Article

Received: 28.02.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.695929

^a İletişim Yazarı: haticeegilmez@gmail.com

^b Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Nilüfer, Bursa. ORCID: 0000-0002-4880-2200

Giriş

‘İyi oluş’ insanın hayatındaki durumunu nasıl gördüğüyle ilgili bir kavramdır. Öncelikle fiziksel iyi oluşu çağrıştırırsa da ‘iyi oluş’, fiziksel, zihinsel ve ruhsal durumun tümünü kapsamakta, “bireyin bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan bir bütünlük içinde tam işlevde bulunarak iyi olma ve sağlamlık halini yakalaması ve bu şekilde toplumsal ve doğal çevrede en verimli şekilde yaşamını sürdürmesi” (Myers, Sweeney ve Witmer, 2000) olarak ifade edilmektedir.

Eski Yunandan bu yana hatta öncesinde insanların var oluşlarından itibaren ‘iyi yaşamın’ doğasını merak ettikleri (Diener, 2009), iyi olabilmeyi yollarını arayarak, kendilerini iyi hissetmek ve iyi etkinliklerde bulunmak adına çaba içinde oldukları bilinmektedir. Bu çaba, geçtiğimiz yüzyılda yapılan olumlu duygulardan ziyade olumsuz duyguların tespitine yönelik araştırmaların (Demirci ve Ekşi, 2015) yanı sıra ‘iyi oluşun’ pozitif psikoloji biliminin çalışma alanları arasında yer almasında belirleyici olmuştur. Temel amacı sadece rahatsızlıkların azaltılması olan psikoterapi de son dönemlerde iyi oluşun nasıl daha da yükseltilebileceğine odaklanmıştır (Carr, 2016).

İyi oluş özelliklerine göre farklı görüş ve felsefi yaklaşımlardan hareketle ele alınarak, ‘iyi oluş’, ‘öznel iyi oluş’, ‘psikolojik iyi oluş’, ‘duygusal iyi oluş’, ‘ruhsal iyi oluş’, ‘kişisel iyi oluş’ gibi alt kavramlarla temellendirilmiştir (Türkmen, 2012). Küçük ve Çakıcı’ya (2018) göre de iyi oluşla ilgili yapılan araştırmalarda iyi oluş genel kavramının yanında öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, iyilik hali (wellness), yaşam kalitesi, yaşam doyumu ve olumlu duygulanım gibi çeşitli kavramların yer aldığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık tanımına dayanan ‘iyi olma’ kavramı yukarıda bahsi geçen kavramları barındırmaktadır (Kardaş ve Yalçın, 2019). Dünya sağlık örgütü iyi oluşun öznel ve nesnel olmak üzere iki boyutta var olduğunu belirtmekte, iyi oluşun bireyin yaşam deneyimlerini, yaşam koşullarının sosyal norm ve değerlerle karşılaştırılmasını içerdiğini ifade etmektedir (Department of Health, n.d). Tanımda bahsi geçen nesnel yaklaşımın, iyi bir yaşamın bileşenlerini incelediği, öznel yaklaşımın ise insanların yaşamlarının öznel değerlendirmelerini incelediği (Western ve Tomaszewski, 2016) belirtilmektedir.

Alanyazın incelendiğinde iyi oluşun ‘öznel iyi oluş’ ve ‘psikolojik iyi oluş’ gibi iki genel yaklaşım ile ifade edildiği görülmektedir. Pozitif psikoloji alanında çalışan bilim insanlarından biri olan Ryff (1989) psikolojik iyi oluşu, bireylerin kendilerini kabul edebilmeleri, çevrelerini etkin bir şekilde kullanarak olumlu ilişkiler kurabilmeleri, özerk düşünceye ve yaşamda bir amaca sahip olarak kendilerini geliştirebilmeleri üzerine temellendirmiştir. Öznel iyi oluş ise, bireylerin yaşamlarından aldıkları doyumları ve hazları ifade etmektedir. Diener’e (1984) göre bireyler, olumlu duyguları sıklıkla yaşadıkları, olumsuz duyguları çok az deneyimledikleri ve yaşamlarından doyum aldıkları zaman kendilerini öznel açıdan daha iyi hissetmektedirler.

Seligman farklı bileşenleri bir araya getirerek çok boyutlu iyi oluş modeli üzerinde durmakta ve bireylerin mutluluğa erişebilmeleri için beş yol önermektedir. Seligman (Akt. D’raven ve Pasha-Zaidi, 2016) birinci yolun, keyifli yaşam için ‘olumlu duyguların’ en üst düzeye çıkmasıyla, ikinci yolun zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar kendini bir etkinliğe kaptırmak olarak tanımlanabilecek ‘hayata bağlanmayla’, üçüncü yolun hayatın amacı ve anlamıyla ilgili, insana yaşamının değerli ve yaşanmaya değer olduğu hissi veren ‘anamlı yaşam’ ile, dördüncü yolun başkaları tarafından sevilme ve değer görmeyle neticelenen

'olumlu ilişkiler' ile ve beşinci yolun ise öz-yeterliği beraberinde getirdiğine inanılan 'başarı' ile elde edilebileceğine vurgu yapmaktadır.

Ryff (1989), Seligman'ın modeline paralel olarak iyi oluş haline sahip olan bireylerin kendine karşı düşüncelerinin olumlu olduğunu, sağlam insan ilişkilerine sahip olduklarını, kendi kararlarını kendilerinin verebildiğini, kişisel gelişimlerine değer verdiklerini, yaşamın anlamının olduğuna inandıklarını ve zorluklarla başa çıkma becerilerinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

Kendini iyi hisseden bireylerin daha mutlu olma eğiliminde oldukları, hayatlarına iyi bir şekilde yön vermek için daha motive oldukları bilinmektedir. İyi hisseden bireylerin iş yerinde daha iyi performans sergiledikleri, daha işbirlikçi oldukları, tatmin edici ilişkiler kurdukları, güçlü bağışıklık sistemine, daha iyi fiziksel sağlığa, öz düzenleme ve başa çıkma yeteneklerine sahip oldukları, daha uzun yaşadıkları, daha az uyku problemlerinin olduğu, tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu ve daha kontrollü oldukları tespit edilmiştir (Perma, n.d). Zayıf bir iyi oluş duygusuna sahip olmanın ise insanın üretkenliğini sınırlandırdığı belirtilmektedir. Görülmektedir ki bireylerin iyi oluşları ülke ekonomileri ve politikalarını dahi etkileyecek nitelikte olabilmektedir.

Alan uzmanları, günümüzde de oldukça yaygınlaşan depresyon ve kaygı gibi bozuklukların sebepleri yanı sıra, mutluluk, öz saygı, iyimserlik gibi iyi oluşun diğer unsurlarını araştırmakta (Yalçın, 2014) bu noktada iyi oluşa etki edebilecek unsurlar üzerinde durmaktadırlar. İyi oluşta sağlığın yanı sıra yeterlik duygusu, başkalarıyla ilişkiler, iyimserlik, ekonomik durum gibi hususların da etkin olduğu belirtilmektedir. Birçok faktör arasında müziğin, ibadetin ve bedensel aktivitenin bireylerin iyi oluşlarına olumlu etki edebileceğine inanılmakta, alan yazında bu yönde araştırmalara rastlanmaktadır.

Rickard ve McFerran (2011) müziğin bireylerin ve toplumun iyi oluşu için çok önemli olduğunu, fiziksel ve zihinsel sağlığı geliştirmek için resmi bağlamda kullanılabileceğini belirtmektedirler. Günümüzde de müzik, tıp doktorları tarafından ağrıyı, stresi yönetme noktasında tıbbi ortamlarda giderek fazla kullanılmakta iken, sınıf içerisinde bilişsel ve psikososyal iyi oluşu artırmak için de eğitimciler tarafından kullanılmaktadır (Rickard ve McFerran, 2011). Alanyazında her ne kadar türüne göre etki durumu değişiklik gösterse de (Sezer, 2013) bireylerin müzikle meşgul olmalarının iyi oluş etkisini artırdığını ortaya koyan birçok araştırmaya rastlanmaktadır (Bieligmeyer, Helmert, Hautzinger ve Vagedes, 2018; Lee, Krause, Davidson, 2017; Greaves ve Farbus, 2006; Hays, 2005; Ploukou ve Panagopoulou, 2018).

Müziğin yanı sıra ibadetin de bireylerin iyi oluşunda etkili olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Sharma ve Singh (2019) dinin, her insanın kültüründe bir biçimde mevcut olduğunu, önemine yönelik şüpheciliğin artmasına rağmen maneviyatın, fiziksel ve psikolojik iyi oluş ile tutarlı bir şekilde ilişkilendirildiğini belirtmektedirler. Dine bağlılığın, ibadet etmenin, pozitif mutluluk ve memnuniyetle ilgili olduğu, dindar insanların olumsuz durumların üstesinden gelip daha iyi mücadele edebildiklerine inanılmaktadır. Ellison'a (1991) göre dindar insanların Tanrı'ya ve inanca yakın olma duyguları coğrafyadan coğrafyaya farklılık gösterse dahi mutluluğun kaynağını oluşturmaktadır. Araştırmalar dini ve manevi inançlarına daha fazla bağlı olan bireylerin olmayanlara göre daha mutlu, sağlıklı olduklarını ortaya koymaktadır (Akt. Sharma ve Singh, 2019). Yapılan alanyazın taramasında bu bulguyu destekleyen çalışmalara rastlanmıştır (Khalek ve Ahmed, 2009; Kokmaz Erdoğan, 2012;

Tiliouine, Cummins ve Davern, 2009). Nitekim, Koenig, McCullough ve Larson (2001) geniş bir alanyazın incelemesinde, bu konuda yapılan çalışmaların % 79'unun dindarlık ve iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Alanyazında müzik ve ibadetin yanı sıra güçlü fiziksel aktivitenin bireylerin iyi oluşlarına yönelik potansiyel faydalarını ortaya koyan araştırmalara da rastlanmaktadır (Costigan, Lubans, Lonsdale, Sanders ve Cruz, 2019; Jin, Carson, Pabayo, Spence, Tremblay ve Lee, 2019; Panza, Taylor, Thompson, White ve Pescatello, 2019).

Araştırmada müziğin, ibadetin veya fiziksel aktivitenin, bireylerin iyi oluş düzeylerine etkisi merak konusu olmuştur. Bu bağlamda gününün yoğun bir kısmını müzikle geçiren üniversite Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin, diğer bölümlerden daha fazla spor ile meşgul olan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin ve diğer bölümlerdeki öğrencilerden daha fazla ibadet eden İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iyi oluş durumları araştırılmıştır. Araştırmada aşağıda yer alan sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

1. Müzik Eğitimi Anabilim Dalı ile Spor Bilimleri Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iyi oluşları öğrenim yılına göre değişiklik göstermekte midir?
2. İyi oluş ile genel akademik not ortalaması (GANO) arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. İyi oluş cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
4. Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Spor Bilimleri Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iyi oluşları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın Amacı

Araştırmada Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Spor Bilimleri Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iyi oluş durumlarının karşılaştırılması, bu vesileyle müziğin, ibadetin veya fiziksel aktivitenin, bireylerin iyi oluş düzeylerine etkisi ile ilgili fikir sahibi olabilmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Günümüzde kapitalist sistemin bireyler üzerinde oluşturduğu baskı, yoğun mesai saatleri, bireyleri bedensel ve ruhsal olarak olumsuz etkilemektedir. Bireylerin iyi oluşlarında etkili olabilecek unsurlar olan müzik, ibadet ve fiziksel aktivite üzerinde duran bu araştırma, elde edilen veriler doğrultusunda bireylerin iyi oluşlarında hangi etkinliğin daha etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Ülke politikalarına da doğrudan etki eden bireylerin iyi oluş durumlarının olumlu yönde geliştirilebilmesi için araştırma sonuçlarının faydalı olacağına inanılmaktadır. Yapılan alan yazın taramasında her üç aktivitenin de iyi oluş üzerine etkilerini ortaya koyan çalışmalar dikkat çekerken her üç aktiviteden hangisinin daha etkili olabileceğine dair çalışmalara rastlanmamış olması mevcut araştırmayı önemli kılmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada keşfedici korelasyonel araştırma deseni kullanılmıştır. Keşfedici korelasyonel araştırmalar, iki veya daha fazla değişken arasında birlikte değişim olup olmadığını, birlikte değişim varsa bu değişimin derecesinin hangi düzeyde olduğunu belirlemeyi amaçlayan araştırmalarda kullanılan değişkenler arası ilişkileri çözümlenerek önemli bir olayı anlamaya çalışmak için kullanılmaktadırlar (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Bu nedenle seçilen modelin araştırmanın yöntemine uygun olduğu düşünülmektedir.

Örneklem

Araştırmaya Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalında okuyan 86 öğrenci, İlahiyat Fakültesinde okuyan 97 öğrenci ve Spor Bilimleri Fakültesinde okuyan 79 öğrenci olmak üzere toplam 262 öğrenci (Tablo 1) katılmıştır. Örneklem belirlenirken müziğin, ibadetin veya beden aktivitesinin iyi oluşa etkisi ile ilgili fikir sahibi olabilmek için gününün çoğunluğunu müzikle geçiren Müzik Eğitimi Anabilim dalı öğrencileri, bedensel aktivitenin diğer bölümlere oranla daha çok olabileceğine inanılan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri ve ibadeti daha yoğun yaşadığına inanılan İlahiyat Fakültesi öğrencileri seçilmiştir. Her sınıf düzeyinden rastgele seçilerek ölçeği yanıtlayan tüm öğrencilere hangi sıklıkla ibadet ettikleri, spor yaptıkları ve herhangi bir müzik etkinliğinde buldukları da sorularak örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin bedensel aktivite, müzik ve ibadet etme düzeylerinden emin olunması amaçlanmıştır.

Tablo 1. Örneklem Grubuna Ait Betimsel İstatistikler

		İlahiyat		Beden		Müzik		Toplam	
		f	%	f	%	f	%	f	%
Cinsiyet	Kız	65	67	39	49	51	59	155	59
	Erkek	32	33	40	51	35	41	107	41
	Toplam	97	100	79	100	86	100	262	100
Öğr. Yılı	1	8	8	20	25	16	19	44	17
	2	22	23	19	24	22	26	63	24
	3	19	20	20	25	21	24	60	23
	4	31	32	18	23	21	24	70	27
	5	17	18	2	3	6	7	25	10
	Toplam	97	100	79	100	86	100	262	100
İbadet	Hiç	2	2	34	43	68	79	104	40
	Az	4	4	28	35	14	16	46	18

Spor Bilimleri, İlahiyat Fakültesi ve Müzik Eğitimi Öğrencilerinin İyi Oluş Durumlarının Karşılaştırılması

Çok	91	94	17	22	4	5	112	43
Toplam	97	100	79	100	86	100	262	100

Tablo 1. devam

		İlahiyat		Beden		Müzik		Toplam	
		f	%	f	%	f	%	f	%
Spor	Hiç	53	55	4	5	41	48	98	37
	Az	39	40	29	37	36	42	104	40
	Çok	5	5	46	58	9	10	60	23
	Toplam	97	100	79	100	86	100	262	100
Müzik	Hiç	55	57	43	54	0	0	98	37
	Az	32	33	21	27	19	22	72	27
	Çok	10	10	15	19	67	78	92	35
	Toplam	97	100	79	100	86	100	262	100

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak, 'Perma iyi oluş ölçeği formu' ve 'öğrenci demografik bilgi formu' kullanılmış olup, bu formlara ilişkin bilgiler aşağıda ele alınmıştır.

Perma İyi Oluş Ölçeği Formu

Martin Seligman'ın iyi oluş ile ilgili beş boyutlu (P=positive emotions=olumlu duygular, E=engagment=bağlanma, R=positive relationships=olumlu ilişkiler, M=meaning=anlam ve A=accomplishment=başarılar) kavramsallaştırmasını ölçüme dökmeyi amaçlayan ölçek Butler ile Kern tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, Demirci, Ekşi, Dinçer ve Kardaş (2017) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılarak Türkçeye uyarlanmıştır. PERMA Ölçeği iyi oluş modelinin bileşenlerini ölçen 15 madde ve 8 dolgu maddesi olmak üzere 23 maddeden oluşmaktadır. 15 maddelik ölçekte her boyutta 3 madde bulunmaktadır. Alt boyutların puanları ilgili alt boyuttaki 3 maddenin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır: P olumlu duygular: $(p5+p10+p22)/3$, E bağlanma: $(p3+p11+p21)/3$, R olumlu ilişkiler: $(p6+p15+p19)/3$, M anlam: $(p1+p9+p17)/3$, A başarılar: $(p2+p8+p16)/3$. Demirci ve diğerlerinin (2017), orijinal formdaki 15 maddeli ve 5 alt boyutlu ölçme modeline uygun olarak Türkçe versiyonunu doğrulayıcı faktör analizi ile incelemiştir. Ölçeğin faktör yükleri .42 ile .89 arasında değiştiği görülmüş ve beş boyutlu modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada da ölçekteki bu boyutları gösteren maddeler analizlere dâhil edilmiştir. Demirci ve diğerlerinin (2017), çalışmalarında Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısını ölçeğin toplam puanı için .91, olumlu duygulanım alt boyutu için .81, bağlanma alt boyutu için .61, ilişkiler alt boyutu için .61, anlam alt boyutu için .77, başarı alt boyutu için .70 olarak hesaplamışlardır.

Mevcut çalışmada Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ölçeğin toplam puanı için .91, olumlu duygular alt boyutu için .82, bağlanma alt boyutu için .63, olumlu/ iyi ilişkiler alt boyutu için .67, anlam alt boyutu için .81, başarı alt boyutu için .73 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin alt boyutları;

(P) Olumlu duygular: Neşe gibi olumlu duyguları yaşamak. Çevreyi olumlu bir şekilde algılamak.

(E) Bağlanma: Okul, organizasyon vb. için gerçekleştirilen faaliyetlerle zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar bağlantı kurmak.

(R) Olumlu/ iyi ilişkiler: Başkaları tarafından destek ve değer görmek.

(M) Anlam: Hayatının değerli olduğuna inanmak. Anlam, yaşamın amacını sorgular ve duygularımızla aramızda bir köprü görevi görür.

(A) Başarı: Kendi belirlediği yaşam / iş hedeflerinde bir başarı hissi yaşamak (Singh & Raina, 2019).

Öğrenci Demografik Bilgi Formu

Üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler geliştirilen, 'Öğrenci Demografik Bilgi Formu' ile toplanmıştır. Bu bilgi formunda, öğrencilerin cinsiyeti, sınıf düzeyi, akademik not ortalaması, hangi sıklıkla ibadet ettikleri, spor yaptıkları ve enstrüman çalma, şarkı söyleme gibi müziksel etkinlikte bulduklarına ilişkin sorular yer almıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 06.09.2019 tarihinde 2019-07 sayılı oturumunda elde edilen 13.09.2019 tarih ve 26468960-044/32523 sayılı izin alındıktan sonra katılımcılara araştırmanın amacı konusunda bilgi verilmiş ve uygulamalar, okul ortamında öğrencilerin ders aralarında veya boş zamanlarında araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

PERMA puanının yıllara göre değişim durumu ve PERMA ile alt boyutlarının fakülteye göre değişim durumuna ilişkin verilerin analizinde tek yönlü ANOVA testi kullanılmıştır. GANO ile PERMA puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. PERMA puanlarının cinsiyete göre değişim durumuna ilişkin verilerin analizinde ise bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. PERMA Puanının Öğrenim Yıllarına Göre Değişim Durumuna İlişkin ANOVA Tablosu

Yıl	N	M	SD	F	p
1	44	7,11	1,19	2,055	0,087
2	63	7,17	1,12		
3	60	6,98	1,39		
4	70	6,73	1,57		
5	25	6,37	1,72		

Tablo 2’de PERMA puanının öğrenim yıllarına göre değişim durumuna ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre genel olarak ilerleyen yıllardaki PERMA puanları ilk yıllara göre daha düşük gibi görünmekle birlikte bu farklılık anlamlı bulunmamıştır, $F(4, 257) = 2,055$, $p = 0,087$.

Tablo 3. PERMA ve GANO İlişisini Gösteren Pearson Korelasyon Tablosu

	Pearson r	p
PERMA-GANO	-0,013	0,864

GANO ile PERMA puanları arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (tablo 3), $r = -0,013$, $p = 0,864$. PERMA puanlarındaki varyansın GANO ile açıklanamayacağı söylenebilir.

Tablo 4. PERMA Puanlarının Cinsiyete Göre Değişimini Gösterir T-Testi Tablosu

Cinsiyet	N	M	SD	t	df	p
Kız	155	6,99	1,39	0,931	260	0,353
Erkek	107	6,82	1,41			

Tablo 4’te görüldüğü üzere PERMA puanları cinsiyete göre değişmemektedir, $t(260) = 0,931$, $p = 0,353$

Tablo 5. PERMA ve Alt Boyutlarının Öğrenim Görülen Alana Göre Değişimini Gösteren ANOVA Tablosu

		N	M	SD	F	p	Anlamlı Fark
PERMA	İlahiyat	97	6,80	1,38	6,194	0,002	İ<S, M<S
	Spor	79	7,37	1,13			

	Müzik	86	6,65	1,55			
P	İlahiyat	97	6,76	1,71	7,149	0,001	M<S
	Spor	79	7,30	1,57			
	Müzik	86	6,28	1,9			
E	İlahiyat	97	7,10	1,54	3,930	0,021	İ<S, M<S
	Spor	79	7,67	1,41			
	Müzik	86	7,06	1,7			

Tablo 5. devam

		N	M	SD	F	p	Anlamlı Fark
R	İlahiyat	97	6,79	1,93	2,167	0,117	
	Spor	79	7,19	1,51			
	Müzik	86	6,62	1,91			
M	İlahiyat	97	6,75	1,93	3,930	0,021	M<S
	Spor	79	7,36	1,40			
	Müzik	86	6,64	1,93			
A	İlahiyat	97	6,61	1,67	4,900	0,008	İ<S, M<S
	Spor	79	7,30	1,28			
	Müzik	86	6,65	1,74			

Tablo 5'te PERMA genel ve alt boyutları puanlarının öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme göre değişimi görülmektedir. Buna göre PERMA genel puanları öğrencinin öğrenim gördüğü bölüme göre değişiklik göstermemektedir, $F(2, 259) = 6,194$, $p = 0,002$. Farkın nerden kaynaklandığını bulmak için yapılan post hoc testlerinde Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin diğer iki gruptan da anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Diğer bölümlerden daha fazla spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin müzik ve ibadete daha yoğun iştirak eden diğer iki gruptan anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu söylenebilir.

P (Olumlu duygular) alt boyutu puanları öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlerine göre değişiklik göstermektedir, $F(2, 259) = 7,149$, $p = 0,001$. Farkın nerden kaynaklandığını bulmak için yapılan post hoc testlerinde Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Bu durumda diğer bölümlerden daha fazla spor ile uğraşan Spor Bilimleri

Fakültesi öğrencilerinin olumlu duygularının diğer bölümlerden daha fazla müzik etkinliğinde bulunan Müzik Eğitimi öğrencilerinden daha yüksek olduğu görülmektedir.

E (Bağlanma) alt boyut puanlarına bakıldığında puanlarının öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre değişiklik gösterdiği görülmektedir, $F(2, 259) = 3,930, p = 0,021$. Farkın nerden kaynaklandığını bulmak için yapılan post hoc testlerinde yine Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin diğer iki gruptan da anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer bölümlerden daha fazla spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin okul, organizasyon vb. için gerçekleştirdikleri faaliyetlerle zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar bağlantı kurdukları söylenebilir.

R (Olumlu / iyi ilişkiler) alt boyutu puanlarının Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, İlahiyat Fakültesi ve Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümlere göre anlamlı olarak değişmediği görülmektedir, $F(2, 259) = 2,167, p = 0,117$.

M (Anlam) alt boyutu puanları öğrencinin öğrenim gördüğü bölümüne göre değişmektedir, $F(2, 259) = 3,930, p = 0,021$. Farkın nerden kaynaklandığını bulmak için yapılan post hoc testlerinde bir kez daha Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda diğer bölümlerden daha çok spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Müzik Eğitimi Anabilim dalı öğrencilerinden daha çok hayatlarının değerli olduğuna inandıkları söylenebilir.

A (Başarı) alt boyutu puanları öğrencinin öğrenim gördüğü bölümüne göre değişmektedir, $F(2, 259) = 4,900, p = 0,008$. Farkın nerden kaynaklandığını bulmak için yapılan post hoc testlerinde Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin diğer iki gruptan da anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin kendi belirledikleri yaşam / iş hedeflerinde bir başarı hissi yaşamaları diğer bölümlerdeki öğrencilerden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Witter, Okun, Stock ve Haring (1984) tarafından eğitimin iyi oluş ile olumlu yönde anlamlı ilişkisi olduğu ortaya konmuştur. Ancak mevcut araştırma bulguları doğrultusunda anlamlı bir farklılık olmasa dahi öğrencilerin ilerleyen yıllardaki PERMA puanlarının ilk yıllara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Anlamlı bir değişim olmaması üniversite eğitimleri boyunca öğrencilerin iyi oluş düzeylerinin çok değişiklik göstermediği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma sonuçlarından diğer biri ise GANO ile PERMA puanları arasındaki korelasyondur. Söz konusu puanlar arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. PERMA puanlarındaki varyansın GANO ile açıklanamayacağı ve mevcut araştırma sonucuna göre de akademik başarının iyi oluşla ilgisi olmadığı söylenebilir. Ancak Ateş'in (2016) araştırma sonucunda akademik başarı ile iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Quinn ve Duckworth (2007) da araştırmalarında akademik performansın iyi oluşun yordayıcısı olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma sonuçları beden eğitimi öğretmenlerinin başarı algısı psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir.

Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, İlahiyat Fakültesi ve Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin PERMA puanları cinsiyete göre de değişmemektedir. Diğer bir değişle örneklem grubunda yer alan kız ve erkek öğrencilerinin iyi oluşlarında bir farklılık görülmemektedir. Üniversite ortamının öğrencilere sunduğu cinsiyet ayrımcılığından uzak, eşit hak ve imkânlarla sahip yaklaşımı mevcut çalışmada elde edilen bulguyu açıklar niteliktedir. Alanyazında mevcut araştırma sonucunu destekleyen ve iyi oluş durumlarıyla cinsiyet arasında fark tespit edemeyen araştırmalara rastlanmaktadır (Dağ, Korkutata ve Özavcı, 2019; Koç ve Keklik, 2020; Tuzgöl Dost, 2014; Türköz ve Şahin Kıralp, 2019)

Mevcut çalışmada Müzik Anabilim Dalı ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden daha fazla bedensel aktivitede bulunan Beden Eğitimi öğrencilerinin iyi oluş puanlarının diğer öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bedensel aktivitenin iyi oluşla olan pozitif ilişkisi birçok çalışmada ortaya konmuştur (Costigan ve diğerleri, 2019; Downward ve Rasciute, 2011; Jin ve diğerleri, 2019; Panza ve diğerleri, 2019). Her ne kadar alanyazında ibadet ve müziğin de iyi oluşla pozitif ilişkisini ortaya koyan araştırmalar (Greaves ve Farbus, 2006; Hays, 2005; Lee ve diğerleri, 2017; Ploukou ve Panagopoulou, 2018; Bieligmeyer ve diğerleri, 2018; Khalek ve Ahmed, 2009; Tiliouine ve diğerleri, 2009; Kokmaz Erdoğan, 2012) mevcut olsa da araştırma sonuçları spor ile meşgul olan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin iyi oluş düzeylerinin diğer iki bölüm öğrencilerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Genellikle özel yetenek (spor, resim, müzik) sınavlarıyla girilen bölümlerin merkezi yerleştirmeye girilen bölümlere kıyasla daha çok arzu edilerek ve hedeflenerek girilen bölümler olduğu bilinmektedir. Bu durum Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olma nedenini izah edebilir. Bireylerin, yeteneklerine uygun bir bölümü seçmiş olmaları kendilerini daha iyi hissetmelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Öztürk ve Çetinkaya'nın (2015) araştırmalarında da bölümünü severek ve isteyerek tercih eden katılımcıların olumlu duygu puanlarının bölümünü severek ve isteyerek tercih etmeyen katılımcıların olumlu duygu puanlarından anlamlı biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak Müzik Eğitimi Anabilim Dalının da yetenek sınavıyla öğrenci alan bir bölüm olduğu düşünüldüğünde bu noktada Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin iyi oluşlarının Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin iyi oluşlarından daha yüksek olmasının nedeninin Spor Bilimleri Fakültelerindeki takım sporlarının varlığıyla açıklamak yerinde olabilir. Toplumsal bir varlık olan bireylerin iyi olmalarında kişiler arası ilişkilerin etkisinin büyük olduğuna inanılmaktadır. Müzik her ne kadar orkestra, koro ve oda müziği gibi grup etkinlikleri ile yapılıyor olsa da müzisyenlerin uzun saatler tek başlarına çalışmalarını zorunludur. Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin maruz kaldığı gerek uzun müzik aleti çalışma saatleri gerekse kalabalıklar önünde sergiledikleri solo performansları zaman zaman yıpratıcı olabilmektedir. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri ile Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencileri arasındaki fark bu şekilde açıklanabilir.

Mevcut çalışmada öğrencilerin olumlu duygularına bakıldığında, diğer bölümlerden daha fazla spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin olumlu duygularının daha fazla müzik etkinliğinde bulunan Müzik Eğitimi öğrencilerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle hayatında spora yer veren öğrencilerin çevreyi diğer öğrencilerden daha fazla olumlu olarak algıladıkları, neşe gibi olumlu duyguları daha çok barındırdıkları söylenebilir. Yaşar Yılmaz ve Çetinkaya'nın (2019) örneklem grubunun yine Uludağ Üniversitesi öğrencilerinden oluşturulan araştırmalarında mevcut araştırma bulgusunu destekleyen bir sonuca ulaşıldığı tespit edilmiştir. Yaşar Yılmaz ve Çetinkaya'nın (2019) araştırmasında da Beden Eğitimi Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin olumlu duygu

puanlarının diğer bölümlerdeki öğrencilerin puanlarından anlamlı biçimde yüksek olduğu belirtilmiştir. Sporun olumsuz duygular ile baş edebilme yöntemleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu noktada araştırma sonucunun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Yine Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bağlanma puanları göz önünde bulundurulduğunda puanlarının diğer iki bölümdeki öğrencilerin bağlanma puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle spor ile daha çok meşgul olan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin okul, organizasyon vb. için gerçekleştirdikleri faaliyetlerle zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar bağlantı kurdukları söylenebilir. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri kazanma-kaybetmeye dayalı, yoğun rekabet duygusunun yaşandığı spor aktivitelerinde bulunmaktadır. Bu tarz aktiviteler içerisinde yer alan bireylerin yapıkları işleri daha çok benimsemeleri ve bağlantı kurmaları oldukça gerekli bir unsurdur. Araştırma bulgusunun bu düşünceyi destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

İnsan sosyal bir varlıktır. İçinde yaşadığı toplum ile iletişimi önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bilhassa üniversitede öğrenim gören gençlerin alanı ne olursa olsun çevresiyle olumlu ilişkiler kurması üniversite anlayışının gerekliliğidir. Araştırma bulgularında da bu görüşü destekler nitelikte olumlu / iyi ilişkiler puanlarının öğrencinin bölümüne göre anlamlı olarak değişmediği görülmektedir. Diğer bir değişle başkaları ile olumlu ilişkiler, başkaları tarafından destek ve değer görme durumunda Spor Bilimleri Fakültesi, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı ve İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında bir farklılık görülmemektedir.

Diğer bölümlerden daha çok spor ile uğraşan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin 'Anlam' puanlarının Müzik Eğitimi Anabilim dalı öğrencilerinden daha yüksek olduğu diğer bir değişle spor ile meşgul olan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin hayatlarının daha çok değerli olduğuna inandıkları görülmektedir. Her ne kadar bir sporcunun her gün antrenman yapmakla yükümlü olduğu kabul edilse de, bir müzik aleti çalmanın daha titiz ve meşakkatli bir süreç olduğu bilinmektedir. Bu zorlu sürece ister solo, ister toplu performans olsun sahne etkinlikleri de eklenince yıpratıcı neticeler ile karşı karşıya kalınması olası olabilmektedir. Bu durum da Müzik Eğitimi Anabilim öğrencilerinin hayatlarına karşı hissettikleri değer duygusunun azalmasına etken bir unsur olarak kabul edilebilir.

A (Başarı) puanları öğrencinin bölümüne göre değişmektedir. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin diğer iki gruptan da anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin kendi belirledikleri yaşam / iş hedeflerinde diğer bölümlerdeki öğrencilerden daha fazla bir başarı hissi yaşadıkları söylenebilir. İster bireysel ister takım sporları olsun tüm spor müsabakalarında sporcular başarıya odaklanır. Diğer bölümlerden farklı olarak Spor Bilimleri öğrencileri yarışmaya dayalı her spor etkinliğinde bir başarı hissi yaşamak için mücadele ederler. Spor bilimleri öğrencileri alanları gereği diğer bölümlerdeki öğrencilere kıyasla daha kısa sürede başarı hissini yaşayabilirler. Bu açıdan bakıldığında elde edilen sonucun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırma bulguları spor ile meşgul olan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin iyi oluşlarının daha yoğun müzik ortamı içerisinde bulunan Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencileri ve daha çok ibadet eden İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sporun iyi oluşta müzik ve ibadetten daha etkili olduğu ile ilgili bir fikir vermektedir ancak bireylerin iyi oluşlarının sporla, müzikle veya ibadet ile mi daha yüksek olacağını tespitinde ileri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut araştırmanın

korelasyonel deseni kullandığı göz önünde bulundurulduğunda neden-sonuç ilişkisi kurma açısından yetersiz olacağı düşünülebilir. Bu bakımdan sporun etkilerinin daha iyi tespit edilebilmesi için deneysel araştırmalara ihtiyaç vardır. Araştırmada elde edilen sonuçlar bireylerin ve paralelinde toplumların iyi oluş düzeylerini artırabilmek üzere bedensel aktiviteden faydalanabileceğini ortaya koymakta olup, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri vb. kurumların bireylerin bedensel aktivitelerini artırıcı düzenlemeler üzerinde çalışmalarında yol gösterici olmaktadır.

Kaynakça

- Ateş, B. (2016). Üniversite öğrencilerinde akademik başarının yordayıcısı olarak psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1203-1214.
- Bieligmeyer, S., Helmert, E., Hautzinger, M., & Vagedes, J. (2018). Feeling the sound – short- term effect of a vibroacoustic music intervention on well-being and subjectively assessed warmth distribution in cancer patients—A randomized controlled trial. *Complementary Therapies in Medicine*, 40, 171-178
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carr, A. (2016). *Pozitif psikoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Costigan, S. A., Lubans, D. R., Lonsdale, C., Sanders, T. & Cruz, B. P. (2019). Associations between physical activity intensity and well-being in adolescents. *Preventive Medicine*, 125, 55-61. DOI:10.1016/j.ypmed.2019.05.009
- Dağ, A., Korkutaata, A. & Özavcı, R. (2019). Sportif etkinlik işletmelerinde çalışan personelin öznel iyi oluş düzeyleri ile yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Spor Egzersiz & Antrenman Bilimi Dergisi*, 5(3), 154-162.
- Demirci, İ., & Ekşi, F. (2015) Ergenler için beş boyutlu iyi oluş modeli: EPOCH Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerliği ve güvenilirliği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 9-30.
- Demirci, İ., & Ekşi, F., Dinçer, D., & Kardaş, S. (2017). Beş boyutlu iyi oluş modeli: PERMA Ölçeği Türkçe Formunun geçerlik ve güvenilirliği. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 60-77
- Department of Health (n.d) *The relationship between wellbeing and health*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/295474/The_relationship_between_wellbeing_and_health.pdf
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E. (2009). *The science of well-being. the collected works of Ed Diener*. Heidelberg London New York: Springer Dordrecht.
- Downward, P., & Rasciute, S. (2011). Does sport make you happy? An analysis of the well-being derived from sports participation, *International Review of Applied Economics*, 25(3), 331-348. DOI: 10.1080/02692171.2010.511168
- D'raven, L. L., & Pasha-Zaidi, N. (2016). Using the PERMA Model in the United Arab Emirates. *Social Indicators Research*, 125(3), 905-933.
- Ellison, C. G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of Health and Social Behaviour*, 32, 80-99.
- Greaves, C. J., & Farbus, L. (2006). Effects of creative and social activity on the health and well-being of socially isolated older people: outcomes from a multi-method observational study. *Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 126(3), 134-142.
- Hays, T. (2005). Well-being in later life through music. *Australasian Journal on Ageing*, 24, 28-32.
- Jin, Y., Carson, V., Pabayo, R., Spence, J. C., Tremblay, M., & Lee, E. (2019). Associations between utilitarian walking, meeting global physicalactivity guidelines, and psychological well-being among South Korean adolescents. *Journal of Transport & Health*, 14, 1-10.
- Kardaş, F., & Yalçın, İ. (2019). Türkiye'de iyi oluş ile ilgili yapılmış araştırmaların sistematik olarak incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 27(4), 1423-1433. DOI:10.24106/kefdergi.2799
- Khalek, A., & Ahmed, M. (2009). Religiosity, subjective well-being, and depression in Saudi children and adolescents. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(8), 803-815. DOI: 10.1080/13674670903006755.
- Koç, M., & Keklik, İ. (2020). Hacettepe Üniversitesi'nde çalışan araştırma görevlilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yordanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 107-119.

- Koenig, H. G., McCullough, M., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.
- Korkmaz Erdoğan, N. (2012). Tanrıya bağlanma ve psikolojik iyi olma. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(12), 95-112.
- Küçük, Ö., Çakıcı, A. (2018). İşyeri kabalığının öznel iyi oluş haline etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(1), 75-87. doi: 10.18394/iid.368835 e-ISSN 2148-967X
- Lee, J., Krause, A. E., & Davidson, J. W. (2017). The PERMA well-being model and music facilitation practice: Preliminary documentation for well-being through music provision in Australian schools. *Research Studies in Music Education*, 39(1), 73-89.
- Myers, J. E., Sweeney T. J., & Witmer, J. M. (2000) The Wheel of wellness counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling & Development*, 78, 251-266
- Öztürk, A., & Çetinkaya, R. S. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile tinsellik, iyimserlik, kaygı ve olumsuz duygu düzeyleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 42, 335-356.
- Panza, G. A., Taylor B. A., Thompson, P. D., White C. M., & Pescatello, L. S. (2019). Physical activity intensity and subjective well-being in healthy adults. *Journal of Health Psychology*, 24(9), 1257-1267.
- Perma, (n.d). *Perma Theory Of Well-Being And Perma Workshops*. Retrieved from <https://ppc.sas.upenn.edu/learn-more/perma-theory-well-being-and-perma-workshops>.
- Ploukou, S., & Panagopoulou, E. (2018). Playing music improves well-being of oncology nurses. *Applied Nursing Research*, 39, 77-80.
- Quinn, P. D., Duckworth, A. L. (2007, May), Happiness and Academic Achievement: Evidence for Reciprocal Causality, Poster Session Presented at the Annual Meeting of the American Psychological Society, Washington, D. C.
- Rickard N., S., & McFerran, K. (2011). Lifelong engagement with music: benefits for mental health and well-being, Nova Science Publishers, Incorporated, ProQuest Ebook Central, Retrieved from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxIYmtfXzU0MTY4OF9fQU41?sid=702cad54-7dc0-41ce-afcd-760cd5f81dfa@pdc-v-sessmgr01&vid=1&format=EB&rid=1>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (6), 1069-1081
- Sezer, F. (2013). Psikolojik iyi olma durumu üzerine etkili faktörler. *NWSA-Education Sciences*, 8(4), 489-504.
- Sharma, S., & Singh K. (2019) Religion and well-being: the mediating role of positive virtues. *J Relig Health*, 58, 119-131. <https://doi.org/10.1007/s10943-018-0559-5>
- Singh, K., & Raina, M. (2019). Demographic correlates and validation of PERMA and WEMWBS scales in Indian adolescents. *Child Indicators Research* 13, 1175-1186. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09655-1>
- Tiliouine, H., Cummins, R. A., & Davern, M. (2009). Islamic religiosity, subjective well-being, and health. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(1), 55-74.
- Tuzgöl Dost, M. (2004). *Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri*. (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Türkmen, M. (2012). Öznel iyi oluşun yapısı ve ana baba tutumları, özsaygı ve sosyal destekle ilişkisi: Bir model sınaması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 41-73.
- Türköz, S. & Şahin Kırpalp, F. S. (2019). Öğretmen adaylarının öznel iyi oluş, algılanan sosyal destek ve kendini saklama düzeylerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 51-66. DOI: 10.7822/omuefd.529526.
- Western, M., & Tomaszewski, W. (2016). Subjective Wellbeing, Objective Wellbeing and Inequality in Australia. *PLoS One*, 11(10), 1-20. DOI: 10.1371/journal.pone.0163345 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5047468/>
- Witter, R. A., Okun, M. A., Stock, W. A., Haring, M. J. (1984). Education and subjective well-being: a meta-analysis. *Educational Evaluation and Policy Analysis*. 6(2), 165-173.
- Yalçın, İ (2014) İyi oluş ve sosyal destek arasındaki ilişkiler: Türkiye’de yapılmış çalışmaların meta analizi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25, 1-12.
- Yaşar Yılmaz, K., & Çetinkaya, R. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri: Psikolojik ve demografik değişkenlerin rolü. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 165-177. DOI: 10.17679/inuefd.3317

Tahrîb-i Harâbât'ta İstihza^a

Abdulahkim TUĞLUK^{b c}

Özet

Tahrîb-i Harâbât, Namık Kemal'in Magosa sürgününde iken kaleme aldığı bir eserdir. Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı antolojisinin birinci cildini tenkit maksadıyla yazılan *Tahrîb-i Harâbât*, ilk olarak mektup şeklinde İstanbul'a gönderilmiştir. Eser daha sonra *Mecmua-i Ebüzziya*'da tefrika edilmiştir. Nihayet kaleme alınmasından uzun bir süre sonra Matbaa-i Ebüzziya'da kitap halinde neşredilmiştir. *Tahrîb-i Harâbât*, *Harâbât*'a ve Ziya Paşa'ya karşı ciddi tenkitler içermektedir. Ziya Paşa'nın antolojiye aldığı şiirler ve şairleri seçme kriterleri Namık Kemal'in hedefindedir. Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*'ta sık sık istihzaya başvurur. Kimi zaman Ziya Paşa'ya siyasi dokundurmalar da bulunan Namık Kemal, onu güç duruma düşürmeye çalışır. Bu nedenle, *Tahrîb-i Harâbât*'ı neşreden Ebüzziya Tevfik, eserin bazı kısımlarını sansürlemek durumunda kalmıştır. Namık Kemal *Tahrîb-i Harâbât*'ı neşrettikten sonra eleştirilerine devam eder ve *Harâbât*'ın ikinci cildine karşılık *Takîb* adlı eseri telif eder. Bu makalede Namık Kemal'in *Tahrîb-i Harâbât* adlı eserinde istihzanın kullanımıyla alakalı tespitlere yer verilmiştir. Çalışmamızın sonuna, *Tahrîb-i Harâbât* ile alakalı bir tashih de ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İstihza
Tahrîb-i Harâbât
Namık Kemal
Ziya Paşa

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.670186

Sarcasm in the Tahrîb-i Harâbât

Abstract

Tahrîb-i Harâbât is a work that Namık Kemal has written when he was an exile in Magosa. *Tahrîb-i Harâbât* that has been written for the critique of the first volume of Ziya Pasha's anthology called *Harâbât* has been sent to İstanbul as a letter first of all. The work was later serialized and published in *Mecmua-i Ebüzziya*. The work was published as a book in Matbaa-i Ebüzziya a long time after it was written. *Tahrîb-i Harâbât* involves hard critiques against *Harâbât* and Ziya Pasha. The poems that Ziya Pasha included in the anthology and the criteria for selecting poets are the target of Namık Kemal. He also frequently makes use of irony in *Tahrîb-i Harâbât*. Namık Kemal tries to put Ziya Pasha in a difficult situation by sometimes making political sarcasm. For this reason, Ebüzziya Tevfik, who published *Tahrîb-i Harâbât*, had to censor some parts of the work. After Namık Kemal published *Tahrîb-i Harâbât*, he continued his criticism and wrote the work named *Takîb* in return for the second volume of *Harâbât*. In this article, findings about mocking in the *Tahrîb-i Harâbât* are presented. At the end of our study, a revision related to the *Tahrîb-i Harâbât* is included.

Keywords

Sarcasm
Tahrîb-i Harâbât
Namık Kemal
Ziya Pasha

About Article

Received: 03.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 670186

^a Bu çalışma, 21-22 Aralık 2017'de Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen IV. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

^b İletişim Yazarı: abdulhakimtuğluk@gmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-1979-3317

Giriş

Namık Kemal, şair, romancı, tiyatro yazarı ve tarihçi kimliğinin yanı sıra önemli bir eleştirmendir. Yazılarında, öncü görüşlere yer veren ve çözüm önerileri sunan Namık Kemal, kararlı ve sözünü sakınmaz bir münekkittir. Pek çok eserinin başına, dil ve edebiyat hakkında fikirlerini içeren mukaddimeler ilave eden Namık Kemal, kalem oynattığı alanla ilgili ne düşündüğünün okur tarafından bilinmesine özen göstermiştir. O, edebiyatımızın modern manadaki ilk tenkitçisi olarak görülmüştür. (Ercilasun, 2013: 263)

Namık Kemal'in münekkit cephesinin en çok tartışılan eserleri ise *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb*'tir. Bu iki eser, ilk bakışta bir tenkit kitabı olarak görünse de, hedef aldığı konular bakımından sadece tenkit sınırları içerisinde değerlendirilemeyecek bir mahiyete sahiptirler. Bu bakımdan hem *Tahrîb-i Harabat*, hem de *Takîb*, aynı zamanda birer hiciv kitabıdır. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar, "*Zaten Namık Kemal'de daima hicve ve mizaha karşı bir zaaf mevcuttur; eşyanın ve hâdiselerin akliselime uymayan çizgilerini seçmekten ve hatta onları mübalağa ile ön safa almaktan hoşlanır*" diyerek Namık Kemal'in hicve olan yatkınlığından söz eder. (1942: 12) Namık Kemal için, "*Ziya Paşa'ya karşı bir işbirarı vardı, biraz da bu işbirar tesiriyle Harâbât'ın çıkışını iyi karşılamadı. Birinci cildi için Tahrîb'i ikinci cildi için Takîb'i yazdı*" yorumunda bulunan Tanpınar, eserin teşekkülündeki şahsî husumete dikkat çeker. (1992: 231) Mehmet Kaplan da *Tahrîb-i Harâbât* müellifinin Magosa'da en çok Ziya Paşa ile uğraştığını kaydeder ve "*Ziya Paşa'nın dönekliği, korkaklığı, menfaatperestliği onu çok kızdırıyor*" diyerek *Tahrîb-i Harâbât*'ın vücuda gelmesinde Ziya Paşa'nın da pay sahibi olduğunu ima eder. Kaplan, Süleyman Nazif'ten hareketle, Namık Kemal'in çocukken yazmış olduğu bir manzumenin *Harâbât*'a alınmasının Kemal'i hiddetlendirdiğini aktarır. (1948: 93) Bu tespitler, *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb*'in teşekkül zemininde şahsî zaafaların önemli rol oynadığını göstermektedir.

1. İki Dost

Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki münasebet, tam manasıyla vuzuha kavuşamayan bir mesele olarak durmaktadır. Avrupa'daki beraberlikleri, orada *Hürriyet*'i çıkarmaları ve benzer idealler için ıstırap çekmeleri, onların dost olduğunu düşündürürken *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb* gibi eserler, bu iki şahsiyet arasında bir husumetin varlığını akıllara getirmektedir. Öte yandan Ziya Paşa'nın *Tahrîb-i Harâbât*'a bir mukabelede bulunup bulunmadığı da hâlâ meçhuldür. Kaya Bilgegil, bu hususta Süleyman Nazif'in neşrettiği birkaç eksik mısra dışında herhangi bir vesika bulunmadığını belirtir. (1972: 120) Gerçekten de Süleyman Nazif, *İki Dost* adlı eserinde, Ziya Paşa'nın Namık Kemal'e cevap mahiyetinde yetmiş dört beyitten müteşekkil bir cevap yazdığını, ancak bunu Magosa'da bulunan Namık Kemal'e göndermediğini belirtir. Bu şiirin tek nüsha olduğunu ve o nüshanın da kendinde olduğunu kaydeden Nazif, şiirin sadece küçük bir kısmını paylaşır. Fevziye Abdullah Tansel ise Namık Kemal'in mektuplarını neşrettiği eserin hem ön sözünde hem de ilgili mektubun bulunduğu kısımda, Ziya Paşa'nın *Tahrîb-i Harâbât*'a karşı *Muhrîb* adlı bir eser yazmış olabileceğini, Namık Kemal'in bir mektubundan hareketle kaydeder. (2013, XL ve 440-441) Söz konusu mektuba göre Namık Kemal, "*Ziya'nın Muhrîb yazdığına hiç inanmam; çünkü öyle bir şey yazsa, Tahrîb'in mevki'-i intişâre çıkması lazım geleceğinden beyimizin o kadar cesareti olmasa gerektir; eğer yazdı ise, cevabını alır değil mi?*" diyerek *Tahrîb-i Harâbât*'a cevap yazılmış olmasına ihtimal vermemektedir. (Tansel, 2013: 441-442) Tansel, *Muhrîb*'in, Süleyman Nazif'in sözünü ettiği ve sadece aşağıdaki kısmı elimizde bulunan manzumedan ibaret olduğu inancındadır:

“Çün müdara vü hulûs etmiştik
 Ya niçin Avrupa’ya gitmiştik
 Gitmeyi ben sana evvelce dedim
 Hem düşün sen kim idin ben kim idim
 İlticâ-yı hüsemâ etmekten
 Padişah vasfı değil mi ehven
 İyi miydi size taklîd etsem
 Kıbrıs’a sonra beraber gitsem” (Süleyman Nazif, 1925: 6)

Süleyman Nazif, *İki Dost* isimli eserinde, kimi zaman hasım gibi görünen bu iki güzide şahsiyetin dostluğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatının ardından kaleme aldığı şiir de söz konusu dostluğa vurgu yapmaktadır. Süleyman Nazif’in ilk beş beytini aldığı bu şiirin ilk mısraları şöyledir:

“Hem muarız hem muvafıktı Ziya ile Kemal
 Şule-i berkıyyede mevcut iki kuvvet gibi” (1966: 155)

Süleyman Nazif, “yazılırken mürekkebine gözyaşları karıştığı pek belli olan bu beş beyit Namık Kemal’indir” ifadesini kullanır ve Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatının ardından duyduğu üzüntüye vurgu yapar. (1925: 4) Gerek Süleyman Nazif’in *İki Dost* adlı eserinde dile getirdiği hususlar ve Ziya Paşa’nın *Tahrîb-i Harâbât* karşısında sakin kalması gerekse Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatı karşısında kaleme aldığı şiir, bütün olumsuzluklara rağmen iki isim arasında kuvvetli bir rabitanın var olduğunu göstermektedir. Nitekim Namık Kemal, Ziya Paşa aleyhinde *Tahrîb-i Harâbât*’ı neşretmesine rağmen onun şahsiyeti hakkındaki fikirlerinde âdil davranır. Ziya Paşa’nın Adana valiliği esnasında vuku bulan rüşvet şayialarına itibar etmeyen Namık Kemal bir mektubunda, “Ziya Paşa, öyle Mühir-dârı’na falan sakal teslim eder mahlûklardan değildir. Adana halkının şikâyeti tezvir olsa gerek.” (Tansel, 2013: 209) diyerek Paşa’ya olan itimadını ortaya koyar.

2. *Harâbât ve Tahrîb-i Harâbât* Hakkında

Tahrîb-i Harâbât, Ziya Paşa’nın *Harâbât* adlı antolojisinin ilk cildini tenkit maksadıyla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla daha önce neşredilen eser *Harâbât*’tır. Bu bakımdan önce kaynak eser olarak *Harâbât* hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Harâbât, Ziya Paşa tarafından tertip edilen bir şiir antolojisidir. Üç cilt halinde telif edilen *Harâbât*’ın ilk cildi, eserin kapağında bulunan tarihten anlaşıldığına göre Hicrî 1291 yılının Şaban ayında Matbaa-i Âmire’de neşredilmiştir. Bu tarih, miladi olarak 1874 yılına tekabül etmektedir. Eserin kapağında şu not bulunmaktadır: “İsmiyle saadetlü Ziya Beyefendi Hazretlerinin şuarâ-yı mütekaddimîn ve muâsırîn âsârından bil’l-intihâb cem ve tertîb eylediği mecmûa-i müntehabâtdır.” Eserin başında Sâmipaşazâde Sezâi’nin babası Abdurrahman Sâmî Paşa’ya ait süslü bir takriz yer almaktadır. Takrizin hemen ardından tevhid, münacat ve na’ta yer veren Ziya Paşa, böylece Klasik şiirin teamüllerine uygun bir şekilde eserine başlangıç yapar.

Sonrasında *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât* adlı manzum poetikasını sunan Ziya Paşa, antolojide dikkat ettiği hususları ve önceliklerini bu manzumede ortaya koyar. Selçuk Çıkla’ya göre *Harâbât Mukaddimesi*, Tanzimat sonrasındaki ilk manzum poetikadır. (2015: 49) Ziya Paşa, söz konusu manzum poetikanın sonuna manidar bir beyit ilave ederek mukaddimeyi sonlandırır. Bu beyit şöyledir:

“Me’ mûl odur ki ehl-i irfân

Bu özrü tutar kabûle şâyân” (Ziya Paşa, 1291: sayfa numarası yok)

Yukarıdaki beyit, Ziya Paşa’nın, eserinden rahatsızlık duyacakları ve gelecek tenkitleri önceden sezdiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla *Harâbât*’ın ilk cildinin neşrinden sonra Namık Kemal’in tenkit uğraşına başlamasının Ziya Paşa için sürpriz olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Ziya Paşa, ehl-i irfan olanlardan anlayış beklediğini söyleyerek Namık Kemal’in istikbaldeki tenkitlerine ironik bir cevap vermiştir. Ziya Paşa, *Harâbât*’ın sadece ilk cildinin başına bir mukaddime eklemiştir. Müellifin daha sonra yayımladığı iki ciltte sadece seçilen şiirler yer almaktadır. Dolayısıyla eserin oluşturulma serüvenine ilk cildin başında yer alan manzum mukaddime yoluyla erişmek mümkündür. Türk, Arap ve Fars şairlerinin şiirlerine yer verilen *Harâbât*’ta, sadece eski dönem şairleri değil, eserin yazıldığı dönemde yaşayan ve Namık Kemal’in de aralarında olduğu bazı şairler ile müellifin kendisi de yer bulmuştur.

Tahrîb-i Harâbât (2) ise *Harâbât*’ın ilk cildini tenkit maksadıyla kaleme alınmıştır. Eser, müellifin bir mektubunda belirttiği üzere ‘Ziya Paşa’ya müteallik bir mektup’ olarak yazılmış ve aracilar vasıtasıyla Paşa’ya ulaştırılmıştır. Ziya Paşa’nın bu mektubun doğrudan Namık Kemal tarafından değil de aracilarla kendisine ulaştırılmasına darıldığı ifade edilmektedir. (Tansel, 2013: 322, 324) Ziya Paşa, *Harâbât*’ın “terkîbât, tercîât, tahmîsât, tesdîsât, kıtaât, rubâiyât, gazeliyât ve ebyât”tan mürekkep ikinci cildini neşrettikten sonra Namık Kemal tenkide devam ederek bu sefer *Takîb* isimli eseri kaleme almıştır. Ziya Paşa ise antolojisini oluşturmaya devam ederek *Harâbât*’ın mesnevilere yer verilen üçüncü cildini neşretmiştir. Önder Göçgün’e göre *Takîb*, *Tahrîb-i Harâbât*’a göre daha ağır hücumları ihtiva etmektedir. (1987: 67)

İlk olarak mektup halinde kaleme alınan *Tahrîb-i Harâbât*, telif edildikten çok sonra kitap halinde neşredilmiştir. Eser, ilk defa *Mecmua-i Ebüzzıya*’da 1881-1882’de tefrika suretinde yayımlanmıştır. (Uçman, 2014: 279) *Tahrîb-i Harâbât*, *Mecmua-i Ebüzzıya*’da peşi sıra değil aralıklı olarak neşredilmiştir. Söz gelimi manzum mukaddime birinci cildin on bir numaralı sayısında yayımlanırken daha sonra ara verilmiş ve ikinci cildin on dokuz numaralı nüshasında başka bir bölüm yayımlanmıştır. Eserin *Mecmua-i Ebüzzıya*’da neşredilmesi böylece yedi sayı halinde aralıklı olarak devam etmiştir. *Tahrîb-i Harâbât*’ın kitap olarak neşredilmesi ise 1886 yılını bulmuştur. Namık Kemal henüz hayatta iken *Tahrîb-i Harâbât*’ı kitap halinde neşreden Ebüzzıya Tefvik, eserin bazı kısımlarını sansürlemiştir. Bu duruma gerekçe olarak sansürlenmiş kısımların edebiyat eleştirisinden çok bazı şahsi garazlar ve siyasi dokundurmalar içermesini gösteren Ebüzzıya Tefvik, (Namık Kemal, 1303: 133) böylece eseri eksik olarak neşretmiştir. Bu durum, *Tahrîb-i Harâbât*’ın yer yer amacından saparak şahsi bir husumete kaynaklık ettiği düşüncesini güçlendirmektedir.

Tahrîb-i Harâbât’ı vücuda getirme maksadını bir mektubunda, “*Harâbât, mülkümüzde, bir dârü’l-fünûn-ı edep teşkiline çalışan Yeni Osmanlılar’ın mebnâ-yi teşebbüsâtına karşı âdetâ bir mey-hâne yapmak hükmünde olduğundan milleten, edeben, aklen, ahlâken, insaniyeten öyle birtakım türrehâtı câmi bir müntehabat tertibini, mecmâ-i kemâlât olan câmi-i Harâbât’a lâıyk görmediğim için mülâhazamı yazmak istedim*” (Tansel, 2013: 327) şeklinde dile getiren Namık Kemal, *Harâbât*’a türrehat yakıştırmasını yapmakla Ziya Paşa’ya dönük istihza ve tahkiri dile getirmiş olur.

Tahrîb-i Harâbât’taki eleştiriler bütünüyle dikkate alındığında, eserin yazılma sebebinin birinci derecede *Harâbât*’ın ilk cildinin başında yer alan *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât* adlı manzum

mukaddime olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Namık Kemal, *Harâbât*'ın ilk cildinin başında yer alan *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât*'a cevap mahiyetinde manzum bir mukaddime oluşturarak bunu *Tahrîb-i Harâbât*'a ilave eder. Bu manzum mukaddimedeki Namık Kemal, *Harâbât*'a ilişkin tenkitlerini özetler. Manzum mukaddimedeki sonra eserin asıl kısmına geçen Namık Kemal, burada da *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât*'ı esas alır. Namık Kemal, manzum mukaddime ile alakalı eleştirilerini büyük ölçüde tamamladıktan sonra *Harâbât*'ın bölümlerini esas alarak tenkitlerini sürdürür.

Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*'ta yer yer Ziya Paşa'nın şiirlerinden bazı beyit ve mısralar sunarak onu kendi sözleriyle küçük düşürmeye çalışır. Böylece alaylı söylemin etkisi artırılmak istenir. Nitekim muhatabını onun silahıyla itibarsızlaştırmak, istihza için etkili bir yoldur. Eserin bazı yerlerinde Namık Kemal'in üslubu gittikçe sertleşir. Öyle ki Namık Kemal'in bazı ifadelerinde Ziya Paşa'ya yönelik açık tahkirlere rastlanır.

Tahrîb-i Harâbât'ın geneline baktığımız zaman Ziya Paşa'ya yönelik ironik bir hitabın varlığı görülmektedir. Abdullah Uçman'ın belirttiği üzere, Namık Kemal eserinde, Ziya Paşa'nın karışık zevkini, yanlışlarını ve ihmallerini de alaycı bir dille eleştirmektedir. (2014: 279) Namık Kemal, genellikle kendi cahilliğinden dem vurup Ziya Paşa'yı yüceltir gibi görünür. Paşa'ya çoğunlukla 'efendimiz' şeklinde hitap eden Namık Kemal, muhatabını överken yermeyi üslubunun ayırt edici söylemi haline getirir. Bu noktada anlatımın çoğunlukla ironik unsurlar barındırdığını söylemek mümkündür.

Tahrîb-i Harâbât ekseninde Namık Kemal'in Klasik Türk edebiyatı hakkındaki itirazlarını detaylı bir inceleme konusu haline getirerek neşreden M. Kaya Bilgegil, *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb* hakkında önemli ayrıntılara yer vermiştir. Namık Kemal'in tenkitleriyle ilgili bir yargıya varan Bilgegil, Namık Kemal'in tenkit metoduna dair şu ifadeyi kullanır: "*Namık Kemal'in tenkitlerinde dogmatik bir yol tuttuğu hükmüne vardık*" (1972: 10). Bilgegil, özellikle Namık Kemal'in eserlerinden numune göstermek suretiyle tenkidin hangi noktalarda edebiyat eleştirisi olmaktan çıkıp şahsi husumete dönüştüğünü gösterir. Bilgegil, daha da ileri giderek Namık Kemal'in Klasik edebiyata vakıf olmadığını ve bu yöndeki olumlu kanaatlerin çoğunlukla hatalı olduğunu belirtir. (1972: 278) Ahmet Tanpınar da Namık Kemal'in eskiye dair bulduğu kusurlarda çok sathi olduğu düşüncesindedir. (1992: 75) Hem Tanpınar hem de Bilgegil'in tespitleri, *Tahrîb-i Harâbât*'ı yazmaya iten nedenler arasında şahsî husumetin ön planda olduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan, alelacele davranan Namık Kemal, muhtemelen bir kısmını tashihe fırsat bile bulamadığı pek çok hususu *Tahrîb-i Harâbât*'a alarak yeni bir tenkit kapısının açılmasına zemin hazırlamıştır.

3. *Tahrîb-i Harâbât*'ta İstihza

Türkçe Sözlük'te, "gizli veya kinayeli bir biçimde alay" (2011: 1216) olarak tanımlanan istihza, lügatlerde ironi sözcüğünün karşılığı olarak da gösterilmektedir. İstihza; kinaye, alay, tariz ve ironi gibi söylem biçimlerinin yerine geçebilecek şekilde geniş bir kullanıma sahip olduğundan bu kavramlar arasında kesin bir ayırım kimi zaman güç olabilmektedir.(3) Dolayısıyla bu çalışmada istihza, 'alay yönü baskın ironik eleştiride bulunmak' şeklinde dikkate alınacaktır. Öte yandan, *Tahrîb-i Harâbât*'ta mecaz ve ironiye yer bırakmayacak denli bariz tahkirlere mevcuttur. Bunların yorumlanması, müellifin eseri vücuda getirme anındaki halet-i ruhiyesine ilişkin de bir fikir vermiş olacaktır.

Tahrîb-i Harâbât, *Mukaddime-i Manzûme* isimli manzum bir girişle başlar. Eser, bunun dışında herhangi bir bölüme ya da alt başlığa ayrılmaz. Müellif, *Harâbât* mukaddimesinden başlayarak antolojiye seçilen şiiirlere kadar olan kısım hakkındaki eleştirilerini sıralar. Bu itibarla *Tahrîb-i Harâbât*'ın ilk kısımlarındaki tenkitlerin daha çok *Harâbât*'ın bütününe dönük genel bir eleştiri olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle manzum mukaddime bittikten sonra eleştiriler hususileşir ve antolojiye seçilen şiiirlere, şiiirlere ya da Ziya Paşa'nın görüşlerine hücum etmek şeklinde nokta atışı eleştiriler yapılır. 'Hücum etmek' tabirini kullanıyoruz, çünkü Namık Kemal, eser boyunca azalmayan bir kararlılıkla muhatabına itirazlarda bulunur ve bu itirazlar yer yer tahkire dönüşür.

Tahrîb-i Harâbât'ta, Ziya Paşa'ya yöneltilen ilk alaylı söylem, *Harâbât*'ın tertip edilmesinin lüzumsuzluğuna dairdir. *Harâbât* müellifinin beklentileri karşılamadığını belirten Namık Kemal, *Harâbât*'ın tertibi hakkındaki düşüncesini şöyle dile getirir:

"Ey câmi'-i mecma'-i kemâlât!

Lâzım mı idi bize Harâbât?" (Namık Kemal, 1303: 4)

Namık Kemal'in *Tahrîb-i Harâbât*'ta istihzayı kullanmada en sık başvurduğu yöntemlerden biri de, ünlem cümlesine başvurmadır. Bu hususta oldukça mahir olan Namık Kemal, ironi içeren ünlem cümlelerini istihzanın göstergesi olarak kullanır. Yukarıdaki beyitte, *Harâbât*'ın gereksizliğine ilişkin inancını açık bir şekilde ortaya koyan müellif, sonraki eleştirilerinin de bu yönde olacağı noktasında okura ön bilgi verir.

Müellif, manzum mukaddimenin devamında da *Harâbât*'ın vücuda getirilmesine anlam verememe pozisyonunu değiştirmez. Eserin gereksiz yere telif edildiğini ima eden Namık Kemal, istifhamda bulunarak Ziya Paşa'yı itham eder:

"Bilmem neden ettin intihâbı?

Meydâna getirdin ol kitâbı!" (Namık Kemal, 1303: 4)

Manzum mukaddimenin son kısmında *Harâbât*'ın kıymetten düşürülme ve itibarsızlaştırılma arzusunu daha güçlü bir şekilde dile getiren Namık Kemal, özellikle Nevres (4) üzerinden Ziya Paşa'ya yüklenerek Nevres'in *Harâbât*'a alınmasına ve şiiirlere çokça yer verilmesine itiraz eder:

"Nevres okunur belâ mıdır hîç?

Şâ'irliğe âşinâ mıdır hîç?

Bir ehl-i kemâl eliyle heyhât

Bir har ola dâhil-i Harâbât!" (Namık Kemal, 1303: 12)

Nevres için 'har' (eşek) tabirini kullanan Namık Kemal, onun *Harâbât*'a bir ehl-i kemâl eliyle alınmasına da mana veremez. Namık Kemal'in Ziya Paşa hakkında *ehl-i kemâl* tabirini kullanmış olması istihza maksadıyladır. *Ehl-i kemal* diye söz ettiği Ziya Paşa'yı, bir eşeği (!) *Harâbât*'a dâhil etmekle suçlayan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın ehl-i kemal olduğundan şüphe duyduğunu alaylı bir ifade ile ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda muhatabını tahkir eder. Namık Kemal, bu vesileyle Nevres'e olan husumetini bir kez daha ifade etmiş olur. Bir mektubunda Nevres ile alakalı, *"ben zâti o herifi sevmem"* (Tansel, 2013: 334) ifadesini kullanan Kemal, başka bir mektubunda ise Nevres'i kıskanması için hiçbir sebep olmadığını dile getirir ve *"bu yaşta Divanımı toplasam Nevres Divanının iki mislini tecavüz eder..."* (Tansel, 2013: 328)

şeklindeki sözleriyle Nevres'le aralarında kâbil-i kıyas olmadığını ima eder. Mithat Cemal Kuntay da Nevres'in, Magosa'da sürgün halinde bulunan Namık Kemal hakkında yazdığı,

“Şöhret-i kâzibesini vermiş ona bir nâm,

Ne gezer yoksa o noksan-ı mücessemde kemâl”

beytini delil göstererek, Nâmık Kemal'in Nevres'e yönelik tutumunda çok da haksız olmadığını hatırlatır. (2019: 727-728)

Mukaddime-i Manzûme bölümünden sonra eserine başlangıç yapan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın *Harâbât'* ta izlediği yöntemi de eleştirir. Ziya Paşa'nın şairleri imtihana çekmesiyle ilgili sözünü alıntıl原因an Namık Kemal, hasmını yine hasmının sözleriyle alaya alır:

“Hem rütbelerince âcizâne

Çektim şu'arâyı intihâne

Bu rütbe ile imtihan işini düşündükçe kendimi Dâr-ı Şûrâ'da zann ediyorum. Yüz başı, mülâzımı nasb eder gibi şâirlere imtihan ile tayîn-i meziyyet -zâhir- yeni çıktı. Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı” (Namık Kemal, 1303: 20)

Ziya Paşa, şairleri kimi hususiyetlerine göre değerlendirerek *Harâbât'* a alır. Paşa'nın böyle bir metot izlemesi, Namık Kemal'e garip gelir. Bu durum karşısında kendisini Dâr-ı Şûrâ'da zannettiğini belirten müellif, şairleri imtihan etmenin yeni bir icat olduğunu söyler. Ziya Paşa'nın *Terkîb-i Bend'* inde yer alan *“Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı”* (2014: 12) ibaresine atıfta bulunan Namık Kemal, hem istihzaya başvurur hem de Paşa'yı kendi silahıyla mağlup etmeye çalışır. Namık Kemal, Ziya Paşa'nın antolojiyi tertip etme usulüne alaylı bir biçimde hücum etmeyi sürdürür:

“Göstermek için hatâ, savâbı

Her şiveden ettim intihâbı”

sözü acebî'l-acâyib değil midir? Hiç hatâ ve savâb göstermek için müntehabât mecmûası mı yapılır?

Demek ki bu eserde eş'ârın hem en güzelleri, hem en fenâları intihâb edilmiş!” (Namık Kemal, 1303: 21)

Ziya Paşa'nın yanlış ve doğruları göstermek için her şiveden şiir seçmesini kabul edilemez bulan Namık Kemal, eğer durum böyle ise *Harâbât'* in hem güzel hem de kötü örnekleri içerdiğini, dolayısıyla eserin iyi bir antoloji olmadığını alaylı bir şekilde ifade eder. Çünkü Namık Kemal'e göre, iyi bir müntehabât mecmuasında kötü örneklerin bulunmaması gerekir. Böyle bir esere, intihâb edilen yani seçilen eserler girmelidir. Seçim işi ise o türün en iyi örnekleri arasından yapılmalıdır. Ziya Paşa, problemleri de eserine alarak Namık Kemal açısından antolojinin varlık nedenine taban tabana zıt bir tercihte bulunmuştur. Ziya Paşa'nın bu hususta kendi eliyle muhatabının tuzağına düştüğü açıkça görülmektedir.

Öte yandan Ziya Paşa'nın *Harâbât'* ı ikbâl için derlediğini ima eden Namık Kemal, bu hususu da alaylı bir şekilde dile getirir:

“Harâbât' in ceminden maksad inâyât-ı bî-gâyât-ı pâdişâhîden mahrûmiyyet cihetiyle bir vesîle-i istirahat ve işfâk ve zerâ-i ikbâl ve istihkâk ise ona diyecek yok. Öyle olmayıp da hikmet-i edebi meydâna koymak ise ekâbir sâyesinde vücûda gelecek terekkiyât-ı edebîye millet'in ifsâd-ı ahlâkından başka bir şeyi müntic olmayacağı hâtıra geldikçe insân öyle şiire, vezniyle, kâfiyesiyle, sanatıyla, filânıyla beraber gâv-ı zemîni eğlendirmek veyahud harâret-i merkeziyye ile bir kat daha şaşaalannmak için döne döne yerin dibine geçsin demekten başka bir söz bulamıyor” (Namık Kemal, 1303: 27-28)

Namık Kemal, yukarıdaki satırlarda Ziya Paşa'yı yakından tanıdığını da ima etmiş olur. Bu eleştiriler, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Paşa hakkındaki şu sözlerini hatırlatır: “İşte zeki ve girgin bir devlet adamı, hürriyet âşığı, sırasına göre rind ve kalender, fakat daima muhteris ve zengin hayata düşkün, yaratılıştan büyük devlet adamı edalı, erişmek için çırpınan, fakat ikbâlin eteğini tutmakta beceriksiz...” (1988: 309) Namık Kemal, bir mektubunda *Harâbât*'ın neşrine niçin karşı çıktığını izah ederken de yukarıdaki tenkitlerini doğrular tarzda şu ifadelere yer verir: “Beyimizi bu kadar hürriyet-perverliği ile beraber dalkavukluktan bir türlü vazgeçiremedik. *Harâbât*'ı cem etmekten maksadı edebiyatımıza hizmet değil, kasidelerini neşr ile Saray'a i'lân-ı hulûs ve ubûdiyyet eylemektir.” (Tansel, 2013: 346)

Harâbât'ta Nef'î ve Nâbî'nin memleketlerinin konu edildiği ifadeler de Namık Kemal'in gözünden kaçmaz ve söz konusu şairlerin memleketlerinden söz eden Ziya Paşa'nın şu mısraları tenkit edilir:

“Yaptı iki taşralı bu hâli
Vanlı birisi biri Rehâlî
Ya'ni biri Nef'î-i suhan-ver
Hem diğeri Nâbî-i mu'ammer” (Namık Kemal, 1303: 29)

Bilindiği üzere Nef'î Erzurumludur. Bir sehiv neticesinde Ziya Paşa'nın Nef'î'yi Vanlı olarak zikretmesi Namık Kemal'i hiddete getirir:

“Ey vâkıf-ı her-mekâmı Rûm'un!
Bir adı da Van mı Erzurum'un?”

Bu kadar tettebbu ve tevaggul ile beraber şuarâ-yı Osmâniyye'nin eski itikâdca reisü'r-rüesâsı add olunan Nef'î Van'da değil Erzurum'a tâbi (Hasankala)sında vücûda geldiğini Van'lı olmak şöyle dursun hiç bir vakit bir münâsebetle Van eyaletinin hududuna dahi uğramadığını bilmiyorsunuz! Demeye dilim varmıyor...” (Namık Kemal, 1303: 30-31)

Namık Kemal, muhatabını şiddetle tenkit etmeye başladıktan sonra *bilmiyorsunuz* sözcüğü ile taarruzunu zirveye çıkarsa da ustalıkla bir geriye dönüş ile söylemi tersine çevirir. Burada, “*demeye dilim varmıyor*” ifadesi, tek başına istihzanın yükünü çeker. Böylece Ziya Paşa, aynı anda hem bu sözlerin hedefi olur hem de olmaz. Aslında Ziya Paşa'nın olası bir sehviden hareketle ağır ithamlarda bulunmak, Namık Kemal'in münekkit şahsiyetine gölge düşürür. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal'in iyi bir münekkit olmadığını iddia ederken onun insanların zaaflarına karşı merhametsiz oluşunu delil olarak gösterir. (1992: 75) Ancak *Tahrîb-i Harâbât*, muhatabındaki en ufak bir gediğe bile müsamaha göstermeyecek bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Namık Kemal'in yukarıdaki tavrının eserin bütünüyle uyum içinde olduğu görülmektedir.

Namık Kemal'in alaya aldığı hususlardan bir diğeri de, Ziya Paşa'nın Doğu'da tiyatronun olmayışını coğrafî şartlara bağlamasıdır. Nitekim Ziya Paşa, Fransız edipler Racine ve Lamartine'nin Nef'î gibi bir kaside yazmalarının mümkün olmadığını kaydettikten sonra,

“Mümkün mü Senâî vü Ferezdak
Molyer gibi bir tiyatro yazmak!” (Namık Kemal, 1303: 49)

beytiyle de İran şairlerinden Senâî ve Ferezdak'ın bir tiyatro yazmalarının mümkün olmadığını söyler. Bu karşılıklı imkansızlığı,

“İklîmde hükmü yok mu farkın,
Vaziyeti bir mi Garb u Şarkın?” (Namık Kemal, 1303: 51)

beytiyle izah etmeye çalışan Ziya Paşa’ya karşı Namık Kemal alaylı bir cevap verir:

“Acabâ itikâd-ı devletlerince güneş doğduğu zamân ziyâsı Îrân ve Bağdâd’a daha evvel dokunmakla oralarca tiyatronun imkân-ı husûlünü nez’ eder bir kâide-i hükmiyye mi vardır? Yoksa Paris’te güzel komedyâ yazılmak vaziyet-i mevkiyye avârızından bir hâl midir?” (Namık Kemal, 1303: 52)

Ziya Paşa’nın manzum mukaddimesinin pek çok yerine itiraz eden Namık Kemal, Paşa’nın divan sahiplerini överek onların bu sayede kalıcı olacağını belirten sözlerini de alaya alır. Bir divan sahibi olmanın, kalıcılığı sağlamaya yetmeyeceği fikrini savunan Namık Kemal; vezinli ve müstehzi bir dörtlük yazarak bu görüşünü muhatabına iletir:

“Ta haşre kadar durur mukarrer

Sâhib-i dîvân olan hünerver”

beyti hiç bir şeye benzedi mi ya? İnsâf buyurulsun yarın bende bir delilik tutturur ve meselâ:

“Emîn-i sâbıkda tullâbı

Lühûkum keteb aklâmı

Bulam Firdevs-i cennetde

Efendimle cemî’ânı”

yolunda birkaç bin beyit söyleyerek bir dîvân tertîb eylessem haşre kadar mukarrer veya tabîr-i sahîhle marûf olacağım öyle mi? Bu beşâret-i karîn-i sıhhat, yani makbûl bir rivâyet ise ebnâ-yı beşer için ne büyük saâdet! O hâlde herkes “ne revâ şöret için Zemzem’e olmak bevoâl” musramı vird-i zebân ve mevzûn u mukaffâ bir alay hezeyân ederek bu cihân-ı fânide nâmını ibkâ etmeye çalışsın!” (Namık Kemal, 1303: 57)

Namık Kemal’in itirazını değerlendirmeden önce, Ziya Paşa’nın “divan sahibi olmak” ile “haşre kadar mukarrer olmak” arasındaki ilişkiyi hangi makamda dile getirmiş olabileceğini düşünmek gerekir. Gerçekten de bir divan sahibi olmak, şöreti ve tanınırlığı sağlamayabilir. Bu nokta-i nazardan her divan sahibinin haşir vaktine kadar payidar kalacağını söylemek, Namık Kemal’in mezhebince hata olur. Nitekim divan sahibi olup günümüze bir iz bırakmamış ya da edebiyat tarihlerinde kendisinden hiç söz edilmemiş şairler mevcuttur. Öte yandan Klasik şiirimizde mürettep bir divan tertip etmek, şairliğin önemli kıstaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Böyle bir divan, Ömer Faruk Akün’ün de işaret ettiği üzere şairin şiirlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. (Akün, 2013: 61) “Divan tertibi şair için bir idealdir. Bu iş tek bir hamlede ilham eseri olarak telifte bulunmaya benzemez.” (Okuyucu, 2015: 125) Bu gönderme, aynı zamanda Ziya Paşa’nın ‘hünerver’ ifadesi ile de uyum içindedir. Yani divan tertip etmenin güçlüğüne işaret babında divan sahibini ‘hünerver’ olarak tavsif etmek tabiidir. Bu nedenle, Namık Kemal’in, divan tertip etme hususundaki istihzası, Ziya Paşa’nın söylemini bir nevi bağlamından çıkararak okumak olarak da kabul edilebilir. Ancak şu noktadan Namık Kemal’in hakkını teslim etmek gerekir ki, o, şiirin dikkat gerektiren bir uğraş olduğuna ve şiir yazmanın herkesin harcı olmadığına dikkat çekmektedir. *Tahrîb-i Harâbât*’taki tavrını başka yazılarında da sürdüren Namık Kemal, sözgelimi *Cezmî*’de, şairin kim olduğundan bahis açarken, “yalnız on beş heceyi efâil ü tefâile tevfiik etmeye yirmi sekiz

kelimeyi birbirine kâfiye yapmaya muktedir olanlar değil" (1303: 21) diyerek şairliğin sadece vezin ve kafiye maharetinden ibaret olmadığını bir kez daha tekrar eder.

Namık Kemal, alaya başvururken kimi zaman nükteden yararlanmayı da ihmal etmez. Nitekim Ziya Paşa'nın Fuzûlî hakkındaki sözlerine mukabil Namık Kemal, nüktedanlığını konuşturur. Namık Kemal, muhatabının Fuzûlî hakkındaki söylemini alelade bulduğunu ima ederek istihzada bulunur:

"Hele Fuzûlî için tanzîm buyurulan

"Yanıktır o âşıkın kitâbı

Nazmında kokar ciğer kebâbı."

beytini okudukça kendimi Harâbât'da değil Bahçekapısı lokantalarında zann ediyorum. Aff buyurursunuz amma şu "ciğer kebâbı" mazmûnuna ne kokmuş söz, ne iğrenç tasavvur! demekten bir türlü kendimi alamayacağım. Fuzûlî Dîvân'ını kedi yavrusları için mi söylemiş; yoksa Arnavudların manda yuttu dedikleri meşhûr kitâb mıdır?" (Namık Kemal, 1303: 81)

"Kendimi *Harâbât*'da değil Bahçekapısı lokantalarında zann ediyorum" ifadesinde hem *ciğer kebâbı* ibaresine dair bir nükte mevcuttur hem de Ziya Paşa'yı alaya alıp onu aşağılama isteği söz konusudur. Bahçekapısı, İstanbul'un bir dönemine damgasını vurmuş semtlerden biridir. Eminönü-Sirkeci civarında bulunan Bahçekapısı, bir dönem İstanbul'un bekâr odalarının, kayikhanelerinin, salaş yerlerin merkezidir. Öyle ki yapılan ahlaksızlıkları ortadan kaldırmak için II. Mahmud zamanında buraya baskın yapıldığı ifade edilmektedir. Baskın sonrasında bölgenin temizlendiği ve bu civarda bulunan ve 'Melek girmez sokak' diye anılan yerin hilâfına adı Hidayet Camii olan bir mabet inşa edildiği nakledilmektedir. (Koçu, 1960: 1794) Bu itibarla, Bahçekapısı lokantalarından Ziya Paşa'nın tabirini alaya almak maksadıyla söz edildiği, açıkça anlaşılmaktadır.

Tahrîb-i Harâbât müellifi Namık Kemal, şairlerin kalitesinin onların memleketleri ile ilişkili olduğuna dair düşünceyi de anlamsız bularak alaya alır. Nitekim Ziya Paşa, Rûhî ile Hâmî'den söz ederken her ikisinin Iraklı olmasına atıfta bulunarak iyi bir şair olmalarında Iraklı olmalarının rolünün de bulunduğunu iddia eder. Namık Kemal ise bu durumda her Iraklı'nın iyi bir şair olması gerekeceğini, bunun da imkânsız olduğunu şu alaylı mukayese ile dile getirir:

"Bir de lütfen afo buyurunuz bir şey daha ihtâr edeceğim: "çün ikisi de Irakdandır; ehl-i dil u sâhib-i sühandır" beytine bakılırsa Irakdan zuhûr eden adamların umûmu hem ehl-i dil ve hem sâhib-i suhan olacak. O hâlde devlet edebiyât için (bir Encümen-i Dâniş) tertîb etmek istese İstanbul'da ne kadar Kürd ve Bağdad'lı var ise cümlesini ona âzâ etmek lâzım gelmez mi? Re'y-i âlîlerince Müntefik Aşîretindeki bedevîlerin umûmu birer şâir-i âteş-zebândır; demek oluyor. Yine tekrâr edem: "Sübhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl" (Namık Kemal, 1303: 85)

Ziya Paşa'nın Iraklı olmayı şairlik için bir ölçüt saymasına sinirlenen Namık Kemal, tepkisini Ziya Paşa'nın *Tercî-i Bend*'inde yer alan 'Sübhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ûkûl' cümlesi ile ortaya koyar. Bu ifade, *Tercî-i Bend*'de yer alan tekrar mısraıdır. Namık Kemal, hayret ve şaşkınlığının derecesini göstermek ve Paşa'yı alaya almak maksadıyla muhatabının bu sözünden yararlanır.

Namık Kemal, *Harâbât'* ta kendince muğlak gördüğü bazı ifadeleri de alay konusu yapmaktan kaçınmaz. Ziya Paşa'nın bir beytinde yer alan "çok" ve "yok" ifadelerinden hareketle anlamın belirsiz olduğunu savunan Namık Kemal, Ziya Paşa'yı sırf şiir yapabilmek için kafiye ve vezne başvurmakla itham eder:

"Yok Rumda mesnevî demiş çok

Îrâna kıyâs olunsa hiç yok.

beytini insân gözünün önüne alıp da okudukça eş'ârımız hakkında Nef'î'nin "hemân bir ol kadar vardır ki mevzûn u mukaffadır." mısramı tekrâr tezkâr etmekten başka hâtıra ne gelir? (...) Allah için olsun şurasını anlayalım! Rumda mesnevî söylemiş şâir çok mu yok hiç mi yok? (...) İnsan böyle câmiü'l-nakîzeyn sözlerin şiir sâyesinde âlem-i edebiyâta dâhil olduğunu görünce bir şâirin hânesini yanarken müşâhede eylese inanmayacağı gelmez mi?" (Namık Kemal, 1303: 98-99)

Ziya Paşa'nın, İran'a kıyasla Rum'da mesnevinin çok olmadığı şeklindeki beyanında, yok ve çok sözcüklerinin birden fazla ve tezat oluşturacak şekilde kullanımından doğan bir karışıklık söz konusudur. Namık Kemal, bu karışıklığı gerekçe göstererek Paşa'ya serzenişte bulunur: "Allah için olsun şurasını anlayalım!" diyerek muhatabını hafife alan Namık Kemal, Paşa'nın tezat ağırlıklı beytini de şairin yalanı olarak tavsif eder.

Tahrîb-i Harâbât müellifinin Ziya Paşa'ya alaylı bir şekilde hücum ettiği noktalardan biri de edebiyat tarihine ilişkindir. Ziya Paşa, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'*inden bahsederken dört yüz senedir bu esere emsal olabilecek bir mevlid kaleme alınmadığını söyler. Namık Kemal ise Süleyman Çelebi'nin üzerinden beş yüz elli yıl geçtiğini belirterek Ziya Paşa'nın bu süreyi dört yüz seneye indirmesine itiraz eder ve istifham yolu ile şu alaylı mukabelede bulunur:

"Dört yüz seneden beri efâzıl

Bir söz demedi ana mümâsil."

beyti ne mütâlaa ile îrâd buyurulduğunu suâl eylesen, acaba mazûr tutulur muyum? Ayb değil a; anlayamadım!" (Namık Kemal, 1303: 100)

Namık Kemal yukarıda da görüldüğü üzere istihzayı yaparken ustaca davranır. Kendisini sual makamında imiş gibi gösterirken gerçekte muhatabının yanlışını bulup zafer naraları atan bir muzaffer edasına bürünen Namık Kemal, 'ayb değil a; anlayamadım!' diyerek, hem Paşa'nın sözünü kıymetten düşürmeye çalışır hem de noksan kabul ettiği hususun gerçekte basit bir hataya dayandığını ima eder.

Tahrîb-i Harâbât müellifi, Ziya Paşa'nın Şeyh Gâlib hakkındaki tespitine de itiraz eder. Nitekim Ziya Paşa Şeyh Gâlib bahsinde, onun *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisini övmek için şairin sanki sadece bu kitap için âleme geldiğinden bahisle *Hüsn ü Aşk'*a olan hayranlığını dile getirir. Ancak Namık Kemal, bunu bir haksızlık olarak görür ve böyle bir durumda Şeyh Gâlib'in diğer eserlerinin 'fazlalık' olarak telakki edileceğini belirterek Ziya Paşa'ya karşı çıkar:

"Şeyh Gâlib merhûm için, *Hüsn ü Aşk'*ını tarîf yolunda îrâd buyurulmuş olan:

"Gelmiştir o şâ'ir yegâne

Gûya bu kitâb için cihâna!"

beytinde bir nevi tenâkuz görünmez mi? Re'y-i âlilerine bakılırsa Şeyh Gâlib hem bir şâir-i ferîd olmak ve hem de Hüsn ü Aşk'ı âsâr-ı ber-güzîdeden olarak, sâir şiirleri zevâid kabîlinden bulunmak iktizâ

ediyor. Bir şâir yalnız bir eser meydâna koymakla nasıl yegâne vasfına lâıyk olabilir? Bir kâfiye hatırı için bu kadar açık bir mantıksızlığa cevâz var ise, orasına ne diyelim?" (Namık Kemal, 1303: 107-108)

Namık Kemal, yukarıdaki ifadelerinde, kafiye hatırı için nazma başvurmak ile itham ettiği Ziya Paşa'yı alaya almaktadır. O, vezin ve kafiye hatırına böyle bir yola başvurulduğu düşüncesindedir. *Hüsn ü Aşk*'ı takdir ederken mübalağaya başvuran Ziya Paşa'ya itiraz eden Namık Kemal, kafiye hatırı için mantıksızlık yapıldığı düşüncesindedir. Bu düşünce, Ziya Paşa'ya dönük bir tahkir de içerir. Namık Kemal'in bu yaklaşımının tenkit sınırları içerisinde değerlendirilemeyeceği açıktır. *Hüsn ü Aşk* gibi zirve bir eserin Ziya Paşa tarafından çok beğenilmesi ve eserin değerini ortaya koymak için yapılan bir benzetme, edebî çerçevede normal karşılanmalıdır. Ancak Ziya Paşa'nın mantıksızlıkla itham edilmesi, bu hususun göz ardı edildiğini ve ne pahasına olursa olsun Ziya Paşa'nın beğenilerinin, tercihlerinin *Tahrîb-i Harâbât* müellifince kabul görmediğini gösterir.

Tahrîb-i Harâbât müellifinin Ziya Paşa'ya hücum ettiği ve onu alaya aldığı hususlardan biri de sevgilinin tasviri ile alakalıdır. 'Divan şiirinin sevgili tasviri' hakkında, daha önce yaptığı kimi eleştirilerini bu sefer Ziya Paşa'ya tevcih eden Namık Kemal, *Harâbât* müellifinin sevgiliye ilişkin nitelemesini garip bulur ve bu durumu bir nükte ile izah etmeye çalışır. Söz konusu nüktede, Ziya Paşa'ya dönük tarizi sezmek hiç de zor değildir:

"Serverler eflâke ser çekmiş misâl-i kadde yâr." mısrasında kaddi ta'vîf olunan "yâr" gulyabânî midir? Yoksa bazı mesellerde işittiğimiz başı gökte, ayakları yerde umacı Arab mıdır? Bir vâiz, eger filân gece, filân namaz edâ olunursa, mükâfaten insân başı maşrıkdâ ayağı mağribde bir huriye mâlik olur; demesi üzerine sâmiünden birinin: -Vâiz efendi! Fakîr o namazı kılarım; fakat mükâfâtı olan huriyi istemem; çünkü ben başının yanında iken ayakucunda veya vasat-ı bedende bir münasebetsizlik zuhûr edebilmesinden emîn olamam!- dediği mutâyebât-ı edîbede meşhûr olan hikâyetedendir. O kiblede öyle (Uc bin Unuk) gibi eflâke ser çekmiş olan ve meftûnları için ayağına yüz sürmekten başka bir hâle vusûl mümkün olmayan (yâr)dan fâriğ olsak haklı değil miyiz?" (Namık Kemal, 1303: 126)

Uc bin Unuk, İsrailiyat kaynaklı efsanevî bir devin adıdır. Efsaneye göre denizler yükseldiğinde, su ancak topuklarına kadar çıkmakta, yürüdüğünde toprağı titretmekte, ağladığında gözünden yaşlar akmakta, susadığında ağzını nehre dayayıp suyu kesmekte ve yılda iki defa uyumaktadır. (Bozkurt, 2012: 34-35) Bu dev, bir tür Tepegöz ya da Gargantua olarak da düşünülebilir. Namık Kemal'in benzetmesi, *Bahar-ı Dâniş Mukaddimesi*'ndeki ve *Mukaddime-i Celâl*'deki tenkitleri hatıra getirmektedir. Nitekim bu mukaddimelerde de Namık Kemal, Klasik şiirin sevgili betimlemelerinin realiteden uzak olduğu tezini savunmaktadır. Söz gelimi *Mukaddime-i Celâl*'de, Klasik şiirin sevgili tasvirleri şöyle tenkit edilir:

"...Hançerini Merih'in göğsüne saplamış memdûhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş; cehennemî alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış; bağirdıkça arş-ı a'lâ sarsılır, ağladıkça dünyâ kan tûfânlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, boyu kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılış kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı maşûklarla mâl-â-mâl göreceğinden kendini dîvler, gulyabânîler âleminde zanneder." (Namık Kemal, 1315: 5-6) (5)

Görüldüğü üzere, Klasik şiirin sevgili tasvirleri, pek çok kez Namık Kemal'in tenkidine maruz kalmıştır. Tasvir edilen maşukların efsanevî karakterde olmaları, sevgilinin portresi çizilebilir bir mahiyette olması gerektiği yönündeki düşüncüyü beslemektedir. Nitekim Namık Kemal, yazılarında edebiyatın insan ve toplumla olan münasebetine yeri geldikçe değinmiş bir

muharrirdir. Bu bakımdan, kabul edilebilir bir sevgili tasvirinin aksini düşündüren “*Serverler eflâke ser çekmiş misâl-i kadde yâr*” benzetmesinin Namık Kemal’in tepkisi çekmesi olağandır.

Namık Kemal, kimi zaman *Tahrîb-i Harâbât*’ta konu haricine çıkararak başka meselelerden dolayı Ziya Paşa’yı hedef alır. Bunlardan biri de Ziya Paşa’nın Mehmed Emin Âlî Paşa hakkında sarf ettiği sözlerdir. Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz’e sunduğu kasidesinde Avrupa’ya gidiş nedenini ifade ederken Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa’nın kendisine yönelik düşmanlığında ısrarcı olduğuna vurgu yapar:

“*Yalvardım i’tizâr u tazarrû’lar eyledim*

Asla tağyîr etmedi kîn ü husûmeti”

Namık Kemal, bu ifadelerden hareketle Ziya Paşa’yı alaya alır ve onu samimiyetsizlikle itham eder. Namık Kemal’in bu husustaki tenkidi şöyledir:

“*Yalvardım i’tizâr u tazarrû’lar eyledim*

Asla tağyîr etmedi kîn ü husûmeti”

buyurulmuş. Hâlbuki den beri (6) hangi memûriyyetde bulunulduysa kendisini tahkîr ve itirâzlar altında eze geldiğinizi biraz ahvâl-i mülke vâkıf olanların cümlesine malûmdur. Zafer-nâme gibi âsâr-ı ber-güzîdelerinin her biri gerek onun ve gerek refikinin gönüllerine helâklarını tesrî’ edecek derecelerde tesîr eylediğini de herkes bilir. Bunların arasında bir de yalvarmaklar, itizârlar, tazarrular var idi. Âleme karşı seyriâtından bahs eylediğiniz adamların mecâlis-i tenhâyîde eteklerini öper, hüsn-ü teveccühlerini mi niyâz buyurdunuz? Estağfirullâh! Biz uluvv-ü fîtrat-ı seniyyelerini bu denâetden dâima berî biliriz”. (Namık Kemal, 1303: 133-134)

Namık Kemal soru sorarak, şaşırma ve ünlem cümlesinden faydalanarak ironik bir söyleme başvurmuştur. Bu söylemde alay ve tahkir söz konusudur. Münekkidin maksadı, Ziya Paşa’ya yöneltilen suçlamaların yerinde olduğunu dile getirmektir. Nitekim muhatabına yönelttiği tenkitlere taraftar değilmiş gibi görünme, *Tahrîb-i Harâbât* müellifinin sık başvurduğu yollardan biridir. Bu minvalde, Ziya Paşa’yı ‘denâetten berî bilme’, aslında onu denâet ehlinde bilme manasına da gelecek şekilde kullanılmıştır. Böylece istihzaya tahkir de ilave edilmiştir. Muhatabının sözlerindeki gediklerden ustalıkla içeri girme ve onu kendi silahıyla tuzağa düşürme, Namık Kemal’in sık başvurduğu yollardan biridir. Nitekim Ziya Paşa’nın tazarruda bulunmayı itiraf etmesi, onu bu meselede zor durumda bırakmıştır. Öte yandan bu meselede Namık Kemal gibi düşünen İsmail Hami Danişmend de, Ziya Paşa’nın Mehmed Emin Âli Paşa’ya dair sözlerinde samimiyetsiz olduğu inancındadır. (1972: 213)

Tahrîb-i Harâbât’ın sonunda, eserin en dikkat çekici ve kapsamlı istihzası yer almaktadır. Bu kısım, *Tahrîb-i Harâbât*’ın telif nedenine ilişkin bir değerlendirme içermektedir. Buna göre, müellifin, salık olduğu mezhebe mugayir birtakım sözlere tesadüf etmesi onu müteessir etmiş ve bundan dolayı söz konusu eser kaleme alınmıştır. Bu noktada eserin isminden hareketle iştikaka başvuran Namık Kemal, esas gayesinin *Harâbât*’ı tahrib etmek olmadığını iddia eder. Eserinin adının *Tahrîb-i Harâbât* olduğunu unutmaması mümkün olmayan müellif, üslubunu yumuşatmış gibi görünmesine rağmen gerçekte Ziya Paşa’ya karşı istihza ve küçümseme ile yaklaşmaya devam eder:

“*Şu ifâdât ve tasdiâtдан murâd-ı maksadı-ı âcizânem Harâbât’ın gerek mukaddime ve gerek mündericâtında dinen ve siyâseten ve edeben ve hakîkate bi’l-iftihar sâlik olduğum mezhebe mugayir birtakım sözlere tesâdüf eylediğimden dolayı hâsıl olan ye’s ü melâl-i âcizânemi esbabıyla beraber arz*

etmektedir. Yoksa *nefs-i kemterânemi ser-halka-i rindân-ı zamân ve yârân-ı safâya muktedâ-yı irfân olan zât-ı devletlerinin nüzhet-gâh-ı tabîat ve bina-kerde-i himmet ve marifetleri olan Harâbât'ın tahrîbine imza-keş-i iftâ olabilecek ulemâ-yı edebden addetmek hadd-i hakîrânemden hâric olduğunu bilir ve her cihetle vuku bulan hatîat-ı âcizânemden dolayı afv-ı devletlerini niyâz ederim. Ol babda ve herhâlde emr ü fermân Hazret-i veliyyü'l-emrindir.*" (Namık Kemal, 1303: 159-160)

Nefs-i kemterânem, hadd-i hakîranem, hatîat-ı âcizânem gibi kendisini nihayet tevazuda gösteren ve özür mahiyeti taşıyan ifadeler, gerçekte müellifin maksadını ortaya koymaktan uzaktır. Eserin genelinde yapıcı ve insafı bir eleştiri göstermeyen Namık Kemal, edîb olmanın verdiği bir nezaketle, tüm tenkitleri için özür yerine geçmesini beklediği bir hatimeye yer verir. Ancak dikkatle incelendiğinde, Namık Kemal'in bu rücusunun da aslında istihzanın bir parçası olduğu ve eserin etkisini güçlendirmeyi amaçladığı fark edilmektedir.

4. Tahrîb-i Harâbât'a Dair Bir Tashih

Tahrîb-i Harâbât'ın Mecmua-i Ebüzzıyya'da neşredilen tefrikalarını ve daha sonra kitap halinde basılan matbu nüshalarını incelerken, matbu nüshalara yansıyan bir hata dikkatimizi çekti. Ziya Paşa'nın Harâbât'a kendi şiirlerini alması meselesiyle alakalı olan bu hata, hem ciddi bir yanlış anlaşılmaya hem de tutarsızlığa sebebiyet vermektedir. Söz konusu mesele, Magosa sürgününde bulunan müellifin alaya aldığı hususlardan biridir. Ziya Paşa'nın kendi şiirlerini Harâbât'a almasına tepki gösteren Namık Kemal, bunu önce bir dörtlükle ifade eder, devamında ise Ziya Paşa'nın bu tavrını yanlış bulduğunu belirten bir açıklamaya yer verir. Bu açıklama şöyledir:

"Terbîyesizlikle mahmûl olsa bile iki manâsıyla edebe müteallik bir ifâdenin daha îrâdından kendimi bir türlü geri alamıyorum; şunu demek isterim ki:

Ben gittiğiniz yola gideydim

Bir müntehabât cem' edeydim

Şehnâmeler etmiş olsam inşâd

Bir beytimi eylemezdim îrâd

Kıtmîr temsilini hakk-ı devletlerinde velev lisân-ı âlîlerinden olsun işitmeye tahammül edemez isek de, bin iki yüz seneden beri dünyanın hemân bir sülüsünde neşr-i âsâr-ı kemâl eden üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasr edecek kadar itinâ-yı nefis hâlinde bulunmalarını dahi kemâlât-ı tevâzu-perverâne ve fezâil-i edîbânelerine yakıştıramadım!" (Namık Kemal, 1303: 118-119)

Tahrîb-i Harâbât'ın 1303 tarihli matbu nüshasından alınan bu ifadelerde yer alan: "üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasr edecek kadar itinâ-yı nefis hâlinde bulunmalarını" ibaresindeki "iki yüz seksen beş" ifadesi hatalıdır. Bu hata, Tahrîb-i Harâbât'ın 1304 tarihli neşrinde de sürdürülmüştür. Söz konusu hata tashih edilmediği takdirde, iki yüz seksen beş sayfadan ibaret olan Harâbât'ın birinci cildinin tamamının Ziya Paşa'nın şiirlerine hasredildiği anlamı çıkmaktadır ki böyle bir durum söz konusu değildir. Tahrîb-i Harâbât'ın Mecmua-i Ebüzzıyya'da tefrika edilen hali ile daha sonra kitap haline getirilen hali arasında fark vardır. Metnin Mecmua-i Ebüzzıyya'da neşredilen ilgili kısmı şöyledir: "üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfeli bir mecmûanın 14

sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasır edecek kadar..." (1299: 709) Görüldüğü gibi metnin tefrika halindeki neşrinde, rakamla "14" ibaresi yazılıdır. Bu itibarla "14" ibaresi, matbu nüshalarda sehven "iki yüz seksen beş" şeklinde yer almıştır. Bu, *Tahrîb-i Harâbât* için önemli bir tashihtir. Aksi halde, Ziya Paşa'nın eserin tamamında kendi şiirlerine yer verdiği şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır ki böyle bir durumda tenkidin seyri tamamen değişmektedir.

Sonuç

Tahrîb-i Harâbât, Namık Kemal'in tenkit alanındaki eserlerinden biridir. Ancak bu eserdeki tenkit sadece edebî bir hüviyet taşımaz. Eserde, şahsî husumetlerin kaynaklık ettiği bir yergi de söz konusudur. Bu durum, müellifin kalemine doğrudan yansımıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa'nın tercihlerini eleştirmekle kalmamış; istihzayı da devreye sokarak Paşa'nın *Harâbât*'ını zayıf düşürmek istemiştir. Eserde, kimi zaman tahkire varan kimi zamansa muhatabını yüceltme maksatlı görüldüğü halde gerçekte onu küçük düşürme gayesi taşıyan ifadeler, Ziya Paşa'yı hedef tahtasına koyar. Bunda, daha çok maziye dayanan bazı anlaşmazlıkların doğurduğu bir husumetin izlerini de görmek mümkündür. Bu yüzdendir ki *Tahrîb-i Harâbât*'taki kimi hususlar da tenkide uğramış ve Namık Kemal'in özellikle Klasik Türk şiiri eksenli bazı değerlendirmeleri şüpheyle karşılanmıştır.

Kaynakça

- Akün, Ö.F. (1976). "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri". *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul.
- Akün, Ö.F. (2013). *Divan Edebiyatı*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Bilgegil K. (1972). *Harâbât Karşısında Namık Kemal*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Bozkurt, N. (2012). "Ûc b. Unuk", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 42, İstanbul.
- Coşkun, V. S. (2007). "Nevres Osman", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, s. 57-58.
- Çıkla, S. (2015). *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar 1860-1960*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Danişmend, İ.H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi Basımevi.
- Ebüzziya Tefvik (1299). *Mecmua-i Ebüzziya*, Cilt 2 Numara 23.
- Ercilasun, B. (2013). *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). *Namık Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan M. (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Kocatürk, V.M. (1966). *Namık Kemal'in Şiirleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Koçu, R.E. (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Kuntay, Mithat Cemal (2019). *Namık Kemal*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mardin, Yusuf (1974). *Namık Kemal'in Londra Yılları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Namık Kemal (1303). *Tahrîb-i Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.

- Namık Kemal (1304). *Tahrîb-i Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Namık Kemal (1315). *Celâleddin Harzemşâh*. (Mısır) Kahire 1315.
- Namık Kemal (1303). *Cezmî*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Namık Kemal, (1303). *Takîb*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Okuyucu, C. (2015). *Divan Şiiri Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Süleyman Nazif (1925). *İki Dost*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi-Yeni Matbaa.
- Tanpınar, A.H. (1992). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, A.H. (1942). *Namık Kemal Antolojisi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Tansel, F.A. (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I: İstanbul Avrupa ve Magosa Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğluk, A. (2017). "İroni Nedir?". *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, C. 6 S. 29, s. 441-467.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçman, A. (2014). "Namık Kemal", *Tanzimat Edebiyatı*, Koord. İsmail Parlatır, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yetiş, K. (1996). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ziya Paşa (2014). *Terkîb-i Bend Tercî'-i Bend*. haz. Özge Şahin Uğurel, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ziya Paşa (1291). *Harâbât* (1. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ziyâ Paşa (1292). *Harâbât* (2. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ziyâ Paşa (1292). *Harâbât* (3. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Açıklamalar

- (1) Prof. Dr. Kâzım Yetiş, *Tahrîb-i Harâbât'ı* Latin harflerine aktararak *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* adlı eserde yayımlamıştır.
- (2) İstihza, tariz, ironi kavramları hakkında detaylı bilgi için bk. (Tuğluk, 2020: 441-467).
- (3) *Tahrîb-i Harâbât'ta* eleştirilen Nevres, son dönem divan şairlerinden Osman Nevres'tir. Klasik şiirimizde Nevres-i Kadîm diye de bilinen Abdürrezzak Nevres de vardır ki *Tahrîb-i Harâbât'ta* Nevres-i Kadîm yerine Osman Nevres'in daha ziyade tercih edilmesi tenkit edilmiştir. bk. (Coşkun, 2007: 57-58).
- (4) *Tahrîb-i Harâbât* ile *Bahar-ı Dâniş*'in Magosa sürgünü döneminde yazıldığı göz önüne alındığında Namık Kemal'in Klasik şiire olan tepkisinin tedricen şekillendiğini ve *Mukaddime-i Celâl*'de artarak devam ettiğini görmek mümkündür. (Kimi kaynaklarda *Bahar-ı Dâniş*'in 1885-86'da neşredildiği ifade edilse de Ömer Faruk Akün, eserin ilk neşrinin 1874 yılında yapılmış olduğunu belirtir. bk. (Akün, 1976: 45-46).
- (5) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığındaki nüshada, noktalı kısma el yazısı ile *Cülûs-ı Hümâyûn* ibaresi yazılmıştır.

Türkiye’de İşe Yabancılaşma (Work alienation) Literatürüne İlişkin Betimsel Bir İnceleme^a

Emre Oruç^{b, c}

Özet

İşe yabancılaşma literatürü ile ilgili olarak uluslararası anlamda çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen Türkiye’de konuya ilişkin ilginin son on yılda arttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye’de 2009-2019 yılları arasında işe yabancılaşma yazınının durumu makaleler ile lisansüstü tezler üzerinden betimlenerek araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik genel bir çerçeve sunmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda 67 adet makale ve 61 adet lisansüstü tez, kavramsal çerçeve ve yöntem bakımından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sonuçlara göre işe yabancılaşmayla ilgili yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun görgül araştırmalara dayandığı, nicel yöntemleri benimsediği, veri toplamada Hirschfeld ve Field (2000) ile (Mottaz, 1981) tarafından hazırlanan İşe Yabancılaşma Ölçeği’nin tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca araştırmacıların en çok tercih ettiği örneklem grubunun öğretmenler, otel çalışanları, çeşitli özel sektör firmalarında çalışanlar ve sağlık çalışanları olduğu, verilerin analizinde korelasyon, regresyon, t-testi ve ANOVA’nın kullanıldığı ifade edilebilir. Sonuçlardan hareketle kavramın derinlemesine incelenmesine olanak tanıyacağı için araştırmacılara nitel veya karma çalışmalara daha fazla yer vermeleri gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

İşe yabancılaşma
Örgütsel davranış
İçerik analizi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.02.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.685816

A Descriptive Study on the Work Alienation Literature in Turkey

Abstract

There has been a great amount of international research body on work alienation, the studies on work alienation have increased over the years in Turkey. This study aims to elaborate on the concept of work alienation using the articles, theses and dissertations between the years of 2009-2019 in Turkey. 67 articles and 61 postgraduate theses were examined in detail in terms of methodology and conceptual framework. Results show that the majority of the studies on work alienation used empirical research and quantitative methods, and Work alienation scales by Hirschfeld & Field (2000) and (Mottaz, 1981) to collect data. Additionally, the most preferred sample groups were teachers, hotel employees, employees in various private sector companies and healthcare workers. Lastly, correlation analysis, regression, t-test and ANOVA were used to analyse data. Based on the results, it is recommended that qualitative and mixed designs can be used to examine work alienation in detail.

Keywords

Work alienation
Organizational behavior
Content analysis

About Article

Received: 06.02.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.685816

^a Bu çalışma Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresinde (BAHAR 2019) özet bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim yazarı: emre.oruc@bilecik.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/Gülümbe Kampüsü-Bilecik, ORCID: 0000-0002-9372-2912.

Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte büyük ölçekli fabrikaların ortaya çıkması, uzmanlaşmayı sağlamak için işlerin bölünmesi, verimliliğin arttırılmasına yönelik oluşturulan mekanik örgüt yapısı gibi nedenler çalışanlarda monotonluk, yorgunluk, tükenmişlik, stres vb olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkmasına ve bunun sonucunda da çalışanların işe yabancılaşmayla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Günümüz de ise bu durum gelişen teknoloji ile birlikte örgütlerde farklı şekilde ortaya çıkmaya devam etmektedir. Örgütlerde çalışanların işe karşı geliştirdiği genel ilgisizlik hali olarak tanımlanan işe yabancılaşma kavramı gerek birey gerekse örgüt düzeyinde önemli sorunlara yol açmaktadır. İşe yabancılaşan çalışanlarda sessizlik, tükenmişlik, tatminsizlik, güvensizlik gibi olumsuz tutumlar ortaya çıkmakta ve bunun sonucunda ise çalışanların örgüte bağlılıkları ile iş performansları genel olarak azalmaktadır.

Yabancılaşma kavramı felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve işletme gibi farklı disiplinlerin incelediği bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kavramı ilk olarak kullanan araştırmacının Hegel (1967), derinlemesine inceleyen ilk düşünürün ise Marx (1844) olduğu ifade edilebilir. Daha sonra yabancı literatürde 1960, Türkçe yazında ise 2000’li yıllardan sonra araştırmaların artış gösterdiği görülmektedir.

İşe yabancılaşma, yapılan işin ya da iş ortamının genel özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle çalışanın yaptığı işe karşı bilinçli olmayarak geliştirdiği ilgisizlik hali olarak tanımlanabilir (Hirschfeld ve Feild, 2000; Michaels vd., 1988). Bu tanımda kavrama ait işe yabancılaşmanın nedenlerinden yola çıkılarak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Tanıma göre iki neden bulunmaktadır. Birincisi işin kendi özelliklerine atıf vererek işte özerkliğin, sorumluluğun, toplumsal iletişimin ve kendini gerçekleştirme imkânının olmamasının çalışanda işe yabancılaşmayı ortaya çıkardığını vurgulayan nedenlerdir (Cheung, 2008: 171; Davis ve Trist, 1974). İkincisi ise iş ortamından kaynaklanan otokratik yönetim tarzının, örgütün büyümesiyle ortaya çıkan iş bölümünün, yönetim kademelerinin ve yetki-sorumluluk derecelerinin artması, kariyer ve mesleki gelişim ile ilgili beklentilerin karşılanamaması gibi nedenlerdir (Aiken ve Hage, 1966). İşte bu nedenlerden dolayı çalışan bilinçli olmayarak işe karşı bir isteksizlik hali içerisine girecek ve sonucunda işe yabancılaşma durumuyla karşı karşıya kalacaktır. Bununla birlikte ekonomik, teknolojik ve toplumsal yapıdan kaynaklanan çevresel nedenler de işe yabancılaşmayı arttıran unsurlar arasındadır (Shehada ve Khafaje, 2015; Kobasa, Maddi ve Kahn, 1982). Ekonomik krizler, artan işsizlik, enflasyon oranları, yüksek kur ve faiz oranları gibi etkenler çalışanlarda korkuya neden olmakta dolayısıyla da çalışanların gerçek potansiyellerini ortaya çıkarmasına engel teşkil etmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmelerin çalışanlar üzerinde oluşturmuş olduğu egemenlik çalışanın gelişimini engellemektedir. Yine toplumun kültürel yapısıyla ilgili olarak, toplumsal yapı içerisindeki rol dağılımındaki adaletsizlik, cinsiyetten kaynaklı sorunlar ile inanç ve tutumların toplumun beklentileri ile uyumsuzluğu işe yabancılaşmayı arttıran diğer unsurları oluşturmaktadır.

Seeman (1959) benzer şekilde işe yabancılaşmayı bireysel, örgütsel ve çevresel koşullar nedeniyle çalışanın kendisini yaptığı iş üzerinde güçsüz hissetmesi, onun için işin anlamsız hale gelmesi, kendini iş yerinden ve çalışma arkadaşlarından izole etmesi ve yaptığı işe karşı olumsuz tutumlar geliştirmesi olarak tanımlayarak işe yabancılaşma kavramını sosyal psikoloji bağlamında daha geniş bir perspektiften farklı boyutları içeren bir kavram olarak ele almıştır. Dolayısıyla Seeman işe yabancılaşma kavramına ait, güçsüzlük, anlamsızlık,

izolasyon, kuralsızlık ve kendine yabancılaşma olmak üzere beş boyutlu bir yapısının olduğunu ifade etmiştir. 1959 yılından itibaren kavramın boyutlarını belirlemeye yönelik birçok farklı çalışma yapıldığı görülmektedir (Burbach, 1971; Dean, 1961; Kohn, 1976; Lang, 1985; Mottaz, 1981). Bu çalışmalarda benzer boyutların ön plana çıktığı özellikle güçsüzlük ve anlamsızlık boyutlarının hemen hemen tüm çalışmalarda ortak olarak belirlendiği görülmektedir. Yine de kavrama dair en kapsamlı boyutların Seeman tarafından oluşturulduğu ifade edilebilir.

Yabancı literatürde yapılan bu çalışmalar Türkçe literatürde ancak 2000’li yıllardan sonra ilgi görmeye başlamış ve bu çalışmanın sınırladığı son on yılda ise giderek artış göstermiştir. Bu nedenle işe yabancılaşma kavramının Türkçe örgütsel davranış literatüründeki genel durumunu ortaya koymak, araştırmacılara konuyla ilgili genel bir çerçeve sunabilmek ve yapılacak gelecek araştırmalar için yol gösterebilmek amacıyla bu çalışmada ulaşılabilen tezler ve makaleler içerik analizine tabi tutularak elde edilen bulgular bağlamında sonuçlar tartışılmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada betimsel model çerçevesinde Türkiye’de örgütsel davranış alanında işe yabancılaşma literatürünün genel durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Betimsel araştırmalarda kavramlar veya olgular arasındaki ilişkileri tespit etme ve araştırmanın amacına yönelik önceden belirlenen bazı kriterler bağlamında genellemelere varma söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yapılan bu çalışmada da Türkiye’de “İşe yabancılaşma” konusunda yazılmış ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndeks) ve Google Akademik (Google Scholar) aracılığı ile ulaşılabilen makaleler ve YÖK Ulusal Tez Merkezi aracılığı ile erişilebilen lisansüstü tezler daha önceden belirlenen bazı kriterler dâhilinde analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Türkiye’de işe yabancılaşma konusundaki makalelerin ve tezlerin analizini yapmak için yapılan yayınlara ilişkin kriterlerler belirlenerek veri toplama aracı olarak iki ayrı form oluşturulmuştur. İlk formda bu kriterler konuyla ilgili en çok yayın yapılan dergiler, makalelerin türü, en çok sorulan araştırma sorusu, benimsenen yöntem, konunun en çok çalışıldığı örneklem, en sık tercih edilen örnekleme tekniği, en sık tercih edilen veri toplama tekniği, en sık kullanılan ölçekler, nicel çalışmalarda yapılan güvenilirlik ve geçerlilik testleri, verilerin analizinde en sık kullanılan testler, kavramın en sık ilişkilendirildiği konular, kavramı etkileyen faktörler, kavramın etkilediği faktörler, kavramın aracı değişken olduğu çalışmalar şeklinde 15 bölüm olarak belirlenmiştir. İkinci formda ise bu kriterler yapılan doktora ve yüksek lisans tezi sayıları, tezlerin en çok yapıldığı üniversiteler, konunun en çok çalışıldığı yıllar, tezlerde en çok sorulan temel araştırma sorusu, tezlerin türü, tezlerde benimsenen yöntem, konunun en çok çalışıldığı örneklem, en sık tercih edilen örnekleme tekniği, en sık tercih edilen veri toplama aracı, en sık kullanılan ölçekler, nicel çalışmalarda yapılan güvenilirlik ve geçerlilik testleri, verilerin analizinde en sık kullanılan testler, kavramın en sık ilişkilendirildiği konular, kavramı etkileyen faktörler, kavramın sonuçlarına ilişkin yapılan çalışmalar, kavramın aracı değişken olarak ele alındığı çalışmalar şeklinde 17 bölüm olarak belirlenmiştir. Bu kriterleri içeren iki ayrı microsoft excel çalışma sayfası hazırlanarak gerekli bilgilerin girişi gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada Türkiye’de işe yabancılaşma konusundaki tespit edilen makaleler ve tezlerden toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, mevcut verileri özetleme, standardize etme, karşılaştırma ya da başka bir biçime dönüştürmek suretiyle nesnel, sistemli ve objektif olarak betimlendiği bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 2018). Bu kapsamda 2019 yılı Mart ayı itibariyle yöntem bölümünde belirtilen indeks ve veri tabanlarında “İşe Yabancılaşma” ve “(Work alienation)” anahtar kelimeleri ile yapılan taramalar sonucu 67 adet makale ve YÖK Ulusal Tez Merkezi aracılığı ile erişilebilen toplam 61 lisansüstü tez içerik analizine tabi tutulmuştur. Tezlerle ilgili yapılan taramada kavramın sosyal bilimler alanında birçok disiplininin çalışma konusu olması nedeniyle konu başlığında işletme anahtar kelimesiyle bir sınırlamaya gidilmiştir. Yine de araştırmaya Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında yapılmış tezler yanında Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, İnsan Kaynakları Yönetimi, Sağlık Yönetimi ve Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında yazılmış tezler de dâhil edilmiştir. Analiz edilen makalelerin ve tezlerin belirlenen kriterler bağlamında sıklıkları ve frekansları hesaplanarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde makalelere ve lisansüstü tezlere ilişkin yapılan analizler ayrı iki kısım halinde tablolar halinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Makalelere İlişkin Bulgular

Tablo 1: Konuyla İlgili En Çok Yayın Yapılan Dergiler

Derginin Adı	Makale Sayısı	Yüzde (%)
İşletme Araştırmaları Dergisi Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	3	4,48
Eğitim ve Bilim International Journal of Human Sciences KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	2	2,99

Tablo 1’de işe yabancılaşmaya ilişkin en çok (% 4,48) yayın yapılan derginin İşletme Araştırmaları Dergisi ve Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise Eğitim ve Bilim, International Journal of Human Sciences, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi ve Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (% 2,99) yer almaktadır.

Tablo 2: Makalelerin Türü

Makalenin Türü	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Görgül	60	89,55
Kavramsal	7	10,45
TOPLAM	67	100

Tablo 2’de makalelerin büyük bir çoğunluğunun (%89,55) görgül araştırmalara dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. İşe yabancılaşmayla ilgili kavramsal çalışmalara ise sadece 7 makalede yer verilmiştir (% 10,45). Konuyla ilgili daha fazla kavramsal çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. İşe yabancılaşma ile ilgili teorik bir makaleye rastlanılmamıştır.

Tablo 3: En Çok Sorulan Araştırma Sorusu

Araştırma Sorusu	Makale Sayısı	Yüzde (%)
İşe yabancılaşma demografik faktörlere göre farklılaşmakta mıdır?	11	16,42
Duygusal emek ile işe yabancılaşma algısı arasında ilişki var mı?	3	4,48
Mobbing algısının örgütsel yabancılaşma düzeyleri üzerine etkisi var mı?		

Makalelerde en çok merak edilen araştırma sorusunun (% 16,57) “İşe yabancılaşma demografik faktörlere göre farklılaşmakta mıdır?” olduğu görülmektedir. Bu durum işe yabancılaşma ile ilgili yapılan görgül çalışmaların genel olarak bu temel soruya cevap aramasından kaynaklanmaktadır. Araştırmacıların merak ettiği diğer sorular sırasıyla “Duygusal emek ile işe yabancılaşma algısı arasında ilişki var mı?” ve “ Mobbing algısının örgütsel yabancılaşma düzeyleri üzerine etkisi var mı?” olmuştur (% 4,48).

Tablo 4: Benimsenen Yöntem

Yöntem Tercihi	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Nicel	60	100,00
Nitel	-	-
Karma	-	-
TOPLAM	60	100

Tablo 4 incelendiğinde işe yabancılaşma konusunda kavramsal çalışmalar dışında yapılan makalelerin tamamının (% 100,00) nicel yöntemleri benimsediği görülmektedir. Bu sonuç araştırmacıların kavramın derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan nitel çalışmalara fazla önem vermediklerini göstermektedir.

Tablo 5: Konunun En Çok Çalışıldığı Örneklem

Örneklem	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Öğretmen	12	17,91
Otel çalışanı	10	14,92
Çeşitli özel sektör çalışanları		
Sağlık çalışanları (Doktor, hemşire, diğ.)	7	10,45
Akademisyenler	6	8,95
Öğrenci (Öğretmen adayı)	5	7,46
Kamu personeli	4	5,97
Mavi yakalı	2	2,98

Tablo 5’te makalelerde en sık kullanılan örneklemin öğretmenler olduğu görülmektedir (%17,91). Öğretmenlerin en çok tercih edilen örneklem olması konuya eğitim yönetimi alanında çalışma yapan akademisyenlerin ilgi göstermesi olarak açıklanabilir. Ancak yapılan çalışmalarda öğretmenlerin yabancılaşma düzeyleri genel olarak düşük düzeyde bulunmuştur. İkinci sırada otel çalışanları ve çeşitli özel sektör çalışanları yer almaktadır (% 14,92). Son olarak en sık tercih edilen örneklem grubu sağlık çalışanları olmuştur (% 10,45). Bu konuda en az çalışma yapılan örneklemin ise mavi yakalılar olduğu görülmektedir. Kavramın içeriği gereği işe yabancılaşmanın en çok yaşandığı örneklemin mavi yakalılar olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada teorinin doğrulanmasına ilişkin yapılan görgül araştırmalarda daha fazla mavi yakalı örneklem üzerinde çalışma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo 6: En Sık Tercih Edilen Örneklem Tekniği

Örneklem Tekniği	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Kolayda örneklem	20	29,85
Basit tesadüfi örneklem	11	16,42
Kümelî örneklem	4	5,97
Tabakalı örneklem		
Belirtilmemiş	11	16,42

Makalelerde en sık tercih edilen örneklem tekniği olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden kolayda örneklem olmuştur (% 29,85). Tercih edilen bu tekniğin düşük maliyetli olması, araştırmacıya izin alma kolaylığı sağlaması ve zamandan tasarruf ettirmesi gibi nedenlerden dolayı araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Ancak bu örneklem türü son derece düşük temsil gücü olan örneklem üretebilmektedir (Neuman, 2010: 320). 11 makalede (%16,42) ise basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örneklem yönteminde evrende yer alan her bir birime eşit seçilme şansı verilir (Altunışık ve diğerleri, 2010). Ancak bu örneklem tekniğinin kullanılması için örneklem çerçevesinin iyi tanımlanmış olması gerekmektedir. Son olarak 11 makalede (% 16,42) örneklem yöntemi belirtilmemiştir. Sonuç olarak araştırmacıların örneklem seçimine gerekli önemi vermedikleri söylenebilir.

Tablo 7: En Sık Tercih Edilen Veri Toplama Tekniği

Veri Toplama Tekniği	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Anket	60	100,00
Mülakat/Gözlem	-	-
TOPLAM	60	100

Tablo 7 incelendiğinde makalelerde en çok tercih edilen (% 100) veri toplama tekniğinin anket olduğu görülmektedir. Makalelerde mülakat, gözlem ve ikincil verilerden faydalanılmamıştır. Anketler veri toplamada yapılandırılmış, veriyi sayısallaştıran, araştırmacı olmadan da uygulanabilen ve analizi diğer yöntemlere göre çok daha kolay bir yöntemdir (Wilson ve McLean, 1994). Ancak diğer yandan anketlerin geliştirme sürecinin uzun zaman alması, sorulan sorulara ve onlara verilen cevaplara sınırlama getirmesi ve araştırılan kavramının derinlemesine incelenmesine olanak tanımaması açısından da dezavantajları bulunmaktadır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Araştırmacıların bu durumu göz önünde bulundurarak çalışmalarında diğer yöntemlere de yer vermesi gerektiği ifade edilebilir.

Tablo 8: En Sık Kullanılan Ölçekler

Ölçekler	Makale Sayısı	Yüzde (%)
İşe Yabancılaşma Ölçeği	14	20,89
Hirschfeld ve Field’in (2000)		
İşe Yabancılaşma Ölçeği	10	14,92
Mottaz (1981)		
İlköğretim Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması Ölçeği		
Elma(2003)		
İşe Yabancılaşma Ölçeği	5	7,46
Seeman (1959)		

Makalelerde araştırmacılar çoğunlukla (% 20,89) Hirschfeld ve Field’in (2000) tarafından geliştirilen “İşe Yabancılaşma Ölçeğini” kullanmışlardır. Bu ölçek işe yabancılaşma kavramını tek boyutta ele alan ve 10 maddeden oluşan bir ölçektir. İkinci sırada Mottaz (1981) tarafından geliştirilen “İşe Yabancılaşma Ölçeği” ve Elma (2003) tarafından geliştirilen “İlköğretim Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması Ölçeği” araştırmalarda sıklıkla kullanılan ölçekler olmuştur.

Tablo 9: Nicel Çalışmalarda Yapılan Güvenilirlik Testleri

Güvenilirlik Analizi Yöntemi	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Cronbach Alfa	52	86,66
Test edilmemiş	8	13,34
TOPLAM	60	100

Makalelerde nicel çalışma sayısı 60 olduğu için Tablo 9’ dan itibaren analizlere bu sayı temel alınarak devam edilmiştir. Makalelerde kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin tamamı Cronbach Alfa katsayısı ile test edilmiştir. Ancak bu test tekniğinde ölçeklerdeki madde sayısı arttıkça alfa değeri de artmaktadır. Bu durum araştırmacıların güvenilirliği test ederken göz önünde bulundurmaları gereken bir unsurdur (Altunışık ve diğerleri, 2010). Sadece bir çalışmada ayrıca Spearman-Brown ve Guttman Split Half güvenilirlik katsayılarından yararlanılmıştır. 8 makalede ise güvenilirlik test edilmemiştir. Genel olarak araştırmacıların makalelerde güvenilirlik analizine önem verdikleri görülmektedir.

Tablo 10: Nicel Çalışmalarda Yapılan Geçerlilik Testleri

Geçerlilik Analizi Yöntemi	Makale Sayısı	Yüzde (%)
Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)	29	48,34
Test edilmemiş	21	35,00
Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)	5	8,33
Hem DFA hem de AFA	5	8,33
TOPLAM	60	100

Geçerlilik testleri ölçeklerde yer alan ifadelerin ölçülmek istenen şeyi gerçekten ölçüp ölçmediğini tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. (Altunışık ve diğerleri, 2010). Makalelerde geçerlilik için en sık (% 48,34) kullanılan yöntemin Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) olduğu görülmektedir. Diğer yandan 21 makalede (% 35,00) geçerlilik test edilmemiştir. 5 Makalede Doğrulayıcı Faktör Analizi, 5 makalede ise hem doğrulayıcı hem de açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçeklerin geçerliliğinin testinde eğer yabancı bir araştırmacının geliştirmiş olduğu ölçek kullanılıyorsa muhakkak uyarlama çalışmasının yapılması gerekmektedir. Bunun için de öncelikle mevcut ölçek yapısının doğrulanıp doğrulanmadığının DFA ile test edilmesi gerekmektedir. Eğer DFA sonucu yapı doğrulanmıyorsa o zaman AFA ile çalışma yapılan örnekleme nasıl bir yapı ortaya çıktığı belirlenmelidir. Buradan araştırmacıların genel olarak geçerlilik testine önem vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11: Verilerin Analizinde En Sık Kullanılan Testler

Testler	Test Sayısı
---------	-------------

Korelasyon Analizi	38
Basit Doğrusal Regresyon Analizi	28
ANOVA	
T-Testi	21
Kolmogorov Smirnov testi	8
Yapısal Eşitlik Modellemesi	7
Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis)	6
Hiyerarşik Regresyon	5
Kruskal Wallis,	4
Mann Whitney U	3

Tablo 11’de tüm makalelerde kullanılması nedeniyle tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, varyans, vb..) ve frekans analizlerine yer verilmemiştir. Araştırmalarda en sık kullanılan analizler sırasıyla Korelasyon Analizi (38 kez), Basit Doğrusal Regresyon Analizi ve ANOVA (28 kez), T-Testi (21 kez), Kolmogorov Smirnov testi (8 kez), Yapısal Eşitlik Modellemesi (7 kez), Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) (6 kez), Hiyerarşik Regresyon Analizi (5 Kez), Kruskal Wallis (4kez) ve Mann Whitney U (3 kez) olmuştur. Araştırmalarda verilerin normallik şartını sağlayıp sağlamadığının belirlenmesinde kullanılan Kolmogorov Smirnov testi ile Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) testlerine çok az yer verilmiştir. Bu testler kullanılacak analiz tekniğinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmesi nedeniyle araştırmacılar tarafından daha sık kullanılması gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca çok az çalışmada Shapiro Wilk, Mahalanobis Uzaklığı, LSD Post Hoc testi, Sobel Testi, Jonckheere terpstra, Durbin-Watson, VIF değerleri testleri kullanılmıştır. Yine buradan çalışmalarda verinin çoklu bağlantı sorunu olup olmadığı ve otokorelasyonu ile ilgili testlere yer verilmediği söylenebilir.

Tablo 12: Kavramın En Sık İlişkilendirildiği Konular

Konu	Makale Sayısı	Yüzde (%)
------	---------------	-----------

Demografik Değişkenler	15	22,38
Örgütsel Sinizm	6	8,95
Mobbing	5	7,46
Örgütsel Güven	3	4,47
Duygusal Emek		
Psikolojik Sermaye	2	2,98
İş tatmini		
Etik İklim		
Tükenmişlik		
Örgütsel Destek		

Tablo 12’de görüldüğü gibi makalelerde işe yabancılaşmanın en sık ilişkilendirildiği (% 17,14) değişken demografik değişkenler olmuştur. Bu durum araştırmacıların bu ilişkileri farklı örneklemeler üzerinde doğrulamaya yönelik çabalarından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte işe yabancılaşma kavramının en sık ilişkilendirildiği konular sırasıyla örgütsel sinizm (% 8,95), mobbing (% 7,46), örgütsel güven ve duygusal emek (% 4,47) olmuştur.

Tablo 13: Kavramı Etkileyen Faktörler

Bağımsız Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken
----------------------	----------------------	------------------

Duygusal Emek (+)	Örgütsel Güven (-)	
Örgütsel Sinizm (+)	Örgütsel Adalet (-)	
Mobbing (+)	Otantik Liderlik (-)	
Tükenmişlik (+)	Dönüştürücü liderlik (-)	
Rol Belirsizliği (+)	Psikolojik Sermaye (-)	İşe yabancılaşma
Örgütsel Muhalefet (+)	Olumlu örgüt iklimi (-)	
İş arkadaşlarından alınan destek (+)	Örgüt Kültürü (-)	
Kariyer Bağlılığı (+)	Etik İklim (-)	
Sosyal paylaşım ağları (+)	Etik Liderlik (-)	
Kariyer engelleri (+)	Örgüte Uyum Sağlama (-)	
Denetim (+), işin rutinliği (+), iş koşullarından hoşnut olmama (+)	Yöneticinin liderlik stilleri (dönüşümcü, Serbestlik tanıyan) (-)	

Tablo 13’te görüldüğü gibi yapılan çalışmalarda duygusal emek, örgütsel sinizm, mobbing, tükenmişlik, rol belirsizliği, örgütsel muhalefet, iş arkadaşlarından alınan destek, kariyer bağlılığı, sosyal paylaşım ağları, kariyer engelleri, denetim, işin rutinliği, iş koşullarından hoşnut olmama ve beş faktör kişilik özelliklerinden duygusal dengesizlik ile sorumluluk değişkenlerinin işe yabancılaşmayı pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Örgütsel güven, örgütsel adalet, otantik liderlik, dönüştürücü liderlik, psikolojik sermaye, olumlu örgüt iklimi, örgüt kültürü, etik iklim, etik liderlik, örgüte uyum sağlama, yöneticinin liderlik stilleri (dönüşümcü, serbestlik tanıyan) ve lider-üye etkileşimi ise işe yabancılaşmayı negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Tablo 14: Kavramın Etkilediği Faktörler

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
İşe Yabancılaşma	Örgütsel Sessizlik (+)	İş performansı (-)
	Tükenmişlik (+)	İş tatmini (-)
	İşten Ayrılma Niyeti (+)	Örgütsel Adalet (-)
	Sanal Kaytarma (+)	Yaşam Doyumu (-)
	Psikolojik Sözleşme İhlali (+)	
	Sürekli Öfke (+)	
	Mesleğe yönelik olumsuz tutumlar (+)	
	Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum (+)	

Tablo 14'te işe yabancılaşmanın etkilediği değişkenler gösterilmektedir. Makalelerde İşe yabancılaşma; örgütsel sessizliği, tükenmişliği, işten ayrılma niyetini, sanal kaytarmayı, psikolojik sözleşme ihlalini, sürekli öfkeyi, mesleğe yönelik olumsuz tutumları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Diğer yandan işe yabancılaşma iş performansını, iş tatminini, örgütsel adaleti ve yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Burada tükenmişlik kavramı işe yabancılaşma ile ilişkilendirilen hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Buradan kavrama ilişkin bir meta-analiz çalışması yapılarak hangi değişkenin diğer değişkeni açıkladığı test edilebilir.

Tablo 15: İşe Yabancılaşmanın Aracı Değişken Olduğu Çalışmalar

Bağımsız Değişken	Aracı/Düzenleyici Değişken	Bağımlı Değişkenler
Demokratik Yönetim tarzı	İşe Yabancılaşma	Üretkenlik karşıtı iş davranışı

Tablo 15'te işe yabancılaşmanın aracı değişken olarak ele alındığı sadece tek bir çalışma bulunmaktadır. Araştırma bulgularına göre, demokratik yönetim tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın kısmi aracılığa sahip olduğu belirlenmiştir (Kanten ve Ülker, 2014).

Tezlere İlişkin Bulgular

Tablo 16: Yapılan Doktora ve Yüksek Lisans Tezi Sayıları

İşletme Anabilim Dalında Yapılan Tezler	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Yüksek Lisans Tezi	52	85,25
Doktora Tezi	9	14,75
TOPLAM	61	100

İşe yabancılaşma kavramına ilişkin yazılan lisansüstü tezlerin % 85,25’lik kısmını yüksek lisans tezleri % 14,75’lik kısmını ise doktora tezleri oluşturmaktadır. Yapılan lisansüstü tezlerde konunun doktora düzeyinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Tablo 17: Tezlerin En Çok Yapıldığı Üniversiteler

Üniversite Adı	Sayı	Yüzde (%)
Beykent Üniversitesi	5	8,20
Gazi Üniversitesi	3	4,92
Akdeniz Üniversitesi		
Marmara Üniversitesi		
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi		
Süleyman Demirel Üniversitesi		
Trakya Üniversitesi		

İşe yabancılaşma konusunda yazılan lisansüstü tezlerin dağılımına bakıldığında Beykent Üniversitesi 5 adet, Gazi Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Trakya Üniversitesinde 3 adet olduğu görülmektedir. Buradan işe yabancılaşma ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin üniversiteler açısından birbirine yakın bir dağılım gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 18: Konunun En Çok Çalışıldığı Yıllar

Yıllar	Sayı	Yüzde (%)
Yüksek Lisans/Doktora		
2018	9	14,75
2017		
2016		
2015	8	13,11
2014	6	9,84
2013		
2010	5	8,20
2012	3	4,92
2011		

İşe yabancılaşma kavramıyla ilgili en çok tez yazılan yılların 2016-2018 yılları arasında olduğu görülmüştür. İşe yabancılaşma ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların Türkiye’de 2011 yılından sonra giderek artan bir seyir izlediği görülmektedir.

Tablo 19: Tezlerde En Çok Sorulan Temel Araştırma Sorusu

Araştırma Sorusu	Tez Sayısı	Yüzde (%)
İşe yabancılaşma demografik faktörlere göre farklılaşmakta mıdır?	5	8,20
Duygusal Emek ile İşe Yabancılaşma arasında İlişkisi var mı?	4	6,55

Tablo 19 ‘da görüldüğü gibi araştırmacıların en sık olarak “İşe yabancılaşma demografik faktörlere göre farklılaşmakta mıdır?” temel sorusunu merak ettikleri görülmektedir. Araştırmacılar ikinci olarak “Duygusal Emek ile İşe Yabancılaşma arasında İlişkisi var mı?” sorusunu incelemişlerdir.

Tablo 20: Tezlerin Türü

Tezin Türü	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Görgül	61	100
Kavramsal	-	-
Teorik	-	-
TOPLAM	61	100

Tablo 20 incelendiğinde lisansüstü tezlerin tamamının (%100) görgül çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. İşe yabancılaşma ile ilgili kavramsal ve teorik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 21: Benimsenen Yöntem

Yöntem Tercihi	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Nicel	58	95,08
Nitel	2	3,28
Karma	1	1,64
TOPLAM	61	100

İşe yabancılaşma ile ilgili yazılan lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğunda (% 95,08) nicel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Çok az sayıda araştırmada nitel yöntemlerden yararlandığı ifade edilebilir. Araştırmacının bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmalar içerisinde nitel ve nicel yöntemleri birleştirmesi olarak tanımlanan karma nitelikte ise sadece 1 tez çalışması bulunmaktadır.

Tablo 22: Konunun En Çok Çalışıldığı Örneklem

Örneklem	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Turizm ve Otel Çalışanı	13	21,31
Özel sektör (farklı sektörlerden) çalışanları	9	14,75
Sağlık çalışanları	8	13,11
Kamu ve özel sektör çalışanları	6	9,84
Banka çalışanı	4	6,55

Tablo 22’de araştırmacıların örneklemini en çok (% 21,31) turizm ve otel çalışanları olduğu görölmektedir. Bu durum daha önce de ifade edildiği gibi işe yabancılaşma kavramı ile ilgili lisansüstü tez incelemelerine Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında yapılmış tezlerin dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Otel çalışanları dışında tezlerde en çok kullanılan örneklemin farklı sektörlerde görev yapan özel sektör çalışanlarından (% 14,75) seçildiği gözlemlenmiştir. Üçüncü sırada araştırmacıların örneklemini sağlık çalışanları (%13,11) oluşturmaktadır.

Tablo 23: En Sık Tercih Edilen Örnekleme Tekniği

Örnekleme Tekniği	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Belirtilmemiş	29	47,54
Kolaylı örnekleme	12	19,67
Basit rassal (tesadüfi) örnekleme	9	14,75

Lisansüstü tezlerde tercih edilen örnekleme tekniği genel olarak belirtilmemiştir (% 45,54). Bununla birlikte tezlerde en çok tercih edilen örnekleme tekniğinin olasılıksız örnekleme tekniklerinden kolaylı örnekleme (% 19,67) olduğu görölmektedir. Bu tekniğin düşük maliyetli olması, araştırmacıya izin alma kolaylığı sağlaması ve zamandan tasarruf ettirmesi gibi nedenlerden dolayı araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edildiği görölmektedir. Ancak bu yöntemde örneklemden elde edilen bulgular evrene genellenemediğinden dış geçerlik sorunu ortaya çıkmaktadır (Özen ve Gül, 2007). Bununla birlikte kolayda örneklemin yanında tezlerde basit rassal örneklemin sıklıkla tercih edildiği görölmektedir.

Tablo 24: En Sık Tercih Edilen Veri Toplama Aracı

Veri Toplama Tekniği	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Tutum ölçekleri	58	95,08
Mülakat, Gözlem	2	3,28
Tutum ölçekleri, Mülakat	1	1,64
TOPLAM	61	100

Lisansüstü tezlerde en sık tercih edilen veri toplama aracının tutum ölçekleri olduğu görölmektedir (% 95,08). Bununla birlikte 2 tezde mülakat ve gözlem tekniğinin birlikte kullanıldığı, sadece 1 tezde tutum ölçekleri ve mülakat tekniklerinin bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Tutum ölçekleri veri toplamada soruları yapılandırın, veriyi mümkün olduğunca sayısal hale getiren ve analizi diğer yöntemlere göre daha kolay bir yöntemdir (Wilson ve McLean, 1994). Ancak diğer yandan tutum ölçeklerinin geliştirme sürecinin uzun zaman alması, sorulan sorulara ve onlara verilen cevaplara sınırlama getirmesi ve araştırılan

kavramının derinlemesine incelenmesine olanak tanımaması yapılan araştırmalarda diğer yöntemlerin de birlikte kullanılmasını gerektirmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007).

Tablo 25: En Sık Kullanılan Ölçekler

Ölçekler	Tez Sayısı	Yüzde (%)
İşe Yabancılaşma Ölçeği (Mottaz, 1981)	20	32,78
İşe Yabancılaşma Ölçeği (Hirschfeld ve Field, 2000)	8	13,11
İşe Yabancılaşma Ölçeği (Seeman, 1959)	6	9,83

Lisansüstü tezlerde araştırmacılar çoğunlukla (% 32,78) Mottaz, (1981) tarafından hazırlanan “İşe Yabancılaşma Ölçeğini” kullanmışlardır. İkinci sırada Hirschfeld ve Field (2000) tarafından geliştirilen ölçek, üçüncü sırada ise Seeman (1959) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır.

Tablo 26: Nicel Çalışmalarda Yapılan Güvenilirlik Testleri

Güvenilirlik Analizi Yöntemi	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Cronbach Alfa	53	86,88
Test edilmemiş	7	11,48
Veri çeşitlemesi (Nitel)	1	1,64
TOPLAM	61	100

Belirli bir kavramı ölçmek amacıyla oluşturulmuş ölçeğin aynı bireyler üzerinde benzer şartlarda aynı sonuçları vermesi güvenilirlik olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2011). Tezlerde kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin çoğunluğu Cronbach Alfa katsayısı ile test edilmiştir. Ancak bu test tekniğinde ölçeklerdeki madde sayısı arttıkça alfa değeri de artmaktadır. Bu durum araştırmacıların güvenilirliği test ederken göz önünde bulundurmaları gereken bir unsurdur (Altunışık ve diğerleri, 2010). Diğer yandan 7 tezde ölçeğin güvenilirlik analizine rastlanamamıştır. Sadece nitel olan 1 araştırmada veri çeşitlemesi kullanılmıştır. Aynı araştırmada birden fazla veri toplama yönteminin kullanılmasına “veri çeşitlemesi” (data triangulation) denir. Bu yaklaşım araştırmada elde edilen bulguların geçerlik ve güvenilirliğini artırma konusunda önemli katkılarda

bulunabilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Genel olarak araştırmacıların tezlerde güvenilirlik analizine önem verdikleri görülmektedir.

Tablo 27: Nicel Çalışmalarda Yapılan Geçerlilik Testleri

Geçerlilik Analizi Yöntemi	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Test edilmemiş	29	47,54
Açımlayıcı Faktör analizi	22	36,06
Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)	6	9,83
Hem Açımlayıcı (AFA) Hem de Doğrulayıcı Faktör Analizinden (DFA) faydalanılmıştır."	4	6,57
Toplam	61	100

Tablo 27’de görüldüğü gibi tezlerin büyük bir kısmında (% 47,54) geçerlilik test edilmemiştir. Bununla birlikte geçerlilik yapılan araştırmalar için en sık kullanılan yöntemin Açımlayıcı Faktör Analizi olduğu görülmektedir (% 36,06). Buradan araştırmacıların ölçeklerin geçerliliğini test etmeye yeterince önem vermedikleri ortaya çıkmaktadır.

Tablo 28: Verilerin Analizinde En Sık Kullanılan Testler

Testler	Test Sayısı
Korelasyon Analizi	50
ANOVA	35
Regresyon Analizi	32
T-Testi	15
Kolmogorov Smirnov	13
Mann Whitney U	11
Yapısal Eşitlik Modellemesi	9
Çarpıklık ve Basıklık (Skewness and Kurtosis)	7
Kruskal Wallis	
Hiyerarşik Regresyon	2

Lisansüstü tezlerde analiz için en sık kullanılan testler sırasıyla korelasyon analizi (50 kez), ANOVA (35 Kez), regresyon analizi (32 kez) ve t-testidir (15 kez). Tezlerin tamamında tanımlayıcı istatistiklere ve frekans analizlerine yer verilmesi nedeniyle bu analiz türlerine ait sıklıklar Tablo 29’da gösterilmemiştir. Makalelerde olduğu gibi tezlerde de verinin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığını belirlemek için yapılan Kolmogorov Smirnov (13 kez) ile çarpıklık ve basıklık (7 kez) gibi testlerin çok daha az sayıda yapıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırmacıların bu analiz tekniklerini kullanmaya karar verirken elde ettikleri verilerin normal dağılıp dağılmadığını incelemeye ya da eğer bu testler uygulandıysa bu testlerin sonuçlarına dair bulgulara tezlerin ilgili bölümlerinde yer vermelerine daha fazla ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Tablo 29: Kavramın En Sık İlişkilendirildiği Konular

Konu	Tez Sayısı
İş Tatmini	7
Demografik Değişkenler	6
Örgütsel Adalet	
Duygusal Emek	4
İşten ayrılma niyeti	
Örgütsel Sessizlik	
Tükenmişlik	3
ÖVD	
Örgütsel Güven	
Örgütsel Bağlılık	

Tezlerde işe yabancılaşma ile en sık ilişkilendirilen kavramların iş tatmini (7 kez), demografik değişkenler ile örgütsel adalet (6 kez), duygusal emek, işten ayrılma niyeti ve örgütsel sessizlik (4 kez) olduğu görülmektedir.

Tablo 30: İşe Yabancılaşmayı Etkileyen Faktörler

Bağımsız Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken
Psikolojik Sözleşme ihlali (+)	Örgütsel Adalet (-)	İşe yabancılaşma
Örgütsel Sinizm (+)	Örgütsel Güven (-)	
Rol Çatışması (+)	İş Tatmini (-)	
Rol Belirsizliği (+)	Psikolojik Sermaye (-)	
Duygusal Emek (+)	Yüksek Performanslı Çalışma sistemleri (-)	
Örgütsel Atalet (+)	Örgüt Kültürü (-)	
Çalışma koşulları (olumsuz) (+)	Olumlu örgüt iklimi (-)	
Mobbing (+)	Otantik Liderlik (-)	
Örgütsel Sessizlik (+)	lider-üye etkileşimi (-)	
Örgütsel Stres (+)	Örgütsel Bağlılık (-)	
Kontrol odağı (+)	ÖVD (-)	
İrk ve Cinsiyet Ayrımcılığı (+)	Rekreasyon Etkinliklerine katılma (-)	
Tükenmişlik (+)	Yönetici- çalışan değer uyumu (-)	
Merkezileşme (+)	işte özerklik, görev kimliği,	
Formalleşme (+)	geribildirim, işbirliği ve arkadaşlık özellikleri (-)	
Otoriter liderlik (+)	Örgütsel Destek (-)	
	Çalışan odaklı liderlik, ve Başarı odaklı liderlik (-)	

Tablo 30'da duygusal emek, mobbing, örgütsel stres ve örgütsel sinizm gibi değişkenlerin işe yabancılaşmayı pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği, örgütsel adalet, iş tatmini, psikolojik sermaye ve olumlu örgüt iklimi gibi değişkenlerin ise işe yabancılaşmayı negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 31: İşe Yabancılaşmanın Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
İşe Yabancılaşma	Örgütsel Sessizlik (+)	ÖVD (-)
	İşten Ayrılma Niyeti (+)	Örgütsel Güven
	Tükenmişlik (+)	İş tatmini (-)
		İş performansı (-)
		Örgütsel Bağlılık (-)
		Örgüt İklimi (-)

Tablo 31’de işe yabancılaşma örgütsel sessizliği, işten ayrılma niyetini ve tükenmişliği pozitif yönde, örgütsel vatandaşlık davranışını, örgütsel güveni, iş tatminini, iş performansını, örgütsel bağlılığı ve örgüt iklimini negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ancak burada tükenmişlik, iş tatmini ve örgüt iklimi araştırmalarda hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Buradan tükenmişlik ve iş tatmini ile ilgili olarak meta analizlere ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Burada sadece bir tezde yabancılaşma ile öğrenen örgüt algısı üzerinde bir çalışma yapılmış ve örgütsel yabancılaşma boyutlarının ikisinin (güçsüzlük ve kendine yabancılaşma) öğrenen örgüt algısı üzerindeki etkisine rastlanamamış ancak diğer bir boyut olan anlamsızlık boyutunun öğrenen örgüt algısına etkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 32: İşe Yabancılaşmanın Aracı Değişken Olduğu Çalışma Sonuçları

Bağımsız Değişken	Aracı/Düzenleyici Değişken	Bağımlı Değişkenler
Mobbing	İşe Yabancılaşma	iş tatmini
İş Yaşam Kalitesi		İşten ayrılma niyeti

Tablo 32’de işe yabancılaşmanın aracı değişken olduğu sadece 2 çalışmaya rastlanmıştır. İşyerinde psikolojik şiddetin iş tatmini ile olan ilişkisinde işe yabancılaşma düzenleyici bir değişken olarak rol almaktadır (Ayaydın, 2012). İşe yabancılaşmanın, iş yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki de ise kısmi aracı değişken olduğu görülmektedir (Genç, 2015).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de 2009-2019 yılları arasında işe yabancılaşma yazınının genel görünümünün ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada 67 adet ulusal makale ve 61 adet lisansüstü tez önceden belirlenmiş bazı kriterler bağlamında incelemeye tabi tutulmuştur. Genel olarak bakıldığında

Türkiye’de işe yabancılaşma yazınına ait çalışmaların yıllar itibariyle artarak devam ettiği görülmektedir.

Analizlerdeki bulgulara dayanarak incelenen makalelerin ve lisansüstü tezlerin benzer özellikler gösterdikleri söylenebilir. Türkiye’de işe yabancılaşmayla ilgili yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun görgül araştırmalara dayandığı, nicel yöntemleri benimsediği, veri toplamada tutum ölçeklerinin kullanıldığı ve Hirschfeld ve Field (2000) ile (Mottaz, 1981) tarafından hazırlanan İşe Yabancılaşma Ölçeği’nin tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Buradan işe yabancılaşma ile ilgili araştırmacıların nicel yöntemlerin yanında kavramın derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan nitel çalışmalara daha fazla yer vermesi gerektiği söylenebilir.

İşe yabancılaşma konusunda araştırmacıların en çok tercih ettiği örneklem grubuyla ilgili bulgulara bakıldığında makalelerde öğretmen, otel çalışanı ile çeşitli özel sektör firmalarında çalışanlar tezlerde ise otel çalışanları, farklı sektörlerde görev yapan özel sektör çalışanları ile sağlık çalışanları olduğu gözlemlenmiştir. Burada kavramın doğası gereği özerkliğin az olduğu, yönetime katılımın olmadığı daha çok rutin işlerde çalışan mavi yakalılarda daha fazla görüldüğüne ilişkin teorik alt yapıyı doğrulamaya yönelik çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte hem makalelerde hem de tezlerde genel olarak güvenilirlik analizlerine önem verildiği görülmektedir. Ancak tercih edilen örnekleme tekniği ve geçerlilik analizleri konusunda araştırmacılar aynı özeni göstermemişlerdir.

Verilerin analizinde değişkenler arası ilişkileri belirlemeye yönelik daha çok korelasyon ve regresyon analizlerinin farklılıkları belirlemeye yönelik ise t-testi ve ANOVA’nın kullanıldığı görülmektedir. Bu testler parametrik verileri analiz etmeye yönelik test teknikleridir. Ancak hem makalelerde hem de tezlerde verilerin normallik testlerinin çok az yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu analiz tekniklerinin varsayımı gereği veride otokorelasyon ve çoklu doğrusal bağıllık olmaması gerekmektedir. Araştırmacılar bunlara ilişkin de gerekli test tekniklerini çok az kullanmışlardır.

Araştırmalarda kavramın öncüllerine dair bulgulara göre, duygusal emek, örgütsel sinizm, örgütsel muhalefet, mobbing, denetim, kariyer engelleri, işin rutinliği, iş koşullarından hoşnut olmama, psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel sinizm, rol çatışması, rol belirsizliği, örgütsel atalet, olumsuz çalışma koşulları, örgütsel sessizlik, örgütsel stres, merkezileşme, formalleşme, otoriter liderlik işe yabancılaşmayı pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği bulunmuştur. Örgütsel güven, örgütsel adalet, otantik liderlik, tükenmişlik, dönüştürücü liderlik, psikolojik sermaye, olumlu örgüt iklimi, örgüt kültürü, etik iklim, etik liderlik, örgüte uyum sağlama, örgütsel adalet, otantik liderlik, lider-üye etkileşimi, örgütsel bağıllık, örgütsel vatandaşlık davranışı, işte özerklik, görev kimliği, geribildirim, işbirliği ve arkadaşlık özellikleri, örgütsel destek, çalışan odaklı liderlik, ve başarı odaklı liderlik gibi değişkenlerin ise işe yabancılaşmayı negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

İşe yabancılaşma ise örgütsel sessizliği, işten ayrılma niyetini, psikolojik sözleşme ihlalini ve sanal kaytarmayı pozitif yönde; örgütsel vatandaşlık davranışını, iş tatminini, iş performansını, örgütsel bağıllığı ve yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

İşe yabancılaşmanın aracılık rolüne ilişkin yapılan çalışmalarda; demokratik yönetim tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın kısmi

aracılığa sahip olduğu belirlenmiştir (Kanten ve Ülker, 2014). İşyerinde psikolojik şiddetin iş tatmini ile olan ilişkisinde işe yabancılaşma düzenleyici bir değişken olarak rol almaktadır (Ayaydın, 2012). İşe yabancılaşmanın, iş yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki de ise kısmi aracı değişken olduğu görülmektedir (Genç, 2015).

Son olarak bu çalışma işe yabancılaşma literatürünün geçmişe göre daha geniş bir çeşitlilik gösterdiğini vurgulayarak bu konuda çalışma yapan araştırmacılara ve uygulayıcılara gelecekteki araştırmalarının yönünü belirleme konusunda öneriler sunabilir. Araştırmacılar çalışmalarında nicel yöntemler yanında nitel yöntemlere de yer vermeli ya da her ikisinin kullanıldığı karma çalışmaları da tercih etmelidirler. İşe yabancılaşma konusunda kavrama ait yeni boyutları ortaya çıkarabilecek aynı zamanda Türkiye’ye özgü bir ölçek geliştirme çabası içerisinde olan araştırmalar yapılabilir. Araştırmalarda kullanılan örnekleme tekniğinin belirtilmesine ve ölçeklerin geçerlilik analizlerinin yapılmasına daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Verilerin analizinde uygun istatistiksel testin seçimi için gerekli incelemelerin yapılması geçerli sonuçlar çıkarabilmek için büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aiken, M. ve Hage, J. (1966). Organizational alienation: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 31(4), 497-507.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Ayaydın, Ç. (2012). *İşyerinde psikolojik şiddetin iş tatmini, işe yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Burbach, H. J. (1971). The development of a contextual measure of alienation. *The Pacific Sociological Review*, 15(2), 225-234.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, EK., Akgün, ÖE., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2011), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cheung, C. K. (2008). Lagged harm of work restructuring and work alienation to work commitment. *International Journal of Employment Studies*, 16(2), 170 – 207.
- Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2007), *Research Methods in Education*. London: Routledge/Falmer.
- Davis, L ve Trist, E. (1974). Work and the quality of life: Resource papers for work in America. J. O’Toole (Ed.). *Defining work life* içinde (s. 40-48). Cambridge: MIT Press.
- Dean, G. D. (1961). Alienation: Its Meaning and Measurement. *American Sociological Review*, 26(5), 753-758.
- Genç, E. (2015). *İş Yaşam Kalitesi Ve İşe Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Hegel, G. W. F. (1967). *Hegel’s philosophy of right* (T. M. Knox, çev.). London: Oxford University Press.
- Hirschfeld, R. R. ve Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior*, 21(7), 789-800.
- Kanten, P. ve Ülker, F. (2014). Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşısı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 16-40.

- Kobasa, S. C., Maddi, S. R. ve Kahn, S. (1982). Hardiness and Health: A Prospective Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168-177.
- Kohn, M. L. (1976). Occupational structure and alienation. *American Journal of Sociology*, 82(1), 111-130.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Wshington: Sage publications.
- Lang, D. (1985). Preconditions of three types of alienation in young managers and professionals. *Journal of Organizational Behavior*, 6(3), 171-182.
- Marx, K. (1844). *Economic and philosophical manuscripts*. Online Version: Marx/Engels Internet Archive (marxists.org).
- Michaels, R. E., Cron, W. L., Dubinsky, A. J., and Joachimsthaler, E. A. (1988). Influence of formalization on the organizational commitment and work alienation of salespeople and industrial buyers. *Journal of Marketing Research*, 25(4), 376-383.
- Mottaz, C. J. (1981). Some determinants of work alienation. *The Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar (9. Baskı). Çev. S. Özge*. Ankara: Yayınodası.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 394-422.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783 – 791.
- Shehada, M. ve Khafaje, N. (2015). The manifestation of organizational alienation of employees and its impact on work conditions. *International Journal of Business and Social Science*, 6(2), 82-86.
- Wilson, N. and McLean, S. (1994). *Questionnaire Design: A Practical Introduction*. Newtown Abbey, County Antrim: University of Ulster Press.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Varoluşsal Kaygının Kişilik, Sağlık ve Demografik Özellikler ile İlişkisi^a

Şule Demir^b, Gözde İkizer^{c, d}

Özet

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin varoluşsal kaygısıyla kişilik özellikleri, psikolojik ve fiziksel sağlık geçmişleri ve demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ortalama yaşları 20.84 olan 319 üniversite öğrencisi çalışma değişkenleri ile ilgili ölçüm araçlarını doldurmuştur. Veriler demografik bilgi formu, Varoluşsal Kaygılar Ölçeği ve Temel Kişilik Faktörleri Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Bulgular, katılımcıların cinsiyet, yaş ve üniversitedeki sınıf düzeylerinin varoluşsal meseleler ile farklı şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Psikolojik bozukluk geçmişi daha yüksek varoluşsal kaygı düzeyleri ile ilişkiliyken, hayatı tehdit eden fiziksel hastalık geçmişi yalnızca daha düşük anlamsızlık kaygısı ile ilişkili bulunmuştur. Kişilik özelliklerinin varoluşsal kaygıyı anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Bulguların, varoluşsal kaygının ve bununla ilişkisi olan etkenlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Varoluşsal Kaygı
Sağlık
Kişilik Özellikleri
Üniversite Öğrencileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.11.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
DOI: 10.18026/cbayarsos.648986

The Relationship Between Existential Anxiety and Personality, Health, and Demographic Characteristics

Abstract

In this study, the aim was to examine the relationship between existential anxieties and personality traits, prior history of mental and physical health, and demographic characteristics in a sample of university students. Accordingly, 319 university students with a mean age of 20.84 completed the assessment tools for study variables. Data were collected by using a demographic information form, Existential Anxiety Scale and Basic Personality Traits Inventory. The findings showed that the participants' gender, age, and year in university were differentially related to existential concerns. A history of mental disorders was associated with higher levels of existential anxiety while a history of life-threatening physical illness was associated with only lower levels of meaninglessness anxiety. Personality factors were found to significantly predict existential anxiety. The findings would contribute to better understand existential anxiety and the factors associated with it.

Keywords

Existential Anxiety
Health
Personality Traits
University Students

About Article

Received: 20.11.2019
Accepted: 25.12.2020
DOI: 10.18026/cbayarsos.648986

^a Bu çalışmanın bulguları 2019 yılı Temmuz ayında "Üniversite öğrencilerinde anlamsızlık, yalıtılmışlık, ölüm ve özgürlük kaygıları ile demografik özelliklerin, sağlığın ve kişiliğin ilişkisi" başlıklı tebliğle 23. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi'nde sunulmuştur.

^b Psk., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9582-957X

^c İletişim Yazarı: gikizer@etu.edu.tr

^d Dr. Öğr. Üyesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3567-5991

Giriş

Modern varoluşçu psikoloji, filozof Kierkegaard'ın düşüncelerine dayanır (Yalom, 2018). Kierkegaard, bireylerin insanca özelliklerinden uzaklaşma yönelimlerine değinmiş; insanların içgörüsünün artmasıyla özgürlük kazanabileceklerini fakat bu özgürlüğün kaygıya neden olabileceğini belirtmiştir (akt., Yazgan İnanc ve Yerlikaya, 2016). Varoluşçu psikolojinin kurucusu olarak görülen Rollo May, bireyin temel endişe kaynaklarının boşluk ve yalnızlık hissi olduğunu belirtmiş; bu hislere müdahale edilmemesi durumunda bireyin endişelerinin kronik hale geleceğinden ve bu durumun psikolojik çöküntüye sebebiyet verebileceğinden bahsetmiştir (May, 1997). Varoluşsal kaygılar genel olarak anlamsızlık, ölüm, yalnızlık ve belirsizlik gibi kavramları içeren, yaşama ilgili nihai endişelerin ifadesi olarak tanımlanmaktadır (van Bruggen, Vos, Westerhof, Bohlmeijer ve Glas, 2015). Yalom (2018), ölümün, kaygının en eski sebebi ve psikopatolojilerin birincil kaynağı olduğunun altını çizmekte; varoluşsal meselelerin, kişinin kendi ölümüyle yüzleşmesi ve geri dönüşü olmayan büyük kararlar gibi uç durumlarda keşfedildiğini belirtmektedir.

Varoluşsal meselelerin sadece psikolojik bozukluğu olan bireylere ait olmadığı, insan olma durumunun bir parçası olduğu ifade edilmektedir. İnsanın kendi varoluşundan sorumlu olduğunu savunan varoluşçu psikoloji görüşüne (Craig, 2012) göre, varoluş üzerine düşünmenin her birey için geçerli olduğu söylenirken, varoluşun getirilerinin kimi insanlar için yoğun kaygı kaynağı olabileceği belirtilmiştir (Weems, Costa, Dehon ve Berman, 2004). Bu kaygılar, insanın yalnız başına kalıp hayatındaki tüm olayları bir kenara bırakarak deneyimleyebileceği derin kişisel düşünme seansları ya da önemli kararlar verme durumları gibi acil deneyimlerle ortaya çıkabilmektedir (Yalom, 2018).

Varoluşsal kaygılar üzerine kuramı olan bir diğer kuramcı Tillich (1952a), kader ve ölüm, boşluk ve anlamsızlık, suçluluk ve kınama kaygılarından bahsetmiştir. Kader ve ölüm kaygısı, mevcudiyetin var olmama durumu tarafından tehdit edilmesidir. Bu kaygı temel, evrensel ve kaçınılmazdır. Ölüm kaygısı tüm somut kaygıları gölgede bırakıp onlara nihai ciddiyetlerini verir. Anlamsızlık kaygısı, anlamlara anlam katan tüm anlamların yok olması endişesi olarak tanımlanırken, boşluk kaygısının maneviyata sahip olamamakla uyarıldığı ifade edilir. Suçluluk ve kınama kaygısı ise kişinin kendisinden sorumlu olduğu şeklinde açıklanmaktadır. Kendisine ne yaptığını soracak olan da bunu cevaplayacak olan da kişinin kendisidir. Bu durumun, kişide suçluluk ve kınama kaygısı oluşturduğu düşünülmektedir.

Yalom (2018) ise varoluşsal kaygıları dört başlık altında incelemektedir. Bunlar ölüm, özgürlük, yalnızlık ve anlamsızlıktır. İlk olarak ölüm kaygısı, kişinin kendi ölümü, yakınlarının ölümü veya doğrudan ölüm fikrine karşı tutunduğu olumsuz tavır ve bunun sonucunda yaşadığı endişe olarak tanımlanabilir. Yalom'a (2018) göre bu varoluşsal kaygının inkâr için yaşam enerjisinin büyük bir kısmı harcanır. Yaşam ve ölümün birbiri ardına değil aynı anda var olması ve ölüm fikrinin yaşamın her anında arka planda seyretmesi, kişinin yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sebep olabilmektedir. Ölüm korkusuyla başa çıkmak için geliştirilen stratejilerin başarılı olmaması çeşitli psikolojik bozukluklar ile ilişkili olmaktadır. Ölüm kaygısını Jaspers, Kierkegaard, Heidegger gibi filozoflar varoluşun kırılğanlığı, olmama korkusu, başka bir olasılığın olanaksızlığı olarak tanımlamıştır. Yalom'un "zeminsizlik" olarak nitelendirdiği özgürlük kaygısı ise bireylerin yaptıkları seçimlerden ve yaşadıkları hayattan sorumlu olmalarının bireylere verdiği, altlarındaki zeminin açılması hissini ve sersemletici etkisini açıklar. İnsan, yaptığı her davranıştan olduğu gibi yapmadığı her davranıştan da sorumludur. Bu sorumluluğu fark etmek, bireyin hayatta yaşadığı her şeyin

kendi ürünü olduğunu da fark etmesini sağlar. Dünyanın öbür ucunda yaşanan savaşlara ve kıtlığa müdahale etmemek kişinin tercihidir. Bu durumla ilgili yeterli güce sahip olmadığını iddia etmek ise umursamamaktır ve kişi bu umursamazlıktan da sorumludur. Özgürlük kaygısının ölüm kaygısından farklı bir yanı da günlük yaşantı sırasında kolayca fark edilememesidir. Kişi, bu kaygıdan kaçınmak adına hayatında kendinden üst konumda bir karar mekanizması, bir otorite arar. Yaşam üzerindeki sorumluluğunun farkında olmayıp yaşanan tüm durumların nedenlerini dışarıya atfetmek psikopatolojiye neden olacağından modern psikoterapilerin çoğunun ortak hedefi bu sorumluluğun üstlenilmesi yönündedir. Yalıtım ise, bireyin kendisiyle bir başkası arasındaki kapanmayan boşluğu; hayata tek başına başlayıp tek başına veda etmeyi ifade etmektedir. Ölüm ve özgürlük kaygılarından farklı olarak yalıtım kaygısı günlük hayatta da belirgin bir şekilde ortaya çıkan tanıdık bir kaygıdır. Bireyler her ne kadar diğerleriyle doyurucu ilişkilere sahip olsalar dahi bu yalnızlık hissi hiçbir zaman kaybolmaz. Kişi, bu varoluşsal yalıtım durumunun farkına varıp yüzleşme sağlayabildiği durumda diğerleriyle sevgi dolu ilişkiler kurabilir fakat bu kaygının farkında olmadan yalnızlık korkusuyla kurulan ilişkiler çarpık bir şekilde ilerlemeye mahkumdur. İnsan sürekli olarak hayatını anlamlandırmaya, hayat amacını bulmaya çalışan bir varlıktır. Bunun sonucunda ortaya çıkan kaygı, Yalom'a (2018) göre psikolojik bozuklukların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ölümün olduğu bir dünyada her şey geçiciyse yaşamın anlamı nedir sorusundan yola çıkan anlamsızlık fikri kişileri psikopatolojiye sürükleyebilmekte, hatta intiharlara sebep olabilmektedir. Kişiler, anlamı arama yolunda Tanrı'nın oluşturduğu düzenin parçası olma gibi kozmik anlamlar tercih edebilir ya da özgecilik, yaratıcılık, kendini gerçekleştirme gibi din dışı etkinliklerde anlamı bulmaya çalışabilir.

Varoluşsal kaygının bu denli ciddi ve evrensel temellerinin olduğu belirtilmekteyken, bu alanda yapılmış araştırma sayısının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Buna neden olarak Yalom'un (2018), varoluşçu psikolojinin sahip olduğu temel prensiplerin, nicel ölçüme dayalı araştırmanın uygulanmasını zorlaştırdığını belirten ifadeleri gösterilebilir. Nicel araştırma yöntemleri araştırma yapmak için organizmayı basit parçalara ayırmayı işaret etse de varoluşçuluğa göre insan kendini oluşturan bütün parçaların toplamından daha büyüktür. Her bir insan kendi dünyasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bütün insanlar aynı dünyada yaşıyor gibi tüm insanları aynı tek biçim araçlarla incelemek doğru olmayacaktır. Yine de Yalom (2018) titiz bir çalışmayla önemli araştırma konularının aydınlatılabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla varoluşsal kaygıların hangi faktörlerle ilişkili olduğuna dair çalışmalar yapmanın, konuyu kesin olarak aydınlatmasa dahi bu konuda fikir edinilmesini sağlayacağına inanılmaktadır. Alan yazında varoluşsal kaygılarla ilgili ölçüm araçları incelendiğinde ölçek sayısının azlığı dikkat çekmekte; farklı kuramcıların varoluşçu kuramları temel alınarak oluşturulmuş yalnızca beş ölçeğin bulunduğunu görülmektedir (van Bruggen ve ark., 2014). Bunlara ek olarak ülkemizde varoluşsal kaygılarla ilgili kullanılmak üzere geliştirilmiş tek ölçek Yıkılmaz'ın (2016) Yalom'un kuramını temel aldığı Varoluşçu Kaygılar Ölçeği'dir. Ölçüm araçlarının sayısının görece az olması, yukarıda belirtilen nedenlere bağlı görünmektedir.

Her ne kadar varoluşsal kaygıların nicel ölçüm yöntemleri ile tam olarak uyumlu olmadığı ve az sayıda ölçüm aracının mevcut olduğu bilinse de varoluşsal kaygıları ölçmeye yönelik çabalar arttıkça bu kaygıların diğer etkenler ile ilişkisini inceleyen araştırmaların sayısı da görece artmaktadır. Örneğin, varoluşsal kaygıların, bireyin kendini doğru bakış açısıyla görme yeteneği olarak tanımlanan tevazu (Kesebir, 2014), hayat doyumunu ve özsaygı (Sezer ve

Gülleroğlu, 2017), uyumsuz şemalar, kontrol odağı ve travma sonrası gelişim (Yıkılmaz, 2016), psikolojik belirtiler ve kimlik gelişimi (Berman, Weems ve Stickle, 2006), travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon semptomları (Weems, Russell, Neill, Berman ve Scott, 2016) ile ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Mevcut çalışma ise, varoluşsal kaygıların kişilik özellikleri ile ilişkisini incelemeyi hedeflemektedir. Alanyazında, kaygılar ve kişilik arasındaki ilişkinin ayrıntılı olarak incelendiği yakın zamandaki tek bir çalışma göze çarpmaktadır. Shumaker, Killian, Cole, Hrubby ve Grimm (2017) varoluşsal kaygıların genç yetişkinlerde kişilik özellikleri ve terapide kuramsal yönelim tercihi üzerindeki ilişkisini araştırmıştır. Bu araştırmada Tillich'in (1952a) varoluşsal kaygı türleri; kişiliğin duygusal dengesizlik, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve öz disiplin alt faktörleri ile açıklanabileceğini ileri süren Beş Faktörlü Kişilik Modeli (McCrae ve Costa, 2003) çerçevesinde incelenmiştir. Bu araştırmada duygusal dengesizlik ile kader ve boşluk kaygılarının doğrusal olarak; dışadönüklük ile suçluluk ve boşluk kaygılarının ters olarak ve öz disiplin ile suçluluk kaygısının ters olarak ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların %99'unun varoluşsal kaygı ölçeği maddelerinden en az birini onayladığı görülmüştür. Her ne kadar tek bir çalışma sonucunda genelleme yapmak mümkün olmasa da bu sonuç varoluşsal kaygıların oldukça yaygın olduğu, hatta evrensel olabileceği izlenimini vermektedir. Ayrıca sonuçlar genç yetişkinlerin bu kaygıları yoğun düzeylerde yaşadığını da ortaya çıkarmıştır.

Geçmişte, varoluşsal kaygılar arasındaki ölüm kaygısının kişilik ile ilişkisinin incelendiği iki farklı çalışma göze çarpmaktadır (bkz. Neufeldt ve Holmes, 1979; Frazier ve Foss-Goldman, 1989). Yakın zamanda ise, yukarıda da belirtildiği üzere, Shumaker ve arkadaşları (2017) kişilik ve varoluşsal kaygılar arasındaki ilişkiyi araştırmanın kaygıların tanı, değerlendirme ve tedavi sürecinde çok bilgilendirici olabileceğini belirterek bir araştırma yapmışlardır. Ancak, mevcut araştırmaların varoluşsal kaygıları açıklayan kuramlara çok yönlü olarak değinmediği; varoluşsal kaygılar ile kişilik özelliklerinin ilişkisi incelenirken yalnızca Tillich'in (1952a) kuramının temel alındığı görülmektedir. Buna neden olarak yukarıda belirtildiği gibi Yalom'un (2018) varoluşsal konuları araştırma konusundaki tavrı ve Yalom'un kuramı temel alınarak oluşturulan Varoluşsal Kaygı Ölçeği'nin (Bylski ve Westman, 1991) psikometrik anlamda tartışmalı olması gösterilebilir (van Bruggen ve ark., 2015). Bununla birlikte, varoluşsal kaygıların kişilik özellikleri ile ilişkisinin ülkemizde daha önce incelenmediği görülmektedir.

Varoluşsal kaygıların psikolojik bozuklukları anlamada ve tedavide önemli bir faktör olabileceği bulunmuştur (van Bruggen, Vos, Bohlmeijer ve Glas'tan aktaran van Bruggen ve ark., 2015). Tillich (1952b) kaygıyı, kişiliğin yapısal unsurları arasındaki çözülmemiş çatışmaların farkındalığı olarak tanımlamıştır. Bunlara ek olarak Hounkpatin, Wood, Boyce ve Dunn (2015) kişilik ile varoluşsal kaygılar arasındaki ilişkiyi araştırmanın oldukça bilgilendirici olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla kişilik özellikleri ile her bir varoluşsal kaygı türü arasındaki ilişki hakkında bilgi sahibi olmak adına yapılan bu araştırmanın, kaygıların temel nedenlerine yönelik gelecek araştırmalara ışık tutabileceği ve kaygıyı yönetme yolunda ruh sağlığı uzmanlarına fikir verebileceği öngörülmektedir. Yukarıda sözü edilenler ışığında, bu çalışma Yalom'un kuramında ölüm, anlamsızlık,yalıtım ve özgürlük olarak belirtilen varoluşsal kaygıların Gençöz ve Öncül'ün (2012) çalışması sonucunda ortaya çıkan altıncı faktörle birlikte dışadönüklük, uyumluluk, öz disiplin, duygusal dengesizlik, deneyime açıklık ve negatif değer faktörleriyle ilişkisini araştırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın diğer bir amacı ise üniversite öğrencilerinin sağlığının ve cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyini içeren demografik değişkenlerin varoluşsal kaygı ile ilişkisini incelemektir. Yalom (2018), yukarıda da belirtildiği gibi, varoluşsal kaygıların derin kişisel düşünme durumları ya da geri alınması mümkün olmayan büyük kararlar gibi uç durumlarda ya da yaşam deneyimleri sonrasında ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Bu açıdan, öğrencilerin psikolojik ve fiziksel hastalık geçmişinin genel olarak varoluşsal kaygıyı açıklamada önemli olabileceği öngörülmektedir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin lisans eğitimlerini tamamladıktan sonra kariyer ya da eş seçimi gibi karar gerektiren durumlarda olmaları yine bu uç durumlara ya da deneyimlere örnek olarak gösterilebilir. Gizir (2005), son sınıf üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada, öğrencilerin %27'sinin iş bulma kaygısı yaşadığını bulmuştur. Genç nüfusun işsizlik oranlarının ne denli büyük bir sosyal ve ekonomik sorun olduğunu vurgulayan Dursun ve Aytaç (2012), yaptıkları çalışmanın sonucunda üniversite öğrencilerinin iş bulma ümitleri ile sürekli kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Varoluşsal kaygılar ile kişilik faktörleri arasındaki ilişkiyi üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyleri ile birlikte araştırmanın, 15-24 yaş arasındaki gençlerde 2014 yılı Ocak ayı ile 2018 yılı Aralık ayı arasında %6.8 oranında arttığı görülen işsizlik oranına (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019) bağlı olarak ortaya çıkabilecek olası ekonomik sorunların üniversite öğrencileri üzerindeki etkilerine dair bilgileri genişleteceği, bu alanda yapılması mümkün olan sosyal politikalara da fikir sağlayacağı düşünülmektedir. Berman ve arkadaşlarının (2006), 15-18 yaşları arasındaki ergenlerle yapmış olduğu çalışmada sınıf düzeyi ve varoluşsal kaygılar arasında ilişki olmadığı bulunmuştur. Miller ve Rottinghaus (2014) ise, üniversitedeki sınıf düzeyi ile durumluk kaygı ve anlam arayışı arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin mezuniyete yaklaşıyor olmalarının varoluşsal kaygı açısından fark yaratıp yaratmayacağı bilinmemektedir. Mevcut çalışma, incelediği yaş grubu ve Türkiye'de yapıyor olmasıyla bu konuda henüz araştırılmamış bir soruya cevap aramaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmaya, Ankara'da TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerde lisans eğitimine devam eden 212 kadın (%66.5) ve 107 erkek (%33.5) 319 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların %19.4'ü ($n = 62$) hazırlık okulu, %22.6'sı ($n = 72$) birinci sınıf, %6'sı ($n = 19$) ikinci sınıf, %19.1'i ($n = 61$) üçüncü sınıf ve %32.9'u ($n = 105$) dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmuştur.

Katılımcıların yaş ortalaması 20.84 ($S = 1.86$) olarak hesaplanmıştır. 234 (%73.4) katılımcı daha önce hayatı tehdit eden bir fiziksel hastalık yaşamadığını, 84 (%26.3) katılımcı ise yaşadığını bildirmiştir. Psikolojik bozukluk geçmişi sorulduğunda, 262 (%82.1) katılımcı daha önce herhangi bir psikolojik bozukluk yaşamadığını, 55 (%17.2) katılımcı ise yaşadığını bildirmiştir. Psikolojik bozukluk yaşadığını bildirenler arasında, 16 (%5) katılımcı daha önce psikoterapi; 18 (%5.6) katılımcı farmakoterapi; 10 (%3.1) katılımcı hem psikoterapi hem farmakoterapi hizmeti aldığını belirtmiş; 6 (%1.9) katılımcı ise tedavi aldığını belirtmiş ancak tedavi türünü açıklamamıştır. Beş (%1.6) katılımcı ise herhangi bir tedavi almamıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan bu formda, katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, öğrenim gördükleri fakülteleri, sınıf düzeyleri ve daha önce bir psikolojik

bozukluk veya hayati tehlike içeren bir fiziksel hastalık yaşayıp yaşamadıklarına ilişkin sorular sorulmuştur.

Temel Kişilik Faktörleri Ölçeği: Gençöz ve Öncül (2012) tarafından kişilik özelliklerini değerlendirmek adına geliştirilmiş olan bu ölçek 45 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, temel beş kişilik faktörüne (dışadönüklük, uyumluluk, öz disiplin, duygusal dengesizlik, deneyime açıklık) ek olarak Türkiye örnekleminde bulunan negatif değer faktörünü tanımlarken kullanılan 45 sıfatı içermektedir. Bu sıfatlar 5'li Likert (1 = "Hiç uygun değil", 5 = "Çok uygun") ölçeği kullanılarak puanlanmaktadır. Ölçekte dışadönüklük (örn., konuşkan, girişken), uyumluluk (örn., duyarlı, paylaşımcı) ve öz disiplin sekizer madde (örn., çalışkan, düzenli), deneyime açıklık (örn., cesur, kabiliyetli) ve negatif değer (örn., yapmacık, içten pazarlıklı) altışar madde ve duygusal dengesizlik (örn., aceleci, saldırgan) dokuz madde ile ölçülmektedir. Alt ölçeklerdeki yüksek puanlar bireyin o kişilik özelliğini daha güçlü şekilde gösterdiğini ifade etmektedir. Ölçek geliştirme aşamasında altı faktörün iç tutarlılık katsayılarının .71 ile .89 arasında değiştiği bulunmuştur. Mevcut çalışmada alt faktörlerin Cronbach α katsayıları dışadönüklük için .86, uyumluluk için .86, öz disiplin için .86, duygusal dengesizlik için .80, deneyime açıklık için .72, negatif değer için .56 olarak bulunmuştur.

Varoluşsal Kaygılar Ölçeği: Varoluşsal kaygıları ölçmek amacıyla Yıkılmaz (2016) tarafından oluşturulan Varoluşsal Kaygılar Ölçeği, 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ölüm, yalıtılmışlık ve özgürlük kaygıları için beşer madde bulunurken anlamsızlık kaygısı 10 madde ile ölçülmektedir. Alt ölçeklerdeki yüksek puanlar, değerlendirilen boyutta daha yüksek kaygı sonucunu ifade etmektedir. Ölçek, 5'li Likert ölçeği (1 = "Beni hiç yansıtmıyor", 5 = "Beni tamamen yansıtıyor") üzerinde puanlanmaktadır. Yıkılmaz (2016), ölçeğin iç tutarlılık katsayısını .85 olarak bildirmiştir. Alt faktörlerin iç tutarlılık katsayıları ise .70 ile .87 arasında değişmiştir. Mevcut çalışmada alt faktörlerin Cronbach α katsayıları anlamsızlık kaygısı için .88, ölüm kaygısı için .78, yalıtılmışlık kaygısı için .71, özgürlük kaygısı için .76 ve toplam varoluşsal kaygı için .84 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma öncesinde TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İnsan Araştırmaları Değerlendirme Kurulu'ndan izin alınmıştır. Veri toplama araçları 2019 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında lisans düzeyinde farklı fakültelerde ve sınıf düzeylerinde eğitim alan gönüllü katılımcılara üniversite yerleşkesinde elden ulaştırılmıştır. Uygulamanın öncesinde araştırmaya yönelik bilgiler katılımcılara sözlü olarak ve aydınlatılmış onam formu aracılığıyla iletilmiştir ve katılımcıların formu imzalamaları istenmiştir.

Veri analizi IBM SPSS v23.0 bilgisayar yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin iç tutarlılığı için Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır. Veri kontrolü ve temizliğinin ardından, katılımcıların ve çalışma değişkenlerinin özelliklerini değerlendirmek amacıyla betimleyici analizler yapılmıştır. Çalışma değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla, çift yönlü Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Temel analizler ise, varoluşsal kaygı türleri ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi amacıyla yapılan doğrusal çoklu regresyon analizlerini kapsamıştır.

Bulgular

Analizler öncesinde veriler, veri girişi, eksik değerler, uç değerler ve analizlerin varsayımlarının değerler ile uyumu açısından incelenmiştir. Değişkenlerin dağılımı ve

birbirleri ile ilişkileri incelendiğinde, normallik, doğrusallık ve eşdeğişkenlik varsayımlarının karşılandığı ve korelasyon analizi temelinde değişkenler arası çoklu ortak doğrusallık olmadığı görülmüştür. Üç katılımcının verisi Mahalanobis uzaklığı yöntemine göre $p < .001$ düzeyinde çoklu uç değer olarak belirlenmiştir. Böylece, bu katılımcıların verileri veri setinden çıkarılarak, çalışma değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesine 316 katılımcının verisi ile devam edilmiştir.

Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Analizi

Çalışma değişkenlerinin ortalama, standart sapma ile minimum ve maksimum değerleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Temel Çalışma Değişkenlerinin Ortalama, Standart Sapma ile Minimum ve Maksimum Değerleri

Değişken	Ort.	S	Minimum-Maksimum Değer
<i>Kişilik Özellikleri</i>			
Dışadönüklük	28.14	6.52	10-40
Uyumluluk	33.24	4.53	18-40
Öz Disiplin	27.48	6.48	8-40
Duygusal Dengesizlik	25.51	6.56	10-41
Deneyime Açıklık	21.57	4.00	9-30
Negatif Değer	9.71	2.88	6-21
<i>Varoluşsal Kaygı Türleri</i>			
Anlamsızlık Kaygısı	20.64	6.97	10-44
Ölüm Kaygısı	9.14	4.17	5-25
Yalıtılmışlık Kaygısı	11.94	4.11	5-25
Özgürlük Kaygısı	10.29	3.77	5-22
Toplam Varoluşsal Kaygı	52.00	12.42	28-90

Ölçeklerdeki madde sayıları temel alınarak her ölçekten alınabilecek minimum ve maksimum değerlerin mutlak orta noktası (madde sayısı $\times 5 / 2$) göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların toplam varoluşsal kaygı puanı ile varoluşsal kaygı ölçeğinin alt boyutlarındaki puanların ilgili ölçeklerin mutlak orta noktalarının altında olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların kaygı düzeylerinin görece düşük olduğu izlenimi vermektedir.

Varoluşsal kaygı ölçeğinin alt ölçekleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise, anlamsızlık kaygısı ve ölüm kaygısı hariç, tüm varoluşsal kaygı alt ölçekleri arasında .15 ve .72 arasında $p < .01$ düzeyinde anlamlı korelasyon katsayıları elde edilmiştir. Toplam varoluşsal kaygı puanının en yüksek korelasyon katsayısına sahip olduğu alt ölçek yalıtılmışlık kaygısı ($r = .72$, $p < .01$) iken, en düşük korelasyon katsayısına sahip olduğu alt ölçek ise ölüm kaygısı ($r = .52$, $p < .01$) olarak belirlenmiştir. Kişilik özelliklerinin birbirleri ile olan ilişkisi incelendiğinde ise, dışadönüklük ve duygusal dengesizlik boyutlarının birbirleri ile ($r = -.08$, $p > .05$) ve deneyime

açıklık ve negatif değer boyutlarının birbirleri ile ($r = -.10, p > .05$) anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı görülmüştür. Bunun dışındaki alt boyutlar arasında $-.12$ ve $.51$ arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı korelasyon katsayıları olduğu bulunmuştur. Çalışma değişkenleri arasındaki korelasyonlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Varoluşsal Kaygıların Çalışma Değişkenleri ile İlişkisinin İncelenmesi

Çalışmanın amacı doğrultusunda, varoluşsal kaygıları yordayan değişkenleri saptayabilmek adına bir dizi doğrusal çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizlerinde birinci adımda eşitliğe demografik değişkenler yani cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi; ikinci adımda öz bildirime dayalı psikolojik bozukluk geçmişi ve hayatı tehdit eden fiziksel hastalık geçmişi; son aşamada ise kişilik özellikleri eşitliğe girilmiştir. Yapılan beş farklı regresyon analizinde, bağımlı değişken olarak toplam varoluşsal kaygı, yalıtılmışlık kaygısı, ölüm kaygısı, özgürlük kaygısı ya da anlamsızlık kaygısı kullanılmıştır. Analizlerin bulguları Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, üniversite öğrencileri örnekleminde varoluşsal kaygıların demografik değişkenler, sağlık göstergeleri ve kişilik özellikleri ile ilişkisi araştırılmıştır. Varoluşsal kaygı ölçeğinden alınan ortalama puanlar Shumaker ve ark. (2017) çalışma örneklemiyle karşılaştırıldığında mevcut çalışmanın örnekleminin varoluşsal kaygısının yoğun düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu farka neden olarak, ölçüm araçlarının farklı olması gösterilebilir. Ayrıca, genel olarak varoluşsal kaygı boyutlarında düşük puanlar elde edilmesinin, bu kaygıların gün yüzüne çıkarılmasının çok zor olmasıyla açıklanması mümkündür. Yıkılmaz’ın (2016) Türkiye’de üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırma sonucunda da üniversite öğrencilerinin varoluşsal kaygı düzeylerinin orta düzeyin altında olduğu bulunmuştur. Türkiye örnekleminde, dini inancın da etkisiyle, yaygın olduğu düşünülen ölüm için kaygılanmanın ve üzülmünün doğru olmayacağı inancının (Koçin, 2003) bu sonuçları kısmen açıklaması olası görünmektedir.

Yapılan analizler sonucunda, demografik değişkenlerin toplam varoluşsal kaygı puanını yordamada yeterli olmadığı bulunmuştur. Özellikle yaş ve sınıf düzeyi ile ilgili olarak, çalışmanın örnekleminin dar bir yaş aralığına sahip olmasının çoğunlukla anlamlı olmayan bulguları açıklaması olasıdır. Varoluşsal kaygıları anlamada, tek başına yaştan ziyade, yaşam öyküsü ve yaşlanma sürecine uyum gibi çeşitli etkenlerin bir arada düşünülmesinin önemli olabileceği belirtilmektedir (Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Sınıf düzeyi ile ölüm kaygısı arasındaki negatif yöndeki ilişki Misra ve McKean’in (2000), birinci ve ikinci sınıf üniversite öğrencilerinin üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre strese daha çok reaksiyon gösterdikleri, buna neden olarak alt sınıfların henüz yeterli sosyal desteği bulamayabileceği ve zaman yönetimini iyi sağlayamayabilecekleri bulgusuyla paralellik göstermektedir. Özgürlük kaygısıyla demografik değişkenlerin ilişkisine bakıldığında kadınların erkeklere göre daha yüksek özgürlük kaygısı gösterdiği görülmektedir. Varoluşçu kuramcılara göre, kaygı kişisel özgürlük için ödenen bir bedel durumundadır (Lader, 1972). Özgürlük kaygısı kavramına göre, bireyler yaşadıkları hayattan sorumlu olmanın kaygısını yaşarlar. Özellikle, sorumluluk ve özgürlük arasındaki dengenin sağlanması zor olmakla birlikte, bu denge varoluşsal özgürlük kaygısının aşılmasındaki en önemli araçtır (Wong, 2010). Kadınların günlük yaşamlarında artan yükümlülükleri ve zaman baskısı (Mattingly ve Sayer, 2006) gibi

Tablo 2. Çalışma Değişkenleri Arası Korelasyonlar (N = 316)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.Cinsiyet ^a	1															
2.Sınıf	.06	1														
3.Yaş	.04	.69**	1													
4.Psikolojik Bozukluk ^b	.09	-.03	.00	1												
5.Hayatı Tehdit Eden Fiziksel Hastalık ^b	-.08	-.16**	-.16**	.06	1											
6.Dışadönüklük	.03	-.02	-.08	.09	-.12**	1										
7.Uyumluluk	-.20**	.04	-.02	.09	-.05	.32**	1									
8.Öz Disiplin	-.02	.17**	.14	.07	.00	.16**	.17**	1								
9.Duygusal Dengesizlik	-.10	-.11*	-.10	-.15**	-.03	-.08	-.14*	-.16**	1							

Demir & İkizer

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
10.Deneyime Açıklık	-.14*	.03	-.02	.08	-.07	.51**	.24**	.19**	-.12*	1						
11.Negatif Değer	.16**	-.08	-.02	-.03	-.07	-.12*	-.39**	-.20**	.28**	-.10	1					
12.Anlamsızlık Kaygısı	-.09	-.06	-.08	-.08	.18**	-.36**	-.42**	-.47**	.10	-.39**	.25**	1				
13.Ölüm Kaygısı	-.09	-.09	-.16**	-.14*	-.09	-.08	-.03	-.06	.16**	-.04	.01	.02	1			
14.Yalıtılmışlık Kaygısı	.06	-.09	-.03	-.24**	.01	-.46**	-.31**	-.26**	.37**	-.30**	.27**	.32**	.29**	1		
15.Özgürlük Kaygısı	-.15**	-.07	-.04	-.10	-.00	-.30**	.01	-.21**	.25**	-.43**	.15**	.15**	.27**	.38**	1	
16. Toplam Varoluşsal Kaygı	-.11	-.11*	-.12*	-.20**	.07	-.47**	-.34**	-.43**	.31**	-.46**	.28**	.72**	.52**	.72**	.61**	1

Not. ^a1= kadın, 2 = erkek, ^b1 = evet, 2 = hayır. * $p < .05$, ** $p < .01$.

Tablo 3. Varoluşsal Kaygı Puanlarının Yordanmasında Çalışma Değişkenlerinin Rolüne İlişkin Regresyon Analizlerinin Sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	R	ΔR^2	β	t	ΔF	R	ΔR^2	β	t	ΔF
Yalıtılmışlık Kaygısı					Ölüm Kaygısı					
Model I	.13	.02			1.73	.18	.03			3.42*
Cinsiyet ^a			.07	1.25				-.10	-1.68	
Yaş			-.18	-1.98*				.09	.97	
Sınıf Düzeyi			.12	1.30				-.22	-2.40*	
Model II	.29	.07			11.19***	.24	.03			4.46*
Psikolojik Bozukluk			-.26	-4.73***				-.12	-2.22*	
Geçmiş ^b Hayatı Tehdit										
Eden Fiziksel Hastalık Geçmiş ^b			.03	.46				-.11	-1.86	
Model III	.63	.31			25.46***	.29	.02			1.31
Dışadönüklük			-.36	-6.57***				-.10	-1.50	
Uyumluluk			-.07	-1.27				-.02	-.32	
Öz disiplin			-.11	-2.26*				-.01	-.09	
Duygusal dengesizlik			.27	5.50***				.13	2.15*	
Deneyime açıklık			-.04	-.71				.03	.45	
Negatif değer			.07	1.43				-.04	-.68	
Özgürlük Kaygısı					Anlamsızlık Kaygısı					
Model I	.16	.03			2.73*	.10	.01			1.14
Cinsiyet ^a			-.14	-2.52*				-.08	-1.48	
Yaş			-.10	-1.08				-.08	-.91	
Sınıf Düzeyi			.06	.63				.05	.50	
Model II	.19	.01			1.37	.22	.04			6.19**
Psikolojik Bozukluk			-.09	-1.66				-.09	-1.57	
Geçmiş ^b										

Hayatı Tehdit							
Eden Fiziksel		.01	.05			.18	3.24**
Hastalık Geçmiş ^b							
Model III	.55	.26		18.55***	.67	.40	37.00***
Dışadönüklük			-0.15	-2.60*			-0.11
Uyumluluk			.23	4.03***			-0.27
Öz disiplin			-0.09	-1.65			-0.37
Duygusal dengesizlik			.15	2.96*			-0.06
Deneyime açıklık			-0.36	-6.26***			-0.17
Negatif değer			.07	2.33*			.10
Toplam Varoluşsal Kaygı							
Model I	.14	.02		2.14			
Cinsiyet ^a			-0.10	-1.73			
Yaş			-0.11	-1.17			
Sınıf Düzeyi			.01	.10			
Model II	.26	.07		7.46**			
Psikolojik Bozukluk			-0.21	-3.69***			
Geçmiş ^b							
Hayatı Tehdit							
Eden Fiziksel			.08	1.36			
Hastalık Geçmiş ^b							
Model III	.69	.48		40.22***			
Dışadönüklük			-0.26	-5.12***			
Uyumluluk			-0.11	-2.29*			
Öz disiplin			-0.27	-6.08***			
Duygusal dengesizlik			.15	3.29**			
Deneyime açıklık			-0.21	-4.13***			
Negatif değer			.11	2.24*			

Not. ^a1= kadın, 2 = erkek, ^b1 = evet, 2 = hayır. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

nedenler dolayısıyla sorumluluk ve özgürlük arasındaki dengeyi sağlamakta erkeklere kıyasla daha fazla zorlanıyor olabileceklerini düşündürmektedir.

Sağlık göstergeleri incelendiğinde, geçmişte psikolojik bozukluk bildirmenin toplam varoluşsal kaygı puanı ile yalıtılmışlık ve ölüm kaygı puanlarını anlamlı olarak yordadığı görülmektedir. Kaygı bozukluğu gibi psikolojik bozukluklara, Dünya'nın yıkıldığı ya da yok olacağı hissi veya kontrol kaygısı hissi eşlik edebileceğinden (Karakuş ve ark., 2012), bu bireylerde varoluşsal kaygı düzeylerinin yüksek olması olasıdır. Ayrıca, psikolojik bozukluk yaşayan bireylerin maruz kaldığı damgalama ve dışlanma strese (Levy, Celen-Demirtas, Surguladze ve Sweeney, 2014) ve dolayısıyla yalıtılmışlık kaygısına neden olabileceğinden bu bulgu beklenen yöndedir. Psikolojik bozukluk geçmişi ile ölüm kaygısı arasındaki anlamlı ilişki, White ve Handal'ın (1991) ölüm kaygısına sahip bireylerin daha fazla psikolojik belirti bildirdiklerine yönelik bulgusunu destekler niteliktedir. Yalom (2018) ölümün bütün psikopatolojilerin kaynağı olduğunu belirtmiştir. Ölüm kaygısının kişilik özelliklerinden yalnızca duygusal dengesizlik ile ilişki göstermesi duygusal dengesizliğin psikopatoloji ile yüksek düzeyde ilişkili bulunmasıyla (Goodwin ve Friedman, 2006) açıklanabilir. Hayatı tehdit eden fiziksel rahatsızlık geçmişi olan katılımcıların ise anlamsızlık kaygısı puanlarının daha düşük olduğu görülmüştür. Bu bulgu, bir şekilde ölüm ile yüzleşmiş kişilerin hayatı anlamlandırma daha başarılı olduklarını (Yalom, 2018) doğrular niteliktedir. Ayrıca, bu bulgunun olası travmatik bir olay sonrası hayata daha kabullenici şekilde bakabilmeyi anlatan travma sonrası gelişim kavramı (Tedeschi ve Calhoun, 2009) ile ilişkilendirilmesi de mümkündür. Bu bulgular ışığında ölümle bir şekilde yüzleşmiş kişilerin bu durumu geride bırakıp yaşadıkları hayatı daha kolay anlamlandırabilmiş olmaları mümkündür.

Varoluşsal kaygı türlerinin kişilik özellikleri ile ilişkisi incelendiğinde, olumsuz olarak atfedilen duygusal dengesizlik ve negatif değer faktörlerinin varoluşsal kaygılarla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Varoluşsal kaygı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye yönelik az sayıda araştırmanın, özellikle ölüm korkusu bildirenlerin daha gergin oldukları, başkalarına daha zor güvendikleri (Neufeldt ve Holmes, 1979), duygusal dengesizliğe ek olarak yüksek duygusallık ya da saldırganlık gibi özellikler ile karakterize Tip A kişilik özellikleri gösterdikleri (Frazier ve Foss-Goldman, 1989) bulguları düşünüldüğünde, duygusal dengesizliğin anlamsızlık kaygısı hariç tüm varoluşsal kaygı türlerini yordaması beklendiktir. Duygusal dengesizlik kişilik özelliğine sahip bireylerin psikolojik sıkıntılar yaşama eğilimlerinin (Weinstock ve Whisman, 2006) ve düşük düzeyde sosyal destek almalarının (Gençöz ve Öncül, 2012) yüksek kaygı düzeylerini açıklamada yardımcı bir bilgi olabileceği düşünülmektedir. Negatif değer kişilik özelliğinin toplam varoluşsal kaygı puanları ile özgürlük ve anlamsızlık kaygısı puanlarını da yorduyor olması, negatif değer faktörünün psikolojik iyi olma halini olumsuz etkilediği bulgusuyla (Gençöz ve Öncül, 2012) tutarlı görünmektedir.

Çalışmada, duygusal dengesizlik ve negatif değer ile kıyaslandığında, dışadönüklük, uyumluluk, öz disiplin ve deneyime açıklık gibi olumlu olarak atfedilen kişilik özelliklerinin ise –ölüm kaygısı hariç– varoluşsal kaygılarla negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Dışadönüklük kişilik özelliğinin ölüm kaygısı hariç tüm varoluşsal kaygı puan türleri ile negatif ilişkili olması, bu alandaki tek çalışmayla da tutarlı olarak (Shumaker ve ark., 2017), Yalom'un (2018) varoluşsal kaygıları ortaya çıkaran derin düşünme süreçlerinin bireyin yalnız kaldığı durumlarda ortaya çıktığını belirten görüşünü desteklemektedir. Ek olarak dışadönüklük kişilik özelliğinin yüksek düzeydeki psikolojik dayanıklılık ile ilişkili olması

(Balgiu, 2017) da bu bulguyu açıklar niteliktedir. Uyumluluk kişilik faktörünün ölüm kaygısı hariç tüm varoluşsal kaygı türleri ile negatif yöndeki anlamlı ilişkisinin, uyumlu kişilik özelliği gösteren bireylerin, öz odaklı hedeflerdense sosyal ilişkilerin kalitesine önem vermesi (Wilkowski, Robinson ve Meier, 2006) dolayısıyla varoluş hakkında düşünmeyi tercih etmeyebilecekleri ile açıklanması olasıdır. Öz disiplin kişilik faktörünün ise yalıtılmışlık kaygısı, anlamsızlık kaygısı ve toplam varoluşsal kaygı puanını yordadığı görülmüştür. Öz disiplinin kaygı ile negatif ilişkisi bilindiğinden (Kotov, Gamez, Schmidt ve Watson, 2010) bu sonuç beklendiktir. Deneyime açıklık ise, özgürlük ve anlamsızlık kaygılarına ek olarak toplam varoluşsal kaygı ile de ilişkili bulunmuştur. Williams, Rau, Cribbet ve Gunn (2009) yüksek düzeyde deneyime açıklık özelliği gösteren bireylerin düşük düzeyde deneyime açıklık özelliği gösteren bireylere göre strese daha fazla dayanıklı olduğunu bulmuştur. Strese karşı dayanıklı olan bireylerin kaygı seviyelerinin de düşük olması beklenir bir sonuçtur.

Ölüm kaygısının varoluşsal kaygılarla en düşük düzeyde ilişkili varoluşsal kaygı olarak bulunması önceki çalışmalarla tutarlılık göstermemektedir. Shumaker ve ark. (2017) ve Yıkılmaz'ın (2016) araştırmalarında ölüm kaygısının varoluşsal kaygılar ile oldukça ilişkili olduğu görülmüştür. Türkiye örneğinde varoluşsal kaygılara ilişkin az sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye'den katılımcıların daha önce savaş gibi deneyimleri olan Boşnak (Yıldız, 1999) ve Kosovalı (Gashi, 2011) katılımcılar ile kıyaslandığında herhangi savaş deneyimleri olmamasına rağmen daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı bildirdikleri; bununla birlikte, yine bölgenin şartları nedeniyle ölüm ile daha çok karşılaştıkları düşünülen Ürdünlü öğrenciler ile yapılan bir karşılaştırmada (Ayten, 2009) daha düşük ölüm kaygısı bildirdikleri bilinmektedir. Bu bulgular, ülkemizde ölüm kaygısının, diğer ülkelerdekine kıyasla, yaşam deneyimlerinden görece bağımsız olabileceğini düşündürmektedir. Lester, Templar ve Abdel Khalek (2007) tarafından üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem üzerinde yapılan bir incelemede ise, Türkiye, 40 ülke arasında İspanya ve Hong Kong ile birlikte en düşük düzeyde ölüm kaygısına sahip üç ülkeden biri olarak bulunmuştur. Gelecek çalışmalarda varoluşsal ölüm kaygısının Türkiye örneğinde nasıl deneyimlendiğinin, ifade edildiğinin ve bunun sosyokültürel ve politik bağlam ile ilgili olabilecek yönlerinin daha ileri araştırılması bu konuya ışık tutacaktır. Kişilik özelliklerinin, diğer varoluşsal kaygı türlerinden farklı olarak, ölüm kaygısındaki varyansın yalnızca küçük bir kısmını açıkladığı ve bunun da istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu da ölüm kaygısının diğer varoluşsal kaygı türlerine kıyasla farklı özellikler taşıyor olabileceği ve/veya örnekteki katılımcılar tarafından farklı algılanmış olabileceği izlenimini güçlendirmektedir.

Toplam varoluşsal kaygı ile en yüksek korelasyon katsayısına sahip alt ölçek olan anlamsızlık kaygısı da diğer varoluşsal kaygı türlerinden farklı olarak duygusal dengesizlik ile ilişkili olmayan ve ayrıca, fiziksel hastalık geçmişi ile ilişkili olan tek kaygı türü olarak bulunmuştur. Varoluşsal kaygı türleri arasında birbiri ile anlamlı ilişkiye sahip olmayan tek çiftin ölüm kaygısı ve anlamsızlık kaygısı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu iki varoluşsal kaygı türünün kavramsal olarak birbirinden oldukça farklı olabileceği izlenimi edinilmektedir. Alan yazında konuyla ilgili araştırmalara bakıldığında Berman ve ark. (2006), Tillich'in kuramını temel alarak yaptıkları çalışmada kader ve ölüm ile boşluk ve anlamsızlık faktörleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yıkılmaz'ın (2016) çalışmasında ise ölüm ve anlamsızlık kaygısı düşük düzeyde ilişkili görülmektedir. Yukay Yüksel, Güneş ve Akdağ'ın (2017) Türkiye'de yaşayan bireylerle yaptığı çalışmada hayattaki anlam ile ölüm kaygısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunurken anlam varlığı ve anlam arayışı ölüm kaygısıyla ilişkili bulunmamıştır. Tüm bu bilgilerin ışığında

ölüm ve anlamsızlık kaygısı arasındaki ilişkiyi netleştirmek adına Türkiye örnekleminde daha fazla çalışma yapılması ve anlamı ifade eden terimin netleştirilmeye çalışılması önerilmektedir.

Varoluşsal kaygı ile kişilik faktörlerinin ilişkisini inceleyen bu çalışmanın klinik müdahalelere ışık tutması beklenmektedir. Tanımlanan kişilik özelliklerinin varoluşsal kaygıyı yordama gücü düşünüldüğünde, belirli kişilik özelliklerine sahip bireylerin belirli türdeki varoluşsal kaygıları ile ilgili müdahaleler yapılmasının süreci kolaylaştırması mümkündür. Yalom (2018), terapi sürecinde ölüm kaygısı gibi evrensel varoluşsal kaygılara değinilmemesine bir neden olarak da terapistlerin konuyu açmaktan kaçınmalarını göstermiş, bu durumu çözmek adına danışan ve terapistin iç dünyalarına bakmak için cesaretlendirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Mevcut araştırmanın bulgularından yola çıkarak bu cesaretlendirme için danışanların kişilik özelliklerinden yola çıkmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda, ayrıca, boylamsal yöntemlerin kullanılması varoluşsal kaygıların gelişimsel süreçte belirli bir zamanda yoğunlaşma eğilimi gösterip göstermediğini belirlemek de yararlı olacaktır. Ayrıca mevcut çalışma bulguları temelinde değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisi net olarak anlaşılmamaktadır. Bu nedenle, gelecek çalışmalarda farklı araştırma desenlerinin kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Gelecek araştırmalarda farklı nitelikte, daha geniş örneklem ve öz bildirim dayalı ölçümler dışında araştırma yöntemleri kullanılarak bulguların benzer olup olmadığının incelenmesinin Türkiye örnekleminde varoluşsal kaygının anlaşılmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak katılımcıların geçmişteki psikolojik ve fiziksel sağlık sorunları ile ilgili ayrıntıların ve ayrıca halen devam etmekte olan olası sorunların da ele alınması gelecek çalışmaların alan yazına katkısını arttıracaktır.

Sonuç olarak, kişilik özelliklerinin varoluşsal kaygıları yordamada güçlü olduğu görülmektedir. Varoluşsal kaygılar evrenseldir (Yalom, 2018); ancak yoğun olarak yaşadıklarında birçok psikolojik bozukluk ile ilişkili olabilecekleri bilinmektedir (Berman ve ark., 2006). Bu nedenle, bu türdeki kaygılara yönelik müdahalelerin geliştirilmesinin ya da iyileştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Olumsuz olarak nitelendirilebilecek duygusal dengesizlik ve negatif değer gibi kişilik özelliklerine sahip bireylerde bu kaygıların daha yoğun olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kişilik özelliklerinin varoluşsal kaygı ile oldukça ilişkili oldukları düşünüldüğünde, olumlu kişilik özelliklerini güçlendirmenin kaygıları yönetmeye yönelik uygulamalar kapsamında yardımcı rolü olabileceği varsayılmaktadır.

Kaynakça

- Ayten, A. (2009). Üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı: Türk ve Ürdünlü öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 85-108.
- Balgiu, B. A. (2017). Self-esteem, personality and resilience. Study of a students emerging adults group. *Journal of Educational Sciences and Psychology*, 7(1), 93-99.
- Berman, S. L., Weems, C. F., & Stickle, T. R. (2006). Existential anxiety in adolescents: Prevalence, structure, association with psychological symptoms and identity development. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 285-292. DOI: 10.1007/s10964-006-9032-y
- Bylski, N. C., & Westman, A. S. (1991). Relationships among defense style, existential anxiety, and religiosity. *Psychological Reports*, 68(3 Pt. 2), 1389-1390. DOI: 10.2466/pr0.1991.68.3c.1389
- Craig, E. (2012). Human existence (cún zài): What is it? What's in it for us as existential psychotherapists? *The Humanistic Psychologist*, 40(1), 1-22. DOI: 10.1080/08873267.2012.643680

- Dursun, S., & Aytaç, S. (2012). Üniversite öğrencilerinin işgücü piyasasına yönelik beklentileri ve iş deneyimleri ile umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 373-388. DOI: 10.17475/kastorman.282559
- Frazier, P. H., & Foss-Goodman, D. (1989). Death anxiety and personality: Are they truly related? *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 19(3), 265-274. DOI: 10.2190/141T-Q32F-LPPD-EY3W
- Gashi, F. (2011). Türk ve Kosovalı öğrencilerin ölüm kaygısı üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 45-55.
- Gençöz, T., & Öncül, Ö. (2012). Examination of personality characteristics in a Turkish sample: Development of basic personality traits inventory. *The Journal of General Psychology*, 139(3), 194-216. DOI: 10.1080/00221309.2012.686932
- Gizir, C. A. (2005). Orta Doğu Teknik Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin problemleri üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2). DOI: 10.17860/efd.67011
- Goodwin, R. D., & Friedman, H. S. (2006). Health status and the five-factor personality traits in a nationally representative sample. *Journal of Health Psychology*, 11(5), 643-654. DOI: 10.1177/1359105306066610
- Hounkpatin, H., Wood, A., Boyce, C., & Dunn, G. (2015). An existential-humanistic view of personality change: Co-occurring changes with psychology well-being in a 10 year cohort study. *Social Indicators Research*, 121, 455-470. DOI: 10.1007/s11205-014-0648-0
- Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kesebir, P. (2014). A quiet ego quiets death anxiety: Humility as an existential anxiety buffer. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106, 610-623. DOI: 10.1037/a0035814
- Koçin, A. (2003). Ölüm gerçeğinin Türk kültürüne ve anadolu Türk şiirine yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 135-160.
- Kotov, R., Gamez, W., Schmidt, F., & Watson, D. (2010). Linking "big" personality traits to anxiety, depressive, and substance use disorders: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(5), 768-821. DOI: 10.1037/a0020327
- Lader, M. H. (1972). The nature of anxiety. *British Journal of Psychiatry*, 121(564), 481-491.
- Lester, D., Templer, D. I., & Abdel-Khalek, A. (2007). A cross-cultural comparison of death anxiety: A brief note. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 54(3), 255-260. DOI: 10.2190/w644-8645-6685-358v
- Levy, B., Celen-Demirtas, S., Surguladze, T., & Sweeney, K. K. (2014). Stigma and discrimination: A socio-cultural etiology of mental illness. *The Humanistic Psychologist*, 42(2), 199-214. DOI: 10.1080/08873267.2014.893513
- Mattingly, M. J., & Sayer, L. C. (2006). Under pressure: Gender differences in the relationship between free time and feeling rushed. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 205-221. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2006.00242.x
- May, R. (1997). *Kendini arayan insan*. (Çev. Karpat, A.). Kuraldışı Yayıncılık.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (2003). *Personality in adulthood: A five factor theory perspective*. New York, NY: The Guilford Press. DOI: 10.4324/9780203428412
- Miller, A. D., & Rottinghaus, P. J. (2014). Career indecision, meaning in life, and anxiety: An existential framework. *Journal of Career Assessment*, 22(2), 233-247. DOI: 10.1177/1069072713493763
- Misra, R., & McKean, M. (2000). College students' academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. *American Journal of Health Studies*, 16(1), 41-51.
- Neufeldt, D. E., & Holmes, C. B. (1979). Relationship between personality traits and fear of death. *Psychological Reports*, 45(3), 907-910. DOI: 10.2466/pr0.1979.45.3.907

- Sezer, S., & Gülleroğlu, H. D. (2017). The predictive power of life satisfaction and self-esteem in existential anxieties. *European Journal of Education Studies*, 3(7), 329-344. DOI: 10.5281/zenodo.818076
- Shumaker, D., Killian, K., Cole, C., Hruby, A., & Grimm, J. (2017). Existential anxiety, personality type, and therapy preference in young adults. *Journal of Humanistic Psychology*. Advance online publication. DOI: 10.5281/zenodo.818076
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. DOI: 10.1207/s15327965pli1501_01
- Tillich, P. (1952a). *The courage to be*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Tillich, P. (1952b). Anxiety, religion, and medicine. *Pastoral Psychology*, 3(9), 11-17.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *İşgücü istatistikleri, işsizlik oranı (%)* [Veri Dosyası]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72velocale=tr> adresinden alınmıştır.
- Weems, C. F., Costa, N. M., Dehon, C., & Berman, S. L. (2004). Paul Tillich's theory of existential anxiety: a conceptual and empirical analysis. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal*, 17(4), 383-399. DOI: 10.1037/11321-001
- Weems, C. F., Russell, J. D., Neill, E. L., Berman, S. L., & Scott, B. G. (2016). Existential anxiety among adolescents exposed to disaster: linkages among level of exposure, PTSD, and depression symptoms. *Journal of Traumatic Stress*, 29, 466-473. DOI: 10.1002/jts.22128
- Weinstock, L. M., & Whisman, M. A. (2006). Neuroticism as a common feature of the depressive and anxiety disorders: A test of the revised integrative hierarchical model in a national sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(1), 68-74. DOI: 10.1037/0021-843X.115.1.68
- White, W., & Handal, P. J. (1991). The relationship between death anxiety and mental health/distress. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 22(1), 13-24. DOI: 10.2190/YBTU-176L-D48C-YQK8
- Wilkowski, B. M., Robinson, M. D., & Meier, B. P. (2006). Agreeableness and the prolonged spatial processing of antisocial and prosocial information. *Journal of Research in Personality*, 40, 1152-1168. DOI: 10.1016/j.jrp.2005.12.004
- Williams, P. G., Rau, H. K., Cribbet, M. R., & Gunn, H. E. (2009). Openness to experience and stress regulation. *Journal of Research in Personality*, 43(5), 777-784. DOI: 10.1016/j.jrp.2009.06.003
- Wong, P. T. P. (2010). What is existential positive psychology? *International Journal of Existential Psychology & Psychotherapy*, 3(1). Erişim adresi: <http://journal.existentialpsychology.org/index.php/ExPsy/article/view/166>
- van Bruggen, V., Vos, J., Westerhof, G., Bohlmeijer, E., & Glas, G. (2015). Systematic review of existential anxiety instruments. *Journal of Humanistic Psychology*, 55(2), 173-201. DOI: 10.1177/0022167814542048
- Yalom, I. D. (2018). *Varoluşçu psikoterapi*. İstanbul: Pegasus.
- Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. (2016). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yıkılmaz, M. (2016). *Üniversite öğrencilerinde varoluşsal kaygı: Erken dönem uyum bozucu şemalar, kontrol odağı ve travma sonrası gelişimin yordayıcılığı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yıldız, M. (1999). Savaş tecrübesi yaşayan Boşnaklar arasında ölüm kaygısı: Türk örnekleme karşılaştırmalı bir çalışma. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 147-162.
- Yukay Yüksel, M., Güneş, F., & Akdağ, C. (2017). Investigation of the death anxiety and meaning in life levels among middle-aged adults. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2, 165-181. DOI: 10.12738/spc.2017.2.0024

Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'in İdari, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Şenay Atam^{a, b}

Özet

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ile bir dönem Karesi Beyliği'nin merkezi olan Balıkesir, Orhan Bey zamanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Yeraltı zenginlikleri, özellikle dokumacılık, deri sanayisi ve ormanları bakımından Osmanlı ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Balıkesir, Osmanlı idarî teşkilatında önce Anadolu eyaletine, daha sonra ise Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı bulunan Karesi Sancağının merkezi olmuştur. 1880-1892 yılları arasında Düyûn-ı Umumiye İdaresi Genel Sekreteri olan Vital Cuinet, bu görevi esnasında Anadolu'yu gezerek Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik, demografik ve idarî yapısını incelemiştir. Elde ettiği izlenim ve verileri ise bir kitap haline getirmiştir. Eser, Paris'te 1892 yılında "La Turque D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De L'asie-Mineure" adıyla dört cilt olarak basılmıştır. Balıkesir şehrini muhtemelen 1891 yılında ziyaret eden Cuinet'in şehre dair elde ettiği bilgiler eserin dördüncü cildinde yer almaktadır. Bu çalışmada Cuinet'in Balıkesir'e dair verdiği bilgiler esas alınarak şehrin XIX. yüzyıl sonlarındaki sosyo-ekonomik, demografik ve idarî yapısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Balıkesir
Cuinet
Karesi
Osmanlı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.669200

According to Vital Cuinet, Administrative, Demographic and Socio-Economic Structure of Balıkesir at the end of the XIXth Century

Abstract

With the weakening of the Anatolian Seljuk State, Balıkesir, which was the center of the Karesi Principality for a period, came under the domination of the Ottoman Empire during the time of Orhan Bey. Balıkesir, which had an important place in the Ottoman economy in terms of underground riches, especially weaving, leather industry and forests, became the center of the Karesi Sanjak, which was connected to the province of Anatolia first and then to the Hudavendigar Province in the Ottoman administrative organization. Vital Cuinet, who served as the General Secretary of the Ottoman Public Debt Administration from 1880 to 1892, visited Anatolia during this duty and examined the socio-economic, demographic and administrative structure of the Ottoman Empire. He had compiled the impressions and data it obtained into a book. The work was published in Paris in 1892 with the name "La Turque D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De L'asie-Mineure" in four volumes. The information obtained by Cuinet, who visited Balıkesir city in 1891, is included in the fourth volume of the work. In this study, the socio-economic structure of the city at the end of the XIXth century has been revealed based on the information of Cuinet about Balıkesir.

Keywords

Balıkesir
Cuinet
Karesi
Ottoman

About Article

Received: 02.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.669200

^a senayatam@osmaniye.edu.tr.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-8672-3063

Giriş

1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ekonominin sıkıntıya girmesi ve Osmanlı Devleti'ni borçlandırarak mali anlamda denetime tabi tutmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın teşviki neticesinde, Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk dış borçlanmasını gerçekleştirmiştir. Osmanlı maliyesi, bundan sonra rahat bir nefes alamamış, tıkanıdığı noktalarda dış borçlanmayı çözüm olarak görmeye başlamıştır. 1854-1874 yılları arasında yaşanan bu hızlı borçlanma süreci sonrasında Osmanlı ekonomisi iflas etmiş ve borçların ödenmesi ile ilgili ilk olarak 6 Ekim 1875 tarihinde bir kararname yayınlamıştır. Avrupalı alacaklıların tepkisi neticesinde borçların ödenebilmesi için önce Rüşum-ı Sitte İdaresi kurulmuştur. Sonradan Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskılarıyla bu idare kaldırılarak yerine 20 Aralık 1881 tarihinde Düyûn-ı Umumiye İdaresi tesis edilmiştir. Bu idarenin bir meclisi vardır ve başkanlığı Fransız ve İngiliz temsilcilerine aittir (Küçük ve Ertüzün, 1994: 58-60; Gürsoy, 1984: 17-59; Pamuk, 2018: 56-63; Birdal, 2010: 53-62).

Vital Cuinet, (1833-1896) Düyûn-ı Umumiye tarafından müfettiş olarak 1880-1892 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir kaynaklarını tespit etmek ve envanterlerini çıkartmak için görevlendirilmiştir. Verilen bu görev Cuinet'e Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında yer alan vilayetlerinde idarî yönetim, yeraltı zenginlikleri, nüfusu, yolları, ormanları, tarımsal ve ticarî faaliyetleri gibi bilgileri toparlamasını sağlamıştır. On iki yıl boyunca Osmanlı topraklarında kalan Vital Cuinet'in yaptığı bu çalışmalar daha sonraları 1892'de Paris'te, La Turquie d'Asie Géographie Administrative ismi altında kitap olarak yayımlanmıştır. Cuinet'in bu eseri hazırlaması da elbette sadece bir devletin idarî, ekonomik ve sosyal yapısını ortaya koymak maksadıyla masumane niyetle yapılmış kültürel bir faaliyet değildir. Osmanlı Devleti'nde demiryollarından, madene, elektriğe varıncaya kadar birçok alanda yatırımları (Issawi, 1982: 69) olan ve nüfuz alanını daha da fazla genişletmek isteyen Fransa'nın eserin hazırlanması aşamasındaki desteği açıktır. Cuinet'in o dönem için yaptığı çalışma, günümüzde Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonlarında şehirlerdeki sosyal-ekonomik, idarî yapıyı ortaya koyması bakımından mühimdir. Son zamanlarda da şehir tarihi araştırmalarında bu esere dayalı olarak yapılan bir takım çalışmalar mevcuttur (Törel, 2020: 763-774; Çakmak, 2020: 22-37; Atam ve Candeğer, 2019: 249-260).

Cuinet, eserinin giriş bölümünde eserini hangi metotlarla hazırladığını açıklamıştır. Eserini hazırlamak için on iki yıl boyunca Anadolu'ya seyahatler düzenlemiştir. Diğer seyyahların gezilerini turistik amaçla yaptıklarından dolayı eserlerinde kendi kişisel duygularına yer verdiklerini ve bu bakımdan çok da güvenilir olmadıklarını eserinde belirtmiştir. Elindeki bu değerli bilgileri doküman olarak ortaya koymadan önce yerinde incelemelerde bulunduğunu, isimlerini açıklayamayacağı bazı kişilerden de faydalandığını ifade etmiştir. Zaman zaman da istatistikî bilgiler veren salnamelerden faydalanmıştır (Cuinet, IV, 1894: 256). Cuinet, bu projeyi başlattığında Osmanlı Devleti'nde yayınlanmış olan salnamelerin haricinde hiçbir resmi kayda dayanmadığını ve salnamelerde yer alan istatistiklerin de çoğu zaman eksik ve yanlışlıklarla dolu olduğunu belirtmiştir. Salnamelerdeki nüfus sayımlarının bile yayımlandığı yıla değil dört yıl önceki istatistiklere ait olduğunu, cinsiyet veya mezheplerden hiç bahsedilmediğini, kendisinin ise buna ayrıca özen gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca okul istatistikleri, ülkenin doğal üretimleri, sanayi, ticaret, ithalat, ulaşım gibi konularda da sınıflandırmalara dikkat ettiğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde son zamanlarda istatistikler yayınlanmaya başlansa da bu istatistikî verilerden, devletin bir vilayetinin ürünleri, kaynakları veya ihtiyaçları hakkında bilgi edinilemeyeceği konusu

üzerinde özellikle durmuştur. Cuinet, çalışmasını gerçekleştirirken geçmişle bugün arasında bağlantıyı kurabilmek için her ziyaret ettiği yerde kamu ve özel kütüphaneleri ziyaret ettiğini, okuyuculara titiz bir çalışmanın ürünü olarak güvenilir bir eser sunduğunu belirtmiştir (Cuinet, I, 1894: I-VIII). Yaptığı bu çalışmalar neticesinde XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Erzurum, Bitlis, Sivas, Ankara, Adana, Bağdat, Basra, Halep, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Diyarbekir, Van, Musul, Girit, İzmir, Kastamonu, Bursa, İstanbul vilayetlerinde sancak ve kazaların yönetim, nüfus, idarî, etnik, dinî, coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile üretim gelirlerini ortaya koymuştur (Toruk, 2009: 724). Her ne kadar verdiği bilgilerin "tarafı" ya da "hatalı" içerikler oluşturduğuna dair çalışmalar mevcut ise de (Tellioğlu, 1998: 102) öncelikle yapılması gereken bu eserdeki verilerin ortaya konulması ve ardından Osmanlı'daki kayıtlarla karşılaştırılmasıdır. Hatta bu karşılaştırma bizzat Osmanlı makamlarınca dahi Kilis'in işgali esnasında yapılmıştır. Halep Vilayet Salnamesi ve Vital Cuinet'in eserinin verdiği bilgilere dayanarak Kilis'in nüfusunun Türk olduğu ve Osmanlı'da kalması gerektiği savunulmuştur (BOA, DH.KMS., 51/9, 20 Şaban 1337, 21 Mayıs 1919).

Cuinet'e Göre Balıkesir

A. Balıkesir'in İdaresi

Cuinet, Balıkesir şehrini tanımlarken Yılan Dağı'nın eteklerinde geniş ve bereketli adını bu dağdan alan bir ovada kurulu, iklimi mükemmel, her tarafı üzüm bağları ve çeşit çeşit lezzetli meyve ve yemişle dolu bir yer tabirini kullanmıştır. Taze yeşillik göz alabildiğine uzanırken birden buğday tarlaları arasından sevimli köylerin çıkıverdiğini vurgulamıştır (Cuinet, IV, 1894: 264).

İdari bakımdan Balıkesir, 1864 vilayet düzenlemesi ile birlikte Hüdavendigâr Vilayetine bağlı sancak olan Karesi'nin merkezidir (Çadırcı, 1997: 368; Baykara, 2000: 121). Karesi Sancağı, ulaşım bakımından limanları ile Batı'ya açılabilmesi, bunun yanı sıra yeraltı zenginlikleri, tarım ve hayvancılığı, dokumacılık sektörü nedeniyle yerli ve yabancı tüccarların yoğun faaliyet gösterdiği bir alan olması nedeniyle günden güne önemi artan bir konuma gelmiştir. Hatta bölgede bor madeninin keşfi neticesinde bölge yabancı firmaların ve bağlı oldukları devletlerin ilgi odağı haline gelmiş, bir süre ayrı vilayet olarak idaresi söz konusu olmuştur. Bölge halkının uğraştığı alanlar da buna paralel olarak çeşitlilik arz etmiştir.

Cuinet'in verdiği bilgilere göre Balıkesir, sancağın merkezi ve merkez kazası olarak mutasarrıfın idaresindedir. Ayrıca şehirde bulunan gayrimüslim cemaat liderlerinin de üyesi olduğu Kaza İdare Meclisinin merkezi buradadır. Rum Ortodoks ve Gregoryen Ermeni cemaati hukukçularının bulunduğu hukuk, sulh, ceza ve bidayet (modern hukuk) mahkemelerinin ve şer'i (Müslüman) mahkemesinin de merkezi olup imparatorluk davacı vekilinin de ikametgâhı burasıdır. Burada maden, orman, posta-telgraf yönetimi; bir belediye; hayır işleri, eğitim, sanat ve meslek gibi konularla ilgili komisyonlar; bir tarım bankası, tütün reji yönetimi; polis teşkilatı, memur yetiştirmek için açılmış bir yüksekokul (mülkiye), bir lise vb. kurumlar mevcuttur. Bunlardan başka hükümet konağı, belediye binası, askeri binalar, sivil okullar, devlet liseleri, hapishane gibi kamu binaları mevcuttur. Şehir ve civarında 91 adet minareli cami ve mescit, eski bir meydan saat kulesi, fakir öğrencilerin beslendiği ve barındığı bir imaret, 2 anıtsal çeşme, 21 medrese, 6 adet

Selçuklulardan kalma hamam ve yine bu dönemden kalma üstü tonozlu bir çarşı bulunmaktadır. Balıkesir'de 845 butik (mağaza), 10 han, 18 ekmek fırını ve 2.742 ev sayılmıştır. Şehrin civarında 115 değirmen, 3 un deposu, 78 tabakhane vardır. Yüzölçümü 15.200 km² olan Karesi Sancağı idarî bakımdan 9 kaza, 17 nahiye ve 943 köyden oluşmaktadır. Sancaktaki kaza, nahiye ve köy dağılımı aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 1. Karesi Sancağı İdari Taksimatı

Kazalar	Nahiyeler	Köyler	Salnamelerdeki Köy Sayıları
Balıkesir	Balıkesir, Balya, İvrindi, Giresun, Kepsut, Fırt, Balat	423	408
Ayvalık	(Nahiyesiz)	41	1
Kemer-Edremit	(Nahiyesiz)	41	40
Edremit	Edremit, Armutova, Avniye, Erdek, Kapıdağ, Paşa	123	122
Erdek	Liman, Marmara	34	31
Gönen	(Nahiyesiz)	51	52
Bandırma	Bandırma, Aydıncık, Manyas	89	85
Bigadiç	(Nahiyesiz)	51	52
Sındırgı	(Nahiyesiz)	68	66
9 Kaza	17 Nahiye	943 Köy	874 Köy

B. Balıkesir Nahiyeleri

Cuinet, Balıkesir nahiyeleri hakkında da kısaca bilgiler sunmuştur (Cuinet, IV, 1894: 266). Buna göre;

Balya nahiyesinde 21.834'ü Müslüman, 346'sı Rum Ortodoks, 1.577'si muhacir veya Bulgar sığınmacı olmak üzere toplam 23.757 kişi yaşamaktadır. Bu muhacirlerin büyük çoğunluğu bölgedeki ormanlarda kurdukları ilkel hızarları işletmektedirler. Bu ormanların yüzölçümü yaklaşık 5.000 hektardır. Balya nahiyesinde 35 köyde hem tarım hem de ormana üleştirilmiş toplam 18.286 hektar alan vardır. Bu nahiyenin İlidya (Ilıca) köyünde hastaların şifa bulduğu meşhur bir kaplıca bulunmaktadır. Cuinet'in verdiği istatistikî bilgiler 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesindeki ile birebir örtüşmektedir (HVS, 1307: 135-136). Cuinet'in farklı olarak verdiği bilgi ise bölgede bulunan muhacirlerin yaptığı iş ile alakalı olmaktadır. 1310

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde nahiyede Kocagümüş Madeni adında simli kurşun madeninin 99 yıllığına Fransız tebaasından Mösyö Rayzrayken'e verildiği belirtilmiştir. Bu Fransız, imtiyaz hakkını Lavlarium Kumpanyasına satmış ve bu şirket 10-11 yıl kazan ve makineler getirerek madeni işletmiştir. Salnamede şirketin işletme hakkını Fransız sermayedarlarından birine satarak "Osmanlı Balya Madeni Şirketi" olarak adının değiştiği ifade edilmiştir (Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1310: 424-426). 1305 Karesi Vilayeti Salnamesi ise nahiyedeki tarım ürünleri ve hayvancılık hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Buna göre 184.500 dönüm arazi üzerinde yıllık 45.000 kile (bir kile ortalama 25,25 kg) buğday, 42.700 kile arpa, 22.000 kile çavdar, 12.000 kile yulaf, 25.000 kile burçak, 25.800 kile nohut, 22.300 kile mısır darısı, 6.950 kile palamut, bir miktar ceviz, badem, haşhaş ve susam üretimi yapılmaktadır. Ayrıca nahiyede 5.525 karasığır, 4.350 manda, 3.500 beygir vardır (Mutaf, 1997: 173).

İvrindi nahiyesinde minareli 3 camii, 1 medrese, 1 kilise, 1 okul, 3 han veya otel ve 15 butik bulunmaktadır. Bu bilgiler Hüdavendigâr Vilayet Salnamesindekilerle aynıdır. Cuinet'e göre bütün nahiyede 67 köy, 12.053'ü Müslüman 265'i Rum Ortodoks olmak üzere toplam 12.348 kişi yaşamaktadır. 63 değirmen, 76 mağaza, 25 okul, 1 hamam ve 2.472 tane ev bulunmaktadır. Toprak çok verimli ve iyi işlenmiş durumdadır ve bol ürün vermektedir. Nahiyede pek çok maden bulunmaktadır. İvrindi'ye 22 km mesafede çok tesirli denilen sülfürlü bir kaplıca mevcuttur. Cuinet'in verdiği bilgiler ile 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde verdiği bilgiler örtüşmektedir (HVS, 1307: 136). 1310 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesindeki bilgiler ile kıyaslandığında ufak farklılıklar bulunmaktadır. Değirmen ve dükkân sayıları aynı olup, okul sayısı ise salnameye göre yeni açılanlarla birlikte 45'tir. Köy sayısı 63 olup, toplam nüfus 13.717'dir. Bunların 7.027'si erkek, 6.384'ü kadın olmak üzere 13.411'i Müslüman; 164'ü erkek 142'si kadın olmak üzere 306'sı Rum'dur. Ayrıca Taşdibi ve Susuz Yayla mevkilerinde Antimon madenleri bulunmaktadır ve çıkarılması için gerekli imtiyazlar verilmiştir. (HVS, 1310: 426-427). 1305 Karesi Vilayet Salnamesinde ise bu nahiyenin çoğu köyünde halı, kilim ve seccade dokumacılığı yapıldığı bilgisi vardır (Mutaf, 1997: 172).

Giresun nahiyesinin çok özel bir önemini olmadığını ayrıca vurgulayan Cuinet, nüfusunun 13'ü Rum Ortodoks olmak üzere toplam 4.606 kişi olduğunu belirtmiştir. Nahiyede 10 cami/mescit, 15 okul, 48 butik, 15 değirmen, 1 han veya otel bulunmaktadır. Nahiyeye merkezinde ise 2.912'si Müslüman, 88'i Rum Ortodoks olmak üzere toplam 3.000 kişi vardır. Burada, hükümet konağı, belediye binası, 1 posta idaresi, 1 orman idaresi, 1 tarım komisyonu vb. sayılmıştır. Nahiyeye 3.000 hektarını meşe ve çam ağaçlarının oluşturduğu güzel ormanla beraber toplam 19.000 hektarlık yüzölçümüne sahiptir. Geri kalanında Simav Çayı ve kollarının suladığı geniş ekili ovada tahıl, pamuk, her çeşit sebze ve meyve bakımından bol hasat yapılmaktadır. 1307 Hüdavendigâr Salnamesinde de aynı bilgiler tekrarlanmakla beraber 1310 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde diğer bilgiler tutarlı olup nüfus bir miktar daha fazladır (HVS, 1307: 138; HVS, 1310: 428).

Su-sığırlı (Susurluk): Aslında Fırt nahiyesine bağlı bir kasaba olmasına rağmen Cuinet burayı ayrı bir başlıkta incelemeyi tercih etmiştir. Cuinet, Balıkesir ve Bandırma'nın ortasında kalan bu yerde, yolcu ve arabacıların geceleme bir adet haline getirdiklerini ve bu yüzden 5 yeni han veya otelin yapıldığını, bu durumun harabeye dönen geniş iki kervansarayın restorasyonunu çabuklaştırdığını ifade etmiştir. Sultançayır köyünde çıkan bor madeni hakkında madenleri anlattığı kısımda detaylı bilgi veren Cuinet, burada borasit

madenin bulunmasından ve işletilmesinden sonra bölgenin çok önemli hale geldiğini ifade etmiştir. Burası hakkında 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde herhangi bir bilgi yer almazken 1310 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde borasit madenlerinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Bu madenlerin imtiyaz sahibi Osmanlı Bankası eski müdürü Mösyö Foster olup, o ölünce İngiliz Lord Hinklon'a geçmiştir. Bunun haricinde Fırt nahiyesinde dört adet daha borasit madeni bulunduğu bilgisi de yer almaktadır (HVS, 1307: 140; HVS, 1310: 431-432).

Fırt nahiyesinin tarım üretiminin de iyi olmakla birlikte Cuinet asıl zenginliğinin madenleri olduğunu vurgulamıştır. *Fırt* nahiyesi hakkında 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde 28 köyü, 10.064 nüfusu olduğu belirtilmiştir. Bunun 9.896'sı Müslüman 168'i Rum'dur. Nahiye toplam 15 cami, 12 mescit, 30 mektep, 31 değirmen, 45 dükkân 3.428 hane bulunmaktadır (HVS, 1307: 140).

Balat nahiyesi 175'i Rum Ortodoks olmak üzere toplam 9.375 kişilik bir kasabadır. Burada 5 minareli camii, 3 medrese, 1 kilise, 3 han veya otel, 1 hamam, 75 butik ve 675 hane sayılmıştır. Nahiye 39 köyden müteşekkil olup 1.958 hanelidir. Burada 11.340 kişi ve 18 okul tespit edilmiştir. 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi Cuinet'in nüfus hariç diğer verdiği bilgileri destekler mahiyettedir. Nüfus sayısı ise Rumlar yine 175 olmak üzere toplamda 9.540 olarak verilmiştir (HVS, 1307: 141).

Cuinet'in Balıkesir nahiyeleri hakkında verdiği bilgiler ile Osmanlı kayıtları karşılaştırıldığında çoğunun 1307 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi ile aynı olduğu görülmektedir. Buradan Cuinet'in eserini hazırlarken Balıkesir hakkında elde ettiği bilgilerin büyük bir kısmının Osmanlı kayıtlarına dayandığını bunun yanında kendisinin de bölgede yaptığı incelemeleri ilave ettiğini söylemek mümkündür.

C. Karesi Sancağının Gelirleri

Uzun yıllar bütçe açıkları ile mücadele eden Osmanlı maliyesi, 1881 Muharrem Kararnamesi ile iflasını bildirdikten ve Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonraki süreçte gelirlerini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında aşar vergisinin tahsilinde yaşanan sıkıntıların giderilerek bu kalemin artırılması, kaçakçılığı ortadan kaldıracak tedbirlerin alınması, gümrük ve zirai gelirlerin artırılması, sanayi ve ticareti geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılması bulunmaktadır. Bunların hemen hepsinin birden gerçekleştirilmesi ve bütçeye yansması zaman alacak olsa da mali prensiplerin oluşturulması bakımından mühim kararlardır. Bu çerçevede 1892 yılında Osmanlı genelinde daire ve vilayetlerden gelen verilere dayanılarak hazırlanan bütçe taslağında gelir 18.239.233 lira, gider ise 20.341.929 lira olarak öngörülmüştür. (Bölükbaşı, 2005: 66-77). Karesi Sancağının gelirlerine dair net olarak veri elde edilebilecek kaynaklar sınırlıdır. 1308 (1887) Karesi Vilayet Salnamesi bunlardan biri olsa da buradaki bilgilerden yola çıkılarak Karesi Sancağı gelirlerini tespit edebilmek mümkün değildir (Mutaf, 1997: 203). Çünkü bu dönemde vilayet olan Karesi'ye Biga Sancağı da dâhildir.

Cuinet alacaklı kurumun çalışanı olarak sancağın gelirlerini detaylı bir şekilde yazmıştır. Karesi Sancağının 1892 yılında gelirlerinin büyük bir kısmını tütünden alınan aşar vergisi, tuz, ispirtolu içki, posta pulu, ipek ve balıkçılıktan elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bunlar Osmanlı gelirleri arasında önemli yer tutan kalemlerdir. Giderlerini ise memurlara ödenen maaşlar ve diğer masraflar içermektedir. Vilayet toplam geliri 2.117.715 kuruş iken

giderleri 372.670 kuruştur. Masraflar düşüldükten sonra kalan net gelir ise 1.745.045 kuruştur (Cuinet, IV, 1894: 251). Vilayet gelirlerinin kalemlere ayrılmış hali ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 2. Karesi Sancağının Gelirleri

Gelir Türü	Miktar (kuruş)
Tütünlerin Aşar Vergisi	107.815
Tuz	279.629
İspirtolu İçki	893.145
Pul	370.526
İpek	107.932
Balıkçılık	73.158
Diğerleri (Yeni Gelirler)	205.150
Toplam	2.117.715

D. Nüfus

Karesi Sancağı ve merkezi Balıkesir'in nüfusuna dair bilgi edinebileceğimiz çeşitli kaynaklar mevcuttur. Bunlardan birincisi elbette devlet tarafından özellikle vergi gelirlerinin tespiti amacıyla zaman zaman yapılan nüfus ve temettuat kayıtlarıdır. Balıkesir'e ait olan bu defterler 1840-1845 yıllarına aittir. (BOA, NFS.d., 1262; BOA, KK.d., 6479). Bir diğer kaynak ise vilayet salnameleridir. Cuinet'in eserini hazırladığı döneme en yakın kayıtlar ise 1881 yılında başlayan ve büyük bir kısmı 1889'da tamamlanarak 1893'te padişaha sunulan nüfus sayımlarıdır (Karpas, 2010: 105). Nüfus yoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Karesi Sancağında Bandırma, Erdek ve Ayvalık gibi sancağın liman ticaretinin yoğun olduğu bölgelerde Ortodoks Rumlar çoğunluktadır. 1887 yıllarında sancağın toplam nüfusu 280.773 olarak verilmiştir. Bölgede nüfus artışı bu dönemde devam etmektedir (Mutaf, 1997: 23,163). Ancak muhtemelen bu toplam nüfusa kadınlar dâhil edilmemiştir. Cuinet, Karesi Sancağının toplam nüfusunu 389.730 olarak vermiştir Cuinet, IV, 252). Bu nüfusun dağılımı ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 3. Karesi Sancağı Nüfusu

Kazalar	Müslüman	Ortodoks Rum	Ermeni	Bulgar	Yahudi	Yabancı	Muhtelif	Toplam
Balıkesir	103.624	2.351	1.941	1.577	-	-	36	109.529

Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'in İdari, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Ayvalık	180	21.486	-	-	-	1.506	-	23.172
Kemer	16.749	2.062	-	-	-	-	-	18.811
Edremit	42.933	7.482	-	-	-	-	194	50.614
Erdek	5.418	54.407	706	-	492	98	98	61.279
Gönen	25.601	1.854	13	15	4	-	-	26.887
Bandırma	50.594	5.914	5.860	-	-	-	1.120	63.448
Bigadiç	12.771	34	-	-	-	-	-	12.805
Sındırgı	22.436	715	-	-	-	-	-	23.145
Toplam	279.700	96.365	8.520	1.592	501	1604	1.418	389.730

1881/1882-1893 yılları arasını kapsayan dönemde yapılan ve kadınların da sayıldığı Osmanlı genel sayımında ise Karesi Sancağının toplam nüfusu 336.341'dir. (Karpas, 2010: 105, 280-281). Aradaki farkın nedeni zamanla meydana gelen doğumlarla artan nüfus olarak açıklanamayacağından bu dönemde sürmekte olan göç hareketleri olabileceği düşünülebilir. 1878-1912 yılları arasında başta Bulgaristan olmak üzere Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Girit, Batum, Dağistan, Kaşgar ve İran'dan Anadolu'ya göçmen toplulukları gördükleri baskılar sonucu gelmiştir. Bunların bir kısmı da Karesi Sancağına yerleştirilmiştir (Kodaman ve İpek, 2000: 387; Koç, 2014).

Tablo 4. 1881/1882-1893 Osmanlı Genel Sayımına Göre Karesi Sancağı Nüfusu

(Karpas, 2010: 280-281)

Kazalar	Müslüman		Rum		Ermeni		Bulgar		Yahudi		Yabancı		Katolik		Toplam
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Balıkesir	53.972	56.353	958	1.002	956	844	265	988			14	22			115.374
Ayvalık	40	50	9.798	10.335							703	751			21.677
Kemer	8.183	8.962	1.035	1.398	1	8					4	4			19.595
Edremit	12.851	14.148	2.591	2.937	4	6			1	4	95	99			32.736
Erdek	1.485	1.585	14.462	14.703	8	10			154	146	194	260			33.007
Gönen	11.997	11.926	855	837	5	8		5	3	6					25.642
Bandırma	14.519	15.473	2.762	2.725	2.282	2.175					59	68	443	446	40.912
Bigadiç	11.778	11.378	52	99											23.307

E. Eğitim

Karesi Sancağında 25'i yüksek, normal veya özel olmak üzere toplam 376 okul mevcuttur; yine 20 tanesi ortaokul (rüştiye) veya hazırlık sınıfı ve 331 ilkokul (iptidai) veya hazırlık sınıfı şeklindedir. Bu okullara 9.102'si erkek, 671'i kız çocuk olmak üzere toplam 9.773 öğrenci devam etmektedir (Cuinet, IV, 1894: 253).

Tablo 6. Karesi Sancağında Bulunan Okullar ve Öğrenci Sayıları (Cuinet, IV, 1894: 254)

Kazalar	Yüksek Okul (İdadi)		Ortaokul (Rüşdiye)				İlkokul (Sıbyan)				Toplam	
	Okul	Öğrenci	Okul		Öğrenci		Okul		Öğrenci		Okul	Öğrenci
		Sayısı				Sayısı						Sayısı
	Erkek	Erkek	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız		
Balıkesir	14	110	3	1	135	20	99	2	1925	55	119	2245
Ayvalık	-	-	2	1	85	40	19	2	800	180	24	1105
Kemer	1	20	1	1	30	20	11	1	340	30	15	440
Edremit	1	15	2	1	80	24	26	1	1330	42	31	1491
Erdek	1	10	1	-	50	-	22	3	714	110	27	834
Gönen	2	16	1	-	60	-	44	1	1045	25	48	1146
Bandırma	2	25	3	2	135	37	45	3	903	88	55	1188
Bigadiç	2	18	-	-	-	-	22	-	551	-	24	569
Sındırgı	2	17	1	-	29	-	30	-	659	-	83	705
Toplam	25	231	14	6	304	141	318	13	8.267	530	376	9.773

Bu okulların cemaatlere göre ayrılmış şekli ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Cuinet, IV, 1894: 255):

Tablo 7. Karesi Sancağında Mevcut Okul ve Öğrencilerin Cemaatlere Göre Dağılımı

Cemaatler	Okullar	Öğrenci Sayısı	Toplam
-----------	---------	----------------	--------

	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Okul	Öğrenci
Müslümanlar	249	-	5.283	-	249	583
Ortodoks Rumlar	102	14	3.554	572	116	4126
Gregoryen Ermeniler	5	4	215	77	9	292
Yahudiler (Musevi)	1	1	50	22	2	72
Toplam	357	19	9102	671	376	9.773

Balıkesir merkez kazasında ise toplam 119 okulda 2.245 öğrenci olmak üzere bunların cemaatlere dağılımı aşağıda olduğu gibidir (Cuinet, IV, 1894: 264):

Müslümanlar:	14 medrese ve bir sivil yüksekokulda	110 öğrenci
	2 lise	85
	90 ilkokul erkek	1.550
Rum Ortodoks:	1 lise veya erkek ortaöğretim (Jimnazyum)	50
	1 pansiyon genç kızlar için	20
	8 ilkokul erkek	315
	1 ilkokul kız	30
Gregoryen Ermeni:	1 ilkokul erkek	60
	1 ilkokul kız	25
Toplam:	19 okul	2.245 öğrenci

Cuinet'in yüksekokul olarak saydığı 25 okul 1310 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde bulunmamaktadır. Cuinet'in belirttiği yüksekokulların özel ve gayrimüslim okulları olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra vilayet salnamesinde okul ve öğrenci sayılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Salnameye göre 1894-1895 yılında okul ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir (HVS, 1310: 470-477):

Tablo 8. 1310 Hüdavendigâr Salnamesinde Karesi Sancağında Eğitim

Kazalar	Ortaokul (Rüşdiye)	İlkokul (Sıbyan)	Toplam
	Okul	Okul	
	Öğrenci Sayısı	Öğrenci Sayısı	

Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'in İdari, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Okul	Öğrenci Sayısı
Balıkesir	3	-	203		369	-	6658	5299	372	12.160
Ayvalık	1	-	54	-	5	6	854	748	12	1656
Kemer	2	-	66	-	55	-	930	659	57	1655
Edremit	1	-	97	-	10	2	1211	295	13	1603
Erdek	1	-	38	-	36	3	1575	762	40	2375
Gönen	1	-	50	-	86	-	1095	909	87	2054
Bandırma	2	-	131	-	108	3	2076	1379	113	3586
Bigadiç	1	-	43	-	51	1	1110	620	53	1773
Sındırgı	-	-	-	-	70	-	1463	1143	70	2606
Toplam	12	-	682	-	790	15	16972	11814	817	29468

F. Tarım

Eskiden beri özellikle İstanbul'un iaşesinde önemli rol oynayan Balıkesir ve çevresinin önemi XIX. yüzyıla gelindiğinde artarak devam etmiştir (Çelik, 2012: 77-78) Balıkesir merkez ve bağlı köylerde elde edilen ürünler buğday, arpa, susam, afyon, nohut, bakla ve iyi ot-samandır. Aynı zamanda endüstri olarak tütün üreticiliği de önemli bir yer tutmaktadır. İvrindi, Fırt, Balya ve Kepsut'ta üretilen tütünler en kaliteli olanlardır. Cuinet, Sancağın tamamında 1.500.000 kg. civarında kaliteli tütün yaprağı üretiminin gerçekleşmesinin beklendiğini kaydetmiştir (Cuinet, IV: 258). Balıkesir'de her çeşit sebze ve lezzetli meyveler yetiştirilmektedir. Hatta Hasan Bey adı verilen çok kıymetli ve diğerlerinden üstün nefis bir kavun vardır. Bu kavun Balıkesir civarında yetiştirilip İstanbul'a gönderilir. Cuinet, Balıkesir'de yetişen bamyaya ayrıca vurgu yapmıştır. Balıkesir ve civarında tadı hoş, iriliğine rağmen çok aranan bamya yetiştğini ve bizim bildiğimiz tabirle de genellikle en küçük bamyalara değer verildiğini ifade etmiştir. Arıcılığın bölgede yaygın olarak yapıldığını ve Balıkesir balının da çok meşhur olduğunu belirtmiştir (Cuinet, IV: 265). Karesi Sancağında yıllık ortalama 2.248.205 hektolitreye (100 lt buğdayın kg cinsinden ifadesi) tahıl ve 79.068.205 kilogram çeşitli ürünler üretilmektedir (Cuinet, IV: 255-256). Bunların dağılımı ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 9. Karesi Sancağında Üretilen Tarım Ürünleri ve Miktarı

Ürün	Hektolitre
Buğday	892.600
Arpa	770.494
Çavdar	140.163
Yulaf	165.158
Buğday yulaf karışımı (<i>meteil</i>)	49.212
Mısır	110.829
Darı (<i>millet</i>)	89.886
Diğerleri	129.153

Ürün	Kilogram	Ürün	Kilogram	Ürün	Kilogram
Fasulye	4.201.040	Tütün	1.500.000	Diğer meyveler	30.000.000
Yeşil fasulye	475.361	Zeytinyağı	8.102.000	Tepelik (vallonée)	3.500.000
Nohut	2.112.660	Şarap	7.600.000	Kestane	456.000
Mercimek	81.310	Kenevir	10.070	Ceviz	513.120
Burçak	103.006	Bal	102.636	İpek kozası	112.692
Keten Tohumu	87.622	Balmumu	9.107	İpek	29.450
Susam	145.252	İncir	614.000	Keçi Yünü	125.000
Pamuk	456.062	Taze üzüm	15.600.000	Tiftik yün	153.954

Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir'in İdari, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Afyon	225.659	Rakı	397.000	Yün	180.660
Diğerleri	250.175				

İklimi ve arazisi müsait olan Karesi'de sebze, yaş ve kuru meyve üreticiliğinde çeşitlilik bol olmakla birlikte bunların içerisinde üzüm ayrı bir yer tutmaktadır. Zira buradaki üzümünden elde edilen şarap çok kalitelidir ve Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Cuinet, İstanbul Fransız Ticaret Odasının aylık bülteninden aldığı 1892'nin bir yıllık Bandırma bölgesinde üretilen üzüm, şarap ve rakı verilerini aktarmıştır. En iyi şarabın Avşa'nın olduğunu, mavnaların İstanbul'a gittiğini, orada Marmara şaraplarını Avşa ve Paşa Limanı şarapları adı altında sattıklarını anlatmıştır. Özellikle Paşa Limanı'ndan Erdek, Hereke ve Alonya'dan olduğu gibi üretilen bütün şarapların Avrupa'ya ihraç edildiğini, bunların 13 ila 15 derece olup 10 okkası (12 kg 820 gr) 6 ve 10 hatta 12 kuruşa satıldığını ifade etmiştir. Bir Türk Lirasının 108 kuruş olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Üzüm ezme makinasının ise yeteri kadar olmadığı, bütün bölgede sadece 2 ya da 3 tane olduğu bilgisini de vermiştir (Cuinet, 1894: 256).

Tablo 10. 1892 Yılında Balıkesir Bandırma Bölgesinde Elde Edilen Üzüm, Şarap ve Rakı

Miktarı (Kilogram)

Yer Adı	Üretici Sayısı	Üzüm	Şarap	Rakı
Erdek	390	5.610.000	3.234.000	154.000
Hereke	95	1.645.000	495.000	22.000
Edincik	99	110.000	88.000	2.200
Kara Biga	40	55.000	16.500	1.800
Paşa Limanı	130	1.540.000	660.000	33.000
Avşa	80	1.150.000	775.500	44.000
Ekinlik	130	1.650.000	990.000	7.000
Balıkli (Gr. Skoupia)	101	418.000	198.000	14.000
Alonya	82	139.000	57.200	27.500
Marmara	170	1.078.000	539.000	26.500

Kalemi	102	605.000	275.000	16.500
Bandırma ve bağılı üç köyü	180	440.000	121.000	13.000
Gönen	55	132.000	44.000	2.000
Perama	150	462.000	240.000	13.000
Monhania (Munhani?)	21	50.000	18.700	700
Prastros	125	560.000	253.000	16.000
Mihaliç	56	110.000	30.000	12.000

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Balıkesir’de üzüm, şarap ve rakı üretiminde birinci sırada Erdek vardır. İdari bakımdan Erdek’e bağılı küçük bir ada olan Ekinlik’in yüzölçümü ve nüfusunun azlığına rağmen üzüm ve şarap üretiminde ikinci sırayı alması da bölge halkının geçimini buradan sağladığının bir göstergesidir.

G. Hayvancılık

Karesi’de hayvancılık daha çok küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Koşu ve sağma hayvanı olarak yetiştirilen karasığırın küçük ve sütünün ve az olması bu alanda besiciliğin sınırlı olmasında etkindir. Camus ve manda da bölgede beslenen diğer büyük başlardır (Mutaf, 1997: 30). Cuinet’in sancakta 1892 yılı besiciliğine dair verdiği rakamlar ise aşağıda olduğu gibidir (Cuinet, IV, 1894: 259):

Tablo 11. Balıkesir’de Hayvanların Cinsi ve Sayısı

Hayvanın Cinsi	Baş Sayısı
Sığır/İnek	200.000
At ve katır	35.000
Koyun	244.000
Keçi (her ikisi ortak)	123.000
Keçi tiftik	182.300
Deve	3.000
Toplam	788.000

Cuinet, bazı Rum köylerinde domuz beslendiğini, en bakımlı sürü hayvanlarının moher yani tiftik keçileri olduğunu belirtmektedir. Koyunların sütünden yapılan peynirin bölgede tüketildiğini, tiftik keçisinden moherin, koyunlardan elde edilen yünün Bandırma ve Akçay'ın önemli ihracat ürünleri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Balıkesir'in kaymağı gibi ihraç edilen tereyağının da İstanbul'da çok beğenildiğini, Türkiye ve Yunanistan'da özel olarak üretilen bir çeşit kaynamış süttten yapılan krem şeklindeki kaymağın haklı olarak çok lezzetli olduğunu ve içi boş rulo biçiminde hazırlanarak satışa sunulduğunu da ayrıca kaydetmiştir (Cuinet, IV, 1894: 259).

H. Endüstri ve Ticaret

Karesi Sancağı konumu itibarıyla hem iç hem de dış ticaret konusunda oldukça iyi durumdadır. Kendi kendine yetebildiği gibi buradan komşu bölgelere çeşitli ticari mallar gönderilmektedir. Karesi Sancağının ithal ettiği ürünler, şeker, kahve, Amerikan bezi, çeşitli makinelerdir. (Mutaf, 1997: 53).

Karesi Sancağında belli başlı endüstri dalları sepicilik*, dericilik, sabunculuk, yağcılık, şarap ve iplik üretimi, pamuklu, ipekli, yünlü kumaş, halı dokumacılığı ve diğer tekstil ürünleri, un fabrikası, kerestecilik, tarım, orman ve madenciliktir. Bütün bunlar yetersiz ulaşım rağmen önemli ihracat hareketliliği meydana getirmektedir. Balıkesir'in ithalat ve ihracat faaliyetleri ikisi Ege Denizi'ne (Ayvalık ve Akçay), üçü Erdek, Kapıdağ ve Bandırma körfezlerine olmak üzere toplam beş kapıdan yapılmaktadır.

Bu hareketliliğin yıllık ortalaması şöyledir (Cuinet, IV, 1894: 261):

İhracat: 34.074.701 frank

İthalat: 8.511.928 frank

Toplam: 42.586.629 frank'tır.

Bu her kapının iştirak oranları ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 12. Karesi Sancağı İthalat ve İhracat Miktarları

Konum	Toplam İthalat ve İhracat (Frank)	İhracat (Frank)	İthalat(Frank)
Ayvalık	12.420.724	9.024.034	3.396.690
Akçay	9.767.356	7.967.000	1.800.355
Erdek ve Kapıdağ	2.761.941	2.176.210	585.731
Bandırma	17.636.608	14.907.456	2.729.152

* Hayvan derilerini kullanılacak hale getirmek için yapılan işlemler.

Şemseddin Sâmi eserinin Karesi Sancağını anlattığı bölümde ihraç olunan ürünlerin yüklü miktarda şarap, zeytinyağı, kuru üzüm, rakı, palamut, ipek kozası, balmumu olduğunu, yalnız Bandırma ve Erdek limanlarından yıllık 15 milyon kilogramı aşkın üzüm, 8 milyon kilogram şarap ve 4 milyon kilogram rakı ihracatı yapıldığını belirtmiştir (Şemseddin Sâmi, 5, 1896: 3632). Bu da Cuinet'in verdiği bilgileri destekler niteliktedir ve bölgenin ihracat potansiyelini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İ. Ulaşım

Karesi Sancağı, Bursa'dan İzmir'e giden yol üzerinde olması, ayrıca liman bağlantısının bulunması bakımından önemli bir mevkidedir. Bu yol Kirmastı kasabasını ve Susurluk nehrini geçerek Balıkesir şehrine, oradan Bergama, Manisa, Menemen kasabalarına uğrar. Balıkesir şehriden Bandırma'ya, Biga, Bayramiç kasabalarına uğrayarak Kala-i Sultaniye'ye ve Edremit'e giden yollar da vardır (Tevfik, 1308: 112). Buna rağmen Karesi Sancağında Bandırma'dan Balıkesir'e ve oradan da Edremit Körfezine giden tek bir araba yolu vardır. Bu yolun uzunluğu 175 km olup sancak merkezinden Marmara ve Ege denizinde Erdek ve Edremit körfezine ulaşılmaktadır. Bununla birlikte düzenli ulaşım şirketi yoktur. Balıkesir-Bandırma arasında fiyatlar ton başına ve kilosuna göre 40 ila 57 kuruş arasında değişmektedir. Hatta araba yüküne 34 kuruş, Manyas Gölü'nün su baskınlarıyla bozulan yolların tamir parası olarak hayvan başına 17 kuruş alınmaktadır. Balıkesir'den Edremit'e gidiş ücreti ton ve kilo başına göre 30 ile 40 kuruş arasında değişmektedir (Cuinet, IV, 1894: 260).

J. Posta ve Telgraf

Karesi Sancağının İstanbul ile olan posta bağlantısı buradan gelip-giden gemilerle yapılmaktadır. 1875 yılında Karesi posta işleri İdare-i Aziziye Şirketi Vapurları ile iki hat (iki hat üzerinden mi denilmek isteniyor, öyle ise: -iki hat üzerinden yürütülmeye başlanmıştır.- Şeklinde cümle düzeltilebilir) olarak yürütülmeye başlamıştır. Telgraf ve Posta Nezaretinin kurulmasından sonra da bölgede teşkilatlanma yapılmıştır (Mutaf, 1997: 52). Cuinet bölgedeki telgraf istasyonları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre bu sancakta 4 telgraf istasyonu vardır. Birincisi Bandırma'da uluslararası dille (Türkçe ve Fransızca) hizmet vermekte iken, diğer üçü Balıkesir, Erdek ve Bigadiç'te Türkçe (içeriye) hizmet vermektedir. Bu üç (iletişim dili muhakkak Türkçe) telgraf istasyonu aynı zamanda Karesi Sancağında Ayvalık, Kemer-Edremit ve Edremit'te kuruludur ve 13 mil deniz altından kablolarla Ayvalık'tan Midilli adasına, İzmir posta ve telgraf yönetimine de bağlıdır (Cuinet, IV, 1894: 252).

K. Askeriye ve Polis Teşkilatı

a. Askeri Teşkilat

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonraki süreçte devletin güvenliği, Hassa, Anadolu, Rumeli, Arabistan Ordusu gibi isimleri taşıyan ordular tarafından sağlanmaktadır. I. Meşrutiyet'ten sonra ise bu ordular birinci, ikinci ordu şeklinde sıralanmıştır. Karesi Sancağı askerî açıdan merkezi İstanbul'da olan Hassa Ordusu'nun güvenlik sınırları içerisindedir. Bu

ordunun Ayvalık'ta bir kolu bulunmaktadır. 1847 yılında Balıkesir'de ise bir redif (ihtiyat askeri) taburu bulunmaktadır. Karesi Sancağı 1881-1888 yılları arasında müstakil vilayet haline getirilmiş ve bu süreçte askeri teşkilat da yeniden yapılandırılmıştır. Redif ve zaptiye şeklinde iki çeşit asker bulunmaktadır. Vilayetin genel asayiş ve güvenliğinden sorumlu olan Vilayet zaptiye alayı, komutanı olan alaybeyi tarafından komuta edilmektedir. Zaptiye alayının ise Balıkesir merkezi ile beraber, Edremit, Kemer, Ayvalık, Sındırgı, Bandırma, Erdek ve Gönen'de de birlikleri bulunmaktadır. Daha sonraları zaptiye askerinin yerini jandarma almıştır (Mutaf, 1997: 40).

Cuinet, Karesi Sancağındaki askeri birlikleri sayıları ile birlikte detaylı bir şekilde vermiştir. Buna göre Ayvalık'ta bir emir subayı ile teğmenin kumanda ettiği bir müfreze hariç Karesi Sancağında aktif nizami askerî bir birlik bulunmamaktadır. 6 tabur komuta heyetinin ve üç tabur, üç bölük mukaddem (öncü); üç tabur, üç redif bölüğü de tali (ihtiyat) olmak üzere 6 redif birliğinin görev yerleri aşağıdaki gibidir (Cuinet, IV, 1894: 250):

Balıkesir'de: Sancak merkezinde birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 tabur. Tabur komutanın emrinde görev alan 415 zaptiyeden müteşekkil bir müfreze görev yapmaktadır.

- a. Edremit'te: Kaza merkezinde birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 tabur.
- b. Bandırma'da: Kaza merkezinde birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 tabur.
- c. Kepsut'ta: Birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 bölük.
- d. Kemer-Edremit'te: Kaza merkezinde birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 bölük.
- e. Gönen'de: Birisi öncü diğeri ihtiyat olmak üzere 2 bölük bulunmaktadır.

b. Polis Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1261 (1845) yılında İstanbul'da kurulan Polis örgütü 18 Safer 1262 (16 Şubat 1846) tarihli irade-i seniye ile Zabtiye Müşirliği kurulduğunda kaldırılmış ve tüm kolluk örgülü bu Müşirliğe devredilmiştir (Gülmez, 1893: 1). 1881'de İstanbul Polis Teşkilatı yeniden kurulmuştur. 1894 yılına gelindiğinde Polis Teşkilatı on beş vilayette örgütlenmiştir (Akkaya, 2013: 63). Bunların arasında Balıkesir de vardır. Balıkesir'de polis teşkilatına ilk olarak 1887 yılında rastlanılmaktadır. Bu yılda vilayet olan Balıkesir merkezinde 2 komiser ve 7 polis görev yapmaktadır. Ayvalık'ta 1 komiser, 2 polis, Erdek'te 1 komiser, 2 polis, Bandırma'da 1 polis bulunmaktadır (Mutaf, 1997: 41).

Cuinet, Balıkesir kamu güvenliğine dair verdiği bilgide Balıkesir'de üçüncü sınıf bir komiser, 4 polis ve bir tabur komutanının kumandasında bulunan 223 piyade eri, 161 süvariden müteşekkil bir zaptiye topluluğu bulunduğunu, diğer kaza merkezlerinde hatta nahiyelerde ihtiyaca göre taksim edilen zaptiye ve polis örgütü bulunduğunu belirtmiştir (Cuinet, IV, 1894: 250-251).

L. Ormanlar

Osmanlı Devleti'nde ormancılığın tarihi çok geriye gitmemektedir. Devletin ormancılık politikası, daha çok memleket ahalisinin odun ihtiyacını karşılamaya yönelik olup bir iktisadi bilim ve çevre bilincinden yoksundur. Devlet tarafından tersanenin ihtiyacı haricindeki ormanları koruduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı

Devleti orman davasının halli için iki yol izlemiştir. Bunlardan ilki köylüye baltalık vermek, diğeri devlet ormanlarından ücretsiz faydalanma imkânı tanımaktır. Tanzimat'la birlikte ormancılık alanında bir takım ilerlemeler kaydedilmiştir. Ormancılığın ekonomik boyutu kavranmış ve Ticaret Nezareti'ne bağlı Orman Müdürlüğü kurulmuştur (Güloğlu, 2010: 191-192). Ormanların korunmasından çok gelir elde etmeye yönelik düzenlemelerin yapıldığı süreçte ormanlarla ilgili ilk düzenleme Fransız orman mühendislerinin öncülüğünde 1870 yılında yapılmıştır. Bu düzenlemede de ormanlar kamu ve mülk olarak sınıflandırılmıştır. Kamuya ait olan ormanlar devletin ihtiyaç duyduğu kereste vb. ihtiyaçlarının giderilmesi veya gelir elde etmek maksadıyla işletilmiştir. Ormanların işletme hakkını elde eden kişi veya şirket, ticarî amacı doğrultusunda kereste, odun vb. çıkararak bunların satışını gerçekleştirmiştir (Koç, 2005: 231-257).

Karesi Sancağında mevcut ormanlık alanın miktarı sancağın sınırı değiştiğçe yıllar içerisinde farklılık gösterse de genel olarak sancak 300.000-400.000 hektar ormanlık alana sahiptir (Mutaf, 1997: 15). Cuinet'in verdiği bilgilere göre bu ormanların bir kısmının devlet tarafından işletildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Karesi Sancağında devlet gözetiminde işletilen ormanlar; 6 tanesi merkez kaza Balıkesir ve bir tanesi de Bigadiç'te olmak üzere toplam 7 tanedir. Toplam alanları 3.337 km² olup genellikle meşe, gürgen, çam, köknar ağaçlarıyla kaplıdır. Bu ormanlar bölgenin ihtiyaçlarına göre işletilmekte, kereste yapımı, bazen toz/talaş veya tahta olarak kullanıldığı gibi, aynı zamanda çok sayıda fıçı tahtası ve imparatorluğun deniz kuvvetleri için kavisli tahtalar yapılmaktadır (Cuinet, IV, 1892: 257-258). Devlet bu ormanların korunması hususunda oldukça hassastır. Arşivde bulunan ormanlarla ilgili vesikalar gelir getiren bu ormanların korunmasına yöneliktir. Örneğin hazine tarafından istifade edilmekte olan ve tersanenin ihtiyaç duyduğu kerestenin imal edildiği Yarışalını ve Sularya ormanlık alanlarına 1891 yılında muhacirlerin yerleştirilmesi ve ormanları tahrip etmeleri üzerine bu göçmenleri yerleştiren Defter-i Hakani memuru Hıfzı Efendi görevinden alınarak cezalandırılmıştır. Muhacirlerin de buradan alınarak başka bir yere yerleştirilmeleri ya da ormanı tahrip etmemek şartıyla yerlerinde bırakılmaları kararlaştırılmıştır (BOA, DH.KMT., 1824/20 21 Şaban 1308, 1 Nisan 1891; BOA, DH.MKT., 1804/36, 18 Cemaziyelahir 1308, 29 Ocak 1891). Devlet gözetiminde işletilen ormanlardan başka ormanlık alanlar mevcut olsa da büyük bir kısmı uygun yol olmadığı için girilemez ve düzenli bir şekilde işletilemez durumdadır. Zira Edremit, Gönen, Bandırma Sındırgı ve Erdek kazalarının ki gibi dağlıktır. Buraların tam yüzölçümü bilinmemekle beraber daha çok ağaç çeşidi bulunmaktadır. Bütün genç ağaçların filizleri yeni sürgünleri, kışın kurumuş yaprakları ve önceki yılın tomurcukları bunlarla beslenen keçiler için kullanılmaktadır. Orman çamları kışın ısınmak için tercih edilmektedir. Çınar, söğüt, kavak, ağaçlarından kaşıklar oyulur, kızılbaş, ıhlamur ağacından tahtadan avadanlıklar yapılır. Ormanlardaki çok sayıda kömürcü gürgen, dişbudak ve ceviz dallarını tercih ederler. Bulgarlar tarafından kurulan ve işletilen Balıkesir ve Gönen kazalarındaki hızar tesisleri tamamen ilkel metotlarla işlemektedir. Bu tesisler yaklaşık 30 kadardır. Bandırma kazasının ormanına bağlı kurulan bir mekanik hızar fabrikası da bulunmaktadır. Balıkesir merkez kazasına bağlı Balya nahiyesindeki yaklaşık 5.000 hektar ile Kepsut nahiyesinde bulunan 3.000 hektarlık ormanda dikkate değer üretim yapılmaktadır. Karesi Sancağının ormanlarından elde edilen başlıca hasat (rekolte) arasında sepicilik (deri işlemecilik) amacıyla toplanan meşe, çam ve köknar ağaçlarının kabuklarını zikretmek gerekir. Kestane, fındık ve gürgen/kayın kozalağından yenebilir bir yağ elde edilmektedir, yine çok aranan çam fıstığı pinus, pinea, mazi, katran, zift, sumak, jalap (bitki reçinesi), bir çeşit yosun vb. yapılmaktadır (Cuinet, IV, 1892: 257-

258). Şemseddin Sâmî'nin eserinde Cuinet'in verdiği bu bilgiler tekrarlanmış ve Balıkesir kazasında biri 5.000 diğeri 3.000 yeni dönüm ormandan külliyetli miktarda palamut elde ettiği belirtilmiştir (Şemseddin Sâmî, 1896: 3632). 1305 Karesi Vilayet Salnamesinde Karesi Sancağı ormanlık alanları, ağaç çeşitleri ve nerelerde kullanıldığı gibi detaylı bilgiler mevcuttur (Mutaf, 1997, s. 165-168). Cuinet'in verdiği bilgilerdeki en özgün olan kısım ise bölgede bulunan hızar makinelerinin çeşit ve sayıları ile ilgili olan bölümdür. Cuinet bu bilgileri muhtemelen bölgeyi ziyaretinde bizzat görerek yazmıştır.

İlave olarak Cuinet bütün bu ormanlarda çok sayıda vahşi hayvan barındığını belirtmiştir. Bölgede tespit edilebilen başlıca yaban hayvanları ayı, küçük bir leopar türü, kurt, tilki, yaban domuzu, vaşak, çakal, sırtlan, porsuk, su samuru, ağaç sansarı, vahşi kedi, birkaç tane alageyik, geyik, karaca, çok sayıda tavşan, çeşitli türden tüylü av kuşları (sülün, çulluk, toykuşu, hindi, kuğu, vahşi kazlar, çok sayıda ördek, güvercin, keklik, bıldırcın, ardıçkuşu, karatavuk, su çulluğu, ve başka av kuşları sürüsüdür (Cuinet, IV, 1894: 258).

M. Madenler

Cuinet, Balıkesir bölgesinde çıkarılan madenleri Simli gümüş, borasit, antimon ve bitümlü kömür olarak sıralamıştır Cuinet'e göre Hoca Gümüş madeninde yıllık %40 ila %50 oranında kurşun ve ton başına 1.800 ila 2500 gram gümüş içeren değeri 12 ila 15 Türk Lirası ya da 276 ila 345 frank olan yıllık 4.000 ton simli gümüş cevheri üretilmektedir. Madende 400 işçi çalışmaktadır. Madenin çıkarılması, su iletimi ve cevherin hazırlanması için 6 makine kullanılmaktadır. Sonunculardan biri 135 beygir gücüne sahip ve ortalama gümüş verimini %45 yerine %75'e çıkarmaktadır. Son zamanlarda çeşitli galeriler telefonla iletişim kurmakta ve dolaşım raylar üzerinde yapılmaktadır. Hoca Gümüş madenini Edremit'teki Balıkesir yoluna bağlayan yeni bir yol inşa edilmiştir. Maden şirketi hükümete maden satışından elde edilen gelirden %10'luk bir pay ödemektedir Aynı merkez İvrindi-Balıkçıpazarı nahiyesinde bir antimon madeni, 5 yıl boyunca İstanbul'daki Lorando Şirketi tarafından çıkarılmıştır (Cuinet, IV, 1894: 257).

Cuinet'in Balıkesir madenlerine dair verdiği bilgiler içerisinde en can alıcısı bor madeninin bölgede bulunmasına dairdir. Borasit madenleri Karesi Sancağı merkeze bağlı Sultan Çayır ve Fırt nahiyesinde bulunmaktadır. Bu önemli madenlerin ilk imtiyazı Sultan Abdülmecit'in yaptığı kanun ve düzenlemelerden sonra Asya Türkiyesi'nde yabancılara verilen en eski imtiyazlardandır.

Cuinet, bor madeninin Balıkesir'de tesadüfen bulunduğunu anlatmıştır. Bor madeninin bulunması aslında bir nevi Mişel Paşa'nın Osmanlı ülkesinde deniz fenerleri inşa etmek üzere Fenerler İdaresi müdürü olması, onun da deniz fenerleri inşası için Desmazes ve Groppler'i 1856 yılında Osmanlı ülkesine getirmesi ile başlar. Bu kişiler Osmanlı Devleti'nde deniz fenerleri inşa etmişlerdir. Groppler ve Desmazes sonradan bölgede mermer ocağı işletmesinde birlikte çalışmaya başlarlar. Groppler'in işletmesinde mermerin kesildikten sonra muhafazası için bir çeşit alçı taşı ile kaplandığını gören Desmazes'in bu taşıtağı ayrıntı dikkatini çeker. İçerisinde başka maddelerin olduğunu ve bunun incelenmesi gerektiğini düşünür. Ancak Osmanlı topraklarında bu incelemeyi yapabilecek gerekli araç-gereçler olmadığından bu parçalardan birini Paris'e gönderir. Yapılan incelemeler neticesinde bu maddenin %40 ila %44 oranında borik asit içeren kireç biberatı olduğu anlaşılır. Bu madde henüz Osmanlı kimyacıları tarafından bilinmeyen ve şimdiye kadar

yapılan ticari anlaşmaların hiçbirine dâhil olmayan bir maddedir. Bundan sonra Desmazures ve Groppler borasitin geldiği alçı siva alanını aramak için ajan Ratysnki'yi görevlendirmişlerdir (Cuinet, IV, 1894: 18). Böylece bor madeninin çıktığı sahayı tespit eden Groppler ve Desmazures başlangıçta Osmanlı Devleti'ne bulunan yeni madenden hiç bahsetmeden borasitin bulunduğu alçı madenini kiralamışlardır (Sayan, 2016: 12-13). Ardından buradaki imtiyaz sahibini devre dışı bırakarak alçı taşı çıkarmak üzere bir imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. Desmazures ve Groppler'e 37,5 dönümlük alanda 20 yıllık bir imtiyaz verilmiştir (BOA, ŞD. 237/17, 8 Safer 1287, 10 Mayıs 1870: Cuinet, IV, 1894: 18) Bu ilk imtiyaz 150 hektarlık alanı kapsayan girişimin başlangıcı olmuştur. Aslında madenin çıkarılıp Avrupa'ya ihracı çok daha öncelere aittir. Zira 1865 yılında Desmazures, Compaigne Industrielle şirketini kurmuştur. Böylece Compaigne Industrielle Desmazures çalışmalarıyla Sultançayırı'ndan çıkarılan borasit cevheri 1868 yılında Avrupa pazarında tanınmıştır (Sayan, 2016: 16) Osmanlı Devleti ise 1874 yılında Bandırma rüsumat müdürünün yeni bir cevherin alçı madeni adı altında ihraç edildiği bilgisini merkeze bildirmesi üzerine konuyu araştırmaya başlamıştır (Sayan, 2016: 19-20). Daha sonra bölgede bor madenleri için Osmanlı tebaasından Şirinyan ve yabancı devletler tebaalarından, Lorando, Giove, Hanson ve Groppler ile Desmazures'in şirketi arasında bir rekabet yaşanmıştır. Fakat bu rekabet kendi aleyhlerine olduğundan ilk imtiyaz sahipleri ile Lorando, Giove, Hanson birleşerek "Borax Company" adlı şirketi kurmuşlardır. Bu birleşme 1887 yılında padişah iradesi ile kabul edilmiştir (Cuinet, IV, 1894: 19).

Cuinet, Sultançayırı'ndaki maden şirketinde 1894 yılında bir Fransız mühendis başkanlığında 200 işçinin çalıştığını, işletmelerinde makineler bulunduğunu kaydetmiştir. Bunun karşılığında hükümete gelirlerinden %16 ödemektedirler. Aynı nahiyede Demirkapı'da bulunan borasit madeni imtiyazı Fuad Paşa'ya verilmiştir (BOA, İ.DH. 1154/90242, 26 Muharrem 1307, 22 Eylül 1889; Cuinet, IV, 1894: 19). Fuad Paşa ise imtiyazı merkezi Paris'te olan Fransız Lyon Şirketine devretmiştir. Cuinet bu madenin henüz çıkarılmadığını aktarmıştır (Cuinet, IV, 1894: 19). Balıkesir madenlerinin çıkarılması, imtiyazların verilmesi, uzatılması gibi hususlarda arşivde bol miktarda vesika mevcuttur. Bu belgeler bölgedeki yoğun rekabeti de göstermektedir. Bunların hepsinin birden değerlendirilmesi makalenin boyutunu aşacağından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Sonuç

Cuinet, dört ciltlik eserinde bilgilerini aktarırken Osmanlı idarî taksimatına uygun bir şekilde önce vilayetler hakkında bilgi vermiştir. Burada öncelikle vilayetin sınırlarını çizmiştir. Daha sonrasında vilayete bağlı bulunan sancak, kaza, nahiyeye ve köy sayılarını istatistiksel olarak verdikten sonra vilayet yönetimi, kamu binaları, ibadethaneler, dükkânlar gibi yapıların adedi hakkında bilgiler sunmuştur. Ardından başta Müslim ve gayrimüslim nüfus oranları olmak üzere, sivil, ticarî, askerî ve dinî yapılarla birlikte, eğitim binalarını ve bu binalarda okuyan Müslim ve gayrimüslim öğrenci sayısını, bölgede yetiştirilen ziraî, hayvan ve endüstri ürünlerinin yıllık üretim miktarlarını, bunlardan elde edilen yıllık gelirleri, yerleşimlere ait toplam yıllık gelir miktarını göstermiştir. Bölgelerde yer alan varsa ormanlar, yeraltı kaynakları, kaplıcalar hakkında da detaylı bilgiler aktarmıştır. Aynı sıralamaları, sancaklar ve kazalarda da tekrarlamıştır. Böylece Cuinet'in verdiği bilgilerle Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında, Arap yarımadasında, Girit ve Cezayir-i Bahr-i Sefid gibi adalar kısmında toplum yapısı, ekonomik faaliyetler, yeraltı kaynakları, mali yapı

hakkında çok değerli bilgileri edinmek mümkün olabilmektedir. Aslında Cuinet, alacaklı kurumun bir çalışanı olarak bölgede para edebilecek ne var ise kayıt altına almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin aslında bir anlamda mali potansiyelini de ortaya koymuştur. Özellikle Balıkesir ile ilgili verdiği bilgilere bakıldığında çoğunlukla bu dönemde vilayet hakkında yine detaylı bilgiler sunan Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinden faydalandığı görülmektedir. Cuinet buradan aldığı bilgileri toparlayıp kendi elde ettiği verilerle bütünleştirmiştir. Bu bakımdan Cuinet'in Balıkesir hakkında verdiği bilgilerin salnameleri tamamlayıcı bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Cuinet'in bir Fransız ve Duyun-ı Umumiye İdaresi Genel Sekreteri olmasından dolayı verdiği bilgilerin güvenilirliği konusunda şüpheleri olanlar bulunsada en azından Balıkesir için herhangi bir taraflılık gütmeyeceği söylenebilir. Hatta Şemseddin Sâmî'nin 1896 yılında basılan eserinde Karesi Sancağına ait bilgiler Cuinet'in eseri ile birebir örtüşmektedir. Osmanlı makamlarının da özellikle nüfus konusunda iddialarına dayanak olarak Cuinet'in eserini göstermesi de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Bu çalışmada Cuinet'in verdiği bilgilerden yola çıkılarak 1890'lı yıllarda Balıkesir'in sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. O dönem sancak olan Karesi ve merkezi Balıkesir bu çalışmanın konusudur. Karesi Sancağının diğer kazaları Ayvalık, Kemer-Edremit, Edremit, Erdek, Gönen, Bandırma, Bigadiç ve Sındırgı bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Cuinet, eserinde bazen vilayet genelinde anlattığı bir konuya yeri geldiğinde kazada da değinmesi gerektiğinde daha önceden bahsettiği kısma atıfta bulunarak geçirmiştir. Özellikle Balıkesir madenleri konusunda Bursa Vilayetini anlatırken detaylı bir biçimde ele aldığından Balıkesir kısmına geldiğinde oraya atıf yapmıştır. Bu bilgiler oldukça özgün olmakla birlikte taşıdığı önem dolayısıyla çalışma kısmına bu sayfalarda yer alan Balıkesir ile ilgili kısmı dâhil edilmiştir. Sonuç olarak elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde Cuinet'in verdiği bilgiler vasıtasıyla bu dönemde Karesi Sancağının Osmanlı ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dış borçlarını ödeyemediği ve Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşu ile mali anlamda Avrupa devletlerinin baskısının hissedildiği, yüklü miktarda borç ödemeye çalıştığı bir dönemde buradan elde edilen tütün, içki, madenler gibi gelir kalemleri bir hayli önem arz etmektedir. Özellikle Anadolu'da ilk olarak bulunan borasit madeni hem Osmanlı ekonomisi hem de yörenin ekonomisinde bir canlanma meydana getirmekle birlikte bölgede Batılı devletlerarasında mücadelenin yaşandığı bir sürece de girilmiştir. Bölgeden madenin çıkarılması, çıkarıldıktan sonra ihraç olunmak üzere kıyı şeridinde ulaştırılması gibi iş ve işlemler ekonomik anlamda da bir hareketlilik meydana getirmiştir. Bunların daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi için Osmanlı döneminde yayınlanan diğer istatistikî bilgiler, Cuinet'in verdikleri ile kıyaslanmak suretiyle bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Böylece yıllar içerisinde Balıkesir'de meydana gelen sosyal, iktisadî, eğitim gibi konularda değişimler takip edilebilir ve Cuinet'in verdiği bilgilerin bir sağlaması yapılabilir. Bu anlamda çalışmanın yapılacak yeni çalışmalara bir kaynak mahiyetinde olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS.), 51/9.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1824/20; 1804/36.

İrade Dâhiliye Nezareti (İ.DH.), 1154/90242.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.), 6479.

Nüfus Defterleri (NFSd.), 1262.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 237/17.

Salnameler

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Def'a 18, sene 1307 (1891-1892).

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Def'a 19, sene 1310 (1894-1895).

Yayımlanmış Eserler

Akkaya, B. (2013). "Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbeler", *Turkish Studies*, 8/5, s. 59-72. DOI: 10.7827/TurkishStudies.4757

Ali Tefvik (1308). *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İstanbul: Karabet Matbaası.

Atam, Ş., Candeğer, Ü. (2019). "Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyıl Sonunda Antakya", *HATAY Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı*, ed. Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu, İstanbul: Hiperyayın.

Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,.

Birdal, M. (2010). *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Financial Control in The Late Nineteenth Century*, New York.

Bölükbaşı, Ö. F., (2005). *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de L'Asie Mineure*, vol. I-IV, Paris: Ernest Leroux.

Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Ankara: Tarih Kurumu Yayınları,.

Çakmak, Y. (2020). "Şemseddin Sâmî Ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (MÜSBİD)*, 9/1, s. 22-37.

Çelik, Ş. (2012). "Evliya Çelebi'nin Bandırma, Aydıncık (Edincik), ve Erdek İle İlgili Verdiği Bilgiler ve Bunların Değeri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/28-1, s. 67-81.

Gülmez, M. (1983). "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, 16/4, s. 3-15.

- Güloğlu, Y. (2010). "Orman Mülkiyetinin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10/2, s. 180-194.
- Gürsoy, B. (1984). "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan*, İstanbul, s. 17-59.
- Issawi C. (1982). *An Economic History of the Middle East and North Africa*, New York: Columbia University Press.
- Küçük, C. ve Ertüzün T. (1994). "Düyûn-ı Umûmiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, Ankara, s. 58-62.
- Koç, B. (2005). "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37, s. 231-257.
- Koç, Z. (2014). *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kodaman, B. ve İpek, N. (2000). "Balkanlar. Girit ve Kafkaslarda Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin Kuruluşu (1878-1912)", *Erdem*, 12/35, 377-417.
- Mutaf, A. (1997). *Salnâmelerde Karesi Sancağı (1847-1922)*, Balıkesir.
- Öntuğ, M. M. (2006). "Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri", *OTAM*, 19, s. 343-364.
- Sayan, M. (2016). *Karesi Sancağında Bor Madeni İşletmeciliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, , İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şemseddin Sâmî, (1306/1889). *Kâmûsu'l - A'lâm*, 2, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şemseddin Sâmî, (1314/1896). *Kâmûsu'l - A'lâm*, 5, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şimşir, N. (2004). *Osmanlı Araştırmaları (Makaleler I)*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (1998). "Vital Cuinet'e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, s. 95-102.
- Toruk, F. (2009). "Fransız Gezgin Vital Cuinet'in Gözüyle Çankırı", *Bellekten*, LXXIII/ 268, s. 721-740.
- Törel, T. (2020). "Düyun-u Umumiye Genel Sekreteri Vital Cuinet'in 1891'de Malatya Sancağı Üzerine Tespitleri" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/2, s. 763-769.
- Yağcı, Z. G. ve Genç S. (2013). *H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivleri Yayınları.

Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ile Örgütün Etik İklimine İlişkin Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi^a

Ebru Güzel Kuyucu^{b, c}, Selhan Özbey^d, R. Timuçin Genç^e

Özet

Eleştirel düşünce akademik yaşamın en önemli özelliklerinden birisidir. Bu çalışma, spor bilimleri alanındaki akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri ile örgütün etik iklimine ilişkin algıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya Ege Bölgesi'nde bulunan Spor Bilimleri Fakültelerinde çalışan 130 akademisyen (39 kadın, 91 erkek) katılmıştır. Çalışmada, Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği (KEDEÖ), Etik İklim Ölçeği (EİÖ) ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Akademisyenlerin orta düzeyde eleştirel düşünme düzeyine (\bar{X} = 241,58; S_s =.16,31) sahip oldukları ve çalıştıkları üniversitenin etik iklimine biraz katıldıkları (\bar{X} = 2.62; S_s =.46) görülmüştür. Akademisyenlerin eleştirel düşünce düzeyleri ile etik iklim (r =-,245), egoist iklim (r =-,299) ve ilkelilik iklimi (r = -,289) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Akademisyenlerin, eleştirel düşünme düzeylerini geliştirebilmesi önemlidir. Bununla beraber bilimsel üretim ve verimlilik için çalışma ortamında yaratılacak olan etik iklim vazgeçilmez bir rol oynar.

Anahtar Kelimeler

Eleştirel Düşünme
Etik İklim
Akademisyenler
Spor Bilimleri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.09.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.798466

Investigation of the Relationship Between Academicians' Critical Thinking Levels and Perceptions of the Organization on Ethical Climate

Abstract

Critical thinking is one of the most important features of academic life. The purpose of this study was to determine the relationship between the critical thinking level of academicians in sports sciences research area and their perceptions about the ethical climate of the organization. The total of 130 academicians (39 females & 91 males) working in the Sports Sciences Faculty in the Aegean Region participated in the study. In this study, California Critical Thinking Dispositions Inventory, Ethical Climate Scale (SES) and a questionnaire form were used to collect data. It was determined that academicians had moderate critical thinking level (M = 241.58; S_d = .16.31) and they slightly involved in the ethical climate of the university (M = 2.62; S_d = .46). It was found that there was a negative relationship between the critical thinking levels of academicians and ethical climate (r = -, 245), egoist climate (r = -, 299) and primitive climate (r = -, 289). It is important for academics to improve their critical thinking levels. However, the ethical climate to be created in the working environment for scientific production and efficiency plays an indispensable role.

Keywords

Critical Thinking
Ethical Climate
Academicians
Sport Science

About Article

Received: 22.09.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.798466

^a 13-16 Kasım 2019 tarihlerinde 17. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: ebruguzel@trabzon.edu.tr

^c Arş. Gör, Trabzon Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-8792-3072.

^d Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0003-4844-6338

^e Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0003-0159-2610

Giriş

Yirmi birinci yüzyılda küreselleşen dünya, hızlı bir değişim göstermeye başlamıştır. Sanayi, bilim, teknoloji gibi birçok alandaki gelişmeler, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarında ülkeleri, kurumları ve toplumları zorunlu bir değişim ve gelişme sürecine sokmuştur. Gelişmiş ve çağdaş ülkeler, yaşanan bu değişimlere ve gelişmelere kolaylıkla uyum sağlayabilirken, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerdeki bu uyum ve değişim bazı sancılı süreçlere neden olmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra, iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler, ulaşım alanındaki yenilikler ve buna bağlı olarak artan üretim, tüketim ve bilgi ihtiyacı sonucunda, ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmaya başlamış ve toplumlararası bilgi alışverişi hızlanmıştır (Burkhart, 2006; Yıldız, Güzel ve Zerengök, 2019; Yıldız, Kurnaz ve Kırık, 2020). Tüm bu gelişmeler dünyanın küçük bir köy olarak algılanmasını sağlamıştır. Buna sebeple bilgi, hızlı bir artış göstererek tüm toplumlar, kültürler tarafından anında paylaşılan, kolayca ulaşılabilir bir veri haline gelmiş ve sonuç olarak oluşan bilgi yoğunluğu, devamında bilgi patlamasını meydana getirmiştir (Polat, 2017:1).

Bireyler, geçmişten günümüze çevresine karşı ilgisiz kalmayıp, çevresinde olup bitenleri büyük bir merakla incelemiştir. Doğası gereği olayları kendine göre şekillendirmeye çalışıp, bulunduğu şartlarla yetinmeyip hep daha iyisinin istemiştir. Tüm bunları yaparken düşünme yetisini en iyi biçimde kullanmaya çalışmıştır. Bu durum insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olmuştur (Polat, 2014:2). Bilgi gücünün farkına varılması ile insanları yönlendirmek için kaba kuvvet ve silah kullanımı yerini, bilgiyi etkin ve verimli bir biçimde kullanmaya bırakmıştır (Başar, 2013: 19). Bu nedenle başarılı olabilmek için iş birliği yapmak, paylaşımlar da bulunabilmek, problemler karşısında bilgiyi verimli bir biçimde kullanabilmek, gelişen şartlara uyum sağlayabilmek, teknoloji iyi ve etkin bir biçimde kullanabilmesi gerekmektedir. Geçmiş dönemlerde bireylerden beklenen bilgi, beceriler yerini, çağımızın başlıca zorunluluğu olarak görülen eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı düşünme, etkili ve verimli iletişim, iş birliği, bilgi paylaşımı, yenilik, becerileri almıştır (Saçlı, 2013: 2). Ayrıca her gün farklılaşan, gelişen bilgi yoğunluğunun, kişilere eğitim aracılığıyla aktarılması ve ezberletilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bilgileri süzgeçten geçirip gerekli olan doğru bilgiyi seçebilmek (Robey, 2002); ve bu bilginin de etkili ve verimli bir biçimde kullanabilmesi için üst seviye düşünme becerilerinin kişilere kazandırılması bir zorunluluk olmuştur (Rucks, 2001; Weinerman, 1997). Yaşadığımız bilgi çağında bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi, giderek kalifiye insan gücüne olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Bu durum sayesinde, kişiler kendilerini iyi tanıyabilen, bireysel ve toplumsal gelişimi önemseyen, düşünebilen, sorgulayabilen, araştırmacı, mantıklı kararlar veren ve eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler olmaktadır (Karagenc, 2003; Akt: Öztürk ve Ulusoy, 2008). Eleştirel düşünmeden kastedilen, bir konu hakkında okunmuş ya da söylenmiş bilgiler ile alakalı net bir sonuca varmaktan ziyade, alternatiflerinde olabileceğini de göz ardı etmemektir (Bulut ve diğerleri, 2009). Eleştirel düşünebilmek ve verimli kararlar alabilmek, eğitilmiş kişilerde bulunması gereken bilişsel becerilerdir. Sahip olduğumuz ön yargılar, genellemeler, varsayımlar, sabit düşünceler dünyayı ve etrafımızı algılama şeklimizi ve davranışlarımızı etkilemektedir. (Paul, 1984; Akt: Akbıyık ve Seferoğlu, 2002). Mc Bride (1992) spor alanında eğitimsel olarak eleştirel düşünmeyi; bir harekete yönelik koruyucu ve savunmacı akla yatkın kararlar vermek amacıyla yansıtıcı düşünme şekli olarak açıklamıştır. Bu nedenle, harekete bağlı bilişsel etkileşimde bulunabilmek, spor eğitim ve yönetim alanlarının açısından da eleştirel düşünmenin önemli olduğunu göstermektedir (Mc Bride ve Cleland, 1998: 43). Mc Bride(1992), Tishmann ve Perkins (1995)'e göre eleştirel

düşünmenin beden eğitimi ve spor alanında kullanılması, detaylı ve kapsamlı düşünme, yeni farklı yöntemler bulma, değerlendirici bir akıl yürütme becerisi ile karşılaştırma yapma, planlı ve stratejik düşünme, üst-biliş becerilerini kullanma ve zorluklar karşısında mantıklı kararlar vermeye olanak sağlamaktadır.

İçinde bulunduğumuz dönemde bilişim ve iletişim teknolojilerinin artlarından biri de, kurumsal seviyede her davranışın dışarıdan izlenebiliyor olmasıdır. Kurumlarda dönem dönem karşılaşılan usulsüz davranışlar, adam kayırma ve adaletsiz olma gibi etik dışı hareketler böyle ortamlarda daha çok dikkat çekmektedir. Bu nedenle, kurumların bu konuda daha duyarlı olmaları gerekmektedir (Dönertaş, 2008). Günümüzde örgütsel başarısının sağlanması amacıyla, etik değerlere uygun etkin bir çalışma ortamının sağlanması gereklidir. Örgüt içerisindeki bireylerin iş tatminlerinin yüksek olması için çalışma ortamı istenilen özelliklerde olması gerekmektedir (Tiryaki ve Bahçecik, 2014). Etik iklim, bir örgütte ahlaki yönden sorun çıkarabilecek konuların çözülebilmesi ve etiğe uygun olan doğru davranış biçiminin belirlenmesine ilişkin bir algı olarak ifade edilmektedir (Erdirencelebi ve Filizöz, 2016:129). Örgütsel etik iklim algılamaları, bireylerin motivasyonları, verimlilikleri ve etkinlikleri için büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebeple etik ile ilgili değer ve normları örgüt içerisine taşımak için etik iklimin oluşturulması gerekmektedir (Bilgen, 2014). Bu bilgiler doğrultusunda, örgütlerde bireylerin sorumluluklarını yerine getirebilmeleri ve ahlaka uygun davranmalarını sağlamak için, örgütün pozitif bir etik iklim algısına sahip olması gerekmektedir. Bireylerin algıladıkları etik iklim ile çalıştıkları kuruma karşı duymuş oldukları güvenin, bireylerin kurumuna yönelik olan algılarını etkileyecek önemli bir unsur olarak görülmektedir (Dönertaş, 2008). Günümüzde akademisyenler, yaratıcı düşünceler üretebilmeli, kişiliğini geliştirmeli, esnek davranabilmeli, yeniliklere ve gelişmelere kolaylıkla uyum sağlayabilmeli, özetle, modern profesyonel özelliklere sahip olmalıdır. Bu özelliklerin kazanılması öğrencilere yeniliklere ve gelişmelere uyum sağlayabilmeleri için temel esasları özümsetmeyi, eleştirel düşünme gücünü kullanarak problemleri çözümleyebilme niteliği kazandırmayı amaçlayan modern eğitim anlayışı ile mümkün olmaktadır. Modern eğitim anlayışının gerçekleştirilmesinde, evrensel düşünen bireylerin bulunduğu üniversiteler hayati önem taşımaktadır (Kaya, 1997; Kökdemir, 2003a; Kürüm, 2002). Modern eğitim anlayışında mevcut bilgileri sorgulamadan kabul eden bireyler yetiştirmek yerine, neyi, neden, niçin ve nasıl öğrenmesi gerektiğini bilen, öğrendiği bilgileri kullanan, geliştiren ve yeni bilgi üreten kişilerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu sebeple mevcut eğitim sisteminin en önemli görevlerinden biri topluma fayda sağlayacak eleştirel düşünen bireyler kazandırmaktır (Kürüm, 2002).

Beden eğitimi ve spor alanındaki eğitimcilerin de modern değişen yaşam koşullarına ayak uydurabilmesi adına eğitim programlarının düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Geleceğin öğretmen, antrenör ve yönetici adayları olan bireylere eleştirel düşünme becerilerini öğretmede en önemli görev akademisyenlere düşmektedir. Bunun için öncelikle akademisyenlerin eleştirel düşünme becerilerinin belirlenmesi ve eleştirel düşünmeye yönelik bakış açılarının belirlenerek bu konunun öneminin vurgulanması gerektiğine inanılmaktadır. Bununla beraber akademisyenlerin etik iklim algılarının yükselmesi, onların kuruma olan bağlılıklarını, kuruma duydukları güvenlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini ve kurum amaçlarını gerçekleştirme yönündeki çalışmaların etkililiğini arttırabileceği düşünülmektedir. Üniversite öğrencilerine, evrensel değerlere açık, toplumun değerleri ile örtüşen, hoşgörülü, özgür düşünebilen, bilimsel ve demokratik düşüncenin kazandırılması için üniversite ortamının bunu sağlayacak özellikte ve nitelikte olması gerekmektedir. Bilimsel ve özgür

düşünmeyi kendisine amaç olarak gören üniversitelerde eleştirel düşünme önemli rol oynamaktadır. Üniversiteler görev yapan akademisyenler öğrencilerin eleştirel düşüncelerini geliştirmeye olanak sağlayan bir eğitim-öğretim anlayışı sahiplenmeli ve öncelikle eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları gerekmektedir. Bununla beraber bilimsel üretim ve verimlilik için çalışma ortamında yaratılacak olan etik iklim vazgeçilmez bir rol oynar. Bu noktadan hareketle; akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri ile örgütün etik iklimine ilişkin algıları arasında ilişkinin belirlenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeylerinin ve örgütün etik iklimine ilişkin algılarının çeşitli demografik faktörler açısından incelemek amacıyla nedensel-karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Nedensel-karşılaştırma yöntemi; belirli bir değişken açısından farklı olan grupların birbirleriyle karşılaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri ile örgütün etik iklimine ilişkin algıları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla bağıntısal yöntem kullanılmıştır. Bağıntısal yöntem; iki veya ikiden fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için kullanılan yöntemdir (Gurbetoğlu, 2018:12).

Araştırma Grubu

Araştırmada Ege bölgesinde bulunan spor bilimleri fakültelerine araştırmanın uygulanması için gerekli izin yazıları gönderilmiş ve örneklem grubu uygulamaya izin veren üniversiteler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Buradan hareketle araştırmanın evrenini; Ege Bölgesinde bulunan üniversitelerdeki akademisyenler oluştururken, örnekleme ise; Ege Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Uşak Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültelerinde çalışan 39 kadın, 91 erkek toplam 130 akademisyenden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu çalışmada akademisyenlerin, kişisel özelliklerini ortaya koymak için araştırmacı tarafından hazırlanan 7 sorudan oluşan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu formda akademisyenlerin kişisel özellikleri ile ilgili yaş, cinsiyet, medeni durum, kurumdaki unvan, hizmet süresi, bağlı oldukları kurumda çalışmaya başladıkları yıl, yönetici pozisyonları gibi sorulara yer verilmiştir.

Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği (KEDEÖ): Araştırmada, akademisyenlerin eleştirel düşünme eğilimlerini ölçmek için, literatürde yaygın olarak kullanılan, ölçeğin orijinali Facione, Facione, ve Giancarlo tarafından 1998 yılında geliştirilen, Türkçeye uyarlaması, geçerlik-güvenirlik çalışması Kökdemir (2003b) tarafından yapılmış olan, Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeğinin kısaltılmış Türkçe versiyonu (KEDEÖ) kullanılmıştır (Kökdemir, 2003:68). Türkçeye uyarlama sonrasında, ölçek 7 faktörden 6 faktöre ve 75 maddeden 51 maddeye düşürülmüştür. Ölçeğin alt boyutları; meraklılık, açık fikirlik, sistematiklik, kendine güven, doğruyu arama, analitiklik' ten oluşmaktadır. Ölçeğin toplam varyansı %36,13 olarak tespit edilmiş, alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları (alfa) .61 ile .78 arasında değişirken, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (alfa) ise 0,88 olarak belirlenmiştir (Kutlu ve

Schreglmann, 2011:118). Ölçeğin maddeleri, 6'lı Likert tipidir hesaplanmasında alınabilecek en yüksek puan 360, en düşük puan ise 60 olarak belirlenmiştir. Bir alt ölçekten 50 puan üstü yüksek eleştirel düşünme eğilimini 40 puan altı düşük eleştirel düşünme eğilimini, göstermektedir. Alt ölçeklerin toplamı ise eleştirel düşünme eğilim puanını vermektedir. KEDEÖ' nün değerlendirilmesinde; 240'dan az puan düşük, 240-300 arasında puan alanların orta 300 puanın üstü yüksek eleştirel düşünme eğilimi sahip olarak belirtilmiştir. Ölçekteki 50, 49, 47, 45, 43, 41, 36, 33, 28, 27, 25, 23, 22, 21, 20, 19, 18, 15, 11, 09, 06, 05, numaralı maddeler ters çevrilerek puanlanmaktadır (Balcı, 2015: 78-81).

Etik İklim Ölçeği (EİÖ): Araştırmada, Victor ve Cullen (1993) tarafından geliştirilmiş olan, 36 sorudan oluşan etik iklim ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe 'ye çevrilmesi, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Eser (2007) tarafından yapılmış ve güvenilirliği α :9065 bulunmuştur (Eser, 2007:41-42).

Ölçekteki soruların yardımseverlik iklimi, egoist iklim, ve ilkelilik iklimleri ile ilgili 12 sorudan oluşan 3 alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin;

5,12,16,21,26,27,28,30,31,32,34, ve 35. maddeleri yardımseverlik iklim,

1,2,4,6,8,10,17,19,25,29,33 ve 36. maddeleri egoist iklim,

3,7,9,11,13,14,15,18,20,22,23 ve 24. maddeleri ise ilkelilik iklim alt boyutu ile alakalıdır.

1, 6 ve 10 numaralı sorular ters kodlanır. Ölçek 5'li likert tipidir. Her soru için minimum değer "1" ve maksimum değer "5"tir. İklim Ölçek değeri her bir kişi için 36 soruya verilen değerlerin toplamının 36'ya bölümüdür. Böylece akademisyenlerin bağlı oldukları üniversitenin etik iklimi ile ilgili puan ortalama değerinin 1'e yaklaşması akademisyenlerin çalıştıkları üniversitenin etik iklimi ile ilgili görüşlere katılmadıklarını, 5'e yaklaşması ise üniversitenin etik iklimini onayladıklarını göstermektedir (Şahin ve Dündar, 2011:137).

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, SPSS 22.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiş, verilerin analizinde normallik testi yapılmış, normal dağılım gösteren verileri için parametrik testler, normal dağılım göstermeyen veriler için nonparametrik testler kullanılmıştır. Değerlendirilme kapsamında yüzde, ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel metotlar kullanılmıştır. Verilerin analizinde t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), kruskal-wallis h testi, mann whitney u testi, post hoc testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları en az $p < .05$ güven aralığında değerlendirilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Kişisel Bilgiler

Değişkenler	Gruplar	N	%
Yaş	25-35	27	20,8
	36-45	60	46,2
	46 ve üzeri	43	33,1
Cinsiyet	Kadın	39	30
	Erkek	91	70
Medeni Durum	Bekar	40	30,8
	Evli	90	69,2
Unvan	Arş. Gör.	18	13,8
	Öğr. Gör.	26	20
	Dr. Öğr. Üyesi	54	41,5
	Doç. Dr.	23	17,7
	Prof. Dr.	9	6,9
Hizmet Süresi	1-5 yıl	16	12,3
	6-10 yıl	20	15,4
	11 yıl ve üzeri	94	72,3
Toplam		130	100

Tablo 1’de katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler sunulmuştur. Unvan değişkeni açısından incelendiğinde katılımcıların %41,5’inin Dr. Öğr. Üyesi olduğu görülmektedir. Hizmet süresi açısından bakıldığında %72,3’nün 11 yıl ve üzeri çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 2. Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği ve Etik İklim Ölçeğinin Alt Boyutlara İlişkin Ortalama ve Yaygınlık Ölçüleri

Ölçek/alt boyut adı	N	\bar{x}	ss
KEDEÖ	130	241,58	16,31
Doğruyu Arama	130	41,46	7,32
Açık Fikirlilik	130	46,44	6,53
Analitiklik	130	50,99	3,48
Sistematiklik	130	47,48	7,71
Kendine Güven	130	45,96	5,86
Meraklılık	130	50,13	4,86

EİÖ	130	2,72	0,46
Egoist İklim	130	2,77	0,4
Yardımsaver İklim	130	2,78	0,7
İlkelilik İklim	130	2,61	0,55

Araştırmaya katılan akademisyenlerin KEDEÖ ait puan ortalamaları $\bar{x}=241,58$, doğruyu arama boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=41,46$, açık fikirlilik boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=46,44$, analitiklik boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=50,99$, sistematiklik boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=47,48$, kendine güven boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=45,96$, meraklılık boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=50,13$ olarak tespit edilmiştir. EİÖ toplamına ait puan ortalamaları $\bar{x}=2,72$, egoist iklim alt boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=2,77$, yardımsaver iklim alt boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=2,78$, ilkelilik iklim alt boyutuna ait puan ortalamaları $\bar{x}=2,61$ olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Akademisyenlerin KEDEÖ ile Demografik Değişkenlere İlişkin t Testi ve Varyans Analizleri

Değişken	Grup	n	\bar{x}	ss	t	p
Cinsiyet	Kadın	39	243,36	15	0,814	0,417
	Erkek	91	240,81	16,86		
Medeni Durum	Bekar	40	244,28	12,15	1,452	0,149
	Evli	90	240,38	17,78		
Değişken	Grup	n	\bar{x}	ss	f	p
Yaş	25-35	27	244,63	11,79	0,599	0,551
	36-45	60	240,63	17,48		
	46 ve üzeri	43	240,98	17,15		
Unvan	Arş. Gör.	18	241,61	12,68	1,194	0,316
	Öğr. Gör.	26	241,92	14,6		
	Dr. Öğr. Üyesi	54	238,91	18,26		
	Doç. Dr.	23	242,57	14,8		
	Prof. Dr.	9	252,33	18,03		
Hizmet Süresi	1-5 yıl	16	247,25	12,5	1,33	0,325
	6-10 yıl	20	241,55	10,72		
	11 yıl ve üzeri	94	240,62	17,72		
Toplam		130				

p>0,05

Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ile Örgütün Etik İklimine İlişkin Algıları Arasında İlişkinin İncelenmesi

Akademisyenlerin eleştirel düşünme ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları cinsiyet, medeni durum, yaş, unvan, hizmet süresi değişkenleri ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (Tablo 3).

Tablo 4. Akademisyenlerin Etik İklim Ölçeği ile Unvan Değişkenine İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Unvan	n	Sıra ort.	x ²	p	Fark
EİÖ	Arş. Gör.	18	69,03			
	Öğr. Gör.	26	66,31			
	Dr. Öğr. Üyesi	54	67,44	5,151	0,398	–
	Doç. Dr.	23	68,70			
	Prof. Dr.	9	38,83			
	Arş. Gör.	18	72,25			
	Öğr. Gör.	26	53,15			
Egoist iklim	Dr. Öğr. Üyesi	54	71,95	12,776	0,026*	(4-5)
	Doç. Dr.	23	72,48			
	Prof. Dr.	9	34,89			
	Arş. Gör.	18	63,75			
	Öğr. Gör.	26	72,21			
Yardımsever iklim	Dr. Öğr. Üyesi	54	64,23	5,494	0,359	–
	Doç. Dr.	23	72,17			
	Prof. Dr.	9	40,78			
	Arş. Gör.	18	68,97			
	Öğr. Gör.	26	66,96			
İlkelilik iklim	Dr. Öğr. Üyesi	54	69,67	3,430	0,634	–
	Doç. Dr.	23	58,43			
	Prof. Dr.	9	49,22			

*p<0,05

Akademisyenlerin, unvan değişkeni ile EİÖ, yardımsever ve ilkelilik iklimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır (p>0,05). Ancak egoist iklim alt boyutunda, unvan değişkenine göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0,05). Akademisyenlerin egoist iklim alt boyut algılarına ilişkin farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla post hoc testlerinden games-howell testinden yararlanılmıştır. Buna göre; Doç. Dr. unvanına sahip akademisyenlerin, Prof. Dr. unvanına sahip akademisyenlere göre egoist iklim algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Düzeyleri İle Örgütsel Etik İklim ve Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

		KEDEÖ	Etik İklim	Egoist İklim	Yardıms sever İklim	İlkelilik İklim
KEDEÖ	r	1	-,245**	-,299**	-,082	-,289**
	p		,005	,001	,355	,001
Etik İklim	r		1	,826**	,895**	,745**
	p			,000	,000	,000
Egoist İklim	r			1	,719**	,415**
	p				,000	,000
Yardıms sever İklim	r				1	,430**
	p					,000
İlkelilik İklim	r					1
	p					

* p < 0,05

** p < 0,01

KEDEÖ ile yardıms sever iklim, arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p > 0,05$). Buna karşılık KEDEÖ ile etik iklim ($r = -,245$) KEDEÖ ile egoist iklim ($r = -,299$), KEDEÖ ile ilkelilik ($r = -,289$) iklimleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle eleştirel düşünme düzeyleri arttıkça örgütsel etik iklim düzeyleri düşmekte, etik iklim düzeyleri arttıkça eleştirel düşünme düzeyleri düşmektedir, aralarında ters bir ilişki olduğu söylenebilir.

Etik iklim ile egoist iklimi ($r = ,826$), etik iklim ile yardıms sever iklimi ($r = ,895$), etik iklim ile ilkelilik $r = ,745$) iklimi, egoist iklim ile yardıms sever iklimi ($r = ,719$), egoist iklim ile ilkelilik ($r = ,415$), iklimi, yardıms sever iklim ile ilkelilik ($r = ,430$), iklimleri alt boyutları arasında ise pozitif yönde olumlu bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle bir alt boyut azalırken diğeri de azalır, bir alt boyut artarken diğeri de artar yorumu yapılabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan akademisyenlerin KEDEÖ'nin toplam puan üzerinden değerlendirilmesi incelendiğinde, orta düzeyde bir eleştirel düşünme eğilimine sahip oldukları görülmektedir (Tablo 2). Yapılan araştırma sonuçları, alan yazındaki (Mangena ve Chabeli, 2005; Korkmaz, 2009; Lee, 2004; Pithers ve Sodden, 1999; Akt. Paul vd. 1997; Özdemir, 2005; Akt. Gündoğdu, 2009; Saçlı ve Demirhan, 2011; Baydar, 2012; ve Şen, 2009; Akt. Polat, 2014: 94) yapılan diğer çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca araştırma sonucunda, yüksek düzeyde eleştirel düşünme eğilimine sahip akademisyenin olmaması dikkat çekicidir. Örneğin; Şahin, Çakmak ve Hacımustafaoğlu 2015 yılında "Akademisyenlerin eleştirel düşünme becerileri ve eleştirel düşünme becerileri hakkındaki görüşlerinin incelenmesi" başlıklı çalışmalarında akademisyenlerin KEDEÖ'den aldıkları toplam puanları

değerlendirdiklerinde, yüksek düzeyde bir eleştirel düşünme eğilimde oldukları görülmektedir. Bu sonuç araştırmamız ile farklılık göstermektedir.

KEDEÖ alt boyutlar açısından incelendiğinde ise; doğruyu arama, açık fikirlilik, sistematiklik, kendine güven alt boyutlarının orta düzeyde eleştirel düşünme becerisine sahip iken, analitiklik ve meraklılık alt boyutlarında yüksek düzeyde eleştirel düşünme eğiliminde oldukları görülmektedir (Tablo 2).

Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş değişkeni ile KEDEÖ arasında elde edilen puanlar bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$) (Tablo 3). Adams, Stover ve Whitlow (1999), Gülveren (2007), Kürüm (2002), Leaver-Dunm vd. (2002), Çıkrıkçı'nın 1996 yılında yapmış oldukları araştırma sonuçlarında yaşın eleştirel düşünme düzeyi üzerinde herhangi bir etkisi bulunmadığı sonucuna varılmıştır (Gülle, 2015: 99). Bu çalışmalar araştırmamızla paralellik gösterirken, Leaver-Dunn vd. (2002)'nin yapmış oldukları çalışmaların da ise bu bulgunun aksine, yaş ile eleştirel düşünme düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş arttıkça deneyimlerin zenginleşmesi nedeniyle eleştirel düşünme düzeyinin artması beklendiği halde, bu araştırma da yaş değişkenine özgü herhangi bir farklılık bulunamamıştır. Bunun nedeni; yaş gruplarının birbirine yakın olmasından kaynaklanabilir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyet değişkeni ile KEDEÖ arasında elde edilen puanlar bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$) (Tablo 3). Kürüm (2002), Tokyürek (2001), Akar (2007), Durmuş (2012), Karanfil (2014), Öztürk (2006), Leaver-Dunn vd. (2002), Loken (2005), Saçlı ve Demirhan (2008) ve Korur (2014) beden eğitimi ve spor öğrencilerine yönelik yapmış olduğu çalışmalar ile Kawashima ve Shiomi (2007), Korkmaz (2009), Ekinci ve Aybek (2010), Narin (2009) ve Khandaghi vd. (2011) tarafından farklı bölümlerde eğitim gören öğrencilere yönelik yapmış oldukları çalışma sonuçlarında eleştirel düşünme ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını sonucuna ulaşımlardır. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermektedir. Bu bulguların aksine bazı çalışmalarda cinsiyet ile eleştirel düşünme arasında anlamlı bir ilişki olan çalışmalar bulunmaktadır (Adams, Stover ve Whitlow, 1999; Walsh ve Hardy, 1999; akt. Öztürk, 2006: 63). Eleştirel düşünme eğilimini öğrenebilen bir beceri olduğundan dolayı kadın ve erkekler benzer şekilde bu beceriyi öğrenebilir. Bu nedenle cinsiyetin eleştirel düşünme düzeyini etkilemediğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde araştırmaya katılan akademisyenlerin medeni durum, unvan ve hizmet süresi gibi demografik değişkenler ile KEDEÖ arasında elde edilen puanlar bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$) (Tablo 3). Yani eleştirel düşünme eğilimi bu demografik faktörlerden etkilenmemektedir.

Akademisyenlerin etik iklim ölçeği ve alt boyutlarının ortalamalarına göre bağlı oldukları üniversitelerin etik iklimine biraz katıldıkları ve olumlu olarak algıladıkları söylenebilir. Yani araştırmaya katılan akademisyenlerin etik iklim algılarının orta düzeyde olduğunu görülmektedir (Tablo 2). Mert 2017 yılında yapmış olduğu çalışma sonuçları araştırmamızla paralellik göstermektedir. Çalıştıkları kurumun etik iklimini olumlu algılamalarının, aynı zamanda çalışanları örgüte olan bağlılığını arttırdığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Akbaş, 2010; Başar, 2009; DeConinck 2011; Cullen vd. 2003; Eser, 2007; Eren ve Hayatoğlu, 2011; Ünal, 2012; Martin ve Cullen, 2006; Huang vd. 2012; Öğüt ve Kaplan, 2011; Valentine vd. 2002; Schminke vd. 2005; Okpara ve Wynn, 2008; Ünal, 2012; Akt. Demir, 2018). Örgütlerde etik bir iklimin oluşturulmasıyla birlikte, örgütteki üyelerin birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini açıkça ifade eder. Cullen vd. (2003) etik iklim algısının pozitif olduğu bir kurumda, kişilerin birbirlerine yardım ettiklerini, birbirlerine karşı daha hassas davrandığını, kararlar

alınması aşamasında kurallar ve gerekli düzenlemelere uygun davrandıkları belirtilmiştir. Kurum içerisinde oluşturulan pozitif algının kuruma ilişkin iyi bilgilerin ve olumlu davranışların yayılmasını ve hatta örgüte yönelik tehditlerden kurumun korunmasını sağlar. Bağlı oldukları örgütte kendilerine değer ve önem verildiğini hisseden akademisyenler bağlı oldukları kurum ile bütünleşirler ve kurumun amaçlarının gerçekleştirilmesi amacıyla çalışırlar (Demir, 2018:10). Sonuç olarak, etik iklim algısının olumlu olması akademisyenlerin kuruma olan bağlılıklarını, kuruma duydukları güvenlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini ve kurumun amaçlarını ve hedeflerini gerçekleştirme anlamında alınan kararlarını etkilediği söylenebilir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin, unvan değişkeni ile etik iklim ölçeği ve yardımsever, ilkelilik iklimlerine ait elde edilen puanlar incelendiğinde istatistiksel anlamlı fark bulunamamıştır ($p>0,05$) (Tablo 4). Ancak egoist iklim alt boyutunda, unvan değişkenine göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0,05$). Akademisyenlerin egoist iklim alt boyut algılarına ilişkin farklılığın belirlenmesi için post hoc testlerinden games-howell testinden yararlanılmıştır. Buna göre; Doç. Dr. unvanına sahip akademisyenlerin, Prof. Dr. unvanına sahip akademisyenlere göre egoist iklim algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri ile örgütsel etik iklim ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi tablo 5’de verilmiştir. KEDEÖ ile etik iklim ve alt boyutları arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde, bu alandaki korelasyon katsayılarının genel olarak istatistiksel düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$) (Tablo 5). Ancak KEDEÖ ile yardımsever iklim, arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$) (Tablo 5).

KEDEÖ ile etik iklim ($r=-,245$) KEDEÖ ile egoist iklim ($r=-,299$), KEDEÖ ile yardımsever iklim ($r=-,082$), KEDEÖ ile ilkelilik ($r=-,289$) iklimleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yani, eleştirel düşünme düzeyleri arttıkça örgütsel etik iklim algıları düşmekte, etik iklim algıları arttıkça eleştirel düşünme düzeyleri düşmektedir, araların ters yönde bir ilişki olduğu görülmektedir (Tablo 5). Sonuç olarak; araştırmaya katılan akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri yüksek olduğunda, örgütün etik iklimini düşük olarak algıladıklarını ve etik iklim algıları yüksek olduğunda ise; eleştirel düşünme becerilerinin düşük olduğunu sonucuna ulaşmıştır. KEDEÖ ile etik iklim arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapmış olduğumuz araştırma aralarında güçlü ve ters yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma sonuçları, eleştirel düşünme konusuna daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Eğitim programları içerisinde eleştirel düşünmeye daha çok yer verilmesi, eleştirel düşünmenin öğretilmesi, bireylerin farklı görüşlere, fikirlere açık olmaları veya düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri açısından önemli olduğu söylenebilir. Bilimsel üretim ve verimlilik için akademisyenlerin çalışma ortamında yaratılacak olan etik iklim büyük önem taşımaktadır. Etik iklim algılarının yükselmesi, akademisyenlerin kuruma olan bağlılıklarını, kuruma duydukları güvenlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini ve kurum amaçlarını gerçekleştirme yönündeki çalışmaların etkililiğini arttırabilir. Gelecekte araştırmacılar eleştirel düşünme ve etik iklim konularını farklı konular ilişkilendirilerek veya farklı örneklem grupları üzerinde araştırmanın sınırlılıkları değiştirilerek farklı çalışmalar yapabilir. Ayrıca eleştirel düşünmenin alt boyutları ile etik iklimin alt boyutlarının ilişkilendirilmesini kapsayan daha kapsamlı çalışmalar da yapılabilir.

Kaynakça

- Akar, C. (2007). *İlköğretim Öğrencilerinde Eleştirel Düşünme Becerileri*. (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akbaş, T. (2010). *Örgütsel Etik İklimin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Mobilya Sanayi Büyük Ölçekli İşletmelerinde Görgül Bir Araştırma*. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12 (19): 121-137.
- Akbıyık, C. ve Seferoğlu, S.S. (2006). *Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Akademik Başarı*. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 3(32):91.
- Balcı, F. (2015). *Yönetici Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başar, H. (2013). *Nasıl Düşünelim?* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bilgen, A. (2014). *Çalışanların Etik Liderlik Ve Etik İklim Algılamalarının Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi: Özel Ve Kamu Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, S., Ertem, G., Sevil, Ü., (2009). *Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin İncelenmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi. 2(2): 28.
- Burkhart, L. M. (2006). *Thinking Critically About Critical Thinking: Developing Thinking Skills Among High School Students*. California: Claremont Graduate University.
- Cullen, J.B., K.P. Parboteeah, and B. Victor, (2003). *The Effects of Ethical Climates on Organizational Commitment: A Two-Study Analysis*. *Journal of Ethics* 46: 127-141.
- Demir, S. (2018). *Etik İklim ve Okuldan Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 10(201):10.
- Dönertaş, C. F. (2008). *Etik iklimin kuruma güven üzerindeki etkisi*. (Yüksek lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, M. (2012). *Hemşirelik Son Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erdirençelebi, M. ve Filizöz, B. (2016). *Mobbingin Etik İklim ve Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35): 127-139.
- Eser, G. (2007). *Etik İklim ve Yöneticiye Güvenin Örgütsel Bağlılığa Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, Ö. ve Aybek, B. (2010). *Öğretmen Adaylarının Empatik ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi*. İlköğretim Online Dergisi.9(2): 816-827.
- Gurbetoğlu, A. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ders Notları*.
- Gülle, M. (2015). *Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerin Bölümlerine Göre Eleştirel Düşünme ve Empati Kurma Düzeylerinin İncelenmesi*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Gündoğdu, H. (2009). Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1): 57-74.
- Karanfil, A.Y. (2014). *Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin Çeşitli Demografik Faktörler Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Akıl Yürütme Gücü*.(Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kawashima, N., & Shiomi, K. (2007). Factors of The Thinking Disposition of Japanese High School Students. *Social Behavior and Personality: an International Journal*. 35(2):187-194.
- Khandaghi, M. A., Pakmehr, H., & Amiri, E. (2011). The Status Of College Students Critical Thinking Disposition in Humanities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 15.
- Korkmaz, Ö. (2009). Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Eğilim ve Düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 10(1): 1-13.
- Korur, E.N. (2014). *Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Düşünme ve Empatik Eğilimleri*. (Doktora tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kökdemir, D. (2003a). Eleştirel Düşünme. www.baskent.edu.tr/elyad
- Kökdemir, D. (2003b). Eleştirel Düşünme ve Bilim Eğitimi. *Pivolka*. 2(4): 3-5.
- Kutlu, M.O. ve Schreglmann, S.(2011). Üniversitelerde Görev Yapan Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Fakülte ve Unvanlarına Göre İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3(40): 116-121.
- Kürüm, D. (2002). *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Gücü*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Leaver-Dunn, D., Harrelson, G. L., Martin, M., & Wyatt, T. (2002). Critical-Thinking Predisposition Among Undergraduate Athletic Training Students. *Journal of Athletic Training*. 37(4):147.
- Loken, M. L. (2005). *Critical Thinking Abilities of Undergraduate Entry-Level Athletic Training Students*. (Unpublished Doctoral Dissertation). The University of South Dakota, USA.
- McBride, R. E. (1992). Critical Thinking – An Overview with Implications for Physical Education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 11, (2), 112-125.
- McBride, R. E. & Cleland, F. (1998). Critical Thinking In Physical Education: Putting the Theory Where it Belongs: *In The Gymnasium. Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(7), 42-46.
- Mert, N. (2017). *Yönetici ve Yönetici Olmayan Hemşirelerin Etik İklim Algılarının Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Narin, N. (2009). *İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Becerilerinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, N. (2006). *Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Öztürk, N., ve Ulusoy, H. (2008). Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*.1(1): 6.
- Polat, M. (2017). *Sınıf Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Yaratıcılık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, S. (2014). *Eleştirel Düşünme Becerisi Öğretiminin Çok Yönlü İncelenmesi*. (Doktora Tezi). Konya: Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Robey, J. A. (2002). *The Impact of Belief Bias and Epistemological Beliefs on Critical Thinking in Pre-service Teachers*. (Doctoral Dissertation). USA: The University of Minnesota.
- Rucks, M. G. (2001). *The Effects of Academic Achievement on the Critical Thinking Skills of College Students*. (Doctoral Dissertation). Michigan: Wayne State University.
- Saçlı, F. (2013). *Yaratıcı Drama Eğitiminin Aday Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Eğilimleri Üzerine Etkisi*. (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Spor Bilimleri ve Teknolojisi Programı.
- Saçlı, F. ve Demirhan, G. (2008). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin Saptanması ve Karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*.19(2): 92-110.
- Şahin B. ve Dündar T. (2011). Sağlık Sektöründe Etik İklim ve Yıldırma (Mobbing) Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 66(1):130-159.
- Şahin, Ç., Çakmak, N. ve Hacımustafaoğlu, M. (2015). Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Becerilerinin ve Eleştirel Düşünme Becerileri Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.16 (2): 51-66.
- Tiryaki, Ş.H, ve Bahçecik, N. (2014). Üniversite Hastanesinde Çalışan Yönetici Hemşire ve Hemşirelerin Kurumsal İklimi Algılayışları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1-5.
- Tishman, S., Perkins, D.N. (1995). Critical Thinking and Physical Education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 66 (6), 24-31.
- Tokyürek, T. (2001). *Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi*.(Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wienerman, I. (1997). *Creativity in the Classroom: An Examination of Student Teacher Personality and Perceptions of the Classroom Setting*. (Doctoral Dissertation). Newyork: Fordham University.
- Yıldız, K., Güzel, P., & Zerengök, D. (2019). A theoretical approach to the use of information and communication technologies in Physical Education. *SPORT TK: Revista Euroamericana de Ciencias del Deporte*, 8, 2, 81-88. <https://doi.org/10.6018/sportk.391801>.
- Yıldız, K., Kurnaz, D., & Kırık, A. M. (2020). Nomofobi, Netlessfobi ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu: Sporcu Genç Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 321-338. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.669601>.

Yatırımcı Duyarlılığı Endeksi İle BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin Araştırılması

Cengiz Çağrı Kabakcı^{a,b}, Göktuğ Cenk Akkaya^c

Özet

Davranışsal finans teorisi yatırımcıların piyasalardaki hareketlerinin rasyonel verilerle açıklanamayacak duygusal ve psikolojik kökenlerini araştırmaktadır. Yatırımcıların pay fiyatlarına rasyonel olmayan ve söylentiye dayalı olan etkileri yatırımcı duyarlılığı kavramı üzerinden ölçümlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı Türkiye için yatırımcı duyarlılığını gösteren bir endeks oluşturularak 2008-2019 dönemi için BİST 100 endeksi ile aralarındaki varyansta nedensellik ilişkisinin incelenmesidir. Dokuz adet yatırımcı duyarlılığı temsilcisinden temel bileşenler analizi yöntemi ile elde edilen yatırımcı duyarlılığı endeksi oynaklığından BİST 100 endeksi getiri oynaklığına doğru oynaklık yayılma etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, BİST 100 hisse senedi getiri oynaklığından duyarlılık endeksi oynaklığına doğru oynaklık yayılma etkisinin olmadığına dair herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Davranışsal Finans
Yatırımcı Duyarlılığı
Nedensellik Analizi
Varyansta Nedensellik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.09.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.799208

Investigation of the Relationship between the Investor Sentiment Index and BIST 100 Index

Abstract

Behavioral finance theory investigates the emotional and psychological roots of stock market movements and investor demand that cannot be explained by rational factors. The irrational and noisy effects of investors on share prices are tried to be measured through the concept of investor sentiment. The aim of the study is to examine the causality in variance relationship between the BIST 100 index and constructed investor sentiment index for the period 2008-2019. Investor sentiment index obtained by the principal component analysis method from nine investor sentiment proxy. It has been determined that there is a volatility spillover effect from the volatility of the investor sentiment index to the return volatility of the BIST 100 index. On the other hand, there is no evidence that there is a volatility spillover effect from BIST 100 stock return volatility to sensitivity index volatility.

Keywords

Behavioral Finance
Investor Sentiment
Causality Analysis
Causality in Variance

About Article

Received: 23.09.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.799208

^a İletişim Yazarı: cagri.kabakci@deu.edu.tr

^b Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-9985-4262

^c Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-2805-4073

Giriş

Psikolojiye dayanan davranışsal finans teorisi, duyguların ve bilişsel hataların bireysel yatırımcıların davranışlarını nasıl etkilediğini anlamaya çalışır. Yatırımcıların belirsizlik şartları altında karar alma davranışları davranışsal yaklaşımla daha iyi anlaşılabilir. Davranışsal finans alanında yapılan araştırmaların çoğu, yatırımcılar da dahil olmak üzere insanların nasıl düşündüklerini, akıl yürütme biçimlerini ve karar verme özelliklerini inceleyen bilişsel psikoloji alanındaki çalışmalardan kaynak bulmaktadır. Geleneksel finansın dayandığı rasyonel yatırımcı kabulü davranışsal finans tarafından reddedilerek sınırlı rasyonellik ve beklenti teorisinin bulguları ile ikame edilmektedir. Rasyonel yatırımcı davranışını baz alan ve finans alanında hakim teori olan etkin piyasalar hipotezine zıt olguları gösteren anomalilerin nedenlerinin neler olduğu davranışsal finansın önemli araştırma konusudur.

Davranışsal bakış açısıyla yatırımcı kararları bir dizi inanç ve tercih tarafından etkilenmektedir. Ortaya çıkan inançlar ve önyargılar yatırımcıların belirli türdeki finansal bilgilere aşırı tepki vermesine ve bazılarında az tepki vermesine neden olarak, onların mantıksız kararlar almasına neden olur ve risk alma davranışlarını etkiler. Hevestikler, özellikle karmaşık ve belirsiz ortamlarda bir sorunu çözmek için sezgileri kullanarak karar vermeyi kolaylaştırır. Karar alma sürecini basitleştiren hevrestikler aynı zamanda akılcı olmayan bir takım kararların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hevrestiklerin ve önyargıların iyi tanınması ve yönetilmesi yatırımcılar için önem taşımaktadır (Bakar ve Yui, 2016, s. 321).

Davranışsal finansın öne çıkan kavramlarından biri de yatırımcı duyarlılığıdır. Yatırımcıların geleneksel modellerle açıklanamayan davranışları nedeniyle piyasadaki menkul kıymet fiyatlarının rasyonel kalıplarla uyuşmayacak şekilde değiştiği hakkında bir çok ampirik kanıt bulunmuştur. Yatırımcı duyarlılığı genel kullanım olarak gelecekteki nakit akımları ve yatırım riskleri ile ilgili eldeki verilerle doğrulanamayan inançlar olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda spekülasyona olan eğilimin göstergesi olarak da kabul edilmektedir. Spekülatif pay senetleri olarak nitelendirilen küçük şirket pay senetleri, genç şirketlerin pay senetleri ve teknoloji şirketleri pay senetlerinde bireysel yatırımcıların duyarlılığı anormal getirilere neden olmaktadır (Baker ve Wurgler, 2006; Baker ve Wurgler, 2007). Yatırımcı duyarlılığının araştırılması mikro açıdan pay senetleri hareketlerine makro açıdan da finansal piyasa hareketlerine verdiği yön ile ilgili olarak yoğunlaşmaktadır.

Yatırımcı duyarlılığı kavramının temelini DeLong, Shleifer, Summers ve Waldmann (1990) tarafından ortaya konulan söylenti yatırımcıları (gürültü tacirleri) modeli oluşturmaktadır. Modele göre yatırımcılar duyarlılık etkisini göstermeyen rasyonel arbitrajcılar ve duyarlılığa meyilli söylenti yatırımcıları olarak ikiye ayrılmaktadır. Piyasalardaki fiyatlandırmaların temel değerlerinden uzaklaşmasının temel nedeni irrasyonel olarak hareket ettiği düşünülen söylenti yatırımcılarının yarattığı duyarlılıktaki değişimler ve rasyonel yatırımcıların fiyatları temel değerlerine ulaştırmasını engelleyen arbitraj sınırlılıklarıdır. Lee, Shleifer ve Thaler (1991), daha düşük kurumsal sahipliğe ve daha düşük piyasa kapitalizasyonuna sahip pay senedi getirilerinin, kapalı uçlu yatırım fonlarının iskonto larındaki değişikliklerle pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Kapalı uçlu yatırım fonları öncelikle bireysel yatırımcılar tarafından tercih edildiğinden, bu fonların iskonto oranındaki dalgalanmaların bu yatırımcıların değişen duyarlılığını yansıttığı düşünülmektedir. Barberis, Shleifer ve Vishny (1998) çalışmalarında yatırımcı duyarlılığı için bir model oluşturarak, yatırımcı duyarlılığının etkisinin düşük ya da aşırı tepki sonuçlarına neden olduğunu bulmuşlardır. Tüketici güven

endeksini yatırımcı duyarlılığı temsilcisi olarak ele alan çalışmalardan Otoo (1999), Brown ve Cliff (2005) pay senedi getirilerinin tüketici güven endeksi getirilerini tek yönlü olarak açıkladığını, Schmeling (2009) ise tüketici güven endeksinin pay senedi getirilerini açıklamada önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Lee vd. (2002) yaptıkları çalışmada doğrudan duyarlılık göstergesi olarak New Rochelle'in Yatırımcı Aklı (Investor Intelligence) Duyarlılık endeksini kullanmışlardır. Duyarlılıktaki değişimlerin piyasa oynaklığı ile ters orantılı olduğunu bunun sonucunda yatırımcılar aşağı yönlü eğilimli (ayı) olduklarında oynaklığının arttığını, yukarı yönlü (boğa) olduklarında oynaklığın azaldığını tespit etmişlerdir. Baumont vd. (2015) yaptıkları çalışmalarda Lee vd. (2002)'ye paralel olarak duyarlılık ile piyasa endeksi getirileri arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğunu aynı zamanda endeks getirilerinin oynaklığı ile duyarlılık değişimleri arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Brown ve Cliff (2004) 1965-1998 dönemi için 406 aylık gözlemler ve 1987-1998 dönemindeki 596 haftalık gözlemler ile gerçekleştirdikleri çalışmada doğrudan ve dolaylı yatırımcı duyarlılığı göstergeleri ile elde ettikleri bileşik yatırımcı duyarlılığı endeksi ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile incelemişlerdir. Elde edilen yatırımcı duyarlılığı endeksi Kalman filtresi kullanılarak ve seçili serilerin ilk iki temel bileşeni çıkarılarak bulunmuştur. Bireysel yatırımcı duyarlılığının yanında kurumsal yatırımcı duyarlılığının varlığını da gösteren çalışmada yatırımcı duyarlılığı ile pay getirileri arasında eş hareketlilik (comovement) mevcut olduğu tespit edilmiştir. Yatırımcı duyarlılığı ile piyasa getirileri arasında kısa vadeli ilişkiye rastlanmazken uzun vadeli (2-3 yıl) pozitif korelasyonun varlığı görülmüştür. Çalışmada ayrıca literatürde yer alan dolaylı yatırımcı duyarlılığı göstergeleri ile doğrudan (anket bazlı) yatırımcı duyarlılığı göstergelerinin ilişkili olduğu da bulgulanmıştır. Kumar ve Lee (2006), bireysel yatırımcıların yatırım hareketlerindenki sistematik olmayan davranışları ölçmek için alım ve satım arasındaki dengesizliğe dayalı bir ölçüt (buy-sell imbalance) oluşturmuşlar ve duyarlılığın küçük pay senetleri, değerli pay senetleri ve düşük kurumsal sahipliğe sahip pay senetleri için artan açıklayıcı güce sahip olduğunu bulgulamışlardır. Baker ve Wurgler (2006,2007) yaptıkları çalışmada doğrudan yatırımcı duyarlılığı göstergeleri yerine birden fazla dolaylı göstergenin ortak etkilerinin görülmesinin sağlayacak şekilde temel bileşenler analizi yardımıyla duyarlılık endeksi oluşturmuşlardır. Oluşturdukları ve literatürde Baker ve Wurgler endeksi(BW) olarak geçen endekste kapalı uçlu yatırım fonları iskontosu, ilk halka arzların yoğunluğu ve ilk halka arzların ilk gün getirisi, temettü primi, pay senetlerinin işlem hacmi, yeni menkul kıymet ihraçlarında pay seneti ihraçlarının ağırlığı değişkenlerini kullanmışlardır. Yatırımcı duyarlılığı etkisinin özellikle yeni kurulan, küçük ve spekülasyona açık pay senetlerinde daha fazla görüldüğünü bulgulamışlardır. Chen, Chong ve Duan(2010) 1998-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında açığa satış hacmi, bankalararası faiz oranı (HIBOR), göreceli güç endeksi, nakit akış endeksi, yabancı piyasa endeksleri performansları ve piyasa devir oranı değişkenlerini kullanarak Hong Kong borsası için temel bileşenler analizi yardımıyla bir bileşik yatırımcı duyarlılığı endeksi oluşturmuşlardır. Oluşturulan endeks ile piyasa devir oranı göreceli güç endeksi, nakit akış endeksi ve yabancı piyasa endeksleri performansının pozitif yönlü ilişkili açığa satış hacmi ve bankalararası faiz oranı ile negatif ilişki olduğu bulgulanmıştır. Yang ve Zhou(2015) Çin Şangay Borsası'nda 2005-2014 dönemi için günlük verilerle yaptıkları çalışmada göreceli güç endeksi, psikolojik çizgi endeksi, işlem hacmi ve düzeltilmiş piyasa devir oranı göstergelerini kullanarak BW metodolojisine uygun olarak yatırımcı duyarlılığı endeksi oluşturmuşlardır. Yatırımcı duyarlılığı ile artık piyasa getirileri arasında pozitif ve aynı yönlü ilişki bulmuşlardır. Türkiye pay piyasası için yapılan

çalışmalara bakıldığında, Canbaş ve Kandır (2007) regresyon modeli elde ettikleri sonuçlarda yatırımcı duyarlılığı temsilcileri ile BİST sektör getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yatırımcı duyarlılığının sınai, mali ve hizmetler sektörü getirilerini tahminlemede başarılı olduğu ortaya konmuştur. Uygur ve Taş (2014) yaptıkları çalışmada çeşitli uluslararası borsa endekslerinin getirilerinin koşullu oynaklıkları ile yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada yatırımcı duyarlılığı endeksi olarak borsalardaki haftalık işlem hacminin bir takım makroekonomik faktörlere olan regresyonunu kullanmışlardır. BİST 100 endeksi için yatırımcı duyarlılığı endeksinin getiri oynaklığı ile pozitif ilişkili olduğunu bulgulamışlardır. Literatürde doğrudan yatırımcı duyarlılığı temsilcisi olarak tüketici güven endeksleri de sıklıkla kullanılmaktadır. Topuz (2011), Bolaman ve Mandacı (2014), Canöz (2018), Tekin ve Cengiz (2018) BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Köse ve Akkaya (2016) yaptıkları çalışmada TC Merkez Bankası Reel Kesim Güven Endeksi'ni yatırımcı duyarlılığı temsilcisi olarak almış ve bu endeksin alt endeksleri ile BİST 100 endeks getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Alt endekslerden tüketici güven endeksi ile getiri arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Keleş ve Arat (2016) çalışmalarında yatırımcı duyarlılığı göstergeleri ile ilgili geniş bir yazın taraması yaparak sıklıkla kullanılan göstergeleri incelemişlerdir. Farklı tüketici güven endekslerinin getiriyi tahmin etmede farklı sonuçlar verebildiğini, bunun aynı zamanda farklı gözlem sayıları ve periyotlar nedeniyle oluşabileceğini belirtmişlerdir. Kaya (2018) temel bileşenler analizi yardımıyla oluşturduğu duyarlılık endeksi ile BİST 100 getirileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın amacı 2008-2019 dönemi için aylık verilerle yatırımcı duyarlılığı endeksindeki oynaklık ile BİST 100 endeksi oynaklığı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada kullanılan veriler aylık periyotlarda olup Sermaye Piyasası Kurumu Aylık İstatistik Bültenleri, Borsa İstanbul Resmi İnternet Sitesi, Merkezi Kayıt Kuruluşu, Finnet, Datastream gibi farklı veri sağlayıcılardan elde edilmiştir. Yatırımcı duyarlılığı ile BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla öncelikle yatırımcı duyarlılığını yansıtan farklı tekil göstergeler temel bileşenler analizi yardımıyla bir yatırımcı duyarlılığı endeksine dönüştürülmüştür. Baker ve Wurgler(2006,2007) metodunda bileşik endeks oluşturmak için yatırımcı duyarlılığı bileşenlerini içeren göstergeler temel bileşenler analizi yardımıyla daha az sayıda faktöre indirgenmektedir. Bu faktörlerin toplam varyansı açıklama oranına göre ağırlıklı değerlerine oranlanarak toplanmasıyla makro ekonomik faktörlerden arındırılmamış yatırımcı duyarlılığı endeksi elde edilmiş olmaktadır. Yatırımcı duyarlılığının makroekonomik faktörler tarafından etkilenen kısmı ile birlikte alınmasının bu faktörlerin yatırımcılar için rasyonel karar setini oluşturması nedeniyle bireysel yatırımcı duyarlılığını tam yansıtamayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle makro ekonomik faktörlerden arındırılmamış yatırımcı duyarlılığı endeksinin, "İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı", "İhracat", "İşsizlik Oranı", "Tüketici Fiyat Endeksi", "Sanayi Üretim Endeksi" verilerinin mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış biçimde bir önceki aya göre değişimleri cinsinden değerleri üzerine regresyonundan elde edilen hata terimleri yatırımcı duyarlılığı endeksi olarak kullanılmıştır. Finter vd. (2012) metodolojisine uygun olarak doğrudan ve dolaylı yatırımcı duyarlılığı temsilcileri birlikte kullanılmıştır. Dolaylı yatırımcı duyarlılığı göstergeleri olan; İlk Halka Arz İlk Gün Getirileri, İlk Halka Arz Sayıları, Pay Senedi Piyasa Devir Oranı, Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı İskontosu, Yatırım Fonlarının Ortalama Fon

Akışı, Yeni İhraçlarda Pay Senedi Oranı, Yabancı Yatırımcıların Net Pay Senedi Alımlarının BİST Piyasa Değerine Oranı ve doğrudan yatırımcı duyarlılığı göstergeleri olan Risk İştahı Endeksi (RISE) ve TÜİK Tüketici Güven Endeksi olmak üzere dokuz adet gösterge analize dahil edilmiştir. Yatırımcı duyarlılığı ile BİST 100 arasındaki nedensellik ilişkisi Hafner ve Herwartz (2006) Varyans Nedensellik Testi ile araştırılmıştır.

Bulgular

İlk olarak, BİST 100 endeksi ile duyarlılık endeksine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de gösterilmektedir.

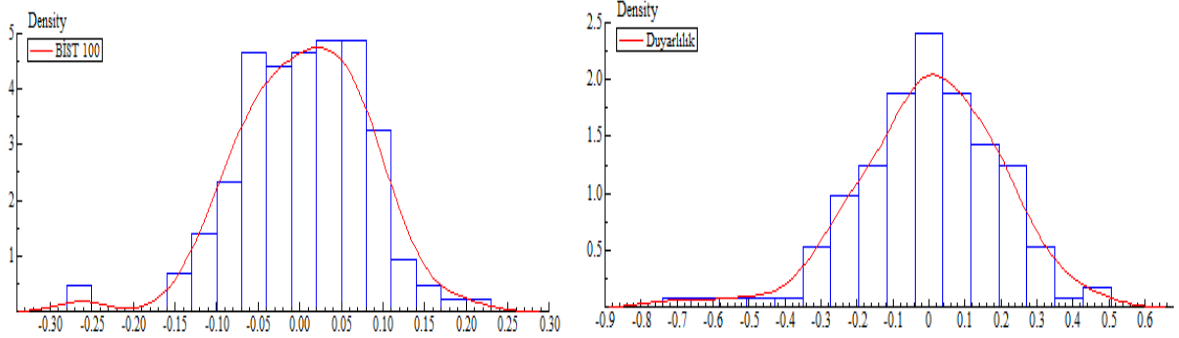
Tablo 1. BİST 100 Endeksi ve Duyarlılık Endeksine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	GBİST 100	GDUYARLILIK
Ortalama	0.005020	-6.97E-05
Medyan	0.007300	0.007322
Maksimum	0.205785	0.473433
Minimum	-0.262928	-0.734309
Standart Sapma	0.076673	0.199086
Çarpıklık	-0.388280	-0.604425
Basıklık	3.863748	4.249676
Jarque-Bera	8.094648***	18.13804**
Q(50)	43.667	62.241
Q ² (50)	79.306**	15.948
ARCH(5)	3.1553**	1.5496
ARCH(10)	3.4544**	0.6491

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde anlamlılıkları göstermektedir. Değişkenlerin başında yer alan G harfi, söz konusu değişkenlerin logaritmik farkı alınarak elde edilmiş getiri serilerini ifade etmektedir.

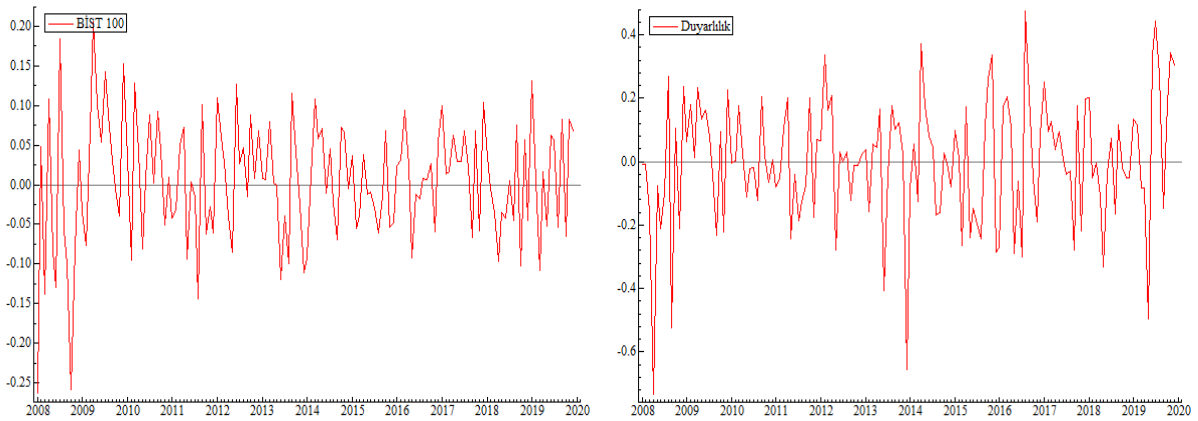
Tablo 1’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, BİST 100 endeksinin sıfıra yakın ve pozitif olduğu, duyarlılık endeksi için örneklem ortalamasının negatif ve sıfırdan oldukça uzak olduğu ifade edilebilir. BİST 100 endeksine ilişkin standart sapma değerinin duyarlılık endeksinden daha büyük olduğu, BİST 100 endeksi serisinde oynaklığın daha yüksek olduğu görülmektedir. Finansal zaman serileri analizinde çarpıklık ve basıklık değerleri, değişkenlerin dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Serinin normal dağılıma sahip olması için basıklık değerinin 3’e, çarpıklık değerinin ise 0’a eşit olması gerekmektedir. Her iki serinin çarpıklık değerlerinin negatif, basıklık değerinin ise 3’den büyük olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, her iki serinin sola çarpık olduğu ve kalın kuyruk özelliği gösterdiği anlamına gelmektedir. Bu durum, her iki seriye ilişkin Şekil 1’de yer alan yoğunluk fonksiyonlarından da görülmektedir.

Şekil 1’den görüldüğü üzere, BİST 100 ve DUYARLILIK endekslerine ilişkin yoğunluk fonksiyonları, söz konusu değişkenlerin sola çarpık ve aşırı sivri olduğu, kalın kuyruklara ve aşırı değerlere sahip oldukları ifade edilebilir. Bu sonuçlar, serilerin normal dağılıma sahip olmadıklarını leptokurtik dağılım gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. BİST 100 Endeksine ve Duyarlılık Endeksine İlişkin Yoğunluk Fonksiyonları

Şekil 2’de BİST 100 ve DUYARLILIK endekslerine ilişkin 2008:01-2019:12 dönemi için zaman yolu grafikleri yer almaktadır.

Şekil 2. BİST 100 ve Duyarlılık Endeks Getirilerine İlişkin Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 2’de yer alan grafikler incelendiğinde getiri serilerinde meydana gelen küçük değişimleri küçük değişimler, büyük değişimleri ise büyük değişimler izlediği görülmektedir. Bu durum serilerde oynaklık kümelemesi olduğunu göstermekte ve değişen varyansın varlığına işaret etmektedir. Aynı zamanda, Ljung Q² istatistiği ile ARCH istatistiğinin istatistiksel olarak anlamlı olması da bu sonucu desteklemektedir. BİST 100 getiri serisinde ARCH etkisi görülmesinden ötürü modellemeye Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri (GARCH türü) ile tamamlanmıştır.

GARCH türü modellerin tahmini yapılmadan önce serilerin durağanlıklarının araştırılması gerekmektedir. Veri setinin finansal kriz ve çalkantı dönemlerini içermesi nedeniyle serilerin durağanlıklarının araştırılmasında Clemente, Montanes ve Reyes (1998) tarafından geliştirilen ve iki yapısal kırılmaya izin veren Clemente-Montane-Reyes birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Clemente-Momtanse-Reyes Birim Kök Test Sonuçları

		du1	du2	Kırılma Tarihleri
BİST 100	İstatistik değeri	0.12481	-0.0572	2008:12
	t istatistiği	3.863	-2.261	2009:09
	Olasılık değeri	0.000	0.026	
DUYARLILIK	İstatistik değeri	0.327	0.1655	2013:10
	t istatistiği	3.097	2.246	2019:04
	Olasılık değeri	0.023	0.026	

Tablo 2’de yer alan Clemente-Momtanse-Reyes birim kök test sonuçları incelendiğinde, BİST 100 ve duyarlılık endekslerinin ikisinin de %5 önem seviyesinde değişkenlerin birim kök içerdiğini söyleyen sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuçlar, her iki endeksin de düzey değerlerinde durağan oldukları ifade edilebilir. Değişkenlerin durağanlıklarının araştırılmasının ardından, duyarlılık endeksinin BİST 100 endeksi üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla ARMAX(0,0,1)-GARCH(1,1) modeli tahminlenmiştir. Tahminlemede, BİST 100 serisi normal dağılıma sahip olmadığından dolayı, Student t dağılımı dikkate alınmıştır. Sonuçlar Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: ARMAX(0,0,1)-GARCH(1,1) Model Tahmin Sonucu

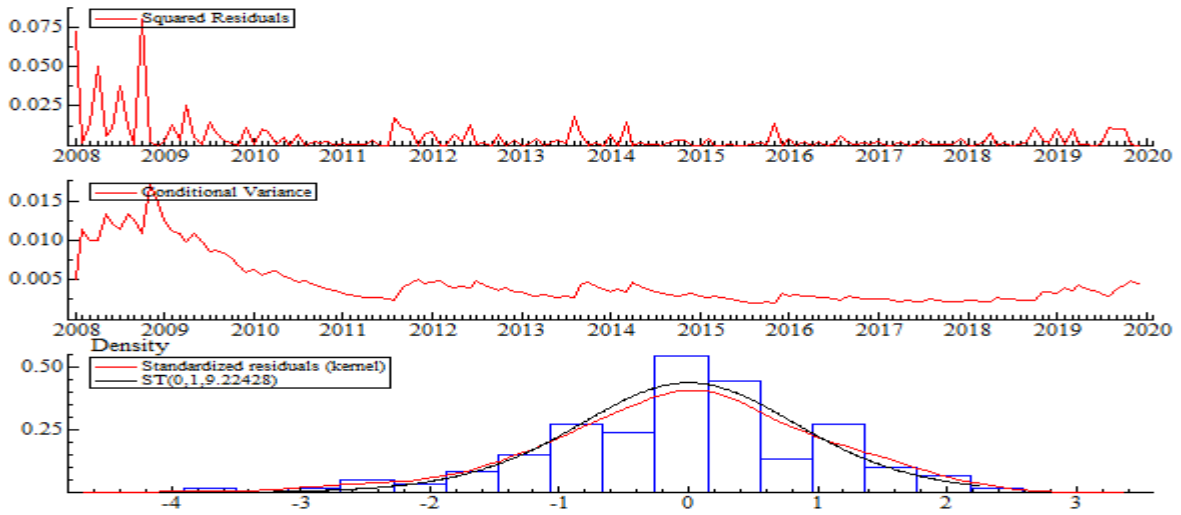
	Katsayı	Standart Hata	t-değeri	t-prob
Ortalama Denklem				
Sabit	0.007397	0.00501	1.477	0.1421
Duyarlılık	0.167816***	0.031951	5.252	0.000
Varyans Denklemi				
Sabit	0.000235***	4.7167e-005	4.983	0.000
ARCH(Alpha1)	0.094145**	0.04895	1.923	0.0565
GARCH(Beta1)	0.841918***	0.040186	20.95	0.000
Student(DF)	9.224276***	3.6255	2.54	0.000
Akaike	-2.5708			
Q(50)	41.5662			
Q ² (50)	26.8392			
ARCH(1-2)	0.2336			
ARCH(1-5)	0.50537			

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde anlamlılıkları göstermektedir.

Tablo 3’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, ortalama denkleminde yer alan Duyarlılık endeksi %1 önem seviyesinde anlamlı ve pozitifdir. Elde edilen bulgu, duyarlılık endeksinin

BİST 100 endeks getirisini pozitif olarak etkilediğini göstermektedir. Varyans denkleminde yer alan tüm parametreler de %5 önem seviyesinde anlamlıdır. Hata terimlerine uygulanan Ljung Box Q ve Q^2 otokorelasyon ve ARCH testi sonuçları dikkate alındığında, hata terimlerinde otokorelasyon ve farklı varyans problemlerinin ortadan kalktığı görülmektedir. Bununla birlikte, Student t dağılımına ilişkin parametrenin %5 önem seviyesinde anlamlı olarak elde edilmesi, BİST 100 endeks getirisinin negatif asimetri ve kalın kuyruk özelliğine sahip olduğunu ifade etmektedir. Varyans denkleminde yer alan ARCH parametresi ilk şokun etkisini, ARCH ve GARCH parametrelerin toplamı ise şokun kalıcılığı hakkında bilgi vermektedir. Tahmin sonuçlarına göre, ARCH ve GARCH parametrelerin toplamının 0.9369 yakın olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, BİST 100 serisinde oynaklığın kalıcı olduğunu ve gelen bir şokun kalma süresinin ortalama 10 gün olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 3’de ARMAX(0,0,1)-GARCH(1,1) model tahmin sonuçlarından elde edilen artık kareler ve standartlaştırılmış artıklara ilişkin grafikler yer almaktadır.

Şekil 3. BİST 100 Endeksine Yönelik ARMAX(0,0,1)-GARCH(1,1) Modeline İlişkin Artık Kareler, Koşullu Varyans ve Standartlaştırılmış Artıklar

Son olarak, BİST 100 endeksi ile duyarlılık endeksi serileri arasında nedensellik ilişkisinin varlığı Hafner ve Herwartz (2006) varyans nedensellik testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. BİST 100 ile Duyarlılık Endeksi Arasındaki Hafner ve Herwartz (2006) Varyans Nedensellik Test Sonucu

Varyansta Nedensellik	λ LM	p-value
Duyarlılık Endeksi Oynaklığı \longrightarrow BİST 100 Oynaklığı	9.627	0.0081
BİST 100 Oynaklığı \longrightarrow Duyarlılık Endeksi Oynaklığı	1.318	0.5175
*** % 1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.		

λ LM istatistiği sonuçları değerlendirildiğinde, % 1 anlamlılık düzeyinde duyarlılık endeksi oynaklığından BİST 100 hisse senedi getiri oynaklığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, duyarlılık endeksi oynaklığından BİST 100 hisse senedi

getiri oynaklığına doğru oynaklık yayılma etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, BİST 100 hisse senedi getiri oynaklığından duyarlılık endeksi oynaklığına doğru oynaklık yayılma etkisinin olduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde finansal piyasaları ve pay senetlerinin hareketlerini anlamak için geleneksel finans teorisinin yetersiz kaldığı ve davranışsal finans ile desteklenmesi gerektiği görülmektedir. Literatüre bakıldığında yatırımcı duyarlılığının etkilerinin yanında yatırımcı duyarlılığı ölçütlerinin de tespiti önemli bir araştırma konusudur. Çalışmada Türkiye için doğrudan (*İlk Halka Arz İlk Gün Getirileri, İlk Halka Arz Sayıları, Pay Senedi Piyasa Devir Oranı, Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı İskontosu, Yatırım Fonlarının Ortalama Fon Akışı, Yeni İhraçlarda Pay Senedi Oranı, Yabancı Yatırımcıların Net Pay Senedi Alımlarının BİST Piyasa Değerine Oranı*) ve dolaylı yatırımcı duyarlılığı temsilcilerinin (*Tüketici Güven Endeksi, Risk İştahı Endeksi*) modele dahil edildiği kapsamlı bir duyarlılık endeksi oluşturulmuştur.

Ekonomik ve finansal endişe dönemleri yüksek oynaklık ile ilişkilendirilmektedir. Pay fiyatlarının gelecekteki değerleri oynaklık ile genellikle pozitif yönde ilişkili olmaktadır (Kadilli, 2014: 6). Bollerslev, Tauchen ve Zhou (2009)'a göre getirilerdeki yüksek orandaki değişimlerin gelecekteki getirileri pozitif olarak etkilemesinin nedeni yüksek oynaklığın fiyatlara iskonto primini eklemesidir. Aynı zamanda yatırımcı psikolojisi açısından da yüksek oynaklık bazı dönemlerde yatırım fırsatı olarak algılanabilmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre BİST 100 endeksi için yatırımcı duyarlılığı etkisinin sözcüğü olduğu anlaşılmaktadır. Yatırımcıların rasyonel nedenlerle ya da makroekonomik verilerin etkisi ile açıklanamayacak davranışlarının meydana getirdiği yatırımcı duyarlılığındaki oynaklığın BİST 100 endeksinin fiyat oynaklığına neden olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuç Lee vd. (2006), Uygur ve Taş (2014) çalışmalarında elde edilen bulgularla uyumludur. Bu açıdan bakıldığında bireysel ve kurumsal yatırımcıların portföylerini oluştururken aynı zamanda yatırımcı duyarlılığını da göz önüne alarak işlem yapmalarının menfaatlerine olacağı söylenebilir.

Yatırımcı duyarlılığı etkisi ile ilgili yapılan çalışmalar anomaliler, finansal krizler ve piyasada temel verilerle açıklanamayan fiyat hareketlerini açıklamaya yardımcı olabilir. Korku, risk iştahı ve çeşitli psikolojik faktörle açıklanabilecek beklentilerin neden olduğu yatırımcı duyarlılığı finansal piyasalardaki etkinliği tartışmalı hale getirmektedir. Psikolojik önyargılarının tespit edilmesi ve yönetilmesi için ölçülebilir ve gözlemlenebilir veriler haline getirilmesi gerekmektedir. Yatırımcıların piyasa ile ilgili duygusal eğilimlerinin karşılığı olarak yatırımcı duyarlılığının önemle takip edilmesi hem finansal kurumlar hem de yatırımcılar için yol gösterici niteliktedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda yatırımcı duyarlılığı etkisinin farklı analiz yöntemleri ve farklı veri grupları ile de tekrarlanarak ampirik bulgularla desteklenmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

Bakar, S. & Yi, A.N.C. (2015), The impact of psychological factors on investors' decision making in Malaysian stock market: a case of Klang valley and Pahang, *Procedia Economics and Finance*, Vol. 35, 319-328.

- Baker, M., & Wurgler, J. (2006). Investor sentiment and the cross-section of stock returns. *The Journal of Finance*, 61(4), 1645-1680.
- Baker, M., & Wurgler, J. (2007). Investor sentiment in the stock market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129-152.
- Barberis, N., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). A model of investor sentiment. *Journal of Financial Economics*, 49(3), 307-343.
- Bolaman, Ö., & Evrim, P. (2014). Effect of investor sentiment on stock markets. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11).
- Bollerslev, T., Tauchen, G., & Zhou, H. (2009). Expected stock returns and variance risk premia. *The Review of Financial Studies*, 22(11), 4463-4492.
- Brown, G. W., & Cliff, M. T. (2004). Investor sentiment and the near-term stock market. *Journal of empirical finance*, 11(1), 1-27.
- Brown, G. W., & Cliff, M. T. (2005). Investor sentiment and asset valuation. *The Journal of Business*, 78(2), 405-440.
- Canbaş, S., & Kandır, S. Y. (2007). Yatırımcı duyarlılığının İMKB sektör getirileri üzerindeki etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2).
- Canöz, İ. (2018). Borsa İstanbul 100 endeksi ile tüketici güven endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Fiscaoeconomia*, 2(1), 136-153.
- Chen, H., Chong, T. T. L., & Duan, X. (2010). A principal-component approach to measuring investor sentiment. *Quantitative Finance*, 10(4), 339-347.
- Clemente, J., Montañés, A., & Reyes, M. (1998). Testing for a unit root in variables with a double change in the mean. *Economics Letters*, 59(2), 175-182.
- De Long, J. B., Shleifer, A., Summers, L.H., & Waldmann, R.J. (1990). Noise trader risk in financial markets. *Journal of political Economy*, 98(4), 703-738.
- Finter, P., Niessen-Ruenzi, A., & Ruenzi, S. (2012). The impact of investor sentiment on the German stock market. *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*, 82(2), 133-163.
- Hafner, C. M., & Herwartz, H. (2006). A Lagrange multiplier test for causality in variance. *Economics Letters*, 93(1), 137-141.
- Kadilli, A. (2014). Return predictability in international financial markets and the role of investor sentiment, Working Paper in Geneva School of Economics and Management, University of Geneva.
- Kaya, E. (2018). Yatırımcı duyarlılığı ve hisse senedi getirileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(645), 91-112.
- Keleş, E. & Arat, M. E. (2016). Yatırımcı duyarlılığı temsilcileri ve sermaye getirilerinin tahmini. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 307-326.
- Köse, A. K. & Akkaya, M. (2016). Beklenti ve güven anketlerinin finansal piyasalara etkisi: Bist 100 üzerine bir uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 99, 3-15.
- Kumar, A., & Lee, C. M. (2006). Retail investor sentiment and return comovements. *The Journal of Finance*, 61(5), 2451-2486.
- Lee, C. M., Shleifer, A., & Thaler, R. H. (1991). Investor sentiment and the closed-end fund puzzle. *The journal of finance*, 46(1), 75-109.
- Lee, Charles MC, Andrei Shleifer, & Richard H. Thaler. (1991) Investor sentiment and the closed-end fund puzzle. *The Journal of Finance* 46(1), 75-109.
- Lee, W. Y., Jiang, C. X., & Indro, D. C. (2002). Stock market volatility, excess returns, and the role of investor sentiment. *Journal of banking & Finance*, 26(12), 2277-2299.
- Otoo, M.W., 1999. Consumer sentiment and the stock market. Working Paper, Federal Reserve Board of Governor.
- Schmeling, M. (2009). Investor sentiment and stock returns: Some international evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16(3), 394-408.
- Tekin, B., & Cengiz, S. (2018). Pay senedi piyasası ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkileri. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5, 29.
- Topuz, Y. V. (2011), Tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- Uygur, U., & Taş, O. (2014). The impacts of investor sentiment on returns and conditional volatility of international stock markets. *Quality & Quantity*, 48(3), 1165-1179.
- Yang, C., & Zhou, L. (2015). Investor trading behavior, investor sentiment and asset prices. *The North American Journal of Economics and Finance*, 34, 42-62.

Z Kuşağı YouTube Kullanım Motivasyonları

Aysun Köktener^{a,b}, And Algül^c

Özet

'Network' gençleri olarak ifade edilen Z Kuşağı, YouTube'u son derece aktif kullanarak sosyalleşmekte, neredeyse tüm iletişimlerini dijital teknolojik aletlerle kurarak adeta yüksek teknoloji ile var olmaktadır. Hızın önem kazandığı tüketim toplumu içine doğan Z Kuşağı, toplumsal pratiklerin etkisiyle kendi dünyalarını yaratarak, kuşaklararası değer değişimini fark edilebilir bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Bu kapsamda, rastgele örnekleme metodu kullanılarak, Z Kuşağı YouTube kullanıcılarının kullanım motivasyon farklılığı olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla 654 katılımcıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, ilköğretim öğrencileri ile ortaöğretim öğrencilerinin YouTube kullanım motivasyonları ile haftalık ve günlük olarak YouTube'a erişim sağladıkları araçların farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. İlköğretimdeki Z Kuşağı kullanıcılarının YouTube kullanım motivasyonu açısından akran olma durumunun önemli olduğu ve bu nedenle dijital medya okuryazarlığına ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

YouTube
Z Kuşağı
Motivasyon
Dijital Medya Okuryazarlığı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.679505

YouTube Use Motivations of Generation Z

Abstract

Referred to as the "Network" teenagers, Generation Z socialize by using YouTube and communicating almost entirely by means of digital technological tools. Generation Z who were born into a consumption society in which speed gained importance, create their own world under the influence of social practices, thereby noticeably revealing the intergenerational change in values. Within this scope, some 654 respondents were surveyed by employing the method of random sampling in order to reveal whether there were differences in the use motivations Generation Z YouTube users. In the research, it turned out that YouTube use motivations of the primary school students and the secondary school students and the tools whereby they accessed YouTube weekly and daily differed. It was concluded that the state of being peers was significant in terms of the YouTube use motivations of primary school Generation Z users and that one should therefore concentrate on digital media literacy.

Keywords

YouTube
Generation Z
Motivation
Digital Media Literacy

About Article

Received: 24.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.679505

^a Correspondence Author: aysunkoktener@yahoo.com

^b Asst. Prof. Dr., İstanbul Aydın University, Faculty of Communication, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6846-9196>.

^c Assoc. Prof. Dr., İstanbul Aydın University, Faculty of Communication, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5516-5249>.

Introduction

The important historical events and social changes experienced in the society influence the values, attitudes, beliefs, and tendencies of individuals. Differences in the perceptions, communication, and behavior of people occur under this influence. The concept and theory of generations originated from these differences, which were categorized by sociologists. The time ranges occurring with economic and social movements worldwide were described as generations (Keleş, 2011: 129). Generations have attitudes and behaviors coordinating with each other under the impact of the year of birth they share, the changes in their environment, and the important historical transformations. Depending on their birth within the same period of time, these coordinating behaviors lead to the sharing of the same manners, ideas, values, and beliefs (Lissitsa & Kol, 2016). They naturally differ from the behavioral patterns of the other generations. These behavioral differences cause significant distinctions among generations in their characters, working lives, and social lives. This has enabled the concept of generation to become a subject for research and studies in terms of many disciplines such as history, sociology, psychology, and management science.

When the historical development of the concept of generation is considered, it is observed that different definitions have been made by different disciplines. In addition, there occur diversities of distinctions of generations and definitions also by country and cultural differences in the studies carried out worldwide. While it was observed that the researchers expressed different dates, although partially, in their chronological classification of generations, it was seen that they reached a compromise in determining both the names of generations and their time ranges in the general sense (Taş et al., 2017: 1034). When the studies carried out are considered, it is seen that the generations are predominantly addressed as the Silent Generation, the Generation of Baby Boomers, Generation X, Generation Y, and Generation Z. Whilst the perceptions, expectations, and priorities of people, their perspectives on life and their behaviors varied depending on the concept of time, the fact that those born in close periods had similar qualities and that each generation had different qualities led to the intensification of researchers' interest in the concept of generation and the qualities of generations (Adıgüzel et al., 2014).

YouTube use motivations of Generation Z, also called the Internet generation and intensively using the digital media, were examined in this study. Also expressed as the 'Network' teenagers, Generation Z socialize through the social media and exist with technology by communicating with the world by means of telephones and tablets. Generation Z, who were born into a consumption society where speed gained importance, are described as an impatient generation (Karahisar, 2013: 79). Resulting from speed, their impatience is also reflected in their character, lifestyle, and media use habits. In this line, since the perception and behavioral patterns of Generation Z do not form any homogeneous structure either, the YouTube use habits and motivations of the primary and secondary school students selected as the research sample were compared and evaluated individually.

1. Generations and the Generational Theory

The concept of generation refers to the people who were born in the same time range and who have been affected by the social, economic, cultural, and political events and prevailing values of the time when they live as well as to the communities that these people make up

(Altuntuğ, 2012). The Turkish Language Institution takes period and year into consideration when defining a generation. It defines a generation as the community of those people who were born in almost the same years, who have shared the conditions of the same age and hence similar troubles and fates, and who have been responsible for similar duties (TDK, 2018). When considered in general, a community that consists of those people who were born in almost the same time ranges, who share similar value judgments, behaviors, and lifestyles, who have been shaped by the events and trends of a certain period, and who have the same thoughts and actions may be defined as a “generation” (Lower, 2008; Keleş, 2011: 131).

On the other hand, those researchers who think that it is not correct to classify and evaluate generations only in terms of the time when they were born state that the emotions, thoughts and experiences of the individuals who make up the community of generations should also be defined. According to these researchers, when a generation is considered, one should speak of the community of people with common sharings rather than the community of people born in certain time ranges because the communities of people born in the same country and in the same period may not display the same generational qualities (Arslan & Staub, 2015: 6; Taş et al., 2017: 1035).

The theory of generational groupings or the theory of generations with a robust foundation in sociological theory was first suggested in the book entitled “On the Problem of Generations” and written in 1928 by Karl Mannheim – a German sociologist (Mannheim, 1952). Furthermore, the classification and discussions including the current generations first commenced with the classification whereby Inglehart divided the population into sections in 1977 and which he called “Generational Cohort Theory”. According to this theory, it is put forward that the important historical events and social changes in the society influence the values, attitudes, beliefs, and tendencies of individuals and that the resulting intergenerational change in values acts slowly but has a deep impact in the long term (Inglehart, 2008). Later on, the theory of generations was theorized by addressing the qualities and characteristics of generations particularly in the case of the 18 generations that lived in America with the book published by Strauss and Howe (1991) and this theory was called “the Strauss-Howe Generational Theory” by some researchers about generations. According to this theory, many important historical events and social changes in every society may influence the value judgments, attitudes, behaviors, and tendencies of the individuals of that society. That’s why it is suggested that the individuals who are born at a certain time and who are in the same age group display similar behavioral characteristics and that these behavioral characteristics may change with every new generation (Moss, 2010).

2. Classification and Qualities of Generations

The concept and classification of generation are the subjects of different interdisciplinary studies today and, according to the researchers, the classification and perception of generations vary by culture (Adıgüzel et al., 2014: 170). In their study, Strauss and Howe (1991) state that the firm distinctions of generations are debatable but that the concept of generation covers an approximate time span of a score of years. According to the biological definition, which only takes year as the basis, it is expressed that generations are placed in each millennium at intervals of 20 to 25 years, whereas in the sociological definitions,

generations are described as the groups who are born on certain dates and who have common values, beliefs, expectations, and behaviors as they have been influenced by common social, political, and economic events in the socialization process (Metin & Kızıldağ, 2017: 342). Some 5 different generations have been defined since the 20th century, namely the Silent Generation, born between 1927 and 1945; the Generation of Baby Boomers (BB), born between 1946 and 1964; Generation X, born between 1965 and 1980; Generation Y, born between 1981 and 1999; and Generation Z, born in and after 2000 (Akdemir et al., 2013: 14; Çetin & Karalar, 2016: 159; Özdemir, 2017).

When different sources are reviewed, it is seen that the time ranges about generations and the qualities of generations are not identical. For instance, in the USA, the Silent Generation are called "Founders" and the year 1920 is taken as the basis as their year of birth, while in Canada, the Silent Generation are called "the Elderly" and their year of birth commences from 1900. Likewise, Generation Y are positioned with those who were born in 1977-1994, 1980-1990 or 1981-1995 and Generation Z are classified to cover those who were born in 1990, 1993, and 1995 or in and after 1996 (Taylor, 2008: 7; Turner, 2015; Quintal et al., 2016; Priporas et al., 2017).

2.1. The Silent Generation (1927-1945)

This generation is comprised of those who were too young to attend the war during the years when World War II broke out. As they grew up during the hard days of the war and at a time when they were considered that they should not be seen under feet very much, this group is called "the Silent Generation". Also called 'the war generation' or 'the Greatest Generation' due to their contributions to World War II, this generation is known as "the Republican Generation" in Turkey (Karahasan, 2018: 24).

2.2. The Generation of Baby Boomers (1946-1964)

Baby Boomers, the post-war generation of change, are acknowledged as the representatives of ideologies, pleasure, and rebellion against order (Altuntuğ, 2012: 204). Also called "the Boom Generation" due to the increase in the birth rates, this generation is also referred to as 'the Sandwich Generation' since they look after first their children and then their aged parents in the same house (Metin & Kızıldağ, 2017: 343). Nevertheless, the term "Baby Boomers" (those who were born in the period of a boom in the birth rate), used to define this age group in an article in Washington Post in 1977, was adopted worldwide. The most important feature that takes the BBs to a different point among all generations is that they are the architects of Generation '68, who have been made legendary. Generation '68 are the first generation who grew up with television and who realized that a television was an effective communication tool.

2.3. Generation X (1965-1980)

To revive the post-war capitalist system, a social state was built by implementing Keynesian policies, thereby creating an environment of welfare. This increase in welfare, which embraced every section, ended when its cost far exceeded the power of states and when the oil crisis experienced in the '70s caused the giant enterprises to undergo a bottleneck and it was replaced by liberal policies (Altuntuğ, 2012: 205). The negative cases concerned caused Generation X to grow up with troublesome processes (Metin & Kızıldağ, 2017: 343). Most of

them turned into independent and critical individuals and also drew attention with their attaching of importance to working as well as with their stubborn and patient working discipline (Karahasan, 2018: 25).

2.4. Generation Y (1981-1999)

Born between 1981 and 1999 and known as Millennials by many people, Generation Y are acknowledged as the first high technology generation (Gurău, 2012; Kraljević & Filipović, 2017: 6). The starting point of Generation Y is indeed the English word 'why'. Letter Y was considered appropriate owing to the structure of the individuals of this generation that questioned every concept or innovation they encountered (Özmen, 2018: 131). Generation Y are regarded as the early digital natives as they are more interested in the Internet and the social media (Bento et al., 2018). Although they are individualistic and consumerist, focus on momentary pleasures, and are distant from the sense of loyalty, they provide a profile which protects such concepts as sustainability, ethics, and social responsibility. Generation Y, a generation that is more impatient, more impetuous, more social, and more self-confident than the previous generations, also have different ways of using technology from those of the previous generations (Kuyucu, 2017: 868).

2.5. Generation Z (after 2000)

The members of Generation Z, who are just experiencing their childhood and adolescence, are referred to with many names such as the Internet generation, the new silent generation, the Google generation, the .com generation, the I-Generation or the Crystal Generation (Keleş, 2011: 132; Akdemir et al., 2013: 15; Adıgüzel et al., 2014: 161; Çetin & Karalar, 2016: 162). The most significant difference which distinguishes Generation Z from the others is that they live online, witness a period in which digital high technology is widely used and in which change is experienced very rapidly and in the form of breaks, and are the first generation that has integrated with the digital world (Priporas et al., 2017: 374; Taş et al., 2017: 1033).

When the ways and habits of media use by Generation Z – also called the 'Network' teenagers – are considered, it is observed that this generation intensively uses the digitally-based media. The research carried out reveals that Generation Z prefer being online and continually interactive (Özdemir, 2017: 60). They want to learn when they desire and under the conditions they determine. They like those activities which allow creativity; they do not accept passivity; and their long-term memory can become active through games, storification, and dreams rather than memorization (Yelkikalan et al., 2010: 502). The Zs, who are able to connect very easily with those who live anywhere worldwide, are expressed as a generation that is technology-dependent and impetuous, that has a good command of the Internet, that is creative, that has multiple attention and multiple decision-making skills, that wants everything quickly and consumes everything instantly, that can perform more than one task simultaneously, that prefers trial and error, that has developed sensory abilities, that prefers the Internet technology, and that attaches more importance to visuality rather than written texts (Çubukcu & Bayzan, 2013: 151; Mercimek et al., 2016: 68). It is stated that the Zs, who get bored quickly with everything they regard as unnecessary details, are impatient but can have as much knowledge about any subject they like as an expert can (Karahisar, 2013: 79).

The Zs, who are more equipped than the other generations in educational and economic terms, experience time very fast and want to fit in many things into this speed. One of the common qualities of the teenagers in this age group is their multi-screen skills and their motives for performing many tasks simultaneously. As a result of the research, in which the behavior of performing more than one action simultaneously such as studying while eating and snacking while shopping was markedly observed, it was determined that Generation Z in this age range felt a day as being more than 24 hours.

3. Media Use Habits of Generation Z and YouTube

The ways of audio-visual sharing have increased extraordinarily upon the development of new communication media and the increase in the interest in information and communication technologies by every section. An individual has hardly any difficulty in accessing information by means of these ways of sharing. These developments enhance the power of the social media and introduce a new dimension to the concept of socialization (Akyazı & Ünal, 2013: 5; Sarsar & Engin, 2015: 167). Together with the conventional one, the social media have quite comprehensive content which encompasses the global changes and developments concerning a good lifestyle for people, social responsibility, national problems, and the cultures and policies of the other societies in the world. In this context, the media have a significant place in shaping individuals' world views, perceptions, and attitudes (Eshleman & Bullcroft, 2009). In parallel with the development of technology, digital hardware and the Internet technology have become part of everyday life. This development has also been reflected in media use habits and daily newspapers have begun to leave houses (Somyürek, 2014: 66). In the research performed in 2017, it turned out that the teenagers aged between 14 and 17 years and acknowledged as Generation Z tended to abandon the conventional media tools. When the media use habits are considered, it is seen that Generation Z, who use the Internet for the social media, games, and entertainment the most, watch serials on TV the most. On the other hand, the rate of reading a newspaper every day is 9 per cent. In this respect, Generation Z can also be evaluated as screen addicts. Today a second screen concept is expressed for this generation, who are considerably intertwined with screens. While watching something in front of "the first screen" such as a TV or a video, the same person can simultaneously interact with his/her other devices, such as a smart phone and a tablet, too and watches YouTube for two to four hours per day on average (Özdemir, 2017: 62; Taş et al., 2017: 1033).

YouTube, the favorite social media platform of Generation Z, has become a medium which is also used as an archive tool in addition to the social media; in which it is seen that more than half of the content is composed of television serials, football matches, and music videos when the videos in the list of the most popular videos are examined; which has been enriched together with user generated contents; and which is used for many different purposes. The access to the performances on YouTube, which allows a user to be a viewer only or, if he/she desires, a producer easily; into which videos of 100 hours are uploaded per minute; and in which a billion users watch videos for 6 billion hours per month, at any moment, anywhere, and at an extraordinarily economical cost (Çomu, 2012: 73; Thorson et al., 2013: 441; Çetin & Bel, 2014: 67; Bonander & Marsh, 2015: 453) increases the interest of Generation Z in YouTube. YouTube ranks second as a search engine after Google and has a very fast rise. With 97%, YouTube also became the medium that the children aged between 7 and 16 years

liked the most in the research report Teknosa prepared for the Summit of Digital Heels in 2016 (Tunçalp, 2017). In the data of 2018 by US-based Pew research company, it is seen that 85% of the teenagers in the USA preferred YouTube – a video sharing platform (BBC, 2018).

The role models of Generation Z, who reveal their own lives through YouTube and “Vlogging” (video blogging), are their peers on YouTube and most of them imagine opening their own channel and becoming a celebrity on YouTube one day. In the research performed, it is stressed that Generation Z are continually sharing something in the social media and are particularly dissatisfied with videos (Türk, 2013). Issa and Isaias (2016: 593) allege that Generation Z are obsessive about obtaining the latest information and skills by using technology. In the research by Klobas et al. (2018) on YouTube use habits, it was concluded that the obsessive use of YouTube both might lead to a decrease in the academic motivation and had risks in those with anxiety.

Despite the availability of no adequate field research on the obsessive use of YouTube yet, the presence of Generation Z in this digital platform mostly creates the perception of “defenseless children in an unlimited world” in adults’ eyes. It is mentioned that with this perception and as children are continually using the digital media, 77% of the adults are afraid of the use of children via the digital media, that 13% of them worry that they are psychologically negatively affected by the contents or will be exposed to cyber bullying, and that 10% of them worry that they have become addicted to the digital media (Tunçalp, 2017).

4. Research

The study aims to reveal whether there are differences in the use motivations of Generation Z YouTube users and what the consequences of this usage are. A literature review was carried out regarding the influencing YouTube usage motivations and 58 items were determined. In this context, some 654 respondents included in Generation Z were surveyed in February 2018 by employing the method of random sampling in order to reveal the YouTube use motivations.

Research question: “Are there any differences among the YouTube use motivations of Generation Z users? By means of what tool and how long do Generation Z users use YouTube weekly and daily the most? And what kind of a relationship is there between the use motivations of Generation Z users and their demographic characteristics?”

Within this scope, the research hypotheses are as follows:

Hypothesis 1: The most significant effect on the YouTube use motivations of the primary school students is the state of being peers.

Hypothesis 2: Digital media literacy is important for Generation Z primary school students.

Those outstanding items of the studies within the scope of the literature on the YouTube use motivations of Generation Z were addressed in the survey questions. As a result of the reliability test done, it was observed that Cronbach’s alpha value turned out to be 0.965. The alpha value obtained shows that the study is completely reliable. When the factor analyses of the primary and secondary school students in Generation Z were made, it was determined that there were twelve factors for the primary school students and nine factors for the secondary school students (Picture 1 and 2).

When Picture 1 was considered, it was discovered that the Generation Z primary school students used YouTube for publicity and self-actualization, to reach information and alternative information, for entertainment, for socialization, for social interaction, to interact by discussing, for the appeal of access speed, to generate information and for self-expression to those who left comments, for the feature of the indexing of YouTube contents, to form a reliable relationship, and to access the rich content, respectively.

When Picture 2 was considered, it was established that the Generation Z secondary school students used YouTube to reach information and alternative information, for publicity and self-actualization, to obtain economic utility, for socialization and social interaction, for educational purposes, for self-expression by leaving comments, to encourage purchasing, for the appeal of access speed, and for entertainment, respectively.

	<i>Total</i>	<i>Percentage of Variance</i>	<i>Cumulative Percentage</i>
F1. The factor "Using YouTube for publicity and self-actualization"	17.724	30.041	30.041
F2. The factor "Using YouTube to reach information and alternative information"	6.629	11.235	41.277
F3. The factor "Using YouTube for entertainment"	4.264	7.226	48.503
F4. The factor "Using YouTube for socialization"	3.503	5.937	54.440
F5. The factor "Using YouTube for social interaction"	3.026	5.129	59.569
F6. The factor "Using YouTube to interact by discussing"	2.128	3.607	67.916
F7. The factor "The appeal of YouTube access speed"	1.922	3.258	71.175
F8. The factor "Using YouTube to generate information"	1.831	3.103	74.278
F9. The factor "Using YouTube for self-expression to those who leave comments"	1.497	2.537	76.814
F10. The factor "The feature of the indexing of YouTube contents"	1.341	2.273	79.087
F11. The factor "Using YouTube to form reliable relationships"	1.277	2.165	81.252
F12. The factor "Using YouTube to access the rich content"	1.151	1.950	83.203

Picture 1. Extraction Sums of Squared Loadings for Primary School Students.

	<i>Total</i>	<i>Percentage of Variance</i>	<i>Cumulative Percentage</i>
F1. The factor "Using YouTube to reach information and alternative information"	20.414	34.599	34.599
F2. The factor "Using YouTube for publicity and self-actualization"	6.931	11.747	46.347
F3. The factor "Using YouTube to obtain economic utility"	2.449	4.152	50.498
F4. The factor "Using YouTube for socialization and social interaction"	1.882	3.190	53.689
F5. The factor "Using YouTube for educational purposes"	1.766	2.993	56.682
F6. The factor "Using YouTube for self-expression by leaving comments"	1.547	2.621	59.304
F7. The factor "Using YouTube to encourage purchasing"	1.310	2.221	61.525
F8. The factor "The appeal of YouTube access speed"	1.290	2.187	63.711
F9. The factor "Using YouTube for entertainment"	1.112	1.885	65.596

Picture 2. Extraction Sums of Squared Loadings for Secondary School Students.

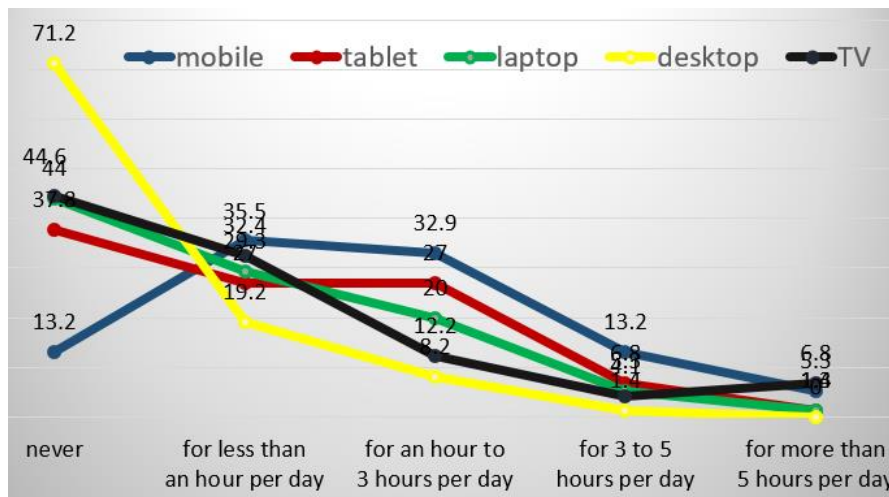
The relationship between the tool whereby Generation Z primary school students accessed YouTube and the duration of their daily use is stated below:

Of the respondents, 35.5% stated that they used YouTube by means of a mobile device for less than an hour per day, 32.9% for an hour to 3 hours per day, 13.2% for 3 to 5 hours per day. 27% of them stated that they used YouTube by means of a tablet for less than an hour per day, 27% of them for an hour to 3 hours per day. 29.3% of them stated that they used YouTube by means of a laptop for less than an hour per day, 20% of them for an hour to 3 hours per day. 19.2% of them stated that they used YouTube by means of a desktop for less

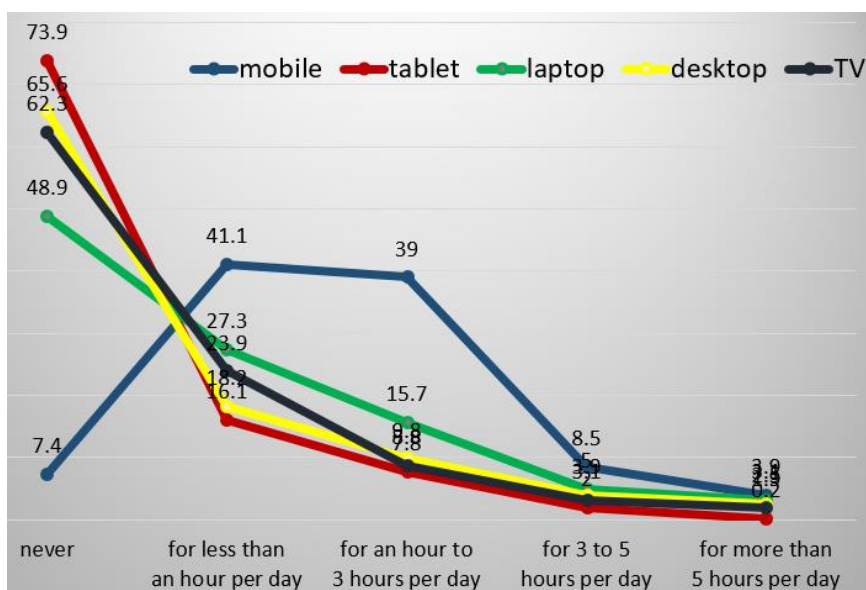
than an hour per day. 32.4% of them stated that they used YouTube by means of the smart televisions which could connect to the Internet for less than an hour per day, 12.2% of them for an hour to 3 hours per day (Graph 1).

The relationship between the tool whereby Generation Z secondary school students accessed YouTube and the duration of their daily use is stated below:

Of the respondents, 41.1% stated that they used YouTube by means of a mobile device for less than an hour per day, 39% for an hour to 3 hours per day. 16.1% of them stated that they used YouTube by means of a tablet for less than an hour per day. 27.3% of them stated that they used YouTube by means of a laptop for less than an hour per day, 15.7% of them for an hour to 3 hours per day. 18.2% of them stated that they used YouTube by means of a desktop for less than an hour per day. 23.9% of them stated that they used YouTube by means of the smart televisions which could connect to the Internet for less than an hour per day (Graph 2).

Graph 1. The Relationship between the Tool whereby Generation Z Primary School Students accessed YouTube and the Durations of their Daily Use.

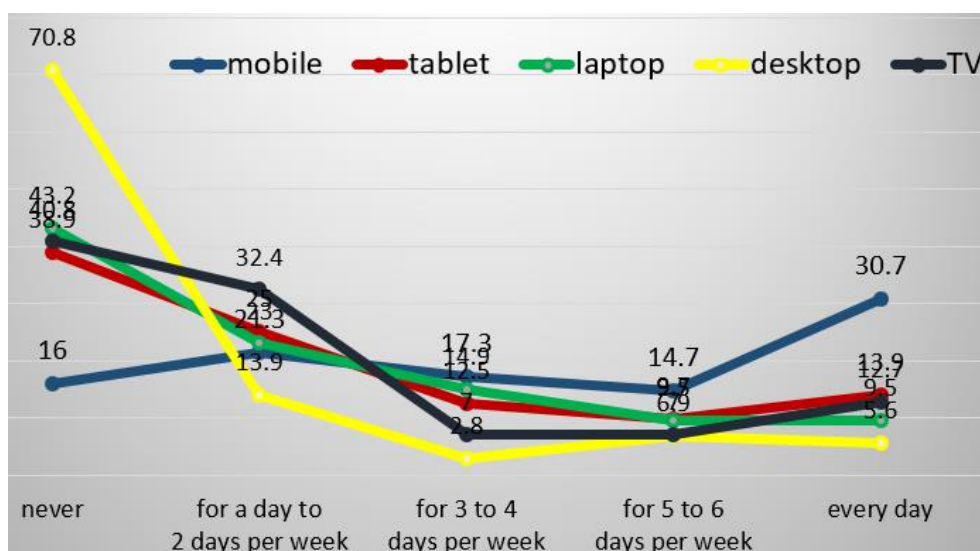
Graph 2. The Relationship between the Tool whereby Generation Z Secondary School Students accessed YouTube and the Durations of their Daily Use.

The relationship between the tool whereby Generation Z primary school students accessed YouTube and the frequencies of their weekly use is stated below:

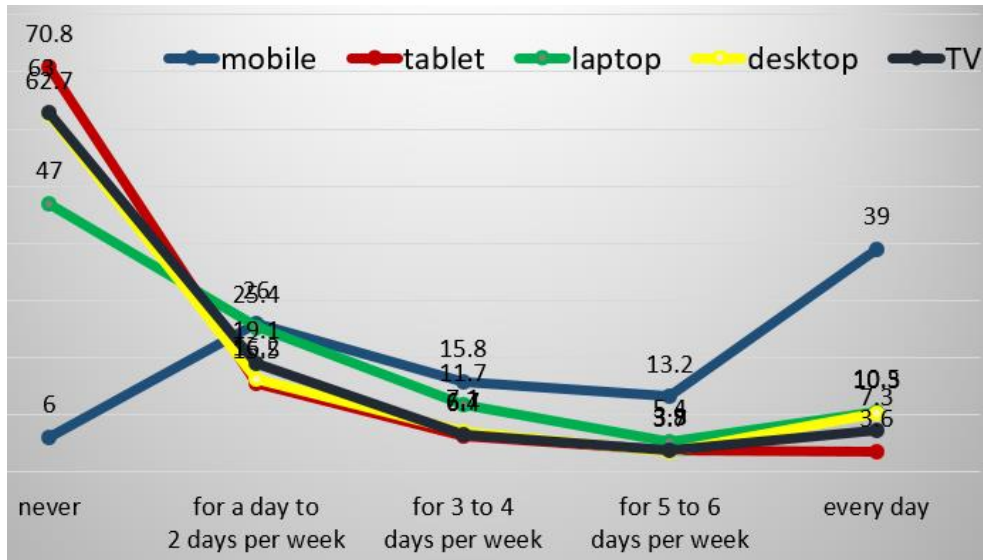
Of the respondents, 21.3% stated that they used YouTube by means of a mobile device for a day to 2 days per week, 17.3% for 3 to 4 days per week, 14.7% for 5 to 6 days per week and 30.7% on each day of the week. Of the respondents, 25% stated that they used YouTube by means of a tablet for a day to 2 days per week, 12.5% for 3 to 4 days per week, 13.9% on each day of the week. Of the respondents, 23% stated that they used YouTube by means of a laptop for a day to 2 days per week, 14.9% for 3 to 4 days per week, 9.5% for 5 to 6 days per week, and 9.5% on each day of the week. Of the respondents, 13.9% stated that they used YouTube by means of a desktop for a day to 2 days per week. Of the respondents, 32.4% stated that they used YouTube by means of the smart televisions which could connect to the Internet for a day to 2 days per week, 12.7% on each day of the week (Graph 3).

The relationship between the tool whereby Generation Z secondary school students accessed YouTube and the frequencies of their weekly use is stated below:

Of the respondents, 26% stated that they used YouTube by means of a mobile device for a day to 2 days per week, 15.8% for 3 to 4 days per week, 13.2% for 5 to 6 days per week and 39% on each day of the week. Of the respondents, 15.5% stated that they used YouTube by means of a tablet for a day to 2 days per week. Of the respondents, 25.4% stated that they used YouTube by means of a laptop for a day to 2 days per week, 11.7% for 3 to 4 days per week, 10.5% on each day of the week. Of the respondents, 16.2% stated that they used YouTube by means of a desktop for a day to 2 days per week, 10.3% on each day of the week. Of the respondents, 19.1% stated that they used YouTube by means of the smart televisions which could connect to the Internet for a day to 2 days per week (Graph 4).

Graph 3. The Relationship between the Tool whereby Generation Z Primary School Students accessed YouTube and the Frequencies of their Weekly Use.

Graph 4. The Relationship between the Tool whereby Generation Z Secondary School Students accessed YouTube and the Frequencies of their Weekly Use.

When all graphs are considered, it is seen that the secondary school students accessed YouTube by means of a mobile device on each day of the week and by means of a mobile device (80.1%) for up to 3 hours per day at the most. On the other hand, it is seen that the primary school students accessed YouTube by means of a television which could connect to the Internet for a day to 2 days per week and by means of a mobile phone for less than an hour per day.

The resulting picture reveals that the secondary school students used only one tool as their mobile phones were continually at hand, that they were freer as they could continually access their mobile communication devices, and that this led to an increase in the duration of YouTube use in terms of the weekly frequency and the daily duration, whereas the primary school students accessed YouTube by means of various devices (a television which could connect to the Internet in the case of weekly use but a mobile device in the case of daily use) at certain hour intervals. From this, it is possible to conclude that those at primary school accessed YouTube within the use durations provided by their parents.

Inferential analyses were made on the basis of the factors determined. These analyses were Correlation analyses.

There is a positive correlation between the grade level at which Generation Z primary school students studied and the factor "Using YouTube for social interaction" ($\rho=0.282$; $p=0.013$), and between the grade level at which Generation Z primary school students studied and the factor "The appeal of YouTube access speed" ($\rho=0.269$; $p=0.022$), and between the grade level at which Generation Z primary school students studied and the factor "Using YouTube to generate information" ($\rho=0.240$; $p=0.038$), and between the ages of Generation Z primary school students and the factor "Using YouTube for social interaction" ($\rho=0.250$; $p=0.028$) (Picture 3).

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12
The grade level at which Generation Z primary school students studied ↑					↑		↑	↑				
The ages of Generation Z primary school students ↑					↑							

Picture 3. The Relationships of the Grade Level at which Generation Z Primary School Students studied and their Ages with the Research Factors.

It is seen that the grade level at which the primary school students studied correlated with three motivation factors. This demonstrates that the primary school students carried on their offline relationships online too or that the grade in which they studied was important in their YouTube use motivations and that they were influenced by their friends in the classroom or their peers, i.e. that the state of being peers was important in YouTube use in terms of Generation Z. So, it turns out that the people to be considered examples online are important to the users who are improving and developing themselves within every scope, i.e. that the concept of opinion leader is important in terms of Generation Z.

According to the above-mentioned findings, the hypothesis “The most significant effect on the YouTube use motivations of the primary school students is the state of being peers.” (Hypothesis 1) was accepted.

There is a positive correlation between the grade level at which Generation Z secondary school students studied and the factor “Using YouTube for publicity and self-actualization” ($\rho=0.172$; $p=0.000$) and between the grade level at which Generation Z secondary school students studied and the factor “Using YouTube to obtain economic utility” ($\rho=0.096$; $p=0.023$).

There is a positive correlation between the ages of Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube for publicity and self-actualization” ($\rho=0.159$; $p=0.000$) and between the ages of Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube to obtain economic utility” ($\rho=0.083$; $p=0.048$).

There is a positive correlation between the YouTube use experience by Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube to reach information and alternative information” ($\rho=0.097$; $p=0.024$), and between the YouTube use experience by Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube for educational purposes” ($\rho=0.088$; $p=0.042$), and between the YouTube use experience by Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube for self-expression by leaving comments” ($\rho=0.134$; $p=0.002$), between the YouTube use experience by Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube to encourage purchasing” ($\rho=0.124$; $p=0.004$). There is a negative correlation between the YouTube use experience by Generation Z secondary school students and the factor “Using YouTube for publicity and self-actualization” ($\rho= -0.103$; $p=0.017$).

There is a positive correlation between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube to reach information

and alternative information” ($\rho=0.184$; $p=0.000$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube to obtain economic utility” ($\rho=0.126$; $p=0.013$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube for socialization and social interaction” ($\rho=0.120$; $p=0.018$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube for self-expression by leaving comments” ($\rho=0.167$; $p=0.001$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube to encourage purchasing” ($\rho=0.130$; $p=0.010$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “the appeal of YouTube access speed” ($\rho=0.171$; $p=0.001$), and between the number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube and the factor “Using YouTube for entertainment” ($\rho=0.136$; $p=0.007$).

There is a positive correlation between the number of available followers at the respective channels of Generation Z secondary school students on YouTube and the factor “Using YouTube for publicity and self-actualization” ($\rho=0.194$; $p=0.049$), and between the number of available followers at the respective channels of Generation Z secondary school students on YouTube and the factor “Using YouTube for socialization and social interaction” ($\rho=0.215$; $p=0.029$) (Picture 4).

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9
The grade level at which Generation Z secondary school students studied ↑		↑	↑						
The ages of Generation Z secondary school students ↑		↑	↑		↑				
YouTube use experience by Generation Z secondary school students ↑	↑	↓			↑	↑	↑		
The number of channels Generation Z secondary school students followed on YouTube ↑	↑		↑	↑		↑	↑	↑	↑
The numbers of available followers at the respective channels of Generation Z secondary school students on YouTube ↑		↑		↑					

Picture 4. The Relationships of the Grade Level at which Generation Z Secondary School Students studied, their Ages, Users’ YouTube Use Experience, the Number of Channels they followed on YouTube and the Number of Available Followers at their Respective Channels on YouTube with the Research Factors.

When the motivations of the primary and secondary school students and their demographic use characteristics are analyzed comparatively, it is seen that there are only four relationships between the demographic use characteristics of the users at primary school and their motivations (Picture 3). On the other hand, it is seen that this figure is greater in secondary education (nineteen relationships were detected; Picture 4). It is predicted that the small number of motivation relationships of the primary school students results from users’ unconscious use owing to their ages. The ages of the secondary school students are greater

than those of the primary school students, which indicates that they have a more conscious use motivation within the scope of YouTube owing to their ages. Briefly, it is seen that the primary school students performed their YouTube use motivations more unconsciously than the secondary school students. This reveals how important digital media literacy is in terms of primary school students and that one should concentrate on digital media literacy.

According to the above-mentioned findings, the hypothesis "Digital media literacy is important for Generation Z primary school students." (Hypothesis 2) was accepted.

Conclusion

The groups that were born in a certain time range and that have common values and behaviors under the influence of common social, cultural, political, and economic events are called generations. The YouTube use habits and motivations of the students born in and after 2000, called Generation Z, and aged between 7 and 18 years were examined in our research. According to the data of 2018 by the TUIK, there are about 25 million people of Generation Z in our country. This shows that Generation Z make up more than one-third of the population in the country. Generation Z, who are more equipped than the other generations in educational and economic terms, spend the majority of their time online as they were born into a world where digital high technology was widely used and it is seen that they prefer interacting continuously.

In the research, the students aged between 7 and 18 years were taken as the sample as being representative of Generation Z; however, the sample group was divided into two as primary school students and secondary school students since they were affected differently by the written and visual contents offered to them according to the developmental qualities of children and teenagers. The students aged between 7 and 13 years make up the primary school students, while the students aged between 14 and 18 years make up the secondary school students.

As the most significant result of the research, made on the group influenced by common social, cultural, and economic events and called Generation Z, it turned out that the YouTube use motivations of the primary and secondary school students differed from each other. This demonstrates that digital technology and social media use motivations may change even in the case of a short age difference like 5 to 10 years and that when a targeting-based study on a mass of young people like Generation Z is carried out, the age ranges of the sample groups should hence be closer to each other.

The second significant result is that Generation Z users differed according to the tools whereby they accessed YouTube weekly and daily. The resulting picture demonstrates that the secondary school students were freer about using the social media since they predominantly used mobile phones only and were able to access continuously and that this gave rise to an increase in the weekly and daily use of YouTube, whereas the primary school students accessed YouTube by means of various devices (by means of a television which could connect to the Internet in the case of weekly use but by means of a mobile device in the case of daily use) at certain hour intervals. This shows that the majority of the primary school students accessed YouTube with parental mediation.

The third significant result is that the state of being peers is important in terms of the YouTube use motivations of Generation Z users at primary school. The relationship of the grade level at which the primary school students studied, i.e. their state of being peers, with three YouTube use motivations shows that the primary school students carried on their offline relationships online too or that the grade in which they studied was important in their YouTube use motivations, that they were influenced by the class, and that the state of being peers at school was important to them. So, it is seen that the people to be considered examples online are important to the users who are improving and developing themselves within every scope, i.e. that the concept of opinion leader is important in terms of Generation Z. Similar results were also reached in the research performed with more than 12 thousand students going to high schools and post-high schools in 17 countries worldwide between August and September 2018 for DelleMC (2019). According to the report published with the title "Results of the Research on Generation Z for Turkey", Generation Z generally prefer getting recommendations from different groups when they need to do something for the first time. Whilst they consult parents or older people in England, they trust their friends in France. In Turkey, however, Generation Z state that they prefer YouTube videos as the first source to consult.

The fourth significant result is that digital media literacy is important for Generation Z users. When the motivations of the primary and secondary school students and their demographic use characteristics are analyzed comparatively, it is seen that the number of relationships between the demographic use characteristics of the users at primary school and the motivations was very small. On the other hand, this figure was greater in secondary education. It is predicted that the small number of motivation relationships of the primary school students results from users' unconscious use owing to their ages. It might be stated that as a result of the older ages of the secondary school students than those of the primary school students, they performed more conscious use on YouTube. This reveals the importance of digital media literacy in terms of primary school students and that one should concentrate on training about digital media literacy.

Another significant result is that since it is thought that the skill of using different media simultaneously – acquired at young ages – will continue at advanced ages too, one should concentrate on practices concerning the multi-screen skill in the communication studies to be carried out.

References

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. & Eksili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 1(19), 165-182.
- Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., Pehlivan, Ç., Özdemir, E., Akduman, G., Eregez, H., Öztürk, İ. ve Balcı, O. (2013). Y Kuşağının Kariyer Algısı, Kariyer Değişimi ve Liderlik Tarzı Beklentilerinin Araştırılması. *Muğla Sıtkı Koçman University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal of Economics and Management Research*, 2(2), 11-42.

- Akyazı, E. & Ünal, A. T. (2013). İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Amaç, Benimseme, Yalnızlık Düzeyi İlişkisi Bağlamında Sosyal Ağları Kullanımı. *Global Media Journal Turkish Edition*, 6(3), 1-24.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Journal of Organization and Management Sciences*, 4(1), 203-212.
- Arslan, A. & Staub, S. (2015). Kuşak Teorisi ve İçgirişimcilik Üzerine Bir Araştırma. *Kafkas University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(11), 1-24.
- BBC. (2018). *Facebook'tan Soğuyan Amerikan Gençliği, YouTube, Instagram ve Snapchat'e Yönelde*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44327963> Access: 10.12.2018.
- Bento, M., Martinez, L. M. & Martinez, L. F. (2018). Brand Engagement and Search for Brands on Social Media: Comparing Generations X and Y in Portugal. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 234-241.
- Bonander, A.R & Marsh, M.L. (2015) Modern Mimicry and YouTube: How Technology Has Influenced Pedagogy and Performance of Poetry Interpretation Within Competitive Forensics. *Communication Studies*, 66(4), 448-457.
- Çetin, C. & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerinin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Administrative Sciences*. 14(28), 157-197.
- Çetin, M. & Bel, A. (2014). Geleneksel Medya Gündeminin Belirlenmesinde Sosyal Medyanın Rolü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 38, 55-72.
- Çomu, T. (2012). *Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği*. (Ankara University Institute of social Sciences Department of Women's Studies Master's Thesis, Ankara). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=RYan9_S-Z7Eir3xdWGXBiMSMeQ_SNdyvuR7qfFEtQZATzhapUDVh5gRVq5kC_hH4 Access: 10.12.2018.
- Çubukcu, A. & Bayzan, Ş. (2013). Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.
- DelleMC. (2019). *Z Kuşağı Türkiye Araştırması Sonuçları*. <https://blog.dellemc.com/tr-tr/z-kusagi-turkiye-arastirma-sonuclari/> Access: 24.01.2019.
- Eshleman, J.R. & Bullcroft, R. (2009). *The Family*. 12th edition, NJ: Prentice Hall.
- Gurău, C. (2012). A Life-Stage Analysis of Consumer Loyalty Profile: Comparing Generation X and Millennial Consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 29(2), 103-113.
- Inglehart, R.F. (2008). Changing Values Among Western Publics From 1970 To 2006. *West European Politics*, 31(1-2), 130-146.
- Issa, T. & Isaias, P. (2016). Internet Factors Influencing Generations Y and Z in Australia and Portugal: A Practical Study. *Information Processing & Management*, 52(4), 592-617.
- Karahasan, F. (2018). *Açılın Gençler Geliyor: Y ve Z Nesilleri Nasıl Bir Dünya Kuracak? Türkiye'de ve Dünyada Gençler Ne Düşünüyor, Ne Bekliyor, Neyi Hayal Ediyorlar?* İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

- Karahisar, T. (2013). Dijital Nesil, Dijital İletişim ve Dijitalleşen (!) Türkçe. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 4(12), 71-83.
- Keleş, H.N. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Organization and Management Sciences*, 3(2), 129-139.
- Klobas, J.E., McGill, T.J., Moghavvemi, S. & Paramanathan, T. (2018). Compulsive YouTube Usage: A comparison of Use Motivation and Personality Effects. *Computers in Human Behavior*, 87, 129-139.
- Kraljević, R. & Filipović, Z. (2017). Gender Differences and Consumer Behavior of Millennials. *Acta Economica Et Turistica*, 3(1), 5-13.
- Kuyucu, M. (2017). Y Kuşağı ve Teknoloji: Y Kuşağının İletişim Teknolojilerini Kullanım Alışkanlıkları. *Gümüşhane University e-journal of Faculty of Communication*, 5(2), 845-872.
- Lissitsa, S. & Kol, O. (2016). Generation X vs. Generation Y—A Decade of Online Shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 304-312.
- Lower, J. (2008). Brace Yourself Here Comes Generation Y. *Critical Care Nurse*, 28(5), 80-84.
- Mannheim, K. (1952) *The Problem of Generations Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge, London.
<http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/27MannheimGeneration.s.pdf> Access: 10.12.2018.
- Mercimek, B., Yaman, N. D., Kelek, A. & Odabaşı, H. F. (2016). Dijital Dünyanın Yeni Gerçeği: Troller. *Trakya University Journal of Education*, 6(1), 67-77.
- Metin, S. & Kızıldağ, D. (2017). X Ve Y Kuşaklarının Kariyer Beklentilerinin Farklılaşması: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 14(40), 340-363.
- Moss, S. (2010). *Generational Cohort Theory*. <https://www.sicotests.com/psyarticle.asp?id=374> Access: 15.12.2018.
- Özdemir, Ş. (2017). *Kuşaklar Teorisine Göre Türkiye'deki Gençlerin Medya Kullanım Alışkanlıkları ve İstanbul Örneği*. (Marmara University Institute of Social Sciences. Unpublished Master's Thesis, İstanbul). <http://tez2.yok.gov.tr/> Access: 10.12.2018
- Özmen, E. (2018). Sosyal Medya ve Modanın Dijitalleşmesi Arasındaki İlişkiyi Tanımlamaya Yönelik Bir Durum Çalışması: Y Kuşağı Örneği. *Akdeniz University Journal of Communication Faculty*, 29, 128-150.
- Priporas, C.-V., Stylos, N. & Fotiadis, A. K. (2017). Generation Z Consumers' Expectations of Interactions in Smart Retailing: A Future Agenda. *Computers in Human Behavior*, 77, 374-381.
- Quintal, V., Phau, I., Sims, D. & Cheah, I. (2016). Factors Influencing Generation Y's Purchase Intentions of Prototypical Versus Me-Too Brands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 30, 175-183.
- Sarsar, F. & Engin, G. (2015). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Medya Okur-Yazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Ege Journal of Education*, 16(1), 165-176.

- Somyürek, S. (2014). Öğretim Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik. *Education Technology Theory and Practice*, 4(1), 63-80.
- Strauss, W. & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company Inc. <https://archive.org/details/GenerationsTheHistoryOfAmericasFuture1584To2069ByWilliamStraussNeilHowe> Access: 17.12.2018.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 7(13), 1031-1048.
- Taylor, J. C. (2008). *Whither March the Cohorts: The Validity of Generation Theory as a Determinant of the Sociocultural Values of Canadian Forces Personnel*. Toronto: Canadian Forces College National Security Studies Program. <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/281/280/taylor.pdf> Access: 10.12.2018.
- TDK, (2018). www.tdk.gov.tr. Access: 10.12.2018.
- Thorson, K., Driscoll, K., Ekdale, B., Edgerly, S., Thompson L. G., Schrock, A., Swartz, L., Vraga, E. K. & Wells, C. (2013). YouTube, Twitter And The Occupy Movement, Information. *Communication & Society*, 16(3), 421-451.
- Tunçalp, B. (2017). *Ezber Bozan Yeni Nesil: Z Kuşağı*. Dijital Medya ve Çocuk. İstanbul Bilgi University Faculty of Communication. <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2017/11/14/ezber-bozan-yeni-nesil-z-kusagi/> Access: 10.12.2018.
- Turner, A. (2015). Generation Z: Technology and Social Interest. *The Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103-113.
- Türk, A. (2013). *Değişimi Değiştiren Geleceği Dönüştüren Y Kuşağı*. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.
- Yelkikalan, N., Akatay, A. & Altın, E. (2010). Yeni Girişimcilik Modeli ve Yeni Nesil Girişimci Profili: İnternet Girişimciliği ve Y, M, Z Kuşağı Girişimci. *The Journal of Social Economic Research*, 10(20), 489-506.

Yöneticilerin Liderlik Davranışlarının Çalışanların Pozitif Psikolojik Sermaye Seviyelerine Etkisi^a

Gamze Ay^{b, c}, Cansu Bozdoğan^d

Özet

Modern yönetim çağında, işletmelerin insan kaynağını sermayeye dönüştürebilmeleri yeni yönetim tarzlarını gündeme getirmektedir. Alanyazın taraması sonucunda bu çalışmada yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların pozitif psikolojik sermaye seviyeleri üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Gaziantep ilinde 2. organize sanayi bölgesinde çalışanlar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Anket formu Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü aracılığıyla çalışanlara e-posta ile gönderilmiştir. 161 anketten toplanan veriler değerlendirilmiştir. Veriler anket yöntemi ile liderlik davranışları ve pozitif psikolojik sermaye ölçekleri kullanılarak toplanmıştır. Liderlik davranışları ve psikolojik sermaye ölçeklerinin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda geçerli olduğu ve ölçeklerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının 0,90 üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri üzerine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri yüksektir ve yöneticiler üretim odaklı liderlik davranışlarını daha fazla göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Liderlik Davranışları
Psikolojik Sermaye
Çalışanlar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.671187

Effects of Managers' Leadership Behaviors on Positive Psychological Capital Levels of Employees

Abstract

In the era of modern management, businesses can convert human resources into capital occur in new management styles. As a result of the literature review, this study aimed to determine the effect of managers' leadership behaviors on positive psychological capital levels of employees. The workers in the 2nd organized industrial zone in the province of Gaziantep constitute the universe of research. A questionnaire form was sent to the employees via the Organized Industrial Zone Directorate by e-mail. The collected data from 161 questionnaires were evaluated. Data were collected using the survey method, Leadership Behaviors and Positive Psychological Capital scales. It was determined that leadership behaviors and psychological capital scales were valid as a result of the confirmatory factor analysis and the Cronbach alpha reliability coefficient of the scales was above 0.90. Leadership behaviors of managers are the result of employees' influence on psychological capital levels. The psychological capital levels of the employees are high and the managers show more production-oriented leadership behaviors.

Keywords

Leadership Behaviors
Psychological Capital
Employees

About Article

Received: : 06.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.671187

^a Bu çalışma, Hitit Üniversitesinde düzenlenen 16. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: drgamzeay@gmail.com

^c Dr. Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, drgamzeay@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1299-8552

^d Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, cozturk@ogu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8146-7555

Giriş

Yapılan birçok akademik araştırmada liderlik davranışlarının örgüt çalışanlarının performansında ve psikolojik kaynakları üzerinde etkisi olduğu açıklanmaktadır. Araştırma sonuçları, psikolojik sermaye ve arzu edilen çalışan tutumları (iş doyumu, örgütsel bağlılık, psikolojik mutluluk), arzu edilen çalışan davranışları (vatandaşlık) ve performans arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler olduğunu göstermektedir (Avey, Reichard, Luthans ve Mhatre, 2011: 127). Organizasyonların büyümesi, lidere düşen görevlerin artması, örgütsel performans ve kârlılığın artırılmak istenmesi gibi nedenler çalışanların liderlik sürecine dâhil edilmesini gündeme getirmektedir (Tabak, Sığı ve Türköz, 2013: 214).

Yapılan araştırmalar liderlik davranışlarının; örgütün yapısı, işleyişi ve kültürü üzerinde önemli etkileri olduğu gibi takipçilerin üzerinde de önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Ağca ve Döven, 2016: 859). Astların üstlere bağımlı olduğu, liderlerin astların davranışları üzerinde önemli bir etkisi olduğu ifade edilmektedir (Detert ve Trevino, 2010: 250). İşletmelerdeki yöneticilerin farklı liderlik davranışları vardır. Olumlu bir örgüt iklimi yaratarak çalışanlardan en yüksek verimi bekleyen yöneticiler, çalışanlarının güçlü ve güçsüz yanlarını, kişiliklerine bağlı olarak pozitif ve negatif davranış değişkenlerini anlamak, bunların işlerine etkisini belirleyerek “psikolojik sermayelerine” yatırım yapmaları gerekmektedir (Keleş, 2011: 349).

Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme teorisine göre, bireyler dikkat süreçlerinden sonra rol modellerine güvenerek davranışlarına katılırlar ve onları gözlemleyerek öğrenirler. Örgütlerde, denetim otoriteleri genellikle takipçilerinden daha yüksek bir statüye sahip olmasından dolayı, çalışanlara hangi modelin potansiyel olarak uygun olduğuna dair etkili bilgi kaynağı sağlar (Bandura ve Walters, 1977; Walumbwa vd., 2010: 940-941).

1999 yılında pozitif psikoloji hareketiyle başlayan değişim, çalışanların işlerinden beklentilerini etkilemiştir. Daha mutlu olma isteğini iş yaşamında karşılamaya çalışanların gereksinimlerini geleneksel psikoloji yaklaşımları ya da örgütsel araçlarla karşılamak güçleşmiştir (Seligman, 2002: 3; Özer vd., 2013: 438). Pozitif psikoloji literatürünün ortaya çıkışı, psikolojik güçlerin ve kaynakların tutumları şekillendirebileceği ve kişinin ilişkileri, esenliği, atletik ve akademik başarısı gibi çeşitli yaşam alanlarında ve iş yeri çıktılarında istenen sonuçlara götürebileceği fikrini güçlendirmiştir (Luthans vd., 2014: 192).

Psikolojik Sermaye, “bir bireyin pozitif psikolojik gelişimsel durumu” olarak tanımlanmaktadır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007b). Liderlik becerileri ve nitelikleri, sadece firmaların başarısı için değil, aynı zamanda bireylerin terfi edilebilirliği ve kariyer başarısı için de örgütsel öneme sahiptir. Hem liderlik araştırmacıları hem de uygulayıcılar, etkili önderlikte kilit rol oynadığını düşündüğü iyimserlik, umut, özyeterlilik ve psikolojik dayanıklılık gibi özelliklere daha yoğun bir şekilde odaklanmaya başlamışlardır. Nebraska Üniversitesi Global Liderlik Enstitüsü'ndeki Fred Luthans ve meslektaşları tarafından ilk kez işyerinde uygulanan iyimserlik, umut, özgüven ve dayanıklılık gibi faktörlerin pozitif yönlü psikolojik kapasiteler olarak tanımlanarak performans gelişimi için ölçülebilir, geliştirilebilir ve yönetilebilir olduğunu açıklamışlardır (Peterson, Balthazard ve Waldman ve Thatcher, 2008:342).

Psikolojik sermayenin uzun vadeli, benzersiz, kümülatif, birbirine bağlı ve yenilenebilir özelliklerinden dolayı rekabet avantajı sağlayacağı ifade edilmektedir (Pitichat, Reichard, Kea-Edwards, Middleton ve Norman, 2018: 47). Yüksek düzeyde psikolojik sermaye sahibi olan liderler, çalışanlarla günlük etkileşimlerinde çok fazla güven, iyimserlik, umut ve esneklik

sergileyebilir ve bu da çalışma ekibinde olumlu duygular uyandırmaktadır (Xu, Liu ve Chung, 2017: 973).

Bir kişinin eserinin niceliği ve kalitesi aynı zamanda psikolojik sermayelerine, yani üretkenliği etkileyen kişilik özelliklerine de bağlıdır. Hayat Boyu Kalkınma Teorisinin kurucusu Erikson, psikolojik bakımdan sağlıklı bireylerin en üretken olacağını savunmuştur (Goldsmith, Darity ve Veum 1998: 15). Psikolojik sermaye, zayıf ve olumsuz davranış eğilimlerinden ziyade, çalışanların güç ve erdemlerinden yararlanmayı ve çalışan davranışları, duygularında arzu edilen değişiklikleri gerçekleştirmek için bu güçlü yönlerini geliştirmeyi vurgulayan örgütsel davranış yaklaşımıdır (Luthans, Avolio, Avey, ve Norman, 2007a; aktaran Krasikova vd., 2015: 281). Bu örgütsel davranış yaklaşımında açıklanan çalışanın üretkenliği, davranışlarını etkileyen psikolojik kaynaklarının güçlenmesinde lider özelliklerinin etkisi olabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, liderin göstereceği davranışların çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri üzerinde etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Alanyazında yapılan sınırlı sayıda araştırmalar incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türkçe uyarlaması yapılan psikolojik sermaye ve liderlik davranışları ölçeklerinin yapı geçerlilikleri tekrar doğrulanmıştır. Yapılan regerasyon analizi sonucunda yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri üzerine etkisi olduğu belirlenmiştir. Üretim odaklı liderlik davranışlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarından Ekvall ve Arvonen, 1991 çalışmasına göre farklı sonuç elde edilmesinden dolayı çalışmanın özgün nitelikte olduğu söylenebilir.

Kavramsal Çerçeve

Psikolojik Sermaye

Psikolojik sermaye kavramsal olarak Luthans ve meslektaşları tarafından, umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılığın dört pozitif psikolojik kaynağından oluşan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Luthans ve Youssef 2004; Luthans vd., 2007b). Psikolojik sermayenin kapsamlı tanımı şu şekildedir:

... (1) zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı sürdürecektir ve bunları yerine getirecek bir güven yani öz yeterlilik sahibi olan; (2) şimdi ve gelecekte başarılı olma konusunda olumlu bir atıf (iyimserlik) yaratmak; (3) hedefler için azim ve gerektiğinde başarmak için hedeflerde (umut) yön değiştirme ve (4) sorunlar ve zorluklarla karşılaştığında, başarıyı elde etmek için sürdürülebilir kapasitedir (esneklik/dayanıklılık). (Luthans vd., 2007b: 3; Avey vd., 2011: 128)

Psikolojik sermaye, son yıllarda pozitif psikoloji literatüründen yararlandı ve insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış alanlarında büyük ilgi görmüştür (Luthans ve Avey, 2014), Psikolojik sermaye ile performans ve iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu (Luthans vd., 2007a), psikolojik sermayenin yenilikçi iş performansı ile pozitif ve iş stresi ile negatif ilişkili olduğunu (Abbas ve Raja, 2015), daha yüksek düzeyde psikolojik sermayeye sahip olanların ruh sağlığı sorunları ve madde bağımlılığı teşhisi alma olasılığının daha düşük olduğunu (Krasikova vd., 2015), çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin iş doyumunu geliştirici etkisi, destekleyici örgüt ikliminin daha pozitif algılandığı şartlarda daha yüksek olacağı (Özer, Topaloğlu ve Özmen, 2013: 444), psikolojik sermayenin otantik liderlik, psikolojik iklim ve takım bağlılığı arasında önemli ölçüde güçlü bir pozitif ilişki (Munyaka

vd., 2017), olduğu araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Şekil 1'de gösterildiği gibi psikolojik sermaye yapısını en iyi açıklayan psikolojik niteliklerin umut, psikolojik dayanıklılık, iyimserlik ve öz yeterlilik olduğu öne sürülmektedir (Luthans ve Youssef, 2004: 151-152; Çetin ve Basım, 2012).

Şekil 1. Psikolojik Sermaye Boyutları (Luthans ve Youssef, 2004: 152).

- Öz yeterlilik, Albert Bandura'nın teorisinden yararlanılarak; kişinin belirli bir bağlamda belirli bir eylem planını yürütmek için gerekli motivasyonu, bilişsel kaynakları ve gerekli eylemleri harekete geçirme kabiliyetine güvenmesi olarak tanımlanmaktadır. Kendi kendine yeten kişiler (kendine güvenen) zorlu görevler ve çabalar seçer, hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmak için motivasyonu ve çabayı artırır ve engellerle karşı karşıya kaldıklarında sebat ederler (Luthans ve Youssef, 2004: 153).
- Umut boyutuna pozitif psikolog C. Rick Snyder'in çalışmasında değinilmektedir. Umut, değerli amaçlar belirleyebilme ve bu amaçları elde etmede kişinin engellerin üstesinden gelebilme inancını kapsayan motivasyonel bir durumdur (Çetin ve Basım, 2012: 123). Yüksek umut sahibi olanlar, hedeflerine ulaşmalarına yönelik alternatif yollar üretme imkânı sağlayan, istedikleri şeyleri elde etme yollarını geliştirme yeteneğine sahip olma duygusuyla motive edilirler (Luthans ve Youssef, 2004: 153).
- İyimserlik, Seligman ve diğerleri tarafından pozitif psikoloji hareketiyle araştırılmıştır. İyimserlik, olumlu olayları içsel, kalıcı ve yaygın nedenlere; olumsuz olayları dışsal, geçici ve durumsal olaylara bağlayan olumlu bir açıklayıcı stil içermektedir. İyimserler başarının tekrarlanabileceğini ve kontrol edilebileceğini düşünmektedir (Sweetman vd., 2011: 6). Kişinin amacına ulaşmak için ısrarcı davranmasını sağlayacak şekilde hayatta başına iyi şeylerin geleceğine dair genellenmiş bir beklenti olarak ifade edilmektedir (Keleş, 2011: 347). Bireylerin yaşamlarındaki olumlu olaylar için itibar kazanmalarını, özgüvenlerini ve morallerini arttırmalarını sağlamaktadır. Kendilerini

olumsuz yaşam olaylarından uzaklaştırmaya, depresyon, kendini suçlama ve umutsuzluğa karşı koruyabilmelerini sağlamaktadır (Luthans ve Youssef, 2004: 153).

- d. Psikolojik dayanıklılık; terslik, çatışma ve başarısızlık, hatta olumlu olaylar, gelişim ve artan sorumlulukla baş edebilmek için geliştirilebilir kapasite olarak tanımlanmaktadır (Youssef ve Luthans, 2012: 5-6; Luthans ve Youssef, 2004: 154). Esneklik, bireysel ve çevresel koruyucu mekanizmaların varlıkları iyileştirerek ve bireyler ve çevreleri içindeki risk faktörlerini azaltarak çalışmasını sağlamaktadır (Luthans ve Youssef, 2004: 154). Psikolojik sermaye, performansı pozitif yönde etkileyen, bireyin kendi potansiyelini fark etmesiyle kendini geliştirme fırsatı yaratan bir yaklaşım sunmaktadır (Keser ve Kocabaş, 2014: 7).

Pozitif psikoloji yaklaşımı, sadece zihinsel hastalıkları iyileştirmeye dönük tekil vurgudan uzaklaşmaktadır. İnsanların hayatlarını daha üretken ve değerli kılmaktadır ve insan potansiyelini gerçekleştirme misyonuna yönlendirmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanı olan Martin Seligman tarafından yönetilen pozitif psikoloji, insanlarla olan yanlış şeyleri düzeltmeye çalışmak yerine insanlarla doğru olan şeylerin ne olduğunu inşa etmekle ilgili olan şeylerle ilgilenmiştir. Özellikler, yetenekler, erdemler, mutluluk ve diğerleri gibi birçok olumlu yönelimli güçlü yönleri kapsayan bir teori ve araştırma akışı başlatılmıştır (Luthans ve Youssef, 2004: 151).

Pozitif psikoloji olumlu öznel deneyimle “esenlik ve tatmin (geçmiş); akış, sevinç, duyuşal zevkler ve mutluluk (mevcut); ve gelecekle ilgili yapıcı bilişler, iyimserlik, umut ve inanç” ilgilidir. Bireysel düzeyde, kişisel gelişim, sevgi ve meslek, cesaret, kişilerarası beceri, estetik duyarlılık, azim, affetme, özgünlük, gelenek, yüksek yetenek ve bilgelik kapasitesi ile ilgilidir. Grup düzeyinde, bireyleri daha iyi vatandaşlığa sevk eden, yurttaşlık erdemleri ve kurumlarıyla (sorumluluk, güvence, özgecilik, kibarlık, ılımlılık, hoşgörü ve iş ahlakı) ilgilidir (Gillham ve Seligman, 1999; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000; akt. Seligman, 2002: 3).

Luthans vd. (2007b), organizasyonlarda çalışanların davranışlarını anlama ve değiştirme konusundaki olumlu örgütsel davranış yaklaşımından yola çıkarak, psikolojik sermaye yapısını bir anlayış çerçevesi olarak önermiştir. Psikolojik sermayenin bu yapısı, bireylerin hayatlarındaki engelleri aşmak için kullandığı psikolojik kaynaklar, pozitifin altında yatan temel fikri temsil etmektedir.

Liderlik Davranışları

Belirli liderlik davranışlarının, çalışanların örgütsel gelişmeyi tetikleme eğiliminde gönüllü olarak yorum veya öneride bulunma kararlarını etkilemede oynadığı rol üzerinde odaklanılmıştır (Detert ve Burris, 2007: 869). Çalışan odaklı, üretim odaklı ve değişim odaklı liderlik davranışlarının örgütsel bağlılığa etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Demirağ ve Çelik, 2019: 16).

Literatürde liderlikle ilgili özellikler, davranışsal, durumsal ve modern yaklaşımlar yer almaktadır. Özellikler yaklaşımına göre liderin doğuştan sahip olduğu belirli özellikler değerlendirilmiştir. Davranışsal yaklaşım ile etkin bir liderin göreve çalışana yönelik davranışları göstermesi üzerinde durulmuştur (Bulut ve Meydan, 2018: 225). Değişik koşulların değişik liderlik biçimini gerektirdiği varsayımıyla durumsal liderlik dikkat çekmiştir (Çetin, 2008: 77). Durumsal liderlik kuramları genel olarak her durum ve koşulda geçerli olan belirli bir en iyi liderlik modelinin bulunmadığını, en iyi liderlik tarzının durumsal

gerekliliklere bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini ileri sürmektedir (Başar ve Basım, 2018:127). Modern liderlik kuramları olarak öne çıkanlar arasında; işlemsel liderlik, dönüştürücü liderlik, örtülü liderlik, otantik liderlik ve babacan liderlik sayılabilir (Başar ve Basım, 2018: 131). Transaksiyonel liderlik, liderin izleyicilerini ödüllendirme mekanizmalarını kullanarak etkileyebilmesine dayanmaktadır. Öte yandan, transformasyonel liderlik, ilham verme ve izleyicilerin motivasyonel durumlarının dönüşümünü gerektirmektedir (Gül ve Şahin, 2011: 241).

Bu çalışmada liderlik davranışları durumsal liderlik kuramı açısından incelenmiştir. Bu yaklaşıma göre her zaman her yerde kabul görebilecek tek bir lider davranış özelliğinin olmayacağı savunulmaktadır. Genel sistem kuramının ortaya çıkmasıyla birlikte çevreyle iletişimi zayıf kapalı sistem örgütler, açık sistem yaklaşımının benimsenmesiyle modern örgüt kuramları gelişmiştir. Açık sistemde örgütler yaşayan bir organizma olarak düşünüldüğünde kendi çevresinden etkilenmektedir. Çeşitli sosyal, yasal, politik, teknik veya ekonomik faktörler düşünüldüğünde farklı çevresel koşullar farklı örgütsel uygulamaları gerektirmiştir. Bu gereklilik durumsallık yaklaşımını geliştirmiştir (Çetin ve Şeşen, 2015). Bu çalışmanın yer aldığı sanayi bölgesindeki örgütün de çevresinden etkilendiği ve örgütte oluşan alt sistemlerdeki hiyerarşide farklı liderlik davranışlarının ortaya çıkabileceği varsayılmıştır.

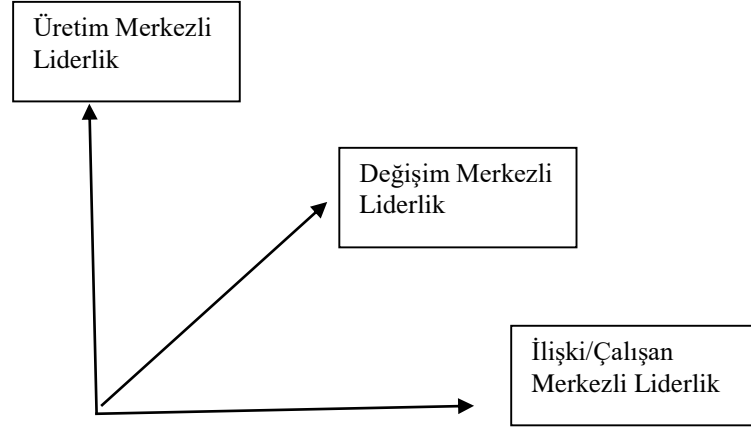
Organizasyonları değişim doğrultusunda yönlendirmek yöneticilerin görevleri arasında yer almıştır. Değişim odaklı davranış işaret eden dönüşümcü (transformasyonel) ve karizmatik liderlik teorileri bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Yukl (2012) tarafından değişim odaklı liderlik boyutunu, Michigan Üniversitesi çalışmalarında öne sürülen görev odaklı ve ilişki odaklı liderlik davranış boyutlarına ekleyerek üç boyutlu bir liderlik davranış modeli önerilmiştir (Özşahin ve Zehir, 2011: 50; Ağca ve Döven, 2016: 847).

Liderlik davranışı ile ilgili yapılan ilk araştırmaların çoğunda odaklanılan liderlerin iş ünitesindeki astları ve iç faaliyetleri nasıl etkilediği açıklanmaktadır. Yukl (2012), makalesinde bir ekibin, iş biriminin veya organizasyonun performansını etkilemede görev, ilişki ve değişim odaklı liderlik davranışlarını açıklamaktadır (Yukl, 2012: 68).

Ekvall ve Arvonen (1991) çalışmasında liderlik davranışları değişim odaklı, ilişki odaklı ve görev odaklı tarzlar olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır. Değişim odaklı liderlik, değişen çevresel şartları anlamaya ve uyum sağlamak üzere örgütün stratejisinde, üretim ile hizmetlerinde ve işleyen süreçlerinde büyük değişimlerin yapılmasıyla ilgili davranıştır. "Dönüşümsel liderlik", "değişim odaklı liderlik" tarzına benzer; her ikisi de yeni yönle, hedeflere ve genellikle vizyonlara sahip olma durumunu ifade etmektedir. Fakat "dönüşümcü" lider, Maslowian ihtiyaç hiyerarşisinde astları üst seviyelere çeken karizmatik ve ilham verici bir figür iken, analizde ortaya çıkan değişim merkezli liderlik tarzı işin ve organizasyonun gelişimine daha fazla odaklanmış gibi görünmektedir. Değişim merkezli yeni liderlik davranış boyutu, iş dünyasında ve çalışma hayatında bir gerçek gibi görüldüğü ifade edilmiştir (Ekvall ve Arvonen, 1991: 23).

Üretim/görev odaklı liderlik davranışı, önceliğin görevin etkin bir şekilde yapılması için beşeri ve maddi kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve faaliyetlerin güvenli ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanmasına yönelik davranış boyutu; ilişki/çalışan odaklı liderlik, çalışanlarla ilişkilerin yüksek düzeyde tutulmasına öncelik verilmesi, astlara işlerinde yardım edilmesine, organizasyonla bütünleşmenin sağlanmasına ve çalışanların gelişimine yönelik davranışlar olduğu açıklanmıştır (Yukl, 2010: 58; aktaran Özşahin ve Zehir, 2011: 50;

Ekvall ve Arvonen, 1991: 23). Üç farklı davranış boyutunu bir araya getirebilen yeni bir teori ve liderlik stiller modelinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Modelin ana alanları değişim, üretim merkezli ve ilişki merkezli liderlik olmalıdır. (Şekil 2) (Ekvall ve Arvonen, 1991: 24).

Şekil 2. Ekvall ve Arvonen (1991) Liderlik Modelleri

Ekvall ve Arvonen (1991: 25) çalışmasında liderlik davranış biçimlerinde, düşük ilişki odaklılık ve düşük değişim merkezli olma ile yüksek üretim merkezli bir modelden uzak olmuştur. Daha yüksek çalışan odaklılık ve daha yüksek değişim odaklılık ile daha düşük üretim merkezli olma yolunda farklılık gözlenmiştir.

Liderlik Davranışları ve Psikolojik Sermaye İlişkisi

Bulgular, amirlerin dönüşümsel liderlik dereceleri ile psikolojik sermaye arasındaki çalışan puanları arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir (McMurray vd., 2010). Dönüşüm lideri için yüksek seviyede algı düzeyine sahip çalışanların çoğunun psikolojik açıdan, umut, iyimserlik, esneklik ve etkinlik bakımından emsallerinden daha güçlü olduğu (İsmail vd., 2011); takipçiler tarafından algılanan hizmetçi liderlik ile takipçilerin psikolojik sermaye algısı arasında pozitif bir ilişki olduğu (Coggins ve Bocarnea, 2015); psikolojik sermaye unsurlarının otantik liderlik unsurlarının yordayıcısı olduğu (Keser ve Kocabaş, 2014); dönüşümsel ve etkileşimsel liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sermayesini olumlu yönde yordadığı (Li vd., 2018); psikolojik sermayenin, koçluk liderliği ve çalışanın sesli davranışı (bir kuruluşun verimliliğini artırmak için bir üst yöneticiye gönüllü olarak yapıcı fikirler sunan bir çalışan davranışı) arasındaki ilişkiye aracılık etkisinin olduğu (Wang vd., 2017); kapsayıcı liderliğin, çalışanın psikolojik sermayelerini artırarak inovasyon performansını dolaylı olarak iyileştirebileceği (Xiang vd., 2017) sonuçları elde edilmiştir.

İnsan kaynağına yatırım ve kaynağı geliştirmenin yanı sıra, psikolojik sermayenin liderlerin takipçilerini nasıl etkilediğine odaklanan araştırmalar vardır. Örneğin, Avolio ve Luthans (2006), daha özgün ve dönüştürücü olan liderlerin, takipçilerinin motivasyon eğilimleri üzerinde daha olumlu bir etkiye sahip olacağını ileri sürmüşlerdir (Luthans vd., 2007a: 568).

Bir liderin pozitif olma seviyesi aynı zamanda takipçilerin düşüncelerini, hislerini ve davranışlarını etkilemektedir. Etkili liderliğin örgütün genelinde pozitif (ilham, motivasyon, güven) yayılması gerektiği kabul edilmektedir. Psikolojik sermayesi yüksek liderler bunu duygusal bulaşma süreci boyunca yapabilir ya da Daniel Goleman ve meslektaşlarının “İlkel Liderlik” kitabındaki duygusal rezonans dediği şeyleri yapabilirler. Olumlu bir liderin yanında olan takipçiler liderin duygularını yakalayabilir (Peterson, Balthazard, Waldman ve Thatcher, 2008: 345).

Psikolojik sermaye geliştirilebileceğinden (Luthans vd., 2006), çalışanların psikolojik sermayesine yatırım yapmak ve geliştirmek, organizasyonlar ve liderleri için çeşitlendirilmiş işgücü ortamına meydan okumak için önemli olabileceği ifade edilmektedir. Avolio ve Luthans (2006), daha özgün ve dönüştürücü olan liderlerin, takipçilerinin motivasyon eğilimleri üzerinde daha olumlu bir etkiye sahip olacağını ileri sürmüşlerdir (Tüzün, Çetin ve Basım, 2014: 98).

Otantik liderlik, psikolojik sermayeyi artırma ve psikolojik iklimi iyileştirme açısından kritik olan pozitif örgütsel davranışın çekirdeğini oluşturmaktadır. Daha yüksek bir öz-farkındalık, içselleştirilmiş bir ahlaki bakış açısı, bilginin dengeli bir şekilde işlenmesi ve çalışanlarla liderleri arasındaki ilişkisel şeffaflığın teşvik edilmesi için hem pozitif psikolojik kapasiteleri hem de olumlu bir etik iklimi kendine çeken ve destekleyen hem liderlerin hem de astlarının kendi gelişimlerini takip eden ve geliştiren bir lider davranış modeli olarak kabul edilmektedir. (Walumbwa, Avolio, Gardner, Wernsing ve Peterson, 2008: 94; Munyaka vd., 2017: 2)

Bulgular otantik liderlerin, çalışanların yaratıcılığının önemli bir yordayıcısı olduğunu ve ilişkinin işlediği süreçleri anlamaya yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Çalışanlar daha yüksek psikolojik sermaye geliştirdiğinden otantik liderler çalışanların yaratıcılığını artırır (Rego, Sousa, Marques ve Cunha, 2012: 435). Otantik liderlik, psikolojik sermaye boyutları ve çalışan performansı arasında anlamlı pozitif yönde bir ilişki olduğu açıklanmaktadır. (Taşlıyan ve Hırlak, 2016: 92).

Arizona Devlet ve Syracuse Üniversitesi'nden araştırmacılar, umut verici ve iyimser CEO'ların daha etkin kuruluşlara sahip olduklarını ifade etmiştir (Peterson, Balthazard ve Waldman, 2008: 344). Yönetim tarafından kariyer imkanlarının geliştirilmesi, başarıya prim verilmesi, çeşitli özel etkinlikler düzenlenmesi gibi katkıların sağlanmasıyla çalışanların psikolojik sermayelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Yetgin, (2016) araştırma sonucuna göre, bilgi, deneyim ve yeteneğine inanan, kendine güvenen, zorluklarla başa çıkabilen öz yeterliliğe sahip bir bireyin algısı, otantik liderlik tarzını desteklemektedir (Yetgin, 2016: 148).

Kızrak, Bıçakçı ve Basım (2017), çalışmasından elde edilen bulgulara göre farklı öz-liderlik davranışları, farklı psikolojik sermaye faktörlerinden etkilenmektedir. Özellikle de umut ve iyimserlik düzeylerinin artırılması, çalışanların öz-liderlik, öz-disiplin ve kendi kendini motive etme ve yönetebilme becerilerinin gelişmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Kızrak, Bıçakçı ve Basım 2017: 810).

Gyu Park vd, (2017) araştırma sonuçlarında, güçlendirici liderliğin çalışanların psikolojik sermayesi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve çalışanların iş ilişkisini doğrudan etkilediğini belirtmiştir. Liderlerin güçlendirici davranışlarının, çalışanların kişisel çalışmalarına ve hayatlarına karşı zihinlerini olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir. Bu araştırma liderliğin, işyerinde güçlenmeyle birlikte, çalışanların psikolojik sermayesini

artırarak çalışanların pozitif iyilik halinin ve iş ilişkisinin artmasına katkıda bulunabileceğini göstermektedir (Gyu Park, Sik Kim, Yoon ve Joo 2017: 360).

Araştırmalar, liderlerin umudunun iş birimi finansal performansı, çalışanların iş tatmini ve işte tutulmaları üzerinde önemli ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Kùltürler arası bir çalışmada, devlete ait bir işletmede Çinli işçilerin umudunun performanslarıyla ilgili olduğu bulgulanmıştır (Luthans ve Youssef, 2004: 153).

Luthans ve Youssef (2004: 158), özellikle olumlu psikolojik sermaye yönetiminin, insanların yeteneklerini, güçlerini ve psikolojik kapasitelerini değerli, üretken, etik ve sürdürülebilir sonuçlar elde etmeye doğru etkili bir şekilde kanalize edebileceğini ve rekabet avantajı sağlayacağını önermektedir.

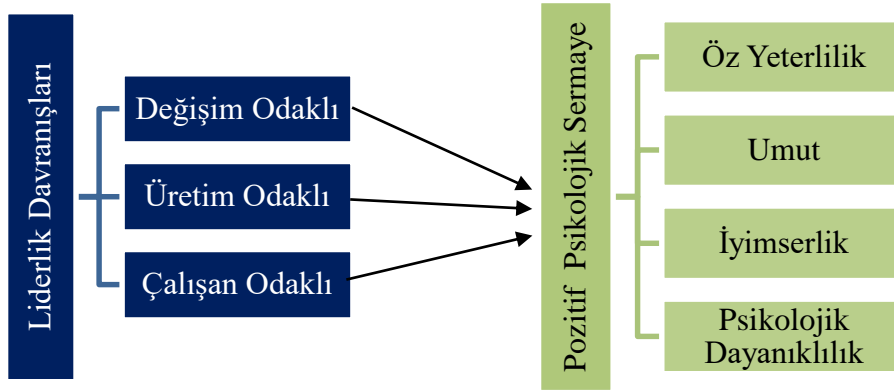
Literatürde yer alan araştırma sonuçları kapsamında aşağıda belirtilen hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Modeli

Alanyazında açıklanan ilişkilerden hareketle, bu çalışmada liderlik davranışlarının psikolojik sermaye üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamındaki değişkenlerin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşma durumuna bakılmıştır. Geliştirilen araştırma modeli Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Araştırma Modeli

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Gaziantep ilinde 2. Organize sanayi bölgesindeki çalışanlar oluşturmaktadır. İşletmelerin tümüne ulaşmada birtakım zorluklar olmasından dolayı, çalışmada belirlenen evren üzerinden örneklem alınmıştır. Olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden kolay örnekleme yöntemiyle örneklem seçilmiştir. 2018 yılında bölgede 270

firma ve 5000'e yakın çalışan bulunmaktadır. Anket formu Organize Bölge Müdürlüğü aracılığıyla çalışanlara e-posta ile gönderilmiştir. 167 çalışan anketi yanıtlamıştır. Boş bırakılan anket soruları nedeniyle 161 anketten toplanan veriler değerlendirilmiştir. Örneklem büyüklüğü mevcut ana kütleli %90 güven aralığında temsil yeteneğine sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Psikolojik Sermaye Ölçeği

Luthans vd., (2007a) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Basım ve Çetin (2012) tarafından uyarlanan 6'lı Likert ölçeği 24 maddeden; "öz yeterlilik", "psikolojik dayanıklılık", "umut" ve "iyimserlik" alt boyutlarından oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan psikolojik sermaye ölçeğinin yapı geçerliliğini tespit etmek için yapılan KFA sonucunda, Kaiser-Meyer- Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri 0,878 bulunmuştur. KFA neticesinde dört faktör ortaya çıkmıştır. Bu dört faktörlü yapı, faktörlerin toplam varyansı %58,262 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Liderlik Özellikleri Ölçeği

Ekvall ve Arvonen (1991) tarafından geliştirilmiştir. İsveç, Finlandiya ve ABD'deki personel eğitim merkezlerinde kurs alan kişilerden alınan üç grupta, liderlik davranışı anketinin faktör analizi aynı liderlik stillerini ortaya koymuştur. Tüm katılımcılar 36 maddelik bir ankette kendi yöneticilerini tanımlamışlardır. Her örneklem grubunda çalışan/ilişki merkezli olma, üretim merkezli olma ve değişim merkezli liderlik davranışları olmak üzere üç güçlü faktör ortaya çıkmıştır (Ekvall ve Arvonen, 1991: 17).

Verilerin toplanmasında kullanılan anket formundaki liderlik davranışlarına ilişkin Ekvall ve Arvonen (1991) tarafından geliştirilen liderlik davranış ölçeği kullanılmıştır. 36 ifadeden oluşan bu ölçek Tengilimoğlu (2005) çalışmasında Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Ekvall ve Arvonen (1991), ölçeğin iç tutarlılık değerini (0,88); Tengilimoğlu (2005: 232), iç tutarlılık değerini (0,97) olarak bulmuşlardır.

Araştırmada kullanılan liderlik özellikleri ölçeğinin yapı geçerliliğini tespit etmek amacıyla keşfedici faktör analizi (KFA) uygulanmıştır. KFA sonucunda, KMO örneklem yeterlilik değerinin 0,939 ve örneklem büyüklüğü faktör analizi için yeterlidir. Bartlett testinin anlamlı olması ($\chi^2(465) = 3560,875$; $p < 0,001$) maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. KFA neticesinde üç faktör ortaya çıkmıştır. Bu üç faktörlü yapı, faktörlerin toplam varyansı %60,112 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin 5 maddesi (5,8,11,15,23) açıklanan varyansa katkısının düşük olmasından ve çapraz yüklenme eğilimi göstermesinden dolayı ölçekten çıkarılmıştır.

Ölçek Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Liderlik davranışları ölçeğinin üç boyutlu yapısı ile psikolojik sermaye ölçeğinin dört boyutlu yapısını doğrulamak için AMOS İstatistik Programı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi/DFA

yapılmıştır. DFA yapılırken ikinci seviye çok faktörlü model test edilmiştir. DFA sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	χ^2/sd	RMSEA	CFI	IFI
Kriter	≤ 5	≤ 8	>0,90	>0,90
Psikolojik Sermaye	1,63	0,06	0,91	0,91
Liderlik Davranışları	1,87	0,07	0,90	0,90

Ölçek istatistiksel olarak anlamlıdır. Liderlik davranışları ölçeği (üç faktörlü model) ve psikolojik sermaye ölçeği (dört faktörlü model) uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Ölçeklerin yapısının istatistiksel olarak geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Luthans vd., (2007a) geliştirmiş olduğu ölçeğin geçerliliği için iki örneklem grubunda DFA yapılmıştır. İki örneklem grubunda da en iyi uyum değerlerinin dört boyutlu yapıya ait olduğu tespit edilmiştir. Birinci örneklem grubunda $X^2=422.7$; $df=234$; $RMSEA=0,046$; $CFI=0,93$ ve ikinci örneklem grubunda $X^2=448.2$; $df=234$; $RMSEA=0,048$; $CFI=0,924$ sonuçlarıyla iyi uyum değerlerine sahiptir (Luthans vd., 2007a: 559; Çetin ve Basım, 2012: 128).

Tablo 2. Ölçek Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Ölçek Adı	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
Liderlik Davranışları Genel	,963	,963	30
Çalışan Odaklı Lider Dav.	,931	,932	12
Değişim Odaklı Lid. Dav.	,902	,902	9
Üretim Odaklı Lid. Dav.	,908	,908	9
Psikolojik Sermaye Genel	,877	,901	24
İyimserlik	,653	,666	6
Dayanıklılık	,614	,656	6
Umut	,777	,787	6
Öz yeterlilik	,840	,840	6

30 maddeden oluşan Liderlik Davranışları ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,963’tür. Bu değer ölçeği oluşturan maddelerin iç tutarlılık güvenilirliğini göstermektedir. Ölçeğin çalışan odaklı liderlik alt boyutu 0,932; değişim odaklı liderlik alt boyutu 0,902; üretim odaklı liderlik alt boyutu 0,908 güvenilirlik katsayısı tespit edilmiştir.

24 maddeden oluşan Psikolojik Sermaye ölçeğinin, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,901'dir. Ölçekteki maddeler arasında içi tutarlılık değeri yüksektir ve kabul edilebilir düzeydedir. Ölçeğin alt boyutları olan iyimserlik 0,666; dayanıklılık 0,656; umut 0,787; öz yeterlilik 0,840 güvenilirlik katsayısına sahiptir.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı Bulgular

Yaş	N	%	Çalışma Yılı	N	%
20-25	43	26,7	0-1 yıl	26	16,1
26-30	43	26,7	2-5 yıl	60	37,3
31-35	38	23,6	6-10 yıl	48	29,8
36-40	21	13,0	11-15 yıl	12	7,5
41 ve üzeri	11	6,8	16 yıl ve üzeri	7	4,3
Cevapsız	5	3,1	Cevapsız	8	5,0
Toplam	161	100,0	Toplam	161	100,0
Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Kadın	63	39,1	Evli	86	53,4
Erkek	90	55,9	Bekar	69	42,9
Cevapsız	8	5,0	Cevapsız	6	3,7
Toplam	161	100,0	Toplam	161	100,0
Eğitim Durumu	N	%			
İlköğretim	7	4,3			
Lise	32	19,9			
Ön Lisans	45	28,0			
Lisans	61	37,9			
Lisansüstü	11	6,8			
Cevapsız	5	3,1			
Toplam	161	100,0			

Araştırma grubunda yer alan çalışanların %53,4'ü 30 yaşın altında, %55,9'u erkek, %52,2'si ön lisans ve altı eğitim seviyesinde, %83,2'si işyerinde 10 yıldır çalışmakta ve %53,4'ü evlidir.

Araştırma değişkenlerine ilişkin istatistikler incelendiğinde, liderlik davranışlarının tüm boyutlara ait puanlarının ortalamasının üzerinde olduğu ve üretim (görev) odaklı liderlik (Ort.=4,14, S.s.= 0,70), çalışan/ilişki odaklı liderlik (Ort.= 3,90, S.s.=0,77) ve değişim odaklı liderlik boyutlarının (Ort.=4,02, S.s.=0,72) ortalamasının üzerinde değerdedir. Psikolojik sermayeye ilişkin istatistikler incelendiğinde, ortalamasının (Ort.= 4,40, S.s.=0,52) üzerinde olduğu saptanmıştır. Araştırma değişkenlerine ilişkin istatistikler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere Ait İstatistikler

		N	Ort.	S.s.
Liderlik Davranışları	Çalışan/İlişki Odaklı	161	3,9084	,77634
	Değişim Odaklı	161	4,0242	,72475
	Üretim Odaklı	161	4,1463	,70212
Psikolojik Sermaye	İyimserlik	161	4,1858	,54608
	Dayanıklılık	161	4,3023	,63573
	Umut	161	4,4948	,65310
	Öz yeterlilik	161	4,6335	,63869
	PS Genel Ortalama	161	4,4040	,52132

Yöneticilerin liderlik davranışlarında ilk sırada üretim odaklı olan idarecilerin olduğu göze çarpmaktadır. İkinci sırada değişim odaklı liderlik davranışları yer almaktadır. Çalışan (ilişki) odaklı liderlik tarzına ait puan ortalaması en düşük puana sahiptir.

Çalışanların psikolojik sermaye seviyelerinin yüksek olduğu söylenebilir. Psikolojik sermaye boyutlarına bakıldığında en yüksek ortalama öz yeterlilik düzeyinde olduğu görülmektedir. İkinci sırada umut, üçüncü sırada dayanıklılık, son sırada iyimserlik yer almaktadır.

Korelasyon Analizi

Liderlik tarzları ve alt boyutları ile psikolojik sermaye ve alt boyutları değişkenleri arasındaki ilişkinin tespiti korelasyon analiziyle yapılmıştır. Korelasyon analizine ait sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

Değişken	1	2	3	4	5	6	7
Çalışan/İlişki	1						
Değişim	,772**	1					
Üretim	,776**	,770**	1				
İyimserlik	,285**	,257**	,307**	1			
Dayanıklılık	,267**	,268**	,297**	,486**	1		
Umut	,434**	,347**	,416**	,559**	,674**	1	
Öz yeterlilik	,374**	,291**	,401**	,481**	,696**	,760**	1

** p<.01

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde pozitif yönlü ilişkiler görülmektedir. Yöneticilerin değişim, ilişki ve görev odaklı liderlik davranışları ile çalışanların psikolojik sermayeyi oluşturan iyimserlik, dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Regresyon Analizi

Araştırma hipotezi kapsamında liderlik davranışlarının psikolojik sermaye üzerindeki etkisini ölçmek üzere basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6. Liderlik Davranışının Psikoloji Sermayeye Etkisi Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
1	,441 ^a	,194	,179	,47238

a. Predictors: (Constant), LD_Üretim, LD_Değişim, LD_Çalışan

Değişkenler arası çoklu ilişkiyi gösteren R değerinin 0,441 olduğu görülmektedir. R² değeri (R Square), bağımlı değişkendeki (psikolojik sermaye) değişimlerin ne kadarının bağımsız değişkenler (çalışan/ilişki, değişim, üretim) tarafından açıklandığını gösterir. Buna göre psikolojik sermaye düzeyindeki %19'luk değişimin liderlik davranışları bağımsız değişkenlerine bağlı olduğu söylenebilir. Düzeltilmiş R² değerine göre; psikolojik sermaye düzeyindeki %18'lik varyansın bağımsız değişkenlere bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t	Sig.	F	Sig.
	B	Std. Hata	Beta					
1 (Constant)	3,068	,231			13,266	,000	12,622	,000 ^b
İlişki/Çalışan	,136	,085	,202		1,602	,111		
Değişim	-,024	,090	-,033		-,268	,789		
Üretim	,218	,093	,293		2,333	,021		

a. Dependent Variable: PS_ortalama

Regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Düzeltilmiş R² değerine göre; psikolojik sermaye düzeyindeki %18'lik varyansın üretim, değişim, çalışan/ilişki odaklı liderlik davranışı bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir. Tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman psikolojik sermaye düzeyini açıklamada sadece üretim odaklı liderlik davranışlarının anlamlı katkısı olduğu tespit edilmiştir ($\beta = 0,21$, $p < 0,01$).

Tablo 8. Liderlik Davranışının Psikoloji Sermayeye Alt Boyutlarına Etkisi Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	p
1İyimserlik	,316	,100	,083	,52302	,001(yok)
2Dayanıklılık	,305	,093	,076	,61117	,002(yok)
3Umut	,453	,206	,190	,58767	,000 (Çalışan)
4Özyeterlilik	,421	,177	,161	,58491	,000 (Üretim)

a. Predictors: (Constant), LD_Üretim, LD_Değişim, LD_Çalışan

Liderlik davranışlarının psikolojik sermayenin alt boyutları üzerindeki etkisi incelendiğinde; çalışan odaklı liderlik davranışının umut boyutu, üretim odaklı liderlik davranışının öz yeterlilik boyutu üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları, birbirlerinden bağımsız ve ayrışma geçerliliği olmakla birlikte; tek bir teorik ve ölçülebilir bir yapı olarak örgütsel psikolojik sermayeyi açıklamaktadır (Luthans vd., 2007a; Çetin ve Basım, 2012). Bütün parçalardan daha önemli görülmüş olup psikolojik sermayenin tek yapıda değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Demografik Değişkenler Açısından Değişkenlerin İncelenmesi

Demografikler değişkenler açısından yapılan testlerde anlamlı bulgunun yalnızca Medeni durum değişkeni açısından anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. Evli olan çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin bekar olan çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bono ve Ilies (2006), liderlerin olumlu duygusal ifadelerinin, takip edenlerin ruh halleri ile pozitif ilişkili olduğunu ve lider davranışının, izleyicinin algıladığı psikolojik kaynakları etkileyebilecek göze çarpan bir bilgi kaynağı olduğu sonucuna varmışlardır (Bono ve Ilies, 2006: 330; Walumbwa, Peterson, Avolio ve Hartnell, 2010: 941).

Bu çalışma, liderlik davranışlarının çalışanın psikolojik sermayeleri üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın değişkenleri kapsamında psikolojik sermaye puanının ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların psikolojik sermaye seviyeleri yüksektir. Psikolojik sermaye düzeylerine bakıldığında en yüksek seviyenin öz yeterlilik boyutunda olduğu görülmektedir. Xu vd., (2017) 3,57; Gyu Park vd. (2017) 4,52; Yetgin (2016) psikolojik sermaye alt boyutlarının hepsinde 4,00 ortalamasının üzerinde; Tüzün vd. (2014) çalışmalarında da psikolojik sermaye düzeylerinde ortalamalar (4,62) yüksektir ve bu çalışma ile paralellik göstermektedir.

Çalışanların liderlik davranışları algılarına ait ortalamalar incelendiğinde üretim odaklı liderliğin en yüksek ortalamaya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($X=4,14$). Yöneticiler; üretim, değişim, çalışan/ilişki odaklı liderlik davranışlarından üretim odaklı davranışları daha

fazla göstermektedir. Üretim odaklı liderlik davranışlarını yüksek düzeyde gösteren yöneticiler, çalışanlara zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı sürdürecektir güveni kazanmalarını sağlayabilir. Bu sonuç Ekvall, ve Arvonen (1991) araştırma sonucuna göre daha yüksek çalışan/ilişki odaklılık ve daha yüksek değişim odaklılık ile daha düşük üretim merkezli olma yolunda (Ekvall ve Arvonen, 1991: 25) farklılık gözlenmiştir.

Bulut ve Meydan (2018), araştırmasında çalışanların liderlik tarzlarına yönelik algılarına göre, en yüksek ortalamanın (Ort.=3,73) görev odaklı liderliğe ait olduğu ifade edilmiştir. (Bulut ve Meydan 2018: 238). Mevcut çalışmanın sonuçları bu araştırmayı destekler niteliktedir.

Araştırmanın değişkenleri açısından bakıldığında liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri üzerinde etkisi vardır. Bu sonuca göre geliştirilen H₁ hipotezi desteklenmiştir. Üretim odaklı liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sermayeleri üzerinde etkisi vardır. Sanayi bölgesindeki işletmelerdeki yöneticilerin işletme çıktılarına daha fazla odaklanmasıyla üretim odaklı davranışları daha fazla gösterdiği düşünülebilir. Ekvall ve Arvonen (1991) liderlik davranışları araştırmasında değişim odaklı liderlik davranışlarının önemi vurgulanmıştır. Bu araştırmada üretim odaklı liderlik davranışları gösteren yönetici takipçilerinin psikolojik sermayelerinin yüksek olması araştırmanın özgün sonucunu ortaya koymaktadır. Üretim odaklı ya da daha genel ifade ile işe yönelik liderlik, iş planlarını çok dikkatli yaparlar, çalışanların sorumluluklarını bilir ve ona göre talimatları açık bir şekilde verir, işin denetimini titizlikle gerçekleştirir. Bu davranışları incelediğimizde karşımıza yönetim süreci çıkmaktadır. Bu süreç bilimsel yönetim yaklaşımının yer aldığı dönemden beri planlama, örgütlenme, yöneltme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarından oluşmaktadır. Üretim odaklı davranış gösteren liderlerin yönetim sürecini tam anlamıyla gerçekleştirdiği varsayılabilir. Kuralcı ve iş süreçlerinde titiz olunan bir iş alanında çalışanın zorlu işlerin üstesinden gelmek için çabalaması, hedeflere ulaşmada üretim odaklı olması psikolojik sermaye açısından özyeterlilik düzeyini, belirsizlik yaşandığında çalışanda alternatif yollar üretme arzusu umut düzeyini; denetim aşamasının aktif olması başarının tekrar tekrar elde edilebileceği inancıyla iyimserlik ve dayanıklılık kapasitesini geliştirecektir. Burada yöneticinin iş yönetim sürecine güven duygusunun gelişmesi de söz konusudur denilebilir.

Araştırma tanımlayıcı değişkenler açısından incelendiğinden sadece medeni durum değişkeni açısından anlamlı farklılaşma bulgulanmıştır. Evli olanların psikolojik sermayesinin, bekar olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum evli olanların hayatlarında almış oldukları sorumlulukların ve yönetmek zorunda oldukları aile ilişkilerinin onların psikoloji kaynaklarını güçlendirerek psikolojik sermaye düzeylerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

- Abbas, M., & Raja, U. (2015). Impact of psychological capital on innovative performance and job stress. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 32(2), 128-138.
- Ağca, Y., & Döven, M. S. (2016). Liderlik davranışının örgütsel vatandaşlığa ve alt boyutlarına etkisi: perakende sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3).
- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F., & Mhatre, K. H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22(2), 127-152.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (Vol. 1). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall.
- Başar, U., & Basım, H. N. (2018). Paradoksal Liderlik Modeli. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(3), 121-153.
- Bono, J. E., & Ilies, R. (2006). Charisma, positive emotions and mood contagion. *The Leadership Quarterly*, 17(4), 317-334.
- Bulut, H., & Meydan, C. H. (2018). Liderlik tarzlarının çalışanların ses verme davranışına etkisi: kamuda bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 223-244.
- Coggins, E. D., & Bocarnea, M. C. (2015). The Impact of Servant Leadership to Followers' Psychological Capital: A Comparative Study of Evangelical Christian Leader-Follower Relationships in the United States and Cambodia. *Journal of Leadership, Accountability & Ethics*, 12(4), 111-144.
- Çetin, N. (2008). Kuramsal liderlik çözümlerinin ışığında, okul müdürlüğü ve eğitilebilir durumsal liderlik özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 74-84.
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çetin, F. & Şeşen (2015). *Genel Sistem Kuramı ve Örgüt Araştırmaları*. H. Sözen, H. C., & Basım, H. N. (Ed.) Örgüt kuramları. Ankara, Turkey: Beta Basım AŞ. 3. Baskı, İstanbul.
- Detert, J. R., & Treviño, L. K. (2010). Speaking up to higher-ups: How supervisors and skip-level leaders influence employee voice. *Organization Science*, 21(1), 249-270.
- Detert, J. R., & Burris, E. R. (2007). Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *Academy of Management Journal*, 50(4), 869-884.
- Demirağ, B., & Çelik, M. (2019). Lider davranış özelliklerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi-The effect of leader behavior characteristics on organizational context. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 1-21.
- Ekvall, G., & Arvonen, J. (1991). Change-centered leadership: An extension of the two-dimensional model. *Scandinavian Journal of Management*, 7(1), 17-26.
- Gül, H., & Şahin, K. (2011). Bilgi toplumunda yeni bir liderlik yaklaşımı olarak transformatif liderlik ve kamu çalışanlarının transformatif liderlik algısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 237-249.
- Goldsmith, A. H., Darity, W., & Veum, J. R. (1998). Race, cognitive skills, psychological capital and wages. *The Review of Black Political Economy*, 26(2), 9-21.
- Gyu Park, J., Sik Kim, J., Yoon, S. W., & Joo, B. K. (2017). The effects of empowering leadership on psychological well-being and job engagement: The mediating role of psychological capital. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(3), 350-367.

- Ismail, K., Khurram, W., Hussain, T., & Jafri, S. K. A. (2011). Perceptions for transformational leadership, followers' psychological capital and intent to leave in Pakistan: An insight from medical and engineering sector. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(8), 49-61.
- Krasikova, D. V., Lester, P. B., & Harms, P. D. (2015). Effects of psychological capital on mental health and substance abuse. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 22(3), 280-291.
- Kızrak, M., Bıçakçı, P. S., & Basım, H. N. (2017). Öz-liderlik becerilerinde psikolojik sermayenin rolü: kamu çalışanları üzerine görgül bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 797-813.
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 343-349.
- Keser, S., & Kocabaş, İ. (2014). İlköğretim okulu yöneticilerinin otantik liderlik ve psikolojik sermaye özelliklerinin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 1-22.
- Li, Y., Castaño, G., & Li, Y. (2018). Linking leadership styles to work engagement: The role of psychological capital among Chinese knowledge workers. *Chinese Management Studies*, 12(2), 433-452.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007a). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007b). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press, New York.
- Luthans, B. C., Luthans, K. W., & Avey, J. B. (2014). Building the leaders of tomorrow: The development of academic psychological capital. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 21(2), 191-199.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572.
- McMurray, A. J., Pirola-Merlo, A., Sarros, J. C., & Islam, M. M. (2010). Leadership, climate, psychological capital, commitment, and wellbeing in a non-profit organization. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(5), 436-457.
- Munyaka, S. A., Boshoff, A. B., Pietersen, J., & Snelgar, R. (2017). The relationships between authentic leadership, psychological capital, psychological climate, team commitment and intention to quit. *SA Journal of Industrial Psychology*, 43(1), 1-11.
- Özer, P. S., Topaloglu, T., & Özmen, Ö. N. T. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi/The Moderating Effect of Supportive Organizational Climate on Psychological Capital and Job Satisfaction Relationship. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 437-447.
- Özsahin, M., & Zehir, C. (2011). Yüksek performanslı işletmelerde liderlik, girişim odaklılık ve örgütsel performans ilişkisi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 45-72.
- Peterson, S. J., Balthazard, P. A., Waldman, D. A., & Thatcher, R. W. (2008). Neuroscientific implications of psychological capital: Are the brains of optimistic, Hopeful, confident, and resilient Leaders Different? *Organizational Dynamics*, 37(4), 342-353.

- Pitichat, T., Reichard, R. J., Kea-Edwards, A., Middleton, E., & Norman, S. M. (2018). Psychological capital for leader development. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 25(1), 47-62.
- Rego, A., Sousa, F., Marques, C., & e Cunha, M. P. (2012). Authentic leadership promoting employees' psychological capital and creativity. *Journal of Business Research*, 65(3), 429-437.
- Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. *Handbook of Positive Psychology*, 2(2002), 3-12.
- Sweetman, D., Luthans, F., Avey, J. B., & Luthans, B. C. (2011). Relationship between positive psychological capital and creative performance. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(1), 4-13.
- Tabak, A., Sığırı, Ü., & Türköz, T. (2013). Öz liderlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışması. *Bilgi*, 67, 213-246.
- Taşlıyan, M., & Hırlak, B. (2016). Otantik liderlik, psikolojik sermaye, işten ayrılma niyeti ve çalışan performansı arasındaki ilişki: hemşireler üzerinde bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 92-115.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1-16.
- Topaloğlu, T., & Özer, P. S. (2014). Psikolojik sermaye ile iş performansı arasındaki ilişkiye otantik liderliğin düzenleyici etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 156-171.
- Tüzün, İ. K., Çetin, F., & Basim, H. N. (2014). The role of psychological capital and supportive organizational practices in the turnover process. *METU Studies in Development*, 41(2), 85-103.
- Xiang, H., Chen, Y., & Zhao, F. (2017). Inclusive Leadership, Psychological Capital, and Employee Innovation Performance: The Moderating Role of Leader-Member Exchange. *DEStech Transactions on Social Science*, 2nd International Conference on Humanities Science, Management and Education Technology (HSMET 2017), *Education and Human Science*.
- Xu, J., Liu, Y., & Chung, B. (2017). Leader psychological capital and employee work engagement: The roles of employee psychological capital and team collectivism. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(7), 969-985.
- Wang, Y., Yuan, C., & Zhu, Y. (2017). Coaching leadership and employee voice behavior: A multilevel study. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 45(10), 1655-1664.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S., & Peterson, S. J. (2008). Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. *Journal of Management*, 34(1), 89-126.
- Walumbwa, F. O., Peterson, S. J., Avolio, B. J., & Hartnell, C. A. (2010). An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance. *Personnel Psychology*, 63(4), 937-963.
- Yetgin, M. A. (2016). Örgütsel psikolojik sermaye ve destekleyici örgüt kültürünün otantik liderlikte rolü: görgül bir araştırma/The Role Of Psychological Capital And Supportive Organizational Culture On Authentic Leadership: An Empirical Study. *Third Sector Social Economic Review*, 51(2), 128-156.
- Youssef, C. M. and Luthans, F. (2012). Psychological capital: Meaning, findings and future directions. *The Oxford handbook of positive organizational scholarship*, 1-23.
- Yukl, G. (2012). Effective leadership behavior: What we know and what questions need more attention. *Academy of Management Perspectives*, 26(4), 66-85.